

**Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”
Головний Командир УПА**

**ЛІТОПИС УПА
Том 45**

**LITOPYS UPA
VOLUME 45**

**General Roman Shukhevych –
“Taras Chuprynka”
Commander-in-Chief of the UPA**

Editors Petro J. Potichnyj and Mykola Posivnych

With English Introduction

**ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
ТОМ 45**

**Генерал Роман Шухевич –
“Тарас Чупринка”
Головний Командир УПА**

Редактори
Петро Й. Потічний та Микола Посівнич

З англійським вступом

ВИДАННЯ
ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА США І КАНАДИ
ТА
ТОВАРИСТВ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ІМ. ҐЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США І КАНАДІ
ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Редагує колеґія
Відповідальний редактор
Петро Й. Потічний

Copyright: © 2006 by Litopys UPA
ISBN: 0-920092-90-X (Canada)
ISBN: 966-96340-9-1 (Ukraine)

Обкладинка роботи
Мистця Мирона Левицького

Cataloguing in Publication data:

General Roman Shukhevych – “Taras Chuprynka”, Holovnyi komandyr UPA /
Redaktory Petro J. Potichnyj ta Mykola Posivnych.
Toronto-Lviv:V-vo Litopys UPA, 2007.

576 p: ill. ports: 24 cm.
(Litopys Ukrain's'koi Povstans'koi Armii, t. 45)

Added title page in English: General Roman Shukhevych “Taras Chuprynka”,
Commander-in-Chief of the UPA
Includes bibliographical references & index.
With Introduction in English
ISBN:0-920092-90-X

1. Shukhevych Roman, 1907-1950-Biography
2. Ukrain's'ka povstans'ka armii
3. Ukraine-History-1917-.
I. Potichnyj, Petro J. 1930 –
II. Posivnych, Mykola 1980 –
III. Series.

DK 508.U3L3 [DK 508.79 L5 t. 45]

До сторіччя від дня народження

Романа Шухевича

1907-2007

Фундатором видання цього тому є

Федеральна Кредитова Кооператива

“СУМА”

Йонкерс, Нью Йорк, США

РОМАН ШУХЕВИЧ (30.VI.1907 – 5.III.1950)

У 2006 році минає п'ятдесят шість років від дня загибелі Головного командира Української Повстанської Армії (УПА) Романа Шухевича, особи, яка безперечно була однією з найяскравіших постатей українського руху в ХХ столітті. Його участь в Українській Військовій Організації (УВО), Організації Українських Націоналістів (ОУН), УПА, Українській Головній Визвольній Раді (УГВР) стала важливою запорукою розвитку цих структур та утвердження їхньої провідної ролі у боротьбі українців за свою незалежність.

Для Шухевича справою всього життя був військовий вишкіл повстанців. Стати блискучим командиром йому допомогли активна діяльність у "Пласті", заняття спортом, служба у польській армії, навчання в німецькій військовій академії у Мюнхені¹, участь як поручника у формуванні Карпатської Січі, як сотника в Дружинах Українських Націоналістів (ДУН), як підполковника і потім генерала в УПА.

Незважаючи на значущість постаті Романа Шухевича в історії, його діяльність досі не досліджена належним чином. Однією з причин цього є те, що величезний пласт документів та матеріалів, які містять факти з життя видатного діяча українського визвольного руху, є недоступними. Абсолютна більшість цих матеріалів знаходиться у спецфондах і сховищах різних архівів як таємні документи, що, по суті, є продовженням совєтської політики, яка була спрямована на забуття нашого минулого.

Невід'ємною частиною перетворень, що відбуваються останнім часом в українському суспільстві, є цілісне вивчення та переосмислення минулого. Саме тому ми повинні знати якнайбільше правди про таких, як Роман Шухевич. Сьогодні він символ незламності України, але, на превеликий жаль, ми й досі не знаємо, де спочиває прах безсмертного генерала. В українській історіографії досі ніхто, крім Петра Мірчука², детально не висвітлював його життя і діяльність.

---

¹ Згадка про це є в редакційній примітці до статті ген. Павла Шандрука "Головний командир УПА ген. Роман Шухевич" (Америка. – 13-14 березня 1970. – № 47/48). Дивись теж: Frank Grelka, Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2005, S. 207.

² Мірчук П. Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. – Нью Йорк – Торонто – Лондон: Товариство Колишніх Вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі, 1970; Перекладена і доповнена: Mirchuk P. Against the invaders. Taras Chuprynka – Roman Shuhevych Commander-in-Chief of the UPA. New York, 1997.

Сподіваємося, що том споминів про сл. п. Романа Шухевича – “Тараса Чупринку” розкриє читачам його багатогранну постать. Для ліпшого розуміння особи Головного командира УПА подаємо короткий біографічний нарис, бо спомини, вміщені у книзі, не подають цілісної інформації.

***

Народився Роман Шухевич (при хрещенні отримав друге ім'я Тарас), син Йосипа-Зиновія та Євгенії Стоцької, 30 червня 1907 р. у м. Львові, на вул. Собіщизни № 7 (сучасна Довбуша № 2)³. Він успадкував найкращі риси своїх родичів і галицької інтелігенції загалом: патріотизм, інтелектуальність, високу культуру у ставленні до себе і оточення. Шухевичі належали до тих галицьких священичих родів, які протягом ХІХ століття сприяли українському національному відродженню. З роду Шухевичів вийшла велика когорта політичних, культурно-громадських та військових діячів, що формували модерну українську націю та боролися за її державність.

У містечку Краківці на Львівщині минуло дитинство Романа Шухевича. У 1914 р. його родина переїхала до Камінки-Струмислової (тепер м. Кам'янка-Бузька). Тут він закінчив початкову школу. Навчання хлопець продовжив у Львові у філії Академічної гімназії. У цей період (1917 – 1925 рр.) молодий Шухевич мешкав під опікою бабці Герміни на вул. Собіщизни, № 7 (сучасна Довбуша № 2). Завдяки творам народного мистецтва, що їх зібрав дід Романа Володимир, у будинку панував дух патріотизму. Родинні військово-патріотичні традиції, прищеплені юнакові батьком Йосипом та дядьком Степаном, зміцнив полковник Євген Коновалець – Командант УВО, який у 1921 – 1922 рр. деякий час винаймав у Шухевичів кімнату. Гімназист Роман неодноразово розмовляв із полковником та прислухався до його розмов, які мали великий вплив на формування свідомості й характеру майбутнього Провідника⁴.

У вересні 1926 р. Шухевич вступив до Львівської політехніки на дорожньо-мостовий відділ⁵. У червні 1934 р. закінчив навчання з

---

³ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 27 (Львівська політехніка). – Оп. 5. – Спр. 18001 (Особова справа студента Львівської політехніки Романа Шухевича). – Арк. 3.

⁴ Шах С. Роман Шухевич – символ незламності. (Спомин) // Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. – Мюнхен – Лондон: Українська Видавнича Спілка, Український Інститут Освітньої Політики, 1990. – С. 149 – 151.

⁵ ДАЛО. – Ф. 27 (Львівська політехніка). – Оп. 5. – Спр. 18001 (Особова справа студента Львівської політехніки Романа Шухевича). – Арк. 4.

дипломом інженера. У роки навчання у гімназії та в політехніці Роман Шухевич був активним членом “Пласту” (1-ий курінь ім. П. Сагайдачного, 7-ий курінь ім. кн. Льва, 1-ий курінь УСП (Улад старших пластунів) ім. Ф. Черника, 3-ій курінь УСП “Лісові чорти”, 10-ий курінь УСП “Чорноморці”) та різних спортивних товариств⁶. Ще гімназистом він був одним із організаторів пластового гуртка “Ясний тризуб” (1922), а пізніше куреня “Чорноморці” (1927)⁷.

Улюбленими видами спорту Шухевича були футбол, баскетбол, волейбол, біг, плавання, а також планерний спорт. У 1923 р. на спортивних змаганнях у Львові – Запорозьких іграх – він поставив рекорд у бігу з перешкодами на 400 метрів та у плаванні на 100 метрів. Окрім спорту, юнак займався музикою і співом. На початку 1930-х рр. він був студентом заочного курсу музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові за класом фортепіано. Музичний інститут закінчив також його брат Юрій. Разом вони виступали у Львівському оперному театрі, де Юрій співав під акомпанемент Романа. Улюбленими композиторами Шухевича були Гріг та Шопен.

У 1928 – 29 рр. Роман Шухевич відбував військову службу в польській армії. Як студента, його зразу ж направили на навчання у школу підхорунжих, але через політичну ненадійність звільнили. Свою військову службу він продовжив рядовим гарматником в артилерійській частині на Волині. У 1930 р., після звільнення від служби в польській армії, Р. Шухевич одружився з дочкою пароха с. Оглядів Наталією Березинською (13.III.1910 – 28.II.2002). Там 28 березня 1933 р. у них народився син Юрко. Після окупації Західної України більшовиками Наталія Шухевич із сином, щоб не потрапити в тюрму, перейшла нелегально кордон і добралася до Кракова, де зустрілась із чоловіком. Тут 16 жовтня 1940 р. народилася їхня дочка Марія. Під час німецько-советської війни у липні 1941 р. Н. Шухевич перебралася до Львова. Тут із двома дітьми проживала до арешту 17 липня 1945 р.

---

⁶ Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога. – Львів, 2003. – С. 113.

⁷ Кравців Б. Людина і вояк // Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. – Мюнхен – Лондон: Українська Видавнича Спілка, Український Інститут Освітньої Політики, 1990. – С. 93 – 95.

БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ В РЯДАХ УВО – ОУН (1926 – 1934)

У 1925 р. Роман Шухевич вступив у ряди Української Військової Організації. Крайова Команда УВО доручила йому виконати замах на польського шкільного куратора у Львові Станіслава Собінського, який проводив жорстоку антиукраїнську політику в галузі шкільництва. 19 жовтня 1926 р. дев'ятнадцятирічний Шухевич разом із Богданом Підгайним блискуче виконав поставлене завдання.

2 лютого 1929 р. у Відні була створена Організація Українських Націоналістів. Бойовим референтом Крайової Екзекутиви ОУН у 1930 – 1934 рр. був призначений Роман Шухевич – “Дзвін”. У 1930 р. він був одним із керівників масових актів непокори – Саботажної акції, що охопила цілу Галичину. Польський уряд у паніці застосував тотальну пацифікацію, що посилювало революціонізацію українського селянства та сприяло поширенню ідей українського націоналізму.

Як бойовий референт КЕ ОУН Шухевич брав участь в організації низки заходів, спрямованих проти антиукраїнської політики польської влади, зокрема:

1) серії експропріаційних актів на польські державні установи, які проводилися з метою залучення матеріальних засобів для ведення подальшої національно-визвольної боротьби. Так, 31 липня 1931 року перемишльська бойова п'ятірка ОУН вчинила успішний напад на поштову карету під Бірчею біля Перемишля⁸. У той же день подібні напади відбулися під Печеніжином біля Коломиї⁹ та в Бориславі на Банк людовий (його зробила дрогобицька бойова п'ятірка)¹⁰. 8 серпня 1931 року згадана бойова п'ятірка виконала ще один експропріаційний акт на пошту в Трускавці;

2) атентату 22 березня 1932 р. на комісара поліції Чеховського за знущання над українськими політв'язнями та катування їх під час допитів;

3) ексу 30 листопада 1932 р. на пошту в Городку, під час якого загинув Юрій Березинський, брат дружини Р. Шухевича;

---

⁸ Хроніка. Напади і експропріації // Сурма. – Серпень 1931. – № 8 (47). – С. 7.

⁹ Мірчук П. Роман Шухевич... – С. 39; Хроніка. Напади, експропріації, атентати, саботажі // Сурма. – Вересень 1931. – № 9 (48). – С. 8; Малащук Р. З книги мого життя. – Торонто: Видавнича спілка “Гомін України” і Дослідний інститут “Студіум”, 1987. – Т. 1. – С. 66.

¹⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН / За ред. Ленкавського С., Штикала Д., Чайківського Д. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – С. 276.

4) атентату на радянського консула у Львові як відповіді і знаку протесту проти штучного голодомору в Україні, влаштованого більшовиками. 21 жовтня замах виконав бойовик ОУН Микола Лемик, убивши в консульстві спецуповноваженого НКВД Алексея Майлова;

5) атентату на міністра внутрішніх справ Б. Перацького, організатора варварської пацифікації – масового нищення українських культурних і господарських установ та прилюдних катувань українського населення. Атентат виконав 15 червня 1934 р. у Варшаві бойовик ОУН Гриць Мацейко – “Гонта”¹¹.

Роман Шухевич – “Дзвін” поряд з іншими діячами із середовища Академічного дому (Степан Бандера – “Лис”, Степан Ленкавський, Ярослав Стецько – “Карбович”, Ярослав Старух, Зенон Косак, Михайло Колодзінський – “М. Будзяк”) долучився до вироблення тактики, яка оформилася в концепцію “перманентної революції”. Згідно з нею, український народ в умовах жорстокої окупації зможе здобути собі свободу лише шляхом силового натиску на ворога. Тому ОУН повинна взяти на себе підготовку суспільства до всенародного повстання. Відтак ОУН організовує широку пропаганду ідей революції та безкомпромісної боротьби. Метою цієї пропаганди є виховати народ у дусі нестримного бажання здолати свого ворога¹².

Р. Шухевич брав активну участь у дискусії щодо побудови та організації армії в ОУН. Існували дві діаметрально протилежні точки зору. Згідно з першою, українська армія має формуватися як регулярна на еміграції; згідно з другою, національну армію необхідно творити на західноукраїнських землях, опираючись на власні сили. Цю думку обстоювали “крайовики” – Степан Бандера, Іван Габрусевич, Зенон Косак, Олекса Гасин, Дмитро Грицай, Василь Сидор та інші, у тому числі й Роман Шухевич¹³.

---

¹¹ Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 337 – 348, 382 – 384.

¹² Там само. – С. 138 – 139.

¹³ ДАЛО. – Ф. 121 (Львівське воеводське управління поліції). – Оп. 3. – Спр. 1020 (Відомості про діяльність українських націоналістичних організацій УВО і ОУН). – Комунікат № 6: Діяльність Української Військової Організації (УВО), сучасної Організації Українських Націоналістів (ОУН). – Арк. 17; Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 138 – 139, 296 – 297.

ПЕРІОД УВ'ЯЗНЕННЯ (1934 – 1937)

У червні 1934 р. у зв'язку з убивством Перацького поліція провела масові арешти серед членів ОУН. 18 червня арештовано Романа Шухевича і згодом, 6 – 7 липня, заслано до концентраційного табору у Березі Картузькій без достатніх доказів вини¹⁴. Цей табір славився нелюдськими умовами життя в'язнів. Постійне знущання над арештованими, фізичне й моральне, стало системою і доведене було до тупого садизму. Кожен із них отримував власний номер, який мав носити великий на плечах, а малий – на лівому рамені (наприклад, Дмитро Грицай мав № 44). У таборі Шухевича приписали до групи кочегарів, які взимку носили вугілля та розпалювали печі¹⁵. Але й тут він очолив націоналістичну організацію самооборони.

На Варшавському процесі над ОУН (18.XI.1935 – 13.I.1936) Роман Шухевич виступав у ролі свідка. Усі свідки обстоювали право говорити рідною мовою. За таку поведінку головуючий суддя В. Посемкевич оштрафував їх на 200 злотих, а за привітання: “Слава Україні!” – наказував покинути залу суду та карав однією добою ув'язнення¹⁶.

19 січня 1935 р. Шухевича відправлено на слідство до Львова, де він сидів у тюрмі “Бригідки” на вул. Городоцькій¹⁷. На Львівському процесі над ОУН (25.V. – 26.VI.1936) йому інкримінували державну зраду та звинувачували у належності до Крайової Екзекутиви ОУН. Адвокатом Р. Шухевича був його дядько Степан Шухевич. Члени ОУН, проти яких поліція не мала достатньо доказів, у тому числі Р. Шухевич, повинні були послідовно заперечувати свою причетність до організації. При цьому всі вони заявляли, що за своїми переконаннями є українськими націоналістами. Романа Шухевича було засуджено на три роки ув'язнення з урахуванням слідчого арешту. На підставі проголошеної у 1935 р. урядової амністії він

---

¹⁴ ДАЛО. – Ф. 255 (Львівська кримінально-слідча тюрма). – Оп. 1. – Спр. 1532 (Особова справа арештованого Романа Шухевича). – Арк. 1 – 6; Макар В. Береза Картузька: спомини // Спомини та роздуми. Зібрання творів в 4-х томах / За редакцією М. Кулика, Р. Кулика, П.-Й. Потічного. – Торонто – Київ, 2001. – Т. 4. – С. 26 – 27, 176.

¹⁵ Макар В. Береза Картузька: спомини... – Т. 4. – С. 39, 97.

¹⁶ Книш З. Варшавський процес ОУН на підложжі польсько-українських відносин тієї доби. – Торонто: Срібна сурма, 1986. – Т. 1. – С. 273, 340 – 341, 354; Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / Упорядник Микола Посівнич. – Львів: Медицина світу, 2005. – С. 10, 159.

¹⁷ ДАЛО. – Ф. 255 (Львівська кримінально-слідча тюрма). – Оп. 1. – Спр. 1744 (Особова справа арештованого Романа Шухевича). – Арк. 1.

вийшов на волю 27 січня 1937 р., пробувши півроку у концтаборі та два роки у тюрмі¹⁸.

Після звільнення у 1937 р. Роман Шухевич проживав із родиною у Львові, на вул. Косинерській, 18 а (сучасна вул. І. Карпинця), і працював у рекламній кооперативі “Фама”, яку, власне, сам і організував в березні 1937 р. Вона мала виконувати подвійне завдання – політичне й фінансово-економічне. Ця фірма стала легальними прикриттям для діяльності ОУН. Дуже скоро були створені осередки “Фами” у багатьох містах Галичини й Волині й навіть поза межами тодішньої Польщі. Працівниками кооперативи були переважно члени ОУН – колишні політв’язні, яким дуже важко було влаштуватися на роботу. Тепер вони отримували легальний заробіток і могли успішно поєднувати працю на фірмі з організаційною діяльністю.

“Фама” розробляла та розміщувала рекламні оголошення кооператив Центросоюз, Маслосоюз та інших у газетах “Діло”, “Новий час”. Завдяки вмілому менеджменту фірма розрослась у розгалужене підприємство, і незабаром були зорганізовані й успішно працювали відділи оголошень у пресі, кінореклами, друкування рекламних буклетів, виготовлення фірмових вивісок та рекламних щитів, рекламного оформлення вітрин (дизайн), організації рекламних виставок і ярмарків, виробництва мінеральної води, виготовлення “адресарія” (книги адрес установ і фірм) та власний транспортний відділ¹⁹.

У КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (КІН. 1938 – ПОЧ. 1939)

У жовтні 1938 р. на Закарпатті постала незалежна Карпатсько-українська держава. Р. Шухевич організував фінансову допомогу для уряду Карпатської України, висилає членів ОУН для діяльності в Карпатській Січі. Наприкінці грудня 1938 р. разом з Іваном Бутковським – “Гуцулом” нелегально перейшов польсько-чехословацький кордон і добрався на Різдво 1939 р. до м. Хуст²⁰. Тут він разом із провідними членами ОУН створив Генеральний штаб національної оборони Карпатської України. В обов’язки поручника “Бориса Щуки” (тодішне

---

¹⁸ Там само. – Арк. 164 – 165; Кук В. Роман Шухевич – Головний Командир УПА. – Київ: “Видавництво Біблотека Українця”, 1997. – С. 27 – 31.

¹⁹ Чайківський Б. “Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича / Науковий редактор і упорядник В. Кук, М. Посівнич. – Львів: Медицина світу, 2005. – С. 39 – 65.

²⁰ За іншими даними, Роман Шухевич із Юрієм Лопатинським – “Калиною” перейшов польсько-чехословацький кордон в околиці м. Криниці й через Братиславу добрався на Різдво 1939 до Хуста. (Кук В. Роман Шухевич... – С. 32 – 33).

псевдо Р. Шухевича) входило поповнення Січі кадрами, організація фінансової допомоги та зв'язку. Під час нападу угорської армії на Карпатську Україну поручник “Щука” брав активну участь у боях, і лише чудо врятувало його від неминучої смерті²¹.

Після окупації Карпатської України у березні 1939 р. Угорщиною Р. Шухевич через Румунію і Югославію дістався до Австрії, де зустрівся з членами Проводу ОУН, яким доповів про свою діяльність у Карпатській Україні. Провід ОУН доручив йому справи зв'язку із Західною Україною, зокрема конспіративний зв'язковий пункт у Данцігу²².

НАПЕРЕДОДНІ ВІЙНИ (ВЕРЕСЕНЬ 1939 Р. – ЧЕРВЕНЬ 1941 Р.)

Восени 1939 р. Роман Шухевич разом із родиною проживав у Кракові. Він виконував функції референта зв'язку у Проводі Українських Націоналістів (ПУН) на чолі з полк. Андрієм Мельником, зокрема організовував нелегальні переходи кур'єрів в Україну через німецько-советський кордон, приймав звіти від членів ОУН та кур'єрів, які прибували з України.

Нова політична ситуація вимагала нових форм боротьби за державну незалежність, та між ОУН в Україні й Проводом Українських Націоналістів (ПУН) за кордоном, що його очолював полковник Андрій Мельник, не було єдиного узгодженого погляду з цього приводу. Незважаючи на довгі переговори, різниця в думках щодо тактики Організації призвела до розколу на дві ОУН – під керівництвом полк. А. Мельника та під проводом Степана Бандери. Остаточно цей поділ був оформлений на конференції ОУН 10 лютого 1940 р. у Кракові, на якій було створено Революційний Провід ОУН на чолі зі С. Бандерою. Р. Шухевич увійшов до складу членів Революційного Проводу й був призначений Крайовим Провідником ОУН на західноукраїнних українських землях, що за пактом Молотова – Рібентропа відійшли до Німеччини (Підляшшя, Холмщина, Надсяння та Лемківщина). Під керівництвом Шухевича із членів ОУН, які приходили із УРСР, була створена міцна організаційна мережа, яка стала

---

²¹ Чайківський Б. “Фама”... – С. 75 – 76; Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони. Повість мого життя. – Київ: Рада, 1995. – С. 50.

²² Мірчук П. Роман Шухевич... – С. 85. (Богдан Чайківський припускає, що Р. Шухевич та Олекса Гасин навчалися в німецькій Військовій академії в Мюнхені після повороту з Закарпаття).

базою для підготовки підпілля в Україні²³. Особливу увагу Крайовий Провідник приділяв військовим вишкалам членів ОУН. У Військово-му штабі ОУН він керував підготовкою і навчанням провідних військових кадрів, які мали стати командирами майбутнього українського війська. Шухевич брав активну участь у нарадах II Великого збору ОУН, що відбувся у квітні 1941 р.²⁴

У ЛАВАХ ДРУЖИН УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (КВІТЕНЬ 1941 – ГРУДЕНЬ 1942)

Весною 1941 р. Провід ОУН домовився з німецьким командуванням про вишкіл військову частину Дружини Українських Націоналістів, які мали воювати на території України проти більшовицьких окупантів за відновлення державності. Р. Шухевич погодився очолити ДУН з розрахунком, що у майбутньому Легіон зможе стати базою для формування української армії. У квітні 1941 р. він налічував 330 чоловік і поділявся на 3 сотні. Після інтенсивного вишколу Український легіон 18 червня від'їхав до Ряшева, а 30 червня прибув до Львова, де того ж дня було проголошено Акт відновлення Української держави. Німецька влада поставилася до цього вкрай вороже. Голову Проводу ОУН С. Бандеру та Голову Державного Правління Ярослава Стецька було арештовано. У зв'язку з цим Легіон, який на той час перебував біля Вінниці, відмовився від подальшої служби в німецькій армії²⁵. У серпні його зняли з фронту, інтернували й перевели до Німеччини. Тут українських вояків реорганізували в Охоронний батальйон № 201, і за індивідуальним контрактом вони змушені були погодитися на ще один рік служби. 16 березня 1942 р. батальйон був направлений в Білорусь в околиці м. Боровки для охорони військових об'єктів та боротьби проти радянських партизанів. Після року служби всі вояки на чолі з Шухевичем відмовились продовжувати службу. 6 січня 1943 р. їх відправили під охороною до Львова, куди вони приїхали 8 січня 1943 р. Роман Шухевич, знаючи, що всіх старшин арештують, непомітно зник від гестапо²⁶.

---

²³ Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний командир Української Повстанської Армії. – Львів: Медицина світу, 2005. – С. 37 – 39.

²⁴ Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1998. – С. 57 – 60.

²⁵ Дружини українських націоналістів у 1941 – 1942 роках. – Без місця видання, 1953. – С. 6, 109 – 110.

²⁶ Кальба М. Дружини Українських Націоналістів. – Детройт, 1992. – С. 45 – 53, 75 – 80.

ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР УПА (1943 – 1950)

Із січня 1943 р. в житті Романа Шухевича почався новий етап діяльності як Провідника й Командира національно-визвольної боротьби проти німецьких і російських окупантів. Після втечі з-під німецької варти він зв'язався з Проводом ОУН та приєднався до боротьби, очоливши військову референтуру. У травні став членом Бюро Проводу ОУН, згодом – Головою, а у серпні 1943 р. на III Надзвичайному великому зборі ОУН був обраний Головою Бюро Проводу ОУН і призначений Головним командиром УПА.

Під час німецької окупації України Роман Шухевич переховувався переважно по лісах, а від серпня 1944 р. з приходом советської влади – по селах. Спочатку Провідник мешкав в Улашківцях біля Чорткова, а восени та взимку 1944 – 1945 рр. – в Бережанському та Козівському районах Тернопільщини в околицях сіл Бишки – Потік – Конюхи – Августівка – Жуків – Рай. У с. Августівці він перебував з осені 1944 до весни 1945 р. Улітку 1945 р. Головний командир УПА мав криївку в с. Рай. Черговим місцем постою було с. Пуків на Рогатинщині, де Шухевич перезимував із 1945-го на 1946 р. Від жовтня 1946 р. до 21 вересня 1947 р. Р. Шухевич мешкав у с. Княгиничі Рогатинського району. Звідси місце постою було перенесено у Комарнянський район на Львівщині у с. Грімне. Ця криївка проіснувала до осені 1947 р. Зиму 1947 – 1948 р. Р. Шухевич провів у Львові, в будинку на вул. Кривій. Від весни 1948 р. до загибелі Головний командир УПА перебував у с. Білогорща²⁷.

За керівництва Шухевича відбулася подальша еволюція ідейно-програмних засад націоналістичного руху, що відображено в Постановах III Великого збору ОУН. У них підкреслено, що ОУН бореться: проти всіх видів тоталітарних систем; за побудову демократичного державного порядку в Українській державі; за право кожної нації на самовизначення; проти імперій та імперіалістів. В УПА почали вступали відділи, сформовані німцями з вихідців із Кавказу й Середньої Азії й призначені для боротьби проти повстанського руху в Україні. Усе це зумовило потребу в скликанні спеціальної Конференції поневолених народів сходу Європи й Азії, що відбулась 21 – 22 листопада 1943 р. в с. Будараж на Рівненщині. Завданням заходу було вироблення узгодженого плану боротьби проти спільних окупантів. Активну участь у Конференції брав і Головний командир УПА “Тарас

---

²⁷ Кук В. Штаб-квартири Головного Командира УПА // *Визвольний шлях*. – Лондон – Київ, 2002. – Кн. 10. – С. 25 – 33.

Чупринка” (псевдо Р. Шухевича), але з конспіративних причин він не виступав²⁸.

З метою об’єднання всіх національно-державницьких сил українського народу в боротьбі за державну незалежність 11 – 15 липня 1944 р. з ініціативи ОУН та особисто Романа Шухевича було скликано збори, на які прибули представники діючих в Україні політичних організацій. У результаті нарад було створено Українську Головну Визвольну Раду, яка стала найвищою владою під час боротьби за УССД. Виконавчим органом УГВР був Генеральний Секретаріат, Головою якого обрали Романа Шухевича – “Лозовського”. (Згідно з тимчасовим устроєм УГВР, Голову Генерального Секретаріату обирав Великий збір). Його ж затвердили на посаді Секретаря військових справ і Головним Командиром УПА.

Посада Голови Генерального Секретаріату передбачала широкі повноваження, але й велику відповідальність. За його пропозицією призначали й звільняли генеральних секретарів при затвердженні Президента УГВР. Голова Генерального Секретаріату міг доручати тимчасово виконувати свої функції одному з генеральних секретарів. За рівності голосів при розгляді будь-якого питання вирішальним був голос Голови Генерального Секретаріату²⁹. Державно-правові акти УГВР набирали законної сили лише після того, як їх підписали Голова Генерального Секретаріату і Президент. На практиці більшість рішень під час роботи Генерального Секретаріату ухвалював його Голова, тобто Р. Шухевич, узгодивши їх із кооптованими членами УГВР. Усі стратегічні, тактичні та організаційні питання діяльності структур УГВР в Україні вирішував Голова Генерального Секретаріату та його соратники, зважаючи на конкретні обставини визвольної боротьби та основні документи УГВР.

Генеральний Секретаріат УГВР успішно реалізовував функції революційної влади у Західній Україні, хоча в повному складі Генеральний Секретаріат УГВР, за винятком Великого збору, не збирався ні разу³⁰. На думку Провідника ОУН Степана Бандери, основним

---

²⁸ Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. – Київ: Пульсари, 2002. – С. 90 – 94, 100 – 101; Логуш О. Командир Чупринка на Конференції поневолених народів. (Уривки зі спогадів) // До зброї. – 1950. – Ч. 9 (22). – С. 6 – 7.

²⁹ Тимчасовий устрій УГВР // Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1992. – Т. 8: Українська Головна Визвольна Рада. – Книга перша, 1944 – 1945. – С. 31 – 32.

³⁰ Ребет Д. До початків УГВР // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 2001. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. – Книга четверта: Документи і спогади. – С. 85 – 86.

завданням ГС УГВР було “очолення визвольної боротьби українського народу та протиставлення в Україні урядові УСРС як експозитурі російсько-більшовицької імперії”³¹.

5 березня 1950 р. Роман Шухевич загинув смертю героя у підпільній штаб-квартирі в с. Білогорща біля Львова у бою з окупантами. Через п'ятдесят один рік, 23 жовтня 2001 року, з метою увічнення його пам'яті на цьому ж місці було створено меморіальний музей генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича при Львівському історичному музеї³².

Проведені за керівництва Романа Шухевича організаційні та політично-програмні зміни значно зміцнили ОУН і УПА й дали можливість успішно продовжувати боротьбу до кінця 1950-х рр. Роман Шухевич – “Тур” – “Лозовський” – генерал “Тарас Чупринка” своєю многогранною і багаторічною революційною діяльністю засвідчив не лише велику любов до українського народу, безмежну відданість справі визволення України й здобуття Держави, а й непересічний талант політика й військового командира. Недаремно сучасники довірили Романові Шухевичу керівні пости у визвольному русі: Головного командира УПА (1943 – 1950), генерал-хорунжого (з 1946); члена Українського Державного Правління (1941), Голови Бюро Проводу ОУН (1943 – 1950), Голови Генерального Секретаріату УГВР і Генерального Секретаря військових справ (1944 – 1950). Його відзначили найвищими нагородами УПА – Золотим хрестом бойової заслуги I класу та Золотим Хрестом заслуги³³, посмертно (15.XI.1950) іменували Гетьманським пластуном-скобом і нагородили Пластовим золотим хрестом³⁴. Роман Шухевич – одна з найвидатніших постатей національно-визвольної боротьби 1930-х – 50-х рр., символ героїчної боротьби за УСРД.

Доля родини Головного командира УПА була типовою для сотень тисяч родин учасників національно-визвольного руху. Його батьків, Йосипа (1879 – 1948) та Євгенію (1883 – 1956) Шухевичів, радянські спецслужби тримали під постійним наглядом, поки ті мешкали у Львові. Коли стало зрозуміло, що МГБ не зможе використати

---

³¹ Бандера С. Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном // Бандера С. Перспективи української революції [передрук]. – Мюнхен: ОУН, 1978. – С. 93.

³² Музей Романа Шухевича – генерал-хорунжого УПА “Тараса Чупринки”. – Львів: Львівський історичний музей, “Новий час”, 2004. – С. 26 – 27.

³³ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 1994. – Т. 10: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. – Книга третя, 1949 – 1952. – С. 50 – 53.

³⁴ Немелівський В. Шух – Тур – пластун. – Торонто, 1963. – С. 7 – 8.

батька для арешту сина, то його, тяжко хворого, відправили на заслання у Кемеровську область, де він помер у 1948 р. Мати Євгенія була заслана до Казахстану, де і померла 30 червня 1956 р. Брата Юрія (1910 – 24-26.VI.1941), інженера-геодезиста, НКВД замордувало у львівській тюрмі на вул. Лонцького (сучасна вул. Брюлова К.) у червні 1941 р. Сестра Наталія (1922 р. н.), студентка Львівського медінституту, була заарештована 7 вересня 1940 р. і засуджена на процесі 59 членів ОУН на 10 років каторжних робіт на лісоповалі на Уралі й 5 років заслання в Казахстан. Дружину Шухевича Наталію заарештували 17 липня 1945 р. Обоє дітей від неї забрали й віддали до дитячого будинку в м. Чорнобиль. Згодом Наталя зі своєю матір'ю Осипою також була відправлена на заслання, а діти – син Юрій та дочка Марія – були передані до дитячого будинку в Донецьку. Згодом Юрія було ув'язнено, і він перебував у таборах понад 32 роки. Сьогодні Юрій Шухевич – відомий громадсько-політичний діяч³⁵.

У галереї національних борців ХХ століття постать Романа Шухевича посідає виняткове місце. Він брав безпосередню участь і був співорганізатором боротьби проти усіх окупантів України. Під його керівництвом виростала й протистояла ворогові нескорена армія та революційна організація. Життя й діяльність Головного командира УПА генерал-хорунжого Романа Шухевича – “Тараса Чупринки” стали яскравим взірцем історичної пам'яті про героїчні змагання за українську державність і мають стати прикладом для прийдешніх поколінь української нації.

***

До тому про сл. п. генерал-хорунжого Романа Шухевича – “Тараса Чупринку” ввійшло 46 спомини, які відображають його діяльність у національно-визвольному русі.

Структура тому складається зі вступної статті, мемуарної частини, додатків (бібліографії про життя і діяльність Р. Шухевича, статей про музей Романа Шухевича та Наталію Шухевич, списку незрозумілих слів і словосполучень), списку скорочень, алфавітного покажчика, списку ілюстрацій.

Спомини розташовано за хронологічно-тематичним принципом. У багатьох із них ідеться про одні й ті ж події, проте автори інтерпретують їх по-своєму. Тому тексти подано без жодних змін, але деякі суперечності у фактах упорядники коментують у примітках, викладаючи своє бачення згаданих подій. Упорядники свідомі того, що

---

³⁵ Арсенич П. Рід Шухевичів. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. – С. 159, 207, 243 – 250.

вони не застраховані від неточностей, які містяться у споминах. Деякі відомості перевірити не вдалося, тому ми подаємо їх без змін.

Розшифрування псевд, криптонімів, ініціалів, пропущених слів подаються у квадратних дужках. У виданні збережено оригінальний стиль викладу з орфографічними та лексичними особливостями, упорядковано пунктуацію та вживання апострофа. Орфографічні та друкарські помилки в текстах виправлено.

Більшість родинних світлин походить із колекції п. Марії Шухевич-Трильовської та Львівського історичного музею (музей Романа Шухевича – генерал-хорунжого УПА “Тараса Чупринки”).

Особливу подяку за допомогу в роботі над цим томом висловлюємо п. Миколі Кулику та д-ру Ігореві Гомзяку.

Микола Посівнич

ROMAN SHUKHEVYCH (30 JUNE 1907-5 MARCH 1950)

2006 marks fifty-six years since the death of the commander in chief of the Ukrainian Insurgent Army (UPA) Roman Shukhevych, who was unquestionably one of the most illustrious personalities of the Ukrainian national-liberation movement in the twentieth century. His membership in the Ukrainian Military Organization (UVO), the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), and the Ukrainian Supreme Liberation Council (UHVR) was an important guarantee of the development of these structures and consolidation of their leading role in the Ukrainians' struggle for independence.

Shukhevych's life work was focused on the military training of the Ukrainian insurgents. He became a brilliant commander thanks to his active involvement in the Ukrainian scouting organization Plast, sports, military service in the Polish army, studies in a German military academy in Munich,¹ and his participation as a first lieutenant in the formation of the Carpathian Sich, a captain in the Legion of Ukrainian Nationalists (Druzhyny Ukraïns'kykh Natsionalistiv: DUN), and as a lieutenant-colonel and eventually general of the Ukrainian Insurgent Army.

Despite the historical significance of Roman Shukhevych, to this day his activity has not been adequately studied. One of the reasons for this is that a vast amount of documents and materials pertaining to the life of this eminent figure is inaccessible. The absolute majority of these materials, in the form of secret documents, are stored in the special fonds and repositories of various archives. This circumstance is essentially a continuation of Soviet policy, which was aimed at consigning our past to oblivion.

An inextricable part of the transformations that have been taking place in Ukrainian society in the last while is the complete study and rethinking of the past. Thus, we should learn as much of the truth as possible about people like Shukhevych. Today he is a symbol of Ukraine's indestructibility. Unfortunately, we still do not know the location of the remains of this immortal general. To this day no Ukrainian historian, with the exception of Petro Mirchuk,² has written a systematic study of his life and activity.

---

¹ Mentioned in an editorial footnote to an article by Gen. Pavlo Shandruk, entitled "Holovnyi komandyr UPA hen. Roman Shukhevych" (*Ameryka*, 13-14 March 1970, nos. 47-48); Frank Grelka, *Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2005, S. 207.

² Petro Mirchuk, *Roman Shukhevych (gen. Taras Chuprynka). Komandyr armii bezsmertnykh* (New York-Toronto-London: Tovarystvo Kolyshnykh Voiakiv UPA v ZSA, Kanadi i Evropi, 1970); also available in a translated and expanded version: Petro Mirchuk, *Against the*

We hope this volume of reminiscences about Roman Shukhevych-“Taras Chuprynka” helps reveal to readers the many-sided nature of this revered personality of hallowed memory. For a better understanding of the UPA’s Commander-in-Chief we have provided a brief biographical sketch, because the reminiscences included in this book do not provide complete information.

* * *

Roman Taras Shukhevych, the son of Iosyp-Zynovii and Ievheniia Stots’ka, was born on 30 June 1907 in a house located at 7 Sobieszczyzna Street (today: 2 Dovbush Street)³ in the city of L’viv. He inherited the finest traits from both his parents and the Galician intelligentsia: patriotism, intellectualism, and a high level of culture in his attitude toward himself and his milieu. The Shukhevyches belonged to those Galician priests’ families that promoted the Ukrainian national renaissance in the nineteenth century. The Shukhevych family tree produced a legion of political, cultural, civic, and military figures that formed the modern Ukrainian nation and fought for its statehood.

Shukhevych’s childhood was spent in the town of Krakivtsi in the L’viv region. In 1914 his family moved to Kam’ianka-Strumylova (today: Kam’ianka Buz’ka), where he completed elementary school. His studies were continued in a branch of the Academic Gymnasium in L’viv. During this period (1917-1925) the young Shukhevych lived with his grandmother Hermina at 7 Sobieszczyzna Street. A patriotic spirit reigned in the home, thanks in part to a collection of folk art collected by his grandfather Volodymyr. The family’s military-patriotic traditions, instilled in the teenaged Shukhevych by his father Iosyp and his uncle Stepan, were reinforced by Colonel Ievhen Konovalets’, the commandant of the Ukrainian Military Organization, who briefly rented a room from the Shukhevyches in 1921-1922. Roman, now a student at the gymnasium, often talked with the colonel and listened in on his conversations, which had a great influence on the formation of the future leader’s national awareness and character.⁴

Invaders: Taras Chuprynka-Roman Shukhevych, Commander-in-Chief of the UPA, trans. Ihor Mirchuk (New York: Society of the Veterans of the Ukrainian Insurgent Army, 1997).

³ State Archive of L’viv Oblast’ (henceforward: DALO), fond 27 (L’viv Polytechnic University), list 5, file 18001 (Personal File of L’viv Polytechnic University Student Roman Shukhevych), fol. 3.

⁴ Stepan Shakh, *Roman Shukhevych—symbol nezlamnosti. (Spomyn)*, Zbirnyk na poshanu hen. Romana Shukhevycha (Munich-London: Ukrains’ka Vydavnycha Spilka-Ukrains’kyi Instytut Osvitn’oi Polityky, 1990), pp. 149-51.

In September 1926 Shukhevych enrolled in the Roads, Bridges, and Engineering Department of L'viv Polytechnic University,⁵ graduating with a diploma in engineering in June 1934. During his studies at the gymnasium and the L'viv Polytechnic Shukhevych was an active member of the Ukrainian scouting organization Plast (1st Petro Sahaidachnyi Kurin', 7th Prince Lev Kurin', 1st F. Chernyk Senior Scout Kurin', 3rd Lisovi Chorty Senior Scout Kurin', 10th Chornomortsi Senior Scout Kurin') and various sports associations.⁶ During his years at the gymnasium he was one of the organizers of the Plast group *lasnyi tryzub* (1922), and later the Chornomortsi Scout Kurin' (1927).⁷

Shukhevych's favorite sports were soccer, basketball, volleyball, running, swimming, and gliding. At the Zaporozhian Games held in L'viv in 1923, he set records in the 400-meter hurdles and 100-meter swim relay. In addition to sports, he played music and sang. In the early 1930s he studied piano as a correspondence student of the M. Lysenko Music Institute in L'viv. His brother Iurii also graduated from the music institute. Both brothers performed at the L'viv Opera, where Iurii sang to Roman's accompaniment. Shukhevych's favorite composers were Grieg and Chopin.

In 1928-1929 Shukhevych did his military service in the Polish army. While still a student, he was sent to study in a school for sub-lieutenants, but was dismissed for political unreliability. He continued his military service as a rank and file gunner in an artillery unit in the Volyn' region. In 1930, after his discharge from the Polish army, Shukhevych married Nataliia Berezyns'ka (13 March 1910-28 February 2002) the daughter of the parish priest in the village of Ohliadiiv, where his son Iurii was born on 28 March 1933. After the Bolsheviks occupied Western Ukraine, Nataliia and Iurii, in an effort to evade imprisonment, crossed the border illegally and made their way to Cracow, where they were reunited with Shukhevych. There, on 16 October 1940 their daughter Mariia was born. In July 1941, during the German-Soviet war, Nataliia Shukhevych moved back to L'viv, where she lived with her two children until her arrest on 17 July 1945.

---

⁵ DALO, fond 27, list 5, file 18001, fol. 4.

⁶ Taras Hryvul, Volodymyr Moroz, Volodymyr Muravs'kyi, and Volodymyr Okaryns'kyi, *Materialy do plastovoho martyroloha* (L'viv: n.publ., 2003, p. 113.

⁷ Bohdan Kravtsiv, *Liudyna i voiak*. Zbirnyk na poshanu hen. Romana Shukhevycha (Munich-London: Ukrains'ka Vydavnycha Spilka-Ukrains'kyi Instytut Osvitn'oi Polityky, 1990), pp. 93-95.

COMBAT ACTIVITY IN THE RANKS OF THE UVO AND THE OUN (1926-1934)

In 1925 Shukhevych joined the Ukrainian Military Organization. The Krai Command of the UVO ordered him to mount an assassination attempt on the L'viv school superintendent, the Pole Stanislaw Sobinski, who had instituted a harsh anti-Ukrainian policy in the school system. On 19 October 1926 the nineteen-year-old Shukhevych, together with Bohdan Pidhainyi, brilliantly carried out the assassination.

On 2 February 1929 the Organization of Ukrainian Nationalists was created in Vienna. Shukhevych (codenamed "Dzvin") was appointed responsible leader for combat actions of the OUN Krai Executive (KE OUN) in 1930-1934. In 1930 he was one of the leaders of mass acts of disobedience—the Sabotage Action—that engulfed all of Galicia. Panicking, the Polish government launched an all-out pacification that strengthened the revolutionization of the Ukrainian peasantry and helped spread the ideas of Ukrainian nationalism.

As the responsible leader for combat actions in the KE OUN, Shukhevych took part in organizing a number of actions targeting the anti-Ukrainian policy of the Polish government, including:

1) A series of expropriation actions targeting Polish state institutions, aimed at obtaining the material means for advancing the national-liberation struggle. Thus, on 31 July 1931 a five-man OUN fighting group from Peremyshl mounted a successful ambush on a postal coach in Bircha, near Peremyshl.⁸ The same day similar attacks took place in Pechenizhyn, near Kolomyia,⁹ as well as a raid on the Bank Ludowy in Boryslav, which was mounted by a Drohobych-based fighting group of five men.¹⁰ On 8 August 1931 this group carried out another act of expropriation against the post office in Truskavets';

2) The 22 March 1932 assassination of L'viv's Polish police commissioner Emilian Czechowski, who abused Ukrainian political prisoners and tortured them during interrogations;

3) The 30 November 1932 expropriation of the post office in Horodok, during which Iurii Berezyns'kyi, Shukhevych's brother-in-law, was killed;

---

⁸ "Khronika. Napady i ekspropriatsii," *Surma* 8 (August 1931): 7.

⁹ P. Mirchuk, *Roman Shukhevych*, p. 39; "Khronika. Napady, ekspropriatsii, atentaty, sabotazhi," *Surma* 9 (September 1931): 8; Roman Malashchuk, *Z knyhy moho zhyttia*, vol. 1 (Toronto: Vydavnycha spilka „Homin Ukrainy”-Doslidnii instytut „Studiium”) p. 66.

¹⁰ P. Mirchuk, *Narys istorii OUN*, vol. 1, 1920-39, eds. Stepan Lenkavs'kyi, Dmytro Shtykalo, and Danylo Chaikovs'kyi (Munich-London-New York: Ukr. vyd-vo, 1968), p. 276.

4) The assassination of Aleksei Mailov, a special NKVD agent posing as a Soviet consular official in L'viv, in retaliation for the artificially-engineered Holodomor in Ukraine, organized by the Bolsheviks. On 21 October 1933, OUN fighter Mykola Lemyk killed Mailov in the Soviet consulate;

5) The assassination of Poland's Minister of Internal Affairs Bronislaw Pieracki, the organizer of the barbaric pacification—the mass destruction of Ukrainian cultural and economic institutions, and public abuse of the Ukrainian population. The assassination was carried out in Warsaw on 15 June 1934 by the OUN fighter Hryts' Matseiko—"Gonta."¹¹

Shukhevych, together with other activists from the milieu of the Academic House (Stepan Bandera—"Lys," Stepan Lenkavs'kyi, Iaroslav Stets'ko—"Karbovych," Iaroslav Starukh, Zenon Kossak, and Mykhailo Kolodzins'kyi—"M. Budziak") began developing a tactic that was later transformed into the concept of "permanent revolution." According to this concept, the Ukrainian people, living under harsh conditions of occupation, could gain their liberty only by means of applying violent pressure against the enemy. Therefore, the OUN should begin the work of preparing society for a national uprising. The OUN began organizing a broad propaganda campaign to spread the ideas of revolution and uncompromising struggle. The goal of this propaganda was to educate the people in the spirit of an unstoppable desire to vanquish the enemy.¹²

Shukhevych took an active part in the discussions on the building and organizing of an army within the OUN. There were two diametrically opposing viewpoints. According to the first, a regular Ukrainian army should be formed in emigration; the advocates of the second viewpoint believed that a national army must be created in the Western Ukrainian lands, thus relying on its own forces. The latter view was championed by the "krai people"—Stepan Bandera, Ivan Habrusevych, Zenon Kossak, Oleksa Hasyn, Dmytro Hrytsai, Vasyl' Sydor, and others, including Roman Shukhevych.¹³

---

¹¹ Ibid., pp. 337-48, 382-84.

¹² Ibid., pp. 138-39.

¹³ DALO, fond 121 (Police Administration of L'viv Voivodeship), list 3, file 1020 (Information on the Activity of the Ukrainian Nationalist Organizations UVO and OUN); Communiqué no. 6: Diial'nist' Ukrain's'koi Viis'kovoï Orhanizatsii (UVO), suchasnoi Orhanizatsii Ukrain's'kykh Nationalistiv (OUN), fol. 17; Mirchuk, *Narys*, pp. 138-39, 296-97.

PERIOD OF IMPRISONMENT (1934-1937)

In June 1934, in the aftermath of the Pieracki assassination, the Polish police carried out mass arrests of OUN members. Shukhevych was arrested on 18 June and later, on 6-7 July, he was sent to the Bereza Kartuz'ka concentration camp without adequate proof of guilt.¹⁴ This camp was notorious for its inhuman living conditions. The constant physical and moral abuse of prisoners was systematic and sadistic. The prisoners were assigned numbers: a large number was worn on the back and a smaller one, on the left shoulder (e.g., Dmytro Hrytsai's number was 44). In the camp Shukhevych was assigned to a stoker's brigade that carried coal for heating stoves.¹⁵ But even here he headed a nationalist self-defense organization.

During the Warsaw trial of OUN members (18 November 1935-13 January 1936) Shukhevych appeared as a witness. All the witnesses asserted their right to speak in Ukrainian. For this act of defiance the chief judge, W. Posemkiewicz, fined them 200 zloty, and for their greeting, "Glory to Ukraine!" ejected them from the courtroom and sentenced them to one day in jail.¹⁶

On 19 January 1935 Shukhevych was sent for an investigation to L'viv, where he was jailed in Brygidky Prison located on Horodots'ka Street.¹⁷ During the L'viv trial of the OUN (25 May-26 June 1936) he was accused of state treason and membership in the Krai Executive of the OUN. Shukhevych's lawyer was his uncle Stepan Shukhevych. The OUN members against whom the police had insufficient evidence, among them Roman Shukhevych, were supposed to issue consistent denials of their membership in the organization. Yet they all declared that they were Ukrainian nationalists by conviction. Shukhevych was sentenced to three years' imprisonment,

---

¹⁴ DALO, fond 255 (L'viv Criminal Investigation Prison), list 1, file 1532 (Personal File of Arrestee Roman Shukhevych), fols. 1-6; Volodymyr Makar, *Bereza Kartuz'ka: spomyny*, vol. 4 of *Spomyny ta rozдумы*, Zibrannia tvoriv v 4-kh tomakh, ed. Mykola Kulyk, Roman Kulyk, and Peter J. Potichnyj (Toronto-Kyiv: n.publ., 2001), pp. 26-27, 176.

¹⁵ Makar, vol. 4, pp. 39, 97.

¹⁶ Zynovii Knysh, *Varshavs'kyi protses. OUN na pidlozhzhi pol's'ko-ukrains'kykh vidnosyn tiiiei doby*, vol. 1 (Toronto: Sribna surma, 1986), pp. 273, 340-41, 354; *Varshavs'kyi akt obvynuvachennia Stepana Bandery ta tovaryshiv*, comp. Mykola Posivnych (L'viv: Medytsyna svitu, 2005), pp. 10, 159.

¹⁷ DALO, fond 255 (L'viv Criminal Investigation Prison), list 1, file 1744 (Personal File of Arrestee Roman Shukhevych), fol. 1.

¹⁸ *Ibid.*, fols. 164-65; Vasyl' Kuk, *Roman Shukhevych—Holovnyi Komandyr UPA* (Kyiv: Vydavnytstvo Biblioteka Ukraintsia, 1997), pp. 27-31.

minus time already served. As a result of a government amnesty proclaimed in 1935, he was freed on 27 January 1937, having spent six months in the Bereza Kartuz'ka concentration camp and two years in prison.¹⁸

After his release from prison Shukhevych lived with his family in L'viv, at 18a Kosyners'ka Street (today: I. Karpynets' Street) and worked in the Fama advertising cooperative, which he organized in March 1937. The cooperative had two tasks: political and financial-economic. The company became the legal cover for the OUN's activity. Branches of Fama were quickly founded in many cities of Galicia and Volyn', and even outside the then borders of Poland. The employees of the cooperative were mostly OUN members—former political prisoners, who had difficulties finding employment. Now they had a legal income and could successfully combine their work in the company with organizational activity.

Fama designed and placed advertising for such cooperatives as Tsentrosoiuz, Maslosoiuz, and others in the newspapers *Dilo* and *Novyi chas*. Thanks to its able management, the company developed into a multi-branched company. Before long, advertising departments were organized and began functioning successfully in the press and the cinema. The company also printed advertising booklets; designed company signs, logos, and storefronts; organized advertising exhibits and fairs; produced mineral water; published a business directory; and operated its own transportation division.¹⁹

IN CARPATHIAN UKRAINE (LATE 1938-EARLY 1939)

The independent Carpatho-Ukrainian state was established in Transcarpathia in October 1938. Shukhevych organized financial assistance for the government and dispatched OUN members to take part in the activity of the Carpathian Sich. In late December 1938 Shukhevych, along with Ivan Butkovs'kyi—"Hutsul," illegally crossed the Polish-Czech border and reached the city of Khust by Christmas 1939.²⁰ Together with the leading members of the OUN he founded the General Headquarters of the National Defense of Carpatho-Ukraine. The duties of First Lieutenant "Borys Shchuka" (Shukhevych's codename at the time) included expanding the membership of the Carpathian Sich, and organizing

---

¹⁹ Bohdan Chaikivs'kyi, "*Fama*." *Reklamna firma Romana Shukhevycha*, ed. and comp. Vasyi' Kuk and Mykola Posivnych (L'viv: Medytsyna svitu, 2005), pp. 39-65.

²⁰ According to other sources, Roman Shukhevych and Iurii Lopatyns'kyi—"Kalyna" crossed the Polish-Czech border in the vicinity of the town of Krynytsia and made their way through Bratislava, reaching Khust by Christmas 1939. See, V. Kuk, *Roman Shukhevych*, pp. 32-33.

financial assistance and liaison. During the Hungarian army's attack on Carpatho-Ukraine, First Lieutenant "Shchuka" took part in combat actions and was miraculously saved from imminent death.²¹

After Hungary occupied Carpatho-Ukraine in March 1939, Shukhevych made his way through Romania and Yugoslavia to Austria, where he met up with the members of the OUN Leadership to whom he reported on his activities in Carpatho-Ukraine. The OUN Leadership placed him in charge of liaison with Western Ukraine, particularly the conspiratorial liaison point in Danzig.²²

ON THE EVE OF WAR (SEPTEMBER 1939-JUNE 1941)

In the fall of 1939 Shukhevych and his family were living in Cracow, where he was the responsible leader for liaison in the Leadership of the Ukrainian Nationalists (PUN) headed by Colonel Andrii Mel'nyk. One of his duties was to organize couriers' illegal crossings of the German-Soviet border into Ukraine and to receive reports from OUN members and couriers based in Ukraine.

The new political situation demanded new forms of the struggle for state independence, but there was no agreement on this issue between the OUN in Ukraine and the PUN. Despite lengthy negotiations, the differences of opinion concerning the Organization's tactics led to a split of the OUN into two factions, one headed by Andrii Mel'nyk and the other, by Stepan Bandera. The split was made official at an OUN conference held on 10 February 1940 in Cracow, where the Bandera-led Revolutionary Leadership of the OUN was formed. Shukhevych became a member of the Revolutionary Leadership and was appointed Krai Leader of the OUN in the Western Ukrainian lands, which had come under Germany's control according to the terms of the Molotov-Ribbentrop Pact (Pidliashshia and the Kholm, Nadsiania, and Lemko regions). Under Shukhevych's guidance, OUN members arriving from the Ukrainian SSR became part of a powerful organizational network that served as the basis for the preparation of an underground in Ukraine.²³

---

²¹ Chaikivs'kyi, "Fama," pp. 75-76; levhen Stakhiv, *Kriz' tiurmy, pidpillia i kordony. Povist' moho zhyttia* (Kyiv: Rada, 1995), p. 50.

²² P. Mirchuk, *Roman Shukhevych*, p. 85. B. Chaikivs'kyi assumes that R. Shukhevych and Oleksa Hasyn studied at the German Military Academy in Munich after their return from Transcarpathia.

²³ V. Kuk, *Heneral-khorunzhyi Roman Shukhevych. Holovnyi komandyr Ukrain's'koi Povstans'koi Armii* (L'viv: Medytsyna svitu, 2005), pp. 37-39.

The Krai Leader devoted particular attention to the military training of OUN members. In the OUN's Military Headquarters he directed the preparation and training of leading military personnel slated to become commanders of the future Ukrainian army. Shukhevych also took an active part in the deliberations of the Second Extraordinary Congress of the OUN held in April 1941.²⁴

IN THE RANKS OF THE LEGION OF UKRAINIAN NATIONALISTS (DUN) (APRIL 1941-DECEMBER 1942)

In the spring of 1941 the OUN Leadership made arrangements with the German command about training a military unit of the Legion of Ukrainian Nationalists (DUN) to fight on the territory of Ukraine against the Bolshevik occupiers with the goal of restoring Ukrainian statehood. Shukhevych agreed to head the DUN, reckoning that the legion might become the base of a future Ukrainian army. As of April 1941 there were 330 men in DUN, divided among three companies. After completing intensive training, the Ukrainian legion departed for Riashiv (Rzeszow) on 18 June. By 30 June they reached L'viv, their arrival coinciding with the Act of Proclamation of the Ukrainian State.

The German authorities reacted with hostility, arresting the head of the OUN Leadership Stepan Bandera and the head of the State Administration Iaroslav Stets'ko. As a result, the legion, which was then stationed near Vinnytsia, refused to continue serving in the German army.²⁵ In August the legion was removed from the front, its members interned and then transferred to Germany. Here the Ukrainian soldiers reorganized themselves into Defensive Battalion No. 201, and in keeping with a separate contract were compelled to agree to an additional year of service. On 16 March 1942 the battalion was deployed to Belarus, to the vicinity of the town of Borovka, to protect military installations and fight Soviet partisans. After one year of service all the soldiers, led by Shukhevych, refused to continue serving. On 6 January 1943 they were sent under guard to L'viv, where they arrived on 8 January 1943. Shukhevych, who knew that all the officers would be arrested, slipped away from the Gestapo and disappeared.²⁶

---

²⁴ Petro Duzhyi, *Roman Shukhevych—polityk, voin, hromadianyn* (L'viv: Halyts'ka vydavnycha spilka, 1998), pp. 57-60.

²⁵ *Druzhyny Ukrain's'kykh Nationalistiv u 1941-1942 rokakh* (n. p.: no publ., 1953), pp. 6, 109-10.

²⁶ Myroslav Kalba, *Druzhyny Ukrain's'kykh Natsionalistiv* (Detroit: DUN, 1992), pp. 45-53, 75-80.

COMMANDER IN CHIEF OF THE UPA (1943-1950)

From January 1943 a new stage of activity began in the life of Roman Shukhevych, who became the leader and commander of the national-liberation struggle against the German and Soviet occupiers. After escaping from his German guards, he contacted the OUN Leadership and joined the struggle as the responsible military leader. In May he was appointed to the Bureau of the OUN Leadership. At the Third Extraordinary OUN Congress in August 1943 he was appointed to head the Bureau of the OUN Leadership and named the Commander-in-Chief of the Ukrainian Insurgent Army.

During the German occupation of Ukraine Shukhevych hid mostly in forests, and from August 1944, when the Soviet power arrived—in villages. At first he lived in Ulashkivtsi near Chortkiv, and in the fall and winter of 1944-45, in Berezhany and Koziv raions of Ternopil oblast' in the vicinity of the villages of Byshky, Potik, Koniukhy, Avhustivka, Zhukiv, and Rai. He hid in Avhustivka from autumn 1944 to spring 1945. In the summer of 1945 the UPA commander in chief had a hideout in the village of Rai. His next billet was the village of Pukiv in the Rohatyn area, where he spent the winter of 1945-46. From October 1945 to 21 September 1947 he lived in the village of Kniahynychi, in Rohatyn raion. From here his billet was moved to the village of Hrimne in Komarne raion, L'viv region. This hideout was employed until the fall of 1947. Shukhevych spent the winter of 1947-48 in L'viv, in a building located on Kryva Street. From spring 1948 until his death the commander in chief of the UPA was based in the village of Bilohorshcha.²⁷

The evolution of the ideological-programmatic principles of the nationalist movement continued under Shukhevych's leadership and was reflected in the Resolutions of the Third OUN Congress. They underscored that the OUN was fighting against all forms of totalitarian systems; for the building of a democratic state order in a Ukrainian state; for the right of every nation to self-determination; and against empires and imperialists. Natives of the Caucasus and Central Asia, who were members of units that had been created by the Germans in order to fight the insurgent movement in Ukraine, now began joining the ranks of the UPA. In connection with this, a special Conference of the Enslaved Nations of Eastern Europe and Asia was convened on 21-22 November 1943 in the village of Buderazh, Rivne region. The task of the conference was to

---

²⁷ V. Kuk, "Shtab-kvartiry Holovnoho Komandyra UPA," *Vyzvol'nyi shliakh*, 2002, 10: 25-33.

develop a coordinated plan of struggle against the occupiers. “Taras Chuprynka” (codename of Roman Shukhevych) the Commander-in-Chief of the UPA, also took part in the conference, but did not speak for conspiratorial reasons.²⁸

In order to unite all the national-statehood forces of the Ukrainian people in the struggle for state independence, the OUN and Roman Shukhevych convened a conference on 11-15 July 1944, attended by the representatives of active political organizations in Ukraine. During the conference the Ukrainian Supreme Liberation Council (UHVR) was created, becoming the highest authority during the period of struggle for the Ukrainian United Independent State. The executive organ of the UHVR was the General Secretariat headed by Shukhevych—“Lozovs'kyi.” (In keeping with the provisional structure of the UHVR, the Head of the Secretariat was elected by the Grand Assembly.) At the same time, Shukhevych was appointed to the post of Secretary of Military Affairs and the Commander in Chief of the UPA.

The office of the head of the General Secretariat encompassed both significant authority and great responsibility. At his discretion general secretaries were appointed and dismissed after confirmation by the president of the UHVR. The head could temporarily order one of the general secretaries to carry out his functions. During voting on any question, the head of the General Secretariat had the decisive vote.²⁹ State legal acts of the UHVR came into force only after they were signed by the Head of the General Secretariat and the President. In practice, the majority of decisions during the work of the General Secretariat were approved by the head, i.e., Roman Shukhevych, after coordination with the appointed members of the UHVR. All strategic, tactical, and organizational questions pertaining to UHVR structures in Ukraine were decided by the head of the General Secretariat and his associates, depending on the concrete circumstances of the liberation struggle and the principal documents of the UHVR.

The General Secretariat of the UHVR successfully carried out the functions of a revolutionary government in Western Ukraine, although the full complement of the secretariat, with the exception of the Grand

---

²⁸ Anatolii Rusnachenko, *Narod zburenyi. Natsional'no-vyzvol'nyi rukh v Ukraini i natsional'ni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940-50-kh rokakh* (Kyiv: Pul'sary, 2002), pp. 90-94, 100-101; Omelian Logush, “Komandyr Chuprynka na Konferentsii ponevolenykh narodiv. (Uryvky zi spohadiv),” *Do zbroi* 9 (22) (1950): 6-7.

²⁹ “Tymchasovyi ustroi UHVR” in *Ukrains'ka Holovna Vyzvol'na Rada. Dokumenty, ofitsiini publikatsii, materialy, book 1, 1944-1945 of Litopys Ukrains'koi Povstans'koi Armii*, vol. 8 (Toronto: Vydavnytstvo Litopys UPA, 1980), pp. 31-32.

Assembly, did not convene a single time.³⁰ In Bandera's opinion, the main task of the General Secretariat of the UHVR was to "spearhead the liberation struggle of the Ukrainian people and resistance in Ukraine to the government of the USSR as the exponent of the Russian-Bolshevik empire."³¹

On 5 March 1950 Roman Shukhevych died a hero's death in his underground headquarters in the village of Bilohorshcha near L'viv during a gun battle with the Soviet occupiers. Fifty-one years later, on 23 October 2001, this site was commemorated by the founding of a memorial museum dedicated to UPA Brigadier-General Roman Shukhevych, attached to the L'viv History Museum.³²

The organizational and political-programmatic changes introduced under Shukhevych's leadership markedly strengthened the OUN and the UPA, enabled them to continue the struggle until the late 1950s. Throughout his years-long multifaceted revolutionary activity, Roman Shukhevych ("Tur," "Lozovs'kyi," and Gen. "Taras Chuprynka") attested not only to his great love for the Ukrainian nation, unflagging devotion to the cause of Ukraine's liberation and the attainment of a state, but also to his extraordinary talent as a political figure and military commander. It was no accident that Shukhevych's contemporaries entrusted him with the leading posts in the liberation movement: Commander in Chief of the UPA (1943-1950), Brigadier-General (from 1946); member of the Ukrainian State Leadership (1941), head of the OUN Leadership (1943-1950), head of the General Secretariat of the UHVR, and the General Secretary of Military Affairs (1944-1950). He was awarded the highest medals of the UPA: the Gold Cross of Combat Merit First Class and the Gold Cross of Merit.³³ He was posthumously (15 November 1950) named Hetman Scout-Skob and awarded the Plast Gold Cross.³⁴ Roman Shukhevych, one of the most distinguished figures of the national-liberation struggle of the 1930s-1950s, is a symbol of the heroic struggle for the Ukrainian United Independent State.

The fate of Shukhevych's family was shared by hundreds of thousands of members of the Ukrainian national-liberation struggle. While

---

³⁰ Dariia Rebet, "Do pochatkiv UHVR," book 4, *Dokumenty i spohady, Ukrains'ka Holovna Vyzvol'na Rada. Dokumenty, ofitsiini publikatsii, materialy, of Litopys Ukrains'koi Povstans'koi Armii*, vol. 26 (Toronto-L'viv: Vydavnytstvo Litopys UPA, 2001), pp. 72-88.

³¹ Stepan Bandera, "Slovo do ukrains'kykh natsionalistiv-revoliutsioneriv za kordonom," in S. Bandera, *Perspektyvy ukrains'koi revoliutsii* [republished] (Munich: OUN., 1978), p. 93.

³² *Muzei Romana Shukhevycha—heneral-khorunzhoho UPA "Tarasa Chuprynky"* (L'viv: L'viv History Museum-Vydavnytstvo Novyi chas, 2004), pp. 26-27.

³³ *Ukrains'ka Holovna Vyzvol'na Rada. Dokumenty, ofitsiini publikatsii, materialy*, book 3, 1949-1952, of *Litopys Ukrains'koi Povstans'koi Armii*, vol. 10 (Toronto-L'viv, 1994), pp. 50-53.

³⁴ V. Nemelevs'kyi, *Shukh—Tur—plastun* (Toronto: n. publ., 1963), pp. 7-8.

his parents, Iosyp (1879-1948) and Ievheniia (1883-1956) lived in L'viv, they were under constant surveillance by the Soviet special services. When it became clear that the MGB would not be able to use the father to arrest the son, Shukhevych's gravely ill father was deported to Kemerovo oblast, where he died in 1948. Shukhevych's mother was deported to Kazakhstan, where she died on 30 June 1956. His brother Iurii (1910-ca. 24-26 June 1941), an engineer and land surveyor, was murdered by the NKVD in June 1941 in the prison in L'viv on Loncki Street (today: Karl Briullov Street). His sister Nataliia (born 1922), a student at the L'viv Medical Institute, was arrested on 7 September 1940 and sentenced during the trial of 59 members of the OUN to ten years of slave labor at a forest-felling camp in the Ural Mountains and five years of exile in Kazakhstan. Shukhevych's wife Nataliia was arrested on 17 July 1945. Her son Iurii and daughter Mariia were removed from her care and sent to an orphanage in the city of Chornobyl'. Eventually, Nataliia and her mother Osypa were exiled, and her children were sent to an orphanage in the city of Donets'k. Iurii was eventually imprisoned, spending a total of thirty-two years in Soviet labor camps. Today, Iurii Shukhevych is a well known civic and political figure.³⁵

Roman Shukhevych occupies an exceptional place in the twentieth-century pantheon of Ukraine's national warriors. He was one of the organizers of the struggle against all occupiers of Ukraine. An unvanquished army and a revolutionary organization grew under his leadership and resisted the enemy. The life and deeds of the commander in chief of the UPA, Brigadier-General Roman Shukhevych—"Taras Chuprynka"—are a shining example of the heroic struggles for Ukrainian statehood and should serve as a model to be emulated by future generations of Ukrainians.

* * *

The present volume, dedicated to the glorious memory of Brigadier-General Roman Shukhevych—"Taras Chuprynka" includes forty-six reminiscences that describe his activity in the Ukrainian national-liberation movement.

The volume consists of an introduction, a section devoted to memoirs, addenda (bibliographies on Shukhevych's life and activity, articles on the Roman and Nataliia Shukhevych museum, a glossary of difficult words and acronyms), a list of abbreviations, an index, and list of illustrations.

---

³⁵ Petro Arsenych, *Rid Shukhevychiv* (Ivano-Frankivs'k: Nova zoria, 2005), pp, 159, 207, 243-50.

The reminiscences are organized according to the chronological and thematic principle. Many of them recount the same events, but their authors interpret them differently. Therefore, the texts have been published with no changes. However, in the footnotes the compilers comment on certain conflicting facts and offer their view of the events being discussed. The compilers are aware that certain inaccuracies remain in the memoirs. Since it was impossible to verify certain information, we have published them without any changes.

Deciphered pseudonyms, cryptonyms, initials, and omitted words appear within square brackets. The volume reproduces the original style, complete with its orthographic and lexical characteristics. However, the text has been edited for punctuation and the use of the apostrophe. Spelling and typographic errors in the texts have been corrected.

The majority of family pictures come from the collection of Mrs. Mariia Shukhevych-Tryl'ovs'ka and the L'viv History Museum (the museum devoted to Roman Shukhevych, Brigadier-General of the UPA "Taras Chuprynka").

Special thanks are offered to Mr. Mykola Kulyk and Dr. Ihor Homziak for their help in preparation of this volume.

Mykola Posivnych

РОМАН ШУХЕВИЧ – СИМВОЛ НЕЗЛАМНОСТІ (Спомин)¹

1

Нинішні сходи, Святочна Громадо, присвячені відзначенню пам'яті 15-літньої річниці смерті геройського Лицаря найновіших часів в історії визвольних змагань українського народу, безкомпромісного Борця за відновлення незалежної Соборної Української Держави – сл. пам. ген.-хор. Романа Шухевича, Головного Командира УПА.

Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – поліг перед 15-ти роками у нерівній, як щодо чисельности ворога, так і зброї, боротьбі за волю українського народу на Землях дня 5 березня 1950 р.², тобто по 5 роках уже по закінченні 2-ої світової війни у Західній Європі. Склав він свою молоду (в 43-му році життя) голову на бойовій позиції все ще діючої партизанської війни у своїй головній квартирі, що приміщувалася в Білогорщі, в околиці столиці Західної України, старого княж-города Львова. Упав він на фронті вкритий авреолею слави – за волю і честь українського народу. Заслужив собі на тривалий від нас пам'ятник.

Який мав би це бути пам'ятник, не легко нам якимось, хоч би й величним словом окреслити. Атенський державний муж і верховний вождь у зтяжній 30-літній Пельопонезькій війні (431 – 404 рр. до н. е.) Перікль, зачав[ши] виголошувати промову над масовим гробом полеглих в обороні Аттики воїнів, каже:

“Атенці, вам, мабуть, здається, що ми знаємо, як вшанувати належить пам'ять поляглих у боях борців. А мені, одначе, видається, що ні, бо чин можна чином вшанувати. Слова можуть бути вислов віддання пошани, але хто знайде такі слова, що геройському чинові відповідали б? Найкращою для них шаную є перемога над ворогом!”

---

¹ Спомин цей у скороченні виголосив дир. Ст. Шах як доповідь на святкових сходах українського громадянства в Мюнхені дня 9 липня ц. р. [1965] в Домі української науки. Повідомлення про це свято було вміщене в “Шляху перемоги”, ч. 29 (596 з дати 18 ц. р. [1965]), п. н. “Вшанування сл. пам. ген. Т. Чупринки”.

² Панахиду за упокій сл. пам. Романа Шухевича, Головного Командира УПА, відправив парох катедрального храму у Мюнхені о. протоерей д-р Іван Гриньох 7 квітня (в день Благовіщення) при великій кількості громадянства обох віровизнань.

Не знаємо, чи над гробом Р. Шухевича – “Т. Чупринки” – виголосив хтось якесь надгробне слово. Але знаємо, що на його могилі навіть хреста не поставлено, бо гробу його немає! А заслужив він собі на тривалий пам’ятник, поки що як нерукотворний у наших серцях, у нашій спомині. Але пам’ятник цей має бути “триваліший за крицю, що його не зможе знищити все руйнуючий зуб часу”, як то велично виспівав староримський поет Квінт Гораций в одній із своїх безсмертних од “Exegi monumentum aere perennius...” (“Carmina”, кн. III, ода 30).

Сл. пам. Роман Шухевич лишив там, на Рідних Землях, на молодечою кров’ю українських борців скропленій Батьківщині своє життя; але рівночасно залишив він там і свій геройський чин, що все ще чинно ідеологічно діє та, неначе іскра під попелом, тліє і свій час... жде!

А до земляків, до однодумців на еміграції, що під натиском ворога подалися на Захід, хоч у чужий, але вільний світ, переслав він із своєї станиці у 1949 р. свій нині вповні актуальний заклик: “Звертаюся до вас, Українці на чужині, у цей історичний момент, до Вас – Друзі на еміграції, – у далеких країнах Європи і й усього світу, і кличемо Вас стати єдиним спільним фронтом за велике діло – за відбудову Української Держави!”. (Цитата із відозви Т. Чупринки “Звернення Воюючої України до українців на чужині”, що було поміщене у “Вістях”, Брюссель, з дня 15.III.1956, ч. 3).

2

Поданий повище демократичний провідник атенців, аристократ з походження, Перікль (помер 429 перед Хр.) далі у своїй надгробній промові сказав: якщо ми говоримо про померлих, що полягли, то справедливим є згадати насамперед про ті генерації, що нам через свою жертвовну працю Батьківщину вдержали і нам її в дарі передали. А ще гарячіша подяка належить від нас нашим батькам. Те, що вони нам залишили, ми це завершили.

Ми, одначе, Святкова Громадо, не можемо, на жаль, цих Періклевих слів до себе застосувати, бо ані ми, – ця старша Генерація, – ані молодша від нас – з часів 2-ої світової війни – свого завдання не завершили. Це історичне завершення – здобуття державної незалежності України – жде ще на свій час...

Але йдучи ходом Періклевих думок, згадаймо і ми в цій нинішній святковій нагоді предків Головного Командира УПА – Романа Шухевича, що поколіннями жертвовно, під національним оглядом, працювали, щоб Вітчизну національно відродити, її вдержати і дальшим генераціям передати. А як взір такої згадки хай нам послужить великий

переможний на численних полях бою полководець і стоїцький філософ на престолі римських цезарів цїсар Марк Аврелій (161 – 180 по Хр.), що у своїх мовою і стилем грецьких філософів змережених автобіографічних “Розважаннях над собою” зазначає від згадки про характеристики свого прадїда, батька, мами, дядька, свого брата та своїх учителїв-виховникїв і в 12-ти книгах подає, якї вїн прикмети характеру від них усїх у спадщинї одїдичив, чога на їх життєвих досвїдах і від своїх учителїв навчався. (А написав імператор Марк Аврель цї “Розважання” на фронтї, в часї т. зв. “Маркоманської вїйни” на півнїчній границї Римської імперїї в рр. 171 – 174, коли вїн навїть над горїшньою Тисою, тобто землїя нинїшньої Закарпатської України, з Яциґами воював і нову провїнцїю “Сарматїя” заснував. Його полки доходили аж на галицьке Покуття, над Прут).

Також і ми зачнемо нашу згадку про предкїв Романа Шухевича, що із старого боярського роду галицького Покуття над Днїстром і Прутом свїй рїд виводять, і то від його прапрадїда почавши, оскїльки менї на еміґрацїї вдалося дещо з біографїчного матерїялу на цю тему зібрати та оскїльки ще в моїй пам’ятї з молодих лїт дещо залишилося.

Але заки перейду до коротких біографїчних нарисїв про предкїв Р. Шухевича, зазначити для орієнтацїї за вказане вважаю, що я у моїх нарисах, споґадах і висновках держатимуся засад грецького історїоґрафа Тукидида († 403 р. перед Христом). Цей перший критичний історик старовини каже у своїм описї страшної для Аттики у наслїдках Пелїопонезької вїйни, що вїн пише свою історїю не так тому, щоб “молодші поколїння довїдалися лиш про минуле, але передусїм з тїєю метою, щоб з неї могли вони чоґось навчитися на майбутнє” (Кн. I, гл. 23). А пїзніший критичний гелленїстичний історик-біоґраф македонського короля Олександра Великого Плютарх з Херонеї (40 – 120 рр. по Хр.) каже, що при оцїнцї подїїв і осїб “унїкати треба обманливого мїту (в ориґіналі “псевдес мїтос” – “сфїнґованого” мїтосу), бо історїя – це шукання правди, а не творення легенди” (Ат., гл. 4). Хоч від творення мїтосу не були вільні такі поети, як Айсхиль, нї такі філософи, як сам Платон; а навїть сам критичний історик Тукидид “мїтосує Перїклеву еру”, як вказує у своїй науково-аналїтичній студїї професор Мюнхенського унїверситету о. д-р Антон Анвандер п. н. “Zum Problem des Mythos”, Wurzburg, 1963 (16 і дальше). І в інших часах ще творять рїзні автори і мемуаристи своерїдні новї мїти, хоч би ось вказати на мїти про Наполеона Бонапарте, чи Бїсмарка, Сталїна і т. д. А як на “взїр” творення таких новочасних нездорових мїтїв вказати можна б на твір нїмецького “культур”-філософа Освальда Шпенґлера “Untergang des Abendlandes” (Мюнхен, 1931, головно том II, 1932 р.).

Родина Шухевичів належить до старих заслужених галицьких священничих родів, що на переломі XVIII протягом XIX віку відіграли важливу роль у галицькій національній відродженні, як, наприклад, Авдиківичі, Ангеловичі, Билинкевичі, Дзеровичі, Гинилевичі, Литвиновичі, Петрушевичі, Озаркевичі, Сембратовичі, Танячкевичі, Шараневичі, Шашкевичі, Шухевичі, Юхновичі, Константиновичі й інші.

Прапрадідом головного командира УПА Романа Шухевича був о. Микола Шухевич, сільський парох у Раківці над Дністром, повіт Городенка. Прадідом – о. Йосиф Шухевич, сільський парох у Тишківцях, повіт Городенка. Цей о. Йосиф Шухевич народився 14 січня 1816 р. у Раківці, де його батько, як я сказав, був парохом. Йосиф Шухевич учився в початковій гімназії (тоді латинській) оо. Василіян у Бучачі, а опісля в такій же гімназії оо. Домініканів у Львові, до якої й Маркіян Шашкевич в рр. 1824 – 26 ходив, заки перейшов до гімназії в Бережанах. У Львові кінчив відтак Йосиф Шухевич філософію й теологію і був на студіях на 2 роки молодшим товаришем Маркіяна Шашкевича. Дня 1 липня 1838 р. виголосив Йосиф Шухевич, вже як питомець IV-го року, святкову промову до питомців у присутності тодішнього ректора духовної семінарії о. проф. д-ра Григорія Яхимовича і представників митрополичої Консисторії на тему “De fidelitate et subiectione erga Maiestatem Imperatoris” подібно, як це дня 12.II.1835 р. виголосив Маркіян Шашкевич. (Ближче про це дивись у моїй монографії “Маркіян Шашкевич та Галицьке Відродження”, ювілейне видання у 150-ліття народин поета, Видавництво УХР, Париж – Мюнхен, 1961, на стор. 86 – 89).

В 1839 р. оженився укінчений богослов Й. Шухевич з донькою о. Озаркевича Ангелиною, і в тому ж році висвятив його митрополит Михайло Левицький у священники. Парохом став він у селі Тишківці, повіт Городенка, де й помер 1870 р., на 54-му році вельми працелюбного життя. Як священник відзначався він провідницьким талантом, в товаристві – гумором, а на празниках – дотепами, у вільних хвилинах займався він письменницькою працею, а писав, за взором о. М. Шашкевича, живою, народньою мовою, з забарвленням свого покутського діалекту. Взявся він за таку потрібну перекладницьку працю. І так переклав (перший в українській літературі) з латини твори римського поета Публія Вергілія – “Пісню про хліборобство” (тобто “Georgica”) і “Скотарські поеми” (тобто “Vicolica”).

З німецької мови переклав о. Йосиф Шухевич оповідання Ернеста Шульце “Заклята рожа”, з творів Йоганна Готфріда Гердера – “Хоробрый воїн”, а з англійської мови – романтичне оповідання модного

тоді автора Вальтера Скотта “Подорожний”. Укладав він також цікаві афоризми або перекладав чи переповідав в оригінальний спосіб так зв. [ані] “золоті думки” старих письменників. З німецької поезії переклав він “Пісню про дзвін” Фрідріха фон Шіллера (“Das Lied von der Gloeke”), а з українських тогочасних поетів стояв найблище до свого товариша з богословських студій у Львові – о. Антона Любич-Могильницького, автора поеми “Скит Манявський”, баляди “Русин-вояк” і інших.

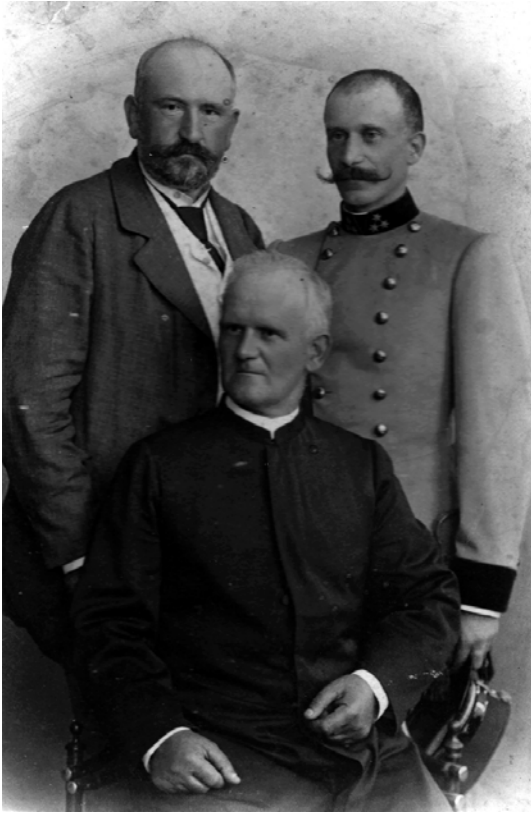
Посмертне видання творів о. Йосифа Шухевича вийшло у Львові в 1883 р. з передмовою молодого тоді літературного критика 27-літнього Івана Франка, який творчість о. Й. Шухевича вельми прихильно оцінював. Твори його були улюбленою лектурою по галицьких плебаніях і поширювались у рукописних відписах головню на Покутті і в Коломийщині.

4

Дідом ген. Романа Шухевича був проф. Володимир Шухевич, син о. Йосифа Шухевича, пароха в Тишківцях. Володимир Шухевич народився 1850 р. Був професором у I реальній школі у Львові (при вул. Кампіяна, опісля Кароля Шайнохи [Сучасна вул. Палія С.]), де вчив німецької мови й української, що була там лише зглядно обов’язковим предметом навчання. Проф. Шухевич належав до чільних членів львівської народовецької громади кінця 19 віку. Був він діяльним членом Головного Відділу Товариства “Прогрес” в 1893 р. Займався разом із проф. Юліаном Романчуком, проф. Анатолем Вахнянином і проф. Олександром Барвінським перевезенням тлінних останків

Володимир Шухевич, дід Романа

*Володимир Шухевич, дід Романа Шухевича,
із своїми рідними братами – Ізидором та
Зеноном, 1883–85 рр.*

“Пробудителя Галицької України” о. Маркіяна Шашкевича з чужої гробниці, де спочивали вони протягом літ у “комірнім” у Новосілках Лиських до влаштованої гробниці на Личаківському цвинтарі у Львові. Поробив він як перший український фотограф-аматор у Львові історичної вартости фотознимки. (Про діяльність Вол. Шухевича в “Просвіті” дивись мою книжку “Історія Товариства “Просвіта” у Львові”, вид. Львів, 1932, стор. 196 – 201).

Проф. Володимир Шухевич належав до тіснішого гуртка “політичних” дорадників галицького митрополита, пізніше (від 1895 р.) кардинала Сильвестра Сембратовича († 1898). Серед тодішніх важких галицьких політичних відносин – за “ери” ав-

стрійського прем’єр-міністра, польського графа Казимира Бадені – разом з професорами Олександром Барвінським, Анатолем Вахнянином, Юліаном Целевичем зорганізує він нову політичну “християнсько-суспільну партію” зі щоденником “Руслан”; тоді став Володимир Шухевич також у центрі нового політичного життя в краю.

Іменовано його також дійсним членом нового переорганізованого НТШевченка; займався він, попри школу і “Просвіту”, також і науковими студіями, а саме етнографією. Присвятив проф. Володимир Шухевич 20 літ вивченню Гуцульщини, куди приїздив щорічно з родиною на ферії. Працю його видало НТШ п. н. “Гуцульщина” в 5-ох частинах в серії “Матеріали до української етнографії” в роках

1899 – 1908, а передрукувало її в 1908 р. в польській мові видавництво львівського природничо-краєзнавчого музею “Muzeum im. Działuszyckich”, що був власністю спольщеної галицької родини Дідушицьких. У цій на широку скалю розгалуженій праці старався проф. Володимир Шухевич не лише всебічно обхопити всі етнографічні особливості мальовничої Гуцульщини, але й умів вникнути в етнопсихічну глибину прастарих, ще мітичних гуцульських вірувань, а навіть з’ясувати розвій соціальної структури “скотарської культури” Гуцульщини. І при цій нагоді хай вільно мені буде пригадати, що проф. В. Шухевич підходив до проблеми розвою суспільности згідно з поглядами грецького філософа Плятона, викладеними в його творі “Номой” (“Закони”).

Монографією про Гуцульщину проф. В. Шухевича користувався, між іншим, український письменник Михайло Коцюбинський, що в 1905 р. сам, приїхавши з України, був разом із родинами Івана Франка, Івана Труша, Володимира Гнатюка, проф. Йосифа Роздольського й проф. В. Шухевича на Гуцульщині і написав “під голос трембіти” свою гуцульську повість “Тіні забутих предків”, в якій “тіні предків” промовляють по 1000 роках до душі молодих поколінь. Також польський автор Станіслав Вінценц покористувався “Гуцульщиною” Вол. Шухевича, коли писав свої “*dumy i gawędy z wierchowyń huculskiej*” під назвою “*Na wysokiej rołoninie*”, що вийшла перший раз друком у Варшаві в 1936 р.

Заслужився проф. Вол. Шухевич також і на полі української дитячої літератури. Маючи сам 5-ро малих дітей, він старався про відповідну літературу для шкільної молоді. І так зорганізував він першу в Галичині українську дитячу ілюстровану газетку – недільний журнал “Дзвінок” – в 1890 р. у Львові і став його першим редактором, а до співпраці притягнув також і Івана Франка, що помістив там свого “Лиса Микиту”, який вийшов вперше 1891 р. друком.

Помер проф. Володимир Шухевич у часі російської окупації в І-шу світову війну, дня 10 квітня 1915 р., у Львові і лежить похоронений у родинній гробниці на Личаківським кладовищі. (Згадую про проф. Вол. Шухевича у моїм споміні “Львів – місто моєї молодости”, Мюнхен, 1955 р., ч. I, стор. 127 і ч. II, стор. 203, та у моїй монографії “О. Маркіян Шашкевич та Галицьке Відродження”, Париж – Мюнхен, 1961, стор. 184 і 191).

Стриєчним братом проф. Вол. Шухевича був знаний перед першою світовою війною у Львові адвокат Микола Шухевич, якому “Сокіл-Батько” завдячує переважно викуп української спортової площі у Львові за Стрийським парком, а другим стрієчним братом – о. парох

у Борщевичах коло Львова, якого син – адвокат д-р Степан Шухевич – визначився за Польщі як оборонець українських політичних в'язнів перед львівськими судами, а в часі облоги Львова в 1918/19 командував як отаман УГА фронтом на схід від Львова на лінії Винники – Борщевичі – Сороки. (Полишив він вельми цікаві “Спомини” Т. I – V, Львів, 1929).

Дружиною проф. Володимира Шухевича а бабунею Романа Шухевича була знана на терені міста Львова українська громадська діячка Герміна Шухевич, що походила з патріотичної родини перемиських Любівичів. Визначалась вона із молодих літ замилюванням до театральної сцени і грала залюбки Наталки Полтавки, коли український театр “Бесіди” приїздив зі Львова до Перемишля, про що згадує у своїй книжці проф. Анатоль Вахнянин (сам з Перемищини) п. н. “Спомини з життя”, що вийшла у Львові в 1908 р. як посмертне видання. Належала Герміна Шухевич до галицьких піонерок боротьби за рівноправність жіноцтва з чоловіками і разом з поступовими учительками Марією Білецькою (жінкою Василя Білецького) і Константиною Малицькою зорганізувала перше віче українського жіноцтва, за що “зарозумілі” чоловіки назвали їх із насмішкою “три Марини”. (Див. про це у моїм спогаді п. н. “Львів – місто моєї молодости”, ч. I, Мюнхен, 1955, стор. 123 і ч. II., стор. 157).

Ці “три Марини” заснували у Львові перше українське жіноче демократичне Товариство “Клюб Русинок”, пізніше “Союз Українок” у Львові, за почином якого засновано опісля (в 1906 р.) першу на цілій етнографічній українській території жіночу гімназії клясичного типу, а її ведення перебрали СС Василіянки у Львові. (Докладніше див. мій спомин “Львів – місто моєї молодости”, ч. II, стор. 223 – 228). Ця Герміна Шухевич дала також почин до заснування першої в Галичині української жіночої кооперативи “Труд” у Львові, Ринок, ч. 32, і стала головою надзірної ради цього добре просперуючого підприємства. “Труд” відкрив власну кравецьку робітню жіночих одягів і вишколював молоді сили до кравецького ремесла. А щоб позальвівські дівчата мали під час науки і перебування у Львові відповідне приміщення, засновано заходами Марії Білецької, Олімпії Лучаківської та Герміни Шухевич інтернат ім. св. Княгині Ольги для дівчат.

Мешкали пп. Шухевичі у власній віллі при вул. Собіщина, ч. 7, [Сучасна вул. Барвінських] що протягалась на грані горбів від Піскової Гори (коло Високого Замку) поза костьол св. Войтіха оо. Капуцинів босих. У сусідстві – ч. 1 була вілла проф. Олександра Барвінського, яких родини були посвоячені. Обидві вілли збудовані рр. 1894/95. У цій віллі проф. Володимир Шухевич влаштував одну кімнату у гуцульським стилі – з рушниками, вишивками, полив'яними мисками,

різьбленими і пацьорками набиваними свічниками та такими ж рамами до образів – переважно пензля артиста Труша (й деякі власні, бо проф. Володимир Шухевич малював також у натуралістичним стилі); навіть умістив там кольорову кахлеву піч гуцульської продукції. Ціле це урядження купив проф. Володимир Шухевич по закінченні Краєвої Вистави в 1895 р. у Львові, яку відвідав навіть цісар Франц Йосиф I в 1894 р. На цій виставі заходами проф. В. Шухевича була ставлена на Виставовій площі, за Стрийським парком стилева гуцульська дерев'яна церква і гуцульська “гражда”, тобто хата з огородженням обійстям. Це закупив по закінченні вистави граф Володимир Дідушицький і поставив її у своїм ключевім селі Поториця коло Сокаля за Бугом, а внутрішнє вивінування цієї гуцульської хати закупив проф. Володимир Шухевич на спілку з проф. Ол. Барвінським.

5

Мали проф. Володимир і Герміна Шухевичі 5-ро дітей – 3-х синів: суддя Йосип¹, дипл. інж.-гірник (не ручаюсь за правильність імені, бо він жив по війні за кордоном, у Югославії, а кликали його “Братко”) і піяніст, абсолювент віденської консерваторії Тарас, опісля учитель гри на фортепіяні в Музичній школі ім. М. Лисенка у Львові – та дві доні: Ірина², замужня Рожанківська, та Дарія, замужня Старосольська.

Найстаршим сином був Йосип, народжений 1880 р. Був він вихованцем Академічної гімназії у Львові, а по закінченні правничих студій в Львівському університеті став цісарсько-королівським суддею. Перше місце повітового судді дістав він у містечку Краковець, Яворів. Суддя Йосип Шухевич був високо і всесторонньо освіченою людиною; був він обдарований, як і ціла його рідня, музикальним талантом, грав на фортепіяні і концертово на чельо, належав до співацького Товариства “Боян” у Львові, а будучи в Краківці суддею, заопікувався занедбаною могилою композитора національного гимну “Ще не вмерла Україна” о. Михайла Вербицького – колишнього пароха в сусіднім селі Млини, де він помер на рака на язиці в 1870 р. (Див. мою книжку “Між Сяном і Дунайцем”, Ч. I, Мюнхен, 1960, стор. 213 – 216).

Село Млини не існує більше. Крізь піскуваті поля і Млинові гаї великого колись села Млини простяглася тепер широка гола смуга кордону між СССР і комуністичною Польщею. Мешканців села переселено, парохіяльну церкву знищено, а могилу о. М. Вербицького зліквідовано.

---

¹ Автор помилково вжив ім'я Володимир. Тут і далі помилку виправлено.

² Автор помилково вжив ім'я Олена. Тут і далі помилку виправлено.

Родина Шухевичів: перший ряд зліва – Юрій Старосольський, Роман Шухевич, Володимир Рожанківський; другий ряд зліва – Йосифа Рожанківська, Ольга Бандрівська – Шухевич, Євгенія Стоцька – Шухевич з сином Юрієм, Герміна Любович – Шухевич з Ігорем Старосольським, Володимир Шухевич, Ірина Шухевич – Рожанківська з сином Стефаном, Ярослав Рожанківський; третій ряд зліва – Тарас Шухевич, Осип Шухевич, Володимир Старосольський, Дарія Шухевич – Старосольська з донькою Уляною, Ірина Кормаш – Шухевич, Володимир Шухевич, Теодор Рожанківський

І під військовим оглядом суддя Йосип Шухевич мав фаховий старшинський вишкіл; був він запасовим лейтенантом австрійської кавалерії, а як “однорічний доброволець” служив у 1902/03 рр. при полку драгунів у Відні, де служили переважно самі аристократи. Одружений був він з Євгенією Стоцькою, донькою-одиначкою о. Стоцького, пароха в Оглядіві, повіт Радехів, знаного в Радехівщині освітнього організатора.

В цім Краківці, що лежить при битім шляху Перемишль – Яворів – Янів – Львів, народився 17.7.1907¹ найстарший син судді Йосипа

---

¹ З автобіографії Романа Шухевича точно встановлюємо дату й місце його народження – 30.6.1907 р., м. Львів. Хоча у літературі, виданій в діаспорі, усюди вказано інші місце і дата народження Шухевича – 17.7.1907 р. м. Краковець.

Шухевича – Роман Шухевич. Тут провів малий Ромко свої дитячі літа. Безпосередньо перед Першою світовою війною перенесено суддю Йосипа Шухевича до більшого повітового суду в Камінці¹ Струмелівій над Бугом, де перебував з родиною всю Першу світову і польсько-українську війну в 1918/1919 рр.

В часі польсько-української війни суддя Йосип Шухевич відіграв провідну політичну роль в Камінці; став він провідником місцевого громадського життя керманичем політичного руху в Камінецькому повіті. І йому-то припала честь проголосити в Камінці проклямацію новоствореного уряду Західньої Української Народньої Республіки про відновлення по 578 роках неволі – незалежної історичної Галицької Держави зі столицею у княж-городі Львові. Іменовано його повітовим політичним комісаром, що відповідало австрійському повітовому старості.

І тут саме, в Камінці Струмелівій, в часі польсько-української війни, в березні 1919 р., мав я нагоду пізнатися з родиною судді Йосипа Шухевича, а в тім числі також і з двома синами пп. Шухевичів: старшим 12-літнім Ромком та молодшим – 6-літнім Юрком. Ромко Шухевич був тоді учнем II кл. Академічної гімназії у Львові; приїхав він на 3 дні на “задужки” 30 жовтня 1918 р. до Камінки до батьків і не міг уже 2-го листопада вернутися до Львова, бо з “вибухом України” перестали їздити залізничні поїзди по лінії Львів – Підзамче – Сапежанка – Камінка – Радехів, хоч і Львів, і Камінка були в руках української влади – але не було вишколеного українського залізничного персоналу. Не було навіть кому провадити локомотиви!

8*

Я зголосився у корпусній команді, одначе не застав корпусного коменданта полк. Осипа Микитку, якого я знав ще як штандового капітана австрійської армії при 35-му (золочівським) полку стрільців, до якого приділено за Австрії і мене. Виїхав він був тоді з Бережан до Начальної Команди. Прийняв мене ад'ютант сотник Богдан Гнатевич, старий УСС. Йому склав я мій “звіт” і вручив скриньку з ключами водопроводів з Волі Добростанської. Радість була видна в цілій корпусній команді. Сотник Б. Гнатевич велів мені зачекати в Камінці до найближчого дня, тобто до повороту коменданта корпусу. Вістка, що

---

¹ Сучасне місто Кам'янка-Бузька.

* Розділи споминів 6, 7, 9, 10 не публікуються, бо в них автор розповідає про власне життя.

Роман Шухевич, 1908 р.

приїхав якийсь поручник безпосередньо з фронту під Львовом, рознеслась з блискавичною швидкістю по місті. Була це, як показалося, сенсація. Всі жадні були якоїсь “правдивої” вістки, що там на фронті діється, чому Львів не піддався ще? А громадяни, заскочені в січні несподіваним перемаршем ген. Ромера до Львова, ставили собі і другим це питання з нетаємним острахом...

Запрошено мене в гостину до дому повітового політичного комісара – судді Йосипа Шухевича. Пішов насамперед до фриз'єра Хаїма Левіна, що перший змінив свою вівіску з польської на українську (за що відтак за Польщі відпокутував), щоб підстригти волосся й оформити вуса і зарослу вже на фронті бороду.

У невеликім трикімнатнім помешканні панства Шухевичів зібрався дїбраний гурток камінецьких громадян з місцевим парохом о. шамбеляном Гнатом Цегельським (що його вивезли були москалі в 1914 році в глиб Росії, звідки він повернувся щойно в 1918 р.) та з сот. Б. Гнатевичем на чолі. І коли ми вже всі познайомилися, а чотар з місцевої командної станиці Склепкович постарався про пиво з броварні в Буську, якого ми на фронті ніколи не бачили, а пили “каву” з праженого на кухні ячменю, попливла при щедро застеленім столі широка розмова. Я був, очевидно, засипуваний питаннями, а що мій темперамент перед 46 роками був палкий, я ж сам за розмовами і товариством стужився, то потік моїх оповідань і відповідей на ставлені питання був безмежний.

Оповідав я про наше військове життя, про наше становище на фронті, про наші “наскоки”, про успіх у Волі Добростанській, і всі тишилися тими вістями, бо сподівалися, що нарешті Львів піддасться, не маючи питної води. А забули ми чи не хотіли брати під увагу, що Львів мав також і свої джерельні помпові керниці ще з часів, коли у Львові не було водопроводів, тобто з перед 1900 – 03 рр. І ці саме керниці – “дзюркала” – перекреслили наші сподівання! (Див. про це спомин

“Львів – місто моєї молодости”, ч. I., розділ п. н. “Рим спасли гуси, а Львів врятували міські криниці”, стор. 128 – 140).

Лиш один слухач сидів увесь час мовчаливо, вдивлявся в мене безустанно, проковтував, здавалось, кожне слово, його вухка почервоніли, а очі жевріли. Цим уважним слухачем був син панства Шухевичів Ромко, учень II. кл. Академічної гімназії у Львові, 12-літній ясноволосий, худощавий, з кучерявою фризурою юнак. Він сидів непорушно при столі, біля о. сотрудника Казанівського. Вкінці відважився і він поставити до мене речеве запитання:

– А чому не переломите на якімсь відтинку залізничного шляху і не відітнете Городка від Львова?

Признаюся, що я не вмів дати йому на це відповідь. І ще й нині не розумію, чому “стратегі” з Начальної Команди не виробили іншого офензивного пляну, а держалися облоги міста Львова, що не було зі заходу щільно замкнене, а з півночі фронт на лінії Рави слабо забезпечений. Чому не прийнято проекту австрійського полковника генерального штабу Антона фон Легара з дня 10 січня 1919 р., що приїхав з президентом д-ром Єв. Петрушевичем з Відня? Про це буде мова в іншій доповіді – у споміні про битву під Родатичами коло Судової Вишні, в якій наш курінь брав також участь з північної сторони.

При цій нагоді молодий гімназист Ромко зацікавився також містечком своєї молодости Краківцем, а суддя Йосип Шухевич – своїм колишнім повітовим містом Яворовом. На їх запитання я не вмів дати жадних відповідей, бо

Весільне фото батьків Романа Шухевича

найдалше від нашого фронтового відтинка заїхав я лиш до Шкла і не був ані в Яворові, ані у Краківці. Оповів я їм лише те, що я чув про Яворів та Немирів принагідно в Жовкві. А саме, що в Яворові українська влада кріпко тримається, що держиться власними, хоч і слабими силами фронт з трьох сторін перед польськими наступами з Медики, з Радимна і з Любачева, аж по Немирів та що на чолі повіту стоїть адвокат д-р Роман Секела, зять знаної української письменниці Уляни Кравченко, замужної Нементовської.

І тут я розповів про трагедію цієї мами-українки, замужної за поляком Нементовським. Її син – Зигмунд Нементовський, поручник польських легіонів – хотів зі жменькою поляків перебрати в Яворові владу в польські руки і згинув у боротьбі з українським військовим відділом від української кулі. Трагедія Уляни Кравченко схожа на трагедію, що її нагадує пам'ятник у Страсбургу, здвигнений ельзаській “матері-страдниці”, яка втратила в німецько-французькій війні синів: один згинув як французький партизан від німецької кулі, а другий – як німецький вояк від французької руки. (Знав я того Зигмунта Нементовського з часів австрійської військової служби, були разом у школі резервових старшин львівського корпусу, належали навіть до тої самої чоти, але говорив з нами виключно по-польськи і був гарячим польським патріотом).

А коли ми по вечері і по вичерпуючих розмовах встали, щоб попрощатись, то Ромко Шухевич стояв з моїм шоломом у руках і оглядав його з цікавістю. Я, пам'ятаючи педагогічну вказівку староримського поета Деціма Ювеналіса, що “*puero debe-reverentia*” (“хлопцеві [молоді] належить від старших ніжне почуття пошани”), підійшов з усмішкою до нього і наклав Ромкові шолом на голову, а всі приявні ствердили, що “Ромко може вже бути українським стрільцем”. Одушевлений, став він переді мною “на позір” і засалютував, приклавши пальці до шолома. Тоді я додав побажання: “Ромку, станьте боєвим лицарем України!”. Його очі заблистіли, обличчя набрало поважного настрою, і він відповів коротко: “Постараюсь бути гідним, пане поручнику!”. Я мовчки стиснув йому по-дружньому руку, сотн. Гнатевич поклепав його рукою, неначе середньовічним лицарським мечем по рамені, а старенький о. шамбелян Гн. Цегельський зачитував при цій “царській церемонії” слова із староукраїнського лицарського епосу з XII віку – “Слова о полку Ігоревім” – про лицарсько хороброго князя “Яр-Тура” Всеволода:

Яр туре Всеволоде!
Стоїши на борони,
Прищеси на вої стрілами,
Гремлеши о шеломи мечи харалужними!
Камо, тур, поскочяше,
Своїм златим шеломом посвічивая,
Тамо лежат погання голови половецкия.

У переспіві проф. Василя Щурата звучить це так:

Гей, Яр-Туре Всеволоде!
Перший б'єшся без втоми,
Стріли сієш, а мечами
Раз у раз гримиш в шоломи.
Куди ти поскочиш туром,
Де шолом твій злотий блисне,
Там і голова погана
З половецьких пліч повисне!

Була це коротка, але врочиста хвилина – “вибивання на лицаря” Ромка Шухевича!.. Тішилися ми цим молодецьким лицарем, а рівночасно подивляли ми пам'ять старого отця шамбеляна Гн. Цегельського, що текст пісні про “битву на ріці Каялі, у Дону великого” в староукраїнському тексті з молодечих літ, з часів професора Львівського університету д-ра Ом. Огоновського († 1894 р.), пам'ятав!

Скаже, може, хтось із читачів, що я заподрібно про ці деталі оповідаю, але на своє оправдання наведу християнського філософа св. Аврелія Августина († 430 р.), який каже: “Не пропало те, що очі правди, вже втратили, але в пам'яті нашій ще заховане залишилось”. (“Confessiones”, кн. X, глава 18). А рівночасно закінчу цю сцену словами староримського поета Публія Вергілія: “Може, і про це згадати буде колись (комусь) приємно”, (“Енеїда”, кн. I, вірш 203).

11

Повоєнні обставини по заломанні большевицької офензиви над Вислою в 1920 р. і при повільній стабілізації польської адміністраційної влади в Галичині змінили обличчя Львова. В роках 1921 – 22 замешкав я за порученням судді Йосипа Шухевича, з яким ми стрінулися у “Просвіті”, у його мамі, п. Герміні Шухевичевої, при вул. Собіщини, 7 [Сучасна вул. Барвінських]. І тут зійшовся я знов з улюбленим внучком пані Герміні Шухевичевої Ромком, тоді учнем IV кл.

Роман Шухевич, 1926 р.

Академічної гімназії, де я завдяки краєвому інспекторові середніх шкіл д-рові Іванові Копачеві став за директора Іллі Кокорудза улюбленим клясичним філологом. Замешкав я в колишньому “кабінеті” покійного проф. Володимира Шухевича, де висів ще його портрет (роботи І. Труша) і розміщлася бібліотека. Ромко Шухевич мешкав у згаданій попередньо “гуцульській” кімнаті на першому поверсі. Крім господині дому пані Герміни Шухевичевої і нас, мешкала там ще й донька пані Герміни Шухевичевої Дарія Старосольська (жінка адвоката і правника українського університету д-ра Володимира Старосольського, що перебував

ще за границею) з двома дітьми – синком Юрком і донею Уляною – та п. Голубовичева, дружина д-ра Сидора Голубовича, з синком. Герміна Шухевич побоювалась, щоб до її вілли не приділила польська мешканева комісія якогось “небажаного” льокатора.

З початком 1921 року з’явився у Львові (приїхав з Відня до краю) кол. полковник Січових Стрільців Євген Коновалець (мій землянин із Зашкова коло Куликова, старший шкільний товариш з Академічної гімназії та “побратим по зброї” з австрійського війська – зі старшинської школи резервових офіцерів львівського корпусу). Заїхав він до родичів у Зашкові, де його батько Михайло був управителем школи, і шукав у Львові за відповідною кімнатою. Я поручив його Герміні Шухевичевій. Вона радо винаймила йому вільний ще покій з окремим входом з города на першому поверсі, і вілля п. Герміни Шухевичевої виповнилася.

А що ми оба з Євгеном Коновальцем діставали у пані Герміні Шухевичевої також і снідання, то ми старалися реваншуватись їй і приносили наш приділ хліба, масла, молока, навіть і яйця, які я міг

дістати у нашій професорській кооперативі, що її зорганізував проф. Яків Яцкевич в будинку “Народнього Дому”. Мій приділ забирав відразу зі школи учень Роман Шухевич і приносив бабці до дому.

З Ромком Шухевичем нав’язав я тоді ближчий особистий контакт. Обидва ми поспішали щоденно рано до школи, разом чекали на трамвай під Високим Замком на Театинській вулиці [Сучасна вул. Кривоноса М.], або, якщо трамвай під гору в снігових засипах не приїхав, брели ми спільно снігами через Театинську вулицю, Губернаторські вали і Стрелецьку площу до “Народнього Дому”; часом помагав він мені нести пачку шкільних зшитків, якщо я мав при собі дві пачки поправлених. При цім вели ми з собою розмови на різні теми, які принагідно вив’язуються між спраглим знання учнем і охочим до відповіді молодим професором. А вів я з ним розмови все цілево і то під виховним кутом педагогічного напрямку, що я виробив собі його під впливом лектури грецьких авторів, головню Плятонового твору “Протагорас” та тебанського поета Піндара, які окреслюють виховання такими короткими словами: “Ясність в думанні, правда в говоренні, рішучість у чині!”

У молодого Романа Шухевича я виразно додавав зародки цих трьох прикмет характеру!

Вдома помагав я йому не раз в науці греки й латини, бо їх кляса мусіла в однім шкільнім році переробити науковий матеріал з двох кляс – III і IV, щоб через воєнні події 1918/1919 рр. не втратити одного року. І тут пригадується мені, як при лектурі латинського автора Корнелія Непоса, при біографії атенського архонта Мільтіяда розгорнулася між нами розмова на тему боротьби атенців з перською навалою на кітлованій

Євген Коновалець

рівнині під Маратоном 490 р. перед Хр. При перекладі опису переможної боротьби атенців з перською перевагою спитав він: “Як могли 10.000 атенців і 1000 їх союзників – плятейських добровольців – відважитися боротися з 200.000 персів, що мали й кавалерійські відділи до атаки?” Я скоригував наперед подане ним число персів – 200.000, яке він навів за шкільним з австрійських ще часів підручником укладу Семковича-Барвінського, і подав йому справжнє число персі – 20.000 лучників, мечників і кіннотників, що їх перський полководець Датис висадив із фльоти на східне побережжя Аттики. Зрештою, додав я, горбкувата площа під Маратоном не помістила б навіть 200.000-ої бойової армії. (У буйній фантазії деяких пізніших авторів виросло це число до легендарної кількості 600.000 персів проти 11.000 греків! Та чи лиш у греків була колись така “героїчна” фантазія?). А коли я представив малому зацікавленому учневі для ліпшої орієнтації плян боротьби на Маратонським полі графічно, як це колись я в австрійській школі резервових офіцерів учився, то Ромко поставив друге питання: “А як міг Мільтіяд повзяти такий плян навіть проти думки інших стратегів, коли він не був генералом з фаху?” На це відповів я йому словами римського письменника Квінта Куртія Руфа, біографа македонського короля Олександра “*Historiae Alexandri Magni regis Macedonum*”, що геніяльний “полководець родиться вже таким, а не щойно через науку стає ним”. І подав я йому деякі очевидні приклади зі всесвітньої історії, як Олександра Великого, Ганнібалля, Юлія Цезаря, Наполеона Бонапарте та козацького гетьмана Богдана Хмельницького.

На подібні теми говорили ми не раз і пізніше. І тепер, коли пишу ці рядки спомину, запитую себе: чи не зродились уже тоді в голові молодого Ромка Шухевича – при читанні життєписів грецьких оборонців демократичної свободи і державної незалежної Греції Мільтіядів, Темістоклів, Аристидів, Епамінондів – проблески і його будучої революційної діяльності, військової організації і бойової тактики? В головах дозріваючих юнаків назрівають поважні часом уже пляни на майбутнє, бо, як каже німецький свободолюбний Фрідріх фон Шіллер у своїм драматичнім творі “*Wallenstein*”, “*ein grosses Muster weckt Nacheiferung*” (“великого формату взорець розбуджує ревність до наслідування”, “Пролог”, вірш 22).

У тому згаданім уже гуцульським покої гостила не раз п. Герміна Шухевич нас, своїх льокаторів – Євгена Коновальця і мене й свого завжди чемного і здисциplinованого внучка Ромка – чайком з малиновим соком, що вона його витискала з малин, плеканих у її невеличкім городі за віллею. Ми реваншувались їй або вином з “Народної

Торгівлі”, або “помадками” з цукорні Пясецького. Пані Герміна Шухевичева, як удовиця по австрійському професорові гімназії за польських уже часів, а до цього при тодішній загальній матеріальній скруті і безприкладній девальвації польської валюти – марки (щойно в 1924 р. прийшов “złoty polski” за міністра Владислава Грabsького) – матеріально бідувала. Але була вона гостинна, любила оповідати, а оповідала нам про “старі часи” українського Львова, про кардинала Сильвестра Сембратовича, про Мих. Драгоманова, про Івана Франка, а все з виразним протипольським наставленням.

У своїй красномовності оповіла вона нам одного разу, що діялося серед львівської української громади коли дня 3 вересня 1914 р. російська армія зайняла без бою Львів. У Львові залишилися лише самі політично незаангажовані суспільні діячі, інші подались на Захід. Настав застій у всьому. Останнє число щоденника “Діло” вийшло 5.09, і то за редакцією директора “Національного Музею” д-ра Іларіона Свенціцького.

Дня 7.09 обняла владу цивільна російська адміністрація під проводом губернатора графа Шереметева, що урядував у львівській ратуші. У нього-то зголосилася українська делегація, щоб налагодити, зглядно уможливити українське релігійне, господарське й культурне життя у Львові і в краю. На чолі цієї делегації став, оповідала пані Герміна, її чоловік, емиритований професор Володимир Шухевич, що був тоді головою управи Музичного інституту ім. Миколи Лисенка; у склад депутатії входили о. д-р Йосиф Боцян, пізніше єпископ луцький, – з рамени Духовної семінарії, адвокат д-р Степан Федак – як директор банку “Дністер”, інж. Юліян Січинський, що був радником дирекції державних домен, – з рамени “Народної Торгівлі” – та адвокат д-р Володимир Охримович від обезпеченого Т-ва “Дністер”.

Проф. В. Шухевич відчитав уложену попередньо на нараді в палаті Митрополита А. Шептицького заяву, у якій просив губернатора графа Шереметева уможливити українським культурним товариствам, господарським установам й греко-католицькій Церкві статуту працю та домагався видавати для населення обіжчики зрозумілою для населення мовою, тобто українською. У відповідь на цю просьбу проф. В. Шухевича заявив губернатор Шереметев, що справа українських товариств є з уваги на воєнні події на фронті не на часі, а щодо мови, то він добре знає, що є лиш один спільний “руській язык” і що в Галичині і Буковині розуміють “по-руски”. Збув, отже, українську делегацію нічим. Але при тім висловив він на адресу голови делегації – В. Шухевича – здивування, як зважився він прийти до нього як губернатора, коли він підписав провокативну відозву

української “Боевої Управи”, покликаної політичною “Головною Українською Радою” у Львові з початком серпня 1914 року для організації воєнних добровольців – Українських Січових Стрільців – до боротьби з царською армією. На це В. Шухевич відповів, що під згаданою відозвою є підпис д-ра Степана Шухевича, а не його, що губернатора дещо збентежило, але й розсердило.

Опісля наступили відомі арештування видніших українців у Львові і в краю. Із львів’ян як першого арештовано 18 вересня Митрополита Андрея Шептицького (сповидно, за його проповідь у Волоській церкві), відтак д-ра Володимира Охримовича, директора банку “Центро-Союз” Костя Паньківського, о. д-ра Й. Боцяна, управительку приватної дівочої школи ім. Т. Шевченка у Львові і приятельку Герміни Шухевичевої Константину Малицьку, яка щойно в 1921 р. вернулася із Сибіру до Львова, й інших. (Про поворот та про повітання К. Малицької українським громадянством у Львові див. мою книжку “Львів – місто моєї молодости”, ч. II, стор. 157 – 158).

12*

Шукала царська “охранка” і за проф. В. Шухевичем, але пані Герміна ще вчасно встигла сховати його між знайомими в місті. Одначе в зимі В. Шухевич перестудився і на весну 10 квітня помер, не дочекавшись відвороту москалів в червні зі Львова.

Ми, тобто полк. Є. Коновалець і я, оповідали при цьому про наші воєнні переживання ще при австрійській армії, а відтак при українській. Ромко Шухевич прислухувався нашим оповіданням, ставив нам запитання, очі його горіли, чоло морщилося, а на цілім обличчі пробивалась енергія й неозначена за геройським чином туга, що її життєписець молодого Олександра Македонського Аріанос називає “го потос”, тобто “гаряче бажання довершити негайно якесь велике діло”.

Ромко Шухевич цінив високо наше товариство і шукав його. Запрошував його до своєї кімнати не раз полк. Євген Коновалець і там вів з ним розмови.

І в цій-то кімнаті, згадати для історії годиться, сходились тоді найближчі кол. співробітники Єв. Коновальця з його полку Київських Січових Стрільців – сотник Михайло Матчак і сотн. Ярослав Чиж, а також і кол. поручник УГА Степан Федак. Там і взяв свій початок комітет

---

* Тут і далі упорядник допустився помилки в нумеруванні розділів. Подаємо текст із виправленою нумерацією.

тайної Української Військової Організації УВО. І з рамени цієї Організації стріляв, як відомо, осінню цього, 1921, року згаданий пор. Ст. Федак на Львівському ринку перед ратушею в маршала Юзефа Пілсудського, коли цей у характері “начальника паньства” (голови держави) приїхав був до Львова на перші “таргі всходне”, але поцілив львівського воеводу Ґрабовського і зранив йому револьверовою кулею ліву руку. Був це перший голосний український протест проти окупаційної польської влади на території Галичини, на якій в листопаді 1918 р. проголошено незалежну ЗУНР.

13

Був тоді Роман Шухевич уже ревним і чинним пластуном і належав, як учень філії Академічної гімназії, що приміщувалася в “Народнім Домі” при вул. Театинській, ч. 22 [Сучасна вул. Кривоноса М.], до пластового полку ім. князя Льва. (На головнім заведенні, що приміщувалось від 1922 року назад у власнім, польською військовою владою звільненім будинку при вул. Льва Сапєги, ч. 14 [Сучасна вул. Бандери С.], був пластовий полк ім. гетьмана П. Сагайдачного). Брав Р. Шухевич, між іншим, чинну участь в організації першого українського пластового “джемборі”, що відбувся старанням професора головного заведення Академічної гімназії д-ра Олександра Тисовського 1922 року в городі СС Василіянок при вул. Потоцького, ч. 95 [Сучасна вул. Ген. Чупринки]. До “пластової” чвірки Р. Шухевича належали його друзі – Євген Жарський (нині д-р філософії і професор в Америці), Богдан Кравців (нині редактор щоденника “Свобода” в Америці) та Іван Гриньох (нині д-р теології і протоіерей, парох при катедральному храмі св. Андрея в Мюнхені). На цім першім (і досі останнім) пластовім “джемборі” був і я як гість, делегований з рамени Головного Виділу Т-ва “Просвіта”, де я і склав звіт-привіт від “Просвіти” і приглядався пописам “пластової” молоді львівських гімназій – Академічної і дівочої СС Василіянок. (Спомин про це пластове свято помістив я в книжці “Львів – місто моєї молодости”, ч. III, Мюнхен, 1956, стор. 133 – 134).

Любив Р. Шухевич читати книжки, головно, як на юнацькі літа пристало, історичні повісті; найбільше захоплювався він козацькою повістю Миколи Гоголя “Тарас Бульба”.

В нашій гімназії (на філії) була шкільна бібліотека для учнів, внаслідок воєнних подій від 1914 до 1920 років майже вповні здекомплетована; не ліпше було й на головному заведенні. Прилюдних українських бібліотек у Львові не було. Щоб піти шкільній молоді з Академічної гімназії і дівочої гімназії СС Василіянок під цим оглядом на зустріч, вирішив на мій внесок Головний Виділ Т-ва “Просвіта”

творити свою бібліотеку і позичати з неї книжки молоді на шкільну лектуру. А ведення цієї бібліотеки поручив Виділ мені, як секретареві Головного Виділу та тодішньому директорові канцелярії Т-ва.

Бібліотека приміщувалась на II поверсі від Бляхарської вул., ч. 9, [Сучасна вул. Федорова І.] а випозичальня отворена була щосуботи пополудні. Учні й учениці (з гімназії СС Василянок) масово приходили сюди. Мусів я взяти собі до помочі охочих учнів як помічників, і стали мені до помочі Ромко Шухевич та Богдан Галущинський, син проф. Михайла Галущинського, україніста на філії Академічної гімназії, а від 1923 року – голови Т-ва “Просвіта”. (Богдан Галущинський, що здобув звання диплом-інженера в Гданську, помер перед кількома тижнями в Америці). Ромко Шухевич сквапно вишукував бажані книжки, підймався по драбині до високих полиць при стінах, упорядковував віддані книжки за числами, а за те мав він від мене “привілей” вибирати собі книжки до вподоби, а навіть і з архіву Т-ва.

В 1923 році перебрала ведення цієї бібліотеки оплачувана працівниця пані Наталія Дорошенко (сестра бл. п. Володимира Дорошенка), що проживає тепер в Америці.

Приязнь, якщо так назвати можна, між професором і учнем так затіснилася, що ми спільно по Високім Замку на Кайзервальді на проходи ходили. Вели при цім розмови на тему історії й топографії Львова або повідав я йому про прогулянки й розмови молодого 13-15-літнього королевича Олександра Македонського з його учителем і виховником – (македонським земляком) філософом Аристотелем (учнем Платона), а незвичайне враження зробило на Ромка оповідання, як-то батько – король Филип II – зробив свого 18-літнього сина Олександра комендантом кінноти у битві під Хайронею (338 перед Хр.), де він, не зважаючи на небезпеки і смерть, бравурним наступом здобув вирішальну в історії Македонії і цілої Гелляди перемогу. До історії походів Олександра Великого повертався Р. Шухевич в розмовах зі мною частіше.

А що я з моїми учнями, де я був господарем кляси, що неділі по екзорті львівські музеї відвідував (в неділі вступ був безплатний), то Р. Шухевич долучався до своїх на дві кляси нижчих товаришів, ходив з ними всюди і помагав при цім мені вважати на моїх учнів числом понад 40. Ми робили спільно також історичні прогулянки по Львові та в околиці Львова, зайшли навіть на Чортівську Скалу, що стала опісля улюбленим місцем пластового таборування (звідси “Лісові чорти”).

Що більше – Р. Шухевич відбув також з моєю клясою прогулянку до кол. столичного города Галича, а звідти до Крилоса і Залукви, куди запросив нас синдик митрополичих дібр львівський адвокат д-р Євген

Гвоздецький, що мав сина в моїй клясі – Богдана, загально знаного “Бобка”. Згадую про це тут тому, що в тому часі затіснилася приязнь між Р. Шухевичем і молодшим на два роки Б. Гвоздецьким, який пізніше, в часі партизанської війни, вже як доктор прав і дипломат за фахом вступив на початку 1944 року в УПА і зайняв при уряді УГВР пост референта міжнародніх зв’язків; згинув він вояцькою смертю на полі партизанського бою на Волині на початку 1945 року. (Ближче про нього дивись мій спомин “Львів – місто моєї молодости”, ч. III, стор. 318 – 319).

У 1922 р. “бабуня” Гермiна Шухевич втратила своїх льокаторів – мене та Євгена Коновальця. Я одружився і перейшов на власне мешкання, а Євген Коновалець також одружився і виїхав відтак “з конечности” через Ґданськ за кордон, де вів свою протипольську і протибольшевицьку політику на міжнароднім терені як організатор і провідник ОУН. Випровадилася теж і п. Голубовичева на власне мешкання. Повернулася натомість до Львова старша дочка Гермiни Шухевич пані Ірина Рожанківська з трьома синами і донцею з Праги, а в 1923 році приїхав також і її чоловік – суддя Теодор Рожанківський, кол. посол до галицького сойму і сотник УГА, що був на дипломатичній службі українського уряду в Празі. Хата заповнилася дітьми і внуками, а серце бабуні радувалося; тішилась вона всіма підростаючими внуками, але улюбленою дитиною її серця залишився таки її вихованок Ромко, в яким добачала спадкоємця її особистого характеру і традиції роду Шухевичів.

Мешкав Ромко у бабуні аж до матури, яку здав у 1925 році на філії Академічної гімназії. На поматуральне прийняття запросив він і мене до бабуні, й тоді був я востаннє на Собіщині, ч. 7 [Сучасна вул. Барвінських].

Коли померла пані Гермiна Шухевич, не тямлю вже. Але вдячний спомин про неї залишився у мене живий у пам’яті, а не затертий в серці. Вічна їй пам’ять!

14

По матурі вписався Р. Шухевич восени 1925 року на Політехніку у Львові, щоб студіювати будівельну архітектуру. Як студент високої школи вступив тоді до новооснованої полк. Євгеном Коновальцем тайної Української Військової Організації. Ця приналежність до УВО-ОУН спрямувала його на новий життєвий шлях, що вирішив остаточно його особисту і родинну судьбу, але й вивів його на історичний шлях діяльності. Про це говоритиме нині другий референт, що є, так би мовити, обізнаний з відносинами в ОУН, – д-р Григорій Васюкович. Від себе лише додаю, що відношення молоденького “увіста”

Р. Шухевича до свого “Верховного Провідника” за кордоном полк. Євгена Коновальця не було формальне, законспіроване, а особисте, націховане сердечністю, що зав’язалася між ними обома ще на Собіщині, 7 [Сучасна вул. Барвінських], коли-то учень Ромко Шухевич з полк. Є. Коновальцем розмови вів, з ним на прогулянки на поблизький “Кайзервальд” виходив. Євген Коновалець умів своєю індивідуальністю приковувати молодих людей до себе.

По вакаціях 1925 р. перенесла мене львівська шкільна кураторія з філії Академічної гімназії до польської державної гімназії в Сокалі над Бугом “ze względów służbowych”¹, а в дійсності “за кару” за мою працю в “Просвіті”. Перенесла тоді львівська шкільна кураторія всіх “просвітянців” з філії Академічної гімназії до польських гімназій: д-ра Івана Брика, що був заступником голови Т-ва, – до IX-ї гімназії у Львові; проф. Дениса Корейця, що був директором Торговельної Школи Т-ва “Просвіта”, – до III-ї гімназії; проф. Омеляна Терлецького, редактора органу “Просвіта” “Народня Освіта”, – до VII-ї гімназії; проф. д-ра Івана Крип’якевича, що був головою Видавничої комісії Т-ва “Просвіта”, перенесено на провінцію до польської гімназії у Жовкві, а мене, секретаря Головного Відділу Т-ва і редактора календарів “Просвіти”, кинули до польської гімназії аж до Сокаля над Бугом. Звідси я приїжджав до Львова вже лиш на свята до моїх тестів та в часі вакацій. Тоді стратив я з очей Р. Шухевича, але його судьбою цікавився. Вакації проводив я тоді найрадше на Гуцульщині, і то у місцевостях, де колись і проф. Володимир Шухевич з родиною не раз перебував, а то у Шешорах і Брустурах над рікою Річкою, про які “бабуня” Герміна Шухевич широко оповідала, про романтичний там “великий і малий Гук” (водопад) на Річкою та про “кошеру” на полонині на Лебедині, де знамениту “бриндзу” робили, а бурі “вуйки” (ведмеді) в ній зимували.

І звітдам, з Лебединського “пралісу”, привезли з собою в 1892 р. хлопці Шухевичі маленького ведмедя до Львова. Цей бурий ведмідь “відіграв цікаву ролю” у Львові на Святоюрській горі, а в 1895 р. замандрував уже випханий як дарунок кард. С. Сембратовича до природничого кабінету новоствореної української гімназії. Знимка цього ведмедя заховалася досі в мене.

Склалося так, що вже на 2-му році студій на Львівській політехніці замотаний був Роман Шухевич 1926 – 27 рр. у важкий політичний процес, а то в процесі проти членів УВО братів Вербицьких і товаришів з приводу вбивства першого куратора Львівської шкільної

---

¹ З міркувань служби (пол.).

кураторі Станіслава Собінського¹, що видав урядові розпорядження, які зміряли своїм наставленням повільної ліквідації українського шкільництва в Галичині – в “Małopolsce Wschodniej”. (Ближче про цей процес згадує молодший на дві кляси шкільний товариш Р. Шухевича д-р Володимир Янів у своїм споміні п. н. “Шухевич – Чупринка як людина і символ”, Мюнхен, 1950, в-во “Молоде Життя”). Від цього часу “знайомство” “увіста” Р. Шухевича з польською поліцією якомсь не переривалось майже до падіння Польщі в 1939 р.

Проти цих розпорядків куратора Ст. Собінського zareagував крайовий провід УВО атентатом на нього, і револьверовим вистрілом вбито його на вул. Грюнвальдській [Сучасна вул. Грюнвальдська], коли він вертався вечором додому. І був це другий протестаційний виступ УВО у Галичині. А як zareagував проф. Мих. Галущинський, член педагогічної ради філії Академічної гімназії, проти цих порядків куратора Ст. Собінського, оповідаю про це я у моїм споміні “Львів – місто моєї молодости”, ч. III, стор. 141 – 144. (Його усунено із шкільництва навіть без права до пенсії).

По чотирьох роках мого перебування в Сокалі перенесла мене кураторія в 1929 р. на місце спенсіонованого о. проф. д-ра Спиридона

---

¹ Куратор Станіслав Собінський впровадив стосовно українських державних гімназій такі постанови: 1) за школи двомовна “Państwowe Gimnazjum z ruskim językiem nauczania” – “Державна гімназія з руською мовою навчання” в..; отже, руська мова, а не українська! 2) Урядова печатка також двомовна з повищим текстом і державним гербом – польським орлом. 3) Державний герб “orzeł” і образ президента держави має бути на чоловій стіні в кожній клясовій кімнаті, в залі конференційній і канцелярії дирекції школи; 4) Свідоцтва двомовні, польсько-українські, а порядок предметів такий: по релігії перше місце займає польська мова, а друге – українська. 5) Впроваджується новий предмет навчання – “Nauka o Polsce współczesnej”, де касується назву краю Галичина, а впроваджується “Małopolska Wschodnia”; 6) Назва “Україна”, “український” має лише територіяльну назву, а не державну чи національну, 7) Навчання історії й географії маєтись вести виключно в польській мові, і то на основі шкільних підручників, призначених для польських гімназій, а вчити мають цієї історії поляки. Про історію Руси (не України!) згадується в цих підручниках лише у зв’язку з історією Польщі та Східньої Європи. 8) Науку тілесних вправ (“ćwiczenia cielesne”) маєтись вести також польською мовою; отже, учитель має на годині гімнастики відзиватись до учнів “baczność” замість “струнко” (“позір”) і “sprocznij” замість “спочинь” і т. п. 9) Впровадив в українських школах польську мову у внутрішньому і зовнішньому урядованні і в кореспонденції зі сторонами; хіба що хтось сам до дирекції по-українськи напише, то дирекція може по-українськи відповісти. 10) Заборонено учням належати до організації “Пласт”, що її відтак зліквідовано; 11) Впроваджено урядово для української молоді державні свята: “Święto państwowe 11 listopada”, “Święto narodowe 3 Maja”, іменини президента держави (Ігнатія Мосціцького) і маршалка Польщі Юзефа Пілсудського; 12) При Львівській гімназії знесено її історичну назву “Академічна гімназія ч. I”, а замінено на “Gimnazjum państwowe z ruskim językiem nauczania we Lwowie”.

Кархута назад до Львова на головне заведення, за дир. д-ра Миколи Сабата, що прийшов був тоді до Львова зі Станиславова. Тут застав я молодшого брата Романа Шухевича Юрія, що був тоді учнем VII класу і визначався гарним теноровим голосом. А що дир. Микола Сабат віддав у мої руки провід “Читальні учнів”, то в обсяг моєї праці входила теж організація учнівських Шевченківських концертів. Юрко Шухевич виступив тоді вперше хоровим сольом. І з цим молодшим Ю. Шухевичем нав’язав я ближчий особистий контакт, а були ми навіть сусідами і не раз верталися разом зі школи додому. Я, вернувшись до Львова, замешкав у віллі моїх тестів – о. проф. д-ра Йосифа Застирця – на Кадетській Горі [Сучасна вул. Гвардійська], а родичі Ромка й Юрка Шухевичів мешкали тоді при тій же вулиці о 3 доми вище. Суддя Йосип Шухевич не повнив уже судейської служби; польська влада спенсіонувала його передчасно.

Мали панство Йосип і Євгенія Шухевичі також доню Наталку, що ходила тоді до гімназії СС Василіянок, а відтак перейшла до гімназії “Рідної Школи” ім. Іванни і Іллі Кокорудзів при вул. Гіпсовій [Назва вул. не змінилася]. На Кадетській Горі [Сучасна вул. Гвардійська] стрічались ми майже щоденно, і між нашими родинами вив’язався особистий контакт. Тоді стрічався я і з Романом Шухевичем частіше, якщо він був “на волі” у Львові.

В 1930 р. здав також Юрко Шухевич іспит зрілості і вписався рівно ж на політехнічні студії у Львові. Рівночасно побирав він науку оперового співу у державній Консерваторії при вул. Хорущини, а вишкіл гри на фортепіані продовжував у свого стрийка Тараса Шухевича, дипл. учителя гри на фортепіані в музичній школі інституту ім. Лисенка, де директором був композитор Василь Барвінський.

З початком 1932 р. перебрав я директуру державної гімназії з українською мовою навчання в Перемишлі, виїхав зі Львова, і лиш на свята приїздили ми з дружиною до родичів у Львові. І тоді стрічались ми з родиною панства Шухевичів. Роман Шухевич, завжди ввічливо усміхнений, модерно одягнений, спокійний у ході, пильний у студіях, досягнув у 1934 р. диплома інженера на Львівській політехніці, а рік опісля одружився. А знайшов собі жінку у цім самім селі, звідки і його мама походила. Одружився він з молоденькою донею пароха Оглядова, повіт Радехів, о. Березинського Наталкою.

Отець Березинський був мені особисто знайомий, як і знайомий мого тестя – о. проф. д-ра Йосифа Застирця, а син о. Березинського Юрко був нашим учнем в Академічній гімназії; батько не раз приходив до школи довідатися, як син справується та як учиться. Я був навіть через два роки господарем класу цього Юрка в його III і IV класі, а в IV

кляси мав я аж 4 предмети: латину, греку, українську і польську мови; був, отже, справжнім “диктатором” кляси. Але він перенісся відтак до Перемишля. І цей молодий швагер Р. Шухевича – Юрко Березинський – належав уже від І кляси до ОУН; був він також активістом і згинув від кулі польського поліціанта під Городком в 1932 р.

У 1936 р. застав я раз в час шкільних ферій в нашім городі молоденьку маму Наталку Шухевичеву в товаристві моєї тещі п. Емілії Застирцевої, а у візочку лежала дитинка – її синок Юрцьо. Можна собі уявити, з якою приємністю молоденька струнка мама представила мені свого первородного синка, що мав колись у майбутності продовжувати традицію славного роду Шухевичів, котрого короткий родовід представив я у цій доповіді від прапрапрадіда цього маленького Юрчика. Потім прийшла ще одна їх дитинка на світ – доня Маруся, але я вже її не бачив, лиш моя дружина на Різдво 1943 року у Львові.

15

У вересні 1939 р. вибухає Друга світова війна. Німеччина розбиває впродовж 2-ох тижнів Польську Річ Посполиту. Орієнтаційна лінія українських легальних – в польськім соймі і сенаті заступлених партій – розбита. На політичну поверхню виступає у підпіллі досі діюча нелегальна Організація Українських Націоналістів. Вона перебирає політичний провід у свої руки. Тоді молоді люди приходять до голосу, але не мають відповідної до тяжких обставин ні сили, ні досвідів. Оголошують вони, правда, 30 червня 1941 року у Львові віднову української державности, але надії її одержати розбиваються...

В обороні цієї в княж-городі Львові проголошеної власної, незалежної і соборної української держави твориться в січні 1943 р. серед вельми утруднених обставин і до тактики в запіллі достосована армія, тобто Українська Повстанська Армія, а її Головним командиром стає Роман Шухевич, тодішній секретар Української Головної Визвольної Ради. І йому надала УГВРада в лютому 1946 р. титул генерал-хорунжого.

16

Вислід партизанських боїв УПА і політичних подій в роках 1943 – 44 знаний. Трагічний! Подібний до трагічного кінця легальної УГА в 1919 р. А що сталося з Головним Командиром УПА? Витримав він на позиції партизана ще повних 5 літ на Рідних Землях – уже під забороюм грізного ворога.

Цілу його родину стрінула страшна доля. Большевики арештували в 1944 р. його дружину і вивезли її на Сибір, а її дітей – синка

Юрця і донечку Марусю – від неї відібрали. Його брата Юрка забили большевики, змасакувавши до невпізнання, ще в червні 1941 року перед відходом большевицької армії зі Львова у в'язниці НКВД при вул. Лонцького [Сучасна вул. Брюлова К.]. Його сестру Наталку арештували й вивезли також кудись у туркестанські степи. Лишилася у Львові їх мати сама – страдниця, що склала на жертівнику Вітчизни трьох дорослих дітей, невістку і двоє внуків. Осталася самітна зі сльозами болю, неначе та мітологічна Німба, скам'яніла з болю по трагічній втраті своїх дітей; з очей її текли безперервно, неначе з джерела, материнські гіркі сльози. А чи знайдеться якийсь український поет Публій Овід, що оспівав би біль цієї новітньої Ніоби – Євгенії Шухевич?

Під кінець насувається мимоволі питання: чому не подався Командир Роман Шухевич з родиною на Захід, поки був ще час до відвороту? На це питання можна різно відповісти. По-перше, тому ні, що Великий Збір УГВР дня 11 липня 1944 р. вирішив, що “місце перебування УГВР є Українські Землі, а за кордон виїжджають тільки окремі члени УГВР з окремими дорученнями”. Місце, отже, Головного Командира УПА було лиш на Рідних Землях, щоб не дати ворогові змоги пустити вістку, що зорганізовані збройні кадри УПА зліквідовані. По-друге, не хотів іти на скитальщину за думкою-елегією спартанського поета Тиртайя (з VII ст. перед Хр.), яку він склав у честь спартанських бійців-героїв. Ось її початок: “Гарна є смерть для того, хто, в передній бойовій лінії падаючи, як завзятий воїн, хоробро за Рідний Край бореться. Одначе з усього найпоганіше є своє місто і край плодючий опускати на те, щоб відтак, як жебраки, скитатися, з улюбленою мамою, старечим батьком, з дітьми дрібними, з молодечо-гарною дружиною бути в чужих сторонах. Тому борімся за Край Рідний, за діти наші хоробро, не щадімо життя більше, нам також призначена смерть!”

Не пішов Р. Шухевич з родиною на еміграцію, але й не скорився перед ворогом, хоч міг скористатися з пропонованих йому большевицькою військовою командою в 1944 р. догідних умов капітуляції в Карпатах, про що читаємо у “Промові кардинала Йосифа Сліпого”, виголошеній 25 лютого 1965 р. до земляків з приводу його іменування кардиналом у Римі. (Дивись текст промови Кардинала Йосифа Сліпого в 14 числі “Шляху Перемоги” з дня 4 квітня 1965 р., де їх Емініція Кардинал Йосиф говорить про “зорганізовану півмільйонну армію УПА в Карпатах” і про його посередництво в справі перетрактатій між советським генеральним штабом і УПА).

Вибрав Головний командир Роман Шухевич третю можливість, зглядно конечність. Поляг він зі своїми завзятими побратимами по зброї і вірними друзями по ідеї на полі бою у Білогорщі, як колись

спартанський полководець Леонід у безвигляднім бою з перською навалою 480 р. перед Христом зі своїми 300 вірними спартанцями на скалистім просмику під Термопілями, чим вкрив, як каже історик Геродот, “Грецію безсмертною славою”.

Наложив головою Роман Шухевич – Чупринка, але його чин на нім не закінчився. У виданій ним у травні 1945 року “Деклярації Проводу ОУН” читаємо: “Ми виконуємо наш почесний обов’язок незалежно від цього, що нам дадуть за це – терновий чи лавровий вінок. Ми віримо в силу і воскресення України. Коли б ми впали, то по нашій крові і ділах зродяться нові борці, які почате діло попроведять так, як і ми продовжуємо труд і працю наших батьків”. (Цитата за “Українським Самостійником”, Мюнхен, 1956, ч. 10 (230), з дати 4.03.1956).

А хто є, зглядно був їхніми попередниками – “батьками”? Відповідь на це питання полишаю вдумливим слухачам самим... Від себе наведу лиш думку римського поета Публія Вергілія: “Felix, qui potuit rerum cognoscere causas” (“Щасливий, хто спроможний є пізнати причини зв’язки подій”, Еклога III, 28).

***

На закінчення цього спомену наведу слова, що поставив німецький поет Фрідріх фон Шіллер як мото у своїй “Пісні про дзвін: “Mortuos plango, vivos voco, fulgura frango”, тобто про “померлих згадую з побожним жалем, живих кличу, а блискавичні громовиці з тріскотом розбиваю”.

Віriamo, що й ми переломимо з тріскотом усі ці блискавичні громовиці, а як і коли – відповіді шукати треба у словах поета Івана Франка:

До великого моменту
Будь готовий кожний з вас, –
Кожний може стать Богданом,
Як настане слушний час.
Мовиш: нині інші війни.
Ну, то іншу зброю куй,
Ум гостри, наставлюй волю,
Лиш воюй...
 (“Великі роковини”. Пролог)

*Опубліковано:
Збірник на пошану ген. Романа Шухевича /
Уложив Г. Васькович. – Мюнхен, 1990. – С. 115 – 170.*

СЛАВНИЙ СИН СВОЙОГО РОДУ Й РІДНОГО НАРОДУ (Пам'яті пок. командуючого генерала УПА Романа Шухевича)¹

Рід Шухевича належав до визначних галицьких українських родів. Його нащадки відіграли видатну роль в культурно-національному розвитку галицьких українців і в боротьбі за самостійну Українську Державу. Декотрі з них, як проф. Володимир, отаман Степан, командуючий генерал УПА Роман, увійшли в альбом світлих мужів народу.

З трьох останніх поколінь роду Шухевичів ясніють ось які постаті: Володимир Шухевич, син у Відні вихованого священника Йосифа, перекладача чужомовних творів на українську мову, професор реальної гімназії у Львові, громадський діяч і етнограф, знавець Гуцульщини і автор великого твору “Гуцульщина”.

Його брат священник, який побудував величаву церкву в Підберізцях коло Львова, де був довгі роки парохом, і подбав про стилеве розмалювання тої церкви артистом-малярем Сосенком. До Підберізької церкви часто їздили на прощі зі Львова (між іншим, теж відділи пластунів) і захоплювалися виглядом церкви та були сердечно гощені в приходському домі висококультурного о. пароха. Син того ж о. пароха др. Степан Шухевич, львівський адвокат, отаман УСС і УГА, персональний референт Начальної Команди УГА, автор воєнних “Споминів” і оповідань “Видиш, брате мій”, “Гіркий то сміх”, знаний оборонець у великих політичних процесах. Помер на еміграції.

Тарас і Дарія (замужна Старосольська) Шухевичі, діти Володирича, піяністи, професори Українського музичного інституту ім. Лисенка у Львові.

Судовичі Шухевичі: оден в Долині, а другий у Львові. Дітьми того останнього були: інж. Роман, студент університету Юрій і гімназистка Наталія. Вони всі троє були теж дітьми Українського Пласту. Ціла та родина Шухевичів – батьки і діти – зложили на жертвенику України

---

¹ Високопреподобний отець мітрат Василь Лаба написав спомин про сл. п. Р. Шухевича для “Станичних Вістей”. Високопреп. отець мітрат є одним із тих нечисленних осіб, який не тільки добре знав рідню Шухевичів, але був і професором сл. п. Романа в українській гімназії у Львові.

своє родинне щастя, волю і життя. Це родина борців, страдальців і мучеників за Україну – Мученича Макавейська родина українського народу. Батьків і їхню доню-одиначку Наталію вивезли большевики у глиб Росії, і їхня дальша доля неznана. Юрія большевики закатували в поліцейських казармах при вулиці Лонцького [Сучасна вул. Брюлова К.] у Львові, положеній якраз напроти того музичного інституту ім. Лисенка, у якому він, прекрасний тенор, вчився сольового співу. Роман, командуючий генерал УПА, згинув в геройському бої з відділами НКВД, оборонюючи свою воєнну квартиру в білогорському лісі коло Львова під весну 1950 р. Мученича родина Шухевичів, нині, може, вже вся покійна включно до ніжно молоденької Наталії, пригадується усім нам, що ту родину знали, стрічалися або й дружили з батьками чи їхніми дітьми-небожатами, скільки разів під весну завертаються роковини геройської смерти сл. п. командуючого генерала УПА Романа Шухевича. Шухевичів поодинокі знали ті, що жили колись у Львові, що були шкільними товаришами когось з трійки рідні Шухевичів, були з ними разом в одних пластових частинах, літніх таборах, організаціях, а вкінці ті, що оставалися під командою сл. п. генерала УПА Романа Шухевича та однаково, як Він, або й разом з ним поклали голови в боротьбі за волю України.

Я буду одним з небагатьох нині, що мали честь знати всіх осіб славної родини борців, страдальців і мучеників за Україну, всіх до одної. Тихих батьків, таких, як та Кадетська вулиця [Сучасна вул. Гвардійська] на вигоні міста, при якій вони жили у Львові, я правильно видав на неділях в їхній парохіяльній церкві св. Юра.

Від своїх побожних батьків сл. п. командуючий генерал УПА Роман Шухевич перейняв сильну віру в Бога. Він був зразковим практикуючим християнином, у якого трійця основних християнських чеснот в'язалася у таку низку: віра в Бога, любов до Батьківщини, надія на визволення рідного народу з вікової неволі. Діти всі троє були моїми учнями в львівських школах: Роман і Юрій – в Українській академічній гімназії, Наталія – в школі вправ III Державної учительської семінарії. Талановиті, виплекані діти знайомих мені батьків, всі гарні з вигляду (русяві, подібні одно до одного), мусіли видніти мені на очах, коли я глядів на ряди лавок в клясі і на тих, що у них сидять.

Ще нині, по довгих від 1923 р. промину роках, наче бачу перед собою у першій лавці восьмої кляси головного заведення Української академічної гімназії у Львові молоденького учня Романа Шухевича. Він чомусь-то ще з кількома товаришами в послідньому році середніх студій перейшов з філії до головного заведення. Не знаю чому. Але тому, що це був 1923 рік, у якому Рада амбасадорів своїм

рішенням від дня 15 березня видала українську Східну Галичину на поталу Польщі, вслід за чим з української сторони пожвавилася організація самооборони перед ясно передбачуваною полонізацією краю, не безосновним буде здогад, чи Роман Шухевич і його товариші не були переведені, як небажаний і неблагонадійний елемент, на інший для них ґрунт.

Роман Шухевич зробив на мене вражіння неспівмірно до його віку задумчивого молодця. Завжди здавалося мені, що в його легко кучерявій головці снуються думки, які сусідючими з ним входовими дверми до кляси викрадаються кудись поза клясу і поза школу. Він теж пам'ятав, переживав і розумів трагедію рідного народу, якого буде програна визвольна війна, та терпіння і упокорення українського жовніра і всього українського народу, ось те горе побідженим, що послідувало за програною.

Роман Шухевич перейшов по скінченні середньої школи і зложенні іспиту зрілості на інженерські студії до Данцігу. Побічним його заняттям у Данцігу був військовий вишкіл "для усякого случая". А сей случай висів у воздуху і зголосився у скорому часі.

З дальшого мені і усім відомого бігу життя Романа Шухевича не-тяжко відгадати, про що він так думав ще серенькошкільним учнем.

Думав про те, що опісля з такою залізною послідовністю і героїською посвятою робив.

Опубліковано:

*"СТАНИЧНІ ВІСТІ". Березень, 1956; Число 3; Едмонтон, Альберта.
ВИДАЛА ПЛАСТОВА СТАНИЧНА СТАРШИНА В ЕДМОНТОНІ.*

РОМАН ШУХЕВИЧ У МОЇХ СПОМИНАХ

Пластуни львівських полків 1-го ім. Петра Конашевича-Сагайдачного з Головної та 7-го ім. кн. Лева з Філії відбували показ пластової справності в саді Сестер Василіянок при вул. Потоцького [Сучасна вул. Ген. Чупринки] з участю українського громадянства м. Львова. Між іншим, з допомогою пластових палиць був збудований линвовий міст, і гордістю 1-го полку був правдивий телеграф, що сполучував Команди частин, а я як учень п'ятої кляси був полковим телеграфістом. Цієї штуки навчив мене залізничний телеграфіст, що вчив мене азбуки Морзе, відбирав депешу, коли викликували нашу станцію тощо. Це мені пізніше дуже придалося. Коли я на пластовому святі надавав і відбирав телеграми, одна мене насторожила. Вона говорила: “Уважай, бо зараз до тебе прийде Дрот, Скоб, Шух.” Я напружив увагу, щоб усе йшло справно, без помилок. Мої “кур’єри” – молодший брат Теофіл та ще один з Філії – були заалярмовані заповідженою візитом дуже гострого “Дрота”. За кілька хвилин надійшов професор. Я схопився із стільця, скинув шапку і, ставши на “позір”, сказав “СКОБ”. Дрот голосно відповів “СКОБ”, а при тому зауважив:

– Молодий пластуне, ти зробив три рухи, незгідні з пластовим порядком. Перше: ти не смів переривати надавання депеші, бо ти в службі. Друге: ти не повинен скидати шапки, а ще такої гарної старшинської з тризубом, а повинен “салютувати” трьома пальцями до дашка, як пластун. А третє: якщо ти встав, треба було зголосити, хто ти: ім’я й прізвище, пластова псевдо, полк і гурток, до якого належиш. Будеш пам’ятати?

Я стояв “на позір” і вже при відході Дрота вдарив в дашок і сказав “Скоб”, а потім обтер піт із чола. Професор відійшов, а до мене підійшов молодий пластун, що вже мав капелюха й асистував Дротові. Він тихо сказав:

– Я Шух з Філії. Мусимо поговорити. Жди на мене біля виходу по святі. Нам треба ще багато вчитися дисципліни, а телеграфіст нам придасться...

Коли він пішов, я сів до апарату, але остання подія не сходила мені з голови. Хто це той Шух і кому треба телеграфіста? Нарешті я дочекався кінця, встиг перейти линвовим мостом і біля виходу побачив Шука. Навчений досвідом, засалютував трьома пальцями і сказав “СКОБ”. А він вискалив білі зуби від вуха до вуха в приємній усмішці, взяв мене під рам’я і півголосом сказав:

– Я з 7-го полку ім. князя Лева, називаюся Роман Шухевич. Про тебе знаю від Мадярка з твоєї кляси. Ходи зі мною, щоб ти знав, де я живу. Чи ти вже чув про УВО?

– Так! То Організація наших військових старшин, що й далі воюють з Польщею, але з підпілля.

– Добре, але ти знаєш, що старшини мусять мати своє військо, а ним повинні бути старші й молодші учні. Чи хочеш таким бути?

Я простягнув йому руку на знак згоди. Відтоді ми заприяттелилися, і я не раз заходив до нього, пізнав ще трьох учнів, і ми ходили грати кічки на Вульці, де також училися різних таємниць та переходили під його проводом вишкіл “вояків”. Попри дисципліну чисто військового характеру він учив нас посуненої до крайніх меж осторожности, що в майбутньому мало нас хоронити від польської поліції, несподіваних арештів, особистих трусів. Треба було добре знати, як поводитися під час переслухань на поліції та в суді. Ми мусіли добре знати пластовий закон і впоряд. Я вчився азбуки Морзе. Ми вміли писати шифровані ґрипси та були горді, що “служимо” в підпільному війську УВО. По кількох місяцях навчання Шух запрягнув нашу чвірку як членів УВО біля печери у св. Юрі. Нам дрижали руки, які ми тримали на хресті й револьвері, й повторяли за Шухом слова, що відбивалися від низького склепіння, де стояв на колінах різьблений в камені св. Антоній. Потім розходилася наша п’ятка в різні сторони, насторожена, обережна.

Ми відчували силу Організації, але на такі теми не говорили в клясах, і найближчі колеги не знали про нас, як і ми про них. Але якось відчувалося, хто “наш”, а таких було багато, дуже багато. Все, що ми робили з доручення УВО, як-от агітацію проти виборів, проти побору до війська та інше, було протестом проти безправної та насильної окупації Західної України польським військом.

Одного дня під час гутірки нашої п’ятки Роман сказав, що ми повинні гартуватися, щоб бути сильними й добрими спортсменами, мусимо вміти добре плавати і... добре стріляти. Тому доручив нам ходити на спортову площу “Сокола-Батька”, вправляти руханку й легкоатлетку. Сам вироблявся на доброго спортсмена-змагуна. Під час “Запорізьких ігрищ” у марші з повним обтяженням взяв перше місце. Незабаром ми зорганізували туристичний гурток і назвали його “Тури”. Гурток мав пластовий однострій, але без відзнак, щоб поліція не чіплялася.

Ми вибралися в Карпати. Збірка мала бути в Дорі в половині липня на приходстві моїх батьків. Провідником групи був Іван Бедрило, дуже здібний учень, добрий промовець, що не раз був “адво-

катом” і боронив нас у шкільних розправах, де звичайно його “клієнти” вигравали.

Того року Шухевич не ходив з нами в Карпати, бо був зв’язаний іншою організаційною справою у Львові. З нашої УАГ належали до Турів Іван Бедрило, Володимир Булик, Михайло Добрянський, Ярослав Карпевич, Ярослав Климко, Теодор Ординець, Лев Підлісецький, Рак, Роман Зубик, Юрій Чайковський і я, а з Філії – Роман Шухевич, Богдан Підгайний і Юрій Шухевич, а з Торговельної Школи – “вуйко” Сенчина, дуже добрий тенор. Всі були завзяті спортсменці, не тільки любили, але й вправляли руханку в школі, хоч одна година в тиждень не вистачала, але на площі “Сокола-Батька” ми вправляли всі роди легкоатлетки.

Наша трійка, себто Ординець, Климко і я, часто виступали на різних спортових ігрищах. Не забуду спортового свята в залі Музичного інституту ім. М. Лисенка. Після багатої програми на сцені устали декорації грецького парку та підстави для клясичних статуй. Наша трійка, помальована білим алябастром, одягнена в відповідні “фігові” листочки та сріблисті перуки, наче грецькі статуї, усталилися в позах клясичних скульптур, як дискобол, метання ратищем, борці, а найбільше ефектовна була величава скульптура “Перемога”. Ординець держав мене над головою в поземій позиції, а Климко, як переможений, лежав біля ніг. Коли відкривалася куртина, ми “завмирили”, а різнокольорові рефлектори освічували нас. Оплескам не було кінця. Ромко Шухевич грав на фортепіяні. Та точка програми була його ідеєю, а клясична музика українських композиторів та чудові паркові краєвиди із скульптурами робили сильне враження.

Одним з найближчих наших друзів юнацьких років був Іван Бедрило. Зустрічалися ми дуже часто, вели довгі розмови, в яких Шухевич робив не раз дуже цікаві висновки. Обговорювали різні проблеми наших історичних невдач, а Шухевич завжди казав, що ми не вірили в наші сили й шукали спільників, а то було помилкою. Він казав, що наша політична верхівка не мала відповідної заправи, а вороги завжди вмели нас обдурити й використати.

Одною з найбільше вдалим і гідних опису була прогулянка в Карпати в 1924 році, в якій брав участь і Шух. П’ятнадцять юнаків приїхали до Дори в п’ятницю вечірнім поїздом, а ми на приходстві, зараз біля залізничної станції, вітали їх оваційно. Мої батьки знали майже всіх з попередніх років, крім Шуха і Куфи (Підгайного), і, як звичайно, по добрій “гуцульській” вечері, на якій було понад 30 осіб, ми зробили “генеральну пробу” нашого концерту, що мав відбутися в суботу увечері. В тім часі бували в нас такі “світила”, як Голинський,

Тисяк, Безкоровайний і Бригідер-скрипаль, що давали запоруку доброї мистецької імпрези, а до них ще Микола Лепкий і мій батько, колишні солісти славної шіснадцятки “Бандурист” у Львові в 1900-х роках, про що розказувала мені пізніше в Гребеневі наша славна артистка й оперна співачка світової слави Соломія Крушельницька, що не могла насититися красою їх концертів. Концерт “Турів” з новим репертуаром мав бути великою несподіванкою, бо ми мали знаменитих співаків-солістів, як “вуйко” Сенчина, Влодко Булик, Славо Карпевич, Михайло Добрянський, а всі інші теж були добрими співаками, і Шухевич як піаніст із своїми мистецькими композиціями і як акомпаніатор, що виручав на зміну мою маму. В суботу по полудні наша обширна вітальня заповнювалася сталими гостями-літниками, а біля четвертої години відбувся концерт. Роман Шухевич грав свою імпровізацію “Моя Україна співає” та бойовий марш, що його назвав “Марш Турів”. Моя мама вела супровід Тисякові, що співав стрілецькі пісні, потім було скрипкове соло в супроводі фортепіану Володимира Бригідера та Голинського грімке “Гетьмани, Гетьмани...” Тури пописувалися своїм репертуаром народних пісень в обробці українських композиторів, як і нашого співака й диригента Влодка Булика. Накінець скрипковий дует Бригідера з чельом Безкоровайного в супроводі фортепіану, а врешті, коли всі просили колишніх членів хору “Бандурист” заспівати стару пісню, яку так любила Крушельницька, мій батько і Микола Лепкий, колишні абсолювенти УАГ з 1900 р., заспівали з великим відчуттям “Вівці мої, вівці” та “Засумуй, трембіто...”.

Того ж вечора, коли після молитви всі Тури полягали на сіно, хтось оповідав свої переживання, а Влодко Булик запитав Шухевича, як подала його імпровізація “Моя Україна співає”. Він коротко розказав:

– Одного вечора я лежав на березі річки, а вгорі було безкрає темне небо, що миготіло мірядами зірок. У місячному сяєві я побачив соловейка, що на галузці співав свою пісню любови. Пахла черемха, а здалеку, з села, линув спів дівчат, і я, примкнувши повіки, подумав: “Це моя Україна співає”. Нагло спів соловейка урвався благоючим тоном-зойком, що вдерся в мою душу болючим дисонансом. Я відкрив очі й побачив хижака-куну, що злазила з дерева. Я вбив її з пістолі, а мале, ще тепле тільки пташки держав довго на долоні. Тоді я зрозумів, що існує зло, яке нищить красу, що є велике зло, яке вбиває спів моєї України, і треба бути сильним і завзятим, хитрим і безпощадним, бо такий є закон природи... Тієї ночі горіли ясним полум'ям панські скирти як протест проти хижака, що окупував мою Україну...

В неділю рано ми мали співати велику Службу Божу. По сніданні, наказі й молитві ми пішли в сторону старої церкви, що видніла на горбі на тлі широких сіножатей Улоги, над якою майорів Білий Камінь, немов старе замчище серед скель та вивертів, вкритих старими смереками й ялівцем. Наліво на небосхилі простягалися зелені полонини попід горою Синячкою, високою на 1.200 метрів, що справді синіла пастелевими барвами на тлі сріблених хмар. Сонце їх золотило, заповідався гарний день. Свяtkово одягнені гуцули заповняли церкву. На дверях ждав дяк Петро і його донька, що її кликали “дякова Маруська”. Вона завжди помагала своєму батькові співати, мала дзвінкий голос і не дуже добрий слух. Ми прихапцем знімали ґранатові беретки та клали великі лабаті хрести на груди і входили до церкви. При дверях стояв Карпевич, що був того дня дежурним. Диригував Влодко Булик, а Шух, Куфа і я стояли в групі других тенорів. Влодко, соліст в нашій ґмназії, знав свою справу. Його болгарське “Вірую”, якого досі ніхто в Дорі не чув, робило помітне враження. Карпевич побожно співав “Отче наш”, а бас Добрянський пописувався на “Ісполнь небо і земля...”

Того ж дня ми мали, як звичайно перед прогулькою, сходини. Вийшла пропозиція від нашого провідника Бедрила вибрати провідником Шука. Всі згодилися, але Шух не згодився: мовляв, було добре дотепер, то буде добре й далі. Бедрило був дуже добрим провідником, і всі його респектували. Так і залишилося. Шухевич сказав нам, що замовив у Празі для нас шатра легкі й непромокальні, а розложені на чотири частини могли бути плащами для чотирьох. Шатра треба було відібрати на Говерлі в означені часі. Тоді ми уложили проект нашої мандрівки на 13 днів з підходами на верхи з протилежного боку границі від Карпатської України. Кожного ранку в наказі було визначено, скільки в той день та в якому часі маємо перейти. Проект дав Куфа-Підгайний.

“Тури” відбули три одномісячні прогульки в Карпати. На одній з них у 1924 році були Роман Шухевич і Богдан Підгайний. Перейшли ми цілу Чорногору від Говерлі до Попа Івана, плили дарабами від Шибного озера до Кут, перейшли Горґани, Великий Бескид, відвідали Підлюте й митрополита Шептицького та закінчили в Бубнищу, де Роман, наражуючи своє життя, зняв з неприступної скелі австрійський прапор, що висів там від 1915 року, й повісив український. Під час прогульки ми мали змогу пізнати Романа ближче, відчувати його велику силу духа, бистроту ума, а перш за все дружнього, жартівливого приятеля.

Коли я 20 травня 1926 р. здав матуру, то хотів студіювати медицину і вніс заяву до університетів у Львові, Кракові й Познані.

*Пластова штафета 1929 р. на Янівському цвинтарі на могилах січових стрільців.
Зліва з кубком – Юрій Шухевич, перший зліва – Роман Шухевич. Інші невідомі*

*Роман Шухевич (третій зліва)
під час водного тобору
з пластунами курення
“Чорноморці”
біля с. Монастирок, 1929 р.
Інші невідомі*

Роман Шухевич (у другому ряду третій зліва) під час пластових мандрівок, 1926 р. Інші невідомі

Юрій Шухевич, сер. 1930 рр.

Потім вибрався в першу дальшу подорож до Познаня. У Львові вступив до Романа Шухевича на Косинерську, 18 [Сучасна вул. Карпинця І.], а того дня увечері ми мали прощальні сходи нашої п'ятки. Ми роз'їжджалися в різні сторони на студії. Роман прощав своїх друзів короткими твердими словами. Також одержали клички для дальших зв'язків з відповідним призначенням. Коли Роман закінчив, усміхнувся дружньо і сів до фортепіяну. Ми почули його композицію "Моя Україна співає" та другу, якої ще не знали, "Буря в Карпатах", що були для нас музикою юних днів, які ми прощали в той день. Свою гру Роман закінчив першою стрічкою "Не пора", перескочив на закінчення званої пісні "Ой та зажурились Стрільці Січовії" і по останньому сильному акорді "...задрожить тоді Варшава" він твердо сказав: "І МОСКВА"... Наші дороги розійшлися, але перехрещувалися не раз у майбутньому в багатьох важливих днях, що їх занотувувала історія нашої поневоленої батьківщини.

Слідуючого дня я поїхав до Познаня, а мій друг Федько Ординець відвіз мене аж до Кракова. В Познані ждав на мене Богдан, і ми обидва замешкали при вулиці Подвалє, де колись були старі укріплення міста. Поприїжджали студенти з різних гімназій, а в тому числі деякі наші знайомі. Мене і в Познані не прийняли на медицину та спрямували записатися на експортівку, а по першій році знову вносити подання на університет. Почалися виклади. Ми з Богданом заходили часто до товаришів і також до дівчат зі Львова. Нагло 17-го жовтня Богдан одержав телеграму, що мама важко захворіла, щоб приїжджати. Ми знали, що це виклик до Львова у важній справі. Я вичистив його револьвер та випробував, чи не затинається. Увечері він поїхав поспішним поїздом на Львів, а 20-го жовтня Богдан вернувся, але я вже знав з радія і з часописів, що у Львові згинув з руки члена УВО куратор Собінський. Богдан на тему того атентату не говорив довгий час. Але коли ми вчитали, що здогадних виконавців замаху – Івана Вербицького та Василя Атаманчука – засудили, Богдан ходив довгий час пригноблений. Перед від'їздом на Різдвяні свята, по закінченні практики, він зобов'язав мене приїхати першого травня до Данціґу. Того ж дня я побачив перший раз море і покушав, чи солоніша вода. Ми викупалися, хоч вода була холодна, як у Пруті. Пополудні під час курсу відбулося гостре стріляння з кріса. Мені придався вишкіл, що його дістав у Львові від Романа, бо я знав багато з тактики, призначеної для бойовиків УВО. В Данціґу я познайомився з різними членами УВО та з "вуйком" Згорлякевичем, що видав мені за порученням Підгайного "службовий" револьвер марки "Ортгіш", за який польські суди давали, як правило,

п'ять літ тюрми. Той револьвер я мав при собі, коли переходив особисту ревізію на кордоні в Тчеві. Інструкції Романа були певні, доцільні і ніколи не заводили. Повертаючись з Познаня на вакації, я відвідав Романа, з яким провів кілька днів та відбув дуже секретний курс, що був вишколом про особисту безпеку, передавання засекречених вістей для УВО.

Роман Шухевич (перший зліва) під час служби в польськiм війську. Інші невідомі

В 1928 р. Шухевича взяли до польського війська до старшинської школи, а в Данцігу, де я був за інструкціями, мені доручили заложити корпорацію "Чорноморе" в Кракові, що я зараз того самого тижня зробив. Першим членом К. "Чорноморе" вибрали Б. К. Шухевич залишив мені листа й радив мені також іти до війська, як покличуть, та рівночасно відкликав заборону "викручуватися" від побору, як було давніше. На його думку, всі націоналісти повинні бути добримі військовиками різних спеціальностей.

По закінченні "польської школи підхорунжих" у Володимирі Волинському Шухевич виїхав на продовження військових студій за границю. Зараз по повороті Шухевич як бойовий референт ОУН, що в міжчасі постала, перевів цілий ряд дуже зорганізованих та планових акцій – т. зв. ексів, які виконали його бойовики рівночасно в різних і зовсім віддалених місцевостях. Це викликало паніку серед польської поліції, що стала безрадною, коли саботажні акції велися на всій українській території під Польщею. Це мало сильний відгомін за границю. Нью-йоркський журнал "Ди Нейшен" писав 5-го листопада 1930 року: "Довго тліючий спротив українців проти крадежі їхньої незалежності вибухає у формі теперішнього бунту проти польського панування.

Українці Східної Галичини не мають нікого, хто заступив би їх в Союзі Народів. Американські кореспонденти подають, що українські петиції і скарги просто викидали до коша, бо в Секретаріяті Союзу Народів немає нікого, хто цікавився б тими людьми. А тому не можна дивуватися, що українці в Галичині вибрали інші, безпосередніші засоби, щоб заговорити про свої кривди”.

Голова Крайової Екзекутиви ОУН та Крайовий Командант УВО сотник Юліян Головінський накреслив плян широкої революційної акції масових саботажів. Доручив то перевести бойовому референтові Романові Шухевичеві, що розплянував це дуже дбайливо та в революційному темпі. По всій Галичині спалахнули пожари, горіли скирти збіжжя й сіна та забудовань польських дідичів і колоністів, а до цього ще й демолювання поліційних станиць та домів шовіністичної організації “Стшельцув”.

В дні 30-го вересня 1930 р. знайдено під Бібркою вбитого сотника Юліяна Головінського, що згинув з рук поліції. Його пост перебрав дотогочасний референт Організації Степан Охримович в 1931 році. Після того прийшов цілий ряд політичних убивств, як Тадея Голуфка в Трускавці, комісара поліції Чеховського, атентат в советському консуляті, де студент Микола Лемик убив пострілом з револьвера висланника Сталіна Майлова. Вкінці прийшла черга на атентат на міністра Перацького в Варшаві, якого схарактеризовано у відозві УВО:

“Чин бойовика УВО вдарив не тільки в Перацького як особу, а і в Перацького як реалізатора польської окупаційної політики на ЗУЗ. Бо хто був Перацкі? Перацкі – це послідовний погромник українського національного життя на ЗУЗ. Перацкі – це ліквідатор українського шкільництва, українських культурно-освітніх установ, господарських, кооперативних, спортових товариств і кружків, це полонізатор української церкви. Перацкі – це творець і організатор польської колоніальної, грабункової політики на ЗУЗ, колонізації українських земель польськими зайдами, заліву промислових осередків на ЗУЗ польським робітництвом. Перацкі – це організатор погромів українців на ЗУЗ поліцейсько-уланськими бандами, карними експедиціями, стшельцями, варварських пацифікацій в рр. 1930 – 32. Перацкі – це творець наглих судів, шибениць і мордів українських революціонерів. Перацкі – це автор поліційних знущань і катувань українських політичних в’язнів. Перацкі – це творець системи морального розкладу українського життя, масового насаджування конфідентів. Перацкі – це автор профанацій і дикого збезчещування пам’яті героїв української визвольної боротьби, розкопування могил, нищення хрестів. Перацкі – це один із творців і часовий сторож-жандарм цілого

жорстокого варварського арсеналу ляхського окупаційного панування, яке поставило собі за ціль згнобити українське життя, розгромити і спольонізувати його. Бойовик УВО кинув Українському Народові під ноги голову одного з його катів – голову польського міністра внутрішніх справ, найстаршого ляхського поліція.

Плян атентату приготував Роман Шухевич – “Дзвін”, виконав член УВО Гриць Мацейко – “Гонта”, якого вибрав Степан Бандера з-поміж трьох. Технічними деталями керував тодішній бойовик, референт КЕ ОУН Богдан Підгайний. Дня 16-го червня 1934 року, після 3-ї години пополудні, згинув на вулиці Варшави польський міністр Перацький. Особиста поліційна охорона не могла захистити його від кари з рук бойовика ОУН. Виконавець, відстрілюючись від погоні, втік, і ніколи його не зловили.

Останній рік перед вбивством Перацького Роман Шухевич докінчував студії на Політехніці у Львові, на відділі будови мостів і гребель. Його дотогочасний заступник інж. Богдан Підгайний – “Бик”, що виконував всі функції бойового референта, попав на судовий процес за вбивство Перацького, а Роман Шухевич – “Дзвін”, організатор атентату, на суд не попав. Під час масових арештів націоналістичних студентів Романа Шухевича арештували і на початку липня 1934 вивезли до концентраційного табору в Березі Картузькій, де він перебув до січня 1935 року. Тоді його перевезли до Львова, оскаржили в “Процесі Бандери” за приналежність до ОУН та засудили на 4 роки тюрми. Подаючи деякі нотатки з діяльності Романа, щоб краще наświetлити його характеристику, мушу згадати про один спомин львів’янки Оксани: “Тоді я пізнала 16-літнього симпатичного блондина Романа Шухевича, який мені подобався як живий, дотепний і добре вихований юнак. Він не належав до тих хлопців, які провадять нецікаві розмови. Дуже часто він згадував, що до півночі читає, бо вдень не має часу. (Наводить його слова:) “Ми мусимо гартувати спортом тіло, але що найважливіше, здобувати знання, вчитись чужих мов і вправлятись у вироблюванні сильної волі”. Роман був також талановитим піаністом, і коли по виступі, де він грав Скерцо – Моль Шопена, я йому погратувувала, відповів мені то, чого ніколи не забуду:

– Я не стараюся бути фаховим піаністом, бо це було б і неможливим для мене – спокійно вправляти на фортепіяні, коли довкруги таке діється з моїм народом. Не раз вночі не можу заснути, коли бачу перед собою повні докору погляди наших тисячних жертв за ґратами. Не думай, що в мене хвилиний настрій романтичного юнака. Я вирішив посвятити своє життя для боротьби за нашу самостійну державу. Вже досить того упокорення.

Роман був для мене ідеалом борця за українську державність. Його енергія, непохитна воля, бистрий розум і безмежна любов до Батьківщини, а при тому непересічна інтелігенція і тонке відчуття кожної ситуації і при тому скромність та природність заповідали людину великого формату. Раз він сказав:

– Я знаю, що раніше чи пізніше я згину від ворожої кулі. Старим я не буду ніколи, але не боюся за наше майбутнє, коли знаю, що наші засуджені сільські хлопці гинуть з окликом: “Хай живе Україна!”.

Здавалося б, що вже цієї характеристики 16-літнього юнака досить, щоб оцінити великого духа людини, яка кладе на терези свого життя безкомпромісову боротьбу за волю батьківщини. Дуже добру оцінку Романа Шухевича маємо з його примусового побуту в Березі Картузькій. Про це “и-о” пише так: “Шухевича привезли з іншими студентами з львівських Бригідок, арештованих у зв’язку з убивством Перацького. На келії 4 були В. М. Янів, Дмитро Грицай – “Перебийніс”, пізніший генерал УПА і Шеф Штабу, Ярослав Старух, Володимир Горбовий, Дмитро Штикало, інж. М. Кравців, Володимир Тимчій – “Лопатинський” та інші. Влада вимагала, щоб усі говорили по-польському, але Шухевич, до якого всі зразу стали відноситися, як до “старшого”, зарядив, що всі мають говорити по-українському, бо Береза Картузька лежить на українській території. Знав я Романа як абсолювента відділу будови мостів і гребель і доріг, тому здивувала мене тонкість його правничого думання. Винахідливість зустріти когось і передати вказівки, як далі поступати, була в Романа подиву гідна. Ми подивлялися його бистроумність, а над усе холодну кров. Він приймав з усміхом і гумором обмеженість простору перебування, безвиглядність, непевність, важкі матеріальні умовини та брак найменшого культурного життя. Він брав усе найтяжчі речі до ношення та відступав свої голодні порції харчу тим, що потребували більше або були карані за якусь провину зменшеними харчами та побутом у карцері, звідки виходили “гоłodніші голодного вовка”. Він умів кожному сказати якесь приємне слово та облегшити часто нестерпний тягар праці чи знущань польських поліцаїв.

У тих умовах В. Янів написав вірша “Пустинь південних цар” та присвятив його Шухевичеві. В надвечер’я Йордану Романа перевезли до Львова на Бригідки. Побачив він мене на проході через тюремне вікно, а порозумівались ми в’язничною мовою глухонімих. На питання, як він чується, відповів: “Добре”, а що його чекає, повів рукою попід шию, що означає “повішення”. Романа примістили на т. зв. Кацябах, в келіях на партері північного крила Бригідок. Келії були там понурі й вогі, з цементовою долівкою. Поліція переслуху-

вала його 9 днів і ночей без відпочинку, і Роман видержав, заперечуючи, що він убив Собінського та все інше, що йому закидали”.

В. Янів оповів наступне: “Єдиною розрадою був павук, що плів своє павутиння, і щур, що вилазив з нори, ходив по долівці, а вночі вилазив на груди. Я кликав Романа стуканням на розмову, але раз він не відізвався. За якийсь час раптом стук. Шух повідомив, що не відповідав на виклик, бо молився”.

Янів признався, що та відповідь Романа була переломовою і в його житті: “Як довго довелось нам сидіти на одній келії, майже два роки, Роман кожного ранку і вечора заглиблювався в молитві на якийсь час і ніколи не здіймав хрестика з шиї. Його твердження, що український націоналізм без Бога ніколи не сповнить свого завдання, дало багато до думання”.

По виході з тюрми у Львові, де він на підставі амністії сидів тільки два роки, а перед тим ще півроку в Березі, Роман відкрив рекламове бюро у Львові і там замешкав з родиною. Він уже був жонатий і мав 4-річного хлопчика Юрка. Крайовим провідником на ЗУЗ був тоді Лев Ребет. Через нездорові обставини деякі члени, що вийшли з Берези Картузької, не хотіли включатися в працю ОУН, як Зенон Коссак, Дмитро Грицай та інші. Романові Шухевичу, що найбільше надавався на крайового провідника ОУН, а його номінацію піддержував полк. Коновалець, запропонували перебрати це становище. Але з різних причин Роман запропонував на те місце Тураша – “Грабовського”, а сам у 1938 році виїхав за кордон, закінчив у Мюнхені спеціальний курс для старшин у военній академії.

В тім часі назріла справа Карпатської України, та всі військовики, як Роман Шухевич, Михайло Колодзінський, Зенон Коссак, Олекса Гасин та багато інших, виїхали до Ужгороду і стали в ряди оборонців Срібної Землі. Коли 4-го вересня 1938 р. в новоорганізованій “Українській Національній Обороні” оформлено першу чоту УНО, що під командою полк. Михайла Колодзінського – “Гузара” взяла ініціативу оборони в свої руки. Назву УНО змінено на “Карпатська Січ”, для якої створено генеральний штаб у складі: полк. Михайло Колодзінський, шеф штабу пор. Роман Шухевич – “Борис Щука”, чотар Зенон Коссак – “Тарнавський”, заступник Шефа Штабу пор. Осип Карачевський – “Свобода”, пор. Гриць Барабаш – “Чорний”, пор. Юрій Лопатинський – “Калина” та чотар Евген Врецьона – “Волянський”.

На Першому з’їзді Карпатської Січі, 4-го грудня 1938 року, перед урядом Карпатської України на чолі з о. А. Волошином продефілювало 10 тисяч Карпатських Січовиків. Роман як пор. Борис Щука мав зв’язок з Галичиною для організування фінансової допомоги та

підсилення в людях. Тому Роман приїжджав до Львова в жовтні 1938 року та кілька разів пізніше на переговори з політиками й представниками господарських установ. Зорганізував віче, в якому, крім членства ОУН, брали участь члени Фронту Єдності з Дмитром Палієвим у проводі та члени інших угруповань. Зараз після віча відбулася імпозантна маніфестація проти мадярських зазіхань на Срібну Землю, під час якої повибивали вікна в мадярському консулаті та кількакратно атакували польську поліцію. Подібні маніфестації відбулися майже по всіх містах. Цим способом Роман Шухевич започаткував морально-політичну мобілізацію всіх українців на західноукраїнських землях.

Незрозуміла тактика тодішнього крайового провідника ОУН на ЗУЗ та заборона членам ОУН переходити на Закарпаття для допомоги воюючій Карпатській Січі, а рівночасно відкликання зорганізованої Шухевичем допомогової акції наших господарських установ принесли несподіваний удар планам Карпатської України.

Дуже добре опрацьовані з документацією спомини з великих днів Карпатської України подає у своїх працях кол. міністр та голова сейму проф. Августин Штефан. Між іншим, він згадує там про Романа Шухевича – “Щуку” як молодого, енергійного і дуже працьовитого старшину Штабу Карпатської України. При тому описує цікавий епізод, що характеризує тодішніх молодих вояків. Коли він прийшов о годині 8-ій рано до бюро в міністерстві шкільництва, побачив вояка на стійці, що ледве держався на ногах. Коли запитав його, як довго стоїть на стійці, той відповів, що від 10-ої години минулої ночі. Тоді він хотів звільнити молодого вояка, але цей відповів, що має наказ чекати, поки його не змінить інший. Професор порозумівся телефонічно зі штабом, звідки негайно надіслали зміну. Цієї справою занявся пор. Щука, з яким при тій нагоді познайомилися в міністерстві шкільництва.

При зміні гітлерівських планів, коли він віддав Карпатську Україну Мадярщині і вони почали наступ на столицю Хуст, по важких боях німці старалися здержати війну й радили її припинити, але наші представники в переговорах заявили, що в словнику українських націоналістів нема слова “капітуляція”, і бої продовжувалися. По двох тижнях боїв січовики відійшли в Карпати, де в бою під Бурштином з переважачими силами мадярів впали полк. Михайло Колодзінський – “Гузар” та його ад’ютант чот. Зенон Коссак – “Тарнавський”, а пор. Роман Шухевич – “Борис Щука”, не заставши оборонної лінії біля Бичкова, що його зайняли вже мадяри, перейшов до Румунії. Своєю мужністю збройного опору наїзникам Карпатські Січовики вписали одну з найсвітліших сторінок до історії українського Закарпаття. Не можу тут згадувати про внутрішні конфлікти в Організації Україн-

ських Націоналістів, що постали на тлі боротьби за самостійність Карпатської України та різних потягнень за інструкціями німців, що довело до шкідливого розриву всередині Організації, бо це забрало б багато місця, але згадаю тільки, що становище провідника зв'язку з Краєм у Данцігу перебрав Роман Шухевич, що було дуже важливе у зв'язку з німецько-польською війною.

Коли прийшов 1939 р. і німці розгромили Польщу моцарствою за три тижні, советські війська ввійшли на територію Галичини. Поляки втікали стрімголов у напрямі Румунії, але дороги були відтітні. Члени ОУН на місцях організували міліцію, перебравши від польських поліцейних станиць зброю. В той час до мене прийшов чоловік і показав кусник газетного паперу, якого другу частину мав я. То був зв'язковий від Романа Шухевича, що викликав мене до Сянока. Я щасливо перебрався до Загір'я, поїздом заїхав до Сянока і відвідав Підгайного, який сказав мені, що Шухевич завтра приїде з Кракова. Роман приїхав з сином Юрком, який кликав мене вуйком. В розмові про ситуацію і німців Роман заявив: "Я не вірю в їх добру волю визнати Україну самостійною державою. Вони нас тепер потребують і використають, бо ще не знають, як їм піде війна на Сході, але як Гітлер думає, що нас перехитрить, то помиляється, бо ми маємо свої пляни".

Коли в квітні 1941 р. II Великий збір ОУН вибрав провідником Степана Бандеру, то Роман Шухевич став членом Проводу з дорученням очолювати військову референтуру, до якої ввійшли Дмитро Грицай і Олекса Гасин. Він розбудував перш за все зв'язок з Краєм і вислав туди певних і досвідчених людей. Коли Німеччина почала війну з большевиками, Шухевич зробив те, що йому наказувала холодна калькуляція: на Україну вислав Дружини Українських Націоналістів добре вишколених, а сам ввійшов з німцями до Львова на чолі Українського легіону. Того ж дня він побачив свого замордованого брата Юрія в тюрмі при вул. Лонцького [Сучасна вул. Брюлова К.]. На обличчі суворого вояка блистіла сльоза.

Пізніше Шухевич перейшов у підпілля й перебрав провід протинімецької боротьби, а в 1943 р. став Головним командиром УПА як генерал-хорунжий "Тарас Чупринка".

Як підпільник часто вживав однострою німецького старшини й ходив відважно по місті. Одного вечора я побачив його в Оперному театрі з німецькими старшинами. Побачивши мене, він дав мені знак, і ми його зустріли в перерві. Я тоді сказав йому, що німці поставили за його голову високу нагороду, але він лише підсміхнувся і сказав: "Поляки були задурні, щоб мені щось доказати, з німцями бавлюся в піжмурки, а з Москвою ще поборемось."

Вже тоді Роман передбачував, що Німеччина війну програє. І справді, коли німці зрозуміли, що війни не виграють, думали рятувати себе співпрацею з УПА, тому запрошували ген. Шухевича на переговори й обіщували зброю, постачання і все інше за допомогу у війні з большевиками, але ген. Шухевич заявив, що УПА може співпрацювати тільки з такою Німеччиною, яка рішуче визнає державну суверенність України. Німці звільнили були також з тюрми в Берліні Степана Бандеру, щоб тільки дістати згоду УПА на співпрацю, але Провід цю пропозицію відкинув.

Коли в попелі імперій загибав Третій Райх, УПА перейшла в наступ проти Москви. І тут знову виявився політичний хист Романа Шухевича – “Чупринки” передбачувати майбутні події та робити потягнення, які нас рятували від закиду коляборації, яку нам старалися насильно накинути. Генерал Шухевич – “Чупринка” мусів відзначитися всесторонністю як людина з глибоким розумінням проблематики, доказом чого є факт, що очолював одночасно державний центр в Україні, яким там була УГВР, і політичний рух ОУН. Він був одним з ініціаторів 1-ої Конференції поневолених Москвою народів Східної Європи й Азії, що відбулася на території УПА в 1943 році. Найважливішою рисою його індивідуальності була та внутрішня сила, віра в перемогу, а ширина політичного горизонту дозволяла йому розуміти інших, навіть політичних противників. Це було рисою толерантності у ставленні до них, але він ніколи не поступався, як ішло про добро справи. Хоч часто суспільність його кривдила, не розуміючи українського підпілля, але він вірив, що прийде час, коли всі зрозуміють, що воно є кість від української кости, кров'ю від крові наших батьків, бо тільки така постава може зродити правдиву, непереможну силу. А та сила зростала з літами, і часто невеликі факти, а малі епізоди були виявом щирості й розуміння революційної боротьби. То зміцнювало духа і додавало запалу. Генерал Чупринка підкреслював такі моменти у своїх розмовах.

Треба з признанням підкреслити тісну співпрацю Командира з підпільною Церквою, коли прийшли переслідування й арешти єпископів та духовенства. Церква шукала тоді захисту в тих самих бункрах підпілля революційно-визвольного руху. Від ворожих куль гинули разом з воїнами та старшинами УПА полеві духовники, а в зимових бункрах УПА простягав ручки з ясел новороджений Ісус в час Христового Різдва, і там зростала віра у Воскресення.

Читаючи різні спомини його друзів з УВО, ОУН і УПА, знаходимо його таким, яким зростав, жив і був у хвилину смерті. Період боротьби українського народу під проводом генерала Шухевича –

“Чупринки” є одною з найцікавіших сторінок української історії. Творилася вона з правди, щирости і безсумнівного героїзму всіх прошарків суспільства на українських землях, а зокрема цілого ряду борців-героїв, між якими перше місце зайняв Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”, головний командир УПА, що 5-го березня 1950 р. впав на полі слави.

Невідома могила генерала Романа Шухевича – “Тараса Чупринки” в далекій Україні має містичну силу. По аналізі всіх діл, по зрозумінні найвищого відречення людини, що віддала все для сповнення великої ідеї – виборення волі Батьківщині, ми віримо глибше у Воскресення. Його життя є найкращою синтезою громадських чеснот справжнього державного мужа. Як родилася легенда Листопадового зриву, на якій зросло покоління Романа Шухевича, як кров лицарів покликала до життя нових переємців ідеї, так недаремною була кров ГОЛОВНОГО КАМАНДИРА УПА генерала ТАРАСА ЧУПРИНКИ.

Опубліковано:

Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах // Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. – Філадельфія, 1978. – Кн. 2. – С. 451 – 463.

СПОМИН ЛЬВОВ'ЯНКИ

В малій залі інституту ім. Лисенка у Львові відбувався курс танців для гімназіальної молоді. Мама сиділа під стінами, із щасливими усмішками приглядаючись нашим першим несміливим крокам. Тоді я познайомилася із 16-тилітнім симпатичним бльондином Романом Шухевичем, який мені дуже подобався як живий, дотепний і добре вихований юнак. Він не належав до тих хлопців, які провадять нецікаві розмови, переливаючи пусте в порожнє. Дуже часто оповідав, як він до півночі читає, бо вдень замало часу. “Ми мусимо гартувати спортом тіло, але, що найважливіше, здобувати знання, вчитися чужих мов і вправляти сильну волю”, – казав він. Мені дуже іпонував цей серйозний і енергійний хлопець. Умів також дотепно пожартувати. “Оксано, поки скажеш щось невдалого, порахуй до ста” – глузував він із мене.

Роман був також здібним піяністом. Пригадую, як він публічно грав скерцо-моль Шопена із великим успіхом. Я йому сердечно ґратулювала, а він мені відповів те, чого я ніколи не забуду: “Я не стараюсь бути фаховим піяністом. Це було б і неможливе для мене спокійно вправлятися на фортепіяні, коли я знаю, що навкруги діється з нашим народом. Не раз уночі я не можу заснути, коли бачу перед собою повні докору погляди наших тисячних жертв за ґратами. Не думай, що це в мене хвилиний настрій романтичного юнака. Я вирішив поставити моє життя для боротьби за нашу самостійну державу. Вже досить підкорення!” – Роман стукнув кулаком по столі, і його очі блиснули: – “На нашу багату землю мають апетит нахабні наїзники. Ми ж маємо занадто м’яке серце і швидко віримо в обіцянки ворожих дипломатів. Але це мусить змінитися!”.

Завзятий бойовик Петро часто приходив до нашого дому. Він не раз прохав моїх батьків, щоб вони звільнили одну кімнату на кілька годин для конференції. Багато пізніше я довідалася, що на таких сходинах у нас бував полк. Коновалець.

Одного разу вечором прийшов до нас Петро і шепнув мені, щоб я вийшла на вулицю, бо він має щось дуже важливе сказати. Я вийшла, а за хвилинку з’явився Петро. Із його серйозного і сконцентрованого обличчя я догадувалася, що мусить бути справді щось незвичайного.

– Ідемо в бічну вуличку, – сказав він коротко. Ми підійшли до ліхтаря, під яким стояв якийсь пан.

– Панно Оксано, – сказав Петро, – цей молодий хлопець має бути вашим нареченим. О тій і тій годині ви ходили на прохід, говорили про кохання. Іде про алібі. Зрозуміли?

Таємний молодий пан мав гарні темні очі. В його рухах було щось зденероване. Я зрозуміла, що говорилося щось важливе і страшне, але я не сміла питатися забагато.

На другий день, коли я йшла до школи, зауважила на вулиці мого батька, що йшов поволі і читав напружено польську газету. Я підбігла до нього і зауважила його сильне схвилювання. Він оглядався, чи нема кого небажаного за ним, і шепнув: “Куратора Собінського забито. Атенатників не знайшли”.

Невдовзі потім Петро попрохав мене занести дуже важливу течку в одне місце і казав, що було б добре, якби я перейшлася з Романом і пішла до нього на Косинерську вулицю. Його мама, ясна блондинка з доброю усмішкою, привітала мене дуже сердечно. Невдовзі по тім я йшла з Романом попід руку Академічною вулицею і намагалася оповідати йому щось веселе, але ввесь час відчувала, що його думки були деінде.

Через деякий час я довідалася, що атентат на Собінського був виконаний Романом на наказ УВО і моя зустріч з “нареченим” пов’язана з цією акцією.

Роман був для мене ідеалом борця за українську державність. Його мужеська енергія, непохитна воля, бистрий розум, безмежна любов до своєї батьківщини і готовність віддати своє життя для скривдженого народу – всі ці прикмети набрали свого оформлення у фанатика-революціонера, правдивого героя, що був покликаний будити поневолений нарід до великого зриву. Роман відзначався також непересічною інтелегентністю і тонким відчуттям кожної ситуації. Якщо ж його хтось хвалив, то він поблажливо усміхався і відразу змінював тему. Без позори, природний, все сам собою, хоч був людиною великого формату.

Роман говори[в]: “Я знаю, що скорше чи пізніше загину від ворожї кулі. Старим я не буду напевно. Я не боюсь за нашу будучину, коли знаю, що наші засуджені сільські хлопці гинуть з окликом: “Нехай живе Україна!”. Любов до визвольного змагання є в них більша за любов до особитого життя. Наші горді революційнери заглядають сміливо смерті у вічі. Я відчуваю щораз більшу відповідальність перед найкращими синами українського народу”.

Роман не був довший час у Львові. Несподівано я його зустріла на Цитаделі. Він якраз повернувся з Данціґа, де студіював політехніку.

– Я не міг витримати, щоб на Різдвяні свята не бути вдома. На чужині страшенно тужу за Львовом. Ти собі не уявляєш, як мені серце

б'ється, коли наближаюсь до мого коханого міста, а наші сільські ліплянки¹ зі стріхами не проміняв би на найкращі палаци. Сердечна щирість нашого села не стоїть ні в якому порівнянні із холодною вирахованістю і тверезим матеріалізмом за кордоном.

– Ромцю, – стала я глузувати з нього, – як там виглядають серцеві справи? Чи не залюбився вже в облізлій німці або вимальованій польці?

– Вони всі для мене чужі, – відповідав Роман одверто і поважно. – Ти собі не уявляєш, наскільки вище стоять українки від чужинок. Наші мають почуття самопошани і вміють гідно себе тримати в кожній ситуації. А ті там... – Роман махнув рукою.

– Оксано, – продовжував, – для мене немає кращого образу, як наші гімназистки тягнуть возик з горщиками, що в них обід для наших політичних в'язнів. Смілим, певним кроком ступають вони посередені вулиці, горді, що якраз їх вибрав комітет політичних в'язнів для такої функції. Бідні, стоять не раз годинами під “Бригідками”, затривожені, чи приймуть нині польські в'язничі урядники їжу, чи ні.

Для нас, молодих дівчат, Роман був великим авторитетом. Було самозрозумілим, що кожна заувага, порада чи наказ його є правильні. Що за досвід у такого молодого бойовика, що за зріле знання людей!

Наприклад: “Не втаємничуйте Міри до цієї справи, бо вона на поліційних допитах напевне заломиться”. Або: “Лідка чудово надається для підшукування квартири для бойовиків”. Або: “Сконтакуйте мене з Владком, бо відчуваю інтуїтивно, що ми будемо розумітись”.

По довгому часі Роман прийшов до нас, коли ми вже жили в іншому місці. Це був час найбільших успіхів Гітлера. Ми питали про його думку щодо

*Роман Шухевич (у першому ряді перший зліва)
із родиною Пачовських у 1937 р.*

¹ Хати, зроблені з глини, сирцевої цегли або хмизу, обмазаного глиною.

*Роман Шухевич (в другому ряді другий зліва)
з дружиною Наталією (п'ята) на весіллі, 1930 рр.*

теперішньої політичної ситуації. Роман, якого обличчя за останніх років стало ще енергійнішим, сказав, що Гітлер – напівінтелігент, зарозумілий “юберменш”¹ і дуже короткозорий. Українські селяни цілували руки німецьким воякам, бо вважали їх за визволителів від страшного большевицького раю. Але Гітлер їх брутально відкинув. Він іде через Україну до Москви, а не з Україною. “Нур фюр дойче”² і виголодження українських полонених викінчать його. Українці мусять безкомпромісово боротися проти Гітлера і проти Сталіна. Свободи ніхто не подарує. Твориться у підпіллі українська армія. Кожен мусить як уміє прислужитися українській справі. Боротьба не буде легкою, але будуччина належить життєздатному українському народові.

Роман говорив ще багато в цьому дусі, а ми все більше переконувалися, що він є ідеалом українського вождя. Він вмів переносити свій бойовий запал на оточення. Нам здавалося, що коли б нас закликав до своїх скритків по лісах, то й ми пішли б туди, де тисячі нашої інтелігенції разом із сільськими хлопцями присягнули: “Свобода або смерть”.

Тоді я бачила Романа останній раз.

*Опубліковано:
Визвольний Шлях. – Березень, 1970. – Кн. 3 (264). – С. 331-334.*

¹ Надлюдина (нім.).

² “Тільки для німців” (нім.).

СПОМИНИ ПРО Т. ЧУПРИНКУ

Про великого Командира героїської УПА Романа Шухевича – “Тараса Чупринку” можна би сказати дуже багато. Про нього можна би говорити як про революціонера-підпільника, про вояка, командира, політика, державного мужа і вкінці як про людину. Очевидно, одною статтею неможливо охопити його багатогранної постаті і діяльності. Для цього треба було б написати окрему книжку-монографію.

Я сьогодні хотів би сказати про нього коротко, скромними словами, так, як скромним він був в життю. Думаю, що буде корисним, коли ми відсвіжимо собі своє знання про цю величну постать наших недавніх минулих визвольних змагань, а молодь бодай загально дізнається про життя і дії цієї великої людини, пам’ять якої сьогодні шануємо.

Я мав щастя знати Романа Шухевича з ранніх юнацьких літ, бо ходив з ним разом до школи, до 2-ої кляси Української академічної гімназії у Львові. Був він тоді щуплим, сухорлявим, зовсім незамітним хлопцем, так що ми, учні тої кляси, зразу не звертали на нього уваги. Але в дуже короткому часі Роман своїми здібностями, своєю вдачею та своєю поведінкою звернув на себе увагу не лише нас, учнів, але й наших професорів. Ми підсвідомо визнали його першим між нами. До нього ми зверталися зі своїми хлоп’ячими проблемами, клопотами, спорами. Зокрема слабші в науці учні зверталися до нього за поміччю. Він усім радо помагав, а робив це в такій субтельній формі, щоби не показувати своєї вищости над другими або щоби когось другого не принизити.

Він був скромним, але принциповим, працьовитим, дуже обов’язковим і над свій вік серйозним, та при тім веселої, погідної і лагідної вдачі, завжди приязно успосіблений до своїх товаришів. Був дуже здібним учнем, зокрема в математиці та в українській мові. Будучи в 6-ій клясі, приготував товаришів з 8-мої кляси з математики до матури. До професорів відносився з пошаною. Викладів всіх професорів слухав уважно, стараючись зрозуміти та запам’ятати все, про що даний професор на лекції говорив. Картав тих учеників-товаришів з-поміж нас, які під час шкільних лекцій поводитися невідповідно чи навіть намагалися докучати професорам. До слів кожного, з ким розмовляв, прислуховувався уважно. Відповідав після зосередженої надуми коротко, чітко, прямо, але чемно, приязно.

Був дуже побожним. В церкві під час Богослужби був зосереджено зайнятий відправою. Ніхто ніколи не бачив його, щоби він в церкві під час Богослуження розмовляв з товаришами чи поведився не відповідно. Роман відзначався великим тактом та високою особистою культурою.

Ці прикмети характеру, які з бігом літ він поглибив і скріпив, стали підставою, немов фундаментом, на яким розвивалася його діяльність впродовж цілого його життя. Вже в 6-ій клясі Роман Шухевич став духовим провідником цілої гімназії. А треба пригадати, що це були роки безпосередньо після наших програних Визвольних Змагань. Українська молодь, в тому числі й молодь нашої гімназії, ставилася вороже до польської окупаційної влади на наших землях. З тієї причини молодь гімназії часто улаштовувала різні не дозволені польськими властями демонстрації, святкування не дозволені для учнів гімназії українських державних свят, бойкот польських примусово улаштовуваних державних свят, усунування зі шкільних кляс портретів польських державних достойників і проче.

В 1923-ому році, будучи учнем 6-ої кляси, Роман вступає в члени тайної Української Військової Організації (УВО), членами якої були в той час старшини, підстаршини і стрільці українських армій з часів наших визвольних змагань – отже, старші досвідчені вояки.

Але і в тому середовищі Роман – заледве 16-літній юнак – звертає на себе увагу своїх організаційних зверхників. І вже по кількох місяцях висилають його на спеціальний вишкіл в Карпати, призначений для найкращих, для вибранців. Це все сказане відноситься до його юнацьких літ.

Після матури приділяють Романа Шухевича до Крайової бойової референтури УВО, де він очолює один з бойових відділів. В тім часі попри активну бойову діяльність старається він передовсім набутти якнайширше знання з військової ділянки. Покликаний в тім часі до польського війська, дістається до старшинської школи – т. зв. підхорунжівки, здає всі приписані іспити з відзначенням і чекає на промоцію на підхорунжого, що має відбутися за кілька тижнів. Але в міжчасі його арештують, усувають з підхорунжівки і позбавляють його права до скороченої однорічної служби у війську та приділяють його до полку як звичайного жовніра. Але і побут в полку Роман використовує на здобуття військового знання і кінчає там школу для підстаршин. Після виходу з війська виїжджає до Данціґу на студії, а рівночасно бере там участь в різних спеціальних військових курсах. Своє військово-наукове знання завершує курсом для штабових старшин, який закінчує з відзначенням! На тім курсі викладали, крім німецьких старшин,

2 японські генерали. Я бачив у Романа знимку з того курсу, де він стоїть з тими генералами, а на відворотній стороні є для Романа дедикація генералів з їх підписами.

Я з розмислом підкреслив військову освіту Романа Шухевича, щоби наглядно показати, як основно він був приготований до посту командира УПА, який він обняв в 1943 році.

В 1929 році постає Організація Українських Націоналістів – ОУН. УВО передає новоствореній ОУН свої референтури, задержуючи за собою бойову референтуру, а в 1932 році УВО зливається повністю з ОУН.

Роман Шухевич зразу вступає в ряди ОУН, де очолює пост бойового референта Крайової Екзекутиви. За той час змінювалися кілька разів провідники Крайової Екзекутиви. Тільки Роман Шухевич стояв незмінно на пості бойового референта Крайової Екзекутиви, бо не було нікого між членами, хто міг би бути ліпшим на цім пості від нього. Про бойову діяльність Романа Шухевича не буду згадувати детально. Вона була дуже успішна. Пригадати треба, що в тім часі, побіч індивідуальних боєвих акцій, примінено також масову дію більше політичного характеру, як бойкот польських монопольних виробів, акція за українські школи, акція за усунення з українського села чужинця-спекулянта, який, помимо того, що жив з українського селянина, був майже з правилами інформатором-донощиком на тих селян польській поліції. На місці чужинців-спекулянтів засновувано по селах українські кооперативи. Ці акції спричинялися до національного освідомлення та політичної вироблености українського селянина.

В 1934 році польська поліція запроторила Романа Шухевича до концентраційного табору в Березі Картузькій, а опісля до тюрми, з якої він виходить в 1937 році. А вже на початку 1938 року переходить нелегально на Карпатську Україну, щоби допомагати там організувати те, до чого він мав особливе замилювання та до чого старанно приготовлявся впродовж років, – українську збройну силу Карпатської України – Карпатську Січ. В штабі Карпатської Січі одержує пост старшини для окремих доручень. Становище це вимагало, окрім знання військового діла, також політичного вироблення і зорієнтованости в часто мінливих ситуаціях, так що Великий Командир УПА Роман Шухевич – Чупринка не має собі рівних в історії новітніх партизанських армій та воєн.

Проаналізуємо повище твердження. Він створив єдину у світовій історії модерну партизанську армію, без сторонньої помочі чи то в людях, фахівцях, чи в технічних матеріалах, в озброєнню, чи у фінансовій допомозі. Не мав він ані вишколеного адміністративного

апарату, ані командного складу, старшинських та підстаршинських кадрів. Не було допоміжних служб, санітарної, постачання і других. Те все творив він і організував в ході затяжної війни на чотирьох фронтах. Не мав він такого важного чинника для армії у час війни, як заплілля, де можна би організувати нові військові частини та переводити їх вишкіл, вишколювати старшин та підстаршин, організувати санітарну службу і т. д. Все це треба було організувати в тяжких умовах в теренах, охоплених боевими діями, а часто навіть в ході боїв.

В історично переломових моментах нарід видає з-поміж себе великих провідників, що надають печать свого духа добі, в якій їм доводиться діяти. Таким провідником був великий гетьман Богдан Хмельницький, що серед тяжких змагань відновив Українську Державу. На ділах великого Богдана та його наслідників оформив свій політичний світогляд Тарас Шевченко – лицар слова, що своєю творчістю дав почин до сформування духовности новітньої української Нації. Отаман Симон Петлюра та полковник Євген Коновалець, виховані на традиції Богдана та творчості Шевченка, зі зброєю в руках переводили в життя ідею Богдана і Тараса. В змінених формах і умовах продовжували боротьбу за ту велику ідею УВО та революційна ОУН, очолювана Степаном Бандерою.

В дальшому тягу підняли боротьбу за ту саму ідею зі зброєю в руках ОУН-УПА на чолі зі своїм великим командиром Романом Шухевичем – “Чупринкою”. А коли ця остання бойова формація перекинулася на інші форми боротьби, нова молода генерація шести- і семидесятників продовжує змагатися іншими методами, бо в інших обставинах, але за ту саму ідею – за право українського народу жити вільним життям на вільній українській землі. І даремні сподівання ворога, що, вбиваючи Провідника боротьби, він вб’є і саму ідею! Раз піднята великими синами народу ідея боротьби за вільне життя народу на своїй землі не загине, доки ця ідея не буде завершена Чином!

*Опубліковано:
Аванґард. – Ч. 4 (153). – Р. XXXIV. – С. 163 – 168.*

ПЕРША МОЯ ЗУСТРІЧ З РОМАНОМ ШУХЕВИЧЕМ (В пам'ять основоположника “Чорноморців”)

Перша моя зустріч з Романом Шухевичем [відбулася] в році 1918, коли я приїхав перший раз з могого родинного села до гімназії у Львові. Гімназія містилася у Народному домі. Перший раз зустрівся я тоді із міським життям у великому, як на наші обставини, місті. Народний дім зі своїми довгими та крутими коритарями, темним подвір'ям зробив на мене, як на селяху, дивно-пригнічуюче враження. Таке саме почували, напевне, і інші, як нас називали, “селюхи”. Цілий Народний дім роївся від розгуканої дівтори. А розгукана була тому, що вже четвертий рік тривала світова війна і було видно, що хлопцям бракувало сильної батьківської руки. На перший погляд можна було побачити, що хлопці ділились на три великі групи. Одна – це були т. зв. “панчики” – сини нашої інтелеґенції, порядно вдягнені, добре зачесані, зарозумілі, дивилися згори на всіх. Друга група це були “львівські діти” – сини міських робітників, ремісників і т. д., що відзначалися великою рухливістю. Були вони майстрами розбоїв і найбільше воювали з третьою групою – т. зв. селяхами. Селюхи трималися також разом, як приходило до бійки, а приходило це дуже часто, давали добру відсіч “львівським дітям”. Із тих горячих і в дитячій пам'яті не стертих часів остався мені образ біленького, невеличкого, із бистрим зором, кучерявого хлопчика, який вирізнявся з-поміж усіх трьох груп. Повинен би він був належати до групи першої, але він належав до всіх трьох груп. Приятелів мав він усюди. У завзятих бійках його можна було бачити і по стороні паничків, і по стороні селюхів, і по стороні львівських дітей. Все він спішив із поміччю там, де бачив пошкодованого. Кожний несправедливо покривджений знав, що десь йому з'явився до помочі малий “Шух”. Не признавав він поділу на групи, а повний життя встрявав у кожну “оказію” і по остаточній розправі завжди лишався приятелем усіх. Таким зтямив я нашого “Шуха” – Романа Шухевича. Ті, що разом із ним зросли, вчилися, працювали, поділяли із ним щастя і нещастя, стверджують, що прикмета всеоб'єднання, готовості служити покривдженому, вміння погодити суперечності у своїх приятелів домінували у цілому його короткому, але як багатому житті!

Заблизько ми є сьогодні до цієї великої постаті в нашому українському житті, щоби могли всебічно насвітлити об'єктивно його многогранні прикмети духа. Забагато ще в наших серцях, з одної сторони, симпатій особисто до нашого "Шуха", з другої сторони – забагато тендеційності наших політичних груп, котрі хотіли би його або змонополізувати для себе, або інші майже не признавати. І щойно тоді, коли минуться ті, котрі його монополізують, та не стане тих, що його не бачать, особа Романа Шухевича, правдивого лицаря без казки і пороку, ввійде до історії в повній своїй вартості і славі. Шухевич вийшов із пластових рядів. Шухевич увійшов в історію України як герой, що ціле своє життя, родинне і особисте щастя та свою буйну молодість віддав для свого народу. Він, вірний пластовій присязі, проміряв тернистий шлях України і змагав до щастя Вітчизни. Згинув зі зброєю в руках як генерал Української Повстанської Армії в боротьбі з окупантом. Нехай же його хоробрий і світлий дух буде для нас, пластунів, прикладом в сповнюванні наших обов'язків до Пласту, до своєї спільноти, до України!

Опубліковано:

СТАНИЧНІ ВІСТІ. Квітень, 1956. – Число 4. – Едмонтон, Альберта, Канада. Видано Пластовою станицею в Едмонтоні.

КОМАНДИР, РЕВОЛЮЦІОНЕР, СПОРТОВЕЦЬ

Який ще рекорд добудемо – бозна,
Може, переминемо світ...

(Б.-І. Антонич. “Пісня змагунів”)

Французи мають свого Жана Буена, що загинув у Першій світовій війні і ім'ям якого названо найкращий паризький стадіон. За встановлену в його честь нагороду щорічно змагаються найкращі легкоатлети світу. Німці мають свого Руді Гарбіґа, що поліг у боротьбі проти большевиків у Другій світовій війні. Американці мають своїх боксерів-вояків, що впали на фронті і яким посмертно надано найвищі боксерські відзначення. А ми... Ні одна із націй світу не може зрівнятися тут з українцями. Герой української молоді, символ українського спортсмена – це не звичайний французький вояк Буен, ані німецький гефрейтер Гарбіґ. Український спортсмен, що його ім'я палатиме, як смолоскип, вказуючи шлях наступним поколінням, – не хто інший, а легендарний вождь легендарної армії, вояк, що присвятив всього себе Батьківщині, громадянин, організатор, бойовик, пластун, змагун, спортовий рекордист, український спортсмен генерал “Тарас Чупринка” – Роман Шухевич...

Молоді прихильники торонтської “України”, кенберського “Дніпра”, менчестерського “Львова”, нью-йоркського “УССКу”, знайте: був колись у Львові 28 років тому пластовий спортовий гурток, що називався “Ясний Тризуб”. Одним із засновників цього товариства був молодий гімназійний учень Роман Шухевич. Молоде покоління Карпатського лещатарського клубу, слухайте і будьте горді: коли 26 років тому кільканадцять юнаків відбуло першу прогулянку на лещатах довкола Львова як перший виступ новопосталого КЛК, серед засновників вашого Клубу був Роман Шухевич.

Чи як футболіст гімназійного спортового клубу “Русалка”, чи як один із тих, що спричинились до гуртового входу старших пластунів до Українського Студентського спортового клубу, чи як активний змагун у всіх доступних тоді українській молоді видах спорту, – усюди Роман Шухевич був і робив все, що було потрібно. Він не лише активіст і організатор, але і всебічний змагун, що завжди був серед перших, один з тих, з яким рахуються найкращі, змагун, що встановлював перші наші рекорди...

Ось він мандрує карпатськими шляхами, тими самими, що кільканадцять років пізніше ними мандрують незломні бійці ген. Тараса Чупринки. Ось він бере участь в дружинових маршах в лавах пластового куреня “Чорноморців”, а здобутий тут досвід так придасться колись “Турові”. Ось він грає в кошиківку і відбиванку. Це зміцнює його, відрегульовує віддих і дає витривалість. Змагун Шухевич набуває прикмет, що їх потребуватиме “Лозовський”.

“Стріл!” – і кільканадцять пар ніг миготить на біговій доріжці, виблискуючи проти сонця, неначе штрихи коліс, і вибиваючи твердий ритм змагання. Це четверті Запорозькі Ігри у Львові в 1923 році, де побіч старих, випробуваних змагунів, що виявили вже свою вартість і на площі, і на полі бою, вперше виступають юнаки. Побіч Романа Купчинського, який, вигравши змагання з стусану кулею, по-джентельменському відмовляється від нагороди в користь молодшого суперника, виступає тут нове юнацьке покоління, а у ньому – Роман Шухевич.

В змаганнях штафет 4 x 100 метрів “молоді” біжать в складі: Підгайний, Маг’аляс, Грек і Роман Шухевич. Після завзятої боротьби вони займають друге місце за штафетою “України”. На цих самих змаганнях 18-річний Шухевич перебігає вперше в історії українського спорту дистанцію 400 метрів через бар’єри, встановлюючи наш перший рекорд в цій ділянці.

“Стріл!” – і у повітрі крутіжмем запінилися бризки води, що її розбивають дружні руки і ноги змагунів-плавців. Це плавацькі змагання за першість Запорозьких Ігр. Роман Шухевич на старті. Мов весла, блищать у повітрі його міцні рамена. Ось вже поворот. Ще один помах руки, ще другий, ще один віддих, що його так важко зловити, – і ось він уже перший досягає мети. Оголошується вислід: у запливі на 100 метрів перше місце здобув Роман Шухевич, встановлюючи рекорд цієї дистанції.

Ще задихаючись від зусилля, переможець всміхається до друзів: “Що то сотня метрів! Я маю іншу мету. Ось побачите, перепливу Канал Ля Манш! Тоді славу здобуду”. Як реакція на дружню іронію стає заклад: до 40 року життя Роман має переплисти Ля Манш. Не довелося змагуну Шухевичові здобути славу переможця каналу Ля Манш. Але скажіть: чи зможе коли-небудь котрий із переможців Ля Маншу здобути славу генерала Чупринки?

Річка Буг в Камінці Струмиловій міцно замерзає лише коло берегів. Посередині струм живий і лід тонкий. Тому бережиться, молоді ковзанярі, що весело і гамірно лізуть вздовж обох берегів.

Крик. “Лід проломився!.. Рятунку!.. Дитина впала у воду... Потопала!.. Боже, що робити? Давайте драбини, давайте шнур!...” Мов блискавка, якийсь юнак стрибає у льодову воду. Кілька хвилин ме-

тушні під водою – і на поверхню виринають обоє – молодий герой і дитина. Одне людське життя врятоване. Важкою піврічною хворобою заплатив 15-річний Роман за свій одчайдушний порив. Щойно на весну повернувся до гімназії.

Лещатарські змагання: біг одинцем, боротьба за час, коли треба мати не лише сильні і витривалі ноги й руки, міцне серце, здорові легені, відкриті очі і ясну голову, але і все те, що дає змогу витримати до кінця і що називається: характер. Суперник вже ось-ось за плечима, його віддих, здається, палить тобі спину, ще хвилинка – і він вигукне: “Вільний шлях!” – і ти залишишся позаду. Але ні. Ще одне зусилля, ще один совговий крок, ще один помах руки – і ось вже мета! В бігу сеньйорів в 1933 році перше місце здобуває Роман Шухевич. Біг відбувається на відомій підльвівській “Сагари”, що так близько білогорського ліску.

Одним із останніх активних виступів Романа Шухевича ще перед тим, як польська тюрма перервала його спортовий шлях, були змагання 1933 року, де він, цим разом як “старий” (27 років), веде на площі “Сокола-Батька” дефіляду всіх змагунів. Веде її, як найкращий, найчесніший, найбільш гідний і заслужений, один із тих, що на Олімпіадах складають від імени всіх інших змагову присягу.

Послухаймо, що каже одна із тих, яким довелось йти в ряді змагунів і змагунів під проводом Романа Шухевича: “Він для кожної і кожного з нас мав ласкаве слово, кожній і кожному сказав щось приємне, щось заохочуюче. Ми знали, що він найкращий між нами, що він найгідніший вести нас, і якщо б він був подав команду, ми були б пішли за ним навіть під кулі. Це був полководець і провідник вояків. Коли його голос задзвенів командою, ми всі стали як один!”

...Стріл. Один, другий, третій... Чергами розсипуються постріли з ворожої зброї так недалеко від цього самого білогорського лісу і підльвівської “Сагари”, де колись пробігав змагун Роман Шухевич...

Українські спортсмени! Друзі, що змагаєтеся в Європі, Америці, Канаді, Австралії, Англії, Африці! Будьте горді з того, що ген. “Тарас Чупринка” – Роман Шухевич – це український спортсмен. Будьте горді і не забудьте його! Докажіть, що ім’я Романа Шухевича – ген. “Тараса Чупринки” вам дороге. Називайте свої Товариства його ім’ям, встановлюйте перехідні нагороди його імени, відбувайте дружинові марші в роковини його смерті, організуйте змагання і турніри в його честь, надайте своїм площам і домівкам його ім’я!

Опубліковано:

Український Самостійник. – 1950. – Ч. 44. – 12 листопада. – С. 3.

РОМАН ШУХЕВИЧ – ЗРАЗОК УКРАЇНСЬКОГО СПОРТОВЦЯ

Змагуни, що присвятили себе боротьбі – змагові, були, є і будуть зразками, у яких молодь бачила, бачить і бачитиме свій ідеал. Витривалість, рішучість, швидкість, сила і краса – привабливі прикмети, які молодь подивляє у змагуна-спортівця і не зважає на кількість грошей, зароблених ним на площі. Зміст олімпійської ідеї висловлений у трьох словах: “Швидше, вище, дужче”.

Роман Шухевич появляється у нашому спортивному світі як гімназійний учень і організатор спортивного гуртка “Ясний Тризуб” у 1922 році при Пласті у Львові. Два роки пізніше він був поміж засновниками Карпатського лещатарського клубу, що існує дотепер. Як футболіст гімназійного спортивного клубу “Русалка” і як один з тих, що спричинилися до гуртового входу старших пластунів у ряди Українського студентського спортивного клубу, Роман Шухевич був не тільки організатором, але також і змагуном, що завжди був серед перших і один із тих, що встановлювали наші перші спортові рекорди.

У лавах куреня УСП-ів “Чорноморців” він бере участь у дружинних маршах карпатськими шляхами. Він грає в кошиківку і відбиванку. У кошиківці він один з найкращих тодішніх змагунів. На Четвертих Запорізьких Ігрищах у Львові в 1923 р. побіч випробуваних змагунів (таких, як Роман Купчинський, що вигравє стусан кулею, але зрікається нагороди в користь молодшого суперника) виступає нове юнацьке покоління Романа Шухевича. У змаганнях штафети 4 x 100 метрів біжать молоді в складі: Підгайний, Магальяс, Грек і Шухевич. Після завзятої боротьби вони займають друге місце за штафетою “України” – Львів. У тих самих змаганнях шістнадцятирічний Шухевич перебігає уперше в історії українського спорту 400 метрів через бар’єри, устанавлюючи наш перший рекорд у цій ділянці. У плаванні новий рекорд і перше місце на 100 метрів вільним стилем також займає Роман Шухевич.

Не зважаючи на всі свої великі досягнення і, як на тодішні часи, незвичайні можливості активного змагуна, Роман Шухевич ніколи не забував про те, що “спорт для спорту”, змагання для видовища, успіхи для самих лише успіхів – це розкіш, на яку не може собі дозволити ніякий народ, а зокрема український. Ні один рекорд Романа Шухевича не встоявся до нашим днів, бо прийшли після нього кращі,

швидші, дужчі спортсмені з більшим технічним тренуванням. Прийшли, бо мусіли прийти, бо такий закон життя і поступу, і з цією настановою починав колись свою спортову працю член українських спортових товариств і Пласту Роман Шухевич.

*Опубліковано:
"Юнак". – Ч. 6 (36). – Червень 1966.*

В ПОЛОНЦІ

Не було хлопця в Камінці Струміловій, щоб не знав про небезпеку і зрадливість коліна Бугу коло баґера. Не було року, щоб не витягали звідти потоплеників, які дали себе завести гладенькій спокійній поверхні води. Десь там глибоко, де жили величезні вусаті соми, кружляли небезпечні вири, які тягнули донизу.

Були справді серед нас, хлопців, добрі хлопці, які відважувалися стрибати у баґера в глибочінь, але їх було мало, і ми завжди з пошаною і подивом дивилися на них. До тих вибранців належав Роман. Бувало, стане високо на баґері, стрункий, русявий – і нам всім серце замирає. Скочить і надовго пропаде в темній воді. Ми дивимося, шукаємо, нетерпеливимося, аж десь далеко зарусявіє його кучерями тверда, як щитинка, чуприна.

А зимою ми там ховзалися. Лід там був найкращий, гладкий, як дзеркало, інколи таємничо дуднів або грізно тріскався. Одначе рідко коли замерзала вода на самій середині коліна і творила грізну полонку, яку ми тоді з острахом обминали.

Однієї зими, а були ми тоді п'ятнадцятилітні учні середньої школи, ховзалися ми, як завжди. Був гострий мороз, небо чисте, сонце лисніло на льоді. Лід був як ніколи гладкий, лише посередині темніла чорна пляма полонки, яка тягнулася кільканадцять метрів вздовж ріки. Це були Різдвяні свята, і на річці аж кишіло. Аж до міста було чути гамір, сміхи та вигуки молоді, хлопців та дівчат, наших, поляків та жидів.

В найкращому місці зібралися ми, старші: робили вісімки, скакані і звичайні трійки, пробували танцювати. А один з найкращих на совгах був Роман. Коли і де він цього навчився, не знаю, бо я завжди разом з ним бував.

Я стояв задивлений в його совги, щоб підхопити той спосіб, яким він робив різні фігури, коли нагло вразливий крик пронизав морозне повітря, крик, від якого мурашки пройшли за спиною. Знявся гамір, крики, паніка, хаос. Крики йшли від полонки, отож інстинктивно пустилися ми туди. “Заломився... пірнув під лід, втопився жидок... там, там, дивися”, – зустрічали нас гістеричні уривні оклики переляканої молоді.

---

¹ Ймовірно псевдонімами – Ю. Кр-ний, Юрко К-ий, Ю. Кр-ий користувався в пресі Богдан Підгайний.

Коли я пропхався вперед, то побачив, як серединою полонки несла вода жидика, який то зникав, то виринав. Він зовсім не рухався, лише стрімкий струм обертав ним, як хотів. Ще хвилина – і зникне під льодом.

Та в той момент рванувся хтось вперед, бризнула вода високо, і жилава рука вхопила хлопця за волосся. Серце мені завмерло. Це Роман скочив в полонку, щоб рятувати хлопця.

Останками сил вдалося Романові зловити край льоду лівою рукою. Правою держав він кріпко за риже волосся втопленика. Лице Романа було бліде, уста сильно стиснені, очі примружені. Видно було, що його опускають сили. Хвилину були ми всі немов спаралізовані. Але зараз ми всі, як один, кинулись рятувати Романа. Я сам не знаю, коли я впав на лід, коли вхопив Романа за руку, хтось знов вхопив мене за ногу і почав тягти. Створився ланцюг тіл, який тягнув з цілою силою. Мені треба було лише втримати його руку, не дати їй виховзнутися, бо Роман вже не мав сили триматися. Лід почав ламатися, і я пірнув грудьми в холодну воду, але Романа не пустив. Ще хвилина – і ланцюг потяг нас до берега. Люди кинулися з криком до непритомного хлопця, а нас кількох – до Романа. Він цілий трясся з холоду, а вода стікала з нього і робила велику калюжу на льоді. В одну мить поскидали хлопці з себе хто куртку, хто шапку, хто черевики. Роман відчепив лише совги, взяв мене за руку і сказав: “Біжім!”.

І ми побігли додому, щоб не замерзнути. Бігли пару кілометрів, і коли прибігли до хати, Роман був цілий в льоді, немов в панцері. Його мати лише руки розвела, коли я почав розказувати. Зараз же допомгла стягнути з нього, а потім з мене мокрі речі і казала йти нам до ліжка, даючи гарячий чай з румом.

Другого дня я встав здоровий, а Роман ще довго мусив лежати: дістав запалення легенів. А коли вже можна було його відвідувати, прийшли ми, його приятелі, до нього. Кожний розповідав інакше про цей випадок, кожний інакше бачив, інакше передавав. Кожний перший побачив і кожний хотів сказати, кожний зробив щось важливе, рятував. А Роман мовчав. Коли ж усі виговорилися, питає спокійним голосом: “Скажіть мені краще, чи хлопець здоровий, чи його врятували?”.

Опубліковано:
Український Самостійник. – Ч. 11 (61) – 18 березня 1951.

ДВОБІЙ (Спомин про Романа Шухевича)

Хто не був у Нивицях, хто не знає, де це село лежить, мусить жалувати. Недаром мої товариші сміялися з мене, що Нивиці – середина світа, що Нивиці важливіші для України, як самий Київ. Може, вони дещо й переборщували. Але як я бачив, мій джура з останньої війни Грицько Ма-ка з тим зовсім погоджувався. Бо не було кращого села в Радехівському повіті, не було кращої річки для тренінгу плавання над Радоставку, не було кращої біжні і скічні, як нивицький вигінь. Не було кращих людей, кращих дівчат. Довкола ліс або безмежні сіножаті з одурманюючим запахом квіток. Там жили мої родичі, там зробили ми собі з Романом тренінговий табір з великими легкоатлетичними та плавецькими змаганнями, які мали відбутися осінню у Львові.

Великі ферії добігали до кінця. Роман приїздив кожного дня верхом з віддаленого 6 км Оглядова, де він перебував у своїх будучих тестів Березинських. Мені самому тренінг не йшов. Змучений горячю, плентав я ногами, вертаючи з річки, коли побачив перед нашою хатою два верхівці – Романа, і Юрка Березинського. Втома минула, і я побіг.

Яке ж було моє здивування, коли на моє голосне привітання Роман не відповів, лише поважно зі стисненими устами міряв мене споїними сталевими очима.

Я дещо змішався і пошукав очима рятунок в Юрка, який флегматично гладив ніздря свого расового каштана і неначе уникав мого погляду.

– Що з вами? – промовив я збентеженим голосом і замовк. Почувався я тоді дуже по-дурному.

– Я мушу поговорити з тобою про дуже поважну справу, – сказав Роман, і передавши паперця Юркові, пішов зі мною дещо на бік. За хвилину отямився, а опісля, не дивлячись мені в вічі, сказав:

– Я приїхав визвати тебе на двобій. Ти тяжко образив мою суджену Наталку, і лише кров зможе змити цю образу. Думаю, що нам не треба буде свідків, і коли ти не маєш застережень проти цього, давай обговорімо, коли і як.

Я стояв як вкопаний. Мої почування змінялися з хвилини на хвилину: і жаль до Ромка, і досада, і гнів, і знова жаль. Не знаю, котре з

*Роман Шухевич грає у кеглі
в с. Оглядові з родиною
о. Березинського.*

*Зліва: (сидить) Юрій Шухевич,
другий – о. Березинський,
восьмий – Роман Шухевич.
Інші невідомі*

*Роман Шухевич
із дружиною Наталією, 1931-33 рр.*

*В третьому ряді – зліва:
перший – Анатоль (?), другий – Роман
Шухевич, третій – Юрій Шухевич,
четвертий – Юрко Березинський.
Другий ряд – зліва: перша Наталія
Шухевич, третій – о. Березинський.
Інші невідомі*

*Наталія Шухевич із сином Юрієм,
с. Оглядів 1933 р.*

цих почувань перемогло, але я також ззявся і сказав твердо й коротко: “Добре, я даю тобі сатисфакцію, яку хочеш. Вибір зброї належить тобі. Кажи, де, коли і як”.

Скінчивши говорити, я глянув йому прямо в вічі, і він, напевно, побачив в моїх страшний біль і німий запит. Він був дуже змінений, і я мав вражіння, що він близький плачу. Мені стало його дуже жалко, я чув, як я м’якну, і мимо волі вирвався мені запит:

– Але, може, скажеш, чим я образив Наталку?

Я побачив, як він здригнувся. Я відчув, що він жде вияснення, що йому дуже прикро, і почув:

– Ти сказав в більшому товаристві, що Наталка відьма...

І коли б він був тоді дивився на мене, був би, напевно, здивувався. Бо моє лице напевно роз’яснилося, напевно очі сміялися.

Але він дивився похмуро в землю, а я опанував себе також.

– Ти знаєш Гриця, могого швагра? – кажу. А він знав його дуже добре і вірив йому. – Отже, піди до нього. Він був при тому. Хай він тобі розкаже. Я до твоєї диспозиції.

Не дивлячись на мене, побіг він до верхівця, скочив і погнався в напрямі хати Гриця. Довго ждали ми з Юрком на його поворот, і як після години його не було, ми пішли до Гриця.

Гриця застали ми на холодочку при читанні. Коли побачив мене, відразу запитав, чи ми бачили Романа. “

– Якийсь біс вліз нині в нього, – каже. – Прибіг до мене і питає, як то ти мав казати, що Наталка відьма.

– Ну і що? – питаю нетерпеливо.

– Я йому розказав цілу історію. Він мовчки вислухав до кінця, закляв, скочив на верхівця і пігнав, як вітер. Куди, не знаю.

Мені стало дуже смішно, і я почав сердешно сміятися. Мені стало ясно, що Роман втік зі встиду переді мною, але рівночасно я був задоволений, що так сталося, що він заслужив на таку кару за це, що смів хоч на хвилинку сумніватися щодо мене, свогого побратима, і припустити думку про очорнення його нареченої.

– Що сталося? Оповідай, – питали Гриць і Юрко. Я почав город сміху розповідати.

– Кілька днів тому, будучи з Грицем на прийнятті в учителя в Оглядові, де був присутній також інструктор, який вчив у Березинських Наталку і її сестру, зійшла розмова і на Ромка, який був вже заручений з Наталкою. І як то звичайно у нас на таких прийняттях бувало, не обходилося без невинної обмови ближніх, тим більше що учителі мали щось “на пеньку” зі священниками. Почали всі заставлятися над тим, чим “зловила” Наталка Романа. Перед Романом,

який походив зі званої української родини, сином судді, надзвичайно здібним студентом, величезна кар'єра, він дуже добра партія і т. п. А я, кепкуючи із ваших інтелігентських кумошків, “зрадив” їм тайну, що Наталка напевно відьма і дала Романові любисток, і нема ради. А Роман приїхав визвати мене за це на двобій.

– О, то я вже знаю, – впадає Юрко. – Під час лекції сказав інструктор якимсь прикре слово Наталці. Наталка поскаржилася Романові, а він звернув інструкторові в присутності усіх слушну заувагу. Інструктор, боронячись, сказав, що нехай він краще зверне увагу на своїх приятелів, що вони говорять про його суджену і відповідно насвітлив історію з відьмою. Ціла родина повірила інструкторові, який покликався на свідків, і всі жінки вговорили Романа так, що він мусів прийти до переконання, що я ужив слово “відьма” в інтерпретації інструктора.

Довго ми ще сміялися, аж Юрко поїхав поглянути, що діється в Оглядові і що з Романом.

Під вечір повернувся. Вже здалека чути було його сміх і голосне оповідання:

– Роман, як варяг, впав на попівство, віднайшов інструктора і збив йому морду. Вибивши, додав, що ти приїдеш ще нині доложити від себе. Інструктор спакував манатки і зараз втік до Львова. А з Романа тягнуть всі страшного лаха.

Я все ж таки чекав на двобій. А Романа вдалося мені зловити аж за декілька днів: стидався.

*Опубліковано:
Сурма. – Ч. 28. – Лютий 1951. – С. 21 – 22.*

Н. Н.

МОЇ ЗУСТРІЧІ ІЗ ШУХОМ У ФІНАЛІ СТОМЕТРОВОГО БІГУ – 1927

Навколо шумів високий смерековий ліс. Без упину співав пісню своїх предків – відвічних карпатських борів.

На легко похилому узбіччі гори велика лісова поляна – таборова площа – зароїлася молоддю, що з'їхалася сюди на кілька днів з усіх закутин західноукраїнських земель.

У незглибній синяві просторів тепло усміхалося золоте сонця, обпалючи на бронзу гнучкі тіла юних учасників першого пластового табору на Соколі.

Була неділя. Пообіддя призначене на закінчення спортовних змагань.

Мені, щоправда, пощастило вже насолоджуватися перемогою, і то навіть у двох змаганнях. Перші місця з стусану кулі і мету диском признано мені, а стрибком у довжін я визначив собі на піску друге місце. Радість була велика не тільки для мене, але і для моїх друзів-пластунів зі Стрия, бо ж чимало нових точок “сипнулося” до спільної мірки матірнього куреня.

Одначе кожному змагунові завжди мало перемог. І тому мене вабила, але й непокоїла остання точка змагань – фінал стометрового бігу.

До фіналу допущено трьох змагунів: один з Дрогобича, я зі Стрия і третій зі Львова. Та тільки цей третій здавався мені грізним супротивником.

Трохи старший за мене, середнього росту, міцної будови, сонцем загорілий блондин був причиною моїх нервувань. Мої побоювання підсилювала якість суперника, що його з найбільшим напруженням оглядав загал друзів уже у передбіговому змазі. Блискавичний вибіг, довгий елястичний крок, праця м'язів та ритм рухів тіла вказували на грізного супротивника. Надлюдське завзяття, безмежна впертість та витривалість, залізна воля перестерігали всіх, хто б зважувався йому дорівнювати.

Але його пластова поведінка, пластова дружба та висока культура полонила назавжди кожного, хто тільки раз із ним познайомився, хто тільки раз його побачив.

Суддя змагань – комендант табору проф. Чмола – різким свистом закликав змагунів на старт.

Справа припало місце смаглявому змагунові з Дрогобича, зліва – я, і посередині був він.

Перед нами довжезні дві шпалери зацікавлених облич таборовиків, що відмежовували дрібненькотрависту біжню від корчів одного боку поляни аж на другий кінець біля кухні, що тоді ще колибою стояла.

Хвилина – і ямки до вибігу готові. Табір немов завмер, глуха тиша настала.

Чую, здається, гупання трьох сердець. Мимоволі завважую, як очі сусіда пробігли по моєму тілі. Може, важить сили?

І була німа тиша. Ще довго держалася б, якби не зозуля, що десь у густому лісі трічі закувала і що їй перебив кос, висвистуючи різно свою передвечірню молитву. Услід за ними спокійний голос судді:

– На мі-сця.

Урочисто вступаючи в ямки, приклякаємо на одне коліно і руки ми торкаємо до землі.

– Го-то-ві!

Коліно відривається від мурави, кадовб трохи хилиться допереду. Сповнюю легені гірським повітрям і з жадобою перемогти дивлюся вперед.

– Ба-ух!

Падає стріл з коркової пістолі. Відриваються миттю ноги від ямок і швидко линуть три завзяття вперед.

Безупинний шум вітру пронизав незабаром захоплений гамір і крик глядачів. В хаосі вітрового шуму, стукотіння сердець і крику пластунів різко вирізнялося безупинне “Шух!... Шух!... Шух!...”

Ще трохи, ще крок, ще два – і забіліла стежка. Ось-ось, ось-ось і мені усміхнеться пере... Та непередбачуваний довгий стрибок сусіда, що, піднявши руки вгору і в леті звернувши трохи доправа, лівою частиною [тіла] досягнув мети.

Це був спільний старт до однієї мети.

Тоді я знав, що мій суперник – це Роман Шухевич. Але не знав, що стане він колись генералом, командиром Української Повстанчої Армії Тарасом Чупринкою.

Була це моя перша зустріч із Шухом, як його кликали пластуни.

*Опубліковано:
“Молоде Життя”. – Ч. 4. – 1955.*

Богдан Підгайний

СПОГАД ПРО ЮНІ ЛІТА РОМАНА ШУХЕВИЧА

25 років тому, 5 березня 1950 року, в Білогірці коло Львова згинув в бою з московським окупантом генерал Роман Шухевич – “Чу-принка”. В той час він був Головним командиром Української Повстанської Армії, головою Проводу цілої ОУН як “Тур” і Головою Генерального Секретаріату УГВР як “Р. Лозовський”. Він згинув як начальний командир, який відповідав і командував першою лінією всеукраїнського бойового фронту.

УВО, ОУН, УПА, УГВР і наша Дивізія пов'язані з його іменем. Бо хоч він офіційно не міг бути співтворцем нашої Дивізії, він вислав в Дивізію членів організації і старався налагодити ними евентуальну співпрацю з УПА.

Роман Шухевич виконав свою присягу, яку зложив в 1923 році: “Здобуду українську державу або згину в боротьбі за неї!”

Боротьба України з Москвою йде далі і в Україні, і в цілому світі. Симоненко, Мороз, Юрко Шухевич і тисячі інших продовжують боротьбу своїх предків. Боротьба може ще потривати, але перемога буде з нами.

Вічна слава героєві української національної революції та тисячам полеглих його воїнів!

Редакція

Як минулих років, так і в 1923 році відбувалася весела забава – “баль смотриків” – в малій залі Музичного інституту ім. Лисенка у Львові. Пані Гординська, Говикович, Струмінська, Федак і інші матері доростаючих дочок улажували майже кожної суботи танцювальні вечори, де наша доростаюча молодь могла б стрічатися, вчитися товариських форм, танців тощо. При фортеп'яні завжди сиділа якась тітка, і музика майже не замовкала.

Роман Шухевич танцював віденського вальса з своєю чорнявою. Це йому вправно йшло, і дівчата любили з ним танцювати. Він потрапив був обійти цілу залю довкола “щупаком”. Роман скінчив курс народних танців в Авраменка і потрапив танцювати ранішню коломийку до невтоми. Такі наші забави тривали до самого ранку. Тої ночі, коли піяніно замовкло на хвилину і Роман відпровадив свою дівчину на її місце, приступив до нього його приятель Богдан і пригадав, що вже пора йти на зустріч з Петром. Роман поглянув на свою чорнявку, махнув головою, і оба непомітно зникли з залі.

Стріча мала відбутися коло св. Юра. Оба хлопці йшли мовчки. Пригадувалися хвилини першої зустрічі з Петром Сайкевичем в домі гімназійного вчителя Гординського та їх свояків Бірчаків, де він часто оповідав про свою участь у Першій світовій війні – спочатку в австрійській армії, де дослужився ступня старшини, а пізніше з львівського фронту. Ми знали багато його геройських вчинків, а особливо той, який друкувався в календарях, – зірвання ворожого панцирного поїзда. Це нам імпонувало, і ми його радо слухали. Він нам часто повторяв, що наша війна не закінчена; вона скінчиться щойно тоді, коли виборемо свою незалежну державу. Часто давав нам відповідну літературу, особливо про підпільну боротьбу ірландців і поляків, про Пілсудського тощо. Нам не треба було говорити, що ми в зовсім подібній ситуації й мусимо боротися за свою державу. Тоді ми довідалися, що маємо підпільну організацію УВО (Українська Військова Організація), і щоб туди дістатися, треба було заслужити собі довір'я, треба було практично доказати, що людина до тої роботи надається. Від Генка Бірчака ми знали, що Петро Сайкевич є в тій організації великою “шишкою”. Тепер ми йшли, щоб перед ним зложити присягу члена УВО. Це буде переломова подія в нашому житті. Відтепер команда УВО буде нашим зверхником, а ми всеціло віддаємося на службу вітчизні. Роман мав тоді 16 років, Богдан був на рік старший. Вони разом росли, разом ходили до одної кляси, сиділи в одній лавці, разом мешкали. До їхньої групи належали Генко Бірчак, Гриць Терлецький, Омелян Матла і інші, які, може, ще живуть в Україні.

Було темно. Жовтневе листя шелестіло під ногами. Роман і Богдан мовчки чекали на Петра. Пригадувалися минулі роки, коли під керівництвом Петра вони гартували свої характери, виробляли обов'язковість і відвагу, коли під проводом Гриця і Генека ходили вечорами на “бойові” вправи на вулицях Львова й зводили бійки з “батьраами”. Спочатку це не було легко, приходилося програвати й вертатися з підбитими очима, порозбиваними носами, а навіть головами. Але незабаром страх перед батьраами зник, а від них навчилися діяти швидко й несподівано.

Роман був відважніший від усіх. Ще 15-річним юнаком він врятував життя одному молодому хлопцеві, мабуть, жидові. Це було на річці Буг у Камінці Бузькій (тоді Струмиловій). На замерзлій річці ковзалися діти й старші, але лід не був всюди безпечний. На одному такому місці заломився лід і хлопець пішов під воду. Роман, не вагаючись, скочив у воду й при допомозі інших врятував нещасливого лижваря. За це він заплатив важкою хворобою бронхіту. Д-р Панчишин приписав йому спеціальне харчування. Коли він вернувся знову

до школи, завжди їв на сніданок два яйця. Хоч ми ніколи не були ситі, проте ніхто з нас не жалував для Романа тих яєць.

Кожної неділі треба було йти на еґзурту, а з неї під опікою вчителів – до церкви на Службу Божу. Багато старалося втекти під час маршу, і нам це часто вдавалося. Ми йшли тоді на площу Сокола-Батька грати копаний м'яч або вправляли легку атлетику. Але перед сном і по пробудженні Роман завжди клякав на хвилину коло ліжка, хрестився і молився, і це затримав до кінця свого життя.

Побожним був також наш провідник Петро. Цей завжди старався нас зтягнути до церкви. Перед кожною більшою роботою мусіли ми йти молитися, щоб Бог поміг нам виконати наші завдання. Зрештою, святити колись наші отці ножі гайдамакам, молилися цілі армії перед боєм, щоб побити свого противника, робили так й ми.

Патріотично виховувалися ми в Пласті. Там гартували ми наші хребти. Нашим курінним був тоді Ярко Веселовський, а опікуном гуртка був один з братів Монцібовичів. Ми мали свій гурток, де Роман часто був провідником. Наш гурток належав перший до тієї групи пластунів, які, мабуть, в 1923 році поїхали літом на Маківку, щоб упорядкувати побоєвище наших УСС-ів з московським наїзником. Ми збирали розкинені кости УСС-ів, зложили їх в спільну могилу, висипали курган і поставили великий хрест з найбільших смерек, які тоді могли там знайти. Могилу обвели гарним парканом.

Спорт вправляли ми в Соколі або з нашим вчителем від спорту Гайдучком на площі Сокола-Батька. В той час в середніх школах мали лише на показ один диск, одне ратище і пару боксерських рукавиць. Поляки на такі речі грошей не давали. Тоді на сотки наших спортсменів лише Роман Шухевич і Юрко Старосольський мали черевики до бігання, а Богдан Підгайний – мешти до метання. Коли ми грали копаний м'яч, то наш колега Михайло Жук завжди мав шило і дратву, і направа м'яча часто тривала довше, ніж сама гра. Роман не любив такого спорту, в якому вирішувала сама фізична сила. Він волів такий спорт, в якому випробовувалася сила волі. Тому він вправляв біги на довші віддали і плавання. Під час т. зв. Других Запорізьких Ігрищ Роман здобув перше місце в плаванні на 100 метрів. Бігав також в штафетах. Зимою любив потанцювати на леді з нашими дівчатами, а в неділі їздив на лецатах. В Соколі вчився він будувати т. зв. вежі, якими пописувалися ми під час фестинів на площі Сокола-Батька.

Одного дня прийшов наказ. Треба було поїхати в Карпати, в Бойківщину, і відібрати пістолі та амуніцію, що були сховані в криївці на вершці гори Пікуй. Доставлено їх там з Праги. Комендантом назначений був Генко, мабуть тому, що Петро його найкраще знав.

Ми без перешкод заїхали до Борині і пішли на Пікуй, який лежав на самій границі між Польщею і Чехо-Словаччиною. Коли ми знайшли криївку, то побачили, що цілий склад зброї затік водою, а пакуночки з набоями порозліталися. Ми запакували в наші наплечники по кільканадцять пістолів марки “Ортгіс” і понад тисячу набоїв. Набої злетіли на спід наплечників, і виглядало, що ми несемо квасолю або біб. Це був вакаційний час, і через це можливість пачкування між Польщею і Чехо-Словаччиною, [тому] в околиці було багато прикордонної охорони. На щастя, приїхала більша прогулянка довколишніх священиків з возами під сам Пікуй, і нам, трьом юнакам, не було важко знайти притулище серед священичих родин. Під час зливної бурі ми вмістили свої наплечники на їхні вози, повечеряли і прийняли запрошення о. Мартиновича переночувати на його парохії в Борині.

У Львові свіжий клопіт. На головному дворці і на інших були спеціальні контролі, які перевіряли харчі, що їх везли з довколишніх сіл. Розпаковували пакунки і накладали особливі оплати. Роман запропонував, що він піде перший і скаже, що має трохи квасолі. Коли б його затримали, ми мали шукати іншого виходу. Ми бачили, як контроля обмацувала його наплечник, але не казала його знімати. Тоді ми пішли бігом за ним, мовляв, ми також з квасолею. Нас не турбували, бо ми були з тої самої групи.

Під Юром [собором святого Юра] стрінули ми Петра. Він був від нас на вісім років старший, колишній старшина австрійської і української армій. Він був трохи вищим від нас, але нам тоді він виглядав дуже великим. Привітався з нами і повів головним входом до церкви. Там вручив нам по два пістолетні набої до правої руки, яку ми піднесли догори. Тоді почав шепотом проводити присягу увіста, а ми повторяли. Ми присягали на вірність українському народові, на безоглядний послух команді УВО, що будемо боротися за свою державу, і або здобудемо її, або згинемо в боротьбі за неї.

Петро гартував нас і духово, і фізично. Ми читали відповідну літературу та слухали доповідей Петра. Всі нарікали на писання Дмитра Донцова, яке чомусь нам це не відповідало. Зате радо вчилися конспірації, криття в терені, маскуванню, не згадуючи про стріляння та вправи в рукопашній боротьбі.

Це, що ми читали в нашій пресі про наше шкільництво, покривалося з нашими щоденними переживаннями. В 1923 – 24 рр. завели в нашій гімназії примусову польську мову. Вчив нас вчитель Лівочинський, вихрещений жид, який до нас чіпався. Дійшло до того, що він назвав нас хамами, і ми рішили збойкотувати його лекцію, якщо він цього офіційно в клясі не відкличе. На початку слідує

лекції ціла кляса стояла, а наш представник Роман Говикович пішов до катедри і зажадав відкликання слів, сказаних Лівочинським. Якщо ні, кляса буде його бойкотувати. Лівочинський попав в злість, потвердив свої слова і викликав першого (теперішнього священника в Детройті) Івана Прокоповича, який встав, але мовчав. Лівочинський побіг до директора Наливайка, якому ми все розказали. До директора говорили ми по-українському. Справа опинилася в кураторії, і, мимо відсидженого 15-годинного карцеру, кураторія наказала при кінці року виключити Романа Говиковича, Івана Прокоповича, Романа Шухевича і Богдана Підгайного. Директор Кокорудз з Головної академічної гімназії прийняв їх до себе, де вони й здали матуру.

Була ще справа з польськими орлами, яких вішали на головній стіні в клясі. Вони часто зникали, і ніхто не хотів вірити, що коли вікна відкриті, орли вилітають...

Університету поляки нам не дали, хоч обіцяли. Ми мали свій в катакомбах, якого поліція переслідувала. Нашим учителям не давали посад в Галичині і на Волині, примушували їх їхати в корінну Польщі. Наші школи замикали, а закладали польські. Дійшло до того, що начальна команда УВО постановила заманіфестувати перед світом кривди українського народу на своїй землі. Постановлено виконати атентат на львівського шкільного куратора Собінського. Виконання цього доручення отримав Петро, який, нормально, був старшиною для спеціальних доручень у полковника Коновальця.

Справа не була легкою. Поляки сподівалися якоїсь реакції і особливо пильнували свого куратора. Беручи до уваги різні можливості, Петро пропонував спрепарувати наладовану вибуховим матеріалом камізельку. Атентатчик мав висадити у повітря себе і куратора. Петро припускав, що поліція робитиме обшук всіх молодих делегатів і може знайти пістолі. Треба було добровольців. Роман зголосився один з перших.

Пізніше атентат виконано біля хати куратора, коли він вертався з кіна. Нікого не арештовано з тих людей, які брали будь-яку участь в тій акції. Польська поліція арештувала невинних людей і засудила двох членів УВО зовсім невинно на кару смерти – Івана Вербицького і Василя Атаманчука.

Атентат на куратора Собінського був остаточною пробою для Романа. А щоб скомпромітувати польську поліцію і польське судівництво, Команда УВО плянувала зорганізувати в нейтральній країні – Швейцарії – політичний процес, де справжні виконавці замаху мали б признатися публічно до своєї участі.

В літі 1927 р. відбувся спеціальний вишкіл для членів УВО на поляні ім. полк. Є. Коновальця на Закарпатті, де, крім Романа, було кільканадцять галичан. Курс провадив Петро. На інспекцію приїздив Ріко Ярій і інші члени Головної Команди УВО. Петро застосовував дуже тверду фізичну заправу, довгі марші, нічні вправи, науку про зброю, картографію, конспірацію. У вечірні години, часто при ватрі, відбувалися політичні дискусії, де говорилося про ідеологію УВО, про способи боротьби для відновлення власної державности. Члени того курсу переходили спеціальні вишколи для підготовки і виголошування різного рода промов. По тім курсі вони мали організувати УВО, яка в той час на практиці не існувала.

Сталося інакше. Новий провід УВО зламав ту постанову і вжив майже всіх учасників курсу до нападу на пошту при вулиці Глибокій [Назва вул. не змінилася]. Скоро вилапали всіх учасників, і пляни розбудови УВО залишилися не виконаними. Романа до нападу на пошту не брали, бо він мав за собою атентат.

Під час того курсу оба виконавці атентату власноручно написали докладні звіти про підготовку і проведення атентату так, щоб швейцарський суд і взагалі цілий світ повірив про цю справу. По застанові УВО рішила не робити такого процесу, щоб видавати справжніх виконавців, а поляки й так завжди могли б арештувати невинних. Але власноручно писані звіти лишилися в архіві Сеника, і воно не було надто приємно, коли прокуратор чи слідчий суддя показував ті письма арештованим в іншій справі.

УВО плянувала посилати своїх членів до польського війська, особливо студентів, які могли б йти на старшинські школи. Роман зголосився до війська, і його покликано до Володимира-Волинського до артилерії, але за кілька місяців його звільнено. Це був вже 1928 рік, і тоді провокатор Роман Барановський доніс про Романа до польської поліції. Його не могли чіпати за Собінського, бо “правдиві” виконавці замаху сиділи в тюрмі, але його усунули з старшинської школи.

Роман Шухевич народився 17 липня 1907 р. в Краківці¹. Мав 172 см. висоти, був стрункий, з кучерявим ясним волоссям рудавої відтіні. До того мав рідкі передні зуби. Був популярний серед дівчат, що приписували, згідно з старинним переказом, його рудим кучерям і рідким зубам. Одружився з дочкою о. Мартиновича². Був дуже здібним. Хоч школа для нього завжди була на другому місці, матуру

---

¹ Див. примітку № 1 на с. 44.

² Автор помиляється, бо Роман Шухевич одружився з дочкою о. Березинського – Наталією.

здав з відзначенням в 1925 р. Коли опинився на політехніці в Данцігу, його математичні задачі відписували не тільки наші студенти, але й німецькі. Після закінчення бойкоту українськими студентами польських університетів Роман повернувся до Львова, де мешкали його батьки.

На 16 році життя зложив присягу й посвятив ціле своє життя для України. Згодом перейшов до ОУН, де почався його ріст від простого бойовика до начального Командира УПА, провідника цілої ОУН і Генерального Секретаря УГВР. Роман Шухевич виніс свою любов до України від своєї родини, від свого оточення та від політичного середовища, в якому він жив. Він завжди вірив в це, що він робив. Він посвятив свою родину, своїх батьків, свою дружину й дітей, а сам залишився на полі бою серед ворога, частино висилаючи своїх приятелів на еміграцію. Він витримав на фронті боротьби так довго, як тільки міг. Він боровся за свою державу й згинув у боротьбі за неї.

*Опубліковано:
Вісті комбантанта. – Торонто-Нью Йорк, 1975. –
№ 2 (76). – С. 31 – 38.*

Ю. Кр-ий

У ЛЬВОВІ 1933 Р. (Спомин про Романа Шухевича)

В Україні вмирили люди. Вмирили тисячами, десятками, сотками тисяч. Жертви доходили до мільйонів. Не чума ходила з лопатою, не чума рила гробовища, а голод страшний, нечуваний в історії голод десяткував людність “комори Європи”. Люди божеволіли з голоду і доїдали один одного. Матері вбивали дітей, діти їли батьків і вмирили. Вмирили цілими родинами, цілими хуторами, цілими селами. Вмирили тоді, коли плодами родючої землі набиті комори не могли вмістити золотої пшениці, коли змаґазиноване її добро під сторожею НКВД гнило і псувалось.

Це був один із диявольських плянів московської комуні винищити свободолюбний український нарід.

А цілий світ пропагував гуманізм і мовчав. Удавав, що не бачить того злочину Кремлю.

Боліли українці Західної України над трагізмом братів по той бік Збруча, збирали датки, щоб їм допомогти, висилали від серця. Але ті датки їхали в Москву на користь ненажерному “старшому братові”.

Крайова ексекютива ОУН під головуванням Степана Бандери радить. Ідуть кур’єри до полк. Є. Коновальця. Запало рішення: ОУН мусить світові звернути увагу на цей єдиний в історії людства злочин, мусить стати в обороні братів по той бік Збруча. Мусить діяти скоро, рішуче, безоглядно.

Тодішній бойовий референт Кр.[айової] Ексекютиви ОУН Роман Шухевич, що його заарештували поляки за обвинуваченням в організуванні нападу на поштовий уряд в Городку Ягайлонським, виходить на волю в березні 1933 р. Не зрадили його під шибеницею Білас і Данилишин, не зрадив Коссак, не зрадили інші. Але поліція знає, вона лише не має доказів, а здобути під катуванням заарештованих не могла. Обставила Романа так, що дальша його праця на якийсь час стала неможлива, тим більше, що повного підпілля ОУН тоді ще не застосовувала.

В порозумінні зі Степаном Бандерою Роман доручив мені перейняти цей відповідальний і небезпечний реферат. Як дисциплінований член, я мусів прийняти те, що мені було призначено. Але це тому, що ми з Романом були побратими, я міг дозволити собі ввійти з ним у довшу дискусію на ту тему. Я побоювався лиш одного, що не

виконаю як слід накладеного обов'язку, що не дам собі ради, не зможу так поставити роботу, як він. Він обіцяв кожночасно допомогти мені і радою, і чином, і ми пішли на зустріч з Провідником Степаном Бандерою, якого я особисто не знав ще і не бачив.

Небагато я запам'ятав з першої нашої спільної розмови з С. Бандерою. Я був змішаний, знервований, словом, почував себе, як “штубак”. Але коли опинився я знов сам з Романом, я заспокоївся. Я розповів йому свої враження, а він, усміхаючись, признався мені, що переживав подібне.

Коротко тривала ніж нами формальність передачі й перебрання функцій. Ми обидва знали, що й далі робитимемо разом. Постановлено, що для конспірації я не ходитиму на засідання Крайової Екзекутиви, що про мене як бойового референта знатиме лиш С. Бандера, а Роман і далі фігуруватиме між членами Екзекутиви як бойовий референт, щоб на випадок “всипи” мене “покрити”. Я не хотів на це погодитись, моя амбіція була трохи вражена його саможертвовністю, але цього вимагало добро справи, і я мусів погодитись. А втім, казав Роман, все одно кого повісять – його чи мене, аби робота йшла.

Роман взявся кінчати політехнічні студії. Бракувало йому ще кілька проектів, щоб він міг здавати іспити на диплом інженера. І я мав гаряче бажання так поставити роботу, щоб він мав зовсім свою голову до праці на Політехніці.

Але вже за короткий час я мусів зломити свою постанову. Він з усмішкою приймив мене в себе в хаті. Я застав його при кресленні. Він креслив залізничний міст. Я не знав, як почати розмову, а він не питався, що і як. Давай, кажу, поможу. І я почав допомагати йому “витагати” тушем, укладаючи собі в голові те, про що я хотів із ним говорити, про що я хотів з ним порадитись. Мовчки працювали ми кілька годин, аж мати його перервала нам працю і просила за стіл.

А потім ми якось вже самі розговорились. Мені треба було його ради, його помочі. І я почав йому розповідати і втаємничувати його в наші пляни, завдання і стан роботи. Він дещо знав, дещо було для нього нове. На першому місці був плянований атентат на большевицький консулят у Львові. Стріл в большевицького представника у столиці Західної України мав бути протестом перед усім культурним світом проти голодового злочину большевиків в Україні. Я почав розповідати, що зроблено дотепер, а він дуже уважно слухав і не переривав.

– Отже, наша розвідка подала такі відомості. (Ромко (мова про Романа Мигалья, що його розстріляли поляки в 1939 р. в тюрмі)

розвідав усе потрібне. Його люди ходили до консуляту ніби у справі виїзду до ССРСР, принесли докладні шкіци нутра будинку). Консуля нема, він приїжджає рідко з Варшави, але тут сидить замаскована дуже висока “шишка” – Майлов, який має ще тут особливі завдання “по українській лінії”. Ось його докладний портрет, який накреслив з пам’яті один наш розвідник, а тут пляни будинку. Вони докладно відповідають тим, які мені зробив Фаньо (Фаньо – це здрібніле вживана лише в родинних колах назва покійного д-ра Степана Шухевича, знаного оборонця в політичних процес, стрійка Романа). Я не знаю, звідки він знає про наші пляни, але напевно знає, бо дав мені ті пляни і запевнив свою поміч, коли треба буде.

– Фаньо, напевно, нічого не знає, – каже Роман, – він лише мудрий і спостережливий. Він знає, що ми повинні зробити, і вірить, що ми зробимо. А що він при тім повинен бути, то це для нього ясне.

– Наша розвідка весь час обсервує дім консуляту з винаймленої нами хати, – кажу я. – Дім під охороною сильної польської мундурової і немундурової поліції. Але дістатись можна. Йде лише про атентачика, щодо якого я не можу рішитися. Це мусить бути інтелігентний чоловік, з опанованими нервами, бо він мусить не лише виконати атентат, але й оборонити себе від ліквідації енкаведистами і піддатися в руки польської поліції, а найважливіше – гідно поставити процес.

Коли я вичисляв кандидатів на атентачика, Роман поважно задумався і каже:

– Я їх знаю. Це добрі хлопці, але на таке діло не надаються сто відсотково. Ми маємо ще трохи часу, отже, пошукаємо. Я тобі поможу. Мій плян такий: переведи анкету поміж бойовиками, хто з них голоситься на роботу, з якої нема виходу. З кожним треба говорити особисто, а відповідь, щоб не було найменшої пресії, хай дадуть листовно: так або ні. Відповідати можна на адресу Політехніки, скажім, на Ксавера Брудаса. Я відбиратиму тоті листи. А ще кожному зазначити, що відповідь “так” чи “ні” не буде різно кваліфікована. Це лише для орієнтації, бо кожен бойовик мусить виконати таку роботу, яку йому накажуть. Щоб це було швидше, я теж говоритиму з частиною, а ти, – додає він з усмішкою, – мусиш “витягнути” мені пару накресів.

Поважно слухали поодинокі бойовики. Деякі хотіли відразу зголоситись, але ми давали тиждень часу до надуми. За пару днів почали приходити листи для Брудаса. “Так” або “ні” і число. Довелось давати інші адреси, щоб не було підозри. В означеному дні зібрали ми кількадесят відповідей, і коли підраховали, то сімдесят п’ять відсотків було коротке, але виразне “так”. Вибирати було з чого, і

остаточно жереб упав на молодого студента прав дев'ятнадцятирічного Миколу Лемика, сина бідного селянина з-під Львова.

Спокійно прийняв Микола вибір і почав лагодитись до атентату. Грошей ми тоді мали дуже мало – кожний робив з того, що мав. Микола мав ще те вбрання, в якому здавав матуру, справді дуже дешевеньке, але чорне. В ньому він міг виступати на розправі. Сам вже мусів пришити собі нагрудну внутрішню праву кишеню, якої чомусь у нього не було, лише зліва, де мав тримати пістолю і витягнути її, немов документи, бо він був лівак. Черевики в нього були майже зовсім подерті, і він почервонів і запитав несміло, чи не міг би десь позичити кращі, бо, коли згине, буде сором для Організації, що йому пальці вилазять. Ми купили йому черевики і скарпетки, а він просив іще, щоб черевики його подерті відіслали додому, бо батько направить і зможе ще в них ходити... Я побачив лише, як Роман нагло відвернувся, щоб Микола не доглянув сльози, що покотилась по його обличчю.

Довго говорив з Миколою Провідник Степан Бандера, повчав його, що він має говорити і як ставити процес. А надвечір атентату завели ми його з Романом до Народної гостиниці, де він мав переночувати. То був його останній вечір на волі, а може, й у житті.

Микола був веселий. Багато ми тоді вже не говорили, бо все було умовлене, пляноване, договорене. Микола мав вчинити смертельний постріл у представника большевицького режиму як протест проти голодової смерті мільйонів братів в Україні, мав боронитися аж до приходу польської поліції і віддатись живим в її руки.

Востаннє стиснули ми Миколі правицю і пішли кожний із своїми думками, що вони все були з Миколою, перед яким була ще ціла ніч і майже цілий день самоти й душевних переживань. Рано-вранці мав він піти вже сам до сповіді.

Мовчки йшли ми з Романом в темну осінню ніч. Мовчки ми й розстались. З конспіративних оглядів не могли ми обидва бути вкупі, мусіли мати алібі.

Лиш на кінець сказав Роман тихо, немов до себе:

– Найрадше пішов би сам.

Так думав тоді і я.

А другого дня увечері рознесли надзвичайні видання львівських часописів вістку, що член ОУН Микола Лемик влучними стрілами з пістолі вбив секретаря большевицького консульату у Львові, поранив одного енкаведиста і віддався живим в руки польської поліції.

Засуджений польським судом на довічну тюрму, Микола Лемик вийшов з неї по розвалі Польщі в 1939 р. В 1941 р. він пішов на

Схід і в жовтні того ж року загинув в Миргороді на Полтавщині від куль німецької жандармерії, пробиваючись до місця свого призначення – Харкова. Загинув він під невідомим прізвиськом, і останні його слова при розстрілі були: “Я, український революціонер-самостійник, гину за Самостійну Українську Державу”.

*Опубліковано:
Вісник ООЧСУ. – Нью-Йорк. – Ч. 6. – 1987. – С. 37 – 38.*

“ФАМА”. РЕКЛАМНА ФІРМА РОМАНА ШУХЕВИЧА

***

У вересні 1933 року я розпочав студії у Львівській вищій школі закордонної торгівлі (її називали “спортовка”)¹. Моя мама через знайомих знайшла мені помешкання (як тоді казали – станцію з харчами) в панства Шухевичів на вулиці Косінерській, 18а². Батько – Осип Шухевич³ – був суддя на емеритурі (пенсії), мама – пані Євгенія⁴ –

---

¹ Богдан Чайківський, син Володимира і Емілії (з дому Іваниха), народився 22 червня 1915 в Лідені, Австрія. Своє дитинство провів у місті Сяноці на Лемківщині, де батько викладав у місцевій гімназії імені королеви Софії. Закінчив її в 1933 році. Своє навчання продовжив у Вищій школі закордонної торгівлі у Львові. Він закінчив її у грудні 1936 р. із захистом диплома. У 1937 р. було створено Б. Чайківським бюро реклами “ФАМА” спільно з Романом Шухевичем. Він, як засуджений польським судом, не міг бути юридичним співником, але був її “тихим” співвласником. Від листопада 1939 по червень 1941 працював у Львівському облторгвідділі. Від вересня по грудень 1941 сидів під час німецької окупації в тюрмі на вул. Лонцького у Львові. В 1943 зголосився добровольцем до Дивізії СС “Галичина”, де перейшов рекрутський, підстаршинський та старшинський вишкіл і був господарським старшиною у дивізійній санітарній частині, а потім у 31 полку піхоти до 1945 р. У 1946 працював викладачем у Високій торговельній школі в м. Інсбруку в Австрії, а в 1947 – 1949 працював в ІРО (Міжнародній організації біженців) на французьку окупаційну зону Австрії. Був уповноважений Миколою Лебедем секретарем Закордонних Справ УГВР бути його заступником на теренах Австрії. Рівночасно за дорученням отця др. Івана Гриньоха – голови Президії Закордоного Представництва УГВР, заступав його по внутрішню організаційних справах в Австрії. В листопаді 1949 переїхав до Ютіка, згодом в Нью-Йорк в США. В 1952 р. разом із Миколою Лебедем та з полк. Юрієм Лопатинським організували в Нью-Йорку “Дослідно-Видавничу Асоціацію “Пролог”. В її управі Богдан Чайківський працював як фінансовий референт понад тридцять років аж до виходу на пенсію. У 1980 організував першу в світі друкарню, що складала тексти кирилицею-компютером та “диджитал” – системою. На даний час проживає у США.

² Теперішня вулиця І. Карпинця, 18а (вул. Солдатська, 18а у 1946 – 1993 рр.)

³ Осип Шухевич (1879 – 1948) закінчив Академічну гімназію і правничі студії Львівського університету. Працював повітовим суддею у містах Краковець та Камінка-Струмилова (тепер – Камінка-Бузька) на Львівщині. 1918 року був призначений повітовим політичним комісаром Західноукраїнської Народної Республіки. За це 1919 року був заарештований польськими властями, сидів у львівській тюрмі “Бригідки”. Радянські спецслужби тримали його під постійним наглядом у Львові у 1944 – 47 рр. Коли стало зрозуміло, що НКВД – МГБ не зможуть використати батька для арешту Р. Шухевича, його тяжко хворого відправили на заслання у Кемеровську обл. в Росії, де він і помер у 1948 році.

⁴ Євгенія Стоцька – Шухевич, 1883 р. н. Була репресована і відбувала своє заслання в Джамбульській обл. у Казахстані, де й померла 30 червня 1956 року.

займалася хатою. І ще було троє дітей: найстарший – Роман, середній – Юрко (обидва студіювали в Політехніці, Роман уже на сімнадцятому семестрі, Юрко – на сьомому) і найменша донька Наталка (вчилася в школі).

Крім мене, помешкання в панства Шухевичів винаймали ще три хлопці: Сергій Костецький¹ – студент Політехніки, Цук-Гаврилюк (так ми називали його), який також студіював у Політехніці й закінчив “спортовку”, і Михайло Гересько, який мешкав там уже сьомий рік.

Роман Шухевич почав опікуватися мною, як молодим студентом: між нами була різниця у дев’ять років. Він казав мені: “Найкращий час у житті – то є студії, тому не поспішай. Дивися: я вже студіюю сімнадцятий семестр, Юрко – сьомий. Вчися, поки можеш...”

Ходили ми на Спортову площу² до “Сокола-Батька”, де вправлялися українські студенти, які належали до різних клубів. Брав мене також Роман до УССК³. Пригадую такий випадок. Була осінь, сіро, дощ, на площі – нікого. А на краю її стояла помпа. Роман розібрався й каже до мене: “Пішли під струю води!” Я кажу: “Не могу. Застуджуся, дістану катар”. Роман пішов під воду, вмився і знов каже: “Пішли! Не бійся, Богдане, холера тебе не візьме. А як має щось статися, то й так станеться”. Роман дуже вірив у долю, призначення.

Ми зазвичай багато розмовляли. Шухевич був всесторонньо розвинений і дуже цікаво говорив. Завжди багато оповідав про студентські, громадські, політичні справи. Не раз ввечері, як ми вертали з кіна чи ще звідкись, багато говорили про будучність. А у Львові тоді кам’яниці закривали о десятій вечора, і хто приходив пізніше, то мусив сторожеві платити двадцять – двадцять п’ять грошів, щоб відчинив браму. А після дванадцятої ночі то вже коштувало п’ятдесят грошів. Отож якщо наша балачка так затягувалася, що ми запізналися (було вже півдванадцятої), Роман казав: “Нема вже чого спішити”. Й ми собі ще шпацирували, розмовляючи.

Роман належав до ОУН, але ніколи не намовляв мене вступати до Організації. Так само ми ніколи з ним не говорили докладно про

---

¹ Сергій Костецький – активний член Союзу українських студентських організацій у Польщі (СУСОП). 20 березня 1939 року був заарештований за націоналістичну діяльність. У 1939 – 1941 рр. співпрацював з Ріко Ярим і був кур’ером ОУН між Краковом і Львовом. У лютому – березні 1941 був спійманий при спробі переходу радянського кордону. Подальша його доля невідома.

² Мається на увазі стадіон, який знаходився на теперішній вулиці Стрийській, 35.

³ Український студентський спортивний клуб (1925 – 1939) охоплював майже всіх студентів-українців Львова. Його головою довгий час був Є. Жарський.

ОУН. Разом зі своїм давнім приятелем Богданом Підгайним¹, який був, можна сказати, ще одним членом сім'ї Шухевичів, він говорив: "Ми можемо тебе хоч нині записати в ОУН. Будеш бойовиком. Згода?" На це пані Шухевичева, усміхаючись, казала: "Йой, та чого ви хлопця страшите?" А Роман додавав: "Ну-ну, ми його запишемо". Але ніколи не казав мені вступати в ОУН.

Пізніше, вже після процесу, коли ми мали спільне підприємство, він говорив, що мені не треба вступати в ОУН, що я, співпрацюючи з ним, більше зроблю для Організації, формально не будучи її членом. Адже якби я вступив до неї, поляки відразу дізналися би про це й пильно стежили за мною, і я мав би багато проблем. А так я мав вільну руку і міг зробити багато корисного, не привертаючи до себе уваги поляків.

Кількадесят літ пізніше член Проводу ОУН Микола Лебець² також казав мені не вступати до ОУН, бо так я більше користі можу принести. То були два визначні члени ОУН, які радили мені таке.

***

Роман ніколи не розповідав про свої плани. Часом довго його не було, а потім раптово з'являвся.

Пригадую, була чудова весняна днина. Ми сиділи в хаті. Грало радіо: то була така слухавка-кристалик, і дротик-спіраль доторкався до того кристалика. Радіостанція була близько, й було дуже добре чути. Роман ходив по покою і слухав радіо, а я сидів на канапі й

---

¹ Богдан Підгайний (1906 – 1980) – активний член Організації вищих клас українських гімназій (ОВКУГ) та Української військової організації (УВО) з 1923 року. 19 жовтня 1926 року разом з Романом Шухевичем виконав атентат на польського шкільного куратора С. Собінського за переведення українських шкіл на польську мову навчання. 1933 року став референтом бойової референтури Крайової Екзекутиви ОУН на псевдо Бик. 14 червня 1934 року був заарештований і під впливом інформації з організаційних збірок ОУН – так званого "архіву Сеніка" – підтвердив дані поліції. На Львівському процесі над ОУН 1936 року був засуджений до 15 років ув'язнення. 1940 року за дорученням Р. Шухевича вступив до Дружин Українських Націоналістів (ДУН) у курінь "Роланд", 1943 року – в дивізію "Галичина". З 1954 року – член Політради ОУН-з(закордоном). Помер 1980 року.

² Микола Лебець (псевдо "Скиба", "Ігор", "Максим", "Рубан") – член УВО та ОУН. З 1932 року – керівник підреферентури Юнацтва ОУН. Брав участь в атентаті на Б. Перацького, за що був засуджений на Варшавському процесі 1936 року до довічного ув'язнення. 1939 року вийшов з тюрми, став заступником Степана Бандери в ОУН-р. 1944 року став генеральним секретарем закордонних справ УГВР та керівником Служби безпеки. На початку 1950 р. перейшов в опозицію до Бандери й очолив Закордонне Представництво УГВР. Один із засновників корпорації "Пролог" (1952) та видавництва "Літопис УПА" (1973).

щось читав. Нагло він став переді мною й каже: “Кропнули Перацького”¹ – й аж потер руки від задоволення. Незабаром зібрався й пішов на станцію: “їду до Оглядова”. (В Оглядові жила його дружина Наталка, донька місцевого священика. Вони часто їздили одне до одного). Зазвичай так було, що коли траплялася якась історія, то до нас до хати приходили з ревізією хатраки². Один з них – Хім’як, що кілька тижнів приходив до мене до бюро, коли ми з Романом мали спільне бюро, оглядав приміщення, винюхував, вишукуючи якісь оунівські історії.

Пізніше, коли Романа арештували, мене викликав на переслуховування слідчий суддя Панігурський і прокурор. Питали, де був Шухевич під час нападу на советське консульство³, на Перацького, коли проводилися інші оунівські акції⁴. То я все казав: “Його не було, поїхав до Оглядова”. Панігурський сказав до прокурора: “То єст ясне, як має щось статися, пан інженер їде до Оглядова”.

У в’язниці Роман поводився дуже гідно. Його всі там поважали. Було таке, що до хати приходили час від часу злодії, що сиділи з ним в одній келії, й казали: “Пан отаман просив переказати те-то й те-то...”. Пізніше, коли він уже був на волі, я часом ходив з Романом на Кракедани (базар), де можна було купити різні речі, переважно крадені, й там він зустрічав знайомих з в’язниці. Часом то були злодії, і всі вони з великою пошаною до нього ставилися, називали “пан отаман”. Говорили здебільшого по-польськи, але українською – шанобливо “пан отаман”.

---

¹ 15 червня 1934 року на польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького у Варшаві згідно з рішенням Проводу Українських Націоналістів на чолі з Є. Коновальцем був учинений атентат як акт відплати за проведення кривавої пацифікації (умиротворення) Галичини та Волині. Виконав його бойовик ОУН Григорій Мацейко – “Гонта”. Безпосередніми організаторами атентату були Микола Лебедь і Дарія Гнатківська.

² Хатраки (гатракі) – агенти польської таємної поліції та Служби безпеки (т. зв. “Двуйки”).

³ Атентат на начальника канцелярії консульства СРСР у Львові А. Майлова (за іншими даними – високопоставлений емісар більшовицьких спецслужб) вчинив за наказом Крайового Провідника ОУН Степана Бандери 21 жовтня 1933 року Микола Лемик на знак протесту проти штучно організованого радянською владою голодомору на Східній Україні у 1932 – 1933 роках. Підготовку операції здійснював Роман Шухевич – “Дзвін” як бойовий референт Крайової Екзекутиви ОУН.

⁴ Атентати – форма активного спротиву УВО-ОУН, що полягала в індивідуальному революційному терорі проти представників окупаційної влади та її прислужників. Експропріаційні акти (“екси”) – вилучення в окупаційної влади коштів з її банків та пошт для ведення революційної боротьби, бо, збираючи податки з українського населення, влада їх використовувала для зміцнення свого режиму, а ОУН – для його повалення та створення незалежної Української держави.

*Богдан Чайківський, Юрій Шухевич
у бюро "Фами"*

Богдан Чайківський

*Портрет Романа Шухевича
роботи А. Білинського, 1951 р.*

Потім не раз ще ходили на Кракедани. Було таке: Шухевичу-адвокату вкрали дві машинки до писання. Машинка до писання тоді – стара чи не стара – то був великий маєток, а для українського адвоката тим більше. Роман пішов на Кракедани шукати її, стрівнув кілька знайомих з тюрми й сказав, що хоче поговорити із шефом злодіїв. Незабаром підійшов до нього якийсь тип. Роман сказав йому, що в його адвоката вкрали такі-то машинки, він не є багатий і хотів би мати їх назад. Той пішов поміж злодіїв, через півгодини вернувся й сказав, що ті машинки вже у Кракові, але через кілька днів адвокат їх дістане. І так сталося: за пару днів їх йому привезли до хати.

Дім де мешкав Роман Шухевич у Львові на вул. Карпинця 18а (тоді Косинерська 18а)

Іншого разу до Романа підійшов якийсь злодій і каже: “Зайдім тут недалеко, коло церкви Юра, в кнайпу¹ на чарку. Пригадаємо старі часи, як ми сиділи разом в Бригідках²”. Роман погодився. Зайшли до тої кнайпи, а там сидить комісар поліції. Роман каже: “Я не буду сидіти з ним в одній кімнаті”. А злодій на то: “Певно, що ні. Ми підемо в іншу: маємо тут свою осібну кімнату”. Роман пояснив мені, що злодії мають контакти з тим комісаром поліції, опікуються ним, аби при потребі скористати з його послуг.

Якось ішли ми з Романом з церкви Юра. Приступає до нас якийсь цивіль. Роман каже: “То є шеф розвідки польської”. Той вітається з нами й починає говорити до Романа: “Пане інженере...” А Роман до нього: “Я би не хотів, аби ми так зустрічалися й бачилися. Люди виходять з церкви, побачать нас і скажуть, що я ваш агент”. А той відповів:

¹ Кафе, бар.

² Колишня тюрма у Львові на сучасній вул. Городоцькій.

“Ні, вони, напевно, скажуть, що шеф розвідки розмовляє з шефом контррозвідки”. Таке було їхнє ставлення до Романа.

Богдан Підгайний, його найбільший приятель, з яким вони разом ще за студентських часів робили замах на прокурора Собінського¹, також сидів під слідством, але осібно. Він був дуже пристійний хлопець, користувався великим успіхом у дівчат. Вони його любили, приносили до тюрми квіти, цукерки. Йому дозволяли в тюрмі зустрічатися з його нареченою, чудовою блондинкою Марисею Рогожин. Слідчий суддя залишав їх у кімнаті, їм приносили їсти, й пару годин вони могли перебувати в кімнаті самі. Богдан розманіжувався, а поляки після того, як Марися відходила, брали його на переслуховування. На переслуховуваннях Богдан Підгайний підтвердив, що Роман Шухевич був членом ОУН і бойовим референтом.

Як про це сказали у в'язниці Романові, він заперечував, казав, що він лише є в ОУН, але не бойовий референт. Роман ніяк не міг повірити й пережити того, що його найкращий товариш його всипав.

За те, що Роман усе заперечував, його кинули до кацеби²-півниці. Була зима, півниця була мокра, всі стіни й підлога були в льоді. Роман роздягнувся й ліг на підлогу, бо хотів дістати запалення легенів і вмерти – так переживав, що його зрадив найкращий друг. Але, на щастя, нічого не сталося. Він не дістав не то що запалення, а й навіть катару.

Судовий процес відбувався у Львові у травні – червні 1936 року³. Спочатку виводили всіх підсудних, а потім, у кінці, Степана Бандеру. Коли він входив, всі підсудні демонстративно вставали й вітали його.

Ми завжди чекали в коридорі в суді, коли в'язнів перепроводжували на перерву на обід. З Романом Шухевичем ішов той аґент Хім'як, що до нас все приходив. Спинилися коло мене і Юрка Шухевича й розмовляємо. Хім'як хоче якогось віца⁴ оповісти, аж тут ведуть Бандеру. Хім'як каже до Романа: “Маленький, а важнений”. А Роман до нього: “В нас інакше кажуть.” – “А як?” – “Малий дідок, а великий ціпок”. Всі засміялися. Роман навіть у криміналі⁵ мав прихильність.

---

¹ 19 жовтня 1926 року.

² Карцер.

³ Львівський процес (25 травня – 27 червня 1936 р.) – політичний судовий процес над 23 членами ОУН. Серед підсудних – С. Бандера, Р. Шухевич, Я. Стецько, В. Янів, Б. Підгайний, К. Зарицька та інші. Їх захищали 11 найкращих адвокатів, серед яких В. Старосольський, С. Шухевич, В. Горбовий та інші. Підсудні використали процес для викриття антиукраїнської політики польської влади. Героїчна постава підсудних на процесі, послідовне обстоювання ідей української державності сприяло значному зростанню авторитету ОУН.

⁴ Анекдот.

⁵ У тюрмі.

Романа на процесі боронив адвокат Степан Шухевич¹. Мене і Юрка Шухевича він взяв за свідків. Розповідав нам, як поводитися на суді, що говорити. Потім сказав, що не знає, кого суддя викличе першим – мене чи Юрка. І коли один уже дасть зізнання, то він як адвокат скаже, що свідок добре зізнавав і з другого свідка він резигнує. Так що один з нас буде зізнавати, але хто – ще не знати. Потім за свідка покликали Юрка, а з мене адвокат зрезигнував.

Наприкінці суду прокурор зажадав гострої кари для всіх підсудних. А для Романа з огляду на його бравий характер сказав, що не жадає загострення кари. Це був одинокий випадок у суді. Романа засудили на чотири роки, а в січні 1937 р. він уже вийшов на волю².

***

Роман був дуже веселий, компанійський, гарно грав на фортепіано. В 1926 року він вступив до Львівського музичного інституту на відділ симфонії. Вдома у Шухевичів часто лунала музика, співали під акомпанемент Романа. Як, бувало, батьки Романа починали часом якусь сварку між собою, він сідав за фортепіано, грав і співав з “Наталки Полтавки”: “Де згода в сімействі, там мир і тишина...” Часами ми співали разом.

Співав Роман різних пісень для своєї сестри Наталки, яку дуже любив. Часом ті пісні були жартівливі. Наприклад, співав таке: “А Наталка в білій юпці замачала палець в дупці. Чого нам ся сподобала, бо той палець облизала”. Вона злостилася, затикала вуха, бігла до мами: “Мамо, хлопці страшно співають!” Приходила мама: “Що ви робите, нащо її мучите?” – “Та ні, ми співаємо гарну пісню про Наталку: “А Наталка в білій юпці замачала палець в смалець, з того нам ся сподобала, що той палець облизала”. Так ми собі жартували.

Пізніше, вже за большевиків, у 50-х роках, коли після заслання вона зі своїм чоловіком вернулася на Прикарпаття, то дістала лист від Романа. Він не підписав його, але почав той лист словами веселої

---

¹ Степан Шухевич (1877 – 1945) – визначний політичний та військовий діяч, адвокат, письменник. Рідний дядько Р. Шухевича. Під час Першої світової війни – командир куреня легіону УСС. У 1918 році – комендант Одеси й член Начальної Команди УГА. У 1920 – 1930-х роках був захисником на політичних процесах над учасниками українського національно-визвольного руху в Галичині й на Волині. Найрезонансніші з них – над Степаном Федаком (1921), Д. Данилишином та В. Біласом (1932), Львівський процес. Десяткам українських політв'язнів урятував життя, обстоював на суді ідею, за яку вони боролися. Автор декількох книг спогадів, зокрема “Моє життя”.

² Р. Шухевича було заарештовано наприкінці червня 1934 року, на початку липня відправлено в концтабір Береза Каргузька. У січні 1935 року його перевели у львівські “Бригідки”, і в травні – червні 1936 року судили на Львівському процесі. Отримав 4 роки. Наприкінці грудня 1936 року згідно з урядовою амністією вийшов на волю.

пісні про Наталку, яку часто їй співав. І писав той лист не як брат, а як знайомий. Але через ту пісню вона знала, що лист від нього.

До того вона нічого не знала про його долю. Її посадили у вересні 1940 року, судили на процесі 59-ти¹. Наталка в Сибіру під час заслання познайомилася зі своїм чоловіком. Він був балкарець. Називався Муталіф Георгаєв². То був дуже пристійний, порядний хлопець. Люто ненавидів москалів. Він був у війську, воював, вернувся з орденами, а його весь народ вивезли на Сибір. Він поїхав за ними на Сибір. Там познайомився з Наталкою, вони одружилися. Коли скінчився термін її заслання, поїхали на Прикарпаття. І щойно там вона дістала листа від Романа.

До того вона нічого не чула про нього. Коли в часі ув'язнення її привезли до Харкова й там на допитах питали про Романа, вона нічого не могла сказати. Тоді той, що її переслуховував, сказав їй, що Роман Шухевич – провідник Української Повстанської Армії³. “А що

---

¹ Процес 59-ти, або процес над Другою Екзекутивною ОУН в західних областях України (17 – 19 січня 1941 р.). Відбувався у будинку НКВС у Львові. Підсудних звинувачено у зраді батьківщини й підготовці антирадянського повстання. 42-х було засуджено до страти, решту 17 – до 10 років табірних робіт та позбавлення громадянських прав на 5 років. У березні 1941 року 21 засудженому смертну кару було замінено на каторжні роботи від 15 до 25 років, решту розстріляно. Наталку Шухевич (на той час студентка медінституту) було засуджено до 10 років каторжних робіт на лісоповалі на Уралі й 5 років заслання в Казахстан.

² За іншими даними – Гргаєв.

³ УПА – військово-політична формація, діяла в Україні у 1942 – 1950-х роках. Перші її загони були сформовані на базі військових загонів ОУН на Волині й Поліссі для оборони від німецького терору й провокацій советських партизанів. Загальне керівництво здійснював Дмитро Клячківський – “Клим Савур”. У той же час у Галичині створилася Українська Національна Самооборона, яка в 1943 р. прийняла назву УПА-Захід. 1944 року командування УПА дійшло згоди з польською Армією Крайовою (АК) про взаємовизнання боротьби за незалежність обох народів. З приходом советських військ у 1944 р. УПА змушена була воювати на два фронти – німецький і советський. Для поліпшення організаційної структури 27 січня 1944 р. було ухвалено рішення об'єднати посади Провідника ОУН та Головного командира УПА, які обійняв Р. Шухевич – “Тарас Чупринка”. Д. Клячківський став командувачем УПА-Північ. Після відступу німецьких військ УПА спрямувала свою діяльність проти советських адміністративно-каральних органів – масових вивезень на Сибір, створення колгоспної системи, переслідування церкви. У 1945 – 1950-х роках советське керівництво кинуло проти УПА 600-тисячну армію з танками, артилерією, літаками. Водночас для дискредитації УПА советські каральні органи створювали спецчастини, які у формі вояків УПА нападали на села, грабували й убивали мирне населення. Після трагічної загибелі 5 березня 1950 року в бою у с. Білогорща біля Львова Головнокомандувача генерал-хорунжого Романа Шухевича (тепер там створено Музей Романа Шухевича) УПА припинила активні дії великими підрозділами. Проте боротьбу вели окремі підрозділи УПА на чолі з новим Головнокомандувачем генерал-хорунжим Василем Куком (“Юрій Леміш”, “Коваль”). Окремі боївки УПА діяли й були ліквідовані щойно в 1960-х рр., а деякі повстанці вийшли з підпілля лише після 1991 року. Протягом 20-ти років в УПА та Збройному Підпіллі ОУН і діло понад 500 тисяч осіб.

Роман Шухевич з сестрою Наталією, кін. 1930 рр.

На засланні. Стоять – сестра Р. Шухевича – Наталія із своїм чоловіком Муталіфом Георгаєвим. Сидять – мати Євгенія Шухевич та Іван Лятишевський

таке УПА? Я ніколи такого не чула”. Тоді їй пояснили, що таке УПА, і сказали, що командувачем її є Роман Шухевич, її брат. Вернувшись у камеру, вона розповіла про це жінці, що сиділа разом з нею, на що та сказала: “Ти повинна бути горда, що маєш такого брата”. То було перше, що вона довідалася про Романа, дізналася, що він живий. Бо про Юрка знала, що його замордували в тюрмі на Лонцького в червні 1941 року.

Як я вже казав, Роман був дуже товариський, веселий. Мав багато приятелів і приятельок. А ще його дуже любили дівчата. І він ними не погорджував. І хоч був жонатий і дуже любив свою дружину Наталку, дозволяв собі легкі жарти з дівчатами, флірт. Натомість вони йому в підпільній, політичній і бізнесовій праці дуже допомагали.

Його дружина була дуже гарна, мала гарні груди й ноги. Одного разу йшли ми втрьох – Роман, Наталка і я – вулицею. А назустріч якась жінка. Я кажу на жарти: “Дивись, які в неї гарні груди”. А Наталка на те: “В жінки важне не груди, а ноги!” Я їй: “Та де там! Груди важніші!” А Роман сміється: “Богдане! Скажи їй так, як вона просить: що має гарні ноги!”

Ми часто ходили до села Зимна Вода у справах, не раз пішки. Ішли раз попід колійовий¹ насип. Дивимося, а по обидва боки колії кожні кількадесят кроків стоять вояки. Ми спиталися, що сталось, а нам кажуть, що будуть їхати Пiлсудський, президент Польщі і король Румунії до Варшави. Тому пильнують тут колію. Роман каже до мене: “Щастя, що нас ніхто не зачепив, бо були би просиділи кілька тижнів даремно”.

В Зимній Воді ми часто заходили до двох сестер, які нас радо приймали, частували смачною овочевою зупою. Одного разу вертали ми від них. Роман ішов з одною, а я з другою. Раптом чую перестрашений голос тої, що з Романом: “Пане інженере! Ви жонаті?!” Потім я запитався в Романа, звідки вона дізналася. Роман каже: “Вона така спритна баба. Коли тримала мене за руку, то так і мацала той перстень, що я маю. А коли побачила, що то не перстень, а обручка, то їй страшно заболіло серце, що я жонатий”.

Такі ми мали різні легкі пригоди.

***

У грудні 1936 року я скінчив студії і якраз на святого Миколая зробив диплом. На початку 1937 року моя мама Емілія з сестрою Ольгою і я перенеслися до Львова. Сестра почала студіювати на фармації².

---

¹ Залізничний.

² Тепер фармацевтичний факультет Львівського медичного університету.

Роман Шухевич, як колишній засуджений, не мав права на працю в жодній державній установі. Всі колишні засуджені могли дістатися хіба що до Маслосоюзу¹, Центросоюзу² або до якоїсь іншої кооперації. Туди пішов Підгайний. Пригадую, він діставав 55 злотих на місяць, а мав диплом інженера будови кораблів. Натомість Роман мав якісь свої плани.

З Романом я зустрічався кілька разів на тиждень. Ми розмовляли про різні роботи для мене. Я шукав роботу, щоб утримувати родину. До мене зателефонували з міщанської каси (банку) в Перемишлі. А у Львові тоді дуже розростався Промбанк³ який спирався на дрібні заощадження служниць, студентів, інших і всю ощадність реалізував на розбудову української індустрії, промислу, торгівлі.

Я поїхав до Перемишля. Той банк тримали три купці. Один мав крамницю з речами домашнього вжитку, різними хімікаліями, другий торгував мануфактурою (переважно одягом та тканиною), третій вже не пригадую чим. Вони водили мене по банку, показували все. В одному відділі зачепив мене якийсь хлопець: “Ви знаєте, ваш батько вчив мене в гімназії”.

Треба сказати, що мій тато, будучи професором гімназії, завжди опікувався бідними школярами, головню лемками з походження. Його любили всі учні. Часто він торгувався з іншими професорами: “Слухай, я пушу тобі того ідіота, сина полковника, а ти мені пусти моїх таких-то трьох”. І подавав прізвища. Батько вчив латину, а тамті вчили польську, математику. Все робив такі торги – вимінював якогось знаного польського хлопця на кількох лемків.

То той хлопець і каже: “Не дайте купитися. Вони конечно мусять вас мати, бо вже не мають нікого. Ви одинокий, хто може бути”. Додав, що вони мали вчора нараду й постановили, що за всяку ціну мусять мене мати.

---

¹ Крайовий молочарський союз Маслосоюз був заснований 1907 року у Стрию. У міжвоєнний період його провідниками були ветерани УГА А. Мудрик, А. Палій, О. Лис. З 1925 року експортував свою продукцію за межі Польщі. Станом на 1939 рік мав 12 відділів, 26 гуртівень.

² Центросоюз – українська господарсько-економічна організація, яка діяла з кінця XIX до першої половини XX ст. Займалася постачанням промислових товарів, палива, добрив, насіння, а також заготівлею та збутом сільськогосподарської продукції. У 1937 році торговий оборот Центросоюзу становив 37.504.000 польських злотих.

³ Промислово-кооперативний банк у Львові в 1936 – 1939 рр. Його очолювали Л. Скоп'як, А. Міленич, Р. Мисик. У 1939 році фінансовий оборот банку становив близько одного мільйона злотих.

Банк був великий, в ньому лише єпископ тримав кілька мільйонів долярів на рахунку. Всі церковні гроші були в тому банку. Отже, банк мав великі можливості, але вони не могли собі з тим дати ради. Просили мене: “Нам треба когось молодого, щоб він ті гроші вкладав і розбудовував банк. Бо банк не робить того, що міг би робити”. Я відповів: “То не є так тяжко. Треба зорганізувати, як Промбанк, наприклад, служниць чи ще якусь ощадність, і буде розбудова промисловості й торгівлі”. А вони на те: “Власне для того ми вас запрошуємо”.

По обіді була нарада, на якій ті три промисловці мені сказали: “Ми пропонуємо вам пост директора міщанської каси. На початок хочемо домовитися на три місяці – чи ви нам підійдете, чи ми вам сподобаємося. Кожен з нас за ті три місяці може виробити собі опінію. Наразі можемо запропонувати вам платню 750 злотих”.

То мене так приголомшило, що я, певно, зробив якусь дурнувату міну. Центросоюз тоді платив 50 – 60 злотих, Маслосоюз так само. На державних роботах, наприклад батькові за довгі роки роботи в гімназії і семінарії, – 500 злотих. Ті 750 злотих для мене виглядали, як фантастична сума. Я мовчав. Тоді один з них каже: “Ми знаємо, що то не є відповідна для вас платня, але по трьох місяцях ви прийдете до нас і скажете: “Панове, я вважаю, що мені належиться принаймні ще 1000 злотих платні”. Але ми є купці, пане Чайковський, і ми вам скажемо: “Ні. Ви в нас варті 1200 злотих. І ми вам даємо їх”.

То мене так приголомшило! Я лишив їм копію диплома й сказав, що мушу поїхати до Львова порадитися з родиною.

У Львові прийшов до Романа й розповів про все. Роман каже: “Так, то є великі гроші, але Перемишль – то така діра! Там хіба є кілька гарних дівчаток, вони самі будуть приїжджати до тебе до Львова – і більш нічого. Чого тобі туди їхати? Ми можемо створити власне підприємство й мати можливість розбудовувати український промисел, торгівлю.”

***

Ми задумали створити бюро реклами, поставити його на європейський лад. Перед тим троє політв'язнів (одного з них, Миколу Бігуна¹, я знав) вже були створили таке бюро реклами – Центрорекламу. Вони збирали оголошення з Центросоюзу, Маслосоюзу, інших. І так

---

¹ Бігун Микола – “Малий”. Народився 13.01.1901 р. в с. Струтині Долинського повіту. Працював у “Просвіті” в с. Журавно біля Стрия. У 1932 р. сидів у стрийській тюрмі. Провідний член ОУН-м, учасник арештування Олекси Гасина гестапівцями восени 1942 у Конохові. Працював у Крайсгавптманшафті в Стрию.

тривало щось кілька місяців. Газетам гроші не платили, розтринькали їх і все завалилося. В результаті Шепарович¹ з Центросоюзу та інші сказали, що нічого спільного з рекламою мати не хочуть.

Роман був членом “Молодої Громади”², яка була дуже поважною замкненою в собі організацією. До неї входили старшини і вояки Української Галицької Армії (УГА), Українських Січових Стрільців (УСС). Всі вони були членами ОУН. Вони залучили до себе молодих оунівців, точніше увістів, як свою відбудову.

Роман з ними знався, часто ходив до них. Одного разу перед Великодніми святами вони зібралися на “свято оселедця” й розповідали собі різні історії. Роман почав розповідати їм про справу, яку можна було би відкрити: “Як ми добре її поставимо, то все буде інакше виглядати”. Вони йому сказали: “Будемо тобі помагати робити то бюро реклами”.

Оскільки я мав закінчені вищі торговельні студії, я мав право закладати бюро з тим, що заплачу другу категорію ліценсу (дозволу)³. Перший ліценс платили великі фабрики, де працювало понад 1000 робітників. Другого ліценсу теж була дуже висока оплата.

Так ми заложили бюро реклами “ФАМА”. То було слово, яке можна було вживати і в українській, і в польській мові однаково. Бюро, ми вважали, мало бути загальноєвропейське – і українське, і польське. Треба було дістати гроші на початок.

Але знайшовся такий собі чоловік, що скінчив польську школу гандльову⁴ й хотів заснувати своє бюро реклами. Щоб його знешкодити, Роман вирішив взяти його до нас: “Підпишемо з ним такий договір, що якщо він піде від нас, то вже не буде мати права відкрити власне бюро реклами”. Ми підписали з ним контракт на три місяці. Заплатили йому великі гроші – 700 злотих на місяць. Але він “з’їв” наш капітал (ми мали вже тоді 1500 злотих – Роман і я. Ми вирішили, що я буду брати одну трамвайну карту за 40 злотих, Роман –

---

¹ Юліан Шепарович (1886 – 1949) – відомий галицький війський і громадський діяч, офіцер УГА й Армії УНР. У 1925 – 1939 роках – голова Центросоюзу та “Молодої Громади”. Учасник Другого великого збору ОУН у Римі в серпні 1939. Помер і похований у Мюнхені.

² “Молода Громада” (1925 – 1939) – товариство ветеранів УГА й Армії УНР; влаштовувало зібрання, на яких дискутували на теми визвольних змагань 1917 – 1921 рр., святкування 1 листопада та 22 січня, організовувало походи до могил вояків на Зелені свята. Очолювали товариство Ю. Шепарович із Центросоюзу та А. Мельник, секретарем був Л. Макарушка (всі вони були членами УВО та ОУН).

³ Право на ведення підприємницької діяльності.

⁴ Торгівельну.

півкарти, а півкарти йому будуть оплачувати, бо він працював тоді в Організації українських робітників. Роман був там провідником і виховником) і нічим нам не поміг, бо не знав нічого більше, аніж ми. Через три місяці ми його звільнили.

Я простудював багато літератури про рекламу, головню німецької: німці мали дуже добре поставлену рекламну справу.

“ФАМА” була заснована в березні 1937 року. Роман взяв на себе зв’язки зовнішні через “Молоду Громаду” з головними українськими економістами, промисловцями, власниками торгівлі й кооперації. Знайшов дуже гарного хлопця, який був арештований і не міг знайти роботи, але був дуже мудрий і спритний. Ми його взяли на роботу. Почали працювати.

Роман переконав Шепаровича з Центросоюзу, щоб співпрацював з нами. Роман казав, що треба створити підприємство, не залежне ні від польського, ні від українського джерела. То мала би бути матеріальна і фінансова база для ОУН. Пізніше я побачив, як він це робить. Мені то дуже сподобалося. Так виглядало, що маємо не тільки добре підприємство, а й шляхетне, завданням якого було створити базу для ОУН.

Почали збирати оголошення. Найперше домовилися, що газета “Діло”¹ дасть нам 75% знижки від оголошень, але вона зажадала кавці² 5 тисяч злотих. Ми стільки не мали. Тоді в газеті сказали, що то може бути вексель від якоїсь поважної особи.

Роман пішов до свого стрийка, адвоката Степана Шухевича. Він сказав: “Хочеш, я тобі підпишу не то що на 5 тисяч, а навіть на 50 тисяч”. І підписав той вексель. Ми занесли його до редакції “Діла” й уклали з ними контракт.

Потім я пішов до Палієва в партію “Фронт національної єдності”³ (він видавав газету). І він нам дав знижку на 80 чи 85%, так що

---

¹ “Діло” – найдавніша українська щоденна газета в Галичині, що виходила у Львові в 1880 – 1939 рр. (з 1888 – щоденно). У 1881 – 1906 при газеті виходила “Бібліотека найзнаменитіших повістей” (74 томи), а в 1936 – 1939 – “Бібліотека “Діла” (48 томи). У 1927 – 1939 роках головним редактором газети був Василь Мудрий. З 1925 року “Діло” почало підтримувати політичну лінію Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО).

² Застави.

³ ФНЄ (в народі – файное) – легальна українська націоналістична партія, заснована 1933 року на чолі з Д. Палієвим, С. Гарасимовичем, І. Рудницьким. Вона виступала проти програми дій як ОУН, так і УНДО. Її партійними органами були газети “Батьківщина”, “Перемога”, “Українські вісті”, “Хліборобський шлях”. З 1941 року активно співпрацювала з Українським Центральним Комітетом (УЦК). У 1943 р. разом з УЦК брала участь у створенні дивізії “Галичина”.

ми за ті оголошення мало що платили. Іван Тиктор¹ спочатку не захотів з нами говорити, бо казав, що вже мав нагоду переконатися на тамтому бюро, що українці не надаються до підприємства й не варто мати з нами діла. Він буде давати оголошення, як вважає сам. Але пізніше, за півроку, сам зателефонував, щоб я прийшов до нього. Ми поговорили, і побачивши, що ми добре працюємо, домовився на 65% знижки в його газетах.

Ми не тільки розміщували оголошення, а й складали до них тексти. На розі Ринку і Грудзіцького внизу був Промбанк, вище були ми – відкрили там бюро, а ще вище – “Добра книжка”. Недалеко мешкало кілька наших друзів. Яків Гніздовський, мистець, художньо оформляв для нас рекламу. Ми платили йому 120 злотих. То були великі гроші. Гніздовський у нас працював, скільки треба було, бо близько жив. Його і ще кількох мистців ми потім перебрали до себе на сталу платню.

Так ми почали рекламу в газетах. Я збирав газети за місяць, робив один рахунок і з тими газетами йшов до Центросоюзу. Там був секретар (також колишній політв’язень), він брав все це й ішов до Шепаровича, який все підписував, і я діставав гроші. Тими грішми ми платили заробіток.

Оскільки ми давали 50% на всі газети Центросоюзу, Маслосоюзу чи іншим українським установам, то заробляли на газетах Тиктора 10%, на газеті “Діло” – 25%, на газеті Палієва – 30 з чимось відсотків. То вже нам давало базу, щоб ми могли жити й розвиватися.

Потім ми звернулися до фірм “Празінь”, “Калина” та інших. Щокілька днів я їздив до них і намагався їх дістати. І вони таки дали нам рекламу. Дуже нам помагала фірма “Елегант” (Левицька і Скопляк), “Нова Фортуна”, інші, менші фірми. Ми давали їм готові оголошення, рисунки. Пізніше вони настільки нам довіряли, що навіть не перевіряли малюнків для реклами, яку ми робили.

Ми давали навіть “еротичні” оголошення. Пригадую, на одній рекламі була намальована дівчина, що наставила коліно. Часами

---

¹ Іван Тиктор (6.06.1896 – 26.08.1982) – відомий громадський і політичний діяч, видавець і редактор. Під час Першої світової війни належав до Легіону УСС. Член Української Військової Організації (УВО). З 1923 року розпочав випуск тижневика “Новий час”, який став щоденним часописом. У 1925 створив у Львові видавничий концерн, який видавав газети “Народна справа”, “Наш прапор”, “Наш лемко”, журнал “Комар”, щомісячник “Дзвіночок”. У 1934 започаткував видання книжкової серії “Історична бібліотека”, де було опубліковано “Велику історію України”, “Історію українського війська”, “Історію української культури”. Тут побачило світ багато художніх творів, перекладів з іноземних мов. З 1947 року жив у Канаді. У 1950 році заснував у Вінніпезі власне видавництво. Помер і похований в Оттаві.

дехто мав застереження: “Нащо ви коліна показуєте? То непристойно!” Але то було добре для реклами, як потім переконувалися. Оголошення були дуже цікаві. Тексти розробляли як поради, наприклад, як вкладати папіроси в папірці “Калина”. Реклама почала дуже розвиватися.

Створивши власне підприємство, Роман старався залучити до нього інших людей. Деколи ми працювали по дванадцять годин денно. Я працював з 7-ї ранку до 9-ї вечора. Роман приходив в полудне й працював зі мною цілий день.

Ми провадили дві каси: одну нормальну, а другу – “під столом”, так звану чорну книгу, не для податкового бюро. Перша книга – офіційна, друга – для нас: наші вклади в ОУН. Переважно ми давали ОУН по 100 злотих. Зазвичай приходила сестра Біласа¹, того, що повісили поляки, й забирала ті гроші для Організації.

Ми почали швидко розвиватися, відкривали кожні два-три місяці нові відділи: декорацій вікон, реклами, оголошень, друкування, виставки і декорації на торгах. Набирали в них до праці колишніх політичних засуджених, які не могли знайти роботи, але були патріотами, інтелігентними та добре надавалися до праці.

***

Маючи закінчені вищі торговельні студії, згідно з польськими законами, я міг мати свій шифр. Ми довго над тим думали, як його створити. Роман хотів створити такий шифр, який би не могла розкусити польська поліція, щоб провадити всю оунівську роботу. Але, на жаль, нам то не вдалося.

Рівночасно ми мали добре поставлену розвідку. Ми старалися ближче заізнатися з дівчатами в телефонних централях, і вони допомагали нам. Коли, наприклад, директор Центросоюзу вів важливу розмову з якимсь іншим директором у політичній чи економічній справі чи проти нас, дівчина, що була в централі, підключала до розмови наше бюро й казала: “Увага”. Тоді я сидів тихо й слухав.

Така розвідка помагала нам часом робити різні оборудки, на яких ми добре заробляли. Була така друкарня “Бібльос”. Там працював

---

¹ Можливо, це Марія Білас. Її брат Василь Білас (1911 – 1932) був членом УВО та ОУН, входив до дрогобицької бойової п’ятірки. 19 серпня 1931 року разом зі своїм дядьком Дмитром Данилишиним виконав атентат на керівника східного відділу МЗС Польщі Т. Голувка. Брав участь в “ексах” на банк у Бориславі (31.07.1931), пошту в Трускавці (8.08.1931) та разом з 12 бойовиками – на пошту в Городку (30.10.1931). Після цієї операції був заарештований разом з Данилишиним. 24 грудня 1932 року за вироком “Наглого суду” обидва були страчені в тюрмі “Бригідки” у Львові.

старшина УГА з “Молодої Громади”. Він каже телефоном Шепаровичу, що дає Центросоюзу такі ціни, які ми не можемо дати. Я слухаю. Шепарович каже: “Добре, як ти даш ціни нижчі, ніж “ФАМА”, я буду замовляти в тебе, але “ФАМА” дає нам нижчі ціни”. Той каже: “Неможливо”. А треба було надрукувати 100 тисяч подвійних вкладок на рахунок для кооперацій. Він їм дав по 7,2 злотих. А ми друкували по 8 злотих. Тоді я пішов до однієї львівської друкарні (бо своєї в нас не було), де працював хлопець, що робив нам різні роботи. Він знизив ціну до 6,5 злотих. Я пішов з тією пропозицією до Шепаровича. Шепарович каже: “Слухайте, як ви можете таку оферту давати? Скільки ви до того докладаєте?” Я кажу: “Ми не можемо докладати, бо ми не є допомогова організація. Ми мусимо заробляти”. Він питає: “А скільки ж ви на тому заробляєте?” Я відповів: “Як я даю вам по 6,5, то плачу 5,8 за роботу, заробляю 70 грошів. Дуже мало заробляю на Центросоюзі”. Він тоді за телефон – і на “Бібльос”, почав з ним сваритися. Від того часу я більше не мав клопоту. На іншій роботі я повернув собі ту втрату.

***

Незабаром ми створили також відділ декорацій вітрин. Працювали ми головню для центросоюзівських і маслосоюзівських крамниць. Маслосоюз і Цетросоюз міняли свої вітрини чотири рази до року, і ми їх малювали. Фарбу ми розпорошували через балони, в яких було стиснене повітря, через форми, і таким чином виходило кільканадцять таких декорацій. Виходило дуже фахово. Ми наймали малого хлопця для різних окремих доручень. Також ми почали робити різні кольорові картки на великі свята – Різдво, Великдень, які посилали нашим постійним клієнтам та розсилали їх потенційним. Для цього ми залучали модерних артистів. Ми також почали оформляти кольорові вітрини в крамницях Маслосоюзу та Центросоюзу на великі свята по Львові, Станіславові, Тернополі, Стрию й по більших осередках. Це дуже всім подобалося. Дещо пізніше ми почали багато робити афіші на різні великі збори та урочистості.

Роман Шухевич знайшов з Клепарова такого хлопця, якого ми кликали Тьопкою. Він мав друкувати для нас на друкарнях, які він мав винаймати, переважно, по вихідних у суботу та неділю верстати. Ми за все те платили готівкою і наймали своїх робітників до помочі. Ми тепер за свою продукцію набагато менше платили і могли нарівно конкурувати з тими, що мали друкарні. У нас навіть виходило таньше. Тьопка виконував у нас також функції охоронця. Він був здоровий і до того був хлопцем з Клепарова.

ВЖЕ ВСІ ВОРОБИ
ЗНАЮТЬ
ЩО ПАСТА

ЕЛЕГАНТ

Є НАЙЛІПША

УКРАЇНСЬКИЙ ПРОДУКТ

паста

ЕЛЕГАНТ

О. ЛЕВИЦЬКА І СКА
ЛЬВІВ, КОРДЕЦЬКОГО 51.

НОВОСТИ
*жіночі
і мужеські*

Е. ДУМИН
КОПЕРНИКА • 4

Вже час...

подумати про Свята й не забувати, що
СВЯТОЧНЕ ПЕЧИВО ТА ПІСТА
найліпше на
МАСЛІ І НАБІЛІ
тільки

Маслоссоюзу

МОДЕСОВИЙ
КРЕМ
ДО КОЛЬОРОВОГО
ВЗУТТЯ

ЕЛЕГАНТ

ЛЕВИЦЬКА І СКА ЛЬВІВ, КОРДЕЦЬКОГО 51.

*Що
для
паста
печиво
рушнички
хусточки
платочки
рушнички
хусточки*

Е. ДУМИН
Львів, вул. Коперника 4

Зразки рекламних оголошень Фами в газеті "Діло", 1938-39 рр.

КОСИ — СЕРПИ

„ЦЕНТРОСОЮЗУ“

безконкурентційні.

✿ ✿ ✿

НЕ НАРІКАЙ НА ЗЕМЛЮ!

вперед підсити її

ШТУЧНИМИ ПОГНОЯМИ

„Центросоюзу“

Зразки рекламних оголошень Фами в газеті „Діло“, 1938-39 рр.

“ФАМА” почала рости. Ми вже вийшли на Краків і Варшаву, розміщували оголошення в газетах “Варшавська” та “Цодзенни кур’єр” в Кракові. Давали оголошення в Німеччині і Мадярщині¹.

Тоді задумались, як розбудувувати сітку. Роман мав усюди знайомих з ОУН, які були без праці. Йшлося про те, аби розвинути підприємство й дати їм роботу. Ми почали створювати представництва в кожному повіті. Зламали заборону створювати українські підприємства на Волині, бо українська кооперація на той час була тільки в Галичині. Ми робили вистави не тільки на торгах у Львові, а й на волинських торгах, де мали свого представника.

Наше підприємство дуже розрослося, ми почали займатися ще й рекламою в кіно. Дрібні кінотеатри рекламувалися в нас. Ми робили купони з печаткою на звороті з емблемою “ФАМИ”, які давали знижку. Я пояснив дирекціям малих кін, що їх білети є задорогими для українців. Також я їм сказав, що ми зуміємо забезпечити вас відвідувачами, бо тепер у вас і так повно є вільних місць. Їм ці ідеї дуже сподобалися. Дійсно, у них через деякий час було повно відвідувачів й почали масово продаватися ті наші білети. Виходило, що білети з польською печаткою коштували 90 грошів, а з українською – 49, відповідно українці почали до нас постійно ходити. Побачивши, скільки приходить людей, кінотеатри дали нам можливість показувати відвідувачам наші діапозитиви перед початком фільмів. Це давало змогу нам заробляти гроші на продажі цих білетів, а також ми зробили через них велику рекламу “ФАМИ” серед української суспільності.

Тоді ж великі кінотеатри, такі, як “Атлантик”, “Марисенка”, “Копернік”, теж погодилися на співпрацю з “ФАМОЮ”, бачучи наші беззаперечні успіхи в роботі з малими кінами. При подальшому доброму відвідуванню цих кінотеатрів українцями з нашими купонами вони нам давали багато безоплатних купонів на нові кіносеанси. У свою чергу ми їх розповсюджували безплатно нашим постійним клієнтам, які були з цього дуже задоволенні й охочіше з нами вели в подальшому співпрацю.

Таким чином ми зуміли здобути той ринок діапозитивів у кінах, який до того для нас був закритий і його контролювали поляки. Для нас то була дуже добра популярність і рекламна пропаганда для “ФАМИ”.

А далі почали робити різні виставки, наприклад на трамвайних стовпах зашклені будочки, такі ніби чотиригранні стовпчики всередині з полицками. І там щомісяця давали рекламу про український товар. Почали також продавати українські вироби.

---

¹ Угорщина.

Часами навіть вигадували різні історії. Наприклад, повідомили в польську й жидівську пресу, що о 10 годині ранку жінка відбере собі життя, скочивши з даху готелю “Жорж”. І скидали таку ляльку велику з якоюсь рекламою. Її фотографували. Так що “ФАМА” стала дуже популярна.

Свої відділи ми відкрили в Станіславові, Тернополі, інших провінціях. Там ми також робили таку рекламу, як у Львові, отже, можна було організаціям мати всюди однакові вистави. “ФАМА” стала потрібна українській індустрії. Промисловці побачили, що з нашою допомогою мають тепер більше часу, який могли потратити на щось інше, й набагато дешевше, ніж деінде, й дуже точну рекламу, згідно з доцільністю.

Потім я пішов до Провізійного союзу. Він мав близько 3,5 тисячі кооперативів по всій Галичині. Я запропонував їм робити рекламу на щитах. Наприклад, ми зробили такий щит: по боках дві пчілки і вощина, посередині назва “Українська кооператива СУК”. Їм дуже сподобався наш проект, і вони за нього добре заплатили. Тоді я їм сказав, що не кожен потрафить так зробити, а як захочуть зробити в селі, то буде погано виглядати. Отже, ми почали робити щити для всіх повітових кооперативів. На селі, наприклад, кооператива хотіла мінімум півтора метра щит, а в Делятині – п’ять метрів. І ті щити обходилися їм майже на чверть дешевше, ніж в іншому місці.

Так як було багато роботи з рекламою, ми прийняли до себе одного такого жида, який дуже скоро писав вручну назви, бо деякі треба було робити тільки вручну, наприклад назви “Соборність”, “Калина” або інші. На решта ми мали трафарети, відповідно написи робилися дуже швидко. Окрім того, у нас все було дешевше: ми виставляли ціну по 5,5 злотих і заробляли на кожному щиті по кілька злотих як мінімум на метрі. Якщо щит був більший, то наш заробіток складав кільканадцять злотих. Провізійний союз був дуже задоволений і розпорядився усім замовляти щити тільки в нас. Щотижня ми робили по кільканадцять таких замовлень, до нас була черга. Отже, три з половиною тисячі кооперативів давали великий дохід для “ФАМИ”.

***

Траплялися нам різні цікаві історії. Раз було так. Центросоюз до річних зборів хотів зробити великі екстрарекламні плакати 70x100 см на таких кольорових паперах. Наприклад, про продаж яєць, масла чи чогось іншого. І ми їх різними способами малювали. Робили по 50 – 70 річних проектів, що потребувало великої кількості робітників. Але в нас

був один такий жид, який робив все дуже скоро. Йому навіть не треба було рисувати, бо мав набиту руку на вивісках. Той жид був дуже страшний на вигляд – високий, худий, чорний – і працював у задній кімнаті.

Раз приходять до нас Шепарович і каже до Романа, що хоче подивитися, як виглядає його замовлення. Роман говорить: “Маємо вже частину готову, решта буде готова на термін. Ми вам привеземо”. “Але я хочу подивитися, як то робиться”, – каже Шепарович.

Іде до жида до тої кімнати. Роман дивиться на мене: що то буде, як Шепарович його побачить! Входимо. Він оглядає вивіски, а потім обернувся до того страшного жида: “То що, у вас тут жид працює?” Роман ще не встиг відповісти, а жид обертається до Шепаровича і каже по-українськи: “Я називаюся Левко Берлін, я є Мойшейового¹ визнання. Але я родився в Україні і вважаю себе за українця!” Обернувся і далі малює. Шепарович подивився на нас, вийшов з кімнати і говорить: “Але дістав лекцію з патріотизму!” І більше не було проблем, що жид у нас малює.

Щоб дати нашим малярам, які робили рекламу, якісь модельки, ми ходили за ними з Романом до магазину на вулиці Коперника, де був відділ чужоземної літератури. Там працювала жидівочка, років під тридцять, брюнетка, дуже гарна. Ми з нею жартували. Вона нам збирала різні французькі журнали... без сорочинки, а другі – в сорочинці. Там були модельки або цілком голі, або в чімсь таким...

Я спитав її, чому ті, що в сорочинці, є дорожчі, як ті, що без сорочинки. Вона сказала до Романа, що він ще шмаркач, того не розуміє (це про мене), що в сорочинці, то лишається багато для уяви, а без сорочинки, то вже нічого не лишається для уяви.

Роман ті журнали, які наші маляри використали, попереглядали, дістали натхнення, брав до Сокола-Батька й там продавав їх Панькову. Паньків дуже собі їх вподобав, просив, щоб йому їх доставати. Ми їх купували по півтора-два злотих, а Роман йому продавав по чотири злотих. (Про те, що Паньків був більшовицький агент, нам і на думку не спадало. Він мав кілька афер з жінками, бо був дуже ласий до них. Одна навіть втопилася через нього у ванній. Але що він агент більшовицької розвідки в Галичині, не сподівалися. Тільки по війні вже, як його і Кривицьку, артистку театральну, відзначили в Москві орденом Леніна, я дізнався про це).

Далі ми почали думати над тим, як би створити український адресарій (адресний довідник), який би дав образ українського

---

¹ Юдейського.

торговельного, промислового і ремісничого світу. Роман позбирав кількох представників (у нас по повітах були свої представники). Вони йшли від вулиці до вулиці, від шевця до шевця, від кравця до кравця, від різника до різника і з кожним говорили. Якщо він українець або українського походження, йому в адресарії давали оголошення за-дарма. Але якщо він хотів, щоб оголошення було виділене якимсь особливим друком, то коштувало десять злотих: п'ять злотих тому, хто давав оголошення, п'ять – за книжку. Нам, як я підрахував, мало бути від того тридцять п'ять тисяч злотих зиску. Крім того, можна було більше дати на ОУН, а ще могли дістати працю ті, хто не мав роботи. Так що було всім вигідно.

Ця робота дала нам можливість створити колосальну сітку людей. Вже була в тому все більше заангажована ОУНівська сітка. Роман тим був дуже захоплений. Я тоді ще не дуже звертав увагу, але почав бачити, що то в Романа діло.

***

В часі, коли ми розбудовували нашу інформаційну базу, вийшли ми також у громадське життя. Роман Шухевич запропонував на засіданні “Молодої Громади”, що ми візьмемо на себе влаштування похорону генерала Мирона Тарнавського¹, що його організувала “Молода Громада”. Ми зробили проект, розказали, що будемо робити і як.

Проект був дуже великий. Церкву Юра якраз тоді малювали всередині, вона була вся в риштованнях. Ми купили матерію, щоб закрити ті риштовання. Катафалк мав стояти посередині церкви, і то все виглядало би мов сине небо. В голові будуть стояти два-три кущі калини. По службах Божих і по панахиді зробимо прийняття. У дворі церкви поставимо великі смолоскипи-світильники.

Поляки хотіли дати військову ескорту й військову армату. Але “Молода Громада” відмовилася, бо не хотіла ховати Тарнавського на польській арматі. Ми зробили військовий катафалк – закриту підводу, яку тягнули коні.

Мусили зробити то все дуже скоро. Щоб дістати смереку на гірлянди всередині і по боках церкви Юра, ми поїхали до Яворова, де була добра Шептицького. Там був наш українець-інженер, керівник лісу, і він стяв нам сорок смerek. Ми їх привезли до Львова, організували студентів, які сплели гірлянди. Щоб зробити кущі калини

---

¹ Тарнавський Мирон (29.08.1869 – 29.06.1938) – генерал-четар УГА та керівник її Начальної Команди (Штабу). Помер у селі Черниці біля Бродів. Похований у Львові на Янівському цвинтарі.

(був червень, китиць калини ще не було), ми поставили два великих звичайних кущі в головах катафалка, я десь купив листки калини на дротиках. Щоб зробити китиці, ми брали дротики, мочили горох, на низували на дротики, і то все малювали червоним лаком. І так збирали той горох по двадцять-тридцять, і виглядало, мов китиця калини. Сорок студенток сиділи день і ніч, без перерви, й робили ті кущі калини. Виглядали вони дуже гарно та імпозантно.

Найбільша біда була зі смолоскипами. Ми хотіли газові смолоскипи, але для того треба було би провести газ на подвір'я, на що пішло б тиждень або й більше часу. Я пішов на фірму “Пальмін” (“Пальмін” – польська фірма, яка мала нафтові копальні в Галичині). Директор сказав мені, що вони мають газолін в банках по 5 і 10 кг. То таке щось, як ґалярета. Якщо ложку тої “ґалярети” кинути на вогонь, то горить досить довго і великим полум'ям. Ми вирішили зробити з того смолоскипи.

Взяли з церкви Юра високі свічки з досить широкими підставками. На ті підставки мали класти тоту “ґалярету”, і вона мала горіти. Але вночі – була десь 2-га чи 3-тя година – вирішили випробувати (бо катафалк робили вночі), як горить. Роман взяв 5-кілограмову банку з газоліном, черпнув його звідтам ложкою, запалив і поніс до свічника. Раптом подув вітер, і частина тої палаючої “ґалярети” впала на землю, її понесло просто до банки з газоліном. А це було якраз перед палатами Шептицького, де він спав. Якби та банка з газоліном загорілася й вибухнула, то, напевно, повилітали б усі вікна в церкві і в палатах Шептицького. Роман заледве встиг кинутися до банки, схопив її й відкинув на безпечну віддаль.

Всю ту роботу ми робили задармо, ніхто нам не давав грошей, не дякував. Ніхто навіть не казав, що то робила “ФАМА” чи хтось інший. Але всі наші діячі тодішні – політичні, економічні, господарчі – знали, що то все робить “ФАМА” безкоштовно. Коли щось треба було зробити для громади, “ФАМА” була готова.

Пригадую також, що, коли прийшла звістка про атентат на полковника Коновальця¹, ми замкнули бюро, повісили жалобний прапор, ніхто не працював.

---

¹ Коновалець Євген (14.06.1891 – 25.05.1938) – визначний військовий та політичний діяч, полковник Армії УНР, Командант УВО (з 1920 р.), Голова Проводу ОУН (з 1929 р.). Його активна діяльність щодо розбудови ОУН, намагання поставити українську проблему в Лізі Націй, постійні заходи щодо налагодження підпілля в Радянській Україні викликали занепокоєння більшовицького керівництва в Москві. 25 травня 1938 року його було підступно вбив у Роттердамі (Голландія) агент радянських спецслужб П. Судоплатов – “Павлусь”. Похований на місцевому кладовищі Кросвік.

***

Адресарій українських купців і промисловців був вже готовий до друку. Я вирішив друкувати його у вересні-жовтні 1939 року. З допомогою адресарія ми могли стати торговельним представництвом українських промислових підприємств.

Ми готували себе на роки вперед, думаючи, що розбудуємося на величезне підприємство. По році існування нашого підприємства, коли нас прийшов перевіряти інспектор з Уряду скарбового, він сказав мені: “Пане Чайковський, на вашому місці я би не сидів у Львові, а на французькій Рів’єрі. Ваше підприємство росте, і то добрими темпами”.

Отож наступним нашим проектом стало представництво українських промислових підприємств. Ми вели переговори з фірмою “Елегант” (паста для черевиків і шмір¹ до возів), з кооперативою “Калина” в Тернополі (була фактично поза конкуренцією; поляки дуже хотіли забрати їх ринок), українським видавництвом, яке випускало дуже добрі речі, наприклад “Історію Закарпаття”, “Атлас український”. Від інженера, представника “Неймана”², дістали право представництва на Галичину. А коли Центросоюз ліквідував свою фірму, вона стала поза конкуренцією на галицькому ринку. Їх пропагувала українська кооперация, а представником “Неймана” раніше був Паньків, спортсинець.

Думка поставити сітку українських підприємств через “ФАМУ” була не тільки добра з економічного огляду, а й добра для ОУН. Роман взявся до тої роботи через свої контакти. Ми мали таку велику мапу, на якій ставили шпильки там, де були наші представництва. Золота – там, де сталий представник, срібна – тимчасовий. Та сітка почала дуже добре працювати.

Якби ми у вересні-жовтні 1939 року додали ще представництва українських фірм, які хотіли нам передати свою продукцію на продаж, щоб ми були їх агентами, то давало би нам як представникам добрий торг. Зазвичай я з ними домовлявся, що вони даватимуть по 3 – 5% від замовлення. То не було багато, але маючи кілька фірм, представник робив кілька інтересів. Я з ними домовлявся, що на таких умовах за те, що ми все організуємо, фірми ще дають 1% додатково. “ФАМА” мала один відсоток від кожного замовлення, представник – три-п’ять. І так виглядало, що “ФАМА” буде великим підприємством і матиме забезпечену позицію на всіх теренах Галичини.

Рівночасно прийшла мені думка створити власну фабрику содової води. У Сяноку була така одна жидівська фірма, яка виробляла

---

¹ Солідол.

² Німецька фірма, що виготовляла батарейки.

олійки й різні харчові барвники. Я попросив свого товариша в Сяноку, щоб він довідався, як то робиться.

Той мій товариш закрутив собі роман з донькою власника фірми, якій було близько вісімнадцяти років. Одного дня, коли всі жиди виїхали на якесь своє свято, а вдома лишилася тільки їхня донька, вона запросила його додому. Він попросив її показати, як батько робить свій бізнес. Вона показала йому каталог фірми “Шімелькомпані” в Мюнхені (то була фабрика фарб і запахів). На підставі того каталогу її батько замовляв собі звідти олійки і барвники, розпускав їх 1:10 в звичайних банках у себе в кухні, пакував у малі пляшечки й продавав як свій виріб.

Я знайшов представника фірми “Шімелькомпані” у Львові. Він розповів, що фірма постачає свої вироби для всієї індустрії содової води в Польщі. Найбільший збут є у Варшаві, коли там йде гра в компанку¹ або ще якась гра. Тоді йде близько двох-трьох мільйонів пляшок содової на день. Ми домовилися, що я буду купувати всі ті олійки безпосередньо в нього.

Всюди в Галичині содову продавали в так званих “крахлях” – пляшки по 1/3 або 1/4 літра, з таким корком, що був покритий гумовою плиткою. Коли купували воду, за пляшку залишали 5 грошів кавці², а потім її віддавали, гроші вертали назад. Найбільша проблема була з транспортом. Воду робили у Львові чи в якомусь іншому більшому місті, а потім везли на провінцію.

Я кажу Романові: відчиняємо фабрику содової води. Ми зробимо кілька таких фабрик у кожному повітовому Союзі. Приїжджати мемо до повітового Союзу, до кооперативи, забиратимемо товар і відразу будемо забирати содову, крахлі. Виглядало, що буде добрий бізнес. Проблема була в тім, що ніщо не коштувало так багато, як сама тара, пляшки. Я почав думати, як розв’язати цю проблему. Роман сказав, що ми то мусимо робити: будемо мати ще одну базу для цілого гурту людей у кожному більшому повітовім місті.

***

На жаль, якраз тоді Роман мусив поїхати на Закарпаття³. Я лишився сам. Ніхто не сподівався, що він там затримається аж так довго. Він вірив, що за якийсь час вернеться.

---

¹ Футбол.

² Застави.

³ Карпатська Україна – офіційна назва автономної республіки в складі Чехо-Словаччини у 1938 – 1939 роках. 27 жовтня її прем’єр-міністром став А. Волошин. Для захисту державної незалежності від угорських та польських диверсійно-терористичних формувань було створено збройні сили – “Карпатську Січ”. Велику допомогу в її

Шухевич поїхав туди на латинське Різдво, 24 грудня 1938 року. З тією поїздкою я допоміг йому. Романові потрібні були корони – гроші, що ходили на Закарпатті. Я пішов до польського банку. Там за склом лежали різні гроші. Я побачив, як виглядали ті корони. Потім пішов на вулицю Рейтана [Сучасна вул. Курбаса Л.]. Там в кожній брамі стояли жиди, в яких можна було вимінити різні гроші. В них були корони, бо вони їх купували в дядьків із Закарпаття, які привозили до Львова сушені сливки й інші різні сушені фрукти. Вони спочатку боялися мене, але потім я полагодив з ними справу і купив пару тисяч тих корон. І Роман з ними поїхав.

Потім він розповідав у 1941 році, коли вернувся до Львова зі своїм відділом¹ про те, як добирався туди з різними пригодами. Спочатку з однією дівчиною їхав на санках дорогою поза Керницю, близько до кордону. Дівчина з візником поїхала далі на санках, а Роман в одному місці, яке вже добре знав, висів, вдів лещата², з'їхав нагору, потім надолину й вийшов до залізниці. По дорозі до нього вчепився вовк. Розповідав, що коли йшов поволі під гору, то й вовк за ним ішов поволі, коли їхав згори на лещатах, то й вовк біг так само скоро. І так цілу ніч той вовк його провадив.

Маючи корони, на залізничній станції купив собі білет і поїхав на Закарпаття.

Я лишився у “ФАМІ” сам. Час від часу до бюро приходив брат Романа Юрко Шухевич, я давав йому певну частину доходу (“ФАМА” була нашим з Романом спільним підприємством).

Наше представництво дуже розвинулося. Всі, крім самотнього Пражича, співпрацювали з нами, адже то їм було вигідно. Вони збували через нас свою продукцію, давали через “ФАМУ” рекламу. Але я засадничо не знав майже нікого з представників. Я постановив собі у вересні-жовтні зробити перепис підприємств. А їх було в Галичині дуже багато. Самотній Пражич казав, що не хоче нам давати свою продукцію. Всі інші погодилися. Їм то було дуже вигідно: давати через “ФАМУ” рекламу, робити збут через “ФАМУ”. Такої сітки, як “ФАМА”, ніхто не міг втримати. А представник, маючи кілька фірм,

---

створенні надала ОУН, зокрема Михайло Колодзінський, Р. Шухевич (працював під псевдом “поручник Борис Щука”), Зенон Коссака, Олекса Гасин та сотні інших. 15 березня 1939 року Сейм оголосив державну незалежність, проти якої виступили з агресією війська Угорщини. Незважаючи на героїчний опір січовиків, до кінця березня Закарпаття було окуповане. В гірській частині окремі відділи “Карпатської Січі” продовжували боротьбу ще до кінця травня 1939 року.

¹ Мається на увазі курінь “Нахтігаль” Дружин Українських Націоналістів (ДУН).

² Лижі.

маючи ще якісь додаткові доходи, наприклад з адресарія чи з українського видавництва, разом дуже добре стояв.

До “ФАМИ” часто заходив польський аґент Хім’як. Він і ще один, Панеж, часто приходили до Шухевичів на ревізію. Вони їх добре знали, так що не дуже переглядали, а так собі. Одного разу було так, що Богдан Підгайний зустрів якогось аґента і пішов з ним, як я довідався потім, до ресторану на Кадетській [Сучасна вул. Гвардійська]. Взяв у нього два револьвери й поклав їх потім на шафу в бюрі коло мене. Я не знав, що вони там є. Пані Шухевичева каже: “Богдане! А як тоті прийдуть?” А він: “Та хто буде дивитися на шафу? Знають, що тут зброї нема”. Вранці аґенти вже були, але знали, що в Шухевичів ніхто нічого тримати не буде, вони прийшли тільки з обов’язку.

Я з ними в “ФАМИ” потім часто зустрічався. Одного разу я зустрівся зі своїм представником на Польщу Ліщинським. Ми його називали гангстер¹ Ліщинський. Я приїхав з ним до Варшави, виходжу з поїзда – стоять мої аґенти якраз навпроти вагона. Вони вдають, що мене не знають, а я вдаю, що їх не знаю. Спочатку я не думав, що вони стежать за мною, але потім побачив їх ще раз у місті.

Я вже згадував про те, що в нас у бюрі висіла мапа, на якій золотими і срібними шпильками були позначені наші представництва. А коли до нас заходив аґент Хім’як, нібито просто так, а фактично, щоби щось винюхати, то перша його річ була: “Чи можна подивитися на мапу?” І дивився на тоті золоті шпильки. Аж одного разу каже: “А що сталося з представником в Копичинцях? Виїхав на Закарпаття?” І дійсно, там була недавно золота шпилька. Він більш-менш знав прізвища наших представників, орієнтувався, що то має щось спільного з ОУН. І тому шпильки його дуже цікавили. Я завжди знав, коли і де якийсь представник виїжджав чи мінявся: сітка працювала дуже добре попри те, що Романа в 1939 році у Львові вже не було. Я діставав, наприклад, листа з Золочева: “Ваш представник виїхав” – чи: “Тимчасово нема представника” – або: “Вашим представником буде такий-то, його адреса така-то”. Я тих людей не знав, але ОУН працювала добре, так що якщо хтось виїжджав, то відразу когось назначали. Ті представництва були рівно як джерелом доходу, так і, що найважливіше, місцем праці і легалізації.

Роман не хотів, щоб я мав прямі контакти з ОУН, але робота була поставлена так, що я все-таки співпрацював з ОУН. Адже “ФАМА” була фінансовою базою для ОУН: ми весь час давали добровільні датки, завжди приходив хтось до тої “чорної каси”.

---

¹ Англійське слово, що означає бандит.

Ми мали велике довір'я один до одного і до всіх наших працівників. Часом, коли перевіряли нашу підпільну касу, бачили, що бракує, наприклад, 200 злотих, ми знали, що ніхто з нас не взяв, а на щось їх видали. Тоді писали: “Видали 200 злотих, не знаю на що”. Романові всі вірили, нікому навіть на думку не спадало, що він міг би когось обдурити, сказати неправду.

Отож торговельно-промислова сітка була побудована на членстві в ОУН. В ній працювали колишні політично засуджені, які не могли знайти роботи в державних установах. І для них було добре, і для нас, бо то були ідейні, совісні люди.

***

Розбудова нашої фірми содової води “Чайка” вимагала транспорту. Спочатку ми їздили на роверах для перебирання крамниць з Центросоюзу чи Маслосоюзу. Потім купили два мотоцикли, щоб їздити чи то в Станіслав, чи до Тернополя, чи по Львову. Для інших міст рекламу треба було на чомусь возити, отже, планували розвинути транспортний відділ. Отже, якби “ФАМА” тривала трохи довше, то, крім содової води і крахель “Чайка”, був би також діяв транспортний відділ.

Тож плани розвитку торговельно-промислової сітки були в нас тільки в зародку, бо представників треба було збирати щоякийсь час – не тільки для того, щоби з ними заізнатися, але щоби розказати про методи праці і що появилось нового.

Ще 1938 року на ярмарку в Познані я побачив ротапринт – бюровий офсет, випущений німцями. Її треба було замовляти за два три роки наперед. В Польщі було дві такі машини – в Познані і десь на Шльонську. І ту машину в Познані можна було придбати. Я запалився ідеєю купити таку машину: вона нам давала би великі можливості. На ній можна було друкувати, наприклад, військові мапи, можна було дуже чітко розділити кольори, друкувати меншим накладом на паперових матрицях, а більшим – на металом обтягнених паперових матрицях. Це був цілком новий процес, дуже добрий, і ті машини були надзвичайно цікаві. Я хотів ту машину конечно купити, а в Познані це можна було зробити відразу – треба було мати вісімнадцять тисяч злотих. Домовився, що незабаром вернуся, і поїхав до Львова по гроші. Пішов до Промбанку за позикою, але говорити там було дуже тяжко. Я запропонував, що будемо їм два роки друкувати все задарма, а потім – за половину ціни. Але нічого не допомогло, проєкт нам не вдався.

Вже півроку я був в офісі сам, без Романа. “ФАМА” розвивалася. Цікаво було, що я навіть не задумувався, в який спосіб все діє,

але організація ОУН працювала дуже добре. Так тривало до приходу більшовиків у вересні 1939 року. Ми якраз хотіли реорганізувати наші представництва, щоб мати щонайменше з десять великих.

* * *

З Романом я побачився аж у червні 1941 року, коли вже почалася війна і “Нахтігаль” примарширував до Львова¹. Роман якраз пережив велику трагедію, бо знайшов свого брата Юрка замордованого в тюрмі НКВД на вул. Лонського². Батьки були схорвані, бідні. Я часто заходив до них, майже щодня, бо жив недалеко, на сусідній вулиці Малашовській [Сучасна вул. Остроградських]. Я сидів з Романом на сходах вечором. Він мені казав, що німці ніколи війни не виграють. Я йому на це: “Ти не бачив Советської армії?” А він далі мені говорить, що все ж таки війну виграють англійці і совети.

Я ніяк не міг зрозуміти поділу ОУН на бандерівців і мельниківців. Запитав про це в Романа. Він мені відповів: “Прочитай “Білу книгу”³ і “Чорну книгу”⁴ (одну видали бандерівці, другу – мельниківці), а

---

¹ Офіційна назва – курінь імені Євгена Коновальця (“Нахтігаль” – кодова назва куреня в структурах німецької армії; в перекладі означає “Соловей”). Його було сформовано у квітні-травні 1941 р. з числа членів ОУН-р, які тоді перебували у м. Кракові. З німецької сторони його очолив Ганс-Альбрехт Герцнер, а з української – сотник Р. Шухевич – “Тур”. Командирами чот і роїв були переважно члени ОУН-р: Юрій Лопатинський – “Калина”, Мирослав Кальба, Василь Сидор – “Шелест”, Олександр Луцький – “Богун”, Остап Линда – “Ярема”, Роман Кашубський, капелан о. Іван Гриньо. Німецькі чинники намагалися змусити вояків скласти присягу Німеччині та фюреру, але після протестів Р. Шухевича вони склали присягу на вірність Україні та Проводу ОУН-р. У ніч з 22 на 23 червня курінь перейшов кордон біля Перемишля та попрямував на Львів, до якого прибув 29 червня на сім годин скоріше від німецьких військ. Курінь став військовою опорою для створеного у Львові Українського Державного Управління (УДП) на чолі з прем’єром Ярославом Стецьком, а його команданта Р. Шухевича було призначено заступником міністра військових справ. 7 липня 1941 р. “Нахтігаль” вирушив у напрямку міст Золочів – Тернопіль – Проскурів – Жмеринка – Вінниця, де проводив бої проти советських військ. 13 серпня курінь було відкликано з фронту та відправлено у м. Нойгамер.

² Юрій Шухевич був розстріляний НКВД наприкінці червня (можливо, 26) 1941 р. Його тіло Роман Шухевич віднайшов на подвір’ї тюрми 30 червня.

³ Півна назва – “Біла книга ОУН. Про диверсію-бунт Яри – Бандери”. Її видали улітку – восени 1940 року під керівництвом референта пропаганди та члена Проводу Українських Націоналістів (ПУН) Миколи Сціборського. Вона розкривала причини і наслідки постанови 10 лютого 1940 року в Кракові Революційного Проводу (РП) ОУН на чолі зі Степаном Бандерою з позицій прихильників Андрія Мельника.

⁴ “Чорна Книга” – популярна назва публікації у двох частинах “Чому була потрібна чистка в ОУН”, виданої Революційним Проводом ОУН у травні 1941 на противагу мельниківській. У ній викладалися основні причини виникнення РП ОУН, його діяльність та вимоги, які зводилися до того, щоб усунути з ПУНу Ярослава Барановського,

тоді будемо дискутувати”. Він пояснив мені, що то є поділ між Краєм і закордоном, що закордон не розуміє Краю і не знає нашої країни.

Роман розповідав мені про Карпатську Січ, про тамтешні бої, про те, як Січ програла. Частина січовиків переходили на румунський бік. Він був серед тих, що переходили на румунський бік, бо мадяри січовиків розстрілювали. Коли він вертався одного разу через міст з Румунії на Закарпаття, його зачепили мадярони¹. (То були озброєні цивільні жиди, які виловлювали січовиків). Роман почав втікати. Вони його наздогнали й зловили. Роман був тоді зарослий, мав руду бороду, був подібний на жида. Вони його питаються, чи він жид. Він відповів якимось так невиразно – ні “так”, ні “ні”. Тоді вони запровадили його до місцевого раввина, щоб той перевірів, чи він справді жид. Раввин пару годин розмовляв з Романом. Роман оповідав йому про жидівську історію. Він знав про харузу, про що всі знали з історії у Львові, а той жид нічого не знав про це. Потім раввин сказав: “Скажи мені правду: ти жид?” Роман розгубився і каже: “А чому я не маю бути жид?” Раввин погладив його: “Ти мене переконав. Як на питання відповів питанням, то ти таки жид.”

Зі Львова “Нахтігаль” пішов на схід, потім був у Білорусії² В Білорусії загинув заступник Шухевича, мій товариш³. Роман оповідав мені

Омеляна Сеніка та Степана Чучмана. Для полагодження конфлікту була створена “окрема комісія”, до складу якої входили Ріко Ярій, О. Сенік, Р. Шухевич, Іван Габрусевич та Степан Ленкавський. Але у червні 1940 р. Андрій Мельник категорично відхилив її пропозиції, і конфлікт переріс у відкриту конфронтацію.

¹ Суспільно-політична течія, яка орієнтувалася у своїй діяльності на Угорщину.

² Улітку 1941 року курені ДУНу “Нахтігаль” (к-р Р. Шухевич – “Тур”) і “Ролянд” (к-р Євген Побігуший) були відкликані з радянсько-німецького фронту через висловлений протест вояків та старшин проти брутальних дій німецької влади – арештів і невизнання українського уряду на чолі з Ярославом Стецьком та Акту відновлення Української державності, а також проти розстрілів і арештів членів ОУН.

До весни 1942 вояки ДУНу проходили реорганізацію та вишколи у Франфуркті-над-Одрою. Після цього Леґіон ДУНу був приділений до 62-го охоронного полку 201-ї дивізії вермахту під командуванням ген. Й. Якобі у Білорусію для проведення антипартизанських операцій проти більшовицьких загонів та для охорони військових об’єктів і шляхів у трукутнику Могилів – Вітебськ – Лепель у 12 різних опорних пунктах. Кожен вояк Леґіону ДУНу на чолі з Є. Побігушим підписав однорічний контракт на службу в охоронній поліції.

³ Можливо, це чотар Роман Кашубський, який 29 вересня 1942 (за іншими даними 2 жовтня) загинув у засідці, влаштованій більшовицькими партизанами разом із 22 стрільцями 1-ої сотні ДУНу, яку очолював Р. Шухевич. Їх було поховано в с. Боровка біля містечка Лепеля у Вітебській обл. На цьому похороні, за спогадами очевидців, Р. Шухевич перший і останій раз дуже гірко плакав за своїми стрільцями і чотаром. Назагал у боях із більшовицькими партизанами загинуло близько 50 вояків Леґіону ДУНу. Наприкінці 1942 р. він нараховував у своєму складі 650 вояків та 22 старшин, 5 зв’язкових німецьких офіцерів і лікаря.

цікаві речі, наприклад, про те, що вони мали пильнувати, щоб партизани не нападали на залізниці й мости. Роман пішов до в'їта місцевої громади й сказав йому: “Я хочу поговорити з провідником комуністичного підпілля. Я не питаю, знаєш ти його чи ні. Я хочу з ним зустрітися. Хай скаже, де і коли”. Вони зустрілися, і Шухевич йому сказав: “Ми не хочемо з вами воювати, бо ми не зброд німецької застави. Але домовимося так: там, де є наш відділ, ви не робите жодних саботажів. Я не буду проти вас воювати й на додаток випущу всіх ваших з тюрми”. Відтоді на його території було спокійно, не було жодних історій.

Коли “Нахтігаль” відмовився присягати рейхові, німці ліквідували відділ і перевезли його до Галичини. Старшин везли окремо¹. Привезли до Львова й сказали почекати. Романові то здалося підозрілим, і він запитав коменданта, чи може зателефонувати додому. Той дозволив. Він пішов до телефону, але зателефонував не додому, а в гестапо. Сказав, що українські старшини вже тут. Йому відповіли, що знають і вже послали по них відділ. Роман як почув таке – і поза будку, поза вокзал і втік. Прибіг до мене. Не пішов ні до батьків, ні до жінки, бо там би його шукали. Відтоді він весь час перебував у підпіллі.

Шухевич перебував або в мене, або в такої одної Марушки, що жила недалеко від мене. Одного разу ввечері вертав він додому. (А та Марушка жила в п'ятому блоці, до нього треба було перейти коло перших чотирьох блоків). Коли він вже минав четвертий блок, побачив, що коло п'ятого стоять дві вантажівки, коло них стійка гестапівців. А там навколо був дуже високий паркан, зверху по ньому ще пару разів колючий дріт натягнутий. Роман як побачив гестапівців, то почав втікати. Вони зачали кричати: “Гальт!” – і за ним. Роман був дуже спритний, побіг до другого блоку, хотів у мене переховатися. Але потім вирішив, що там можуть його перестріти. Тоді він перескочив через паркан на площу Вульку й утік поміж кущами й деревами. Німці його не наздогнали. За якийсь час вантажівки поїхали, стало спокійно, й десь по другій ночі він прийшов до мене.

---

¹ Вояки ДУНу та їх старшини відмовилися продовжити ще на один рік термін контракту через невиконання зобов'язань щодо них та України загалом. Німецьке командування вирішило не продовжувати термін служби Легіону ДУНу, і на початку січня 1943 року стрільців почали відправляти до Львова, де їх розформовували. 6 січня 1943 р. з Могилева було відправлено 22 старшин, у тому числі Р. Шухевича, у супроводі офіцерів гестапо. По приїзді до Львова 8 січня старшин на чолі з майором Є. Побігущим було заарештовано і посаджено в тюрму на вул. Лонського, де вони просиділи три місяці.

На другий день ми ходили дивитися на той паркан. Роман сказав: “Знаєш, я побив український рекорд зі скоків у висоту: перескочив ту сітку з дротами й навіть штанів не подер”. Роман був спортсмен. Грав у водне поло, у змаганнях займав високі місця¹.

Коли Роман був у підпіллі, в нього народилася донька Маруся 16 жовтня 1940 року. Син Юрко народився 28 березня 1933 року в селі Оглядіві на Радехівщині².

Від вересня по грудень 1941 я сидів під час німецької окупації в тюрмі на вул. Лонцького [Сучасна вул. Брюлова К.] у Львові. Гестапо мене заарештувало за те, що я видавав через крамниці міста Львова, якими завідував (їх було біля 270), потрібні речі на ОУН, а все те записував на кошт міста. Режим у тюрмі був дуже суворий. По місяцю мого перебування мене викликають несподівано до амбулаторії на уколи. Лікар-східняк сказав мені лягати під простирадло. Під нею був хліб і шинка, яку мені лікар сказав скоро з’їсти. Тоді був у тюрмі голод.

Одного разу мене викликають гестапівці на розмову. Їх сиділо двоє. Вони представилися мені представниками польської організації в гестапо. Поляки-гестапівці мені сказали, що я тут сиджу “за зв’язок з Романом Шухевичем і за те, що ви є українцем. Українці мордували поляків, а тепер ми будемо мордувати і винищувати українців, як перед тим вони нас нищили. Ви звідси живим не вийдете, і тому ми з вами так відкрито говоримо”.

По виході з тюрми я влаштувався до Українського Центрального Комітету (УЦК) у економічний відділ, де керував транспортом. Одного разу до мене підійшов один чоловік з відділу молоді і попросив мене, чи не допоміг би я влаштувати голові УЦК Володимиру Кубійовичу зустріч з Романом Шухевичем. Ромко погодився на зустріч. Місце зустрічі Роман мені сказав забарикадувати з обидвох кінців вулиці автами (на яких ми зняли кола, ніби ремонтуючи), щоб тим самим унеможливити вільний доступ до місця зустрічі у разі непередбачуваних ситуації. За дві години до зустрічі Роман казав мені повідомити Кубійовича, що їхня зустріч відбудеться в його робочому

---

¹ Роман Шухевич організував спортивний клуб “Русалка”, в якому проводилися змагання з футболу, волейболу та баскетболу. 15 – 16 вересня 1923 року на IV Запорізьких іграх у Львові на змаганні юніорів Шухевич встановив рекорд з бігу на 400 м з перешкодами та на 100 м, переміг у плаванні на 100 м з часом 1 хв. 54,7 сек., посів призові місця в метанні диска та ядра. Неодноразово виступав на студентських змаганнях Львова серед фехтувальників. У 1933 році на чергових Запорізьких іграх переміг у спринті “сеньйорів”. Разом з А. Івахнюком організував “моряцькі табори”, під час яких вони плавали найбільшими ріками Західної України.

² У 1930 році у Шухевичів в Оглядіві народилася дочка Марта, яка померла немовлям.

кабінеті. А той мені в кабінеті каже, що “то є дуже небезпечно зустрічатися. Перекажіть йому, що нам не треба зустрічатися. Скажіть йому, що він робить дуже добре свою роботу і перекажіть найкращі побажання у його нелегкій справі”.

***

Я пішов до дивізії у 1943 році¹. Там я перейшов підстаршинську і старшинську школу. Я контактував з Романом Шухевичем через Богдана Підгайного та о. Івана Гриньоха. Часто приїжджав до Львова. Одного разу приїхав на чотири-п’ять днів у грудні 1943 року. Була тоді якась пластова зустріч, і я пішов на неї. Там зустрів Стефцю, дівчину-розвідницю, яка колись допомагала нам слухати телефонічні розмови. Вона каже: “Хочеш зустрітися з Романом?” Я відповів: “Так, хочу, але в мене є тільки два дні”. Ми домовилися. Я знав, що Роман у неї переховується. Там було досить безпечно: вона вийшла заміж за священника-українця, який працював у гестапо², а потім – в НКВД³. Його майже ніколи не було вдома, він все кудись виїжджав.

На другий день вона мені сказала, щоб я чекав о пів на третю на розі коло церкви Юра. Ми зустрілися з Романом і ходили майже до півдесятої вечора по Львову, а потім спинилися коло гестапо. Він сказав, що тут найбезпечніше.

Роман був вбраний у куртку, під курткою мав короткий автоматичний пістолет. Я мав старшинську форму і бельгійський службовий револьвер. В кишені я ще мав свого власного маузера, якого дуже любив. І від 7.30 до 9.30 (о 10-й Роман мусив бути вдома, бо вже не можна було ходити по вулицях, а йому – особливо небезпечно) ми простояли, розмовляючи, коло гестапо.

Роман показав мені на трьох-чотирьох українців, які вийшли звідтам, і сказав: “То є мельниківці⁴. Вони мають спеціальне завдання

---

¹ Дивізія СС “Галичина” створювалася у 1943 році Українським Центральним Комітетом на чолі з Володимиром Кубійовичем за згодою німецької влади.

² Таємна державна поліція Німеччини у 1933 – 1945 роках.

³ Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР у 1917 – 1946 роках.

⁴ Назрівання конфлікту всередині ОУН відбулося через суперечливість поглядів щодо програми діяльності Організації між молодшою та старшою генерацією. Перші виступали за опертя на власні сили і ведення боротьби революційними методами, другі – за помірковані дії та повну орієнтацію на Німеччину. Тому 10 лютого 1940 року в Кракові було створено Революційний Провід ОУН на чолі з С. Бандерою, який підтримала більшість членів на території України. Члени ОУН на еміграції підтримали Андрія Мельника. Нові організації почали називатися за прізвищами своїх лідерів: ОУН-р (еволюційна) – “бандерівцями”, ОУН – “мельниківцями”. У боротьбі за вплив на національно-визвольний рух мельниківці на початках використовували німецьку окупаційну владу.

шукати мене”. Але їм навіть на думку не спадало, що цивіль¹ у курті, що стоїть коло старшини, то якраз він. Ніхто на нас не звертав уваги. Я розповів Романові про вишкіл дивізії, про становище старшин. Роман сказав, що такого вишколу, як у дивізії, в УПА дати не зможемо: нема ні можливості, ні старшин, нема ні пристановища, ні достатньо зброї проти наступу танків. “В майбутньому, – сказав він мені, – ти повинен пам’ятати таке: дивізія піде на Поділля або в Карпати (більшовики в той час вже майже зайняли Волинь). І в певний момент повинен дати дивізії наказ піти в підпілля, в УПА. Вояцтво загалом материнське, наказ виконає. Старшинський склад – переважно мельниківці. Твоє завдання підготувати їх. Коли дивізія перейде до УПА, а вони залишаться самі, їх чекає розстріл. Їх треба переконати”. Роман подав мені повно інструкцій, з якими я поїхав до старшинської школи.

Я розпитував Романа про УПА. Чи правда, що в УПА є і жиди, головно медичний персонал? Роман розповів про такого одного доктора-українця. В УПА є багато поранених, і не завжди в підпіллі є можливість лікувати. До того доктора послали кур’єра повідомити, що до нього завтра приїде підвода й завезе до шпиталю, в якому просять перебути зо два тижні, зробити операції, а потім його назад відвезуть. На другий день, коли приїхала підвода, вийшла служниця і сказала, що пан доктор поїхав до Кракова й верне, коли буде Україна. Ми мусимо мати лікарів. І як нема українців, беремо жидів. І лікарів, і медсестер. Деякі з них дуже добрі. Вони вдячні УПА, що їх врятували від німців.

В часі розмови я запропонував Романові, що візьму зі собою його дружину і дітей і приміщу їх десь в українському середовищі в Німеччині. Роман категорично відповів: “Ні. Моя родина залишиться на рідних землях. А як прийдеться нам загинути, то хоч наші кості удобрять рідну землю”.

Роман дуже негативно ставився до еміґрації. Він бачив еміґрантів у Кракові² й Німеччині. Вважав, що то переважно елемент не здатний до творчої політичної роботи. Сказав, що тепер еміґрація буде довша. Зі своєї практики він знає, що більшість людей в еміґрації міняється, для них основним стає заробити якнайбільше грошей. Еміґрація дуже нищить людину морально.

---

¹ Цивільний.

² У 1939 – 1941 роках Роман Шухевич з родиною був на еміґрації у Кракові в Польщі.

***

У 1944 році ми востаннє бачилися з Романом. Він завжди був оптимістично, радісно настроєний. В дивізії тоді широко дискутувалася справа розстрілу сотника УПА¹, який пішов на співпрацю з німцями. Роман сказав: “Цей старшина був дуже добрий командир. Але наказ, що нікому не можна на власну руку домовлятися з ворогом, він зломив. Польовий суд покарав його розстрілом. В майбутньому ми мусимо завести залізну дисципліну, інакше не втримаємося”.

Ще він казав, що не може бути два підпілля, тому й був роззброєний мельниківський курінь командира Малого. Більшість вояків перейшла в УПА; хто не хотів, пішов додому.

Помимо того, що ситуація для УПА була дуже тяжка, Роман складав плани на майбутнє. Казав, що, як в УПА ввійдуть кілька тисяч вояків з дивізії, добре вишкolenих, то буде велика підтримка. Ще казав, що в умовах підрадянських дисципліна і послух для нього питання не дискусійне.

Це була моя остання розмова з Романом.

Розповідали мені потім його сестра і Марушка про такий випадок. Його батько лежав хворий спаралізований вдома у ліжку. Маму забрали до тюрми. Помешкання батьків Романа було на поверсі, а на партері москалі поставили варту й чекали, що Роман прийде відвідати хворого батька. Одного разу приїхав високий чин НКВД з двома вояками. Офіцер сказав охоронцям чекати внизу, а сам піднявся сходами. Батько відразу впізнав його, бо то був Роман, але не міг говорити. По розмові він зійшов вниз і поїхав разом з вартою. То було цілком у стилі Романа.

Роман був, як називали його націоналісти, 105-відсотковий. То була найвища оцінка тих, хто належав до ОУН. Син його Юрко був на 95%, а також на 95%.

Роман був дуже товариський, компанійський, приємний, викликав велику приязнь до себе. Я так йому вірив, що, якби він посеред ночі сказав мені, що то світить не місяць, а сонце, я повірив би йому беззастережно. Таке було велике довір'я до його особи.

Підприємство “ФАМА”, яке ми разом заснували, завдяки Романові працювало так добре й довго й приносило користь ОУН,

---

¹ Можливо, це сотник Микола Олійник – “Орел”, який діяв на терені теперішнього Кам'янка-Бузького району Львівської області. За вироком Організаційного суду ОУН його розстріляли 15 квітня 1944 року біля села Соколя Буського району.

надавало фінансову допомогу Організації. У “ФАМІ” знайшли при-
становище багато колишніх політичних засуджених, які не мали змо-
ги працювати легально.

Фінансова поміч ООН не була ніде зафіксована. Засуджені за
участь в ООН були легально зайняті робітники “ФАМИ”, і польська
агентура, яка приходила до нас, бачила, що “ФАМА” не веде жодної
протипольської роботи. Думаю, що той бізнес був дуже добрий і
приніс багато користі всім.

Опубліковано:

*“Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича // Упор. Василь Кук,
Микола Посівнич. – Львів: Медицина світу, 2005. – С. 9 – 87.*

МОЄ ЖИТТЯ (Уривки зі споминів про Романа Шухевича)

Виявилося, він [Роман Барановський] був на услугах поліції, головню “радци” Івахова, Чеховського і Білевича вже від довшого часу, ще відтоді, коли вийшов із тюрми, та що був платний через польську поліцію. У своїх зізнаннях він подав, що замаху на Собінського допустилися студент техніки з Данціґа Богдан Підгайний і мій стриєчний братанок Роман Шухевич. Перший хотів стрілити Шухевич, але йому затявся револьвер. Тоді стрілив Підгайний і одним стрілом положив Собінського трупом. Дальше подав, що до мене вже давніше звертався Зибликевич (з процесу басарабівців) про зновлення, але я в цьому відмовив, бо не хотів впихати у біду свого братанича. При розправі поправився Барановський, що Зибликевич був не в мене, але в д-ра Старосольського і йому подав назвиська обох справців, що також було неправдою.

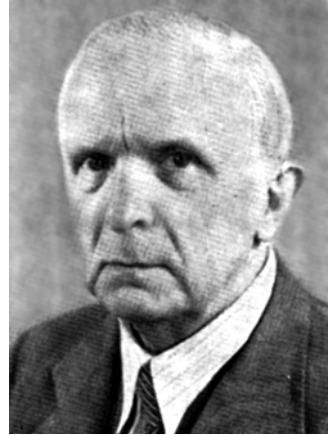
Треба знати, що дружина д-ра Старосольського, Дарія з Шухевичів, була рідною тетою Романа Шухевича.

Можна собі уявити, в яким незвичайно прикрім, прямо безвихіднім положенні найшлися ми оба, коли довідалися, що близький кривний, власне свояк, був дійсний співсправець убивства і що ми, мимо цього, боронили підсудних Атаманчука і Вербицького. Щойно тоді стало мені зовсім ясно, чому Атаманчук у певнім моменті віднісся до мене з недовір'ям.

Між тим випущено Івана Вербицького, мабуть, у злуці із зізнаннями Барановського. Заходила обава, що тепер прокуратура притягне до відповідальности Підгайного і Шухевича.

Маючи в руках зізнання Барановського, запитав я про все Підгайного. Підгайний був найщирішим приятелем Романа Шухевича. Оба вони були запальними спортсменами, отож здогад поліції на основі великих слідів від утечі був зовсім влучний. Через Романа Шухевича я познайомився з Підгайним і дуже його полюбив, бо він був на правду дуже симпатичний. Його, а не Романа Шухевича запитав я про справу, бо Шухевич був дуже твердий в конспірації і ніколи нічого не сказав, хоча б його навіть як катовано, зате Підгайний був дуже говірливий і в щирості говорив мені, моїй дружині та іншим про найважливіші тайни організації. Він не був у дійсності ніяким конспіратором.

Він признався мені, що Барановський вірно описав усе, та описав мені цілий перелік подій. При тім додав, що оба вони чекали на Собінського на Королівській вулиці [Сучасна вул. Сліпого Й.], а на розі Зеленої вулиці і вул. Бабилеча чекала чуйка, яка мала дати їм знати, що Собінський йде додому. По чині втекли через гору Яцька, де на них чекали товариші, щоб в разі небезпеки стати їм до помочі, а опісля з гори св. Яцька збігли до трамваєвої зупинки коло Промислової школи, де przypadково чекав трамваєвий віз, яким всі спокійно роз'їхалися до домів. Коновалець заборонив їм зголошуватися, і вони приказу послушали. Коли б були дістали наказ зголоситися, були б з певністю послушали і зголосилися.

Степан Шухевич

У 1934 р. в злуці з ліквідацією ОУН і убивством мін. Перацького арештовано і Романа Шухевича, і Підгайного. Тоді багато говорено, що зізнання Барановського будуть у великій мірі основою слідства і акту обвинувачення. Родичі обох удалися до мене, щоб я якось довідався, чи справа Собінського буде наново предметом акту обвинувачення, бо боялися за своїх синів. Своєю дорогою, коли оба засуджені вже були на волі, я вважав, що було б неекономічно, аби ще других двох хлопців мало відбувати кару за те саме.

Якось раз вліті 1935 р. чекав я на трамваєвій зупинці напроти поліції при Казимирській вулиці [Сучасна вул. Городоцька], де чекав також старший пшодовнік служби Войцеховський, що працював у бригаді "К", яка слідила комуністів, тоді коли бригада проти політично підозрілих українців називалася "У". Між обома бригадами була страшна конкурентна ривалізація і ненависть. Віз довго не надходив, і ми з Войцеховським говорили. Розмова зійшла на прийдешню розправу в справі вбивства Перацького (ту справу названо "Варшавська справа"). Я постановив використати ненависть між обома бригадами і дещо довідатися такого, що мені не було знане. Я різне довідався і рішив запитати, чи справу Собінського будуть наново розглядати, а що таке пряме питання могло б кинути якесь підозріння, і перед "поліціантом" треба бути завсіди осторожним, тому я почав, що так скажу, справу обходити. Розмова була менш-більш така:

Я: Кажуть, що зі справою Перацького будуть розглядати ще інші старі справи.

Войцеховські: Які старі справи?

Я: Кажуть про справу вбивства Чеховського.

В: Пане меценасе! Оказалося, що Чеховські був страшною свинею. З його справи вилізло би не одно свинство наверх. Та справа ніколи світла денного не побачить.

Я: Говорять про справу вбивства Михайла Гука.

В: І то неправда. Виконавець живе за границею.

Я: Зачув я також, що і справу Собінського...

В: Пане меценасе, і та справа світла денного більше не побачить. Прецінь влада не захоче компромітувати польський суд, який видав такий фатальний несправедливий вирок. Котра як котра, але та справа ніколи не буде порушена.

Дістав я те, чого хотів довідатися, і повідомив про все родини справців для їх втіхи.

Бачив я опісля не раз Вербицького та Атаманчука, і вони не мали ніякого жалю ані до Романа Шухевича, ані до Богдана Підгайного. Добрі хлопці.

На тім можу свої згадки про справу Собінського закінчити.

Зараз апеляційний прокуратор Дембіцкі, який провадив нагляд над веденням розправи, запросив мене до свого кабінету і сказав, що поступок Вондравша був невластивий і що він не повинен був робити мені ніяких перепон. Опісля звернув на це увагу Вондравша. При тій нагоді Дембіцкі заявив мені, що я його переконав і він вірить, що Провід ОУН з тою справою не мав нічого спільного. З моєї сторони я додав Дембіцкому, що на забороні слова стратив не я, але польська урядова сторона, бо була б вона ще дуже багато важного довідалася про Барановського та його відносини до Івахова та про самого Івахова, а так це все остане моєю тайною. В дійсності, я не мав нічого сенсаційного до сказання, але говорив таке Дембіцкому, щоб кинути маленьку інтригу та спричинити гостру нагану для Вондравша.

Барановський у своїм посліднім слові не порушував мене. Уваги і занотовання гідне те, що Барановський через цілий час розправи послуговувався виключно тільки польською мовою, супроти чого я і д-р Роґуцький в питаннях до нього реваншувалися, уживаючи тільки польської мови, аби не плямити гідности нашої мови в розмові з такою поганню.

Коли присяглі пішли на нараду, прокуратор Мітрашевські в розмові зі мною ще раз сказав, що, після його думки, Барановський дістав акт обвинувачення зовсім неслухно і він (прокуратор) є свято переконаний, що присяглі питання щодо Барановського односторонньо заперечать. Тієї самої думки був також Барановський, який був

веселий і бундючний. Признаюся, що я в своїй душі щиро бажав за-судження Барановського. Коли б його уневиннено і звільнено, він міг би в який-небудь спосіб діяти даліше на шкоду нашого грома-дянства, а через задержання його в тюрмі така його “робота” става-лася неможливою. Врешті Роман Барановський виявився не тільки конфідентом, провокатором, зрадником, але також ординарним бандитом, який міг бути дуже небезпечний.

Коли провідник лави присяглих проголосив вердикт, яким усіх підсудних признано винними, настрої Барановського нагло зміни-вся. Він став зломаний, сумний, чого не міг замаскувати. Суд засу-див усіх підсудних на тюрму, реченця якої вже не тямлю. Безпереч-но, кара була уложена вже згори.

Завважу, що Барановський в часі тієї розправи був уже жонатий з панною Герасимовичівною, про яку я згадував при нагоді справи “листопадівців”. Вона через цілий час розправи сиділа в Самборі і ходила на розправу. Її ніхто не займав, нікому, мабуть, і через думку не приходило грозити їй в який-небудь спосіб. Коли б таке було, я був би через Підгайного довідався. Але Вондравш жалувався переді мною, що не можуть дати собі ради з Барановською. Вона стало ходить на команду поліції, робить доноси, що націоналісти погрожують їй смер-тю з помсти за виступи її мужа, та жадала сталої опіки польської поліції.

Барановського опісля вивезено до тюрми у Святім Хресті. Коли з нагоди великих арештовань націоналістів у 1934 арештовано та-кож Романа Шухевича, тодішній апеляційний суддя для справи особ-ливої ваги Валігурскі, каналія в людській шкурі, хотів від Баранов-ського довідатися все, що той знав про вбивство куратора Собінсько-го. Суддя написав відозву до Компетентного суду, аби переслухано Барановського про те, що він знає про вбивство Собінського, про діяльність Романа Шухевича і взагалі що він знає про виступи ОУН, про її діяльність, котрих її членів може він заподати, що знає про тих членів та про їх діяння. Він, як апеляційний суддя, не вважав відповід-ним писати відозви до компетентного ґродського суду, бо то була занизька інстанція. Він написав її до відповідного окружного суду, який був у Кельцях. Цей взяв ту відозву на своє “Господарче” засі-дання і вирішив відіслати її “ведле пшиналежності”¹ до ґродського суду в якійсь місцевості коло Св. Хреста. Але заки окружний суд взяв те на засідання, заки виготовлено постанову, заки її вислано, заки ґродський суд взяв її знов на своє “Господарче” засідання, заки по-становив слухати Барановського згідно з бажанням Валігурского і

---

¹ Згідно з призначенням (пол.).

т. д., минуло дуже багато часу. Вкінці в перших днях липня 1935 року визвав ґродський суд заряд в'язниці у Св. Хресті, аби на означений день доставити Романа Барановського до суду та переслухати. Одначе того переслухання не було. У дні переслухання прийшло до ґродського суду повідомлення заряду в'язниці у Св. Хресті, що Барановського доставити не можна, бо дня, назначеного до переслухання, рано, він помер на чахотку, яку вже мав у часі розправи. Здається, було це восьмого липня 1935 р.

В часі розправи у справі вбивства Голуфки мав я дуже великі грошеві витрати. Треба було платити стале помешкання в готелі, треба було щонеділі й свята їздити до Львова, треба було сидіти в кав'ярні й ресторани з варшавськими кореспондентами Стнічинським, Пацьоровським та іншими, де мусів я пристосовуватися до них і також ставити їм пиття, а це немало коштувало, треба було знова щодня говорити зі Львовом по телефоні і т. д. Признаний мені гонорар був рішучо замалий. Він не вистачав на мої витрати, і коли я виїздив зі Самбора по розправі, мусів позичити у д-ра Роґуцького 50 зол., щоб було чим заплатити в готелі за кімнату, але я ні від кого не жадав підвищення гонорару.

Зате стрінула мене інша, дуже “солена” відплата. В короткий час по розправі Юліян Шепарович як голова “Молодої Громади” скликав сходи в залах того ж товариства, на яких Іван Кедрин-Рудницький складав справоздання з тієї розправи. Між іншим, закинув він, що українські оборонці не відповіли завданню, бо не висвітлили політичної сторінки, а дальше сказав, що Соханьські обіцяв йому, що подасть публічно до відома при розправі назвиська всіх українців, що стоять на услугах поліції як конфіденти, коли д-р Шухевич поставив йому при розправі таке питання, але такого питання не було, і ми стратили світлу нагоду довідатися про таку важну для нас річ.

В певнім моменті увійшов на залю д-р Володимир Старосольський і попросив зараз же про голос. Він сказав, м. і., що убивство Голуфка – це для нас, українців, страшна страта, що оборонці-українці повинні були це при розправі піднести, повинні були старатися висвітлити, хто був ініціатором вбивства, а не “ховати кінці у воду”, бо таке поставлення справи – це “звичайне адвокатське крутіство”. Сказавши ті незрозумілі для мене і зовсім несподівані слова, д-р Старосольський зараз-таки відійшов.

На те все відповів я так:

– Завдання, яке на мене зложили люди, що мені довірили заступництво в тій справі, я вповні виповнив. Я мав старатися по можності висвітлити ролю Романа Барановського в тій справі і взагалі, і це я зробив. Не знав я нічого про те, що Соханьські мав намір виявити

при публічній розправі всі “чесні” назвиська українських політичних конфідентів. Про той намір я довідався нині і не можу зрозуміти, чому п. Кедрин не сказав мені про те все при розправі, тільки задержав при собі, щоб тим тепер вистрілити, які з різних причин дуже гостро почали виступати, бо й дотепер виступають проти нашої молоді. Належали до тих противників молоді не тільки політики з “Діла” (Іван Кедрин) і з “Громадського голосу”, але також недавно викинений з УНДО Дмитро Паліїв, що заложив свою окрему партію – Фронт національної єдності – і в своїх новозаложених пресових органах накидався на ОУН, хоч сам донедавна був членом тієї організації, а навіть дуже близько стояв до її Проводу. З тієї рації, коли я з нагоди якогось політичного процесу стрів у ресторані “Польонія” в Тернополі радника Ярославського, який виконував в Тернополі таку саму роботу, як “пан радца” Івахів у Львові, той сказав до мене з рації статей Паліїва проти членів Проводу і самої ОУН такі слова (ми говорили по-українськи):

– Пане меценасе, я розумію, що хтось може змінити свій політичний погляд, може зі згляду на ту зміну виступити з дотеперішньої політичної організації, але коли такий пан виступив, повинен бути настільки льояльний для тої давньої своєї організації і повинен сидіти тихо, а не плювати на неї при кожній нагоді найбруднішими плювотинами, як це робить редактор Дмитро Паліїв. Як називається та птиця, що каляє власне гніздо? – спитав Ярославський.

– Чого ви мене про це питаєте, коли ви самі добре знаєте назвисько цієї птиці? – викрутився я від відповіді.

Такі були тоді настрої серед українського і польського громадянства.

Вернувши з Тернополя (зі справи Костецького), зараз почав я розвідувати, що тим часом “інконкрето” зайшло у Львові. Довідався, що ревізія в мене дотичила також особи моєї старшої доньки Ірени. При загальних арештованнях забрано також наймолодшу доньку д-ра Степана Федака, мабуть, найбільш улюблену його дитину – Дарку Федаківну. Моя донька Ірена дуже приятелювала з нею, тому поліції була вона також підозріла. Нещастя хотіло, щоб в часі мого побуту в Тернополі Ірена спала в моїм ліжку. В нічній шафці коло ліжка лишив я найновіше число “Бюлетень ОУН”, яке якраз перед моїм виїздом вкинено мені до скриньки на листи. В часі обшуку польська поліція впала на те число і закинула дочці, що то її лектура, але якось вдалося було їй з того закиду викрутитися. Під час обшуку моєї канцелярії аґент Хім’як попав на мій свіжо розпочатий літературний твір, а саме повість на тлі саботажів ОУН і політичних про-

цесів. Вже було готових кілька розділів. Коли інші члени комісії перепроваджували обшук, Хім'як сів і читав початок моєї майбутньої повісти, а прочитавши, лишив її в канцелярії.

– Читав я знайдений твір пана, – говорив Хім'як мені пізніше. – Дуже мені він сподобався. Нехай пан меценас його якнайскоріше докінчить, це буде дуже цікава повість.

Але я повісти не докінчив. Похвала польського поліційного агента так мене розлютила, що я, прийшовши додому, зараз-таки подер і викинув скрипт.

Моєї доньки не арештовано, але мала вона ще “потяганку” на переслухання в поліції.

Причин приарештування Підгайного я не міг довідатися. Раз зараз по моїм повороті пішов я до тюрми “Бригідок” у надії, що може, буде нагода побачитися з Підгайним, коли його будуть провадити на переслухання або на прохід, і тоді хоч мімікою або зором з ним порозумітися. Для облегшення тієї роботи забрав я зі собою мого тодішнього апліканта Мирона Богуна. Дійсно, ми бачили Підгайного, коли його проваджено, мабуть, на прохід. Підгайний побачив нас, але ані не усміхнувся до нас, ані не зробив ніякого гесту, тільки перейшов зовсім, що так скажу, без виразу.

– Ов, то зле, – сказав я опісля до Богуна. – Боюся, що Підгайний заломився і когось сипнув.

– Це неможливе. Підгайний аж надто твердий і характерний, – завважив Богун.

– Пане-товаришу, я надто добре знаю Підгайного. Це дійсно дуже гарна людина, але боюся, що може “вихляпати” не одно. Чогото з найбільших тайн організації він не оповідав у мене вдома при дітях! Вже давно я його пізнав. Коли осінню 1932 року арештовано його і Ромка Шухевича, вже тоді я сказав, що за Ромка я не боюся, бо він твердий і нічого не вихляпає, але дуже боюся за Підгайного. Тому я в першу чергу старався тоді визволити Підгайного, а не свого братанка, бо боявся, що тамтой, коли посидить у тюрмі, скаже поліції все, що знає. Коли тоді пощастило звільнити Підгайного, він сам сказав нам, що то ціле щастя, бо коли його проваджено до слідчого судді, аби проголосити рішення про звільнення, Підгайний ще не знав, пощо його провадять. Гадав, що йде на переслухання, і був тоді рішений сказати все, що знав. Щастя, що тоді скоро вийшов, але тепер Біг знає, як довго прийдеться йому посидіти, а тоді... тоді різне може статися, а може, вже й сталося.

Між тим арештовано Степана Бандеру, Мигалья, Романа Шухевича, Макарушку, Стецька, Яніва і багато інших вартісних молодих

українців, про яких можна було догадатися, що належали до ОУН, а може, навіть відогравали в ній поважнішу роль.

Вже від якого місяця-двох кружляла не тільки між українцями поголошка, що десь на Поліссю або на Підляшші польське правительство підготовляє концентраційний табір (концентрак), до якого мають впакувати всіх політично підозрілих. По послідніх великих арештуваннях серед української молоді запевнювано себе взаємно, що всі арештовані підуть до того концентраку, якого всі дуже лякалися. У мойй канцелярії і в канцелярії д-ра Вол. Старосольського прямо не зачинялися двері, бо без перерви приходили родини арештованих, щоб інтервеніювати про звільнення. Однак ніякі інтервенції не допроваджували до мети, бо всі арештовані сиділи по арештах, як і перед тим.

Був у Львові студент котроїсь вищої школи, називався Іван Малюца. Він був сином гр.-кат. пароха в Новім Селі Збараського повіту, одного з найближчих сусідів мого шурина о. Володимира Герасимовича, пароха в Терпилівці, у якого мешкала тоді моя бл. п. мати. До залізничної стації в Богданівці із Нового Села треба було їхати через Терпилівку. Коли Іван Малюца їхав до родичів, завсіди вступав до мене, чи я не маю що передати для мами, а коли приїздив з дому до Львова, також приходив до мене з різними посилками з Терпилівки. Я знав, що Малюца був членом ОУН і належав до визначних осіб. Пізнав я це з розмов із ним. Тепер, коли прийшли великі арештування, його не арештовано. Він заходив кілька разів до мене і жалівся, що мусить укриватися, мусить кожної ночі спати на іншій помешканні, бо поліція дуже за ним пошукує, навіть у Новім Селі питали про нього.

Якось раз у другій половині серпня 1934 мав я потребу зайти на Горішню Личаківську вулицю. Погода була дуже гарна, я мав доволі вільного часу, тому я не їхав електричним трамваем, тільки пішов піхотою. На моє здивування, на Личаківській вулиці, менш-більш біля військової лічниці, стрінув Івана Малюцу, якого я задержав, почав з ним розмову словами: “Що ви тут робите?”. Малюца був дуже змішаний, сказав, що дуже спішиться, і ми зараз-таки розійшлися кожний у свою сторону. “Щось тут станеться”, – прийшло мені на думку, однак не можу витолкувати, чому така думка прийшла мені до голови.

В короткий час по тім часописи принесли відомість про вбивство директора філії української гімназії у Львові Бабія, якого застрілив молодий українець перед кам'яницею, де Бабій мешкав, коли той рано виходив до урядування. Вбивника важко ранено, і він пізніше помер в слідчих арештах у “Бригідках” у Львові. Це вбивство мимоволі пригадало мені мою стрічу з Малюцею на Личаківській вулиці перед кількома днями.

Бл. п. Бабія я пізнав у часі побуту Української Галицької Армії на Великій Україні. Він там служив при т. зв. Транспортляйтунг при залізничім заряді і експедіював та проводив той потяг, яким ми з бл. п. полк. ген. шт. Шаманеком їхали в січні або лютім 1920 з Вінниці до Балти. Опісля я не бачив його дуже довго, аж до часу, коли він став директором філії гімназії у Львові, куди прийшов з Бережан. Одної неділі на весну 1933 р. перед полуднем зателефонувала до мене жінка адвоката д-ра Голубовського, що в одинадцятій годині перед полуднем будуть у гімназії сходи́ни родичів, що на тих сходи́нах буде сам Бабій та що треба доконче піти і запротестувати проти того, аби в нашій гімназії директор пропагував між учнями “шпіцьльовство” і доносництво.

Тоді піднесено проти Бабія дуже поважні закиди, а саме:

1) Самі професори з його школи жалілися, особливо проф. Петро Мечник, що Бабій дійсно вчить хлопців шпигування своїх товаришів і професорів, кличе хлопців до себе і намовляє їх, аби доносили. Це знали професори з найліпшого джерела, бо від тих учнів, що їх Бабій намовляв;

2) Того року заборонив Бабій у своїй школі справляти свято в честь Тараса Шевченка, тому що хлопці не хотіли справляти якогось польського свята, мабуть, у честь Пілсудського. Не було свята в честь Пілсудського, тож не буде також свята в честь Шевченка – так виглядала його децизія;

3) Раз у неділю чи свято в часі Служби Божої для учнів хтось у церкві розкинув летючки ОУН. Бабій придержав під закидом того чину якогось студента університету українця і особисто віддав в руки поліції, за що стягнув на себе неприязнь всієї молоді, не тільки з ОУН.

Були ще інші закиди, які підношено проти Бабія, але ті три були найважніші. Між іншим, закидувано, що він страшний брус і дуже грубо поводитьсь не тільки з учнями, але також з родичами, які приходили до нього у справі дітей.

Між мною і Бабієм не було ніколи ніяких непорозумінь, він відносився до мене навіть з певного роду (може, й правдивим) поважанням, але до нього в справі мого сина, що ходив до тієї гімназії, я ніколи не ходив.

Голос Голубовської штовхнув мене до того, що я перший раз у моім житті пішов на конференцію родичів. Головно, боліло мене те, що в гімназії учать наших дітей шпигунства і доносництва та через те деморалізують нашу молодь.

Родичів зібралося доволі багато. Провадив сходи́ни директор Бабій. Були, м. і., приявні д-р Іван Бережницький з жінкою, д-р Лев

Петрушевич, д-р Іван Голубовський, син якого був якраз перед матурою, і багато інших.

Бабій підніс, що молодь є така, що погрожує розв'язання гімназії. Вона підлягає впливам ОУН і через те не хотіла, мимо його приказу, відсвяткувати польського урядового свята, і тому він слушно заборонив свято Шевченка. Говорив ще про доносництво, що такого нема в гімназії, але все ж таки він мусить знати, що діється в його школі. Закінчив свої довгі виводи визнанням до родичів, аби кожний свобідно виявив свою думку; він за це не буде гніватися, коли хто його скритикує.

Я попросив про голос і сказав приблизно таке:

– Правду скажу, що коли б влада розв'язала навіть всі наші гімназії, ми не мали б з того великої шкоди, а може, навіть користь. Що нам з того, що наші діти йдуть до гімназії? Вони покінчать або й ні, бо в наших гімназіях так страшно пересівають, що мало кому приходиться ту школу кінчити. Коли ж хто гімназію покінчить, то, звичайно, на університет його не приймуть, і дитина змарнується. Коли ж остаточно одного із сотні і приймуть на вищу школу, то не дадуть її закінчити. А коли комусь, наче сліпій курці найти зерно, лучиться можливість закінчити університет, то що він може з тими студіями зробити? Тому гімназій нам не потреба. Ліпше було б, аби молодь йшла до фахових шкіл. З гімназій ми не маємо ніякої користи. Навпаки, вони приносять нам велику шкоду. Коли дитина йде до гімназії, вона вміє добре по-українськи говорити, а в гімназії тими невільничими перекладами латинських авторів, головно Ціцерона, хлопці так псують собі мову, що, коли виходять зі школи, вже не знають своєї рідної мови, яку так добре знали, коли вступали до тієї школи.

Ще більша шкода для нашої молоді є та, що її учать в тій гімназії шпигування своїх власних товаришів і доносництва на товаришів. Ми, родичі, виховуємо наші діти так, щоб вони були далекі від такого норову, а тут у гімназії ломлять їх душі й готують послідовно на донощиків, на зрадників свого народу. Такої гімназії нам не треба, і коли б її розв'язано, не буде з того ніякої шкоди. Те говорю мимо того, що до головного закладу тієї школи я ходив і ту школу тут, в тім самім будинку, покінчив. Про заборону святкування роковин Т. Шевченка не вважаю потрібним навіть говорити. Це такий великий скандал, який говорить сам про себе.

Мої слова допровадили Бабія прямо до сказу. Він старався дватри рази мене перервати, але на мою заввагу: “Можу зовсім перестати говорити, але звертаю увагу, що ви, пане директоре, самі сказали, що кожний може зовсім свобідно виявляти свою думку”, – Бабій змовкав, але коли я скінчив, накинувся на мене зі страшною лайкою.

Опісля говорив д-р Голубовський, який, як батько майбутнього абітурієнта, сказав зовсім що іншого, як те, що перед двома годинами говорила мені в телефоні його жінка. Забрала голос якась добродійка в капелюсі, яка теж мала сина перед матурою; вона хвалила Бабія і його систему та закінчила:

– Добре, що мого сина тут нема, бо слова д-ра Шухевича були б його зовсім здеморалізували.

– Як назвисько пані добродійки? – спитав я, а коли вона подала назвисько, я додав:

– Дякую, гарно! Тепер вже знаю також назвисько вашого сина. Буду старатися з ним познайомитися і все те і ще дещо іншого переповісти йому.

ВАРШАВСЬКА РОЗПРАВА

Та знов треба нам думкою повернути назад. Вже було сказано, що родичі почали непокоїтися, щоб їх арештованих синів не вивезено до якогось мітичного табору інтернованих, що мав постати на Поліссю, але ще ніхто не знав нічого певного, чи такий табір взагалі є.

Нараз у неділю, мабуть 1 вересня 1934 року, розійшлася по Львові луною чутка, що хлопців вивозять до табору. Може, ще тоді, коли татари находили на села, або в часі пацифікації в 1930 р. був по селах і містечках такий самий сум і тривога, які запанували тепер в цілім Львові. Цих настроїв моє перо прямо не потрапить описати. Сумував і тривожився увесь український загаль без огляду на те, чи вивозили чийогось кривого або знакомого, чи не вивозили. Удар влучив у цілий український загаль, який в цілості сумував, може за винятком кільканадцяти політиків, заїдких противників ОУН. Назвиська їх заховаю для себе.

На нещастя, д-р Володимир Старосольський ще не вернув був з ферій, і через те всі затривожені родини заповнювали мою канцелярію і просили-благали про поміч. А допомогти не можна було ні в чому, бо куди удатися? До прокуратора Хіровського? До Прахтля-Морав'яньського? До знайомих поліцейних функціонерів? Але всюди давали відповідь, що вони про те нічого не знають, хоч пізніше виявилось, що всі вони про те все дуже добре знали і всі в тій роботі брали участь.

Та родин не ошукаєш. Мами, тати, сестри, браття, ну, і члени ОУН цілий день і ніч пильнували по вулицях від Бригідок аж на головний двірець і на головнім двірці, аби вкінці побачити, що вночі транспорт арештованих вивезено потягом на Раву-Руську. Разом з багатьома іншими хлопцями вивезено також Романа Шухевича, товариші якого коротко називали його “Шух”, а від того й мене називано “Старий Шух”.

Інтервенції оборонців у Львові та українських послів у Львові й у Варшаві не дали ніякого вислідку. Хлопцям прийшлося довгенько посидіти в таборі в Березі Картузькій, де відносини були так жахливі, що про той табір складено навіть осібні пісні, які вже були прийнялися і поширилися в народі.

Слідство про вбивство Перацкого і за інші справи провадив вже знаний нам Валігурскі. Він уживав всяких можливих засобів, щоб від арештованих видобути признання, а в дійсності – самообтяження і обтяження інших арештованих. Однак про подробиці справи не можна було нічого довідатися. У вересні арештовано Івана Малюца. Поширилися погослки, що Малюца, Мигаль і Підгайний дуже сиплять, але подробиці були нам невідомі.

В січні 1935 р. наші клієнти сказали д-рові Старосольському і мені, що нині вночі з Берези Картузької до Бригідок привезено Романа Шухевича. День перед тим, в часі якоїсь дрібної політичної розправи, мав я з Прахтелем-Морав'янським теоретичний спокійний спір про вартість пізнання особи з фотографії. Вечором вишукав я свою фотографію зі стрілецьких часів, на якій я представлений з бородою, з нечесаним довгим волоссям, як б'ю воші, а коло мене військовий лікар д-р Беляй і мій ад'ютант Кость Мацюрка. На фотографії я був рішучо не до пізнання. Цю фотографію я взяв, ідучи до Прахтля-Морав'янського, щоб йому доказати, що його твердження в нашій спорі було неслухняне. Ідучи до нього, я вже знав, що Роман Шухевич є в Бригідках. Коли я увійшов до бюро, застав Прахтля-Морав'янського дуже заглибленого у читанні якогось доволі грубого акту, що лежав перед ним на столі.

Привітавшись, я показав йому фотографію і спитав, чи пізнає на ній кого-небудь. Він довго приглядався, а вкінці сказав:

– Цей всередині є Роман Шухевич.

– О, перепрошую, не Роман, а Степан Шухевич.

Згадка про Романа Шухевича зразу привела мене на думку, що акт, який студіював Прахтель-Морав'янські, мусить відноситися до Романа Шухевича, і те назвисько під впливом прочитаного так вбилося йому в пам'яті, що він мимоволі тепер несвідомо його сказав. Я рішив використати ту нагоду і заговорив:

– О, пан прокуратор спровадив уже Романа Шухевича до Львова і власне тепер читає акт в його справі.

Прахтель-Морав'янські видимо зчудувався і сказав:

– Розумію, що через в'язничні мури завжди можна щось зауважити, але не можу зрозуміти, звідки пан знає про дві речі: Романа щойно вчора спроваджено, а пан сьогодні вже знає про те, а також звідкись знає про те, що я читаю якраз акт у справі Романа.

– Справа зовсім ясна! – відповів я. – Романа бачили люди, коли його провадили на двірці у Львові, і мені сказали, а що ви читаєте акт Романа Шухевича, то про це ви сказали мені особисто. Ви помилилися і місто назвиська Степана Шухевича подали Романа, і це зразу напровадило мене на думку, що остаєте під вражінням того, що в послідшій хвилині читали, то є під вражінням акту справи Романа Шухевича.

– По правді, в розмові з паном треба бути дуже осторожним, бо пан висновує з усього зараз же якісь несподівані дійсні висновки, – зауважив Морав'яньські.

Коли я вже мав від нього відходити, до його бюро увійшов д-р Володимир Старосольський, якого я там залишив. Він оповідав мені опісля, що Прахтель-Морав'яньські запитав його:

– Прошу мені сказати, звідки д-р Шухевич може знати вже сьогодні про те, що Романа Шухевича вчора спроваджено до Львова.

– Пане прокураторе, сьогодні у Львові про це всі знають, – відповів д-р Старосольський.

У цей спосіб мій стрієчний братанок Роман Шухевич опинився в Бригідках у Львові, і в цей спосіб ми про те довідалися, як також і про те, що проти нього провадиться справа разом зі справою вбивства Перацкого. У міжчасі в тій справі зайшла зміна. До Львова приїхав з Варшави апеляційний суддя для справ спецваги Вітуньські. Він перестудіював акт справи і вирішив, що справу вбивства Перацкого треба відлучити від комплексу всіх прочих справ і передати її до Варшави, куди вивезено також тих в'язнів, які мали відповідати за цей атентат. Вивезено Степана Бандеру, Богдана Підгайного, Мигалья, Гнатківську, Карпинця, Климишина, Мирослава (Мортка) Рака. Це, здається, вже всі. Лебедь сидів у Варшаві. Проти прочих арештованих, які позістали у Львові, провадив слідство Валігурські.

Була доволі гостра зима. Валігурські держав в'язнів у неопалюваних бетонованих келіях в підземеллі. Не мали вони плащів, не мали коців, щоб накриватися. Убрання на ніч від них забирали, щоб не могли загіртіся. В'язні залазили до середини сінника в соломку, щоб не замерзнути. Декотрим, прим. Романові Шухевичеві, понапухали пальці на руках і ногах. Але ті хлопці не заломлювалися, не обтяжували ні себе, ані других. Про це говорив я з начальником тюрми Павліком і просив, щоб він змінив умовини на ліпші, але від нього дістав я таку відповідь: “Нічого не можу порадити. Частина тюрми, в котрій сидять ті в'язні, застеріг собі для своєї виключної диспозиції пан суддя Валігурські. Він там видає зарядження, і я не маю там нічогосінко до говорення. Признаю, що таке трактування в'язнів є принаймні

нелюдське, але ні в чому допомогти не можу. Прошу звернутися до пана Валігурського”.

Але вдаватися до Валігурського не було найменшого сенсу. Раз стрінув мене Валігурскі на коридорі в суді і сказав:

– Прошу зайти до мого бюро, я дам панові фотографію панської матері.

Мене здивувало, відки світлина моєї мами могла дійти до рук цього нелюда, і я коротко спитав зі здивуванням:

– Моєї мами?

– Так, ваша мама це є колежанка моєї мачухи. Ходили разом до школи. Тепер я знайшов фотографію і, думаючи, що для вас це до-рога пам’ятка, хочу панові її повернути.

Було ясне, що зайшло якесь мале непорозуміння, але, мимо цього, я зараз у кілька днів по тім зайшов до бюро Валігурського, де в його неприявності його аплікант дав мені старі фотографії Євгенії Барвінської і Герміни Шухевичевої, жінки проф. Володимира. На відворотній стороні було олівцем написано “Євгенія Любович” і “Герміна Любович”. З того виходило, що мачуха Валігурського була шкільною товаришкою обох тих сестер. Герміна Шухевичева вияснила мені, що в школі а навіть пізніше вони зі собою дуже гарно, по-товариськи жили. Від кількох літ вона стратила Валігурску з очей. Слідно було, що коли суддя Валігурскі, може випадково, попав в альбомі своєї мачухи на світлини, на яких було написане таке окричане назвисько, як Любович, не мав нічого ліпшого до роботи, як позбутися їх з хати, і через помилку віддав їх мені, я ж передав їх Герміні Шухевичевій. Рішено використати нагоду. Герміна Шухевичева була знана зі свого великого такту та інтелігенції. Вона написала до старої Валігурської листа, в яким подякувала за пересилку фотографій і дуже обережно виявила охоту удержування і надаліше давніх приятельських відносин, але на цього листа вона ніколи не дістала ні словечка відповіді. Це знаменито ілюструє тодішні польсько-українські відносини.

Слідство в справі вбивства Перацкого поступало вперед дуже помалу. Багато до надуми дала мені така пригода. Мабуть, Підгайного перевезено з львівської тюрми до Варшави пізніше, чим інших хлопців. Раз, коли я був у тюрмі, завважив, що зараз у сусідній добре ogrітій кімнаті Підгайний стояв над столом, на яким була рисункова дошка, і щось рисував. З його стоячої постави і з того, що мав у руці т. зв. лінійку, я прийшов до переконання, що він виготовляє якісь технічні рисунки. Його ніхто не пильнував, і в кімнаті він був самий. Хоч двері між обома нашими кімнатами були зовсім отворені, я не

чіпав Підгайного; він мене не бачив, тому я міг довший час обсервувати його поведення. Він завзято рисував.

З того виходило, що Підгайний має в тюрмі якісь спеціальні згляди, а такі згляди можна дістати тільки тоді, коли хтось на них заслузиться: при слідчій арешті – коли сипле товаришів. Вправді, загально в місті говорено, що Мигаль, Малюца і Підгайний сиплять прямо скандально. Останній спеціально сипле свого найщирішого товариша Романа Шухевича, однак я не дуже довіряв цим пліткам, особливо щодо того посліднього, бо не міг повірити, щоб Підгайний міг його обтяжити: аж надто дуже добре вони зі собою жили. Справа виготовлювання якихсь рисунків у добре опаленій кімнаті, коли його товариші пухли по келіях зі зимна, утвердила мене в переконанні, що Підгайний таки сипав. Тоді станула переді мною велика психологічна загадка. Підгайного хвалили всі його шкільні товариші і знайомі без вийнятку як дуже характерного, словного джентельмена. Говорили, що наслідком його завзятости і твердості ніяка сила на поліції ані в слідчого судді не видусить з нього нічого. А тут нараз Підгайний сипле, і то ще до того свого найщирішого товариша. Ці мої скрупули набрали ще більшої натуги, коли Романові Шухевичеві вдалося “випукати” до сусідньої келії, в якій сиділа, мабуть, Стефанія Корінцівна, що “Підгайний його сипле”. Адресатка на видженні передала ту відомість своїй родині, та знов переповіла Євгенії Шухевичевій, мамі Романа, яка, затривожена, прибігла до мене зі словами: “Пане Фаню, що то буде, що то буде?”

Крім успокоювання, я не міг нічого порадити, тим більше, що й сам почав боятися про долю своїх старших дітей. А було це так. Мій старший син Іван Шухевич, тоді ученик вищих гімназійних клас, залюбки щось майстрував. Його роботи були дуже солідні. Раз просив його Підгайний, щоб зробив йому з дощечок пуделечко, і притім подав вимір того ящика. На питання жінки, пощо йому потрібний той ящик, дістала вона відповідь, що потрібний на цукорки для одної панночки.

Наречена Підгайного, панна Мері Рогоживна, мала з ним дуже часто (навіть два рази на тиждень) дуже довгі побачення, коли інші обвинувачені, мимо наших найбільших старань, не могли ані одного разу дістати тоді хоча б коротке побачення. Прийшла до мене панна Мері і сказала, що має до мене просьбу, а саме, що мій Іванко в 1933 р. вліті зробив Підгайному дерев'яний ящик, якого той ужив для виготовлення пекельної машини, і ту пекельну машину якась панночка з доручення Підгайного підложила опісля в друкарні Яцкова. Тепер питався Підгайний, чи може сказати слідчому судді, що той

ящик зробив йому мій Іванко. Дальше просив, аби я з панною Мері пішов до його тітки Бамбуровичевої (польки), щоб панна Мері могла забрати звіттам якісь приготовані пекельні машини, бомби тощо, щоб на випадок поліційної ревізії їх там вже не було. На це дістала вона від мене таку відповідь: “Бачу, що Богдан уже цілком здурів. Вже стільки людей всипав і упхав у біду, а тепер ще хоче нищити мого сина. Коли б це зробив, так тоді подякуйте йому за таку гарну прислугу. Вже більше в житті не уділю гостини у своїй хаті. Другу просьбу сповню, бо тут не наражую нікого зі своїх дітей, тільки себе самого, і піду з вами до Бамбуровичевої”.

Та наш хід був зовсім непотрібний. Стара Бамбуровичева, мабуть, здавна підозривала “свего Богданка” про щось дуже підозріле, і коли його арештовано, вона зараз перепровадила “основну ревізію” у всіх речах, які він лишив у неї, та все підозріле десь винесла. Дивним дивом не вибухла при тій “ревізії” ніяка пекельна машина ані бомба.

– Ого, вже нічого нема. Я усе спрятала, – сказала нам старенька і показала сливе цілком порожні валізки Підгайного, який не покликувався вже на свідоцтво мого сина Івана Шухевича, і я мав спокій. Що ні Валігурські, ані поліція мене тоді не чіпали, це було доказом, що Підгайний на мене і на мою хату нічого не сказав, а може, мав тут той заказ притягання мене до відповідальності, про який Миронові Богунові говорили панове Вітунські й Желеньські. З огляду на таку заборону слідчі судді могли не натискати навіть у лагідній формі на Підгайного, і він не потребував про мене нічого говорити. На це все напроваджує мене те, що Підгайний так страшно зрадив свого щирого від серця товариша Романа Шухевича.

Цілком природно, що родини поарештованих шукали для кожного із них оборонців. До мене удалися про оборону батько Підгайного і батько Карпинця. Я радо прийняв оборону обох; спеціально щодо Підгайного мав я велике заінтересування, бо був він для мене психологічною загадкою, яку хотілось мені доконче розв’язати, а ще хотів я на нього вплинути, щоб відтяжив Романа Шухевича та інших. Вірив я щиро, що Підгайний мене послухає. Д-р Володимир Старосольський мав боронити Степана Бандеру. Багато клієнтів удалося до д-ра Мар’яна Глушкевича, який, одначе, мабуть, у травні 1936 року помер. Відпав нам ще один дуже вартісний оборонець.

Старий Підгайний питався мене, “що буде коштувати” така оборона. Я сказав йому, що розправа буде у Варшаві, що потриває кілька тижнів, а це спричинить багато видатків. Декотрі з родин не будуть могли нічого заплатити, тому було б добре, щоб усі родини складали гроші до спільної каси, з якої опісля оплатиться кошти приготування

до розправи і кошти самої оборони при розправі. Предложив я Підгайному, який був дуже заможний, щоб зложив до спільної каси 2000 зол. на кошти цілої оборони, то є на оборону в усіх інстанціях. Підгайний радо згодився і зложив наразі на мої руки 1000 зол., які я поки що затримав у себе в перехованні, бо ще не було уставлено органу, який мав би завідувати касою оборони.

Вкінці у другій половині 1936 року (серпень-вересень) доручено заарештованим акт обвинувачення. Тямлю, що обвинуваченими були Степан Бандера, Ярослав Карпинець, Микола Климишин, Микола Лебець, Дарія Гнатківська, Мирослав Рак, Роман Мигаль, Богдан Підгайний, Іван Малюца. Прочих не тямлю. Бандері закинено, що він з доручення Євгена Коновальця дав ініціативу і приказ убити Перацького, який виконав Мацейко, що щасливо втік за кордон (мабуть, до Усташі). Прочих обвинувачувано в ближчій або дальшій допомозі Мацейкові в доконанні вбивства або в утечі за кордон. У тім посліднім мали допомогати Ярослав Рак і Дарія Гнатківська. Понад то, всіх обжаловано про злочин зради стану¹ через приналежність до ОУН.

Вже зі змісту акту обвинувачення виходило, що все сперлося на зізнаннях Підгайного, Малюци і Мигалья. Було тільки спірне, кому із них належить дати першенство, від кого почалося те “сипання”. Здається, що воно таки почалося від Підгайного, але за те не беру ніякої певної гарантії.

Дуже інтересна приповідка почала тоді кружляти по суді у Львові. Перацького убив Мацейко, а львівський адвокат Ян Перацькі мав зайнятого у своїй канцелярії адвокатського апліканта, що також називався Мацейко. Отож тоді в суді говорено: “Кожен Перацькі мусить мати свого Мацейка”.

Непотрібно говорити, що про назвисько вбивника ми довідалися щойно з акту обвинувачення. Але з того акту обвинувачення ми довідалися про ще щось дуже інтересне, а саме про те, що варшавський прокуратор Желеньські в акті обвинувачення покликав на свідки до розправи д-ра Степана Шухевича і д-ра Володимира Старосольського. Це викликало деяку правничу дискусію. В обов’язуючій польській карній процедурі був виразний припис, що не можна покликати на свідка до розправи того, хто в тій справі був уже установлений оборонцем, але не було ніякого припису, що не може боронити той, кого вже викликано як свідка. Вправді, ми оба зложили були до актів наші повновласті як оборонці, однак, мимо цього, про-

---

¹ Зрада Батьківщини.

куратор покликав нас зовсім безправно на свідків. Мало це якусь поважну ціль, бо в дійсності не було нічого такого, про що у справі убивства Перацкого ми могли б свідчити. Ту ціль дуже одверто вияснив нам Прахтель-Морав'яньські, який сказав до нас обох зі Старосольським: "То дивно, що варшавський прокуратор боїться львівських адвокатів, а тому покликуює їх за свідків, щоб позбутися їх із зали розправ". Хай там що, для нас це було великою честю, що варшавська прокуратура, яка не боялася тамошніх славних адвокатів, обох нас боялася, бо інша справа заробітчанство, а інша справа – сповнення свого громадянського обов'язку.

Повищий інцидент з Прахтлем-Морав'яньським вказував, що варшавський прокуратор доложити усяких старань, щоб ми обидва не виступали при розправі, і через те всяка дебата, чи його поступок протинний праву, а чи ні, нічого не допоможе, тому рішено зрезигнувати з нашої помочі. І тому при розправі – хто знає, чи не найважливіший – забракло спершу д-ра Глушкевича, а тепер відпадали д-р Володимир Старосольський і д-р Степан Шухевич. Без хвальби скажу, що забракло трьох наших найліпших тоді оборонців. Лишився тільки д-р Ганкевич, але на того годі було багато числити. По його посліднім ліченні в санаторії він вже не являв великої оборонної вартости; при других міг бути, але щоб сам провадив оборону у великій справі, до цього він рішучо не надавався.

По дорученні акту обвинувачення д-р Кость Левицький негайно зібрав нараду Колегії оборонців. Крім браку оборонців, виявився також брак гроша на покриття коштів оборони. Заряджено складку проміж нашими фінансовими й господарчими установами, звідки на його руки вплинуло трохи грошей, але це все було замало. Тоді я сказав, що Підгайний зобов'язався вложити до спільного фонду на цілу оборону 2000 зол., з того половину вже зложив, і вона стоїть у мене до диспозиції. Д-р К. Левицький казав ту квоту вручити д-рові Ганкевичеві, що я й зробив. І д-р Кость Левицький, і я були того переконання, що гроші зложено на руки д-ра Ганкевича, але для спільного фонду.

Між тим зголосилися на оборонців ще д-р Володимир Горбовий з Долини як оборонець Бандери і д-р Шлапак зі Станиславова як оборонець Карпинця. За оборону Підгайного піднявся д-р Ганкевич, який прибрав собі ще як клієнтів таких підсудних, про яких ми знали, що їх родичі мають гроші, як Гнатківську та інших. До оборони приступив ще львівський адвокат д-р Лев Павенецький, кацап. Так, отже, оборона складалася з чотирьох людей, з-проміж яких двох були зовсім не знані як оборонці, а двох не представляли великої вартости. Тому й розправа не заповідалася світлою.

Понад то, д-р Ганкевич позабирав гроші від усіх маєтніших, так що для прочих остали самі вбогі клієнти. Вони не мали чим платити, а адвокати не мали за що їхати до Варшави, за винятком д-ра Ганкевича.

Вислано д-ра Ганкевича до Варшави, щоб там поробив приготування до розправи, як це робив я перед кожною більшою розправою у Львові, до чого дав йому український сеймовий клуб до диспозиції свою секретарку, а маршалок Василь Мудрий на цілий час готування і цілий час розправи – свою кімнату (зовсім безплатно) в сеймовім готелі, коли інші адвокати мусіли мешкати по інших готелях і платити за це поважні квоти. Час минав на те, що д-р Ганкевич вічно їздив зі Львова до Варшави з поворотом, тому й не пороблено не тільки всіх потрібних відписів, але не було навіть витягів з протоколів. Остаточно розправа була через оборону дуже слабо приготована, а в дійсності зовсім не була приготована.

Так поїхали наші адвокати боронити в такій важній справі без приготування, а трьох з них у дійсності навіть без грошей. Зі складок міг їм дати д-р Левицький тільки 500 зол., до яких мав претенсії також д-р Ганкевич, але вже того від д-ра Костя Левицького не дістав.

На конференціях з підсудними ті піднесли, що при розправі будуть вживати тільки української мови, і радилися в адвокатів, як мають поступити. Поучені досвідом у справі гуртової оборони Миколи Лемика, адвокати повинні були, а головно д-р Лев Ганкевич, витягнути відповідну консеквенцію і таку постанову задержати в найглибшій тайні, щоб заскочити нею суд у послідній хвилині; тоді заскочений суд з певністю не знав би, як має поступити. Та сталося інакше. Д-р Ганкевич не мав нічого ліпшого до роботи, як піти до віцепрезеса Варшавського окружного суду, що провадив розправу, і запитати його, як він дивиться на це мовне питання. Віцепрезес не дав ніякої відповіді, бо, видимо, не знав, як мав відповісти, але опісля сталося те, що аж надто відоме всім з тодішніх часописів. Коли підсудні почали вживати української мови, предсідник, приготований на це згори, заборонив їм, а коли дальше поступали консеквентно, кожному відібрав голос.

Тому, що всі підсудні, крім, здається, двох, зізнавали по-українськи, всі мусіли при розправі мовчати, і тому розправу опісля означено, що ішла “при отворених дверях, але при замкнених устах”. Так ото д-р Лев Ганкевич своїм недоречним поступком спричинив це замкнення уст підсудних. По-польськи зізнавали з цілою певністю Мигаль і Малюца. Не є виключене, що зізнавав також і Підгайний, але відношу вражіння, що зізнавав він по-українськи.

Переглядаючи побіжно акт обвинувачення, бо на основне студіювання у мене не було змоги, я довідався таке: Мигаль зізнав, що перед вирішенням постанови про атентат на Перацкого члени Крайового Проводу ОУН мали свої наради. У певнім моменті Підгайний сказав у часі нарад, що ще піде “до старого” порадитися, чи виконати атентат.

Опісля – по нараді “зі старим” – Підгайний сказав, що той годиться на атентат, і тоді вирішено його виконати. Опісля Підгайний говорив мені, що під словом “старий” і прокуратор, і обидва слідчі судді, і поліція розуміли “старого Шуха”, себто д-ра Степана Шухевича. Аж тоді стало мені зрозумілим, чому Желеньські сказав до Богуна в часі його переслухання, що члени ОУН радяться у мене, коли хочуть виконати якусь роботу, і тоді доперва я з’ясував собі, в якій великій небезпеці тоді находився, бо, ніде правди діти, Підгайний насправду радився мені, про що я вже згадав.

Але мене застановило, чому ані Мигаль, ні Маляуца, ані Підгайний, які зрадили найбільші тайни організації і найщиріших своїх товаришів, ні одним словечком мене не зрадили, хоч про мене їх дуже допитували. Не знаю, що тут була за причина. Чи, може, надто великий пошанівок до мене, чи, може, яка любов до моєї особи, яка між тодішньою молоддю мала місце, того не знаю. Фактом є, що хлопці багатьох зраджували, а мене ніхто не зрадив, хоч було що зраджувати.

Зі самої розправи я не можу подати навіть приблизно образу, бо на ній не був, а коли приїхав д-р Ганкевич, з того приводу д-р Кость Левицький скликав нас на нараду. Перший давав такі никлі, а притім баламутні інформації, що тяжко було собі виробити якийсь загальний образ. Було два прокуратори – Желеньські і начальний апеляційний прокуратор Годніцкі. Перший мав бути дуже нахабний, а другий дуже тактовний. Предсідник мав бути також дуже нахабний, грубіянський, адвокатів мав трактувати, наче яких пахолків, кричав на них, накладав кари тощо.

Часть публіки на залі розправ ставилась до підсудних зі симпатіями. Якась польська артистка варшавських театрів, що кожного дня бувала в залі розправ, на смерть залюбилася у пристійнім смаглявім Карпинці. Хоч ніхто не діставав видження з підсудними, Желеньські дозволив їй на побачення з Карпинцем, якому вона мала щодня, за дозволом Желеньського, подавати харчі. Що це все мало значити, чому Желеньські на те дозволив, того не знаю.

Підсудні мовчали і мовчанкою заховувалися дуже поважно й гідно.

Вкінці наближався день, на який я і Старосольський дістали були візвання до розправи у Варшаві. Якщо не помиляюся, наш термін

визначено на 30 листопада 1936 р. Мимо цього, що всі чотири обoronці сиділи у Варшаві, д-р Кость Левицький дуже часто скликував нас на нараду. Одного вечора я йшов від нього з такої наради додому, коли нараз о годині 9. 30 на Гетьманських валах напала на мене скажена собака і покусала в праву руку. Трамваєві функціонари запевняли, що вона була скажена, і порадили, щоб негайно удатися на рятункову стацію. Я послухав їх, але там не застав ніякого лікаря і мусів ждати біля години, аж котрийсь із них приїхав. Він зайодинував рану і поручив удатися рано до міського ветеринара. Зараз слідуючого дня ранком був я у нього, і той сказав мені, що собака (доберман) дійсно була скажена і її вночі на Личаківській вулиці убито. Дав мені до виповнювання якісь формуляри, а опісля поручив взяти двадцять застриків суровиці. Ті застрики треба було брати без перерви кожного дня, бо перерва хоча б через один день спричинювала те, що все дотогочасне лічення тратило всяку вартість. Застрики давала мені моя своячка д-р Ярослава Рудницька-Криштальська, до якої я мав заходити кожного дня перед восьмою годиною ранком, що я точно виконував. Та прийшло мені на думку, що, коли поїду на розправу до Варшави, буду мусіти на два-три дні перервати ін'єкції.

Тому я написав листа до д-ра Ганкевича, щоб з огляду на те виеднав у предсідника зрезигнування з мого переслухання, або щоб мене переслухали в т. зв. дорозі реквізиції, або щоб предсідник заявив, щоб у суді судовий лікар робив мені застрики. За кілька днів дістав я від д-ра Ганкевича відповідь, що предсідник на жодну таку пропозицію не годиться і жадає мого абсолютного явлення в суді. При тім додав д-р Ганкевич свій додаток, який на правду справив мені дуже велику втіху, а саме: всі підсудні, коли довідалися про мою пригоду, виявили правдивий жаль і поручили, щоб іменем всіх д-ра Ганкевич переслав мені їх співчуття. У Варшаві згодився робити мені застрики лікар-українець д-р Липа.

Щодня рано був я у лікарки у Львові. Нараз за кілька днів перед моєю їздою до Варшави зайшов до мене один знакомий поліційний конфідент, назвиська якого я ніколи не знав, а знав його, властиво, тільки з лица. Він, до певної міри сконстернований (може, удавано), сказав таке:

– Пане меценасе, ви мене, може, й не знаєте, але я вас дуже добре знаю, бо хто б вас у Львові не знав, і дуже шаную вас. Прошу те, що я вам скажу, зберегти в абсолютній тайні, бо, коли б довідалися, що я вас упередив, мені грозило б нещастя. Польська боївка готує на вас у найближчих днях атентат. Мають вас застрілити як реванш за смерть Перацкого. Прошу рішучо не ходити до суду, ані

під ніяким услів'ям не їхати на розправу до Варшави, бо коли б тут у місті не могли вас убити, то в остаточності мають це зробити в потягу, в часі їзди до Варшави.

– Перепрошую, але я до суду на розправи мушу ходити, бо з чого ж буду жити? – спитав я.

– В такому випадку прошу їздити на розправу таксівкою або дорожкою, і хай вам завсіди хтось товаришить, а до Варшави рішучо не їдьте, – радив мені цей незвичайно інтересний гість.

– А з яких кіл походить та боївка? – ще запитав я.

– З “вшех-польських”, – завважив мій гість, ще раз дуже-дуже радив, аби я до Варшави не їхав, і вийшов.

Це було вечором, коли в моїм бюрі горіло світло. Коли по хвилині прийшов мій аплікант Лев Дубас, я описав йому цілу ту макабричну пригоду і при тім зауважив, що тут щось не те є, бо прецінь вшехпольська боївка не буде реваншувалася за убивство завзятого пілсудчика і ворога вшехполяків. Але в кожнім разі треба бути готовим, бо – ану ж! – нещастя не спить. Найнебезпечнішою видавалася нам хвиля рано, коли я йшов до лікаря. Ми рішили, що кожного дня ранком Дубас буде приходив по мене і буде мене відпроваджувати до лікарки та від неї, але має йти на яких 4 – 5 кроків за мною, і коли б дійсно прийшло комусь на думку стріляти до мене, має по атентаті лишити мене судьбі, а сам має гонити за убійником, аби по його приловленні можна було дійти, звідки вийшло джерело атентату. Так ми поступали аж до мого виїзду до Варшави, але до суду я ходив, як робив це звичайно, без ніяких середників осторожности. Коли прийшлося їхати у Варшаву, Дубас відпровадив мене на двірець, і я спокійно та щасливо заїхав до Варшави, і ані в дорозі, ані у Варшаві нікому й не снилося робити на мене атентат.

Вже тепер подам розгадку тієї атентатової загадки, хоч вона наступила доперва перед нашими Різдвяними святами. Тоді, як щороку, прийшов до мене з побажаннями Петро Вишневський, мій клієнт з “твердохлібівського процесу”, поліційний конфідент, конфідент львівського воєвідського шефа публічної безпеки, а пізніше віцевоєводи Соханського, ну і провокатор, але до мене він ставився дуже щиро, мене не слідив і на мене не доносив. Це знаю напевно, бо я не раз його випробовував. Тоді сказав він до мене:

– Яке то велике щастя, що ви поїхали на розправу до Варшави. Тоді був такий плян, що, коли б ви не поїхали, були б вас арештували і вже не випустили. Був плян, аби дати вам акт обвинувачення.

Говорення Вишневського виходило на правдиве, бо й звідки, як не з поліції, міг він знати, що евентуально було передбачувано те,

що я на розправу не поїду. Врешті, Вишневський переді мною ніколи з тим не таївся, що він “працює” з поліцією і самим Соханським.

Так, отже, гостина першого конфідента мала на меті здержати мене від їзди до Варшави і спричинити моє арештування. Та це не вдалося.

Хоч ми оба з д-ром Старосольським при розправі не виступали, то, однак, до нас стало відноситися за порадою, бо такі інструкції дали підсудні, які до нас мали прямо безмежне довір'я. З д-ром Старосольським, а не з кимсь із дійсних оборонців був стало в контакт через свого кур'єра, який тоді часто приїздив до д-ра Старосольського, Євген Коновалець. Кур'єр мав передавати інструкції також мені і зі мною обговорювати кожний крок. Але обговорювання і давання інструкцій – це одна справа, а їх виконання – друга. Найгірше було те, що по інструкції приїздив до Львова сам тільки д-р Ганкевич, бо прочі оборонці прямо не мали за що їздити, а ще до того мій колишній аплікант д-р Горбовий був трохи скупенький на гріш.

Раз, коли д-р Ганкевич приїхав до Львова, запросив д-р Старосольський його і мене до своєї канцелярії на нараду. Було це в самих початках розправи і розходилося про рішення якоїсь засадничої лінії в процесі. Здається мені, що ходило про те, чи належить справу поставити ясно і при розправі признати, що міністра згладили члени ОУН, чи цьому заперечити і твердити, що вбивства dokonали самі поляки, до чого д-р Ганкевич мав якісь матеріали, а саме: в день смерті або день перед смертю міністра якийсь поляк зголосився до нього на авдієнцію і хотів його упередити, та чомусь до авдієнції не дійшло. Це д-р Ганкевич вишукав у акті справи, але там не було сказано, пощо той поляк зголошувався на авдієнцію. Дальше в актах був слід, що суддя Вітуньскі хотів того поляка переслухати як свідка, але не можна було його відшукати. Отже, д-р Ганкевич хотів використати цей момент і подавав концепцію, що міністра вбили самі поляки, хоч неправда в тому твердженні була аж надто наявна. Не застановився д-р Ганкевич над тим, що той незнаний поляк може прийти на розправу.

На тій нараді подав д-р Старосольський до відома, що якраз був у нього кур'єр від Євгена Коновальця і привіз інструкцію, що справу належить поставити ясно і признати, що міністра вбили члени ОУН; не належить іти на жадне крутіство, бо це не ялося в такій поважній справі. Д-р Ганкевич прийняв цю інструкцію до свого одобрюючого відома і обіцяв справу попровадити згідно з нею. Та яке було наше здивування, коли опісля д-р Горбовий сказав нам щось зовсім іншого. Д-р Ганкевич подав усім оборонцям і підсудним до відома, що

інструкція Євгена Коновальця була, щоб не признавати, що авторами вбивства були члени ОУН, але виказувати, що зробили це поляки. Ця “лінія” не годилася з енунціяцією, поміщеною в “Бюлетені”, який забрано у мене; в ній ОУН виразно призналася до вбивства міністра.

Біля півночі заїхав наш поспішний поїзд на Розвадів на головний (т. зв. Віденський) двірець у Варшаві. Коли ми висідали, чекав на нас тільки д-р Ганкевич, який привітав д-ра Старосольського такими короткими, але дуже багатомовними словами: “А гроші є?”. Не було ані “здорові були”, ані “як себе почуваєте”, ані щось іншого, що люди призвичаєні в таких обставинах сказати, але коротке, безпосереднє і різке: “А гроші є?”.

– Є, є, – відповів д-р Старосольський, звітався з д-ром Ганкевичем, і ми пішли до готелю першої кляси “Готель Паляст-Польонія”, де й замешкали на час нашого побуту у Варшаві. Пізніше запровадив нас д-р Ганкевич до якоїсь першорядної ресторації, в якій чекали на нас Андрій Ливицький і д-р Липа. Прочих адвокатів там не було, бо ресторан був дорогий, а вони не мали чим платити високих цін. Просиділи ми там недовго, бо були помучені дорогою, а, крім того, балачка була, сказати б, переливанням з пустого в порожнє.

Визвання мали ми на 9 годину рано. Ми пішли в суд точно. Містився він у палаті Паца при вул. Мйодовій. Судовий будинок був сильно обставлений поліцією. Були навіть скоростріли. Нас легітимовано і чемно перепущено. В суді приміщено в кімнаті для свідків, якої не вільно було опускати. Там перебули ми до перерви на обід, бо суд постановив переслухати нас доперва сполудня. Здається мені, що було це в суботу.

Першого слухано мене. Вхід на залю був збоку, так що коли входилося на залю, напроти мене сиділи підсудні, які з моїм появленням усміхнулися до мене і кланялися головами. Я станув перед баяською для свідка. Ліворуч сидів як товмач Ярославскі, про якого я вже згадував. Жигорскі, що сам прийшов з Тернополя до міністерства внутрішніх справ, переніс там свого протеґованого Ярославского.

Почалося індаґовання моєї особи. Хто і про що питав, це можна вичитати з тодішніх часописей, зрештою, це малоінтересне. Виявилось, що мене і д-ра Старосольського, властиво, не мали про що питати, і наше переслухання, хоч тривало довго, було зовсім не потрібне. Мене, приміром, питали, як дістався до мене “Бюлетень”; чи я підозріваю, що поліція мені його підкинула; чи Федик хотів застрілити Пілсудского чи тільки Грабовского; чи Атаманчук і Вербицький забили Собіньского; чи я підозріваю, що справцями були Підгайний і Роман Шухевич; які родинні зв’язки лучать мене з ним; чи я брав

від Проводу ОУН гроші за оборону підсудних і чи взяв від того ж проводу 500 зол. на перекуплення присяглих і такі інші річі, які не мали нічого спільного зі справою вбивства Перацкоґо. Д-ра Старосольського понад то дуже докладно допитував прокуратор Рудніцкі про українські вищі школи в Чехо-Словаччині. Зробив він це для власної цікавості.

Про хабар 500 зол. на підкуплення присяглих питали нас у злуці з т. зв. архівом Сеника, з якого велику часть відписів і переводів достарчено до тієї розправи. Були там рахунки, скільки котрому оборонцеві і в якій справі виплачено гонорару. Дивним дивом і мене там поміщено з кількома (мабуть, трьома) позиціями, хоч я в тих справах не взяв ні одного зломаного шеляґа. Вже не раз говорено, що декотрі члени ОУН побирають гроші з Проводу ніби для заплати адвокатам, а гроші собі ховають. Тепер прийшло мені на думку, що і тих пару позицій могли постати в цей спосіб. Але інтересне було мнине брання хабаря для присяглих.

Цю справу опісля передано до Львова для строгого переведення доходжень. Мене навіть не слухано, а Прахтель-Морав'яньські сказав мені, що це не може відноситися до мене, бо розходитьсь про якусь справу перед судом присяглих в Тернополі, а стверджено, що я в тім часі в Тернополі не заступав.

– Вонтп'є бардзо, би пан давал хабарі присяглим, то можу трактувати тільки як злосливу псоту¹, – сказав мені тоді Прахтель-Морав'яньські.

Гірше було зі Старосольським, бо він в тім часі боронив у Тернополі, але і щодо його особи, знаної з чесности, ніхто у Львові не відважився підносити таких закидів.

У Варшаві наше переслухання пішло з захованням нашої гідности. Поминаючи це, що ми обидва постановили тактом поведення і формою відповідей заїмпонувати судові і взагалі Варшаві, а може, власне з причини такого нашого поведення суд трактував нас з повним пошанівком. Говорили це нам опісля не тільки підсудні, але також зараз по наших переслуханні почули ми це саме з уст польських варшавських адвокатів. Було це в суботу пополудні. Наше майбутне переслухання зробило у варшавських адвокатських колах доволі велику сенсацію, тому, маючи в суботу сполудня “вільне”, вони доволі численно появилися на залі розправ. Всі вони запізнавалися з нами, хто з давнішого часу не був знайомий.

---

¹ Дуже сумніваюся, що пан давав хабарі присяжним. Можу вважати це просто злим жартом (пол.).

– Мушу панам повісти, що це був єдиний момент, в якому предсідник і прокуратор Желеньські трактували адвокатів з гідністю, бо, зрештою, тут щодня ціла шопа, – говорив нам старий адвокат з Варшави д-р Берензон.

Між моїм переслуханням і переслуханням д-ра Старосольського предсідник зарядив перерву. Зараз на початку її підступив до мене прокуратор Желеньські і сказав, що Підгайний хоче мати зі мною побачення, і оскільки я не маю нічого проти того, можу зараз піти до Підгайного, бо він, Желеньські, вже видав відповідний дозвіл і зарядження.

Така відомість мене трохи збентежила, бо я прямо не знав, як маю в часі побачення віднести до Підгайного, хоч на побачення з ним піти я міг, бо д-р Горбовий сказав мені, що Підгайний покався, що всі підсудні простили йому і що всі трактують його дуже чемно. Ну так, але я не знав, як поставиться до Підгайного мій братанич, з яким Підгайний поступив найпоганіше. Вся українська молодь була особливо лиха на Підгайного за зраду Шука, який у молоді мав на правду колосальні симпатії. Молодь його слухала більше, чим кого іншого. Це був для молоді на правду повний авторитет, і ніхто ніколи в тих часах, то є до 1940 року, не почув з уст молодого українця хоч якесь негарне слово неохоти щодо Шука. Але коли підсудні поводитися з Підгайним, як і колись, наче б нічого не зайшло, то я постановив також бути з ним так, як це було перед 14 червня 1934 року, тим більше, що якась неохота, виявлена до нього, могла його зразити і викликати далекойдучі наслідки.

Коли я увійшов до кімнати, де був Підгайний, він зразу не знав, як мав поводитися. Стояв і сумно усміхнувся до мене. Я приступив до нього, стиснув його правицю, поцілував його три рази “в писок” і весело та бадьоро сказав:

– Як почуваш себе, Богдане?

Підгайний повеселішав. Про справу ми не могли нічого говорити, бо пильнувала нас в’язнична сторожа, тому наша коротка розмова оберталася довкола моїх дітей, а дальше – і головне на це він клав головний натиск – щоб перепросити родичів Романа за прикрість, яку він їм зробив, та щоб йому дарували провину щодо їх та їх сина. Зовсім природно, я обіцяв все зробити та запевнював його, що до нього ніхто не чув ніякого жалю. Щодо родичів Романа Шухевича, то це була дійсна правда, бо вони у своїй безконечній доброті вже давно все простили “нашому Богданові”, як вони його завсіди називали.

Розмова з Підгайним тривала недовго. Предсідник дав знак, що розправа зачинається, і ми пішли на залю розправ. В часі переслухання д-ра Старосольського прийшло мені на думку, що я повинен був

просити прок.[урора] Желеньського за дозволом на розмову з Мирославом Раком, бо він походить з доволі близької родини моєї жінки. Рак був вартісний хлопець, а, вкінці, розмова з ним не могла натрапити на ніякі труднощі, бо він не був дуже обтяжений.

По переслуханні д-ра Старосольського того дня слухано ще як свідків тільки тих двох поліцейних агентів, які в 1934 році арештували в мене Богуна і яким я сам добровільно вручив “Бюлетень”. Цілком природно, що оба агенти якнайбезличніше збрехали, що я не давав їм “Бюлетеня”, що вони самі найшли його на етажерці в часі переведення ревізії, хоч тоді я в канцелярії не мав ніякої етажерки. Але це нічого не помагало, вони обставали при своїм. Остаточо, на запит предсідника я сказав, що не маю найменшого інтересу зізнавати неправду, бо остаточно мені як оборонцеві вільно мати такі матеріяли, а, вкінці, для справи є цілком однаково, чи папір лежав на столі чи на етажерці, чи, може, навіть у мене в шухляді. Предсідник признав мені повну слушність і на тім закінчив того дня переслухання свідків, а нам поручив піти до “каси” і почислити кошти нашої подорожі й побуту. Отже, признано нам карту їзди особовим потягом через Раву-Руську і як “стравне” за один день у Варшаві 2 зол. Переслухання скінчилося так пізно, що ми того дня не могли вже поїхати, так що ми втратили в дійсності три дні. За той час в готелі платили по 12 зол. від особи і їхали поспішним потягом на Розвадів і назад, тобто доложили до “того інтересу” приблизно по 100 зол.

Коли того дня по закінченні розправи я приступив до Желеньського і просив його про дозвіл на побачення з Раком, той закликав до себе підінспектора поліції, що кожного дня ескортував підсудних, і запитав його:

– Пане подінспектоже, чи оскаржоних юж заладовано до самоходуф?

– Так єст, пане прокуратоже¹, – відповів підінспектор, стаючи на “бачносьць”².

– Зараз сказати усім виладуватися і дати п-ві д-рові Шухевичеві побачення з Раком, а може, хоче з іншим, то також дозволити на побачення.

– Пане прокураторе, люди перемучені.

– Я дав розказ і прошу його виконати, – сказав строго прокуратор. Підінспектор відповів:

---

¹ Пане під інспекторе, обвинувачених уже посадили в машини? – Так точно, пане прокураторе. (пол.)

² Струнко (пол.).

– Розказ, пане прокуратоже, – засалютував, повернувся на за-
каблуку і пішов, а я пішов за ним на побачення з Раком.

Це побачення не тривало довго. Рак не сподівався і тому не був
на це приготований, а в таких випадках люди не знають, що мають зі
собою говорити. Рак дуже втішився побаченням, передав привіти
усім кривним і знайомим, яких міг собі так нагло пригадати, і не знаю
чому сказав:

– Підгайний такий самий фаний хлопець, як був.

Я передав йому поздоровлення від своїх дітей та жінки, і ми
розпрощалися. Рака при мені заковано в “ланцюжки”, а я пішов зі
суду, перед будинком якого чекав вже на мене д-р Старосольський.

Забув я додати, що в часі мого допиту ставлено мені різні пи-
тання про ОУН; я давав відповіді про речі, які мені були відомі і про
які я міг говорити. Здається, моє ознайомлення зі справами органі-
зації було для Жельського дуже підозріле, бо остаточно запитав
мене, для чого я так добре визнаюся в них. На те дістав від мене
відповідь, що я боронив у багатьох політичних процесах членів ОУН
і мав не тільки нагоду, але також обов’язок оборонця з ними позна-
йомитися. Вкінці, познайомився я також з рефератів радника Івахо-
ва, якого переслухувано при кожній розправі як знатока.

Під час перерви приступив до мене Ярославскі і жалівся, що я
згадав про реферати Івахова, а про нього (Ярославського) та його
реферати не згадав ні словом. Я перепросив його за неувагу та обі-
цяв направити це мале лихо, коли тільки буду мати до того нагоду.
А така нагода найшлася дуже легко. Коли по переслуханні обох полі-
ційних агентів д-р Горбовий поставив дуже неfortunний внесок, аби
мене сконфронтувати з обома агентами, тоді в певнім моменті я ска-
зав до предсідника:

– У попередніх моїх зізнаннях я через забуття сповнив певну
неточність, яку хочу тепер доповнити. Чи можу це зробити?

– Прошу дуже, – сказав чемно предсідник.

– У попередніх зізнаннях я сказав, що мої інформації про ОУН
черпав я з рефератів Івахова. Це мушу доповнити, бо черпав я їх,
головно, із усних рефератів, зложених при розправах через прияв-
ного тут на залі радника Ярославського, які були о много більше
вартісні, чим реферати Івахова.

Опісля Ярославскі дуже мені дякував за таке поставлення спра-
ви та додав, що це може йому в його кар’єрі багато допомогти, бо з
моїм голосом і голосом д-ра Старосольського варшавські власті дуже
числяться. Чи це була правда, цього не знаю, але не раз у Львові, коли
треба було інтервенювати в шкільній кураторії або у воевідським уряді

і коли я просив знайомих поляків, щоб вони інтервенювали, бо можуть мати ліпший вислід, діставав я відповідь:

– Буде найкраще, коли пан буде особисто інтервенювати бо це допоможе більше, ніж моя протекція. Чей же ж з голосом адвоката д-ра Шухевича числяться хоч би для того, щоб опісля можна сказати, що навіть голосу такого, як д-р Шухевич, послушали.

Я слухав, інтервенював, і то завсіди з додатнім вислідом, хоч дуже рідко я зважувався на інтервенцію.

По наших переслуханні ми повернули до Львова, а розправа у Варшаві протягалася доволі довго. Вкінці прийшло те, що прийти мусіло, а саме – проголошення дуже строгого вироку. Були присудити смерти на Бандеру і, мабуть, на Лебедея. Уневиннення не було ані одного.

Проти того присуду внесено апеляцію, зовсім природно, тільки із засадничих причин, бо не було найменшої надії на її успіх.

Дальшою консеквенцією апеляції було те, що на апеляційну розправу мали поїхати всі чотири оборонці. Д-р Ганкевич зажадав дальших грошей, а прочі оборонці думали, що йому вже більше не належиться, бо д-р Горбовий вичислив, що д-р Ганкевич узяв рівно 6.500 зол., коли прочим адвокатам виплачено тільки по 750. Д-р Ганкевич жадав великої суми, бо доказував, що розправа потриває тричотири тижні. Це було абсурдом, бо після дотеперішньої практики могла вона тривати найдовше через два дні. Евідентним було, що подавання довгого тривання розправи було на те, аби видістати для себе якнайбільше гроша. Від мене зажадав д-р Ганкевич зложення тих 1000 зол., які дав до моїх рук старий Підгайний. Всупереч евідентній правді твердив він, що тих 1000 зол. належиться йому за поступовання в першому суді. Але я грошей не дав і заявив, що дам тому адвокатові, що буде боронити Підгайного в апеляційнім суді; коли це буде д-р Ганкевич, то дістане гроші. Остаточо зложив я гроші до рук д-ра К. Левицького.

Д-р Ганкевич заявив, що на розправу не поїде, бо 1000 зол. від Підгайного для нього замало, тим більше, що ті гроші і так йому належаться за першу інстанцію. Якось так сталося, що всі були на д-ра Ганкевича так озлоблені, що ніхто, навіть д-р Кость Левицький і д-р Володимир Старосольський, не просили, щоб він їхав. Д-р Кость Левицький сказав: “Для кожного з оборонців, що поїдуть на апеляційну розправу, маю однакову пайку грошей (мабуть, знов по 700 зол.). Коли котрий не поїде, розділю його пайку між прочих оборонців”.

Коли був перший день розправи, я зайшов до ресторану Пікавса і Бізанца, де мав стрінутися з проф. Мироном Зарицьким, доньку

якого засуджено також у Варшаві. Коли ми сиділи, увійшов д-р Ганкевич і присівся до стола, при яким сливе щодня сидав д-р Кость Левицький. По його захованні було слідно, що прийшов, аби його просити, що, коли не поїхав до Варшави вчора, щоб ще поїхав або завтра, або ще й нині. Але ніхто його не просив. Д-р Кость Левицький перехилився до нашого стола і запитав голосно:

– Пане-товаришу, як думаєте, коли скінчиться та нещасна апеляційна розправа?

– Думаю, що вже, може, нині скінчилася, але в кожному разі довше, як до завтра, не потриває, – відповів я.

– Бо тов. д-р Ганкевич уважав, що вона потриває три або чотири тижні, – зауважив д-р Кость Левицький. На те я сказав:

– Можливо, що д-р Ганкевич має в цьому довшу і ліпшу практику. А врешті, як довго тривала апеляційна розправа польських берестейських в'язнів? Не тямлю такої справи, щоб перед варшавським апеляційним судом тривала довше, чим два дні. Врешті, почекайте до завтра. Завтра переконаєтеся.

Коли слідуючого вечора я стрінувся з д-ром К. Левицьким у тій самій ресторації, вже прийшла була відомість про закінчення розправи, тільки не тямлю, чи вже був відомий зміст присуду. Але д-р Ганкевич того вечора вже не прийшов до ресторану.

Присуд був до передбачення. Ні одної апеляції не узгляднено.

Присуд смерті ні на кому не виконано, бо в міжчасі вийшов амністійний розпорядок, мабуть, з нагоди зміни конституції.

СУДОВА РОЗПРАВА У ЛЬВОВІ

Продовження тієї справи було у Львові, і справу названо “справою Бандери і товаришів”. Її предметом було все те, що зібрани Вітунські, Валігурські, Желеньські і Прахтель-Морав'янські, за винятком справи вбивства міністра Перацкоґо. Була це в дійсності справа проти цілого Крайового Проводу ОУН, бо цілий Провід арештовано і цілий Провід дістав опісля акт обвинувачення.

Були там Степан Бандера (крайовий провідник), Роман Шухевич (бойовий референт), який у 1933 і 1934 рр. був на відпустці, і його заступав Богдан Підгайний, тому зрозуміла така жива його діяльність того часу; дальше Ярослав Стецько (ідеологічний референт), Володимир Янів (мабуть, культурно-освітній), Борис Пашкевич (пропаґанда?), Любомир Макарушка (розвідка) та ін., але були там також не члени Проводу, які попали на листу обвинувачення тому, що брали участь у виконанні поодиноких терористичних актів. Тут належали, м. і., Дарка Федаківна, Віра Свенціцька, Катря Зарицька.

Був там також і Іван Малюца, якого обвинувачено в приготуванні і викликанні вбивства директора Бабія. Був дальше Богдан Гнатевич, якого обвинувачено на підставі зізнань Романа Барановського.

Найбільше був обтяжений Степан Бандера, якому закинено викликання усіх тих терористичних актів, про які я вже вище згадав, і Підгайний, котрого обвинувачено, що він всі ті акти приготував. Жадному із них, однак, не погрожувало виконання евентуальної кари смерти, бо вже діяв амнестійний розпорядок.

Розправу мав провадити суддя окружного суду Міхал Ґонсьоровські. Ця розправа мала бути для нього посліднім ступенем в авансі на апеляційного суддю у Львові, бо ж для того він перенісся до Львова і вже навіть успів вибудувати собі віллю, яка була на укінченні. Ще коли справа була в стадії вступного слідства, йому вже давано до студійовання акт справи, щоб міг докладно приготувитися.

В тім часі боронив я разом з д-ром Павенецьким в якійсь дрібній політичній справі. Розправу перед судом присяглих провадив Двожак, а суддею був, між іншим, Ґонсьоровські. Під час доказового поступовання поставив я якийсь не асекураційний, але дуже поважний доказовий внесок, який я навіть дуже ґрунтовно мотивував. В часі моєї промови Ґонсьоровські почав голосно сміятися з того, що я говорив. Це мене до крайности обурило. Я зараз скінчив мотивування, а сідаючи, шепнув до д-ра Павенецького:

– Хто такий дурак, що не розуміє внеску, то хай не сміється.

Нещастя хотіло, що я в поденервуванні занадто голосно шепнув ті слова або, може, Двожак мав надто добрий слух, бо зараз звірився на мене і гостро та голосно запитав:

– Що пан оборонця посмів повісти?

– До суду я нічого не сказав, тільки до товариша д-ра Павенецького, – відповів я.

Та д-р Павенецький не найшовся “в крапці”, бо зараз встав і сказав, що він нічого не чув, на що я знов зауважив, що не моя вина в тому, що д-р Павенецький трохи недочуває, що було загально знане.

– Прошу уважати, бо ще один такий вислів – і я витягну для пана оборонця дуже прикрі консеквенції, – погрозив мені Двожак.

Цей інцидент викликав той наслідок, що Ґонсьоровські на мене дуже загнувався, хоч це не зашкодило, що часами в часі перерв під час розправи засягав у мене правничих порад. Але гнівався до тієї міри, що коли часом стрінув адвокатів в судовім секретаріяті, зі всіми вітався, а мене, удавав, що не бачить. Я вже почав поважно побоюватися про долю моїх клієнтів у прийдешнім дуже великим процесі

Бандери і тов., коли розправу прийдеться провадити Гонсьоровському.

Тоді, коли Гонсьоровські перенісся з Чорткова до Львова, пере-провадилися з Чорткова до Львова також два жиди, приятелі Гонсьоровського. Вже прокуратор виготовив акт обвинувачення проти Бандери і тов., але ще не внесено його до суду. Тоді мав Гонсьоровські провадити якусь розправу про обман в котрійсь дуже поважній афері проти якогось багатого обвинуваченого, що його боронив д-р Аксер. На побаченні жалівся обвинувачений, що був у нього один із тих двох жидів, які перенеслися з Чорткова до Львова, і сказав, що в'язня звільнять, але треба Гонсьоровському заплатити 10.000 зол. Обвинувачений пожалівся д-рові Аксерові і питав, що має робити. Тоді жартом говорено, що д-р Аксер мав сказати: “Ну, якщо Гонсьоровські візьме 10.000 зол., то що для мене залишиться?” – і пішов прямо до прокуратора Хіровського, у якого зложив формальний донос на Гонсьоровського.

Між тим Гонсьоровські провадив далі якусь розправу, а коли її скінчив, був чогось дуже неспокійний. По тій розправі бачив я його в секретаріаті. Коли прийшов додому, два поліційні агенти негайно його арештували і відпровадили до Бригідок. Проголошення постанови про завішення слідчого арешту доручено слідчому судді кацапові Гумецькому, який опісля оповідав, що Гонсьоровські впав йому до ніг і, цілючи стопи, просив, щоб його не замкнули.

Дуже немило мусить бути карному судді, коли нараз опиниться у в'язниці посеред тих, яких він ще вчора судив. Так немило було Гонсьоровському, коли рано провадив його в'язничний дозорець на прохід, а нараз зі всіх вікон, що виходили на в'язничне подвір'я, почали верещати в'язні: “Пане радцо, пане радцо, прошу не спізнитися, бо вже дев'ята година і час до розправи” – або: “Що ж там, Михасю, добре в клітці? Саджав ти інших до неї, то засмакуй сам того добра. А то “ладня браць кубани”!”

Нещастя хотіло, що Гонсьоровські зійшовся з моїм братанком Романом в одній кімнаті в'язничного шпиталю, куди дано їх на лікування. Раз написав він братанкові навіть подання про звільнення з арешту і сказав, що йому як правникові не ялося такого подання писати, але братанкові може це зробити, бо, може, воно щось допоможе. Помогти воно не помогло, але раз на побаченні братанок сказав до мене таке:

– Стрияшку, коли буду виходити зі шпиталю на звичайну келію, то хоч зроблю собі ту сатисфакцію, що Гонсьоровському добре скую морду. Але так йому скую, що попам'ятає через ціле життя аж до

смерти. То та каналія засудила на смерть Шеремету і Мельничука. Я йому не подарую.

Я відрадив братанкові це робити:

– Коли б ти був не користав з його услуг і не вносив його подання, яке він тобі написав, тоді, про мене, міг би ти його бити, скільки захотів би. Але так не можна, бо тоді скажуть: “От, звичайно, русин – свиня: поки вислугуваввся йому, все було добре, але як тільки перестав його потребувати, набив його”.

Братанок прирік мені, що бити Гонсьоровского не буде.

Пізніше, багато пізніше, вже по розправі Степана Бандери і тов., окружний суд у Люблині засудив Гонсьоровского за хабарництво на тюрму. Вкоротці, одержав він т. зв. “здровотни урльо́п”¹, і я стрінув його при Сикстуській вулиці [Сучасна вул. Дорошенка П.]. Цим разом він був уже до мене незвичайно чемний та згадав, що сидів у тюрмі з моїм братанком. Тоді я для чемности сказав, що братанок дуже його хвалив, прямо не мав слів похвали для нього, а на те зауважив Гонсьоровскі, що це дуже інтелігентний, культурний і чемний молодець. Коли вже Роман Шухевич відсидів тюрму, оповідав я йому про стрічу з Гонсьоровскім, і коли я сказав про мою вигицку, що братанок нібито його дуже хвалив, тоді Роман розсміявся і сказав:

– Що ж, стріяшку, зробив! Так коли ми розходилися, я наговорив йому послідніх імпертиненцій, які тільки міг придумати. Я навіть побажав йому, щоб з тюрми живий не вийшов, а все це сказав я – бажаю йому за Шеремету і Мельничука. Але я приречення додержав і морди йому не скув.

Коли я опісля братанкові оповів про те, як Гонсьоровскі вихвалював його самого, його чемність для нього, його інтелігенцію, культуральність, сміхові мого братанка прямо не було меж. Що мій братанок був інтелігентний і дуже культуральний, це все правда, але також правда, що він дуже нечемно віднісся до Гонсьоровского. Побажання Романа Шухевича сповнилися: “по урльо́пі” вернув Гонсьоровскі до тюрми, де за короткий час потім помер. Отже, живий з тюрми не вийшов.

На місце Гонсьоровского провадження справи Степана Бандери і тов. віддано судді окружного суду Дисевичеві, якого на місце Гонсьоровского спроваджено з цивільного суду на вул. Баторія [Сучасна вул. кн. Романа]. Перед тим був він окружним суддею в Бережанах, де провадив карні розправи проти політичних обвинувачених українців і вславився не тільки дуже строгим, а може, і “винуватим”,

---

¹ Лікарняна відпустка, відпустка через хворобу (пол.).

причін дійшло було до того, що в часі одної розправи з причини його сторонничого поведіння адвокати д-р Бемко і д-р Західний поставили були внесок на його вилучення. Опісля для авансу він переїсся до Львова, а щоб ще скорше авансувати, постарався про приділення до карного суду, бо відомо було, що аванс іде ще скорше через карний суд, зосібна по головах українців, обвинувачених у політичних справах. Та Дисевіч на тих справах не тільки не авансував, але, навпаки, скрутив собі в'язи. В суді він, як, врешті, багато тодішніх суддів, відзначувався тим, що не знав закону, особливо карного поступовання. Не раз давав я йому вказівки, що має робити, але робив я це по-товариськи, а не так в'їдливо, як Ягодзінському. За ті чемні і товариські поради був Дисевіч для мене дуже, навіть запобігливо чемний, і мої клієнти не раз добре на тім виходили.

При розправі мав обвинувачувати Прахтель-Морав'янські. Якось раз перед розправою був я в нього разом з д-ром Старосольським. Як звичайно, так і тоді провадили ми веселу балачку, бо він таке любив, коли ми до нього заходили. В розмові сказав я до нього:

– Коли пан прокуратор був у городським суді як цивільний суддя, усі висловлювалися про пана з похвалою: найкультуральніший, найгречніший, найсправедливіший. Попросто всі “най” злучилися тоді в особі пана прокуратора.

– А тепер усі говорять, що найбільша свиня – це прокуратор Прахтель-Морав'янські, – перервав мене зі сміхом.

– Того я не сказав, – відповів я.

– Але пан так подумав, – завважив прокуратор.

– За думки ніхто не відповідає, – завважив в сам час д-р Старосольський, бо я міг найтися в прикрім положенні і не знати, як відповісти на послідню увагу Прахтеля-Морав'янського.

Врешті, він – так мені здається – не був лихий чоловік.

Оборони піднялися: д-р Володимир Горбовий – Степан Бандера; д-р Володимир Старосольський – Янів, Стецько, Федаківна та ін.; д-р Степан Шухевич – Роман Шухевич, Богдан Гнатевич; д-р Лев Павенецький – Підгайний і Катря Зарицька; д-р Семен Шевчук, що боронив якогось молодого парубчака, сина вїта з Радехівщини, який помагав хлопцям у той спосіб, що викрадав від батька громадську печатку і печатав нею фальшиві особові грамоти. Дальше боронили ще д-р Пилип Євин, д-р Кость Паньківський і д-р Володимир Загайкевич з Перемишля. Можливо, що оборонців було ще більше, але цього не тямлю.

До участі в обороні д-ра Загайкевича прийшло в дуже трагічний спосіб. Всі підсудні заявили, що вони не бажають, аби в їх справі

виступав д-р Лев Ганкевич. Це було відплатою за всі дотеперішні його неfortunні потягнення, а особливо за його заховання у Варшавському процесі, за якого закинули йому, що:

1. Сфальшував інструкцію закордонного Проводу, передану йому через д-ра Паньківського, і подав її зміст цілком протилежно правді, через що спричинив те, що процес був в дійсності безідейний;

2. Зрадив перед предсідником намір уживання української мови і через це дав йому змогу приготувитися до протизаходів;

3. Своєю захланністю на гроші спричинив те, що прочі оборонці прямо не мали у Варшаві з чого жити, бо він забрав сливе всі гроші;

4. Забравши гроші на оборону, кинув клієнтів перед самою апеляційною розprawою.

Ту постанову подали підсудні до відома д-ра Старосольського. Між тим, д-р Ілярій Свенціцький, професор, придбав для своєї доньки Віри як оборонця якраз д-ра Ганкевича. Донька, коли про це довідалася в тюрмі, заявила, що рішучо не допустить до цього, щоб її боронив д-р Ганкевич, але той знов не хотів “перед смаркачами” уступати. Тоді всі підсудні заявили, що при розправі зараз на початку стануть і остентаційно зажадають усунення д-ра Ганкевича з лави оборонців, але той, здається, уважав, що тоді всі оборонці заявляться з ним солідарними та зложать оборону, і він виграє спір з обвинуваченими. На це заявив найстарший з-поміж нас д-р Євин, що аж так далеко не можна посувати розуміння товариськості, щоб для впертості одного з наших товаришів ми мали кидати у послідній хвилі наших клієнтів, і то в такій важній, грізній справі, зовсім безпомічних. Прибрання якогось адвоката як оборонця залежить виключно від довір'я клієнта до його особи, а не від упертості адвоката. Думку д-ра Євина поділяли всі оборонці, крім мене. Я до спору не мішався, бо д-р Ганкевич чув до мене жаль за гроші Підгайного і це міг вважати як особистий виступ, але д-р Старосольський ніколи не запрошував д-ра Ганкевича на засідання оборонців у тій справі.

Вирішено справу в той спосіб, що як оборонця для Віри Свенціцької і Осипа Мащака заангажовано з Перемишля д-ра Загайкевича. Зробив це, мабуть, сам Провід ОУН, а може, д-р Старосольський. В ту закулісову акцію мене не втаємничено. Але коли вже д-р Загайкевич на тиждень перед розprawою приїхав до Львова, щоб поговорити з клієнткою, д-р Ганкевич ще не хотів уступити, і доперва д-рові Загайкевичеві удалося його переконати. І цей найбільший український політичний процес відбувся без д-ра Ганкевича, і він більше ніколи не брав участі у політичних процесах українців, бо його до них не ангажовано.

Мені приходилося з обороною Романа Шухевича дуже тяжко. Перш за все, було важне питання, чи я маю взагалі його боронити. Д-р Старосольський був цьому зразу противний і навіть сказав до мене:

– Хто знає, чи то випадає, аби ви його боронили? Те саме навзвисько.

– А може, якраз для того. Зрештою, я чую, що ніхто так добре не оборонить, як я, – була моя відповідь.

– Може, маєте слухність, – відповів д-р Старосольський.

У кожному разі ті сумніви підніс я ще перед родичами і перед самим братанком, але вони й слухати не хотіли, щоб хто інший мав його боронити. “До нікого іншого не маємо довір’я, тільки до вас. Або ви Ромка обороните, або ніхто”, – сказала своє останнє слово його мати Євгенія зі Стоцьких Шухевичева. Так я став оборонцем Романа Шухевича.

Його обвинувачено у двох злочинах:

1. Злочині зради стану, через те що належав до ОУН і був у Крайовім Проводі бойовим референтом; особливо те друге було дуже небезпечне, бо від бойового референта виходили всі нитки і всі дружини до всіх терористичних актів.

2. Злочині співучасти в убивстві Майлова через Миколу Лемика. Це друге також було незвичайно небезпечне, а щоб суть того закиду зрозуміти, мусимо вернутися до справи Миколи Лемика.

Лемик в часі доходжень перед розпратою перед наглим судом зізнав, що інструктував його про спосіб виконання атентату якийсь молодий чоловік, що називався Брудас, а на ім’я Ксаверій, а може, Ксавер. Це навзвисько було тільки псевдом якогось незнамого члена ОУН, за яким тоді дуже шукала поліція. Його правдивого назвиська Лемик не знав і зі зрозумілих причин навіть знати не міг. З тим К. Брудасом мав його звести Володимир Нидза, якого за те в дальшій справі Лемика засуджено, мабуть, на 15 літ важкої тюрми, хоч він, зводячи обох разом, у дійсності нічого про намірений атентат на консулят не знав. Нидза сидів у Равічі або Святім Хресті, коли українських політичних в’язнів по тюрмах дуже лихо трактовано. Він десь у 1938 році для протесту проти того повісився в тюрмі. В цей спосіб хотів він повідомити світ про лихе трактування в’язнів. Причину самогубства написав він був на відворотній стороні “Порядку для в’язнів”, який висів на стіні кожної келії. Це був прегарний, характерний, дуже спосібний і дуже ідейний молодий українець.

В часі поліційних доходжень і слідства перед наглим судом Микола Лемик описав Ксаверія Брудаса як молодого мужчину, середнього росту, ясного бльондина. Тоді, в 1933 році, я ще рішучо не знав, хто укривався під псевдом Ксаверія Брудаса. Лемик не міг мені того

сказати, бо сам того не знав. Якось так інстинктивно в часі приготування Миколи Лемика до розправи перед наглим судом я сказав Лемикові, щоб при розправі зізнав, що Ксаверій Брудас був брюнет. Пощо я те зробив, з того я сам не здавав собі справи, але, здається, щоб заплутати справу, аби польську поліцію попровадити на хибні манівці на всякий випадок, бо тоді я ще не знав, про кого йде справа. Лемикові подав я рівночасно виправдання, яке він мав подати судові, коли його запитають, для чого він попередньо описав Ксаверія Брудаса як бльондина. Того виправдання тепер вже не тямлю, але знаю, що воно було таке, що суд мусів прийняти його як правдиве, бо було природне і самозрозуміле. Коли при розправі перед наглим судом Лемик виправдав свою зміну зізнань, навіть Прахтель-Морав'яньські прийняв ті нові його зізнання як правдиві, сказавши: “Бо пан у слідстві оповів, що Ксаверій Брудас був бльондином, а зараз пан зізнає, що це був брюнет. Приймаю це за правду, бо немає найменшої причини для обдуманого зміни зізнання. Зрештою, і тлумачення пана є дуже вірогідним”. Так проте в прокуратурі і в суді остав Ксаверій Брудас брунетом, і поліція допитувалася за чорнявим Ксаверієм Брудасом.

Та, на нещастя, був у тім всім ще й Богдан Підгайний, який перед Валігурским зізнав, що Ксаверієм Брудасом був ніхто інший, а тільки його щирий, найщиріший товариш Роман Шухевич, про яких загально говорено, що любляться, наче двоє закоханих. Роман Шухевич є ясным бльондином, отже, це відповідало первісним зізнанням Лемика. Якщо тепер Валігурські вдруге не вважав відповідним переслухати, бо не читав протоколу з розправи перед наглим судом і не знав або забув про зміну зізнань Лемика, йому вистарчало те, що написав сам у протоколі ще до наглого суду. Це було для нього тепер святе, бо походило від нього, а надто сильно обтяжувало Романа Шухевича – бльондина, на якого Валігурські спеціально був завзявся, про що свідчило хоча б те, що поручив слухати Романа Барановського окружному судові в Кельцах. Це було ціле щастя, що Валігурські не слухав вдруге Лемика, який тоді вже сидів у Равічі, бо той, дуже можливо, не знав би, як має зізнавати. Тепер Прахтель-Морав'яньські покликав до розправи Лемика як свідка з евідентним наміром, щоб той сказав, чи між підсудними пізнає, хто є той Ксаверій Брудас, а властиво, щоб пізнав Ксаверія Брудаса в особі Романа Шухевича. За це грозила Романові Шухевичеві дуже поважна кара, навіть досмертної тюрми, бо від кари смерти вже всі були амнестовані. Але досмертна тюрма гірша від кари смерти.

Отже, треба було рятувати Романа Шухевича перед тією карою. В таких і подібних справах, особливо перед присяглими, воно добре,

щоб щось трохи признати, а решту заперечити, бо тоді кожний міркує так: коли він до тамтого признався, то що ж шкодило б йому призна-тися і до цього, а коли перечить, то слідно, що він того не зробив. Я сам без порозуміння з ким-небудь з підсудних, навіть без порозу-міння з Романом Шухевичем, рішив, що він має признатися до при-належності до ОУН як простий, звичайний член, зате має відкинути бойову референтуру і роль Ксаверія Брудаса. Зазначу, що в слідстві він абсолютно до нічого не признався, і не помогли навіть терорис-тичні засоби, стосовані через Валігурського. “Знайте, стрияшку, що в ті страшні морози мене держали в бетонованій келії в сутеренах. “Для чистого воздуха” вікно мусіло бути днем отворене, а щоб я вночі не загрівся, забирали від мене все моє убрання, і я оставав тільки в біллію. Коца не було ніякого, тому я, щоб не замерзнути, ліз на ніч до сінника, там впихався в солому і старався загіртіся. Але я не заломився. Хай пан Валігурскі знає, що натрапив на Шухевича”, – гово-рив мені опісля братанок.

Яке-таке витягнення Романа Шухевича з цілої халепи було для мене важне ще й тому, що його батько Осип Шухевич був дуже важ-ко хворий на якусь нервову недугу. Його лікар сказав, що кожне силь-ніше нервове потрясення може спричинити смерть хворого. З цих причин на нього дуже вважали. Було майже певним, що тяжкий при-суд на сина він не переживе. Отже, родина наче б вложила на мене обов’язок “через Ромка рятувати Зенька”.

Коли свою концепцію оборони подав я Романові Шухевичеві, той сказав мені, що те все нічого не варте, бо він має приказ до всьо-го признатися і приказу мусить слухати. Таке вирішили Бандера, Янів, Стецько, Макарушка і Пашкевич, які самі як члени Проводу при-знаються і вияснять причини всього лиха, то є недолю українського народу під Польщею. Того самого жадали вони від нього. Воно було, вправді, дуже гарно в теорії, але в практиці не до переведення. Вже минули були часи “Федаківського процесу”, процесу “поштовців”, коли можна було багато говорити при розправі. Тепер, зосібна по “Варшавськiм” процесі, предсідники дуже пильно гляділи, щоб те “не повторялося”. Коли братанич сказав мені про намір тамтих підсуд-них, я вияснив йому, що то буде немислиме, а опісля на побаченні з Бандерою виеднав від нього, що[б] взяв назад наказ щодо Романа Шухевича й оставив мені зовсім свобідну руку в його обороні. Тоді я докладно з’ясував Бандері, що предсідник рішучо не дозволить на які-небудь, навіть найдрібніші політичні демонстрації чи енун-ціяції, буде відбирати голос, а то може зарядити і викинення зі залі розправ.

Підгайного вже так строго засуджено у Варшаві, що він у Львові не мав потреби побоюватися строгішої кари. Тому я рішився намовити Підгайного, щоб він при розправі признав, що він був Ксаверій Брудас та що не Роман Шухевич, але Підгайний був бойовим референтом Крайового Проводу ОУН. У тій цілі пішов я на побачення з Підгайним, якого вже привезено з тюрми у Варшаві до “Бригідок” у Львові. Був я взагалі першим, що взяв з ним побачення, бо ще не були у нього ані родичі, ані сестри, ані наречена Мері Рогоживна.

Знайшовся він зразу так якимось несвійно. Не знав, чи має приступити до мене ближче, чи має усміхнутися, у першій моменті взагалі не знав, що має зі собою робити. Однак я приступив до нього, сказавши “Як почуваш себе, Богдане?”, стиснув сердешно його правицю, поцілував тричі в лице, і якимось наступили такі відносини, які були між нами перед 14 червня 1934 року. Вияснив я йому, що його боронити не буду, бо бороню “Ромка”, а інтереси їх обох суперечать. Я порадив, щоб собі взяв за оборонця д-ра Лева Павенецького, на що він погодився, додаючи, що в дійсності йому вже не потрібно оборонця, бо має такий присуд, що вже йому нічого не пошкодить. На мою концепцію оборони він пішов дуже радо, бо сам вже думав не раз над тим, що зробити, щоб якимось направити те лихо, яке накоїв Романові Шухевичеві, а спеціально, щоб якимось виправдатися перед його родичами. Т. зв. лінію оборони ми з Підгайним дуже скоро усталили. Це все держав він у тайні навіть перед своїм оборонцем д-ром Павенецьким, бо боявся, що він все те розкаже його родичам, які нароблять лементу, і все пропаде. У Підгайного я був ще кілька разів на побаченні, де докладно уложено, як він має оправдувати зміни у своїх зізнаннях.

Рівночасно брав я побачення з братанком, якого повчав згідно з тим, що умовлено з Підгайним. З тих різних поучень тямлю тільки два. Коли б хто запитав його, які були мотиви його вступлення до ОУН, він має зразу хвилину надуматися – не для того, щоб не знав, що має відповісти, але для того, щоб викликати в залі розправ деякі очікування, а тим самим напруження, щоб його відповідь викликала тим більше вражіння. По хвилині надуми має твердим, рішучим голосом сказати: “Це був наказ мого серця!” – і більш нічого.

Друге поучення, яке тямлю, було на випадок, коли б хто його запитав, як він розуміє і умотивовує це, що його зрадив найсердечніший його товариш, і чи він йому це простив. На те мав він відповісти, що мотивів цієї зради не знає і їх не розуміє, а що з Підгайним ще не мав нагоди поговорити щодо дарування зради, то він не має йому що дарувати: “Я остав і дальше таким його щирим і добрим

товаришем, як був перед тим. Одне тільки тяжко йому простити, а саме те, що він зовсім неслухно старався вмотати в ту цілу справу також мою стареньку, зовсім невинну маму”.

Це все було річево зовсім непотрібне. Воно було придумане на те, щоб заграти на сантиментах присяглих, бо кожна людина має у сфері почувань до своєї матері великі, а може навіть, пересажені сантименти. Пізніше виявилось, що оба повищі стріли були добрі, вцілили в душі не тільки присяглих, але також предсідника і самого прокуратора Хіровського і Прахтеля-Морав'яньського.

Дальше умовлено, що в кожнім кроці, кожнім порушенні, кожнім жесті і в кожнім слові має він бути за час тривання цілої розправи незвичайно елегантний, чемний, гладкий в обходженні і в способі висловів. Тому, що Роман Шухевич був на своє походження як Шухевич аж до пересади гордий, я сказав йому:

– Аби слідно було, що перед судом стоїть не хто-небудь, але Шухевич, аби ти своїй родині навіть у таких обставинах приніс честь. А в першу чергу держатися згорда, звисока, аби голота знала, що має до роботи з паном.

– Добре, стряшшу! Так зроблю, і побачите, що до моєї особи ви не заведете себе.

Так ми хитро усталили спосіб оборони Романа Шухевича, але була ще одна трудність до поборення. У Львові не було Миколи Лемика. Він сидів десь, мабуть, у Равічі. Треба було з ним порозумітися, щоб при розправі вказав на Підгайного як на Ксаверія. Не було відомо, коли і в яких обставинах доставлять його до Львова і чи тут буде змога з ним порозумітися. Була навіть думка, щоб я поїхав до Равіча, там взяв з Лемиком побачення і сказав йому, що треба. Та це було небезпечне для самої справи. Прокуратор був би довідався про все і опісля використав при розправі, що хтось їздив до Равіча намовляти Лемика до зміни зізнань. Отже, ми наразі оставили справу Лемика аж до послідньої хвилі після знаної приповідки: “Якось-то буде”.

У дійсності при тій розправі було тільки два важні питання: справа Віри Свенціцької і справа Романа Шухевича. Всі прочі, попри ті дві, сходили на дальший плян, бо підсудні признавалися або було евідентне уневиннення (Дарка Федаківна), або вкінці роля решти підсудних була така никла, що на них навіть ніхто не звертав уваги.

Справа Віри Свенціцької була для оборонців дуже важна, і ми всі посполу помагали д-рові Загайкевичеві, щоб допровадити до її звільнення, бо, коли б її засудили, тоді міг би хтось закинути, що, коли б Свенціцьку боронив Ганкевич, тоді з певністю були б її уне-

виннили. Отже, наш, сказати б, пункт амбіції наказував доложити не тільки всіх старань, але також усіх побажань, щоб розправа для неї випала якнайліпше.

Справа Романа Шухевича, симпатії для нього серед усього нашого загалу, його відносини до Підгайного, страшна зрада найліпшого товариша, прямо спонтанічна ненависть цілого нашого свідомого громадянства до Підгайного, питання, як ту зраду розв'яже той оборонець Романа Шухевича, – все те мало такий наслідок, що особа Романа Шухевича стала немов віссю цілої розправи.

На мене впав ще один тяжкий до виконання обов'язок – вибилення публічно на явній судовій розправі Богдана Підгайного та його характеру. Жадали, а не так жадали, як просили мене про те всі прочі підсудні, просили родичі Романа, а даліше прямо жадала цього від мене родина Підгайного.

Обіцяв я їм, що цю просьбу чи, краще, жадання сповню, хоч в дійсності це повинен був зробити оборонець Богдана Підгайного д-р Лев Павенецький, який, однак, не хотів цього піднятися.

Віцепрезес Маліцкі “відповідно” спрепарував “службову листу” присяглих так, що на лаві присяглих не засів ані один українець, а майже всі поляки, і то завзятуці польські патріоти. Тільки переслизнувся там один німець-колоніст – мій клієнт, львівський підприємець Губер, якого всі уважали чистокровним поляком, і опісля він остав нам у пригоді.

Дисевіч провадив розправу під авспіціями авансу, себто незвичайно ригористично-брутально. Старався наслідувати предсідника з “Варшавського” процесу. Але це йому не вдалося хоча б з тієї причини, що тут були інші відносини, інша оборона і взагалі все було не те. Зайшов цікавий, незвичайно знаменний випадок. Всі присягли котрогось дня рано вже сиділи на своїх місцях. Заля була переповнена публікою. Всі підсудні, крім Бандери, вже сиділи на своїх місцях; сиділо коло них, за ними і перед ними багато поліційних функціонерів. Сиділи вже на своїх місцях і декотрі оборонці. Я стояв і розмовляв з Романом Шухевичем. Ще не було ні суду, ні прокуратора. Нараз двері до судової залі відчинилися, і на залю увійшов Степан Бандера, а за ним два поліціянти. В тій самій хвилині станули всі підсудні, щоб мовчки віддати свому провідникові честь на його привітання. За підсудними станула вся публіка, наробивши при тім доволі гомону. Присягли, поліційні функціонери різної ранги, всі як були, всі дневникарі, всі оборонці, взагалі все, що було на залі, нараз станули. Вони якось механічно попідносилися в переконанні, що на залю увійшов суд або якийсь високий польський достойник. У цей спосіб

ціла заля як один муж піднялися, щоб пошанувати молоденького Степана Бандеру, коли той входив на залю.

– Пане, пане, – говорив я опісля до радника Тилька, – ви дивуєтесь, що український нарід слухає Бандеру, коли ви самі віддаєте йому такі гонори: всі встаєте, коли він входить на залю судової розправи.

Та пан Тилько був через цілий час розправи дуже поденервованний і не знав, що мав мені на те відповісти. Але відповів за нього д-р Шевчук:

– Чей же ж, вони знають найкраще, кому мають віддати честь!

При переслуханні підсудних сталося те, що я передбачував і перед чим остерігав тих підсудних, які мали признаватися. Коли котрий із них хотів складати енуціяцію, Дисевіч йому це забороняв, а коли підсудний проти того протестував, – видалював його зі залі розправ. Це не робило доброго вражіння. По якімсь часі видалений вертав назад на залю розправ і вже сидів спокійно.

Роман Шухевич під час свого переслухання повівся прямо прегарно, заімпував усім, і його заховання та зізнання викликали велике вражіння. Він усіх тоді “вхопив за серця”. Ще перед його переслуханням я був у Дисевіча і просив його, щоб він не ставив докладних питань, тільки щоб оставив йому свободу говорення. Дисевіч боявся того, але я запевнив його, що братанок не заведе довір’я, на що я дістав таку відповідь:

– Якщо пан меценас гварантує, що братанок не надуже довір’ям, яким його наділюєте, то прошу дуже. Погджуюся.

І дав Романові Шухевичеві загальне питання, що має сказати на закиди акту обвинувачення, а той відповів коротко. Прахтель-Морав’яньські навіть не ставив до нього ніякого питання. По тім просив о голос я і сказав:

– Маю тільки одне коротеньке питання.

Тут Дисевіч вдивився в мене і чекав чогось несподіваного.

– Що спонукало підсудного до того, що вступив до ОУН?

– Прошу дуже... – зачав Дисевіч, але я перебив йому:

– Прошу не обавлятися.

– Ну, то прошу, – сказав Дисевіч.

Роман Шухевич подумав хвилинку. Залю залягла торжественна мовчанка, серед якої він голосно, виразно і по-мужеськи сказав:

– Це був наказ мого серця!

Направду, що тих чотири слова викликали таке велетенське вражіння, що, наколи б це було можливо, ціла заля була б загула від френетичних оплесків. Потім не впало вже до нього більше питань, і

це ще більше піднесло вражіння його слів. Д-р Старосольський в захопленні положив на мою свою руку, яка дрижала.

Дисевіч зарядив перерву. Я вийшов на коридор. Він, видимо зворушений, приступив до мене, стиснув мене за руку і дрижачим голосом сказав:

– Не маю права приступити до панського братанка і погратулювати йому, але прошу це зробити в моім імені. Прошу ще погратулювати йому від мене з приводу того міського, тактовного і культурного виступу. Можна все сказати, але треба вміти убрати це в пригожі форми. До того треба незвичної інтелігенції.

Опісля прийшов до мене ще й прокуратор Прахтель-Морав'яньскі і сказав:

– Гратулюю панові за незвично культурний виступ панського братанка. Направду, він заімпонував нам усім.

Приступали до мене присяглі і говорили те саме. Роман Шухевич опанував у тім і слідуючих днях цілу залу розправ. Був він на устах усіх. Всі про нього висловлювалися в найліпших словах.

Але найбільше раділи його родичі – брат сл. п. Юрко Шухевич і сестра Наталка Шухевичівна. Було слідно, що ми мали по своїй стороні і присяглих, і суд, і навіть прокуратора. Вже тоді видно було, що ми справу виграли, наскільки можна її було виграти, бо за злочин зради стану підсудний мусів дістати кару. Але яку?

Та не перейшли ще всі небезпеки. Грозила небезпека зі сторони Лемика, коли хлопчисько не зорієнтується в ситуації і вкаже пальцем на підсудного Шухевича. Загрозила небезпека ще і з другої сторони, і то звідти, звідки найменше можна було сподіватися.

Підгайний поступив льояльно. Він признався до всіх своїх вчинків і взяв на себе ролу Ксаверія Брудаса та бойову референтуру Крайового Проводу ОУН. Це “признання” заскочило його оборонця д-ра Павенецького, який попав у фурію, мимо того, що те признавання рішучо ні в чім не могло пошкодити його клієнтові, бо Підгайний вже не міг дістати більшої кари, ніж та, яку вже мав. Але тут ішло про що інше. Д-р Павенецький, сам щось ніби комуніст, стало боронив у комуністичних процесях, і тут нараз його клієнт мав би бути тим, хто zorganizував атентат на советський консулят. Це ж було для нього прямо страшно! Він загрозив, що в найближчій часі виступить з ревелаяціями, які викажуть, що в слідстві Підгайний сказав правду, а тепер говорить неправду.

– Хай він тільки виступить з ревелаяціями, то я тут на залі зроблю йому на пиці таку ревелаяцію, що на ціле життя собі затамить, – сказав Підгайний, а опісля приступив до свого оборонця і про щось

дуже енергійно його переконував із затисненими п'ястуками. Те переконування мало ті наслідки, що д-р Павенецький взагалі в тій справі більше не забирав голосу.

– Оборонець має стосуватися до клієнта, а не клієнт до оборонця, – сказав д-р Євин до д-ра Павенецького й остаточно рішив справу.

Скінчив д-р Павенецький, а зачала “бунт” мати Підгайного. Вона прямо попадала в розпуку, що її “Богданко” бере на себе всю вину, хоч він властиво нічого не винен. Вона погрожувала, що піде до “самого” прокуратора Хіровського і скаже йому, що то Шухевичі намовили її сина, аби цілу вину брав на себе і вибілював їх “Ромка”. Як не є, ми зі старими Підгайними добре жили, а тепер мати і сестри Підгайного видимо прогнівалися на мене:

– Бо то все робить пан меценас!

– Чекайте, – сказав я до них, – приїде Лемик, і він як свідок скаже, хто ним керував – Богдан чи Роман?

– А видите, а все-таки наперед ставите Богдана і кажете: “Богдан чи Роман?”. А чому не кажете: “Роман чи Богдан”?

– Хай буде по-вашому. Лемик скаже, Роман чи Богдан.

Вкінці прийшло переслухання Лемика. Його впроваджено до суду прямо з поліції, так що він не був на Бригідках і не мав нагоди порозумітися з підсудними. Коли він входив на залю розправ, тоді кивнув головою до Підгайного і засміявся до нього. Шухевича так наче б навіть не бачив.

Почався допит, в якому Лемика питано про Брудаса. Він сказав, що Брудас був брюнетом.

– А прецінь перед попереднім судом пан ствердив, що Брудас був бльондином.

– Перепрошую, я вже перед наглим судом сказав так, як тепер кажу, що Брудас був брюнет. Прошу заглянути до протоколу розправи.

Дисевіч витягнув дотичний протокол, переглянув його і сказав:

– Так, тут якнайвиразніше стоїть, що Лемик описав Брудаса як брюнета.

– А... а... – протягле “а” далось чути із лави присяглих. Це значило, що присяглих вже переконано, що Брудас був брюнетом, отже, ним не міг бути бльондин Шухевич.

– Зрештою, як бльондин може бути Брудасом? – зауважив я, і всі засміялися.

Визвано Лемика, щоб пізнавав, хто є Брудасом. Не тямлю, чи той вказав на Підгайного, чи заслонився тайною, наказаною через організацію. У кожному разі тямлю, що Дисевіч сказав таке: “Та то зараз

унаявнилося, коли Лемик входив на залю розправ. На Шухевича навіть не звернув уваги, натомість з Підгайним привітався склоненням голови і навіть сердешно усміхався до нього. Зрозуміло, що той є його добрий знайомий, а тамтой чужий”. На тім скінчилося переслухання Лемика, хоч д-р Павенецький хотів ще скомпромітувати Лемика питаннями.

(У тім моменті моїх спогадів прийшло мені на думку, що Лемик мусів-таки вказати на Підгайного як Брудаса, бо потім д-р Павенецький хотів скомпромітувати його як брехуна. У кожному разі повищі слова Дисевіч сказав з цілою певністю).

Крім Шухевича, я боронив ще Богдана Гнатевича. Його обвинувачувано тільки в тому, що він на протязі лише одного року (мабуть, чи не 1928) належав до УВО. Гнатевич запевнив мене, що про цей сам чин за той самий час він вже раз мав вступне слідство, сидів навіть в слідчій арешті, але опісля слідство уморено і його звільнено з-під арешту. Гнатевич не мав ніяких документів, а я не міг шукати за справою в судовім архіві, щоб не викликати в прокуратора підозріння і не напровадити його на те, що занедбано зробити. А саме, коли вже слідство в тій самій справі було раз уморене, можна було під неважністю тільки тоді про той самий чин потягнути обвинуваченого до відповідальности, коли зновлено в тій справі поступовання. А такого зновлення не було, тому, коли Гнатевич сказав правду, ціле поступовання було неважне і я міг піднести закид неважности в касації без обави, щоб було запізно. Наразі ми оба з Гнатевичем рішили про це мовчати, бо, коли б прокуратор був зорієнтувався, міг додатково спричинити зновлення поступовання, міг поставити внесок о вилучення справи Гнатевича до осібного поступовання і міг ще застосувати інші прокураторські “тріки”. Нам з тим замітом зовсім не спішилося, бо й так Гнатевич відповідав з вільної стопи.

Розправа, вправді, помалу – тривала ще не цілий місяць, але все ж таки добігала до кінця. Надходили і кінцеві виводи. Ані Роман Шухевич, ані Богдан Гнатевич мені не справляли ніякого клопоту. В дійсності, його справа вже була пересуджена щасливим виступом Романа Шухевича. Радник Тільки голосно сказав на судовім коридорі:

– Прецінь, пан прокуратор Хіровскі виразно сказав, що Шухевич так добре виступав, що це мусить вплинути на вислід справи. Він не дістане більше, ніж три роки із зачисленням навіть ув’язнення в Березі Картузькій, так що для відсидження залишиться в нього тільки шість місяців, і на Йордан буде вдома.

Пан начальний прокуратор міг таке сказати, але не він видає вердикт і не він пише присуд. Але в кожному разі слова добре поінфор-

мованого Тилька були дуже багатомовні і подавали надію на добрий кінець, бо що ж то значить молодому чоловікові надсиджувати ще шість місяців супроти загрози досмертної або п'ятнадцятилітньої тюрми. А Роман Шухевич поважно боявся такої кари. По дорученні акту обвинувачення він носився з наміром утечі зі слідчого арешту. В тій цілі він навіть почав удавати хворобу очей – т. зв. “звужене поле бачення”: хотів, щоб для лічення перевезено його до загального шпиталю, звідки мав утекти. Але його приміщено в арештантським шпиталику. Він поробив і звідтам приготування до втечі через пробиття нічю стіни в тій кімнаті, де подавано в'язням харчі. Навіть товариші зі світу були вже все приготували. Багато праці й трудів мені коштувало, щоб витолкувати братанкові, що це все непотрібне. Остаточно, він набрав довір'я до моєї ради і не втік, і добре на тім вийшов.

Але і справа Гнатевича не була для мене тяжка в кінцевих виводах. Супроти запевнення про уморення слідства справа була аж надто легка. Але найбільше мороки мав я знов з Підгайним. Вправді, я його не боронив, але на мене вложено обов'язок вибилити його в опінії цілого українського громадянства. Мій голос мав в українським громадянстві таке значіння, що можна було бути певним, що, коли я промовлю за Підгайного, це йому pomoже. Такими мотивами узаasadнювано покладення на мене того обов'язку з боку Крайового Проводу ОУН, родичів Романа Шухевича і батька Підгайного.

Добре, хай буде! Вибілювати так вибілювати! Але як вибілювати? Довго я думав над цим і вкінці прийшов до того сумного переконання, що тяжко мені дурити нашу суспільність та виставляти мого доброго знайомого як ідеального громадянина, що заслуговує на довір'я, бо це було б проти мого переконання. Я сам, мабуть, стратив довір'я до нього. Тому я рішився вдарити в інший бік, а саме: вибілювати його від того, що він так страшно зрадив свого товариша. Як дядько Ромка, мав я до того певну легітимацію, до чого мене, зрештою, не тільки уповажнив, але прямо просив мій братанок. Взагалі, Підгайний був для мене тепер нерозв'язаною загадкою, і було б дуже пожадане, аби його особою і його роботою зайнялися якісь дуже поважні психологи, а радше кримінальні психологи. Загадки душі Підгайного я не потрапив розкусити, хоч, може, був я чи не найліпшим кримінальним психологом між усіма львівськими криміналістами, що мені загально признавали. Може, впав я на трафну розв'язку, але за це не можу ручити. Підгайний був сексуально більше чим перечулений. Коли побачив жінку, прямо тратив пам'ять. Валігурські впав на це і раз полишив його через якийсь час сам на сам з його нареченою панною Мері Рогожівнею. Перед тим сказав їй, що

може числити на скоре звільнення нареченого, коли “він буде гречним”. На приклад подав їй Машака, який в справі городецькій випав товаришів і дістав потім дуже низьку кару. По довшім “сам на сам” Підгайного з нареченою зараз-таки взяв його на переслухання, і тоді Підгайний почав свої ревеляційні зізнання. Чи мої здогади були влучні, не можу тепер сказати.

Думаючи над вибілюванням Підгайного від зради товариша, я згадав, що в часі послідньої вечери сказав Ісус до Петра, що й ніч не мине, а ти “три рази відречешся від мене”. У мене в бібліотеці була Євангелія у переводі Куліша і Пулюя. Я заставив Льва Дубаса, щоб він вишукав мені відповідні місця, що той зробив, і я мав до кінцевих виводів потрібні цитати, яких опісля ужив. Мої кінцеві висновки мали бути дуже добрі.

Та я зробив щодо Гнатевича одну непростиму похибку. Як доказ невинности того підсудного я напровадив те, що прокуратор навіть не задержав його в слідчій арешті. Це не був ніякий аргумент для поважного правника. Це був навіть дуже небезпечний аргумент, бо по нім міг прокуратор таки зараз зарядити відставлення Гнатевича до слідчого арешту, про що я зовсім забув.

Мої висновки були так сильні, що Прахтель-Морав'янські не чекав з відповіддю, аж покінчать свої висновки всі оборонці, але зараз по моїх висногах забрав голос і в дуже нагальний спосіб накинувся на мене за мою оборону Гнатевича. При тім він закинув мені, що я його обидив особисто.

Зараз по промові прокуратор Дисевіч зарядив перерву до слідуючого дня. Я чув, що, коли справа остане так, як вона була, я її можу програти з моєї власної вини не тільки щодо Гнатевича, але також щодо братанка. Правду скажу, що це мене страшно пригнітило. Цілу ніч я не міг зажмурити ока. Я знав, що треба буде зробити щось, і то зараз, бо інакше я справу програв. На рано я вже мав готовий плян.

Слідуючого дня рано, ще перед розправою, я попросив Дисевіча, щоб мені зараз із самого початку уділив голосу, бо я хочу перепросити прокуратора, хоч не знав, за що я маю перепрошувати, бо його в дійсності нічим, ні словечком не обидив. Дисевіч признав мені слухність (також не знаю в чім), і зараз на початку ранньої розправи, порозумівшись із д-ром Старосольським і д-ром Євином, я знов прийшов до слова. Коротка була моя заява: “Пан прокуратор почув себе моїми вчорашніми висновками обидженим. Заявляю, що це мусить бути якесь непорозуміння. Не мав я наміру обиджати його. Загально знаною в суді річчю є, що я пана прокуратора завсіди дуже поважав і дуже високо цінив як правника, як прокуратора і як людину.

Справило мені незвичайну прикрість, коли довідався, що пан прокуратор почувся обидженим моїми висновками, і тому тут публічно перепрошую його". Хоч як прикро було мені, старому, сказати ті слова до молоденького прокуратора, але що ж діяти? Для добра клієнта треба було й це зробити.

Можна було зауважити, що мої слова викликали бажаний успіх. Слідне було це так по суді, як і по присяглих, а навіть по самім прокураторові, який приязно усміхався до мене, а на найближчій перерві приступив до мене, подав мені руку і сказав, що я цілий інцидент взяв аж надто трагічно, та перепросив мене за свій вчорашній виступ, який спричинив його переденервовання. Отак я щасливо вилабудався з тієї халепи.

Дисевіч знав, що головним моїм старанням є видобути бранця від закиду співучасті в атентаті на радянський консулят.

Коли присягли пішли на нараду, то радили дуже довго, бо мали над чим довго радити: їм поставлено кількадесять питань. Радили через ціле пополудне, через цілий вечір і через цілу ніч. Коли вони вийшли із залі нарад, вже надворі почало дніти, і до залі розправ попри електричне світло діставалося також світло молодого поранку.

Коли Дисевіч зайняв своє місце, він легенько кивнув до мене кілька разів головою і усміхнувся. Я розумів, що цей його жест має значити, і зараз-таки через возного Білобрама, що стояв коло мого місця, передав картку до родичів Романа Шухевича, що сиділи в третій лавці між публікою і нетерпеливо вичікували на рішення, яке мало сказати про майбутню долю їх сина. На карточці я написав: "Ромка від закиду про атентат на консулят звільнено".

Варто було бачити радіючі лица бідних родичів, які через цілий сливе місяць жили в страшній тривозі про свого сина. Варто було бачити сіяючі лица брата сл. п. Юрка і сестри Наталки. Але варто було бути також в моїм положенні як оборонця. Тяжко уявити собі ту радість, яка опанувала тоді мене. Ні! Направду, часом варто бути оборонцем у політичних процесах, аби дочекатися такої великої моральної сатисфакції! Романа Шухевича признано винним тільки щодо злочину зради стану. Винним у тім самім злочині признано також Богдана Гнатевича. Віру Свенціцьку уневиннено.

Є припис у карній процедурі, що по проголошенні вердикту присяглих і по внесках сторін щодо кари суд негайно, безпроводочно, без перервання розправи має піти на нараду над майбутнім присудом. Присуд мусів бути в тій справі дуже довгий. Його написання мусіло потривати кілька годин. А тим часом ранок вже добре заглянув на залю розправ. Не можна було держати на залі розправ вже й

так перетомлених присяглих. Дисевіч не знав, як вийти з того тяжкого положення. Я підступив до нього і дав йому таку раду: “Тепер оголосить, що трибунал удається на нараду над присудом, але рівночасно скажіть, що присуду не належить очікувати скорше чим, припустім, о третій годині сполудня. Тим часом присягли можуть вийти, але точно о третій годині мають тут бути. А високий суд тими дверми піде до своєї кімнати ніби на нараду, а другими – вийде до міста спати і прийде назад, коли захоче”. “То дуже добрий помисл”, – врадувався Дисевіч і по хвилині проголосив: “Суд удається на нараду над вироком, якого не можна очікувати раніше ніж о третій годині по полудню”. Всі те зрозуміли і скоро опускали залю розправ, бо по непереспаній ночі і по тім великім поденервованні все було дуже перемучене.

А на вулицях Львова вже починало кипіти життя. Сонце піднеслося понад овидом і золотими лучами обсипало княжий город. Було трохи холодняво, і заповідалася гарна погода. Вітру не було ні трішечки. Підміські перекупки несли на плечах оберемки з молоком, сиром, маслом та різною яриною. Вже їхали селянські вози з поближких сіл, що везли різні продукти на продаж. По вулицях тут і там ще були замітачі, що помалу й ліниво замітали місто.

В таку хвилину я відпроваджував домів родичів Романа Шухевича. Йшли ми вулицею Коперника. Крім родичів, брата і сестри Романа, була з нами ще панна Сушківна – співачка, наречена Юрка Шухевича, та був ще з нами той хлопчина з Радехівщини, що давав членам ОУН війтівську печатку свого батька, щоб фальшувати документи. Присягли його звільнили.

– Пан меценас Шевчук радив мені, – говорив той хлопчина, – щоб я в посліднім слові, коли мене спитають, чого я хочу, сказав: “Та чого хочу?! Пустіть мене додому. Там треба гній на поле вивозити, а ви мене тут тримаєте. Шкода тратити такий дорогий час”. Але я того не сказав, бо не випадало в такій важній справі щось таке говорити.

Мене застановили слова того хлопчини. Інтелігенція нашої сільської молоді станула аж так високо, що вони визнаються навіть у таких делікатних питаннях. Я не брав за зле д-рові Шевчукові, який завсіди мав прямо знамениті помисли, які, одначе, він прирівнював до ступеня інтелігенції присяглих, а цим разом треба було пристосуватися до інтелігенції молодого сільського парубка, який, одначе, сам дав собі раду.

Коло воевідської команди поліції, на розі Коперника і Лева Сапіги [Сучасна вул. Бандери С.], ми розпрощалися. Шухевичі, Сушківна і парубчак з Радехівщини пішли до помешкання Шухевичів, а я пішов до себе на Сикстуську вулицю [Сучасна вул. Дорошенка П.].

Коли увійшов у хату, мої діти вже були зібрані і вибиралися до школи. Значить, “а було це у тій порі, коли каторжники лягають спати і в суд ідуть секретарі”, як це прегарно сказав Котляревський у своїй “Енеїді”. Але я ні на хвилину не клався спати. Радість, яка мене опанувала по причині корисного покінчення справи братанка, внутрішня свідомість того, що я знаменито, прямо по-мистецьки поправив його справу, кидала мною, не дала мені навіть на хвилину спочити, не дозволяла не то пожитися, але навіть присісти. Щось гнало мене з хати на світ радуватися разом з веселим, радісним днем. Мало таких щасливих хвиль мав я у своїм житті, як ті хвилини, що тоді переживав.

Не видержав я до третьої години сполудня, і вже о дванадцятій в полудне був я на коридорі першого поверху окружного суду. Там стрінув я Дисевіча.

– Пане меценасе, маю панові щось сказати, але прошу то затримати для себе в абсолютній таємниці, – говорив він до мене. – Щодо панського братанка вирок уже готовий. Дістав він тільки три роки тюрми з заліченням цілого арешту слідчого. На Йордан буде вдома. Кажу це вам для того, щоб ви попередили зразу його хворого батька, бо таке вичікування сильно денервує і може фатально відбитися на здоров’ю батька. Але ще раз прошу про повну таємницю. Нікому другому того не зробив би, лише панові.

Я подякував Дисевічеві і хотів піти зі суду, щоб поїхати до брата з потвердженням тієї поголоски, яка вже вчора кружляла по суді, але легко залунав на коридорі голос:

– Пане меценасе, пане меценасе, на хвилинку!

Коли я станув і оглянувся, побачив, що це був аплікант, який протоколював при розправі, а тепер знов протоколював при нарадах над присудом.

– Маю панові щось важного сказати, – говорив він шепотом, скоро, наче б спішився. – Але прошу о абсолютну таємницю. Ваш братанок дістав тільки три роки тюрми із заліченням усього слідчого арешту. Він матиме лише шість місяців до відсидження. Пане меценасе, це дрібничка.

Знов я подякував і вже був коло сходової клітки, щоб зійти на партер, коли знов хтось покликав мене. Цим разом був це помічник судового секретаря Пиндик, який на вухо сказав мені:

– Якраз переписую на машинці сентенцію вироку. Панський братанок одержав тільки три роки з заліченням усього арешту слідчого. За шість місяців буде вдома. Гратулюю за успіх. Але поп’ємо, пане меценасе, поп’ємо. У Новака, чи не так?

На вулиці Оссолінських [Сучасна вул. Стефаніка В.] стрінув я редактора Шав'яка, який сказав мені у великій тайні велику новину і повторив те саме, що говорили інші.

– А щодо інших який присуд? – спитав я.

– Не знаю. Про те ніхто не знає. Знаємо тільки про Ромка. Про те вже гуде ціле місто, бо Ромком усі, на правду, найбільше інтересувалися. Навіть більше, чим долею Бандери.

Вскочив я до таксівки і поїхав на Косинерську. Ромкові родичі навіть не клалися спати. Відомість їх незвичайно врадувала. Наталка була ще в школі, а бідачисько Юрко поніс Ромкові до в'язниці обід.

О третій годині суд був переповнений. Вся зібрана публіка вдоволено говорила, що “Ромко” “обійшовся” тільки трьома роками. Щодо інших підсудних, то все було покрите тайною, але ще довго довго прийшлося чекати на проголошення присуду, який не був ще написаний.

А тим часом я підступив до присяглих і почав з ними розмову.

– Щодо вашого братанка, то не було найменшого питання. Цей вердикт був давно написаний. Він сам написав собі його своїм виступом. Ціла квестія оберталася довкола Свенціцької, що вже була засуджена. Але Дисєвіч звернув нам увагу, чи ми не помилилися. Але знайшлися тільки двох присяглих, які сказали, що поповнили помилку, але не знають, як її направити. Дисєвіч сказав, що направити можна поновним голосуванням. Тоді керівник лави присяглих зарядив нове голосування, але тільки щодо Свенціцької, і щойно тепер її звільнено. Але вона була уже засуджена.

Так говорили мені присягли, а поміж ними говорив також присяглий Губер. Бо з присяглими у Львові декотрі з-поміж нас – д-р Старосольський, д-р Глушкевич, я, а часом також д-р Ганкевич – бували в дуже добрій комітиві, особливо, коли розправа тривала довше і була нагода заізнатися з присяглими. Є на це різні приклади і докази.

Не тямлю, з нагоди якої розправи проти членів ОУН “Кур'єр Львовскі” помістив був довшу незвичайно глупу статтю про ОУН, в якій було, між іншим, сказано, що я був касієром ОУН; але організація стратила до мене довір'я, відібрала касу і передала її д-рові Старосольському, якого устанавлено касієром, вірніше, що по тім устанавленні я сам передав йому організаційну касу. Розправа в тодішній справі тривала вже доволі довго. По появі тієї статті під час перерви в розправі приступило до мене кількох присяглих і сказали, жартуючи, таке:

– Пане меценасе, читалисьмо вчора в “Кур'єрку”, що пан завідує касою організації. Розправа триває тепер уже так довго, ми має-

мо поважні матеріальні страти. Може, б пан меценас виплатив нам з тої каси щось на скромну дієту?

– Панове трохи спізнилися. Не можу виплатити. Прецінь панове, напевно, вичитали там, що з уваги на брак довір'я до мене я передав касу д-рові Старосольському. Прошу про те удатися до нього, – сказав я, показуючи на д-ра Старосольського, що зараз-таки стояв коло мене і чув цілу розмову, навіть брав у ній участь.

– Добре, добре, – сказав він. – Д-р Шухевич віддав мені касу, але грошей не передав. Що ж зможу вам виплатити?

Всі розсміялися. Такі інциденти робили добре вражіння на присяглих.

Але часами були невеселі інциденти. Був якийсь середньої величини політичний процес. Підсудні мали бути уневиннені. Боронили тільки я і д-р Старосольський. Між присяглими сидів також якийсь молодий колишній польський поручник. Коли вже по нараді присягли виходили із вердиктом, яким засуджено всіх підсудних, видно було по поручнику велике поденервовання. Його очі були червоні з рештками сліз. Виглядало, що чогось плакав. В часі голошення вердикту сидів похилений, зломаний, опертий на руку. Коли суд пішов на нараду над присудом, він зараз же підступив до нас і сказав у великім поденервованні:

– Суд присяглих не є для нас, поляків. То інституція для культурних народів, а не для таких, як польський нарід. Як можна було тих хлопаків засудити? Направду, встидаюся за суд, за весь нарід польський.

Тож не дивниця, що присягли в тій справі сказали мені відверто, що було під час їх нарад.

Проголошено присуд. Щодо Романа Шухевича був він згідний з тим, що сказав мені Дисевіч. Гнатович дістав два роки тюрми, а що не сидів у слідчій арешті ані одного дня, тож мусів ту кару тепер відсидіти в цілості.

Опубліковано:

Шухевич С. Моє життя. Спомини. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1991. – С. 371 – 372, 468 – 69, 496 – 499, 506 – 537.

Н. Н.

В КРАКОВІ, НА ВУЛИЦІ ЗЕЛЕНІЙ

Генерал Чупринка, військовик з крові і кости, коли брав перо до руки, то звичайно для того, щоб опрацювати пляни військових курсів, оперативних дій, наказів чи намрямних. Але трапилося так (мабуть, єдиний раз у житті), що з-під його пера, замість ділового писання, вийшов спогад про бойову акцію, що він її колись сам організував.

Було це на початку II-гої світової війни. Большевики окупували Західню Україну. Велика хвиля української політичної еміграції опинилася в Західній Галичині. В Кракові, на вул. Зеленій, були в 1940-41 рр. організаційні квартири, в яких зосереджувалася робота Військового штабу ОУН і Пропагандивного осередку, а поза тим перепливали, наче у вулику, всякі можливі й непередбачені зв'язки. Військовики в ті часи мали назагал опінію повнокровних бойовиків і революціонерів; пропагандисти думали про себе, що вони саме творять головний рушій революційного чину. Але загал мав їх за менш-більш “цивільну банду”, не дуже придатну до поважних бойових акцій. На цьому тлі зав'язувалися часто між мешканцями сусідніх кімнат жартірливі, але темпераментні розмови, в яких військовикам часто не ставало аргументів, а пропагандистам – внутрішньої впевненості, що їх словесна перемога справді відповідає фактам.

Ген. Чупринка, чи, як ми тоді називали його скорочено, друг Шух, по цілоденній стомлюючій роботі любив часом заходити до сусідів і придивлятися, як ті паперові люди морочать собі голову, як би то оформити відповідну фразу для якогось видання, або як в другій кімнаті крутять циклостиль і як їм застигає фарба, та з смаком перечитував нові “золоті думки” Ярослава Старуха (пізніше псевдо “Стяг”), що на радість гостям були порозвішувані на стінах. Потім, підсміхаючись, підморгнув і залишив по собі непевність. Ніколи не було знати, чи взагалі вся наша редакційна робить на нього враження серйозності.

Осередок пропаганди розплянував видати ілюстровану збірку монографій бойовиків ОУН, що загинули в боротьбі, і видав вже окремо ряд портретів, що мали увійти як ілюстрації до цієї пам'ятної книги ОУН. Збирання джерельного матеріалу йшло дуже повільно. Фотознімки знані на еміграції залишила вдома так, як і теперішня, спогади в пам'яті співучасників залишилися фрагментарні, а врешті прийшла пекуча робота по підготовці воєнних інструкцій і організації

Похідних груп, і зібраний матеріал не побачив світу. Видано лише першу серію портретів бойовиків. Для серії бракувало нам портрета Юрка Березинського, і ані на Лемківщині, ані на Підляшші організаційні клітини по довгих розмовах не знайшли в нікого фотознімки. Як звичайно в таких безнадійних випадках буває, усі ці розшуки були взагалі непотрібні, бо фото Березинського було в самому Кракові, в найближчому сусідстві, так би мовити, під самим носом – в родині друга Шука, але нікому не могло прийти на думку шукати його так близько.

Друг “Шух”, добре покепкувавши з “бібули” (насмішлива назва пропагандистів, уживана ще в часи УВО як скорочений код для означення підпільних листівок, проклямацій, нелегальних брошур, а потім і людей, що мають з ними до діла, в протиставленні до слова “боївка”), одного дня поклав триумфально на нашому столі фото Березинського. “Надворний маляр” революції друг “Покуш”, який колись ножакою невміло, але успішно зліквідував польського провокатора і який пензлем володів без порівняння краще, як штилетом, відразу ж сепією зробив портрет Березинського в розхристаній по-революційному сорочці із мотивами Городка в дальшому тлі. В творчому розмаху деякі риси позатиралися, і портрет чомусь не був подібний до фота. Зібралася нарада Осередку Пропаганди, але заклопотані знавці й дорадники не змогли ніяк схопити, в чому власне полягає неподібність. Кожна частина обличчя, якщо брати зокрема, були подібні, а цілість – зовсім інший чоловік. Не второпавши, що саме в портреті треба переробити чи виправити, ми покликали на консультацію друга Шука, який добре знав живого Березинського.

Друг “Шух” уважно і з великим задоволенням оглянув портрет і ствердив, що в образі нічого сенько не треба зміняти ані виправити. Його треба просто зняти і спалити, бо це ніякий портрет. Портрет треба зробити лише потім, а мотиви Городка викинути, бо це не єдина бойова акція Юрка. Юрко зліквідував Чеховського!

Такої думки ніхто не припускав. Атентат на Чеховського був такий загадковий і невияснений, що в краю серед підпільників і громадянства були здогадки, що атентат виконав аґент Чеховського Роман Барановський, маючи з ним якісь службові порахунки. Під підозрою цього атентату польська поліція навіть заарештувала його.

Почувши таку новину, ми відразу хотіли дізнатися про всі подробиці атентату, але Шух не згодився.

– Не скажу вам ані слова, бо ви спартачите так, як портрет. Сяду і напишу сам. Думаєте, що не потраплю? Побачете, що напишу ліпше від вас!

Зліва Роман Шухевич, другий – Юрій Березинський, третій – Анатолій (?)

І справді, через якийсь тиждень друг Шух вмістив свій спогад у єдиній тоді українській газеті “Краківські вісті”, і широкі кола громадянства вперше тоді довідалися про нерозгадану таємницю атенатату на Чеховського.

Сталося добре, що цей спогад був друкований в газеті. У нас його призначили б до пам’ятної книги, що ніколи б не вийшла, і міг би разом з другими матеріалами пропасти в военній хуртовині. А так шматок газети переховувався у когось у Краю, і в 1947 р. підпільники, що працюють у якомусь таємному бункрі і далі над бібулою, помістили його передрук у підпільному журналі “На зміну” під літературним псевдонімом Б. Федорович. З того журналу передруковуємо ще раз, розкриваючи вперше цей одноразовий псевдонім ген. Романа Шухевича і, мабуть, єдиний спогад його пера.

“Надворний маляр революції” друг “Покуш”, що, промінявши потім знову малярський пензель не на штилет, а вже на повстанський автомат, згинув на полі слави, послухавши пораду Шуха, подер портрет, що не був портретом, і намалював інший, що відтворював не лише риси Юрка Березинського, але з великою експресією вислонив душу свідомого своєї мети фанатичного бойовика. Замість мотивів Городка тлом був білий папір. Символіка тла була зайва: портрет говорив сам про себе.

Можливо, що надворний маляр революції завзявся дати доказ, що “Покуш” не є партач. Можливо й те, що несподівано розкриття невідомого бойового чину допомогли “Покушеві” надихнути портрет братньої йому душі спалахами того самого вогню, що горів в глибині серця самого мистця-революціонера.

Хтозна, чи не такий самий мотив спонукав і Романа Шухевича “сісти і написати самому” спогад про близько споріднений чин бойовика глибокої внутрішньої дисципліни.

***

З ЖИТТЯ БОЙОВИКА

В 1929 – 32 рр. добре було знане кожному українському підпільникові на ЗУЗ прізвище комісара польської поліції у Львові Чеховського. Він разом з комісаром Білевічем вів найважливіші українські справи. На всіх тодішніх процесах підсудні вказували на них як на спричинників жажливих побоїв-знущань, бо саме вони давали накази своїм підвладним поліційним агентам тортурувати політв'язнів. З ОУН комісар насміхався, жартував, певний, що за ним стоїть держава з великим справним поліційним апаратом, що неможливість навіть бойовикам ОУН пімсту за друзів. Та перечеислився, бо проти сили і справности поліції стоять фанатизм, погорда смерти, впертість і посвята.

У звені членів ОУН у Дзвона був молодий, 20-літній юнак Юрко Березинський –високий, вродливий, з сизими блискучими очима. Цілим своїм серцем належав до ОУН. Її історію, її бойовиків знав усіх напам'ять. Щоранку будила його думка про Організацію, і думка про неї заколисала його за рік на вічний сон у Городку Ягайлонському. В душі лелівав мрії і собі помірятися з ворогом і показатися гідним своїх старших друзів. І саме цей юнак дістав наказ від Дзвона прослідити спосіб життя комісара Чеховського: де живе, куди рано ходить, якими вулицями ходить, в котрій годині повертається з бюро, чи систематично виходить вечором і куди? Живий усміх і радість в Юркових очах є відповіддю на наказ провідника. І Дзвін бачить, що найбільшу радість зробив би йому, коли б дав ту “роботу” саме йому до виконання. Інвігільяційну працю виконує Юрко не самий. Він має людей у своєму звені, вони стають йому до помочі. Але трьох людей до слідження може бути замало, особливо тому, що слідкування треба вести також біля слідчого відділу польської поліції на вулиці Казимирівській [Сучасна вул. Городоцька], а там крутиться багато агентів. Юрко дістає до помочі ще дівчину Міру.

Грудень, січень, лютий проходять на інвігіляції, яка, зрештою, ніяких нових матеріалів не дає. Але й досі зібрані ті дані, що є, вистачають уповні. Систематично ходить він щоранку тою самою дорогою – вулиця Стрийська, алея Стрийського парку і знову вулиця Стрийська до трамваєвої зупинки. В ранніх годинах рух на тих вулицях мінімальний. Поліцистів чи озброєних військовиків, що могли б бути грізні при погоні за вбивником, майже ніколи тут немає. Терени, що прилягають до дороги, якою іде Чеховський, прекрасні. З одного боку – Стрийський парк і виставова площа, з другого – виходи на Вулицькі горби, Стрийський цвинтар і город біля вулиці Пелчинської [Сучасна вул. Вітовського Д.]. В такий терен певно не буде пускатися погоня, що може бути складена найбільше з 2 – 3 випадкових цивільних людей. До того ж вони, правдоподібно, бувають неозброєні, а перед собою будуть мати людину зі зброєю в руках і готову на все.

В такій ситуації можна приступати до подрібного опрацювання цілого пляну. Немає сумніву, що робота буде виконана рано, в годині 7.10 – 7.35, на трасі між домом і трамваєвою зупинкою.

Дальше йде про вибір самого виконавця. На просьби Юрія Дзвін не може бути глухий. Він гарно зробить це сам: він не розконспірований, відваги йому не бракує. Правда, що молодий він ще трохи – 20 літ має, та тут Дзвін тямить, що він сам, маючи 19 літ, брав участь у “мокрій роботі” і зовсім добре її виконав. А на війну чи не йдуть 18 – 20-літні і чи не якраз ці молоді запальні люди є найбільші герої воєн і революцій? Старші, звичайно, називають їх “дурними дітьми”, “негативістами” чи інакше, але чи не тому, що вже забули, якими самі були замолоду? Отже, піде Юрко Березинський.

Чи міг би хто відтворити той гордий погляд, з яким Юрко прийняв наказ?

Будь спокійний, друже провіднику, я не заведу тих надій, що їх на мене покладаєш. Коли б мені навіть не вдалося втекти від погоні – живим у руки ворога не здамся. (І справді, слово його не було пусте: підстрелений у нападі на пошту в Городку Ягайлонському, коли не міг уже втікати, приклав собі холодну цівку до виска і скінчив із собою, щоб ворогові не здатися).

Місце до виконання роботи вибрали на закруті Стрийської вулиці, в тому місці, де кінчиться якийсь опарканений город а починається кладовище. Закрут настільки добрий, що, евентуально, свідків атентату не буде. Хіба що ті, котрі будуть по тому самому боці закруту, де буде виконаний атентат. Всі, що будуть на протилежному боці, нікого не зможуть бачити. Охорони Юркові не треба буде, бо від перехожих не треба сподіватися поважної погоні. Зрештою,

Юрко дістає два пістолі й кілька маґазинків набоїв. Щоб роботу робити “якнайдискретніше”, він дістане пістоль маленького калібру 6,35 мм., який стріляє без великого гуку при вистрілі, а другий – великого калібру 9,0 мм – для самооборони. Устійнення дня атентату має в собі посмак забобону. Виконати роботу можна буде щодня, та Дзвін вважає, що найкраще вона вдається у вівторок, бо це в нього найщасливіший день у тижні. Він сам ішов на першу велику роботу саме у вівторок. І вибрано вівторок, 22 березня. В перших днях цього тижня Юрко від’їжджає до дому своїх батьків у селі Оглядів Радехівського повіту. Ситуація укладається надзвичайно гарно. Поїзд із Радехова до Львова приїздить на двірць Підзамче десь біля години 6.45 рано. Звідси безпосередньо Юрко дістається на місце роботи ще на час, а поворотний поїзд до Радехова є вже о 8 год. рано; цей поїзд Юрко мусить зловити на Підзамчі і ним від’їхати додому. Вже в полудне буде вдома. Отже, його кількогодинної неприсутності ніхто з домашніх не повинен запримітити, тим більш, що він і так надто багато вдома не просиджував. Алібі буде просто прекрасне. Від самого початку березня він був цілий час вдома, поза Львовом. Все приготоване. Юрко нетерпеливо жде в Оглядові на день 22 березня. У Львові Міра далі стверджує, чи Чеховський не змінив способу життя. Ні, все “грає”.

Приходить ніч з 21 на 22 березня. На заспаному приходстві помітний рух. Юркова сестра тихо-тихенько будить свого брата зі сну. Чи спав він? Не знати. Зривається спокійний, опанований, трохи блідий. У темній кімнаті одягається в приготовані “пумпи” і куртку. Кашкет і зброю дістає у Львові. За кілька хвилин уже готовий. Має велику дорогу: до маленької залізничної зупинки Павлів 11 кілометрів ходу. Сестра прощає свого улюбленого брата без сліз.

Поїзд не мав запізнення. Точно заїхав на Підзамче, а між юрбою перекупок, молочарок і учнів протискався високий блідий мужчина й уважно шукав між тими, що ждали на станції, свою подругу. Весело усміхнувся до Міри, що ждала вже з течкою в руці. Там пістолі і кашкет, ці останні конечні речі. Обоє пішли, взявшись під руку, ніби залюблена пара, веселі й усміхнені. Вона повідомляє його, що все в порядку. Чеховський незмінно продовжує свою ранішню дорогу і сьогодні, напевно, також піде, а завтра хіба вже ні. Вступають до першої брами при Жовківській вулиці [Сучасна вул. Хмельницького Б.]. Міра випорожнює течку, й обидва пістолі мандрують до кишені Юрка. Він твердо стискає холодну сталь. “Все в порядку, – каже Міра, – передучора з них ще пробно стріляли. Дев’ятка “Штаер” стріляє знаменито, мала 6-ка “ФН” може затятися по кількох пострілах”. Та Юрко

впевняє, що найбільше буде два постріли до комісара. Юрко добрий стрілець.

Час утікає, треба всідати до трамваю. Сідають обоє й їдуть до жандармерії при вулиці Сапіги [Сучасна вул. Бандери С.]. По дорозі домовляються: Міра зажде при вулиці Пелчинській [Сучасна вул. Вітовського Д.] коло трамваєвої зупинки, там відбере від нього все зайве – пістолі, набої, кашкет. Висідають з трамваю. Кріпкий дружній стиск рук – це благословенство Міри для молодого революціонера – і довгий-довгий погляд за ним. Чи вернеться живий, чи, може... Ні, він повернеться напевно: такий був спокійний і певний успіху. Вже пішов. Скоро, скоро Кадетською вулицею [Сучасна вул. Гвардійська] вгору назустріч невідомому. Юрко не бачить нічого біля себе. В думці лиш одно – бути гідним тих усіх, що були перед ним – усіх Любовичів, Пісецьких, всіх, що по тюрмах ждуть пімсти. Ще кілька хвилин... Треба лише пам'ятати – добре ціляти і найкраще нічого не думати, лиш про те одне – добре ціляти.

Юрко доходить до кадетської школи. Ще кілька кроків до Стрийської вулиці – і зараз побачить Чеховського. Це ж година, що в ній він повинен іти. Так, ось іде вже, іде, вже виходить із Стрийського парку. Іде самий, спокійно, з руками в кишенях плаща. Іде до бюра, де ждуть уже жертви. Не чує, не прочуває нічого пан комісар, він думає про аванси, про кар'єру...

Юрко приспішує ходу. Ще лиш десять кроків ділить його від Чеховського. Рука в кишені відбезпечила "ФН" (Юрко був майкутом): зараз Чеховський опиниться на закруті. Ще секунда життя. Юрко вже два кроки за Чеховським. Рука з кишені різко витягається, а в ній блистить маленький чорний предмет. Лиш добре ціляти – єдина думка в тому вирішальному моменті. Сухий тріск понісся по деревах Стрийського парку, лиш один тріск. Якийсь чоловік у темному плащі зігнувся в колінах і впав перед себе лицем до землі. Не видав із себе ні одного звуку, навіть рук не витягнув з кишень. Це вже труп. Труп комісара політичної поліції Еміліяна Чеховського.

Якийсь другий перебіг через гостинець і почав дряпатися на протилежний шкарп на кладовищі. Раз обсунувся, бо було ковзко, та за другим разом видістався на цвинтарну алею. І зараз же зник. Ще лиш оглянувся за перехожими, а вони: всі три трамваярі поставали збентежені, нерішучі, не знаючи, що робити, до кого вдатися. Не кричали, лиш поволі почали підступати до чоловіка, що лежав на землі. Про того другого хіба забули. А він кількома швидкими кроками пробіг кладовище і кинувся через городи в напрямі Пелчинської вулиці [Сучасна вул. Вітовського Д.]. О, це зовсім не легка дорога:

сніг декуди по пояс, стежки нема, а гаятись не можна. Та, на щастя, ні живої душі не видно.

Та в Юрка вже друга думка – якнайшвидше віддалитися звідсіля. І, мов олень, скаче він великими кроками по глибокому снігу. Ще крок, ще два – і він уже при Пелчинській вулиці [Сучасна вул. Вітовського Д.]. Вже видно трамваєву зупинку. Міра вже жде. Допитливий погляд. “Щасливо, по всьому”. – “Ні, це неможливо, я нічого не чула!” – “Бо тільки один постріл, а відгомін тут не долетить”. І знову дружній стиск руки. Вона перша його вітає, того щасливого молодого революціонера, що ось перейшов свій хресний вогонь. Відбирає від нього зброю, кашкет. Тепер уже вона тим заопікується.

Але робота ще не скінчена. Ще Юрко мусить якнайскорше дістатися додому. Їдуть трамваєм обоє, щасливі, радісні. Вівторок – щасливий день. До поїзду ще п’ять хвилин часу. Міра купує білет, і знову молодий блідий чоловік всувається в кутик сепаратки, – закрившись курткою, дрімає. Чи справді дрімає? На маленькій зупинці Павлів висів єдиний подорожній і польовими доріжками подався на схід.

– Де ж той Юрко подівся, що я його від рана не бачив? – питається батько доньки.

– Десь тут ходив, а потім сказав, що йде до свого товариша, до Кривого.

– Але що так зранку захотілося йому йти у відвідини?

– Він десь зараз повинен бути, – відповідає дочка, а сама лиш ходить від вікна до вікна і щохвилини заглядає на годинник. Ах, як тяжко ждати! Краще самому робити, ніж другого висилати. Живий чи ні? Ці питання увесь час клубляться в дівочій голові.

В сінях хтось витирає взуття. То він, то напевно він. Скрипнули двері, в кухні стала струнка постать Юрка. Йому назустріч один довгий допитливий погляд. Його очі сказали їй усе. Ще заки вспів щонебудь промовити, кинулась йому на шию і почала гаряче цілувати. За хвилинку сиділа вже при слухавках радіоапарату і відбирала вістку:

“Сьогодні, о годині 7. 30, при вулиці Стрийській невідомий чоловік одним пострілом з пістоля замордував пана комісара Еміліяна Чеховського. Вбивство, правдоподібно, сталося на політичному підґрунті. Слідство ведеться. Подробиці поки що в таємниці”.

Опубліковано:

Український Самостійник. – Мюнхен, 5 листопада, 1950.

НА ЗАКАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (Спогад)

Був березень. Сонце ховалося за гори й останніми проміннями золотило руїни замку в Хусті, на вежі якого повівав блакитно-золотий прапор.

Я вернувся в Ясіння і взявся чистити авто. Ранком ждала мене їзда до Порошкового з чотирма Федаком-Грабом.

Непомітно темніло, і ніч та туман залягали над містом. Нараз почув я кроки й переді мною станули поручники Щука і Калина. Привітавшись, поручник Щука спитав мене про їзду до Ясіння та чи чуюсь змученим. Калина, завжди веселий, відповів ніби за мене:

– Ромцю, “вуйцьо” ніколи не був змучений, як є праця!

– Ну, гаразд, друже Гірняк, – каже поручник Щука, – перед нами важка, може, й ризикована дорога. Все буде залежати від обставин. В годині 11-й, але точно, заїдьте фордом під Владну Будову. Я, мабуть, буду там вже на вас чекати. Станьте на краю дороги й погасіть світло. Пістолю не забудьте взяти! Побачимось за якусь годину. Слава! Ага! Про нашу розмову нікому ані слова, чули?

Поручники Щука й Калина відійшли. Що це за їзда? Чому, власне, півторатонний форд, а не особисте авто? Ці питання мучили мене, але відповіді я не міг знайти. За кілька хвилин перед 11-ю заїжджаю на означене місце. Погасив світло і розглядаюся за поручником Щукою, а він вже біля мене.

– Сяду, – каже, – на хвилину біля вас. Тут мають прийти ще інші з поручником Калиною, до 11-ї бракує ще кілька хвилин. Бензину маєте досить?

– До 30 літрів, з запасом, – відповідаю.

– Я не знаю, як воно буде, але дуже можливо, що доведеться далеко їхати. Побачимо! Бачите, Гірняк, справа такого роду. Січ наша росте, з кожним днем число зростає, а зброї маємо дуже мало, майже ніякої. Що ми варті без зброї? Тут чехи трохи мають, і я постановив весь їх запас “позичити” собі. Якщо нам пощастить, треба буде вивезти її десь поза Хуст. В Коші переховувати нема де і недоцільно, бо чехи завтра рано, напевно, весь Кіш перетрясуть через неї.

Побачивши кілька тіней, урвав розмову.

– Ага, прийшли!

Вискочив з авто і подався з прибулими до Владної Будови. Хвилини чекання вважалися мені годинами. Серце билось: вдасться чи ні? Дійде до проливу крові і жертв? Все можливо, але вдасться напевно. Це ж праця поручника Щуки, а все, що він робив, було обдумане й мусило “грати”.

Чую кроки. Оглядаюсь – так, це наші. По одному підходять до авта й передають мені кріси, пістолі та набої. Тихо, без шуму чеський магазин переходить до нас. За кілька хвилин лежало в авті близько 100 крісів, 40 новісіньких пістолів та 3 коші набоїв. Поручники Щука й Калина сіли до авта, а решта зникли так, як і прийшли.

– Ви в ноги, “вуйцю”, – каже жартівливо поручник Калина. Рушаймо.

– Куди їдемо? – питаю.

– До Нанково, – відповідає поручник Щука. – Гірняк, в Ізі обережно. “Мадярони” можуть спробувати нас затримати. У тому випадку їхати на них, не зупинятися!

Врешті Хуст за нами, наближаємось до Ізи – спокійно, мадяри сплять. Завертаємо праворуч, на бічну польову дорогу. Погана дорога, треба їхати повільніше. Але за півгодини ми вже під селом. Стоїмо. За наказом поручника Щуки зупиняю мотор і гашу світло. Він виходить з авта і їде на розвідку до села. Калина лишається зі мною. Щоб скоротити час, доки повернеться поручник Щука, розмовляємо про нинішню справу.

– Вірте мені, Гірняк, – каже поручник Калина, – що цієї штуки не втяв би ніхто! Це міг зробити тільки поручник Щука, кожен інший спартачив би. Це дійсно непересічна людина, стратег і організатор. Все, що другим не вдається, йому вдається. От хоча б сьогодні. Все пройшло гладко, чехи навіть нічого не знають.

Поручник Щука повернувся.

– Юрцю, – каже до Калини, – ще трохи можна буде під’їхати, а потім – нема ради – мусимо авто пхати. Не хочу селян побудити і звернути підозріння на вчителя, в якого тимчасово складемо зброю. Я переконаний, що ранком чехи будуть перешукувати всюди і все.

Ще трохи під’їхали, і я знову зупинив машину і загасив світло. Пхаємо авто. Тяжко, дорога розмокла, майже не рушимо з місця.

– Юрцю! Пхай сильніше! Сил у тебе більше, як у нас обох. Прикладись добре й побачиш, що тих кількадесять кроків проштовхаємо.

На допомогу нам приходять ще й учитель, і ми опинились на подвір’ї школи.

– Слава Богу! Тепер треба швидко вигрузити зброю, бо буде дніти. Ще за ночі мусимо повернутися.

Врешті робота закінчена. Зіштовхуємо авто на дорогу. Затираємо сліди на подвір'ї, і, зіштовхнувши авто на край села, повертаємо назад до Хуста. Тепер ми всі вдоволені. Так, цінна зброя в наших руках.

– Ну, Юрцю, – каже до Калини поручник Щука, – вдоволений ти? Чого ще хочеш? Гармати дати тобі не можу, але пістолі гарні.

– А чи ти їх хоч добре оглянув? – питає Калина.

– Правду кажучи, то ні, але ще їх огляну.

– На, маєш, подивись! – і поручник Калина витягнув новісіньку пістолю.

– От і хитрий ти, Юрцю, а мені й на думку не спало, щоб собі взяти одну. Але я почуваясь вдоволеним. Подумай лиш, що майже ціла сотня буде озброєна.

Ми в Хусті. Зупиняю авто біля команди [Карпатської] Січі. Прощаємось.

– Ну, Гірняк, щиро дякую вам за працю та поміч! – і стиснув мені руку сильно, дружньо. Це був перший і останній потиск моєї долоні поручником Щукою. Це було 11 років тому назад. Постать поручника Щуки – генерал-хорунжого Чупринки – бачу ще й нині так, як одинадцять років тому, і ще й досі здається мені, що відчуваю потиск його долоні.

Нині він не живе, але пам'ять про нього зберігає кожен, хто хоч раз у своєму житті мав щастя зустрінутися з цим небуденним, великим сином українського народу.

*Опубліковано:
Визвольний шлях. – Ч. 12/39. – Грудень 1950. – С. 4 – 5.*

ЗУСТРІЧ ІЗ ПОР. Б. ЩУКОЮ В ХУСТІ

Коли в днях 7-8 жовтня 1950 року в Торонто (Канада) відбувався перший з'їзд Братства Карпатських Січовиків, автор цього спогаду вітав його листом такого змісту:

“Дорогі Браття, щиро дякую за Ваше сердечне запрошення і дуже шкодую, що з незалежних від мене причин не можу особисто взяти участь у з'їзді Братства. Братство поставило собі шляхетні і високі завдання. Твердо вірю, що воно візьметься жертвенно і свідомо до їх здійснення. Вірю, що Ви, дорогі Браття, всі такі, як був той молодий юнак-січовик, якого я пізнав одного хмурного січневого дня 1939 р. в Хусті.

В тому часі ворожі терористи нападали на границі Карпатської України, і Головна Січова Команда мусіла бути приготована і на можливість терористичних актів у нашому тодішньому головному місті. Тому вона зарядила постійну стійкову службу вдень і вніч, при всіх центральних урядах, між ін., і перед будинком Міністерства шкільництва.

Одного дня, десь коло 20 січня 1939 р., коли я перед 8-ою год. прийшов до уряду, побачив, що стійковий січовик біля брами ледве тримається на ногах. Був це молодий, може, 18-річний юнак.

– Ви хворий, стрільче, відійдіть на спочинок, – сказав я до нього.

– Мене має змінити незабаром наступний стійковий, – була відповідь стрільця.

– Відколи ви на варті?

– Від десятої години минулої ночі.

– Дякую за Вашу службу. Наші урядовці вже всі тут, і ви можете відпочивати.

– Я маю наказ. Можу відійти лише тоді, коли мене змінять, – рішуче відповів юнак.

Телефонічно ми ствердили, що зміну помилково вислано до іншого будинку. Молодий січовик до 9-ої год. ранку не опустив своєї варті, бо лиш тоді прийшов наступний стійковий.

Не опустити варті – це наказ для всіх нас. Не опустити варті, хоч би нам здавалося, що ми там є зайво, безцільно. Не опустити варті, хоч би наша варта виглядала нам незрозумілою. Виконувати наші дрібні, неприємні, тихі обов'язки так обов'язково, так рішучо, як той молодий січовик. Вітаючи з'їзд Карпатських Січовиків, бажаю всім

учасникам і прихильникам Братства успішної праці в поширюванні ідеалів, за які жертвенно боролися і вмирали наші герої – Січовики.

В Стемфордї, 5-го жовтня 1950, Августин Штефан”.

У цьому листі я не написав, що зміна стійкового прийшла на мою особисту інтервенцію в домі Січовиків, здається, в Бемковій школі, куди я пішов, коли ще й перед 9-ою годиною стійковий стояв при брамі. Увійшовши до хати, вартовий, що пізнав мене, запитав:

- Чим можу служити, пане начальнику?
- Хотів би я говорити з командантом.
- Прошу сідати, зараз тут буде.

За хвилину увійшов молодий, стрункий, невеликий ростом чотар і представився:

– Я Борис Щука. Чим можу служити?

– Пане команданте, перед Міністерством шкільництва вартує молодий січовик від десятої години минулої ночі. Він блідий, здається, хворий і не хоче відійти, хоч я просив його, доки не прийде зміна.

– Справжній вояк! Якщо б і вмирав, не може лишити варти. Прошу не журитися, що захворіє. Це молодий хлопець. Дякую за доброзичливість. Він буде негайно змінений і дістане похвалу.

Чотар зразу, ще в моїй присутності дав наказ приявному січовикові:

– На варту перед Міністерством шкільництва!

Того ж 5 жовтня 1950 року я ще не знав, що ген. Шухевич – Чупринка – це той молодий поручник Щука.

*Опубліковано:
“Америка”, 6 травня 1970.*

СПОГАДИ ПРО ҐЕНЕРАЛА РОМАНА ШУХЕВИЧА

СКРОМНІСТЬ ВЕЛИКОГО КОМАНДИРА

Пізно восени 1941 р. стрінулись оба вони в Франкфурті – Роман Шухевич, сотник з найвищим військовим стажем з ОУН, і Євген Побігущий, майор з практикою активного старшини за Першої війни 1918 – 1920 рр.

Більшість Легіону знає або догадується про стаж Шухевича. Вже в тій першій стрічі виказує Шухевич незвичайно рідку в українців прикмету – дуже велику скромність. Він може так повести справу, що майор Побігущий може “захворіти” і т. п., а властивим командиром Легіону ДУНу в разі потреби буде він сам. Про формальності для того було неважко зговоритись. Але Шухевич знає, що активний старшина має багато практики у вишколі, і це варт використати для вишколу Легіону. Тому він не чинить так, як на його місці зробило б багато інших українців: не радить своєму майорові Побігущому перейти на інше місце, до якоїсь іншої функції, яких тоді так багато треба було на Україні, але прохає таки перебрати командування Легіоном, а сам залишається лише його заступником і сотенним першої сотні. В Легіоні майже всі – члени ОУН. В кожного іншого на місці Шухевича знайшлися б різні аргументи лишитись самому командиром. В тому власне його велич. Знаємо всі добре українську вдачу – гонитву за всякою “отаманією”, за почестями, за тим нещасним у нас командуванням.

Шухевичеві залежало на праці. Йому байдуже було, на якій формальній функції він буде записаний юридично. Він радий прийняти кожную, аби лише працювати для загальної ідеї, він відступить кожному свої почесті, коли це потрібно для справи. Як мало має він у тому наслідників!

СПІВПРАЦЯ З КОМАНДИРОМ ЛЕГІОНУ

Більше ніж рік тривала співпраця Шухевича з Побігущим, командиром Легіону, і ніде перед тим і ніколи потім не знав П.[обігущий] такої гармонійної співпраці між двома старшинами. Побігущий уникав з розмислом усяких так зв. культосвітніх імпрез (академій тощо), щоб дати змогу Шухевичеві виступати там як господареві. Натомість

Роман Шухевич у лавах ДУН

у вишколі останнє слово було його, і він провадив усякого роду курси для старшин і молодших та старших підстаршин. На фронті ж обидва часто радились, як краще розв'язати деякі тактичні питання, бо Шух мав дуже добре розвинену тактичну інтуїцію. Кожний командир знає, скільки-то доводиться мати всяких непорозумінь не лише з заступником, але часто й з ад'ютантом. Хто з командирів того не переживав і не мусів часто приводити до порядку навіть свого ад'ютанта? Зі Шухевичем, навіть у характері заступника командира, була та гармонійна праця, що за весь час не було ні однієї розбіжної думки, ні одного іншого проекту, були лише доповнення ду-

мок. Співпраця така була в нечувано важких умовах тодішнього настання німецьких властей до Легіону українських націоналістів, а особливо гнітюча атмосфера була створена так зв. "авзіхтсофіцером", що мав компетенції зв'язкового старшини, гавптманом Мохою. Його функція не була обмежена жодним правильником, але він уявив собі, що він зверхник Легіону.

Перед тим і опісля доводилося авторові співпрацювати з різного ступня німецькими старшинами, і всюди він стрічав людей інтелігентних, часом також дещо зарозумілих щодо свого стану й нації, але чогось подібного, як гавпт. Моха, не доводилось більше в житті бачити.

Мушу підкреслити, що попередні зв'язкові, як-от сам Нойман, як лейтн. Оберлендер, були людьми високих військових прикмет і прекрасного характеру. Майор Шредер, пізніший командир полку в бойових діях, та інші старшини Вермахту були надзвичайно інтелігентні, працьовиті та виrozumілі для українців. Старшини і всі добровольці Легіону ставились до них з великою пошаною. Приємно нині їх згадуємо. Про Моху хай говорять самі факти. Відразу він хотів усунути всіх українських старшин, щоб сотнями командували німецькі

підстаршини. Це йому не вдалося. На вишколі він так розумівся, що раз на вишколі майора Побігущого вмішався і почав доводити, що бойову стійку, замість виставити на краю малого лісу, слід виставляти в середині його, і тоді навіть наймолодший старшина Ковальський з обуренням сказав йому, що це абсолютно нелогічно. На Білорусі він zorganizував старшинське казино, і коли всі українські старшини їли з котла, вкупі із бійцями, ту саму страву, Моха з німецькими шоферами мали “старшинське казино” і т. і. На Білорусі він заборонив співати по-українському, щоб населення не знало, яка то частина квартирує. Навіть на вишколі ручними гранатами не дозволяв нікому з сотенних старшин бути присутнім при меті гострими гранатами, і лише сам майор Побігущий і він могли наглядати таке гостре кидання, хоч всі бійці були вже на війні. Доходило до таких абсурдів, що часом хотілось сміятися. Але це були часи, коли чужинці не сміли казати правду. Отже, важкі умовини праці були з таким Мохою. Та за хитрими радами Шухевича лагіднили ми такі напружені умовини. Видумувалося всякого роду ім'янини, уродини, зашлюбини на віддалі і т. і., набиралось таких, що можуть більше випити, а тоді за-прошувалось його – того ж Моху – на співучасть у такому прийнятті, і на кілька днів був спокій.

ГАРТ ШУХЕВИЧА. Дуже часто трапляються командири, що живуть по-спартанському, але стараються про кращу “долю” своєї частини, “воюють” за кращі квартири, за кращі по змозі завдання. В тому є захований егоїзм: засадничо вони стараються здобути собі популярність тим, що ніби дбають про свою частину. Шухевич ніколи не дбав про таку популярність. Він був найгострішим сотенним у Легіоні. На Білорусі, коли наділювано сотні усякого роду завданнями, одна сотня мала бути в місті при штабі, і там мав бути заступник командира Легіону, щоб він був завжди готовий до наступу. Заступником командира був Шухевич, і він міг тоді запропонувати залишитись із своєю сотнею в місті. Це було б логічне і зовсім виправдане. Однак він пішов із сотнею на місце, де були умовини найважчі під кожним оглядом. Він вибрав для своєї сотні

Роман Шухевич у лавах ДУН

найважчу службу – серед пралісів, багон, де було повно большевицьких бандитів, де вперше з'являлися німецькі остережні таблиці, мовляв, терен небезпечний. І нічого дивного, що першим поляг вояк із його сотні.

З його сотні поляг перший вбитий чотовий, його сотня мала найважчі втрати. Але його сотня не була лише числово перша. Вона була дійсно першою сотнею під кожним оглядом.

Він надзвичайно пильно бував весь час особисто на всякого роду курсах і заняттях для старшин, всюди щупав удосконалення набутих військових знаннів.

ТИП КОМАНДИРА. Характеристичний зразок того, як його оцінювали чужинці: співпраця з Мохою дійшла врешті до того, що вмішався до його заряджень і командир полку, і спір про компетенцію в командуванні пішов аж до найвищого командування середнього відтинка фронтової смуги. Отже, раз літаком приїжджає отой командир для “збунтованого”, за повідомленням Мохи, Легіону, щоб рятувати справу. Це приїжджає фон Бах. Довго треба ладнати спір. Побігущий перекоонує його, що це не бунт, а лише невміння Мохи і його незнання своїх компетенцій. Фон Бах заспокоєний від'їжджає до літака і прохає, щоб там були присутні також інші старшини, щоб він міг з ними ще побачитись і поговорити. При літаку зібралось більше вояків. Між ними є і Шухевич, також без старшинських відзнак, бо старшини не носили тоді жодних дистинкцій. Фон Бах приглядається Шухевичеві і говорить: “Оцей стрілець – то зовсім германський тип”. Розуміється, що в його понятті такий тип – це була надзвичайна інтелігентність і енергія, щось командне у виразі обличчя. Шух усміхнувся. Шухевичеві не треба було відзнак командира, в ньому розпізнавали вояка і чужинці, що це вроджений командир. Майор Побігущий представляє Шухевича, і той каже: “І в нас є типи, подібні до ваших”. До того ж таки згаданого командира середнього відтинку треба було їхати на відправу командирів. Майор Побігущий прохав Шухевича поїхати туди, бо сам він захворів і мусів від'їхати на операцію до Полоцька.

До того часу були всі старшини Легіону і підстаршини майже рік без відзнак. Німецьких не хотіло німецьке командування дати, а українських і поготів. Десь опрацьовувано якісь інші, а що це йшло “службовою” дорогою, то майже рік по існуванні Легіону були ми ще без відзнак. Командир фон Бах, коли побачив, що “германський тип” Шухевич приїхав до нього без старшинських відзнак, наказав негайно нашити всім старшинам німецькі відзнаки.

ШУХЕВИЧ – ПРАВДИВИЙ ДРУГ, ТОВАРИШ ЗБРОЇ

Командир Легіону нагло мусить бути оперований у прифронтовій лічниці, віддаленій від штабу Легіону на яких 200 км. Командування на той час він передає Шухевичові. Всякий зв'язок з Легіоном дуже трудний, бо коротша дорога без мосту, і тому треба дуже далеко об'їздити великими лісами, де повно большевицьких бандитів та підмінованих доріг.

Операція це нелегка. Ніхто з вояків не мав вишколу боротьби з бандитизмом, а тут що крок – саме такий спосіб большевицької боротьби. Ось недавно було затруєне масло. На щастя, харчовий підстаршина вчасно про це підозріло “несвіже” масло зголосив і дістав наказ відіслати його до аналізу. Це врятувало життя багатьох вояків. Майор не дуже сподівався пошти від Легіону, бо Шухевич має так багато зайнять, тепер аж чотири функції, коли він зможе написати листа? Зрештою, дуже важко посилати когось із поштою, бо це велике ризико.

Так лежать і інші в тій лічниці і також не надіються мати якусь пошту від своєї частини, хіба аж польовою поштою, що триває досить довго. Хворий дримає. Нараз стук у двері. Вони широко відчиняються, і входить аж кілька учасників Легіону. Один із них – сотенний Сидор, другий – Шухевич, та інші. Це вояк прийшов відвідати оперованого друга. В таку хвилину забувається про біль, недугу, всякі шпитальні неприємності. Майор довго стискає руку Шухевича, довго дякує очима іншим друзям за такий вчинок у таких незвичайних умовах подорожі. Тодішні відвідини – це не лише християнський вчинок, це ж з нараженням гіршим, ніж на фронті: треба було пройти довгу небезпечну дорогу просякненими большевиками пралісами. До цього вчинку були здібні такі командири, такі вояки, як Шухевич. Можна б написати цілу довжезну статтю про тодішню подорож тих друзів. Отаких друзів мав тодішній Легіон, такий-то був Шухевич. Він і на це знайшов час.

Майор хоче говорити. Шух дає знак не дразнити рани, а сам розповідає не про небезпечну подорож, а про вояків з Легіону, про події в Легіоні, про те, як знову розбійницьким способом замордував москаль-большевик “ножем у спину” одного з наших бійців.

Ніколи не забуті відвідини кінчаються. Справді, сестра не перешкоджає таким дорогим гостям посидіти довше, але зовуть їх обов'язки. Там где праця, там треба помагати молодим бійцям, не виченим так воювати з бандитами, бо вояки мали лише регулярний вишкіл.

Коротке прощання – і знову важка подорож тої “чвірки” до Легіону. З-за кожного дерева жде смертоносний стріл, на кожному кроці сподіватися треба міні і розриву на дрібні кусники в повітря...

Про ці відвідини не писатимуть часописи, воєнні звітодавці, не подадуть їх до фільму та радіо; навіть у денному наказі Легіону не згадав того Шух, бо він лише “по дорозі”, звиджуючи частини Легіону, вступив на 400 км. віддалі до одного з вояків того Легіону. Не буде згадки ніде навіть про те, що Шухевич їздив відвідати недужих. Та все ж таки, а може, якраз тому ця згадка виростає на гігантський пам’ятник по його смерті.

ПОМСТА ОДНОГО З ВИХОВАНЦІВ ШУХЕВИЧА

Із згаданих у попередніх розділах причин бійці Легіону ненавиділи цілою душею Моха. З фронтових дій знані часті випадки, що якась заблукана куля на фронті, під час боїв, потрапляє в того зненавидженого всіма вояками осібняка.

Варт тому згадати цікаву подію з Мохою під час одного наглого бою в лісі, де зовсім несподівано наткнулись частини Легіону (а був присутнім і Моха) на большевицькі банди.

В лісі сутичка з ворогом. Бій зблизька, бо ж у лісі далеко не видно. Всі тому дещо поденервовані, як часто в таких боях буває. Треба кидати ручні гранати на ворога, який є на віддалі рукопашної боротьби. Моха також відбезпечує свою ручну гранату і вже розмахується кинути її в сторону ворога. Треба швидко її кинути, бо час до розриву по відбезпеченні недовгий. До того ж така віддаль від ворога, що кожний стріл кріса цільний або і смертельний; отже, розрив гранати має подвійне значення: нищить ворога і, даючи дим, заслонює йому і не дає цільно стріляти. Кілька кроків від Мохи наші хлопці також у боротьбі, і один помічає, що Мосі вимкнулась ручна граната з руки і впала йому під ноги. Моха блідне. Ще секунда – і біля стіп розірветься власна граната, рознесе його на шматки. Можна б, вправді, зігнувшись і ще її вхопити та кинути, але це ризико – тепер наблизити голову до неї. Можна б скочити вбік, та чомусь Моха того не робить і, здається, “стратив голову” та забув про таку можливість. А біля нього ті ж українці, яким він забороняв співати їхніх українських пісень, яким видає лише по три цигарки на день, коли німецькі вояки одержують по шість. В українському Легіоні мають він і кілька німецьких шоферів “осібну кухню”. Ось той Моха вилетить за хвилину догори...

Блискавкою пролинули такі думки в голові найближчого бійця, і рівночасно інші: що він вихованець Шухевича і що він навчений був про товариську і дружбу – правдиву, вояцьку; а в тій хвилині той

же Моха вкупі з українцями проти большевицької банди. Отже, суд належить до Бога, а зараз треба поміч дати zagrożеному співборцеві проти большевизму. Цього короткого аргументу досить. Український герой кидається одним спортовим стрибком. Він вже біля Мохи, вже він блискавкою хапає ґранату і має ще щастя її кинути в сторону ворога. Українець отак мститься за навчанням Шевченка і Шухевичевих гутірок.

ТОВАРИСЬКІСТЬ І ГУМОР

Лише кількох було таких українців в Легіоні, що пережили страшну трагедію – бачити на власні очі змасакровані по-звірячому тіла когось зі своїх рідних. До таких, на жаль, належав Шухевич. По здобутті Львова побачив він сам між тисячами нещасних змасакрованих куп людського м'яса також свого брата. І не лише на рамені носив він жалобу. Хто його добре знав, той розумів, що перед очима Шууха часто пересуваються червоні опирі, які тортурують його безборонного брата. Страшний біль пережив і переживав часто Шухевич.

Але він сказав собі, що власне тому “не плакати нам і сльозів не лить”, а ще з більшим завзяттям треба братися до визвольних змагань, до праці, а до того треба здоров'я, сил, енергії. Отже, не можна попадати в мелянхолійний настрій, бо то не вояцький настрій. І тому був він часто усміхнений, і тому на вечірках, про які ми згадували, що відбувались так часто з конечности (задня Мохи), був він повний темпераменту, знав велике число різного роду жартів, цікавих оповідань. Часом оповідав і про свої переживання з визвольних змагань, як-от перехід через Карпати на Прикарпатську Україну, але не чули ми в тому найменшої нотки похвал. Це було таке природне, таке щире, а перш усього так інтересно оповідане, що навіть Моха слухав цікаво. Він мав невичерпний запас проектів розривок для найближчого оточення і Легіону.

Часом поверталися ми дещо втомлені з вправ, і всі старшини завжди маршували пішки враз із бійцями. Так тоді власне Шухевич оживав і починав злегка “натягати” тих, що були втомлені, і оживали і вони.

Найбільш характеристичне було прощання коша. Завжди так буває, що кожне військо, коли опускає вишкільний кіш (який би то не був), дещо з жалем його опускає. На це складаються різні причини, а головню те, що від'їжджається в незнане, отже, правдоподібно, в гірші умовини життя. Дехто мусить розстатись із знайомими. З обсервації знаю: такі прощання коша бувають дуже сумні або пройняті неприродним гумором. Ми прощали увечорі наш кіш, коли весною

1942 р. мали виїздити на фронт. Я обсервував міні і гумор наших вояків на прощальному вечорі. Різні були настрої у різних старшин, але у Шуха я ствердив 100% радість, радість щиру, що знову йде на схід. Він тішився, що, може, таки поїдемо на Рідні Землі і там буде сповнитися наша мрія – боротись на рідних землях за наш народ. Хоч ми і не були певні, чи туди поїдемо, тішився він, що таки буде змога розправлятися з катом України.

І нічого дивного, що він був душею товариства наших і гостей, які приїхали з Берліна на прощання. Настрій був напrawdę такий веселий. Шухевич тішився не лише сам, але свою радість вмів сугерувати й найменшим ентузіястам. Поволі в його оточенні переймали всі подібний настрої.

Дуже часто ми замало розрізняємо між правдивим патріотизмом і шовінізмом. Часто ворожі виступи Мохи до нас всіх мимоволі муіли переходити на нехїть до всіх німців. До того такі політичні трагічні для обох націй потягнення тодішнього правлячого круга в Німеччині могли нас шовіністично настроїти супроти німців. Того в Шуха не було. Часом вечорами, по важких вправах, друзі Шуха збиралися в нього чи в майора Побігущого і починали співати всяких пісень. Шух співав радо, і тоді, по переспіванні багатьох наших пісень, починав часом і сам Шух співати й німецьких пісень. Ми всі здавали собі з того справу, що не всі німці винні, але тодішні урядові круги і їх політика, а шовінізмом ніщо не будується. Своє він любив, а чуже шанував. Коли ми приїхали на Білорусь і в одному дитинці застали повно заморених голодних дітей, між якими було багато й московських дітей, то всі вояки Легіону віддали кусок свого харчового приділу для рятування здоров'я тих дітей.

ОСТАННЄ РІЗДВО З ШУХЕВИЧЕМ

Особливо живо нагадується Різво 1943 р. Наш Легіон був тоді на Білорусі. Перед Різдрвом 1943 його розв'язали, а 22-ох того Легіону старшин арештували за відмову добровільно залишитися в Легіоні ДУН. Правда, форма арештування була ще досить делікатна: ми муіли віддати лише зброю і під ескортою одного з старшин поліції їхали ніби на вільній стопі до Львова, де кинено нас до тюрми на Лонцького [Сучасна вул. Брюлова К.].

В дорозі до Львова в Бахмачі, недалеко від Крут, ми муіли задержатися, бо на довгий час не було дальшого сполучення. Здається, що прийдеться ждати і цілісіньку ніч. І дивний збіг обставин: це якраз ніч Різдрва Христового, ми недалеко Крут, ми старшини Легіону Українських Націоналістів, Легіону, який постав, щоб мстити за

Крути, боротися за вільну Україну і якраз відмовився боротися за “Нову Європу”, щоб запротестувати такою відмовою проти всього того, що діялося в Україні.

Формально ще ніхто не заявив нам тоді, що ми арештовані. Ми здавали собі з того справу, що значила така відмова в той час. З невеселими думками віддавали ми тоді свою зброю, не добра нам за це надіятись. Важкі думки в політичного провідника Легіону Шухевича, важка відвідальність. Тим більше прикрі ці думки в надвечер'я Різдва, коли нагадуються наші такі прекрасні традиції того свята, такі глибоко релігійні звичаї, яких не має ніхто, крім нашого народу.

Чим більш оживають такі думки з наближенням вечора, тим більш прикро дивитися на сірі вагони, брудні бараки ждальні. Прикрій контраст нашої подорожі з перспективою завтрашнього ув'язнення, з непевною долею наших родин, нашого цілого народу. В тих умовах пропонує, однак, Шухевич такі не забути про нашу гарну традицію і за звичаєм по змозі відсвяткувати тут, в дорозі, Свят-Вечір. Святкувати його по-нашому. По-нашому? Як, де, чим, з ким? Це ж сотні кілометрів від дому, серед непривітних чужинців обслуги станції і поліційного ескорту. Та чого не може вдіяти українська фантазія, імпровізація, вояцька енергія? Небавом знайшлися дрова, потепліло в бараці, як в хаті. Деякі друзі старшини мали вже прислані різні “добра” на Різдво від дорогої мами, сестри чи кароокої дівчини. Так накрили стіл і закрили його всячиною. Ялинку прикрасили, свічки роздобули і засвітили. Запалюючи кожну нову свічку, згадували когось з помордованих червоним Іродом. Сірий, непривітний барак змінився на святочну кімнату. З неописаним почуттям радості засіли ми до спільної Святої Вечері – одна старшинська родина, одна українська рідня, з одною спільною завжди думкою-мрією боротьби проти кожного окупанта України.

Почались традиційні побажання “всього найкращого” та “Веселих Свят”. Короткі бесіди, не шабльонові, а щирі, сердешні. Це бажає брат братаві, говорить друг другові і бажає сповнення всіх мрій.

Промовляє Шухевич. Як звичайно, по-вояцьки коротко, але з таким багатим змістом. Згадує наших рідних, більшість яких зараз у холодній хаті і в голоді святкує Різдво Христове на найбагатшій землі світа. Це кульмінаційна точка війни, її напруження. Згадує поляглих друзів Легіону і всіх нам дорогих. А так важко йому згадувати про тих всіх помордованих більшовиками, бо сам по здобутті Львова бачить в тюрмі змасакроване в звірячий спосіб тіло свого брата. Була хвилинка, коли здавалось нам, що всі попадемо в сумний настрій. Та ні, це говорить завжди молодий усміхнений Шухевич. Він пригадує,

що й Дитяtko Христос прийшов на світ у час панування лютого Ірода і вже тієї ж ночі мусіло іти в далеку дорогу. Але ідея правди перемогла. Завжди починає світати по найтемнішій ночі. Тому й нам, говорив Шухевич, не можна в жодній ситуації заломлюватись, а треба радісно зараз заспівати “Бог Предвчний”.

Важко описати дальші наші тодішні переживання. Ще трудніше було б змалювати маляреві той образ нашої тодішньої Свят-Вечері, коли ми з глибокою вірою співали про перемогу правди над злом. В тому співі оживали всі найкращі спомини щасливих років Різдва вдома. І тоді тихше співали, щоб не зігнати тих гарних споминів з наших душ та не вертатися гадками в прикру дійсність. Але слова “Ірод лукавий...” громкіше звучали з уст вояків, які запрягли були боротися з кожним окупантом України. Це вже співали ті, що готові піти й на муки, але не скоритися бажанням окупантів, хто б вони не були.

“Глянь оком милим, о Божий Сину, на нашу землю, на Україну...” понеслось знову такою щирою мольбою, що не треба було знати присутньому чужинцеві нашої мови, щоб зрозуміти, що це моляться козацькі правнуки за долю, за волю України, за своїх рідних і за свій народ дома. Так само молились наші батьки про поміч Божу для нас у нашій долі й недолі.

Але де ж дівся сум, де ділось пригноблення? Невже так можуть святкувати ті, хто завтра можуть бути розстріляні? Святкувати при чашці “ерзац-кави” і при цьому бути в такому святковому й радісному настрої? Дивується дуже з того присутній тут поручник поліцейсько-конвоїр. Що ж він винен, що доручено йому якраз конвоювати тих старшин? Він дивується трохи з того настрою і децю його ще не розуміє. Починаємо з ним розмову. Зокрема Шухевич оповідає йому про Крути, їх значення, про наші визвольні змагання, про зміст деяких наших колядок, про зміст та значення наших обрядів. “Чи варт отакому “параграфові” оповідати такі речі? – говорить один з наймолодших старшин. – Де ж він зрозуміє нашу традицію, наші переживання?”

Співаємо далі наші гарні колядки. Настрій кращає ще більше. По годині такої спільної вечері встає той чужинець, виходить на довший час. Дивно нам, але вияснюємо собі, що йому досить наших слов'янських звичаїв, української традиції, і тому він вийшов. Так воно, однак, не було. Несподівано вертається з сестрою Червоного Хреста і приносить велику вазу пуншу і велику тацу тістечок. Просить він тепер дозволити йому як приятелеві засісти з нами до спільної Свят-Вечері і за нашим звичаєм також передати нам скромний подарок. Він хоче мати нас гістьми. Наша традиція, наші звичаї,

а перш за все наші коляди й оповідання про нашу історію визвольних змагань, особливо за останніх років, – все це перемінило того “параграфу” з твердим, невразливим серцем на виrozumілу людину зі ширим серцем.

Пізнше казав він, що бачив, що ми не злочинці, бо боремось за волю своєї батьківщини, ми, що маємо такий релігійний пієтизм, що тут його “гора” (зверхники) роблять шалену помилку в боротьбі проти большевиків, не використовуючи такого національного руху, і що це спричинює шкоду не тільки для нас, але й для його народу. Він жалів, що мало знає нашу історію, що знав її тільки з фальшивих московських джерел і тому ідентифікував нас із “русами”. Але тепер він зрозумів, хто ми і за що боремось.

Наше традиційне святкування Свят-Вечері зробило диво. По двох днях ми у Львові. Всі не могли втекти, лише виривався Шухевич із декількома старшинами. Якби всі пробували тікати, було б нікому не вдалось, бо, крім явної, була таємна ескаорта.

В тюрмі мали нас розстріляти. Ми були вже в сутеренах, де містяться всі призначені на “пісок”, як тоді говорилося. Але той самий конвоір-чужинець інтервенює телеграфічно в тодішніх міродаїних чинників і вимагає розглянути справу. Так справа затяглась, а пізнше зміна політичних умовин вирятувала нас. Рятунок цей мусимо завдячувати нашому обрядові, нашій традиції святкування Свят-Вечері. Це спричинило тоді можливість утечі для Шухевича. Тому таким оживленням згадуємо ми, всі учасники того Різдвяного Свят-Вечора, ті наші традиційні святкування, що трапили розтопити найтвердше серце.

На жаль, той Свят-Вечір був останнім, на якому сиділи всі друзі старшини ДУНу вкупі з Шухевичем при сталюму столі, співали й молили Боже Дитятко про ліпшу долю України і її народу. І ми віримо, що наші молитви будуть вислухані, хоч Провидіння Боже хоче, щоб ми якийсь час гартувались.

*Опубліковано:
Дружини українських націоналістів у 1941 – 1942 роках. –
Без місця видання, 1953. – С. 115 – 126.*

ЗУСТРІЧ З БАТЬКОМ

Разом із батьком ми жили дуже мало. Це були переважно короткочасні зустрічі. Може, тому вони і запали мені в пам'ять.

Перше, що запам'яталося, то було побачення з батьком у в'язниці на Бригідках.

Пам'ятаю, як ми з мамою зайшли до кімнати побачень. То було велике приміщення, в якому давали побачення відразу кільком в'язням. Там уже було багато людей.

Нараз я побачив, як з протилежних дверей увійшов батько в супроводі польського поліціанта. Я добре затямив, що батько був у сірому вбранні, усміхнений.

Батько обняв маму. Хотів узяти мене на руки, але я чомусь настрашився поліціанта. Той мене заспокоював, та даремно. Тоді батько взяв мене на руки, і я заспокоївся.

Наступна наша зустріч відбулася приблизно через рік, у 1939 році. Батько щойно вийшов із в'язниці. Приїхав до Оглядова, де ми мешкали з мамою.

Він був пристрасний кіннотник. Любив коней, добре їздив верхи. У мого діда Романа Березинського були гарні коні, були й сідла. Батько одного з перших днів осідлав коня, щоб проїхатися верхи. Посадив у сідло й мене. Я, малий, не втримався і скотився. Можливо, трохи й перелякався, але то не відбило в мене охоти їздити на коні. З часом я став таким аматором верхової їзди, як мій батько і брат матері Юрко Березинський.

Потім було ціле літо на Дністрі, в селі Раківець (там був парохом отець Руденський), де живе наша далека родина.

Наступного разу мені довелося зустрітися з батьком уже в Кракові 1939 року. Щойно впала Польща. Большевики зайняли Галичину по Буг і Сян. По той бік були німці. Ми з мамою перейшли кордон коло Томашева і через Ярослав поїхали до Кракова. Приїхали раненько. Ідемо коло університету. Нараз бачу: назустріч їде батько. Я дуже втішився. Кинувся йому на шию. Він повів мене з мамою на нове помешкання, яке щойно підшукав. Там, на вулиці Урядничій, мешкали ми близько року (який там номер, не пригадую. Наосліп і нині потрапив би).

Життя на Урядничій запам'яталося мені особливо тим, що моя мама тоді їздила з поворотом до Галичини. Хотіла забрати своїх батьків. Вони не погодились, і вона повернулася назад до Кракова.

Потім вона їздила на курси до міста Бреслява (тепер Вроцлав). Вчилася там місяців три. Увесь цей час ми проводили з батьком удвох. Яке то було райське кавалерське життя!

Ранком ми вставали. Батько готував сніданок – переважно яєшню і каву або чай. Потім ми йшли: я – до школи, він – у справах. Обідали ми в “Українському касині”, яке було тоді своєрідним осередком української еміграції в Кракові.

Потому в мене домашні завдання, забави та інше, а в нього – праця.

Вечеряли також у касині, крім тих днів, коли у батька були зустрічі й він затримувався до пізньої ночі. Тоді я вечеряв удома і залишався на господарці.

Батько в ті часи був провідником ОУН на Генеральне Губернаторство. Йому підпорядковувалися західноукраїнські землі – Лемківщина, Посяння, Холмщина, Підляшшя.

У часи того кавалерського життя батько привчив мене до двох речей – пунктуальності та зброї. Коли я кудись ходив, він визначав годину, на котру я маю повернутися додому, і я не мав права спізнитися ні на хвилину.

У батька була пістоля. Він витягував з неї набої і вчив мене користуватися нею. Пояснював відмінності між різними системами. Відтоді у мене з’явилася любов до зброї.

У 1940 році ми переїхали з Урядничої на Зелену, 22. Поруч у будинку № 20 був Провід ОУН (бандерівців), а в будинку 26 – Український Центральний Комітет (УЦК). Цей був мельниківський. У тому ж будинку, ч. 26, розміщались і Краківська філія мельниківського Проводу Українських Націоналістів (ПУН).

Ми займали велике мешкання на п’ятому поверсі. Властиво, у нас була одна кімната. В іншій кімнаті жив член Проводу Іван Равлик. Його дружина

Роман Шухевич із сином Юрієм

Наталія Шухевич із сином Юрієм та дочкою Марією

Мирослава була сестрою у перших моєї мами. Там також мешкали Ярослав Стецько і Степан Ленкавський. Деколи приходив Степан Бандера. Збиралися в їдальні, вели неофіційні розмови переважно на політичні теми. (А то ж були 1940 – 41 роки. Франція, Бельгія, Голляндія, Норвегія, потім були Югославія і Греція. Відчувалося наближення війни з ССРСР). Обговорювалися нинішні й завтрашні проблеми. Я крутився по-

між них, слухав ті розмови, дихав тим повітрям. І хоч мені було 7 – 8 років, я вже задумувався над політикою. Для мене то була своєрідна школа. В 10 – 11 я вже читав Макіявеллі.

Навесні 1941 року зорганізувався Український Легіон. Мій батько став одним із його командирів, і ми досить довго не бачилися, за винятком двох короткочасних зустрічей, коли він мав перепочинок.

Ми не бачилися до Різдва 1943 року. Тоді розв'язали Легіон. Демобілізували рядових і підстаршин. Старшин Легіону відвезли до Німеччини. Батько зрозумів, що йому не минути арешту, як членові Проводу. Тому ще в однострої німецького старшини вийшов із вагону на пероні львівського двірця, пройшов непомічений коло варти і зник.

По короткім часі він очолив новоутворену Українську Повстанську Армію. Його головна квартира була тоді, 43-го, недалеко від Бібрки біля Львова. Але батько часто їздив в організаційних справах до Львова, і я ходив на зустріч із ним. Переважно то були Погулянка та Личаківський цвинтар. Надзвичайно цікаві то були зустрічі, і дали вони мені дуже багато.

На Личаківському цвинтарі була частина (тепер вона майже зруйнована), яка тоді називалася цвинтарем оборонців Львова. Там були могили поляків, які загинули у боях з українцями в листопадові

дні 1918 року та в боях з армією Будьонного у 1920-му. Серед інших там були поховані гарцери (польські пластуни) – 14-15-річні підлітки, які загинули в листопадові дні.

Мій батько привів мене до тієї могили і сказав, що це є свідчення високого патріотизму поляків, їхньої молоді і шкода, що ми у ті дні не мали таких.

Відвідини того цвинтаря змусили мене задуматися й над проблемою патріотизму взагалі, й над тогочасними подіями. Тим паче, що батько оповідав мені якимось, що в ті листопадові дні він плакав гіркими сльозами, що він, 11-річний хлопець, надто ще малий, щоб узяти до рук зброю.

Ще пригадую такий випадок. У 1944 році був оголошений набір до “СС-юнаків” – протилетунських формувань, до яких набирали юнаків з 14 років. З плякатів дивилися на нас хлопці в сірих одностроях з нашивкою “СС” та золотим левом з коронами на блакитному тлі, тим самим, який носила дивізія СС “Галичина”. Мене вабили однострій, зброя, яку мали взяти до рук ті юнаки, і я не дуже задумувався. Як на свій вік я був рослий, сильний. Вирішив, що на потрібних посвідченнях легко зроблю з 1933 року народження рік 1930 і мені повірять. Я рішуче сказав мамі, що піду до “СС-юнаків”. Мама поскаржилася батькові. При наступній зустрічі батько велів мені розповісти все.

Я виклав свої міркування. Сказав, що большевики наближаються до Галичини, і я буду воювати з ними. Такий настрої був тоді не тільки в мене, але в переважної більшості галичан. Батько вислухав усе і сказав, що підемо всі, багато з нас загине, а коли, скажімо, завоюємо перемогу Німеччині, український селянин буде читати, очевидно, по-німецьки про велич і славу тої імперії. А чи подумає він, що й ми, українці, можемо мати щось подібне? Не подумає, бо він буде рабом тої імперії й не зможе себе уявити в іншому стані. Запитав, чи я за це піду проливати свою кров. Потім додав, що я сам маю право вирішувати, як мені бути далі, бо він тільки висловив свою думку й не хоче мені накидати якогось рішення.

Характерним було у наших взаєминах те, що в поважних питаннях він говорив зі мною не як батько, а як старший досвідчений товариш. Після певного роздуму я приходив у такому випадку до переконання, що слушність все-таки має він. І тут я опустил голову й тихо сказав: “Добре, татусю, я не піду до “СС-юнаків”.

Пригадую, що таки на Личаківському цвинтарі він одного разу в розмові сказав: “Ми погодимося і на большевицьку Україну, якщо то буде дійсно самостійна”. Довго я не міг зрозуміти і навіть прийняти тих слів. Мусила минути війна, мусили ми побачити ту національну руйну,

Юрій і Марія Шухевичі, 1942 р., м. Львів

яку маємо нині, порівняти її з тим, що мають нині поляки, чехи, мадяри у сфері національній, щоб переконатися, що й тут він мав рацію.

Прихід совєтів до Галичини на довший час перервав мої зустрічі з батьком. Був арешт цілої нашої родини, дитячі будинки у Чорнобилі й Сталіно (нині Донецьк). Була втеча з Донеччини.

У Галичині я зумів через підпілля встановити зв'язок із батьком. І ось нова зустріч у лісі коло села Підгороддя на Рогатинщині (Івано-Франківська область). Був кінець вересня або початок жовтня 1947 року. Майже цілу ніч ми говорили про нашу родину, її арешт, дитячий будинок, втечу з нього, мандри по Україні та інше. Тоді власне батько мені сказав, що вони, тобто підпілля, борються не за те, щоб помститися за жертви, а за те, щоб подібне не могло більше повторитися. Згодом додав, що я, очевидно, мрію про підпілля, збройну боротьбу, але тепер не ті часи. Я повинен вчитися, бо воно, старше покоління, приречене загинути у цій збройній боротьбі, бути фізично винищеним. Мине час, і, ми, моє покоління, маємо піднімати народ на боротьбу за нашу державність. А хто буде це робити, коли ми такі молоді будемо знищені? Інша справа, якби склалась така ситуація, що можливе повстання проти окупантів. Тоді він не мав би нічого проти того, щоб я пішов воювати. Він благословив би мене на такий чин, і навіть якби мені довелося загинути в цій боротьбі, то, як би йому не було тяжко, сприйняв би мою смерть як гідну смерть за свій народ. І я знов, хоч і з неохотою, попросився з думкою іти в УПА: не міг не признати його слушності.

Наступна зустріч відбулась у Львові на Замарстинові, у помешканні Ярослава Давидовича. Були ми разом кілька годин. Розмовляли про те, що треба буде поїхати і забрати з дитячого будину в Сталіно мою семирічну сестру Марію. Поговорили і про моє життя-буття, про плани на майбутнє. Під вечір розійшлися. То було 17 січня 1948 року. Живим батька мені вже не довелося бачити...

Я був уже досить “старим” в’язнем. Прецінь, відбув два роки у слідчих в’язницях МГБ. Сидів у той час один. На допити брали вночі. Переважно допитували до 2 – 3 години ночі. Під ранок в’язниця затихала. Змучені допитами в’язні міцно спали.

Спав тої ночі і я. Спав неспокійно, снилися примарні сни. Над ранок прокинувся. Якось невідома тривога мучила мене. Сам не міг пояснити, що таке. Сів, закурив. Тривога не покидала. Ліг, аби ще трошки подрімати, але сон не йшов до мене. Та вже й не було часу. Шоста година ранку – ранкова зоря. Мусимо вставати. Починається звичайна в’язнична метушня.

Минув сніданок, сплигло ще 2 – 3 години, ідесь об одинадцятій по мене прийшли. Повели не на допит у кабінет слідчого, а в приміщення адміністрації. У кімнаті чергового стояв мій слідчий майор Гузеєв, із ним ще якісь незнайомі кагебісти в цивільному. Серед них вирізнявся один у шапці, солдатській тілогрійці, ватяних штанах, кирзових чоботах., підперезаний широким старшинським ременем, на якому пістоля. Попри все було видно, що то не рядовий: так одягнені їздили гебісти на операції, облави.

Мені веліли дати руки, закували в кайдани, але не назад. Вивели на подвір’я, посадили до авта. Гебісти сіли поруч. Гузеєв дав мені закурити, і з Лонцького [Сучасна вул. Брюлова К.] поїхали в управління МГБ на Пелчинській (тепер Дзержинського) [Сучасна вул. Вітовського Д.]. Завезли на подвір’я. Чекати довелося з годину. Всі вийшли. Зі мною залишився один. Потім прийшов Гузеєв з іншими. Мене вивели. (На тому місці тепер нові забудови, а тоді там стояли гаражі МГБ). До нас приєднуються інші гебісти. Цілою групою, осіб 8 – 10, заводять мені до гаража.

Іду просто. Нараз мене повертають наліво. Роблю кілька кроків і мимоволі зупиняюся: в одну мить зрозумів усе, що сталося. Коло стіни гаражу солома. На соломі лежить людина, вкрита цельюю. Цельта закриває все тіло, крім ступнів. Одного погляду на ті ступні було досить, щоб зрозуміти, що я не помилявся. Переді мною лежить батько! Це його ноги з характерним високим підбиттям.

Хтось із чекістів здійсмає цельту. Батько лежить у білій вишиваній сорочці, райтках. Ноги босі. Видно, що його роззули, бо ноги чисті,

незабруднені. Сорочка розщеплена. На груди спустився ланцюжок з медальйончиком Богоматері. Ліва рука витягнена вздовж тіла, права – на грудях. На сорочці під грудьми вище пояса видніють закритавлені сліди від куль. На правій скроні обпалене волосся, а на щоці запікся струмок крові. Обличчя спокійне, без найменшої гримаси болю чи страху. Сірі очі розплющені й задивлені в далечінь.

Я вклякаю на коліна. Гузеєв питає, чи пізнаю. Відповідаю легким нахилом голови. Чую голоси інших гебістів: “Відіш, доходілся, догулялся!”. Я мовчки схиляюсь, щоб поцілувати батькову правицю. Один із гебістів хапає мене за плече. Скидаю його руку з плеча, і мені дають спокій. Цілую батька в руку. Спазми стискають горло, але стримуюся, щоб не заплакати, щоб вони всі тут не побачили моїх сліз, і тут-таки відчуваю своєрідну радість: не дався батько живим. Знаю, що то значило б для нього в ті часи. Мене підхоплюють, зводять на ноги, випроводжують...

І ще роками мені снитиметься батько – молодий, усміхнений, живий, а на правій скроні червоніє струмок крові...

Минуло сорок років. Село Білогорща, хата, де була криївка мого батька, де це все сталося. Зі мною мої сестра і син. Кладемо квіти коло хати. Здіймаю капелюха, щоб помолитися за упокій душі полеглого.

Опубліковано:

Арсенич П. Рід Шухевичів. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. –

С. 238 – 243.

Степан Бандера

КОМАНДИР – ПРОВІДНИК (Слідами сл. пам. Романа Шухевича)

I

Постать сл. пам. Романа Шухевича – одна з найвидатніших у всій історії націоналістичного революційно-визвольного руху, а в переломових етапах останнього двадцятиріччя – її символ і дороговказ. Роман Шухевич відіграв важливу роль в розвитку руху в попередніх його періодах, а на найважливішому відтинкові – від початку останньої війни по сьогодні – надав йому напрям і безпосередньо ним керував.

В тридцятих роках, від I Конгресу ОУН до 1933 р., в революційно-визвольному підпіллі на Західних Українських Землях ішла внутрішня боротьба за зміст, форму й

організацію дальшої визвольної боротьби. Після майже десяти-

річного періоду бойової діяльності УВО (Української Військової Організації) вступила в дію Організація Українських Націоналістів.

Почалося змагання між двома тенденціями та суперечки, не раз гострих форм, між їхніми речниками й прибічниками. Серед членства була вже утвердилась загальна свідомість, що далі зводити революційну дію лише до бойових форм недоцільно, як недоцільно залишати політичну ділянку боротьби існуючим легальним партіям опортуністичного напрямку; натомість необхідно розгортати широкую

Роман Шухевич

революційно-політичну акцію і творити підпільну ідеологічно-політичну організацію з націоналістичною ідеологією та революційно-визвольною політичною концепцією. В тому відношенні щодо потреби творення на ЗУЗ Організації Українських Націоналістів не було ще ні сумнівів, ні суперечок.

Питання стояло інакше. Одна течія заступала організаційний і дійовий паралелізм УВО-ОУН. Обидві організації мали б існувати окремо, з розмежованим полем діяльності, формами й методами дії, тільки в самому проводі мала б бути координація.

ОУН, ведучи ідеологічно-виховну, політичну й пропагандивну роботу в дусі самостійництва й революційного націоналізму, але не пов'язану організаційно з революційно-бойовою УВО та її актами, не зважаючи на нелегальні, підпільні методи дії і форми праці, повинна б мати в умовах польської окупації вільніше становище і ширші можливості розвитку.

Друга течія заступала концепцію послідовного уодностайнення революційно-визвольного руху під кожним оглядом. Вся боротьба повинна б мати як основну одну ідеологію, програму, одну визвольну політичну концепцію. Всі форми боротьби – в ідеологічній, національно-політичній, пропагандивній, виховній, мілітарній та бойовій ділянці – повинні проходити за одноцілим пляном, одна одну посилювати, доповнювати. Це забезпечується уодностайною революційною організацією – ОУН, а УВО як один із секторів боротьби, що набирає повного значення і вартости щойно через ідеологічно-політичну під- і надбудову, повинна б стати військово-бойовим відділом ОУН.

В змаганні цих двох течій перемогла концепція уодностайнення. Особливе значення в тому мала постава Романа Шухевича. Він, один з найвизначніших активних бойовиків, членів УВО, мав великий моральний вплив на ряди увіствів. Прихильники окремішності й паралелізму УВО-ОУН намагались приєднати на свій бік Романа Шухевича та висунути його як головного речника. Але в нього більше заважило розуміння потреби дальшого розвитку визвольного руху, ніж особисті приятельські взаємини. Він, український націоналіст з глибини власних переконань та за своєю лицарською вдачею, дивився далеко вперед і питання поточної діяльності розглядав в аспекті плянів на далеку мету. Роман Шухевич, бойовик УВО, вже тоді передбачав шляхи широкого розгорнення революційно-визвольного руху ОУН, яка мала статись і сталась дальшим вивершенням УВО, взявши в себе її саму і її традицію, боротьбу, надбання і кадри. Переломовий етап у розвитку революційно-визвольного руху на ЗУЗ

закінчився добрим вислідом – повним організаційним, дійовим і ідейним уодностайненням УВО-ОУН. Головні ділянки дотогочасної діяльності УВО – бойові акції і військова виховно-вишкільна праця – стали референтурами ОУН. Це сталося в 1933 р. В Крайовій Екзекутиві ОУН на ЗУЗ військовим референтом став сл. пам. Михайло Колодзінський, а після його виїзду за кордон – сл. пам. Дмитро Грицай – ген. “Перебийніс”. Бойовим референтом був сл. пам. Роман Шухевич – “Дзвін”.

Дальший розвиток подій підтвердив правильність напрямку тієї течії, за якою став Роман Шухевич. Таке закінчення процесу дало націоналістичному рухові на ЗУЗ велику розгінну силу, допомогло розлитись широким річищем від визначних бойових актів до політично-революційних акцій з активною участю широких народніх мас, а одночасно поглибити ідейно-політичний зміст та зміцнити організаційно-бойову спаяність.

***

В останніх роках перед початком Другої світової війни ОУН на ЗУЗ переживала нову кризу. Націоналістичний рух здобув великий вплив серед українського народу, закривав народні маси до чинної боротьби з окупантом революційними методами. Організація, загал її дійових кадрів набули великої розгінної сили до розгортання чимраз ширшої революційної боротьби. Але тодішній Провідник Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ протиставився тому, ведучи роботу за лінією припинення революційних акцій не тільки бойового, але й масового політично-революційного та пропагандивного характеру. В зв’язку з цим та з деякими іншими явищами постала поважна криза, обурення і недовір’я в рядах Організації на ЗУЗ до Крайового Проводу, внаслідок чого виникла необхідність персональної зміни.

Тоді провідний актив ОУН на ЗУЗ однодушно виявив бажання, щоб провідництво Крайовою Екзекутивою ОУН на ЗУЗ взяв Роман Шухевич – бойовий референт попередньої Крайової Екзекутиви, що недовго перед тим вийшов з в’язниці після засудження у Львівському процесі. Всією своєю попередньою діяльністю в УВО і ОУН, своєю поставою та виявленими прикметами непохитного й рішучого провідника-націоналіста, дуже здібного і меткого організатора, рішучого бойовика сл. пам. Роман Шухевич здобув собі повне довір’я, авторитет і відданість йому з боку кадрів Організації та українського громадянства, що стояло близько до боротьби ОУН. Тому ОУН на ЗУЗ з вірою й упевненням очікувала, що Роман Шухевич – “Дзвін” поведе її твердим, але правильним шляхом посиленої революційної

боротьби на всіх ділянках так, як цього вимагала тогочасна політична світова ситуація, і зокрема ситуація, яка витворилась на західних українських землях. Зрештою, цього прагнули Організація й народ. Так само Вождь ОУН, сл. пам. полк. Євген Коновалець, гаряче бажав, щоб Провідником ОУН на ЗУЗ став Роман Шухевич, якого він цінив дуже високо, мав до нього повне довір'я і симпатію.

Роман Шухевич підкорився тому загальному поклику Організації та погодився взяти відповідальний і важкий пост, хоч йому було це зробити важче, ніж кому іншому. Він був уже повністю розконспірований, добре відомий ворогові. Після виходу з тюрми, безупинно сліджений органами ворожої поліції, він змушений був шукати і застосовувати цілком нові, вдосконалені методи підпільного життя й дії, щоб його дальша революційна діяльність, зокрема керівна, не була відразу розкрита ворогом. Саме це він і заплянував та готував. Але не дійшло до здійснення тих плянів. Роман Шухевич не перебрав провідництва ОУН на ЗУЗ через те, що дотогочасний Провідник Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ не погодився на передачу функцій таким способом, який забезпечував би законспірованість дальшої персональної обсади на тому пості.

Все ж таки саме рішення про те, що Роман Шухевич мав стати Провідником КЕ ОУН на ЗУЗ, мало вирішальний позитивний вплив на дальший розвиток Організації і її діяльності на ЗУЗ. Злам був dokonаний. Разом із вирішенням про необхідну персональну зміну на пості Крайового Провідника був перерішений теж плян, напрям і стиль дальшої діяльності. Замість кволоости, застою, внутрішнього замкнення і неактивності назовні мусів прийти той курс, який заступав і уосібнював Роман Шухевич: рішуча, динамічна активність, бойовитість, широкий розмах в революційній діяльності, безкомпромисовість і прямолінійність у самостійницькій політиці, ідеологічна чистота й чіткість, а передусім – правда, тобто однозгідність діла з словом, виметення фразеологічної облуди. Того зламу, якого прагнули, але не могли добитись інші численні провідні діячі ОУН на ЗУЗ, довершив Роман Шухевич самим рішенням – згодою перебрати пост Крайового Провідника.

На це керівне становище прийшли провідники того самого духу, того напрямку і стилю в революційно-визвольній боротьбі, що й Роман Шухевич. Насамперед сл. пам. Тураш, а після його досі невиясненої загибелі в поворотній дорозі до Краю з конференції з Проводом ОУН за кордоном Крайовим Провідником ОУН на ЗУЗ став його заступник, сл. пам. Володимир Тимчій – “Лопатинський”. За короткий час вони спрямували розвиток і боротьбу ОУН на ЗУЗ на такий

шлях, яким мав її повести Роман Шухевич. Завдяки тому Організація на західних землях увійшла в період 2 світової війни зміцнена, динамічна, підготована до широкої збройно-політичної революційної боротьби. Її провід – Крайова Екзекутива – енергійно схопив у руки ініціативу й кермо. Крайовий Провідник Тимчій – “Лопатинський”, його військовий референт сл. пам. Кременський та інші провідники з Крайової Екзекутиви на початку війни підготували й повели ОУН на ЗУЗ до широких революційно-партизанських дій, до сильного піднесення й вияву національно-державницьких прагнень широких народніх мас на переходовому етапі зміни окупацій на ЗУЗ, а опісля – до покладення міцних основ під безпосередню революційну боротьбу з головним ворогом України – з большевицькою Москвою.

За той час Роман Шухевич виринає в іншому вогнищі визвольного-державницьких змагань Української Нації, її найдальшої західної галузки – на Закарпатті. Будівання самостійного національно-державного життя Карпатської України, боротьба за його вдержання не може бути предметом розгляду в цій статті. Це має своє окреме історичне висвітлення, і в тому поважне місце повинно припасти з’ясуванню ролі праці й боротьби також тих членів ОУН, які поспішили з інших теренів, зокрема з ЗУЗ, щоб разом з друзями-закарпатцями працювати й боротись. В перших їх рядах бачимо трьох найвизначніших провідників членів ОУН з ЗУЗ – сл. пам. Зенона Коссака, сл. пам. полк. Михайла Колодзінського і Романа Шухевича. Всі троє разом з іншими друзями всією душею віддаються будіванню самостійного державного життя, а передусім його внутрішньому зміцненню шляхом організування відданих націоналістичних кадрів та творення військової сили молододі держави – Карпатської Січі. Коли ж у висліді гітлерівського торгування Карпатською Україною прийшов ворожий збройний напад на неї, три названі провідники націоналістів разом з усіма друзями-борцями стали до нерівної збройної боротьби. Серед багатьох героїчних оборонців державної самостійности Карпатської України полягли на полі бою сл. пам. Косак і Колодзінський. Романові Шухевичеві доля судила ще далі продовжувати змагання за волю всієї України та довершити ще багато великих справ у цій боротьбі.

До праці й боротьби за державу Карпатської України так само, як перед тим і після того до боротьби на інших територіях української землі, Роман Шухевич ставав як перший з перших. Керувала ним свідомість, що боротьба українського народу за свою волю, за державну незалежність і за соборність є одна й неподільна. Однаково, який би це не був фронт, якої галузки народу і якого покоління,

проти якого ворога, в якій політичній констеляції ця боротьба проходить; але якщо вона має одну, єдину мету – Самостійну Соборну Українську Державу, то це є відтинок одноцілого змагання Української Нації за свої права, за волю і за правду. Роман Шухевич знав, що це змагання доведе до перемоги тоді, коли народ його вестиме безупинно й непохитно, коли на всіх фронтах, на всіх територіальних і часових відтинках боротьба буде вестися з найбільшою напругою. Роман Шухевич був з крові і кости борець визвольної справи, тому бачимо його в перших лавах там, де ця боротьба горіла полум'ям. Він з природнього обдарування і покликання провідник. Тому він цілком природньо мобілізував, організував лави численних борців, наснажував їх вірою, завзяттям, жертвенністю, ведучи до організованого змагання.

II

На перші роки Другої світової війни припадає важливий період в історії ОУН та, зокрема, в діяльності однієї з найчільніших її постатей – сл. пам. Романа Шухевича. В час між німецько-польською та німецько-советською війною, від осені 1939 р. до весни 1941 р., проведено основну підготовку до широкого розгорнення визвольної-революційної боротьби. Це розгорнення досягло вершка наприкінці війни та в двох перших повоєнних роках.

З хвилиною окупації більшовиками західних українських земель ОУН на тій частині України з найбільшою енергією і поспіхом взялась за переставлення своєї діяльності відповідно до нової ситуації. Організація цілісно й безпосередньо стала на головному фронті визвольної боротьби – проти більшовицької Москви. Поруч з політичним змістом треба було також змінити форми революційної боротьби і методи підпільної діяльності. Разом з першими відділами советської армії більшовики кинули на ЗУЗ велику силу НКВД, задалегідь підготовану до нищівного поборювання ОУН. Вивчення більшовицької системи, методів дії НКВД, зокрема методів найбільш рафінованої провокації, розплянованої на далеку мету, коштувало Організації багато жертв і провалів. Але ОУН витримала змагання. Більшовикам не вдалось її розбити, позбавити її бази розвитку і дії, доки вона виробила нову стратегію і тактику підпільної боротьби й існування. Хоч які були великі і дуже важкі втрати в членських кадрах, зокрема в провідних, ОУН під проводом Крайового Провідника сл. пам. Легенди-Климова не тільки витрималась і закріпилась на західних землях до початку німецько-советської війни, а й провела поважну підготовку до військово-революційних дій в дальшому

розвитку війни та поширила свою діяльність на частину центральних і східних земель України. Неперервність та успішність діяльності ОУН на землях під большевицькою окупацією значною мірою була підтримувана і посилювана запільною базою Організації на західних землях, що за німецько-советською угодою опинились під німецькою окупацією. ОУН приділила багато уваги створенню і розбудові такої бази поза засягом большевицької влади, від самого початку окупації ЗУЗ большевиками, враховуючи різні можливості дальшого розвитку. Вже під час пересування фронтів, восени 1939 р., Крайовий Провід ОУН на ЗУЗ спрямував частину членських кадрів на західний бік демаркаційної німецько-советської лінії та доручив організувати там працю. Одночасно туди ж попливла хвиля утікачів перед большевицьким переслідуванням. Організуючи українське національне життя на західних краях українських земель поза большевицькою окупацією, формуючи там кадри своїх членів і симпатиків, розбудовуючи підпільну мережу ОУН на Закарпатті та серед робітничої еміграції в Німеччині, ОУН створила впродовж одного року сильну власну запільну базу.

В тій праці приймав керівну і дуже активну участь сл. пам. Роман Шухевич. Від початку 1940 р. він був членом Революційного Проводу ОУН і в тому ж році став Крайовим Провідником ОУН на західних українних землях, перейнявши те становище після сл. пам. Мирона – “Орлика”, який відійшов на українські землі під большевицькою окупацією. Керуючи діяльністю ОУН на ЗОУЗ (Західні Окраїни Українських Земель), Роман Шухевич ставив її в двох головних напрямках: по-перше, розбудовою піднесення усіх ділянок національного життя дати тривкий вклад у розвиток цієї частини українського народу, яка впродовж цілої історії захищала український стан посідання на західних кордонах і від віків була виставлена на найсильніше пригнічення українського національного елементу в усіх ділянках; по-друге, створити на західних рубежах української землі довгим поясом уздовж кордону большевицької окупації міцну кадрово-організаційну і матеріально-технічну базу як допоміжне запілля для боротьби ОУН на матірних землях та для підготовки кадрів до широкого розгорнення визвольної боротьби в усій Україні в дальшому розвитку, зокрема а зв'язку з воєнними подіями.

Праця в обох цих напрямках була повністю успішна, і за півтора року дала поважні наслідки, що виявились у двофронтовій боротьбі ОУН під час німецько-советської війни та в пізнішому змаганні т. зв. Закарзонської України в 1945 – 48 роках.

В своїй праці серед корінного українського населення на західних українних землях. Організація Українських Націоналістів ввела

нові методи прискореного національно-політичного піднесення. Вони відзначались тим, що замість поступовості, розрахованої на десятиліття років, ставлено одночасно і в одному пляні підставову національно-освітню працю, починаючи від навчання неписьменних, розбудову культурного, господарського, молодіжно-виховного життя та націоналістично-політичне виховання, а рівно ж організування нових кадрів націоналістів-революціонерів, підбираючи найкращий елемент та даючи їм ідеологічний, політичний і військовий вишкіл. Увесь плян роботи спирався на тому, що душа українського населення на західних кордонах залишилась українська навіть там, де національно-політична свідомість була приспана і де, проте, вікова боротьба з денационалізаційним наступом вирізьбила твердий, неподатливий характер. Цей плян праці ОУН виправдався. З поверхового погляду темна, національно малосвідома Лемківщина, Холмщина, Підляшшя за короткий час дали кадри добрих націоналістів-революціонерів та потім перетворились на bastions кількарічної найзавзятішої боротьби з большевизмом, боротьби за український національний характер тих прикордонних земель. У тій боротьбі брало активну участь ціле українське населення, і ворог не зміг її зламати інакше, як тільки масовим насильним виселенням і розпорощенням.

Під національно-політичним оглядом, праця ОУН на західних окраїнних землях була дуже ускладнена. В змаганні багатьох генерацій там витворились односторонні національно оборонні інстинкти і сили проти поліційного польського натиску. Але при тому запустили коріння московські впливи, прищеплювані й підживлювані Москвою теж впродовж багатьох генерацій. Ці впливи проявлялись давніше у формі москвофільської, а потім комуністичної роботи. Використовуючи безупинні протипольські змагання на тих землях, вони підшивались під національні настрої і старались надати їм промосковський зміст. Большевики, зайнявши західні українські землі, повели на захід від демаркаційної лінії дуже сильну акцію, щоб зміцнити ті впливи не тільки комуністичною пропагандою, але й брехнею про українську державність в УСРСР. Додаткові труднощі створювала німецька окупаційна політика, що пробувала запрягти відроджене українське життя і український елемент до служби гітлерівським імперіялістичним цілям.

Кадри націоналістів зуміли в своїй більшості перебороти ті всі труднощі, високо піднести патріотичні настрої загалу українського населення тих земель, очистити їх від підступних ворожих впливів і скерувати у властиве річище. Націоналістична праця на ЗОУЗ поширила й утвердила свідомість, що національно-визвольна боротьба цілого українського народу на всіх фронтах є одна й неподільна,

що головним ворогом України є московсько-большевицький імперіалізм в усіх його відмінах та що боротьба проти нього є однаково важлива й актуальна теж для тих частин народу, які тримають інші фронти національних змагань.

Основним рушієм перемоги націоналістичних впливів на ЗОУЗ була внутрішня сила і правда самої ідеї українського націоналізму. Але немало важлива в тому ідейність самих кадрів, правда й послідовність у їхніх ділах, однозвучних з ідеями, безкомпромісність супроти всіх ворогів України і супроти неприяних чужинних підступів. Це з'єднало кадрам ОУН довір'я серед народніх мас.

Те, що ОУН потрапила за короткий час (1939 – 41 рр.) поміж двома зривами воєнної хуртовини пляново й успішно проробити на ЗОУЗ таку поважну працю, вона завдячує у великій мірі тому, що Провідниками на тих теренах були сл. пам. Мирон – “Орлик” і Роман Шухевич.

III

Півторарічний міжвоєнний період (від осені 1939 до весни 41 р.) в діяльності Романа Шухевича був виповнений працею в двох головних напрямках. Його організаційно-політична діяльність на становищі Крайового Провідника ОУН на західних окраїнних землях була в найзагальніших зарисах накреслена в попередньому розділі. Доповнюючи, треба згадати, що в тому ж періоді Шухевич керував деякий час референтурою зв'язку між Революційним Проводом ОУН та Організацією на Землях під большевицькою займанщиною.

Другий відтинок діяльності Романа Шухевича в той час був присвячений військово-вишкільній праці, якій він віддавався цілою душею і з найкращими успіхами.

ОУН завжди провадила військово виховно-вишкільну роботу серед своїх членів і прихильників, приділяючи їй велику вагу. Це впливало з її визвольної концепції, яка накреслює шлях до державної самостійности України через революційну, збройно-політичну боротьбу, що повинна завершитись переможним збройним повстанням усього народу. Військовій виховно-вишкільній роботі ОУН сприяло й те, що вона виросла з Української Військової Організації і продовжувала її діяльність.

У воєнній ситуації визвольна боротьба особливо зосереджується в мілітарних діях. Від початку 2 світової війни створювались вигляди на безпосередню участь в ній СССР та на пересунення воєнних дій на підбольшевицькі території. Воєнний розвиток ніс у собі різні можливості й особливі обставини для наших визвольних змагань.

ОУН мусіла бути приготованою до повного розгорнення збройної боротьби. Тому в її тогочасній діяльності на всіх теренах перше місце зайняла військова вишкільна підготовка кадрів.

Військова робота ОУН поза большевицькою окупацією зосередилась на західних окраїнних землях та в Польщі (в Кракові) так само, як і інші відтинки праці. Першим її організатором був сл. пам. Кременський – військовий референт в Крайовій Екзекутиві ОУН на ЗУЗ, який під час польсько-німецької війни творив партизанські відділи, а після зайняття большевиками ЗУЗ розпочав організувати військовий штаб та вишкільний осередок при Революційному Проводі ОУН. (Сл. пам. Кременський пішов в Україну на початку 1940 року і загинув, попавши на засідку НКВД) з початком 1940 р. Формування військового осередку-штабу у Кракові завершено. Військову роботу Революційного Проводу ОУН очолили Роман Шухевич, Дмитро Грицай – “Перебийніс” і Олекса Гасин – “Лицар”, а брали в ній участь, м. ін., такі визначні військові діячі Організації: Василь Сидор – “Шелест”, Осип Карачевський, поручник Босий, Степан Новицький й інші.

Душею та головним організатором військового осередку, його штабово-плянувальної, кадрово-організаційної та вишкільної роботи був Роман Шухевич. Він проявив у ній свій неабиякий талант і найкращі прикмети військового організатора-командира. Обставини не давали змоги розвинути працю на всю широчінь. Але те, що під керівництвом Шухевича пророблено у військовому осередку ОУН в Кракові, на старшинських, підстаршинських і стрілецьких вишкільних курсах і таборах як в Кракові, так і на всіх західних окраїнних землях, якість і висліди цілої праці творило найкращі успіхи, яких не можна було й сподіватись, розцінюючи умовини і засоби роботи.

В цій статті неможливо подати всю діяльність Військового Осередку Революційного Проводу ОУН, доводиться тільки заторкнути деякі найважливіші її моменти. Проведено облік і організаційно охоплено всіх військовиків серед членства і прихильників. Розпляновано працю з готовими вже фаховими силами, як теж військово-вишкільну роботу над кадрами, які не мали жадного військового знання. Усім військовикам з армійським (регулярним) старшинським і підстаршинським вишколами визначено їхні функції і завдання в актуальній роботі, як теж намічено їх мобілізаційні призначення в плянах на майбутнє. Організовано вищі військові курси, курси старшин і спеціялістів, для доповнення, відсвіження, поширення військового фахового знання старшин і підстаршин. Опрацьовано пляни, систему й методику, як використати військове знання, набуте в регулярних арміях, для військової роботи в даних умовинах. Розроблено пляни

й методика організації та дії революційних військових формацій партизанського і повстанського духа. Ініційовано й організовано студійні праці військовиків. Складено списки і комплекти військової літератури. Започатковано опрацювання військових підручників. Виготовлено програми і пляни військових вишколів різного типу. Зорганізовано кілька команд інструкторів-вишкільників. Проведено ряд вишкільних курсів і таборів, в яких велика кількість членства одержала підставовий стрілецький вишкіл. Здібніших випускників тих курсів відібрано на дальші вишколи підстаршинські і старшинські, поповнюючи таким чином кадри членів з військовою (бодай теоретичною) підготовкою. З рядів тогочасних курсантів вийшло чимало здібних старшин УПА. М. ін., до них належить теж полк. “Коваль” [Василь Кук], теперішній Головний командир. Мобілізаційні плянування Військового Осередку щодо розміщення військовиків на випадок советсько-німецької війни стали основою праці Проводу ОУН в підготовці т. зв. похідних груп, в яких кадри ОУН з ЗОУЗ, з Польщі, Німеччини і частково з Закарпаття мали перейти на осередні й східні землі. Посилена військова праця серед загалу членства мала дуже позитивний вплив, створюючи стан морально-організаційної, мілітаризації і мобілізації, що дало Організації здібність повести ту роботу і боротьбу на два фронти, яка заповнила період німецько-советської війни.

Військові вишколи, ведені Організацією конспіративно, давали переважно теоретичне знання, а мало практичного військового вміння, яке можна набути тільки у війську, в полі, зі зброєю. Тому ОУН використовувала нагоди заповняти своїми членами піввійськові озброєні відділи за таких умов, з яких не виникали жадні політичні чи військові зобов'язання а які давали змогу влаштувати повновартісні військові вишколи. Такою формою були, м. ін., вартівничі відділи. На початку 1941 р. відкрились можливості влаштувати при німецькій армії вишкіл двох українських відділів приблизно в силі куреня. Цю справу погодились зорганізувати німецькі військові чинники, які ставились позитивно до державної самостійності України, хотіли мати в Україні союзника в боротьбі проти Москви, не погоджувалися з гітлерівською політикою та імперіялістичними плянами. В рамках своїх можливостей вони стиха сприяли організуванню українських самостійницьких сил, в тому числі й військових, підготовці їх дій, приховуючи це перед оком гітлерівської партії як справи не політичного, тільки військово-технічного значення. При тому вони керувались німецькою воєнно-політичною рацією, розуміючи, що позитивна постава Німеччини до самостійницьких змагань України й інших народів дасть їй найпевніших союзників у війні з большевицькою Москвою,

натомість колоніяльні пляни Гітлера, загарбування т. зв. лебенерауму придбають їй тільки нових ворогів, збільшать воєнні труднощі і унеможливають воєнну перемогу. Політично-концепційні розбіжності між партією, урядом та військом, зокрема щодо східної воєнної політики Німеччини, хоч не проявились в одвертому політичному конфлікті, але існували і діяли, зокрема на початку війни з СРСР.

Військовий Штаб і Провід ОУН, розваживши ситуацію і перспективи розвитку, однозгідно вирішили використати відкриту можливість зорганізувати та вишколити з допомогою німецьких військових чинників запроєктовані відділи. При тому ми брали до уваги передусім власні пляни, прийняті у зв'язку з воєнним зударом Німеччини з СРСР, що надходив. В них передбачувалося: серед воєнних подій широко розгорнути власну протибольшевицьку боротьбу, переходячи з революційно-підпільних до повстанських дій; для того формувати свої військові сили; на теренах, на яких буде зламана сила большевицької займанщини, проголосити відновлення самостійної Української Держави, творити її Уряд і розбудовувати самостійне державне життя, не оглядаючись на пляни Гітлера. Накреслюючи такі пляни ще перед початком війни, Провід ОУН вважав за першу, найважливішу справу, щоб серед воєнних подій і змін, які почнуть розвиватися на українській землі, український народ зайняв виразну підметну поставу, проявив свою тверду волю до державної самостійності, сам формував своє життя. Німеччина мусіла виявити своє правдиве відношення до волі українського народу і до творених ним фактів, щоб зразу була ясна плятформа взаємовідношення – дружби чи ворожнечі.

Політичний змісл творення українського військового відділу у співдії з німецькою армією полягав у тому, що він теж мав заманіфестувати волю і становище України, яка під час війни на її території не стоїть пасивно, тільки сама бореться за свою самостійність. Військові відділи ДУН мали чинно доказати, що Україна готова, крім власної революційної боротьби, поставити на фронт проти Москви своє військо в спілці з Німеччиною, якщо вона пошанує державну суверенність України і буде трактувати її як союзника.

Остаточне становище Німеччини мало виявитись щойно тоді, як бодай частина України буде звільнена від большевиків. На випадок дружньої постави Німеччини до України курінь ДУН-у мав бути зав'язком регулярної армії Української Держави. За негативного розвитку, який був передбачуваний, залишалася б одна практична користь – модерне вишколення старшин, підстаршин і стрільців, які мали знайти спосіб вернутися в ряди підпілля ОУН для творення і

поповнення її “еволюційної військової сили. Але на тому шляху стояло перед цілим відділом надзвичайно важке політичне завдання – продемонструвати свою вірність самостійницькій лінії ОУН та відірватися від співдії з німцями”.

Такі пляни намітив Провід ОУН на провесні 1941 р. з участю сл. пам. Романа Шухевича. Перед цією Організацією стояв важкий етап, але зокрема важкий він був для запроєктованого військового відділу Дружини Українських Націоналістів. Тому добір людей до нього мусів бути особливо уважний. Найбільший тягар і відповідальність спадала на Провідника відділу. На це становище Провід призначив сл. пам. Романа Шухевича, який сам зголосився йти з ним. Він зважився на це з огляду на великі труднощі і відповідальність завдань, які стояли перед ДУНОм та передбачуючи, що цей відділ відіграє особливу ролю у формуванні військової сили визвольного руху і в розгортанні його збройної боротьби. Це був властивий шлях Шухевича. Він пішов ним з усією рішучістю своєї вдачі, ведучи увесь відділ ДУНу, перевів його щасливо через важкий етап пов’язання з німецьким військом і довів кадри прекрасних, добре вишколених старшин і стрільців під бойові прапори УПА.

Висилаючи відділ ДУНу на вишкіл до німецького війська, ОУН поставила свої передумови, які були прийняті тими німецькими військовими чинниками, що організували справу. Головні передумови були такі: завданням відділу є боротися проти большевицької Москви за відновлення і захист Самостійної Соборної Української Держави; увесь відділ стоїть під наказами Проводу ОУН, зобов’язаний перед ним присягою; про введення відділу у воєнні дії вирішує Провід ОУН, і тільки за його згодою відділ приймає дотичні накази; відділ підлягає німецькій військовій владі в межах військового вишколу і військового побуту, в той час зобов’язується до того спеціальним приреченням, але не складає жадної німецької військової присяги; відділ зберігає власний внутрішній порядок; військова референтура Проводу ОУН надає військові ступені і встановлює командний склад у відділі ДУНу.

Напередодні російсько-німецької війни відділ ДУН Романа Шухевича відходить в напрямку фронту. На своєму шляху відділ скрізь веде самостійницьку політичну роботу в пов’язанні з акцією ОУН. Зокрема, він взяв активну участь у відновленні державної самостійности та в організуванні державного життя у Львові та в інших місцевостях в червні й липні 1941 р. Гітлерівський уряд швидко поклав руку на українську державність і на всю самостійницьку діяльність. Ця рука посягла теж по відділі ДУНу. Їх стягнуто з фронту, почалися намагання

втиснути в рямці німецької політики і воєнної машини, вимога складання присяги, підмова і спротив, масковане інтернування, перекинення на Білорусь аж до розв'язання відділу й арештування частини його вояків та перехід у підпілля більшості старшин і вояків – історія, яку годі тут переповідати хоча б в найзагальніших зарисах.

Кінцева її фаза дала правильне завершення: в революційні ряди ОУН повернувся Роман Шухевич з поважним числом старшин, підстаршин і стрільців ДУНу, пройшовши не тільки добрий військовий вишкіл, але й набувши тверду заправу і практичний воєнний досвід. Особливе, що вони принесли з собою, – це пізнання організації, стратегії і тактики партизанської боротьби, стосованої большевиками у 2 світовій війні, та німецьких методів поборювання партизанських відділів. Це знання було дуже корисне у творенні УПА та в розгортанні її боротьби. Таким чином, Дружини Українських Націоналістів під проводом Романа Шухевича дали Українській Повстанській Армії не тільки стрижневий командний і вояцький кадр, але також підставовий вклад для вироблення власних організаційних і оперативних прийомів.

IV

Коли в 1943 р. створилася кризова ситуація в ОУН, то однією з головних, може, з найістотніших її причин було питання пляну, форм і методів революційної боротьби Організації в існуючій воєнній обстановці. Членські кадри як низові, так і провідні, що керували діяльністю на місцях, відчуваючи вимогу життя, ішли до широкого розгортання політично-збройної боротьби проти гітлерівського гніту і нищення України. Зокрема, на Волині крайова ОУН почала самочинно переходити на повстанські форми боротьби з участю широких народніх мас, враховуючи необхідність оборони населення перед вивозами до Німеччини на невільничу працю, перед гітлерівським терором і грабунком.

Внутрішня криза в ОУН закінчилася тоді, як на чолі Організації став сл. пам. Роман Шухевич і надав такий напрям її діяльності й боротьбі, як того вимагав час. За основу своїх плянувань він брав передусім оцінку внутрішнього стану активних кадрів руху та ширших мас українського народу – їхнє положення, потреби, їхні настрої, моральну готовість та практичну спроможність до активної боротьби. Шухевичеві було ясно, що в той час, коли гітлерівці довели до крайніх меж свій терор і експлуатацію в Україні, а одночасно їх воєнні успіхи і сили почали спадати, серед українського населення дозрівала готовість і потреба розгортати широку боротьбу.

Така боротьба, крім оборони народу перед гітлерівським винищенням, лежала в пляні дальшого ведення визвольних змагань. Серед велетенських подій і катастроф світової війни не може мати більшого зовнішнього значення ані відгуку підпільна боротьба малих розмірів, як під час миру. В такій обстановці звертають на себе увагу і набувають поважнішого значення тільки акції таких форм і розмірів, що самі дорівнюють воєнним подіям або помітно впливають на їх розвиток.

Це мав на увазі Провід ОУН, а зокрема Роман Шухевич, представляючи визвольно-революційну боротьбу на широкі рейки повстанських дій УПА. Вона досягла найширших розмірів під кінець воєнних дій на українських землях, коли відступали німецькі війська і все далі на захід посувалася поворотна большевицька окупація. ОУН, вийшовши з дотогочасних рамок і форм своєї дії, зорганізувала Українську Повстанську Армію, даючи їй основні командні і воєнські кадри. УПА творить щораз більші з'єднання і переходить до більших мілітарних дій, якими зв'язує цілі ворожі дивізії. Великі смуги українських земель стоять під фактичною контролею ОУН-УПА, які організують і керують найважливішими секторами національного життя. Німці зразу намагалися спинити той розвиток і зламати ОУН-УПА більшими нищівними поліційними і військовими акціями. Коли ж це не вдалося (а до того їхнє положення на фронтах все далі погіршувалось), вони були примушені поважно рахуватися з силою української революції, уникати ударів з нею а навіть шукати перемир'я. Це використовує УПА й ОУН в ситуації пересування фронтів, щоб зміцнити свої сили і запаси та перейти до боротьби з большевиками ліпше підготованими.

Разом з розширенням форм і розміру боротьби поширено теж структуру визвольно-революційного руху. Крім Української Повстанської Армії, створено Українську Головну Визвольну Раду як найвищий орган революційно-державного характеру з розрахунком на активну участь в ній і у визвольній боротьбі організованих сил інших політичних напрямків. Кожна тотальна боротьба, а зокрема революційно-визвольна, вимагає єдиного керівництва. Щоб запевнити таку однотайність при складеній структурі визвольної формації ОУН-УПА-УГВР, сконцентровано в одних руках найвище керівництво: Роман Шухевич – “Тур” – “Чупринка” – “Лозовський” був одночасно Головою Проводу ОУН, Головним Командиром УПА і Головою Генерального Секретаріату УГВР. Така концентрація була викликана доцільністю і потребами самої боротьби, а не особистими претенсіями Шухевича, ані якимсь тоталітаризмом чи диктаторською системою ОУН.

Яка ж була дальша перспектива перед визвольно-революційною боротьбою, який плян, коли при пересуненні воєнних фронтів поза українські землі на захід під кінець війни з Німеччиною умасовлено і найширше розгорнено революційні змагання у повстанській формі? На це питання була не одна відповідь, так як не було однієї, домінуючої думки про те, який буде розвиток міжнародної ситуації відразу після закінчення німецько-альєантської війни.

Багато надій пов'язувалося з переконанням, що західні альянти після перемоги над Німеччиною відразу ж вступлять у війну з ССРСР або принаймні загрозою війни змусять большевиків віддати значну частину їх нових загарбань. Теж частина провідних діячів українського визвольного руху піддалася таким сподіванням і вважала за доцільне в такому пляні наставляти боротьбу й діяльність. Для них розгортання широких і гучних повстанських дій в кінцевій стадії війни мало головний сенс тому, що це мав бути добрий старт до західних альянтів. По-перше, йшло про унагляднення і підкреслення факту, що український революційно-визвольний рух боровся проти Гітлера і через те має підстави для союзницьких взаємин із західними державами. По-друге, треба було показати силу і бойовість цього руху в боротьбі з большевизмом, щоб Захід належно оцінив вартість України як союзника проти ССРСР. З такого погляду, що старт до західних альянтів є найважливішим питанням визвольного руху, зроджувались тенденції змінити його внутрішній зміст і обличчя так, щоб їх достосувати до смаку і бажань керівних кіл Заходу.

Речники тієї концепції в надії на швидку війну Заходу з ССРСР і на його активну підтримку для повстанської боротьби в Україні були б готові на ту карту поставити все. При тому брано до уваги теж таку можливість, що коли б західні держави не йшли на конфлікт з ССРСР з власної ініціативи, то розгорнення широкої повстанської боротьби в Україні, а далі теж в інших підбольшевицьких країнах, зокрема в сателітних, може спонукати Захід прийти з активною мілітарною допомогою і втягнутися у війну з большевиками. Такі міркування без реальних основ зроджувалися з почуття безвихідності в людей, які не бачили можливостей, щоб революційно-визвольний рух міг втриматися в підбольшевицькій дійсності без зовнішньої підтримки після свого широкого розгорнення у повстанських формах УПА.

Але Провід, що залишився в Україні і далі керував революційно-визвольною боротьбою, зокрема його душа і голова – Роман Шухевич, інакше трактував справу. В центрі його думання, плянування і дій як завжди, так і в тодішній ситуації стояли не розрахунок на сприятливу кон'юнктуру і на допомогу ззовні, а вимога самостійного

втримання та розбудови сил і боротьби української національно-визвольної революції. Ставка на власні сили, на власні змагання, що є основою визвольної концепції ОУН, була в Романа Шухевича справою глибокого переконання і керівною засадою дії. Українську визвольну революцію він розумів як глибинний процес, що має захопити увесь народ, як неперервну боротьбу, не зважаючи на ситуацію, та як постійне втримання, відновлювання діючих революційних сил. Це підстава і необхідна передумова для того, щоб у сприятливій ситуації дійшло до переможного визвольного повстання.

Широка боротьба ОУН-УПА під проводом Романа Шухевича під кінець війни і відразу після її закінчення мала за головну мету поширення ідей і кличів Української Національної Революції серед усього українського народу та серед інших народів, поневолених большевизмом. Про цю боротьбу, зокрема, повинні були взяти вояцькі маси з советської армії, які пересувалися через західні українські землі. Повстанські дії УПА і нерозривно з ними пов'язана політично-пропагандивна діяльність та масові протибольшевицькі акції, організовані ОУН, стали відомими в усіх закутках СРСР. Вони не тільки скрізь поширили революційні кличі, способи революційної протибольшевицької боротьби, але великими масштабами, напругою революційно-повстанських дій показали народові велику силу протибольшевицької революції, переконали в її реальну можливість. Такі самі успіхи мали партизансько-пропагандивні рейди поза межі України – на Кавказ, Білорусь, Румунію, Мадярщину, Словаччину, Польщу. Цей період широких дій УПА, хоч коштував дуже багато жертв найкращих борців, найсильніше закріпив підвалини для продовження і пізнішого найширшого розгорнення революційно-визвольної боротьби з участю всього народу та для розбудови спільного визвольного-революційного фронту всіх поневолених Москвою народів.

Втримання повстанських форм і розмірів боротьби наступних повоєнних років після 1947 р. було надто важке і вже не конечне. Як міжнародня ситуація, так і положення в СРСР почали входити в стан відносної стабілізації на довший час. Після широкого розповсюдження ідей і акцій визвольної революції найважливішим завданням було забезпечити існування і діяння революційних сил на довгий час, щоб вони надмірно не вичерпались і щоб іскра боротьби не погасла. Треба було обмежити ті форми революційної дії, які найважче втримати, в яких втрачається найбільше сил, а зберегти і розбудувати такі, що давали найбільшу тривкість.

У переведенні цього знову виявились надзвичайні провідницькі прикмети Шухевича. Дивлячись завжди далеко вперед, він розпля-

нове і поступово, але послідовно переводить зміну тактики боротьби з повстанської на партизанську, а після – на чисто підпільну. Головний наголос пересувається щораз більше з військової на політично-пропагандивну ділянку. Постійно зменшуються відділи УПА й їх операції, зате зміцнюються підпілля ОУН і її мережа. Командні і воєцькі кадри УПА знову переходять в організаційно дійові форми ОУН. Ці всі зміни пляново переводить Шухевич як Головний Командир УПА й як Провідник ОУН на УЗ. У нього вся революційна боротьба, всі її форми і діючі сили – це одна справа, один процес. Як УПА вийшла з надр ОУН, як в боротьбі УПА діяли ідеї, пляни і кадри ОУН, так знову в ОУН і через її боротьбу зберігаються діючими прапори й ядра УПА, щоб у слушний час знову розгорнутися на всю широчінь.

Минуло десять найважчих років боротьби ОУН-УПА в повоєнній підбольшевицькій дійсності. Щоб усвідомити собі всю її вагу, треба пригадати; скільки людей повірило б в 1944 – 45 рр., що ця боротьба втримається десять років у такій обстановці. А сьогодні вже загально утвердилось упевнення, що і в дальшому большевикам не вдасться її зламати і вони змушені вголос признати її живучість!

В тому найбільша заслуга незрівняної ідейности, героїзму, жертвности і бойовости всіх кадрів ОУН-УПА та українського населення, що їх підтримує з повною посвятою, а по-друге – далекозорого, мудрого і мужнього провідництва сл. пам. Романа Шухевича і всього керованого ним провідного кадру.

Героїчна смерть Шухевича – “Чупринки” – “Тура” – це найбільша втрата українського визвольного руху, яка потрясла ним на довгі роки. Але він переносить і той найважчий удар, тому що в ньому живе дух, віра і хоробрість того найбільшого Провідника і Командира – ген. “Чупринки” – “Тура”.

Статтю було надруковано за підписом “Ст. Бандера” насамперед у тижневику “Шлях перемоги”, Мюнхен, чч. 2, 4, 5, 6 за березень-квітень 1954 р., рік вид. I, відтак у збірнику “За самостійну Україну” як спеціальне видання Бібліотеки українського підпільника, видання Закордонних Частин ОУН, 1957 р., і згодом у місячнику “Визвольний шлях”, Лондон, рік XII/ХУІІІ, кн. 3/205 за березень 1965 р. Уривок зі статті був ще надрукований у “Шляху перемоги”, Мюнхен, рік вид. XV, ч. 11 (734) за 17 березня 1968 р.

ШУХЕВИЧ – “ЧУПРИНКА”: ЛЮДИНА І СИМВОЛ (Доповідь на жалобній академії у Мюнхені 19 листопада 1950)

Маєстат смерти має свої окремі закони, свою величню, хоч вщерть сповнену трагедії мелодію, свій церемоніал, свій стиль, свою мову. Це є тон невтишимого од глибокого болю Requiem – могутнього похоронного маршу, коли на тлі не прогомонілих ще звуків “...Свя- тий Боже, Святий Кріпкий...” стає перед уявою жалібної громади ще раз життя покійної людини в скороченім, конденсованім і тому дуже пластичнім виді. І коли звуки панахиди за вічний упокой вколисують

дорогу й близьку чи заслужену й відому людину, тоді накреслена силвета має залишити вічну пам’ять чо- гось безконечно гарного, до- вершеного, достойного. В таку хвилину слова вплива- ють мелодією, наче акорди похоронних симфоній; вони набирають виразу, міці, барви, може, запаху мірри й ладану. Тоді спільний біль залі пере- міняється в торжествен- ний патос молитви поша- ни й признання.

Але бувають умови, коли не слів і не патосу тре- ба; діється це тоді, як всі людські слова заслабі, щоб віддати велич фактів. І сьо- годні ми саме віч-на-віч з хви- линою, коли не похвал треба, але коли Покійний стає перед нами як проблема чи, пак, як сума проблем.

Посмертне фото Романа Шухевича

У подібних обставинах слова мусять статися короткі, скупі, щадні, розраховані не на красу, не на зовнішній ефект, але на аналізу проблем, на шукання правди. Бо людина, з якою прощаємося, більше від належної їй пошани домагається від нас, щоб ми прийняли її як дороговказ в прийдешнє – отже, щоб ми зрозуміли, щоб ми зуміли з бурхливих дій багатогранного життя відчитати правдивий зміст і передусім заповіт на майбутнє.

Проте така холодна аналіза геройської постаті генерала-хорунжого Тараса Чупринки, Головного Командира УПА, Голови Генерального Секретаріату й генерального секретаря військових справ УГВР, Голови Проводу ОУН на рідних землях є незвичайно тяжка. І то не тільки тому, що мова фактів його життя є дуже багата, на що вказує вже хоч би сам поданий перелік (до речі, дуже не повний) посіданих ним постів. Складніша причина трудности холодної аналізи в тому, що сл. п. Роман Шухевич, як ніхто інший із сучасників, був живим втіленням змагань і ідей українського народу; тому на задній плян часто відходить у ньому особисте, а остається щось загальне, спільне, символічне.

І у вічність відійшов Він більшою мірою не як людина, а як символ. З цього приводу поруч аналізи постаті Шухевича як проблеми мусимо виробити собі погляд на Шухевича як на символ. А до символу не можна підходити тільки з розумом, але до символу треба й серця.

І врешті, рідко коли постають біля рухів, подій чи осіб легенди, міти; майже ніколи не постають вони ще за життя учасників подій. А сьогоднішня дійсність на рідних землях є така, що наша Повстанська Армія, будучи живою дійсністю, переминається в цьому ж самому моменті в легенду з усім чаром і усією силою легенди, з силою, яка запалює, рве до чину, перероджує, змушує до дії. Наскільки ж більше легендарним від цілої УПА мусить бути її Головний Командир, що очолював боротьбу серед виїмково важких умов сливе сім літ! І цю легендарність командира відчуває в рівній мірі з далекої віддалі еміграція, що й край, в якому кожен день приносить нові жертви і в якому у кожного було загадкою, як це вдалося так довго втриматись в боротьбі з переважаючими силами, і то втриматися на команднім пості.

Але в житті народу, що бореться й вірить у перемогу, дримають незбагненні сили, які неможливе й неймовірне переминають у дійсність і істину. Життя борців – це пограниччя між можливим і неможливим, яке свідчить про їх особисту вартість, боєвість і здібність. На такому пограниччі жив Шухевич не тижні й не місяці, а роки. Цей факт ставить його в передові лави всіх борців за права власного народу

в цілому світі й сповняє з цього приводу всіх земляків виправданою гордістю. Але рівночасно вказує це пограниччя між можливим і неможливим на невловимість межі між дійсністю й уявою. Саме життя пише в сучасному повісті чи, радше, може, трагедії й драми, – життя й тверда й сувора дійсність, наш зрошений кров'ю край, наша отчизна в полум'ї пожеж, в приниженні окупанта й у священній боротьбі оборонців честі й закону.

І на тлі тої боротьби, на тлі одної з найвеличніших легенд людства маємо зрозуміти Чупринку як проблему і маємо вчутися в Його постать як у символ. Це є переважне, але одночасно й переважне завдання нинішньої жалобної академії.

Життя Романа Шухевича замкнене, власне кажучи, двома датами – роком 1926 і 1950. Перша дата – це дата визначного боевого чину, стрілу в польського шкільного куратора; друга – це дата смерти на найвищому пості української визвольної боротьби. Між обидвома датами – сповнене чинів життя, між обидвома датами – намагання кількох державних апаратів знищити героя, і між обидвома датами – засідки, цькування, погоні. Як на мить пригадаємо силу державних апаратів, досвід і засоби сучасних “охран” в їх модернізованих назвах, то мимоволі думаємо про легенду. Адже ж між обидвома датами рівно чверть століття – шлях від юнака до мужа, від рядовика до провідника, шлях лицаря визвольної справи. Вже само названня цих двох дат вказує, що не було між нами, що не було в історії визвольних змагань України другого подібного. Чи був хтось подібний Командирові УПА в інших народів? І чи може хтось інший з більшим правом, як не саме Роман Шухевич, бути нам символом нашої боротьби за основне право народу – за українську самостійну, суверенну, від нікого незалежну Державу?

Але поруч цього першого символу Великого Самостійника, Лицаря без жаху і провини – другий, не менше світлий. Перші роки боротьби – це боротьба з польським займанцем. Але приходять 1938 р. – і Шухевич кидає тіснішу батьківщину, щоб з братами на Закарпатті будувати Карпатську Україну. Там, хоч і в смертних судорогах, чехи не хочуть резигнувати з загарблених земель. Це час, коли чужинецький імперіялізм намагається у Львові здушити бажання українців добути самостійність. А далі – трагічні дні наїзду мадярів. І в ці дні проби і проти чехів, проти мадярів стоїть карно як воїн Шух зі зброєю в руці. Подібно бореться Він з німецьким окупантом, щоб врешті зі зброєю в руці скласти своє життя в боротьбі з найгіршим і найбільшим ворогом України – в боротьбі з російським імперіялізмом в його большевицькій машкарі.

Чинний спротив, безпардонна боротьба з п'ятьма окупантами українських земель каже нам бачити в Шухевичеві поруч із символом Великого Самостійника символ правдивого Соборника.

І третій символ – Правдивого Провідника, що гине на стійці, не щадячи себе, не захоронюючи, не шукаючи захисту в безпечній місці. Не витримували інші – ішли за кордон; сам Командир слав рейди повстанських загонів до західних країн, щоб свідчили вони там про міць нашої ідеї, про невмирущість нашої боротьби, – щоб викликали подив і прихильність; але сам остався в краю в приклад, як смолоскип серед сумерку, навіть тоді, як важка німець сковувала болем тіло і як з перевтоми переставало битися серце. То тоді, як закликали Його лагодити спори розсвареної еміґрації, погоджувався прийняти розсварених тільки на своїй квартирі, на рідних землях, де повсякчасна зустріч з ворогом і повсякчасна небезпека різко говорить про малеч наших спорів, про нищість особистих амбіцій, про злочин распри, крамоли і чварів. І як провідник наших визвольних змагань до історії ввійде той, хто за пости не боровся, ненависти не сіяв, але любов мав у серці до України й до українця – любов, якій у дані зложив усе, до життя включно.

Зрозуміти цю любов дозволяє тільки розуміння епохи, на якій тлі сл. п. Шухевич виростав. Бо Він став не тільки символом основних тенденцій нашої сучасности, але теж найшляхетніших поривів, почувань і настроїв. А образ епохи дозволить одночасно ознайомитись з поодинокими фактами з життя Командира, бо ці факти саме можуть бути ілюстрацією почувань загалу.

Роджений 1907 р., бачить Шухевич малим хлопцем “красу відродження країни” насамперед як відблиск могутнього зриву центральних і східних земель. Згодом переживає Він сам як свідок Листопадовий чин. Успіхи й невдачі Листопада й пізнішої Боротьби зробили на ньому, як на усіх ровесниках, незатерте враження. Це час, про який кожен з них міг сказати:

Тоді вже я воїном став справедливої справи,
– Борцем переможених в чесному бою полків...
На жертві найкращих ростуть-виростають
У відблисках слави
Месників лави!
Тоді вже! Тоді полонило мене в свою службу Змагання.

Зрозумів я і взнав,
Що не жити мені у спокою,

Доки найбільших посвят, безупинного труду ціною,
Покоління терпіннями, тугою крови палкою
– Боями самі не добудемо
Прав і пошани
Для наших батьків заповіту!
Доки залізом не знищимо сліду тирана,
Доки не скажемо гордого слова до світу!

Ці дитинні обіти й біль невдачі давали величезну динаміку, але дійсність була до одчаю жахлива. Скрізь доводилось зустрічати припущення й образу. Підступно використав окупант школу до затрювання юнацьких душ, намагаючися зробити її знаряддям винародовлення. Молодому поколінню виховання мало поїти подив і пошану до чужого, ворожого а погорду до свого; навіть нашу національну назву нам намагались забрати, а офіційно уживалося тільки ймення, яке ми вважали за глибоку образу. Польська мова щораз частіше затьмарювала нам радість наших юних днів, а польський учитель приходив як шпиг і денационалізатор до українських шкіл. Під цим обухом терпіла в рівній мірі молодь, що й українські педагоги, які, однак, були безсилі. І врешті, казали нам у школі святкувати польські національні свята, молитися за успіхи окупанта, за ворожий імперіялізм, за польських вояків, які нам забрали волю. Для вразливих молодечих душ не могло бути більшої образи від цього глуму над нашими почуваннями. І родився бунт. Вже на шкільній лавці молодь горнулася до лав УВО, яку вважалося переємцем заповітів Української Армії. Інша молодь безжурно пустувала. Ми ставали підпільниками. Став ним – учень 6 гімназійної – теж і Шух.

І небавом по матурі вимінив стріл у того, хто був безпосередньо відповідальний за глум над прометейським вогнем у душах української молоді.

Розгорнення бойової акції УВО викликало реакцію польської суспільності, вулиці й зокрема поліції. Акція УВО була для прилюдної opinii не боротьбою за національні права й навіть не глибокою проблемою, а просто злочином. Боєвиків УВО клеймлено іменням бандитів, причому польська суспільність забувала, що такими “бандитами” були недавно її чільні державні мужі до тодішнього диктатора Польщі Пілсудського включно. Але найганебніша була роля поліції, яка рафінованими засобами старалась вимусити від боєвиків зізнання. Мури в’язниці скривали стогони й прокльони катованих і насякали мученичою кров’ю. Коли ці знущання досягають великого насилення, виступає на арену знову Шухевич і як таємний “Дзвін”

організує атентат на комісара поліції Чеховського, який очолював протиукраїнський слідчий відділ у Львові. Сам атентат виконав швагер Шухевича Юрко Березинський. Безупинна боротьба веде до постійного зросту авторитету УВО й згодом ОУН, яка з УВО виникає. Настрій образи, приниження міняється. Тоді західноукраїнські землі живуть мрією, щоб врешті стати підметом історії. Молоді сниться, що колись світом сколихне стріл, як у 1914 р. у Сараєві, що став сигналом до війни. З цієї другої війни Україна мусить вийти вільною. В той час ОУН стає динамічна. В той час “Дзвін” – Шухевич перебирає пост бойового референта в Краєвій Екзекутиві й на цьому пості працює з успіхом 2 роки до хвилини арешту, заслання до Картузької Берези й процесу. Разом ворог вириває в цей спосіб два з половиною роки життя, але в самотності досвід дозріває й обрії поширюються. Це дає змогу по звільненні стати на мить Шухевичеві до іншої, спокійнішої роботи. Але вже небавом кличе його Карпатська Україна, і він, як сотні його друзів, тайком, нелегально, через гори Карпат поспішає туди, де сходить Сонце Свободи й де небавом земля забাগровіє кров'ю. Тоді Соборна Україна прислухатись буде до найдрібнішої вістки, й настрої України зосередиться на клаптику Срібної Землі, де рішатиметься доля майбутнього не тільки її, але цілої Батьківщини. Це хвилинка, яку заворожив поет у ці рядки¹:

Чекаємо вістей од Вас.. Позавчора, ще вчора,
Ще вранці сьогодні лунали етером, – пливли
І покликали Ваші і звіти, що горстка хоробра
Дотримує поля, злинає у бій, як орли.
І раптом німує етер...

Чекаємо вістей од Вас... Чи живі? Чи здорові?
О, ні! Не про те! Хай раниться серце, пече –
Ми прагнемо знати: чи руки ще дужі до зброї,
Чи горстка одважна звитяжно змагається ще?

Період Карпатської України закінчився глибоким розчаруванням. Це був передвісник низки дальших розчарувань, бо інші були пляни того, який думав тоді будувати Нову Європу. Але цих плянів ми не знали, і, не глядячи на розчарування, ми вірили. І коли в бурхливих хвилях Другої світової війни німці готовилися до інвазії України,

---

¹ Б. Кравців; інші цитати – з віршів автора доповіді.

то настрої загалу був повен тривожного очікування, що наближається день воскресіння. А коли впав поклик до створення українського легіону, то загал вірив, що це відроджуються Усусуси 1914 року, які дали початок українській армії. І тоді на чолі легіону стає Шухевич¹. На своїм пості остає до часу, доки не виявилися правдиві наміри німців і доки настрої загалу не перемінився з приязни у ворожість. І виразником цієї зміни стає знову Шухевич, щоб з керівного посту в легіоні, що боровся плече до плечей з німцями, перейти на організатора протинімецького фронту. За декілька місяців перебирає Він начальний провід протинімецької боротьби, стаючи восени 1943 р. Головним Командиром УПА.

А коли “в попелі імперій” загинув третій Райх, УПА переходила вже в наступ проти червоної Росії. Цю боротьбу очолював Шухевич останніх 6 років свого життя. Цей період, з одного боку, найбільше нам відомий і найбільше зрозумілий, з другого ж боку, – найбільше окутаний серпанком таємниці, адже ж на барикадах досі стоять друзі Командира, адже ж у підпіллі живе низка його співробітників і про них до часу треба мовчати. Але й сказаного вповні вистачає, щоб збагнути широкий діяпазон акції Шухевича, який виповнив понад чверть століття його життя і чверть століття нашої історії. Пізнаючи життєвий шлях Шухевича, ми вчимося розуміти історію, але тільки вчуваючися в настрої епохи, в настрої покоління, ми можемо зрозуміти життєвий шлях Шухевича. В усіх подіях, в яких відзеркалювався настрої доби, Шух був у самім вогнищі, здебільша на відповідальному пості, і тому його життя є наче вирізом більшого полотна. Як утілення наймаркантишних настроїв доби, переходить він у вічність як символ найшляхетніших порухів української душі. Але характеристика життєвого шляху Шухевича впевнює нас, що Він був не тільки символом і кристалізатором наших прагнень і хотінь. Він одночасно живий символ Лесиного “*Contra spem spego*”, Лесиного сподівання проти надій. Таких розчарувань, які нагромадились в коротких 6 роках української історії напередодні і під час Другої світової війни, ледве якому іншому народові довелося пережити, ледве якому довелося гірку чашу випити аж до дна. Пригадаймо надії і дійсність Карпатської України, розвал Польщі і замість сподіваної волі большевицька окупація, погром большевиків і жорстока дійсність Райхскомісаріату, повне закріпачення України Росією за згодою демократичних потуг

---

¹ Т. зв. “Соловій”. Побачивши, що українці ні за яку ціну не зречуться змагання до самостійності, німці вже в вересні 1941 розв’язали “Соловія” в новій формації, з обмеженими завданнями, був Шухевич заступником командира.

світу. Звалося б, що тих розчарувань забагато, щоб зберегти здібність акції. І проти засад логіки Українська Повстанська Армія цю здібність зберегла. І коли весь світ пактував з більшовизмом, коли проти УПА три держави заключили спеціальний договір, коли стомлений світ бажав миру, тоді Командир УПА стояв незломно на пості, не вагаючися кидати свої полки проти потуги, яка опанувала п'яти-ну світу і якої вражати не важилася ніяка імперія. І віра найшла своє виправдання.

І врешті, останній символ, який годиться підмітити, – Шухевич як символ видержливості. Не тільки розчарування не зуміли зломити його, але не зігнула його й неволя. Ні нелюдське пониження польського концентраційного табору, ні довга самотина в льохах львівських “Бригідок”, ні рафіноване слідство, ні неждане заломлення багатьох друзів, ні процес не зуміли вбити його сили. Це часи, які збереглися в пам'яті у виді закарбованого на зволах мозгу вірша в сутінках підвалу львівської в'язниці, коли доводилося сидіти в судстві Шухової келії:

...Пустинь південних цар у заперті, в городі
Безуспішно шукає забуття-омани
В одчайній люті, в пристраснім-нестримнім ході

І в образі привабної фатаморгани:
Зеленої оази й сірої пустині –
У вбивчій гашишу палкого урагану.

Мов непокірні, горді звірі, у неволі нині
Плаї ми витоптали в кам'яній підлозі.
Як мріяли ми про життя й простори сині.

То завжди: пристрасно в клітках своїх в дорозі
Мандрують друзі, тонуть в спогадах, в задумі.
...Трагічно смерть стрічати на життя порозі.
Тим часом смерть з життям обнялась вже у глумі!

Цей вірш по зафіксованні в пам'яті був присвячений Шухевичеві¹, якого вдача більше ще нагадувала непокірного лева, ніж наш одчайний хід у наших бетонових і заґратованих келіях, в яких, здавалося, сльози попередників спливали вогкістю зі стін. Але ні су-

---

¹ Друкований вперше (враз із присвятою) в збірці “Сонце й ґрати”, 1941 р.

ворість обстановки, ні темрява, ні самотність, ні важкі думи, ні при-
мари смерти не зуміли вбити завзяття, що викликало щирий подив
у ворога.

І врешті, говорячи про Шухевича як символ незламності, годиться
згадати цілком іншу, але невимовно трагічну обставину: цілу ро-
дину Командира большевики знищили. Доля поодиноких осіб до-
кладно невідома: чи живе ще мати й дружина в тайзі Сибіру чи сте-
пах Казахстану на каторжній роботі, чи вбило їх знущання; невідомо
також, що діється з дітьми, забраними до большевицького дому без-
притульних, з якого син, мов левеня, виривався до батька. Але відомо,
що доля найближчих ще більше загартувала генерала, ще більш
зробила його невгнутим.

Просте нагромадження фактів з життя сл. п. Шухевича довело
нас до зрозуміння його як символу Великого Самостійника й Собор-
ника, зразкового Командира, втілення всіх прагнень покоління й кри-
сталізатора його настроїв, незламного лицаря без жаху й провини,
що виростав понад загальний і особистий біль і в чорну ніч кидав
своє полум'яне визнання віри, яке було могутнім наказом, щоб про-
ти надій сподіватись.

Але образ Шухевича як символу чи, пак, як символів ховає не-
безпеку, що на задній плян відійде Шухевич як людина. В символі є
краса і сила, в символі є могутність і велич, в символі є щось, що
виходить понад тілесне, понад земське, понад матеріальне. Але кож-
ному, хто знав Романа, відомо, що Він, стаючи за життя символом і
легендою, одночасно був живою людиною. І як хтось уявляв би на
підставі сказаного Шухевича як людину, яка знаходить приємність в
терпінні, той дуже й дуже помилявся би. І тому образ Командира
Чупринки як символу домагається доповнення образом Шухевича
як людини. І коли образ Чупринки робить його для нас героїським,
тоді постать Шухевича є для нас усіх близькою.

Шухевич Роман, чи найкраще Шух, як його звали друзі, був лю-
диною у повнім розумінні цього слова: він любив життя, хотів жити;
його життєрадісність робила його вічною, і він для близьких йому
людей залишиться назавжди палким юнаком, не глядячи на те, що у
вічність відійшов він від нас зрілим мужчиною.

Як всесторонній спортсмен, мандрівник, турист належав Шух
до того покоління, яке українській нації подарувала пластова органі-
зація й для якого сміх у найтяжчих умовах був законом. Це покоління
шукало в життєрадіснім змаганні заправи до боротьби й училося
бачити життя як вічну велику гру.

Скорше! Скорше! Перегнати
Найсильніший скорий рій,
В перемозі засміялись,
Виграти завзятий бій!

З усміхом, завжди бадьоро!
Що нам втома, що нам біль!
Щоб лиш дальше, щоб лиш скоро,
Гарт незнаний без зусиль!

Нині наша перемога
Над друзями у шляху,
А вже завтра без знемоги
Станем з ворогом на прю.

І зійде нам сонце в крові,
Треба буде наших сил.
Переможе, хто готовий.
Кинем ворога у пил!

А як друг нам в бою ляже,
Біль наш в крові втопимо.
Завжди вірні лиш присязі,
Смерть геройську помстимо.

Скорше! Скорше! У знемозі
Сил додасть нам сміх і жарт.
Ми здобудемо в дорозі
Силу духа й тіла гарт.

Ось яким було покоління. Таким же був і Шухевич. Люблячи життя, він ненавидів терпіння, в'язницю і смерть. Але будучи людиною й люблячи без краю життя, він у собі вмів перемагати страх смерті. І в цьому вбачаємо правдиве геройство, й в цьому велике вміння й проблема.

Така життєва постава стримувала Шухевича як людину і згодом як командира від ризикантства й одчайдушности, але казала до краю звершити обов'язок. І хоч не відомі нам ближчі подробиці останнього бою командира, то можемо бути впевнені, що він дорого продав життя, яке вмів любити. А коли шукатимем за виясненням, що давало Шухові силу перебороти страх перед смертю, то, звичайно, вияснення знайдемо в любові до України. Але вияснення знайдемо

теж у факті, що на своїй шиї завжди носив медалік. Це править за світло. Коли друзі в Березі бачили його кожного вечора й кожного разу застиглого на мить у молитовній задумі, то це заставляло до наслідування. І коли в львівських Бригідках на політкелії починаю Шуха зродився звичай, що націоналісти-в'язні ставали вранці й увечері до молитви, то в цьому можна добачувати джерела нинішньої релігійної постави УПА. Ця віра в незнищенність життя давала Романові силу перетривати найжахливіші хвилини. Ця віра вияснює, як це так могло статися, що, будучи людиною з тіла й крові, міг Шухевич перейти в сферу нетілесного символу. Але ця віра вияснює нам, що Шухевич, будучи по суті людиною чину, боєвиком *Rag excellence*, бачив рівночасно життя як проблему. Кожен стріл у його житті, кожен наказ до акції був у нього окуплений найтяжчою ціною, боротьбою совісті. І це надавало Шухевичеві рис глибокої суспільної етичності й казало у ворогові бачити людину.

Не час і не місце аналізувати тут моральні засади індивідуального терору, а втім ОУН саме під проводом Шухевича перейшла їх від індивідуального терору до масової боротьби, і це найкраще говорить про глибоку еволюцію, вповні узгіднену з законами божественної науки й не викликаючу ніякого сумніву. Цього короткого ствердження вистане для образу Шухевича. Але на цьому місці мусимо усвідомити собі, що важко вбачати в особі сл. п. Шухевича, навіть у добі його ранньої молодости, керованого ненавистю терориста. І вся його життєва ментальність і особисті звернення свідчать про те, що кожен акт був попереджений в нього судом над тим, в кого мав бути стріл вимірений, і після акту був самосуд, чи був він у праві це робити. Цей самосуд тривав роками й, імовірно, ніколи не кінчився.

Ця впливаюча з віри постава до ворога мусіла мати свій відповідник у поставі до своїх підкомандних. Вже любов до життя вказала нам на те, що Шухевич не був ризикантом, що, отже, він цинив життя своїх підкомандних. Але безперервний іспит совісті зумовив, що Він у своїх рішеннях щодо наражування своїх людей був незвичайно скрупулянтний і по-батьківськи обережний.

Для повної оцінки етичності Шухевича мусимо пригадати, що польській поліції не вдалося відкрити виконавців атентату на куратора Собінського. Але для заспокоєння прилюдної opinii не завагалися вони без належних доказів засудити зразу на смерть, а згодом на довічне в'язницю двох інших членів УВО – Атаманчука й Вербицького, які до атентату були непричасні. Тоді Шухевич і другий учасник атентату зголосили Проводові готовість добровільно віддатись у

руки поліції для відтяження засуджених друзів. Це зробили вони, хоч були вповні свідомі, що за признання жде їх присуд смерті. І тільки заборона Організації стримала їх від постанови, бо ж їх благородний крок міг стати прецедентом, що в майбутньому польська поліція для викриття справників буде арештувати й віддавати під суд непричасних людей.

Релігійність і людяність позначала Шухевича у Його відношенні навіть до ворогів. Ми знаємо Його нещадність у боротьбі з поляками як окупантами, ми знаємо Його важкий досвід у в'язницях і концтаборі, а проте вмів він забути це тоді, як поляки опинилися в подібному положенні, як ми. По польській катастрофі 1939 р. не було в нього ненависти, ні охоти помсти, а навпаки, навіть співчуття. Інша річ, ми добре знаємо, яка була б постава командира УПА в хвилині, якщо поляки в своїм імперіялістичнім безглузді захотіли б знову сягнути по Львів. І як заповіт Його чинів для нас, живучих: ні п'яді української, зрошеної кров'ю землі.

Проте в хвилині льояльної постави колишніх ворогів є можлива й іноді навіть конечна співпраця. І доказом розуміння тієї істини є останні роки дії Шухевича, коли він вмів довести до повного замирення й співраці з поляками, румунами, чехами.

Шляхетна постава навіть до недавнього ворога творить кругом особи атмосферу довір'я. Якщо хтось не має охоти мститися в хвилі слабости ворога, то це наявний доказ, як далеко є від подібної людини ідея імперіалізму. Правда, кожен справжній борець за права народу не може бути заражений імперіалістичною бацилею. Хто хоче скинути окуви чужого імперіалізму, не може одночасно мати імперіалістичних амбіцій. З яким обличчям можна б тоді апелювати до совісти світу чи говорити про християнську мораль? На жаль, не всі поневолені народи зрозуміли цю істину. І тому часто взаємне недовір'я спинює поневолені народи перед союзом. Постава Шухевича виключала можливість будь-якого недовір'я. Ця Його постава й життєвий досвід, добутий в добі розвалу імперій, предистинували Головного Командира УПА до очолювання спільного протибольшевицького фронту народів Сходу Європи. Тому перед Його домовиною голову схиляють не лише українці, але всі ті, які рам'я об рам'я з нами в бойових лавах стоять.

Шухевич, як жива людина, з розумінням проблемности, мусів визначатися великою всесторонністю. Це вияснює нам, але цього доказом теж є факт, що він, будучи військовим командиром, міг одночасно очолювати державницький центр на рідних землях (УГВР) і політичний рух (ОУН). Розглядаючи Шухевича як проблему, мусимо

дійти до переконання, що чи не найважливішою рисою Його індивідуальності є саме ця всесторонність. Тому для нас лишиться Шухевич як велика й гідна наслідування синтеза.

Наука соціології підпільних рухів ставить собі питання: чи революціонери, привиклі до нищення, до валення, до руйнування є в стані на місце знищеного поставити щось нове, своє власне, тривке? Сотні історичних прикладів начебто заперечують цю можливість. Тим часом Шухевич є доказом, що така синтеза революційності й глибокого конструктивізму є можлива. Це впевнює, що Шухевич був державним мужем на велику міру.

З погляду Його конструктивізму важливо назвати період з життя, який ми назвали “спокійнішим” а який почався по звільненні його з польської в’язниці. Розконспірований і сліджений, він не міг продовжувати чинної бойової дії, але тоді він з головою пірнув у організацію українського ремісництва, яке в той час було сильно спольоноване. Був це вирізок нашої боротьби за українське обличчя міста на західних землях, яку вела суспільність у тому часі, не зважаючи на різниці в поглядах. І Шухевич у тій праці мав поважні успіхи.

Поруч Шухевича, як синтези революціонера й конструктивіста, треба назвати Шухевича, як синтезу принципіяліста й реаліста. Коли Шухевич на становищі керівника легіону як товариш зброї розчарувався в щирості німецьких інтенцій до України, реагував він холодно й розважно. Це був жаклиний час у його житті. Весь актив української визвольної ідеї, всі найближчі друзі Шука найшлися по в’язницях, і було виразно видно, що готується всім їм знищення. В тому часі, як друзі вмирили в німецьких лагерьх, мусів Шух зіграти до кінця ролю німецького приятеля. І він це зробив у почутті великої відповідальности, хоч серце розривалося з болю. Так наказував йому політичний розум, впливаючий з холодної калькуляції.

Поєднання протиріч, всесторонність, ширина політичного горизонту дозволяла Шухові розуміти других, навіть тих, з якими він не погоджувався. Це було основою його толерантності в відношенні до політичних чи світоглядових противників. Це давало йому змогу бачити широку концепцію визвольної боротьби цілого українського народу, а не тільки одної якоїсь партії, світоглядного руху чи організації. Шухевич ніколи не ділив нації на “Ми” і “Ви”, а нація ввижалася йому завжди як моноліт, який в вирішальний момент вміє перемогти неістотні розходження. Він, зі своїм розумінням конструктивізму і зі своїм життєвим реалізмом, не копав ровів між патріотами й “опортуністами”. Доки не було даних на те, що хтось є зрадником (бо за зраду мусить відпокутувати), доти всякий українець був йому

братом. І хоч часто суспільність не розуміла українського підпілля й навіть кривдила його, то, проте, в Шухевича було завжди почуття, що українське підпілля мусить бути кістю української кости, тілом рідного тіла, кров'ю батьків наших крові. Тільки така постава могла зродити правдиву силу. Будучи соборником, що не знає різниць територіяльного походження, був Шухевич соборником, для якого не істотні були світоглядіві, віросповідні, партійні різниці, якщо українська субстанція була здорова, якщо інтенція була чиста, якщо любов була гаряча.

І з цього погляду втрата Шухевича як великої синтези є найбільша. Як говоримо про втрату, то все досі сказане, все перечислення заслуг, ціла аналіза постаті й постави вказує на величину. Але є щось, що нам оставляється як велика потіха. Смерть фронтового генерала, яким був незабутній Чупринка, що день у день заглядав смерті у вічі, який смерть мусів вкалькульовувати в усі пляни, – смерть генерала не обезголовлює. Короткий похоронний салют, в завзятті стиснуті п'ястуки підкомандних – і на місці вбитого стає наступник. Так повинно бути, так мусить бути і так сталося, як знаємо з краєвого комунікату. В краю боротьба йде далі. Йде ще більш запекла, більш послідовна, більш дисциплінована, бо гльорія героя, бо німб величини, бо слава Командира Безіменних вимагає дії.

І на тому тлі Краю завдання і для нас, для еміграції й для цілої спільности.

Прощаємося з Тобою, генерале. Прощаємося, Голово Генерального Секретаріату УГВР. Прощаємося з Тобою, “Дзвоне” – “Чупринко” – “Лозовський”. Прощаємося, Друже Романе, Шуку, товаришу наших змагань і в'язничних дум. Може, хто зі сльозою в очах, хто з закушеними до болю губами, але всі – щиро, як з лицарем без плям. Не знаємо, чи маєш могилу, чи чорний ворон розніс Твої кості по Україні, як розносив кості козаці. Не знаємо, чи заплаче по Тобі Дружина, як плакала вдова по Морозенку. Уявляємо в цю хвилину, що Тебе кладуть у могилу на Україні.

І кидаєм стародавнім звичаєм грудки землі на Твою домовину. Легкою стане Тобі Рідна Земля, якої Ти не покинув. А що грудку кинемо, то усвідомимо один з Твоїх заповітів. І клянемося, що чесно будемо їх виповняти, щоб не порушити Твого сну.

А що перший заповіт, то він такий ясний, що про нього й говорити не приходиться. Він впливає з Твоєї постаті, що стала символом. Це наказ боротьби за Самостійну і Соборну, боротьби до останку сил і до останнього віддиху, проти надій і сподівань.

А другий заповіт впливає з Твоєї постаті як людини, яка розуміла всі пориви, яка розуміла всіх своїх земляків і тому розуміла боротьбу широко, а не односторонньо. Цей Твій заповіт, зокрема, важливий для еміграції, бо він каже змагатися за Україну не тільки на полі кривавої прі, але скрізь, де б'ється українське серце. Боротьбою за Україну є теж творення української культури, українського мистецтва, літератури, науки, українських духовних і матеріяльних дібр. І понесемо славу українського імені в широкий світ, щоб усі навчилися цінити наш край і розуміти нашу боротьбу.

І що третю грудку кинемо на могилу, то згадаємо Тебе як синтезу й пригадаємо, що понад партіями й групами стоїть нарід, який кличе до єдності й до спільної дії. Це ж у останнім зверненні до української еміграції, підписанім Тобою, слово в слово написано: "Воююча Україна рішуче вимагає від української еміграції повної Єдності!

В такий відповідальний момент, в такій важкій ситуації, в якій знаходиться сьогодні український нарід, українська еміграція не може дозволити собі на жадні роздори і партійну гризню".

Читаємо ж цей заповіт, листкуючи його сторінку за сторінкою, пригадуючи чини того, хто перейшов у леґенду, яку повторять онуки нащадкам, щоб вони з роду в рід передавали вічну пам'ять про Тебе, якому любов веліла на прю за справу стати з іменем Бога й Батьківщини на устах.

І ми знаємо, що наш обіт сповнити заповіти зобов'язує до надлюдського, бо до надлюдського зобов'язує легенда.

Як же ж, кинувши свої грудки землі на могилу Командира, вслухуватись будемо у шарудіння падаючих грудок, киданих земляками, у шарудіння грудок, насяклих вологістю пізньої осені, як глядітимем у сумерк надходячого вечора листопадової днини, то відчуємо, що це не даром у листопаді святкуємо поминки генерала, що це не випадок, хоч згинув він понад вісім місяців тому. У цьому символ і віщування.

Це ж бо нині листопад, як і тоді був, як родилася леґенда, на якій росло покоління Чупринки. І як кров лицарів покликкала до життя нових переємців ідеї, так само даремною не буде кров генерала.

Нині ще сум і біль. Але наростаюча могила має містичну силу: вона приневолює вірити у воскресний день.

Будьмо ж гідні цього дня нашою працею й сповнюванням заповітів! Будьмо ж готові на день! Будьмо одні в нашій дії, як одні є ми в обличчі смерті людини, яка являється найкращою синтезою громадянських чеснот справжнього державного мужа на велику міру. Будьмо ж готові на день, коли блискавки проріжуть небо й у гомоні громів пронесеться бойовий клич по Україні!

... І ратай кине свій плуг, не дооравши поля,
увидять незрячі каліки,
встане старець і муж, і дитина,
і ринуть у повенях води рік,
у повенях зрушиться нарід з усіх усюдів: з усіх сіл, з усіх міст,
з левад, полонин, від праці, з дозвілля, з храмів;
– з верхів'я Карпат, з поліських багон, з чорноморських степів,
з родючих піль чорнозему, із шахт Донбасу, з кубанських куренів.
І плече об плече, одностайно, всі у лавах, в єдин гуж, в однім
ряді, спільно й дружньо стануть проти ворога.
Боголюбський не в'їде у Київ, не заплаче удруге Полтава, ні не
буде у нас Кочубея.

Тоді-то бажання незломною волею
Щораз лупатимуть гори і доли,
Геройства завзяттям і ризком
Ще раз вдарятиме лицарів серце
Водними бризками.
Гратися будуть веселкою в сонці
Розбиті копитами ріки!
І славу безсмертного чину
Лицарі лишать на віка.

Тоді спом'янемо Командира вдруге.

*Опубліковано:
Шухевич-Чупринка: людина і символ. – Мюнхен: Молоде життя,
1950. – 16 с.*

ЛЮДИНА І ВОЯК В другу річницю смерті сл. п. Романа Шухевича – Чупринки

Мужність і суворість, одвага і незламність, поборність і героїзм – багатьома такими величними словами бажалося назвати оцю коротку розповідь про геройське життя і геройську смерть Романа Шухевича, коменданта легендарної Української Повстанської Армії ген. “Тараса Чупринки”. Але зупинилися ми на двох простих і коротких словах – людина і вояк.

Був людиною з кожного погляду повною і всесторонньою, і нічого людського не було йому чужим: чулий і ніжний, як музика-поет, і суворий-твердий, як сталь, найперше супроти себе. Пластун-мандрівник, п'яніст, спортсвець, мисливий, інженер-технік, підпільник – в усьому був на своєму місці і завжди один із перших. Як вояк, коли взяти до уваги те, що він зробив і чого досяг, як і те, в яких умовах діяв, не має собі рівних в історії новітніх армій і воєн. В порівнянні з ним – творцем єдиної в світовій історії модерної підпільної армії і комендантом її на протязі майже сьоми років в умовах збройної боротьби з двома світовими потугами – бліднуть такі світові величини, як Фош, Петен, Роммель чи інші.

З особистих наших спогадів про Романа Шухевича, з фрагментів того, що було написано і надруковано вже по його смерті в українських і чужих виданнях, з історії веденої ним Армії хочемо простими словами, такими ж, як

Роман Шухевич

і Він був простий, написати його портрет, щоб пам'ять Шухевича-Чупринки стала близькою і рідною, як близьким і рідним був він усім, з ким зустрічався, працював і пліч-о-пліч в одних рядах боровся.

Народився на західних окраїнах землі української, на польсько-українському пограниччі в містечку Краковець, в західній частині Яворівського повіту. Ті, що пам'ятають його дитячі роки, розповідають про дитину з ясноруським кучерявим волоссям, великими блідо-голубими допитливими очима. Мовчазний, перебував часто в товаристві старших, уважно прислуховувався розмовам і завжди тривожив усіх своїм несподіваним “чому?”. Любив відвідувати театральні (аматорські) вистави і зчаста вмішувався в діалоги на сцені. П'яти-шестирічним хлопцем годинами пересиджував на стовпі водяної запори над ставом, приглядаючись бурхливій масі води, що переливалася з шумом униз. На всі заклики знайомих вертатися додому відповідав рішучим “не піду!”

Дві цікаві подробиці подає С. Байдович з дитячих років Романа, обидві дивно зв'язані з майбутнім життям Романа Шухевича. Основник і організатор пластового моряцького куреня “Чорноморці” в 30-их роках вже малим хлопчиною не тільки любив воду, але й залюбки зодягався в моряцький одяг. І другий епізод: прийдешній командант Української Повстанської Армії, слухаючи уважно розмови старших про те, що Шухевичі походять зі стародавньоукраїнського боярського роду, заявляє батькові, Осипові Шухевичу, категорично: “Який з тебе боярин, коли ти війська не маєш?!”.

Про матір Романа, Євгенію, зі старого українського священничого роду Стоцьких подають, що пильно зберігала в приватному житті (батько Романа був суддею) всі старі традиції священничих домів і була побожною і глибоко релігійною жінкою, заціплюючи цю побожність, релігійність глибоко в душу молодого хлопця Романа.

Із Краківця переїжджають Шухевичі до Камінки-Струмилової. І знову ж зацікавлення хлопця позначають його прийдешній шлях. Купання в Бузі, веслування, совгання по замерзлому плесі зимою поглиблюють Романове захоплення водною стихією. Тут проходить Шухевич свою першу пробу рятувництва: з-під криги на річці Бузі вирятовує з нараженням власного життя дитину і платить за свій геройський вчинок піврічною важкою недугою.

Із другого боку, Шухевичі, живучи у дружніх взаєминах з родиною о. шамбел. Цегельського в Камінці-Струмилової, відкривають для молодого Романа ще одно товариське середовище із великими традиціями релігійної та національної праці й діяльності. В домі

о. Цегельського, товаришуючи із внуками його Юрком і Лавром, годинами цілими слухає розповідей їх батька, відомого українського публіциста і політика д-ра Лонгіна Цегельського про славне минуле України, про її багатовікову боротьбу з ворогами.

Вчашаючи в ті роки до філії Української академічної гімназії у Львові, бере активну участь в праці Пласту і вже тоді відбуває із членами свого пластового гуртка довгі мандрівки і влітку, і взимку околицями Львова і винницькими і жовківськими лісами, горбками Личакова, Знесіння і Клепарова і лісами й полями Зимної Води і Білогорщі, тієї Білогорщі, де через чверть століття судилося Романові Шухевичу закінчити шлях людини й воюючого генерала, команданта Української Повстанської Армії.

Свої мандрівки і львівськими, й околицями лісами відбуває він, Шух, як його кликали тоді, і його друзі з ясно усвідомленою метою: щоб здобути у майбутньому Львів, треба добре знати і його вулиці, і провулки, й канали, і в околицях Львова знати кожну стежинку і доріжку, кожний горбик і лісок. І хто знає, чи не оці пластові мандрівки дали потому генералові Чупринці можливість вести підпільні акції і керувати операціями УПА, перебуваючи місяцями у Львові в самій гушці советських військ, енкаведистів і таємних та явних агентів Москви.

Тоді, в оті гімназійні роки, Роман Шухевич стає членом Української Військової Організації. В тому ж часі, 1924 або 1925, батько Романа Шухевича переїжджає на працю в Радехів у північно-східному кутку Галичини. Радехівщина, оця частина т. зв. Галицької Волині, суміжня з одного боку з непрохідними брідськими лісами і стирськими плавнями і з другого боку з Берестечком, околицею відомих боїв Хмельницького з поляками, стає вужчою батьківщиною Романа. Сюди приїжджає на свята і вакації і тут, в Оглядові, в домі отця Березинського, познайомлюється зі своєю майбутньою дружиною Наталкою та її братом Юрком – ніжним сухорлявим “панчиком”, що потому як один зі співробітників боевого референта Краєвої Екзекутиви ОУН Романа Шухевича виконує атентат на ославленого комісара польської поліції Чеховського і що згодом гине в нападі на Горюх Ягайлонський.

В цій же Радехівщині, в селі Нивицях над Стиром, перебуваючи в домах Казанівських і Підгайних, з одного боку, віддається захопленню й водному спортові, з другого боку, підшукує й виховує собі боевиків, членів УВО-ОУН.

Гімназійні й перші університетські роки у Львові присвячує поза наукою музиці та спортові. В 1922 році організує пластовий спортовий гурток “Ясний Тризуб”, бере активну участь в праці гімназійного

футбольного клубу “Русалка”. Два роки пізніше засновує разом з іншими відомий Карпатський лещатарський клуб. Грає не тільки у футбол, але і в кошівку, й у відбивану. В Запорізьких Іграх в 1923 році встановлює український рекорд в бігу через перешкоди на 400 метрів і перший досягає мети в своєму улюбленому плаванні, встановлюючи рекорд в дистанції на 100 метрів. В пізніших лещатарських змаганнях у 1933 здобуває перше місце в бігу сеніорів. Цього ж 1933 року веде дефіляду змагунів під час Запорізьких Ігр на площі Сокола-Батька. Автор спогаду про цю “спортову добу” Шухевича О-як цитує характеристичні і пророчі слова однієї зі змагунок: “Він для кожної і кожного з нас мав ласкаве слово, кожній і кожному вмів сказати щось приємне, підбадьорююче. Ми знали, що він найкращий між нами, що він найдостойніший вести нас, і якщо б він подав був команду, ми були б пішли за ним навіть під кулі”.

Займаючись такими різними родами спорту, не забуває про свій улюблений водний спорт. Разом зі старшими пластунами-“чорноморцями”, до яких перейшов із куреня “Лісових Чортів”, організує вишкільні моряцькі табори, пропливає човнами всі важніші ріки Західної України. Це, як і мандрівки з “Лісовими чортами” Підкарпаттям і Карпатами, допомагає йому пізнати й вивчити терен майбутніх боїв й операцій УПА.

Перебуваючи рядовим членом-пластуном в курені “Чорноморців”, навчався того, чого найбільше треба воякові, – слухати. Тут, між Чорноморцями, до яких належали закатовані потому московськими опричниками його рідний брат Юрко Шухевич, Євген Полотнюк (“Ойген”), Сергій Костецький, О. Струк, д-р Михайло Хомин і поляглий в боях з большевиками майбутній генерал УПА Дм. Грицай – “Перебийніс”, виконує, як згадує “чорноморець” Антін Івахнюк, “усі накази та постанови, що вийшли від пластової влади чи то курінної команди, чи то вищої. Ніколи не пропустив без належного оправдання ні вранішньої спортової заправи на площі Сокола-Батька, де пластуни цю площу вирівнювали, ні не пропускав курінних сходин, здисципліновано брав участь у штафеті із стрілецьких могил на Маківці (до Львова – приблизно 150 клм.) і в курінному марші з Лисоні (105 клм.), чи то в коляді на “Рідну школу”, чи в різних пластових змаганнях”.

Як член УВО, спортовець-змагун, пластун знаходить Роман Шухевич час і для фортепіану, і для танців. Перед ширшою аудиторією грає з великим успіхом скерцо-моль Шопена, заявляючи водночас, як це згадує у своїх спогадах львів’янка Оксана, що не міг би спокійно віддаватися музичному мистецтву, знавши, що навкруги

діється з нашим народом. Крім того, як ми вже згадали, бере участь, правда з цілком практичних підпільних мотивів, в курсах танків для молоді, вчащає на заборони й балі. Згадана Оксана, прихильниця УВО, що мусіла відігравати якийсь час ролю нареченої Романа, згадує його як жвавого, дотепного і добре вихованого юнака, що “відзначався також непересічною інтелігенцією і тонким відчуттям кожної ситуації. Якщо хтось його хвалив, то він поблажливо усміхався і відразу змінював тему. Без пози, природний, завжди сам собою”.

З доручення Української Військової Організації Роман Шухевич виконує у 1926 році атентат на польського шкільного куратора Собінського. Робота була “чисто” й акуратно проведена, і польська поліція не дізналася до кінця, хто був насправді виконавцем атентату. Все ж, будучи глибоко релігійним, як свідчить його товариш і член тогочасної КЕ ОУН Володимир Янів, переживав глибоко і тяжко свій вчинок і судив себе за це порушення Божої заповіді: “Не убий!”. “Кожен стріл у його житті, кожен наказ до акції був у нього окуплений найтяжчою ціною, бо боротьбою совісті” – пише Янів. І далі: “Вся його життєва ментальність й особисті звірювання свідчать про те, що кожен акт був попереджений в нього судом над тим, в кого мав бути стріл вимірений, і після акту був самосуд, чи був він у праві це робити. Цей самосуд тривав роками й, імовірно, ніколи не кінчався”. “А втім, – стверджує Янів, – ОУН саме під проводом Шухевича перейшла шлях від індивідуального терору до масової боротьби, і це найкраще говорить про глибоку еволюцію, вповні узгіднену з законами Божественної науки”.

Водночас Янів пригадає (для повної оцінки етичності Шухевича), що коли польській поліції не повелось викрити спричинників атентату на Собінського і польський суд засудив на смерть цілком не причасних до атентату членів УВО Атаманчука і Вербицького, то “Шухевич і другий учасник атентату зголосили Проводові готовість добровільно віддатись у руки поліції для відтяження засуджених друзів”. Але ж Провід Організації заборонив їм це робити з різних тактичних оглядів.

Примушений вимогами конспірації, живе Роман Шухевич далі спокійно і незамітно. Бере активну участь у спортових імпрезах, пильно вчиться, але найбільше вільного часу присвячує тому, що мало стати його майбутнім фахом і завданням, – військовій справі. Студіює військові теоретичні дисципліни, історію воєн і походів і вже незабаром разом із Михайлом Колодзінським, пізнішим полковником “Гузаром”, що згинув на Закарпатті, стає одним із найкращих військових спеціалістів серед націоналістичного активу. Свої теоретичні знання

доповнює згодом практикою – службою в польській армії та перебуванням у т. зв. школі підхорунжих.

Цієї школи (своїм фахом вибрав Шухевич артилерію) йому не довелося закінчити, бо його, як “політично підозрілого”, усувають із школи підхорунжих, і свою дальшу військову повинність він виконує звичайним гарматчиком в одному із польських військових гарнізонів на Волині. Все ж таки й цих кільканадцять місяців дають йому дуже багато, особливо ж із практичного погляду, до поглиблення військового знання.

Щоб здобути потрібний йому теоретичний і практичний військовий вишкіл, виїжджає Шухевич кількома наворотами за кордон і там бере участь в різних спеціальних військових курсах. Там, між іншим, довів до досконалости своє вміння володіти шаблею, набув ще в студентських часах, як теж здобув диплом пілота безмоторового літання.

Разом з тим все більше втягається Шухевич в підпільну діяльність. Після вдачного атентату на Собінського йому доручують організування атентату на комісара польської поліції Еміліяна Чеховського, що в поборюванні українського підпільного руху записався своєю жорстокістю і знущаннями над українськими політичними в'язнями. Про цей атентат розповідає сам Шухевич, тодішній провідник звена ОУН “Дзвін”, у своєму спогаді “З життя боєвика”. “Дзвін” – Шухевич доручує членові свого ж звена Юркові Березинському провести інвіліяцію життя комісар[а] Чеховського. Молодий Юрко погоджується, разом з членкинею ОУН Мірою виконує доручене завдання, і по трьох місяцях, прибувши поїздом вночі з 21 на 22 березня 1932 до Львова, стріляє біля Стрийського парку в Чеховського. Виконавши атентат, сідає на поїзд в сторону Радехова і за кілька годин прибуває до своїх в Оглядові, де зустрічає його сестра Наталка, що, дізнавшись з радій про смерть Чеховського, здогадується добре, куди і чого їздив Юрко. І знову ж, незважаючи на всі заходи, поліції не повелось викрити ні організаторів, ні учасників атентату; дізналися про це поляки з архіву Сеника вже аж по смерті Березинського.

Цього ж 1932 року, наприкінці листопада, “Дзвін” – Шухевич як бойовий референт Краєвої Екзекутиви ОУН організує напад на поштовий уряд в Городку Ягайлонському. Під час нападу гине від власної кулі, щоб не віддатися живим в руки поліції, Юрко Березинський, і попадають в руки поліції Білас і Данилишин. Між багатьома ув'язненими у зв'язку із справою Городка опинився у в'язниці і “Дзвін” – Роман Шухевич. Але не “сипнув” (не зрадив) ніхто, не помогли нічого і поліційні знущання, і через недостачу будь-яких доказів Шухевича звільняють.

Вийшовши з в'язниці, для конспірації передає свій пост своєму заступникові і починає наполегливо вчитися, щоб закінчити технічні студії й одержати диплом інженера. Це Шухевичові потрохи вдається, але ж час до часу мусить відриватися від студій і креслень, щоб простудіювати і накреслити плян такої чи іншої боевої акції. Це він як прикладний студент техніки випрацьовує в 1933 р. плян атентату на советський консулят, щоб запротестувати проти винищування жакликим голодом українського народу під советською окупацією. За підготованим Шухевичем і його співробітниками пляном атентат виконує Микола Лемик, вбиваючи секретаря большевицького консуляту у Львові і поранюючи одного з енкаведистів, і віддаючися живим у руки польської поліції, щоб, визволений в 1939 році, піти в 1941 році за Дніпро на Полтавщину і згинути в Миргороді від куль німецьких жандармів. Виряджаючи 19-літнього юнака на виконання атентату, заявляє “Дзвін” – Шухевич своє сповнене вагань совісти “найрадше пішов би я сам”.

Остання участь Шухевича в боях ОУН – це підготовка атентату на міністра внутрішніх справ Польщі Перацького. Разом з іншими членами Краєвої Екзекутиви ОУН попадає до концентраційного табору в Березі, а там до в'язниці, звідки виходить аж по двох і пів роках.

Знуцання в Березі Картузькій, нестерпні в'язничні умови – все те не послабило в нічому духового ставлення Романа Шухевича, не зломало його, навпаки, ще більше загартувало його. Силу видержувати всі труднощі і знущання давала йому заціплена колись матір'ю глибока релігійність і побожність: на шиї носив завжди посвячений медалик, в Березі Картузькій чи в львівських Бригідках кожного ранку й вечора застигав у молитовній задумі, і за його почином політичні в'язні в Бригідках завели звичай спільної ранньої і вечірної молитви.

Звільнений з в'язниці, довго не відпочиває. На початку 1938 року разом з Колодзінським Михайлом, Коссаком Зиновієм, Врецьоною Євгеном іде на заклик Карпатської України, іде допомагати організувати там те, до чого готувався багато років, – українську збройну силу.

Прибувши в грудні 1938 року до Хуста, Роман Шухевич займає в штабі Карпатської Січ під прізвищем чотаря “Щуки” пост офіцера для окремих доручень. Становище це вимагало, крім знання військового діла, теж політичного вироблення, зорієнтованости й такту в поведінці зі своїми та сторонніми.

В спогаді “Історія одного покоління”, надрукованим в журналі “До Зброї”, невідомий автор так описує діяльність Шухевича на Закарпатській Україні: “Поїздки до Праги, Відня, Берліну, нелегальні переходи кордону до Львова, постійні старання, щоб роздобути зброю, –

це обов'язки, що їх прийняв на себе чотар “Щука”. Всі, хто мали щастя пережити карпатську епопею, ніколи не забудуть сміливих плянів чотаря Щуки, його рішучості та оптимізму. Скільки разів його веселі завваги та його самопевність рятували критичне положення! Він, так як шеф військового штабу “Січі” полк. Михайло Колодзінський – “Гузар”, належали до тих тверезо думаючих, що в існуючій тоді ситуації на Закарпатті бачили тільки надзвичайно сприятливі умови, щоб розгорнути власні збройні сили. Зате вони обидва відкидали будь-яку політичну гру, бо вона, на їх думку, тільки створює непотрібні, а то й шкідливі ілюзії...

При кінці грудня 1938 року він (Шухевич – Б. К.) їде до Львова, щоб зацікавити кола “Молодої Громади” (західноукраїнської організації комбатантів) справою озброєння Картської Січі. Це вдається йому блискуче. Українські економічні установи у Львові заявляють готовість негайно дати до розпорядження штабу Карпатської Січі поважні грошові засоби, вистарчальні, щоб озброїти 5[000] – 6.000 вояків. Потрібні старшинські кадри та спеціалісти мали бути перекинени із західноукраїнських земель.

Чотар “Щука” їздив до ПУНу (Провід Українських Націоналістів – Б. К.), старався роздобути зброю через різні фірми, і справа озброєння КС (Карпатської Січі – Б. К.) почала поволі налаштовуватися. Він саме був тим, що всю свою увагу присвятив роздобуванню зброї, і він теж був тим, що спротивлявся мобілізації кадрів, як довго не було потрібної зброї та вивінування. Ці його прикмети тверезого калькулятора і така методика праці при організуванні війська пізніше мали заблуснути в усій своїй силі.

Приділений до частини штабу у Великім Бичкові, завданням якої було організувати головний центр спротиву (проти мадярів – Б. К.) на Гуцульщині (полк. Єфремов, пор. Чорний, чот. “Щука” і чот. Кетровський), Роман Шухевич – “Щука” опиняється сам-один в зайнятому вже угорськими частинами Бичкові. Спроба пов'язатися а Хустською групою (полк. Колодзінський – “Гузар”, полк. Філонович, сотн. Тацинець, пор. Сулятицький, чот. Волянський і хор. Гуцул) йому не вдається, бо ця група була примушена відступати горами. Чотар “Щука” переховується в однієї жидівської родини, яка допомагає йому вночі перейти річку Тису до Румунії”.

Після багатих на події місяців на Карпатській Україні Роман Шухевич переїжджає з доручення ОУН на пост зв'язкового до Гданська (Данцігу), де й застає його початок Другої світової війни. З розвалом Польщі переїжджає зараз до Кракова, де починає організувати низку військових курсів спеціально для вишколу майбутніх офіцерів.

Тут теж відбуває і сам курс вищих офіцерів і як сотник “Тур” стає в червні 1941 року заступником команданта т. зв. Українського Легіону, зорганізованого в той час німецьким військовим командуванням проти волі тодішнього націонал-соціалістичного проводу Німеччини.

Як референт зв'язку з українськими землями в ССРСР в рр. 1939 – 1940 і з весни 1941 як Краєвий Провідник на західних окраїнах українських земель поза ССРСР (Посяння і Лемківщина), добре ознайомлений зі справжніми політичними тенденціями гітлерівської Німеччини, розуміє всю абсурдність і безвиглядність ситуації українців під німецькою окупацією і вже тоді заявляє, що “нам треба боротися безкомпромісово і проти Гітлера, і проти Сталіна”. Але ж як політик розуміє, що деякі можливості треба використати, і робить це на додержання і за згодою Проводу ОУН.

Ставши заступ. комаданта Легіону (створеного, до речі, за апробатою і відомом одного з керівників німецької розвідки адмірала Канаріса, що його в 1944 році зліквідував Гітлер як аліантського шпигуна й агента), Шухевич стягає в його ряди щонайкращий елемент з-поміж української молоді, яка опинилася на еміґрації в Польщі та Німеччині. Вишколивши його добре, вирушає Роман Шухевич в червні 1941 року зі своїми кількома сотнями під чуйною німецькою опікою разом з німецькою армією на Схід. Вмаршировує до Львова, щоб викликати серед українців не так захоплення, як розчарування німецькими уніформами і малою чисельністю Легіону.

Ощаджуючи якнайбільше хлопців, доходить Легіон аж до Вінниці, звідки роз'юшений існуванням такого “українського легіону” Гітлер “наказує його чимскорше стягнути з фронту і зліквідувати як військову одиницю”. Членів Легіону переформовують в допоміжне з'єднання і перекидають в поліські болота для боротьби з советськими партизанами. Шухевич виконує тут уже не провідну, але підрядну роль і використовує цю боротьбу для придбання досвіду у веденні партизанської війни. З того погляду навіть цей найтяжчий для Шухевича як українського націоналіста час дає у висліді величезну користь для розгорнення широкої партизанської боротьби Української Повстаючої Армії, в рядах якої опинюються через кільканадцять місяців майже всі до одного вояки колишнього Українського Легіону й у проводі якої стає восени 1943 року й сам Роман Шухевич як генерал “Тарас Чупринка”.

Шлях Шухевича від Українського Легіону до Української Повстанчої Армії, що бореться і з німецькими, і з московськими окупантами, належить до найцікавіших сторінок новітньої української історії. З того погляду Шухевича – “Чупринку” можна поставити поруч

“царського приятеля” Мазепи, який, зібравши сили і підготовивши все як слід, виступає проти Москви. І тому не випадково в одному з віршів, присвячених в 1950 році ген. “Тарасові Чупринці”, литовський журналіст і поет Казіс Відкавскас прирівнює Шухевича – “Чупринку” до “Мазепи, супротивника царів, що про свободу безвинну снів”.

Історія дальших сімох років Романа Шухевича, його діяльності на становищі провідника українських визвольних збройних сил ще не написана, і багато її сторінок залишиться недописаними. Полягли на полі бою його найкращі співробітники, члени штабу; багатьох закатавав ворог. Архівів з їх документами й актами в умовах підпільної боротьби і не могло бути. В повідомленні про геройську смерть ген. Чупринки, проголошенім Українською Головною Визвольною Радою, Головним командуванням УПА та Проводом ОУН з березня 1950 року, подані тільки такі дати і дані:

“Весною 1943 р. III Надзвичайний Великий Збір ОУН обирає сл. п. друга Шухевича – Тура на пост Голови Бюра Проводу ОУН. Восени цього року він обіймає пост Головного Командира УПА. В листопаді 1943 р., як Головний Командир УПА і Голова Проводу ОУН, він приймає активну участь в підготовці на Волині I Конференції Поневолених Народів та в самій Конференції. В липні 1944 р. сл. п. друг Шухевич – Лозовський бере участь у Першому Великому Зборі УГВР. Збір УГВР вибирає його Головою Генерального Секретаріату УГВР. Президент УГВР затверджує його на пост Генерального Секретаря Військових справ та Головного Командира УПА.

На постах Голови Генерального Секретаріату УГВР, Генерального Секретаря Військових справ УГВР, Головного Командира УПА та Голови Проводу ОУН на українських землях сл. п. друг Шухевич – Лозовський – Тарас Чупринка – Тур у період 1944 – 1950 рр. керує визвольно-революційною боротьбою багатотисячної УПА, широко збройного підпілля, підпільної ОУН та мільйонових мас українського народу проти німецько-гітлерівських та московсько-большевицьких окупантів, в обороні українського народу перед окупантським терором та грабунком, за збереження та дальшу розбудову позицій українського визвольно-революційного руху в Україні, за визволення України з-під чужоземного панування, за побудову на українських землях незалежної і соборної держави зі справедливим та передовим політичним та суспільно-економічним устроєм.

Протиокупантська визвольна боротьба, що її в 1943 – 50 рр. повела УПА, підпільна ОУН та багатомільйонові маси українського народу під досвідченим і відданим безпосереднім керівництвом сл. п. генерала Шухевича – “Чупринки”, з погляду масового героїзму

і патріотизму, з погляду завзяття і жертвенности всіх її учасників та українських народних мас, з погляду тих незвичайно важких умов, в яких увесь час проходила праця, не має собі рівної не тільки в українській, але й у світовій історії. Вона завжди становитиме одну з найславніших, найгероїчніших сторінок історії України”.

В цьому ж повідомленні подана ще така характеристика і Шухевича – “Чупринки”: “Як революційний керівник сл. п. друг Шухевич – Тур відзначався великими організаторськими і військовими здібностями, глибоким політичним розумом, величезним досвідом революційної боротьби. В його особі український визвольно-революційний рух та увесь український народ втратили політичного та військового керівника високої кляси”.

Не багато маємо матеріалів до характеристики Романа Шухевича як генерала Тараса Чупринки на пості Головного коменданта Української Повстанчої Армії. “Історія УПА” М. Лебеда (видана в 1946 році) не подає про це жадних даних ні вказівок. Тільки в цитованім уже спогаді “Історія одного покоління” подана така загальна характеристика Шухевича – “Чупринки” разом з деякими цікавими подробицями:

“1943 рік в історії українських визвольних змагань – це переломний рік. Провід ОУН знаходиться в руках досвідчених людей, УПА дістає на Головного Командира здібного військовика і тактовного політичного керівника. Основно змінюється тоді теж вся революційна політика та зв’язана з нею політична тактика, наслідки керівництва досвідченою рукою Романа Шухевича видні дуже скоро. В умовах боротьби двох окупантів за володіння над Україною Головний Командир УПА обрав трудний шлях боротьби на два фронти, шлях, який тоді єдино логічно існував. Це ставило Головне Командування перед дуже важке завдання – спиратися в тій боротьбі виключно на матеріальні та людські засоби, які могла дати сама Україна. Для мобілізації тих сил треба було залишити віджилі методи боротьби її в оперті тільки на організаційні кадри, а перейти на методи в оперті на народні маси. Це зроблено з найбільшою послідовністю. В УПА увійшли українські патріоти доброї волі, що рішені були збройно боротися за Українську Державу. На командні пости призначувано тільки людей з відповідними моральними та фаховими кваліфікаціями. Збройна сила всього народу стала реальним фактором.

Разом з переставкою визвольної боротьби на маси перепроваджено теж матеріальну мобілізацію. Кожний тиждень приносив нові успіхи. Мобілізовано тоді спеціалістів-техніків, господарників, поставлено на висоті завдань санітарну службу, поширено освідом-

люючи працю. Залишено всі спекуляції на політичні несподіванки, і всю увагу присвячено організуванню моральної та матеріальної бази для революційно-визвольної боротьби, розрахованої на довгі роки і опертої виключно на власні сили українського народу. У всьому було видно, що довгорічний досвід невдач не пішов намарне, що Україна знайшла нарешті свого правдивого провідника в боротьбі.

Головний Командир не обмежився тільки до керування військовими операціями. На ньому лежала теж вся відповідальність за розвій революційної боротьби, за внутрішню та зовнішню політику воюючої України. Він допровадив до створення понадпартійного найвищого політичного керівного центру – Української Головної Визвольної Ради. Він допровадив до замирення на другорядних фронтах боротьби – на польському, угорському, румунському. Тільки один рік його керівництва дав такі наявні успіхи в боротьбі і створив такі тривкі підстави для її продовження, що було зовсім природно, що на I Великому зборі УГВР Тарасові Чупринці був доручений пост Голови Генерального Секретаріату УГВР. Тим закріплено в одних руках всю цивільну та військову влади підпільної України”.

Все це – про Романа Шухевича як військовика і політика, на якого він виріс в останньому десятилітті свого життя, починаючи 1941 і кінчаючи 1950 роком. Але, присвятивши в нашому портреті Шухевича більше уваги не так постам і великим обов’язкам, як прикметам його як людини, ми хотіли б побачити хоч на хвилину, яким він був і тоді, в оті тверді і жорстокі роки нашої сучасності, одні з найтяжчих в історії України. І знову доводиться нам реконструювати його образ із уривків спогадів, із висловів близьких йому осіб чи тих, що із ним зустрічалися.

Першу загальну характеристику його як людини знаходимо в згаданому вже повідомленні УПА-УГВР-ОУН: “Політична і життєва принциповість, безмежна особиста відвага, рухливість, жива і весела вдача, простота в щоденному житті і поведінці, “тверда рука” і разом з тим батьківська дбайливість про других – ось прикмети характеру с. п. генерала Шухевича – Чупринки, що ними скрізь з’єднував собі симпатії, створював життєрадісний, бадьорий настрій, по-ривав на безстрашну і тверду боротьбу з ворогами України”.

Просто й гарно зарисовує портрет Чупринки один із активних діячів ОУН Зенко Матла у своєму тепло написаному спогаді п. н. “Безсмертний генерал”: “Живі картини, не спогади – жива розмова з Генералом! Оживає минуле, немов удруге переживаєш. Ось села в Золочівщині і Підгаєччині, із яких під проводом Тараса Чупринки пишуться відозви, статті, опрацьовуються пляни мобілізації збройних відділів УПА до боротьби з рейдуючим большевицьким ватажком

Ковпаком, що вдерся на наші землі через Полісся і посувається на південь з метою добитися до Карпат... То знов невеличка селянська хата, щільно закриті вікна і слабе світло над столом, а навколо стола – найближчі співробітники Генерала. На столі шахи, а над ними похилений Командир. На устах у нього усмішка, а на чоло насунувся неслухняний золотистий чубок волосся. Немов нині висказані, його слова дзвенять в усі: “Обережно, друже Вишня, ви програли, мат!”. А потім сипляться жарти й оповідання, спогади. Генерал розказує, як йому повелося щасливо вирватись з рук “гештапо” на Головній стації у Львові і як він переховувався в одній німецькій станиці під чужим прізвиськом недалеко ставка Світезь у Львові, а німецька влада шукала його по цілому краю даремно. І по коротких хвиликах відпочинку знову праця: підготовка до розплянованого в недалекому часі скликання провідних людей підпілля на нараду; писання відозв в українській, польській, московській і німецькій мовах про цілі нашої боротьби; студювання звітів, як працює підпільна друкарня в землянці, наскільки вперед пішла підготовча праця з будовою підпільної радіовисильні (умовна назва “Афродита”), як держаться “хлопці” в Київщині, Дніпропетровщині, Донбасі... Рветься розмова, на чоло Провідника Чупринки набігають карби...”

Про свої зустрічі з Шухевичем – “Чупринкою” розповідав шахтарям-українцям у Бельгії під час поминок Генерала Всч. о. Рижак: “А другий раз, – говорив він, – побачив я Т. Чупринку в 1944 р., відправляючи Службу Божу в каплиці на передмісті Львова. Цілу Службу Божу він стояв виструнчений, ніби хотів випросити в Бога якнайбільше щастя для України. Тепер, коли згадаю його, передо мною стоїть його образ отой із Служби Божої в каплиці на передмісті Львова. Відтоді з’являвся він у каплиці майже щовечора. Приходив з лісу молитися за Україну, приходив просити в Бога благословення і допомоги на святе діло”.

Про зустріч з командиром розповідає і вояк УПА Смерека, даючи нам наче останню фотографію Шухевича – “Чупринки”. Добившись до повстанської квартири в оточеному большевицьким військом лісі, Смерека стає перед Провідником: “В густих корчах чекає на нас група людей, між ними – Провідник. Большевицька шинеля накинена на плечі, піржок (пільотка) насунений на чоло, а з-під нього – грізні на перший погляд очі. Але тільки на перший погляд, бо коли придивитись, то вони добрі, лагідні і дуже веселі”.

І далі: “Поволі перестаю слухати і дивлюся на провідника: При денному світлі бачу, як дуже він змінився за останній час. Схуд, постарів, стомився. Колір його волосся, що так добре скривав сиві волоски, не спроможний вже їх схвати. Їх забагато вже з’явилося за

останній час. Тільки усміх залишився той самий – усміх людини, що вміє вимагати, але вміє також розуміти. Усміх і очі”.

Таким він був, залізний командант армії непереможних, – твердий, рішучий, але ж лагідний, добрий і завжди веселий – в останні роки свого життя, як і колись в юнацькі літа, проведені в Оглядові й у Львові. Був таким, незважаючи на те, що чашу особистого горя мусів випити до дна, як ніхто другий: ввійшовши до визволеного від большевиків Львова, застає в 1941 році спалене тіло закатованого московськими енкаведистами рідного брата Юрка. Московські окупанти депортують, а може, й убивають його дружину Наталку, ліквідують її батьків, віддають до большевицького дому безпритульних на “советське виховання” сина Юрчика і доньку Марійку. Втрачає все, що мав найдорожчого, але ж усміх й очі його залишаються лагідні, добрі й веселі.

Таким він, мабуть, і відійшов у провесняний березневий день 1950 року туди, до своїх, де немає вже болю ні горя, падаючи від ворожих куль в Білогорському лісі під Львовом, в тому лісі, де колись юнаком починав свій пластовий і вояцький шлях.

Появиться багато книг, і спогадів, і пісень про нього – команданта Української Повстанчої, провідника залізних і непоборних. Писатимуть про його незламну волю, що видержувала всі тортури і знущання, про небувалий, нечуваний досі у світі подвиг його – в умовах війни і ворожої окупації вести підпільну армію на нерівну боротьбу із двома світовими потугами, про його крицеве серце, що на ньому ламалися не тільки ворожі стріли, але й найтяжчі удари долі.

Подивлятимуть його і свої, і чужі, ставитимуть українські вигнанці пам’ятники йому по всіх усюдах світу, але в серцях вояків УПА він записаний одним коротким словом – Командант. І вони, і всі ми, згадуючи Романа Шухевича, розпам’ятовуючи смерть ген. Тараса Чупринки, прагнемо тільки, щоб дав Господь сил і часу, щоб додому із рушницею в руках могти вернутися і заповіт його: “Не посоромити зброї української”, – чесно і вірно до кінця сповнити.

На чужині, в лютому 1952 року.

Опубліковано:

Людина і вояк: В другу річницю смерти

сл. п. Романа Шухевича – Чупринки. – Нью Йорк:

Організація Оборони Чотирьох Свобід України, 1952. – 31 С.

У РОКОВИНИ ЗАГИБЕЛІ РОМАНА ШУХЕВИЧА

Інтерв'ю з Миколою Лебедем Петра Содоля

36 років тому, 5 березня 1950 р., загинув в бою з більшовицькими органами безпеки у селі Білогорща коло Львова головний командир Української повстанської армії, голова Проводу Організації українських націоналістів на українських землях і голова Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради Роман Шухевич. З цієї нагоди редакція “Сучасности” попросила Миколу Лебедя, який виконував обов’язки провідника ОУН на Україні в 1941 – 1943 роках, а також був референтом зовнішніх зв’язків при Проводі ОУН від липня 1943 р., членом УГВР і генеральним секретарем закордонних справ УГВР від липня 1944 р., поділитися з нашими читачами своїми спогадами про Шухевича як керівника української визвольної боротьби в 1943 – 1950 роках.

Питання: Коли ви востаннє бачилися з Романом Шухевичем – “Тарасом Чупринкою” і якими тоді думками обмінювалися?

Відповідь: Я бачився з ним востаннє на Першому великому зборі УГВР, який, як відомо, відбувся 11 – 15 липня 1944 р. в Карпатах на лісничівці під охороною куреня УПА. Після прийняття учасниками збору “Плятформи”, “Універсалу” й “Тимчасового устрою” Української Головної Визвольної Ради 15 липня відбулися вибори президента й 7 членів Президії УГВР, голови Генерального Секретаріату, генерального судді та генерального контрольного. Головою Генерального Секретаріату, виконавчого органу УГВР, був вибраний Шухевич, який попросив мене прийняти пост генерального секретаря закордонних справ. Того ж дня ранком ми довідалися по радіо про наступ Червоної армії на лінії Броди, і члени УГВР спішно попрощалися й вирушили до своїх місць постою й праці. Шухевич також спішив, і наша розмова була ділова й коротка. Згідно з пляном, я мав виїхати з членами місії за кордон, щоб нав’язати безпосередній контакт з представниками союзних армій, поінформувати їх про нашу двофронткову боротьбу й старатися знайти у них зрозуміння й допомогу для УПА. Я поінформував Шухевича, що готов перейти з членами Закордонної місії на Словаччину й далі через Угорщину й Югославію

чи Хорватію до Трієсту в Італії, де вже були наші зв'язкові. Він погодився, щоб ми взяли з собою ще двох радисток для вдержання зв'язку. А якби радіозв'язок не діяв чи був перерваний, домовилися, що я залишу в Братиславі, біля входу до головної церкви собору, малопомітний знак і в умовленому місці записку, де нас шукати. Пригадую, що тим знаком мав бути трикутник з крапкою в центрі. Закінчуючи нашу розмову, я запитав, чи не доведеться нам усім невдовзі покинути рідну землю. Шухевич відповів, що ще завчасно про це думати, бо "ми зможемо вдержатися в боротьбі власними силами ще три роки". При тому він згадав, що має в Югославії, в Белграді, доброго знайомого. Ми побажали один одному щастя й успіхів і попрощалися.

П.: Чи ви можете пригадати, коли ви зустрілися з Шухевичем уперше і яке враження він зробив тоді на вас?

В.: Уперше я зустрівся з Шухевичем ранньою осінню 1932 р. на доручення тодішнього провідника Краєвої ексекютиви (КЕ) ОУН Богдана Кордюка. Ще як член Юнацтва я знав довірочно, що Шухевич був членом Української військової організації (УВО). У Львові він був загальновідомий серед студентів і гімназіальної молоді, брав участь у спортивних змаганнях, був товариський, жартівливий, життєрадісний. Я стрічав його на концертах, пластових вечорницях, в походах на Стрілецькі могили під час Зелених свят. І коли Кордюк подав мені кличку, місце й час зустрічі та сказав, що Шухевич хоче говорити зі мною й допомогти в організуванні членів організації для бойових акцій, я був радий, що зможу особисто його пізнати.

Під час зустрічі Шухевич вів розмову по-діловому, ставив мені різні питання і погодив для мене зустріч з Юрком Березинським, членом бойового відділу, який повинен був пов'язати мене ще з двома членами бойової трійки.

П.: Чи можете подати деякі біографічні дані про Шухевича, розказати, яку підпільну роботу він виконував в УВО і ОУН до 1939 року?

В.: Життєвий шлях Шухевича загальновідомий. На 16 році життя він стає членом УВО, опісля ОУН, а від 1932 р. був якийсь час бойовим референтом КЕ ОУН. Йому пощастило кількакратно обминути арешт. У зв'язку з замахом на життя польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького 15 червня 1934 р. він разом з іншими членами КЕ був заарештований 17 червня і від липня 1934 до січня 1935 р. перебував у концтаборі в Березі Картузькій. Засуджений у червні 1935 р. у відомому процесі С. Бандери та інших на 4 роки за приналежність до ОУН, він перебував у тюрмі два роки і за амністією був звільнений в 1937 р. В грудні 1938 р. Шухевич переходить нелегально на Карпатську Україну і стає старшиною штабу "Карпатської Січі",

шефом якого був полковник Михайло Колодзінський. З поразкою Карпатської України він перебував у Данцігу і Відні.

П.: Які організаційні функції виконував Шухевич в ОУН у 1939 – 1943 роках і чи ви, виконуючи свої обов'язки в ОУН, мали нагоду з ним зустрічатися?

В.: З поразкою й окупацією Польщі гітлерівською Німеччиною я перебував в кінці вересня в місті Кросні й жив у домі, що був тимчасово квартирою полковника Романа Сушка й членів організації. Я потрапив туди, коли втік з транспорту в'язнів з тюрми в Седльцах. Одного дня хтось з чергових сказав, що на бічній вулиці чекає на мене мій добрий знайомий. Ним був несподівано для мене Шухевич. Привітавшись, він сказав, що має мало часу перед відходом поїзду до Кракова, після чого поінформував мене про нездоровий внутрішній стан в організації, який створився по смерті полковника Є. Коновальця на тлі непорозумінь у питанні політики й тактики та недовір'я "краєвиків" зокрема до двох членів Проводу Українських Націоналістів (ПУН). Він радив мені бути обережним в розмовах з членами ПУНу і сподівався, що невдовзі побачимося. Я подякував йому за пораду й інформації, про які я довідався вперше від нього. Опісля я часто стрічався з Шухевичем на наших спільних розмовах і нарадах. Роман, мабуть, від грудня 1939 р. жив у Кракові з дружиною та сином Юрком, був співорганізатором, слухачем і викладачем військових старшинських курсів, був членом Революційного Проводу ОУН, який створився в лютому 1940 р. під проводом Бандери, а опісля – краєвим провідником західних окраїн українських земель, т. зв. Закерзоння. В квітні 1941 р. Шухевич погодився очолити вишкільний курінь, відомий під назвою "Нахтігаль".

П.: Оскільки ви виконували обов'язки провідника ОУН в Україні, які контакти ви мали з Шухевичем від літа 1941 до весни 1943 року?

В.: Від другої половини серпня 1941 р., коли курінь був в Україні розв'язаний і перевезений до попереднього вишкільного табору в Німеччину, контакт з Шухевичем був перерваний до 1942 р., доки реорганізований курінь не перекинули до Білоруси. Мені було відомо, що в той час Шухевич старався вдержати контакт з Бандерою, що жив у Берліні до 15 вересня під домашнім арештом, а про загальний стан куреня я мав інформацію від о. І. Гриньоха й підполковника Ю. Лопатинського. Обидва безпосередньо перед 15 вересня залишили курінь за згодою Романа. В 1942 р. Провід організації втримував контакт з куренем через тих вояків, що одержували відпустки і приїздили до родин. Мабуть, у половині 1942 р. Шухевич приїхав у відпустку і відвідав мене у Львові. В розмові ми обмінювалися думками й поглядами про нашу боротьбу й загальну ситуацію, про наші завдання й можливості.

З кінцем 1942 р. я передав Шухевичеві записку з пропозицією перевести курінь у повному бойовому складі в стані наготови з Білоруси на Полісся й Волинь, де вже діяли збройні відділи ОУН, і включитися в боротьбу як проти німців, так і проти червоних партизанів. Роман відповів, що візьме цю можливість під увагу й повідомить про рішення. Але тим часом німці курінь розпустили, вояків звільнили, а заарештованих старшин в січні 1943 р. перевезли під конвоєм до Львова, де Романові пощастило втекти під час висадки з вагонів. В лютому або березні я пропонував йому перебрати керівництво Військовою референтурою ОУН, також нових окремих осередків організованої сили народу згідно з постановами III конференції ОУН в лютому 1943 р., які дали підстави для творення УПА та УНС (Українська народна самооборона) в Галичині. Він погоджувався, але казав, що мусить ще передумати й забезпечити родину.

П.: Яку роль відіграв Шухевич у скликанні Третього надзвичайного збору ОУН у серпні 1943 р. в Україні?

В.: Члени Проводу ОУН в травні 1943 р. вирішили створити Бюро проводу в складі 3 членів з Шухевичем як головою Бюра. А в серпні Провід ОУН скликав Третій надзвичайний збір, який затвердив і обрав Бюро проводу з Шухевичем на чолі. Про роль Шухевича у скликанні Надзвичайного збору мені детальніше невідомо.

П.: Як відомо, збройні частини, з яких постала УПА, почали діяти на Волині ще у 1942 р. Чи можете сказати, коли Шухевич включився формально у дію УПА?

В.: Шухевич під ім'ям Тараса Чупринки став головним командиром УПА після Третього надзвичайного збору ОУН, у вересні або листопаді 1943 р., під час перебування на Волині. А організуванням УПА в Галичині він займався вже в травні.

П.: Яке пов'язання мав Шухевич з Референтурою зовнішніх зв'язків, яку ви очолювали?

В.: Референтура зовнішніх зв'язків діяла в рамках Проводу ОУН, а її референт звітував про працю голові Бюра проводу або й перед усіма членами Проводу.

П.: Яка була роля Шухевича у творенні УГВР?

В.: Шухевич великою мірою причинився до створення УГВР своєю позитивною настановою й розумінням потреби створення верховного політично-керівного органу національно-визвольної боротьби всього українського народу. Як голова Бюра проводу ОУН й головний командир УПА він, самозрозуміло, мав значний вплив на відбуття Першого великого збору УГВР.

П.: Чи ви можете щось сказати про зв'язки з Шухевичем від літа 1944 р. в Україні, про його тодішні думки?

В.: Генеральний секретаріат закордонних справ і Закордонне представництво УГВР старалися весь час вдержувати зв'язок з усіма формаціями визвольного руху, а зокрема з Шухевичем. Осінню 1944 р. зголосився піти в Україну Лопатинський майже безпосередньо після звільнення з німецького концтабору. Він пов'язався спершу з шефом Головного штабу УПА Д. Грицаєм, а опісля з Шухевичем і повернувся на Захід осінню 1945 р. А 1948 р. прибули безпосередньо від Шухевича два вояки УПА, які принесли краєві видання, звіти з дій УПА, праці ОУН і членів УГВР і передали усні інформації та побажання Шухевича. Вони повернулися зі звітами, допомогою й інформаціями від нас. Втримування зв'язку натрапляло на великі труднощі й жертви, але він продовжувався й по смерті Шухевича. Згадаю ще, що в 1951 р. відійшов в Україну з вояками УПА член УГВР Василь Охримович.

Свої думки, погляди, оцінку становища Шухевич висловив, м. ін., в таких відомих документах: “Звернення воюючої України до всієї української еміграції” з жовтня 1949 р. (під яким, м. ін., є підпис “Голова Генерального Секретаріату УГВР і Головний Командир УПА Р. Лозовський-Чупринка”), “Заява Головного Командування Української Повстанської Армії” з вересня 1947 р. за підписом “Генерал Тарас Чупринка, Головний Командир УПА”, “До генези Української Головної Визвольної Ради” 1948 р. за підписом “Генерал Тарас Чупринка”, “У Голови” Генерального Секретаріату УГВР Р. Лозовського” 1948 р. (репортаж на підставі інтерв'ю).

П.: Шухевич очолював три підпільні формації – ОУН під ім'ям “Тура”, УПА як “Тарас Чупринка” і Генеральний Секретаріат УГВР як “Р. Лозовський”. Така концентрація влади у підпільному русі може породжувати різні думки, коли брати під увагу те, що Третій надзвичайний збір ОУН у 1943 р. і Великий збір УГВР у 1944 р. стали дуже чітко на демократичні позиції, дотримуючися принципу обмеження влади. Як ви пояснюєте таку концентрацію влади в руках однієї особи й чому якраз у руках Шухевича?

В.: Я пояснюю це умовами нової сталінсько-більшовицької окупації України, в яких опинився весь український народ від серпня 1944 р., і жертвами, яких в той час зазнали всі три формації визвольної боротьби. З передчасною смертю Ростислава Волошина в серпні 1944 р., генерального секретаря внутрішніх справ УГВР і члена Бюро проводу ОУН, та загибеллю президента УГВР Кирила Осьмака¹,

---

¹ Насправді він був арештований 13 вересня 1945 р. НКВД і помер у Владімірській тюрмі 16 травня 1960 р.

з переходом у глибоке підпілля й перерваними внутрішніми й зовнішніми контактами Шухевичеві як голові виконавчого органу УГВР довелося перебрати додаткові обов'язки членів Президії. У сприятливіших умовах, на мій погляд, обов'язки голови Бюро проводу ОУН повинен був би перебрати хтось інший.

П.: Коли ви дивитеся на Шухевича як на підпільного провідника з перспективи часу, які найважливіші ціхи ви знаходите в нього?

В.: Перш за все його повна посвята й відданість ним прийнятим і ним виконуваним обов'язкам. Роман жертвував не тільки собою, але й своєю родиною – батьками, дружиною й дітьми. Його ціхою був державницький, а не партійний підхід. Чесний, ідейний, з характером вояка-революціонера, з високим почуттям відповідальности та хистом організатора. І хоч він був свідомий реальної переваги сил ворога, проте не піддався, не склав зброї й керував боротьбою в найтяжчих умовах.

П.: Ви все своє життя присвятили ідеї визволення України. Шухевич, керівник українського підпілля в 1943 – 1950 роках, загинув за цю ідею. Чи ви можете хоч кількома словами сказати, яку вартість ви бачите у цій боротьбі?

В.: Незалежну оцінку вартости та значення того періоду визвольної боротьби повинні дати історики, а в ширшому розумінні – український народ. Моя оцінка може бути суб'єктивна, але я вдячний Богові й долі, що був одним з її учасників. Її вартість я бачу в підметності й незалежності нашого народу, який знайшов у собі силу й волю опиратися двом тодішнім поневолювачам української землі й продовжував тяглість боротьби за державну незалежність і самобутність, які він було здобув, але втратив у 1917 – 1920 роках і відновив 30 червня 1941 р. І до сьогодні московські поневолювачі поширюють наклепи на нашу політичну й збройну боротьбу, на її мертвих і ще живих учасників. І до сьогодні вони замовчують те, за що боровся український народ у лавах УПА й ОУН під керівництвом УГВР, бо свідомі, що боротьба за державну незалежність, за свободу народу й людини невришуца, як і не вмре пам'ять в народі про тих відомих і в більшості невідомих, що впали в боротьбі. Вартість того періоду організованої боротьби я бачу також у тому, що він став основою та традицією, до яких нав'язують і будуть нав'язувати нові покоління борців за державну самостійність України незалежно від того, в яких формах ця боротьба провадиться тепер і провадитиметься в майбутньому.

*Опубліковано:
Сучасність. – Березень, 1986. – С. 98 – 103.*

Павло Шандрук

ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР УПА ГЕН. РОМАН ШУХЕВИЧ (У 20-ліття смерті)¹

Для вшанування 20-тої річниці смерти Героя збройного опору двом наїзникам-окупантам нашої Батьківщини і Головного командира Української Повстанської Армії генерала Романа Шухевича – “Чупринки” нема можливості, та, мабуть, і нема потреби в коротких словах представляти процес творення і оперативної діяльності тієї Армії, що з кінцем Другої світової війни відновила традицію війни за національно-політичну соборну державність України, а в практиці теж збройною рукою виконувала завдання збереження та захисту самої субстанції народу. З тих самих постулатів зродилася теж ідея в кінці II світової війни творення дивізії “Галичина”.

Тут належить пригадати, що за хідня половина України вже від часів званої в історії під австрійською займанщиною національної революції 1848 року, званою “весною народів”, була тереном, де відродилася та закріпилася ідея української державности, де знайшли були притулок та можливості національно-політичної та національно-культурної праці передові українці із Великої України, де був жорстоко переслідуваний український національний рух, відроджений Тарасом Шевченком, М. Драгоманівим, М. Грушевським, В. Липинським, В. Дорошенком та ін. Тому всі свідомі українці

Роман Шухевич, 1945 р.

---

¹ Промова була виголошена на святочній академії з приводу 20-ліття героїської смерті командира Української Повстанської Армії ген.-хор. Романа Шухевича – “Тараса Чупринки”, яка відбулася у Філядельфії 7-го березня 1970 року.

вважали і називали Галичину, правдиву оазу української самостійницької державницької думки, “українським П’ємонт”.

Наші молодші і молоді генерації на західних землях України в умовах майже трагічної безнадійної дійсності заманіфестували поновне прагнення цілого народу, бо в інших частинах української землі він був нечуваним терором обох тогочасних окупантів – Московії та Німеччини – змушений не тільки до мовчанки, але навіть до виконання, хоч з пасивним спротивом, їхньої волі. Спонтанно сформували ті наші борці за Україну і народ у різних частинах Західної України в короткім часі в 1942 р. численні повстанські загони у дуже несприятливих, створених окупаціями умовах, з яких повстала Українська Повстанська Армія, популярно в скороченні звана УПА.

Очолював майже на протязі семи років бойову діяльність УПА генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”. Щоб увявити собі людський образ тієї людини-вояка і командира, треба в ній бачити властивості вселюдські та вояцькі. Один з його близьких товаришів з часів високих студій на Львівському університеті так окреслює юнацький та майбутнього вождя УПА характер: спокійний, завжди зрівноважений, вдумливий, енергійний, доступний, товариський, захоплений спортовець, взагалі людина непересічного інтелекту, але притім веселої вдачі. То є такі людські прикмети, що, згідно з історією воєнного мистецтва, завжди були властиві всім великим полководцям, від Олександра Македонського і Ганнібала починаючи. Коли вже тоді між студентами Політехніки йшли розмови про українську національну політику, то погляди Романа Шухевича були завжди радикальними: він бачив визволення та існування української держави в оперті на “озброєний народ”. Очевидна річ, що такі властивості його характеру відбилися на його дальшій житті та допровадили його в найкритичнішій для нашого народу добі до посту вождя революційної збройної сили, якій він все ж у підготовці її до визначеної цілі намагався, як знаємо з історичних матеріалів а про що найкраще знають самі вояки УПА, надати властивості повної військової: піднести мораль, волю виконання, поглибити вишколення, вщепити людяність, глибоку релігійність, але понад все свідомий патріотизм. Такою людиною був генерал Роман Шухевич.

Збройною боротьбою у всіх її видах керує доцільна політика. В тім часі Організація Українських Націоналістів для керування УПА і взагалі збройною акцією цивільного резистансу, на який складалися обставини соціального взагалі, зокрема громадського характеру, обставини економічної політики, впливаючі з оцінки практичних умовин експлуатації населення окупантами, покликала до життя

Українську Головну Визвольну Раду, членом якої, а в дальшому і Головою її Генерального Секретаріату був Генерал Шухевич. Він же ж був членом бойової секції ОУН від молодих років, знав добре національно-державні постулати з програми її існування та діяльності, виконував доручення терористичного характеру на ворогах, на членах вороже до українців наставленої польської адміністрації. Генерал Шухевич не мав з не залежних від нього причин формально закінченої високої військової освіти¹, але з власних інтенцій багато часу присвячував студіям військової історії, був військовиком із покликання, військовим з розуму і серця. Між іншим, йому довелося теж співпрацювати над творенням збройної парамілітарного характеру сили в Карпатській Україні, що теж поширило практично його прагнення військового досвіду, військового знання.

Призначений Головним командиром УПА, Шухевич мусить побороти великі труднощі організаційного характеру при одночаснім провадженню групами УПА бойових операцій. Групи УПА діють в різних теренах. Бракує зброї, треба здобувати амуніцію, харчі, санітарні засоби. Понад все бракує в початковім періоді існування УПА досвідчених командирів, як теж вояків, що вже в короткім часі бойової діяльності цілковито вирівнялися через щоденні бойові акції, запал і впрост надлюдську енергію як самого генерала Шухевича, так і всіх командирів і вояків. Особливі труднощі повставали з огляду на широкий і глибокий терен, простори, опановані УПА, для утримання зв'язку між Головною командою УПА та підлеглими оперативними групами і бойовими одиницями, але ті браки прекрасно заступає, як ми називаємо, "єдність доктрини, спільна доктрина", бо вояки знають добре інтенції своїх начальників, свої завдання і тактичне вміння виконання їх, а всі разом знають інтенції генерала Шухевича, оголошені в його напрямних директивах. Врешті, все в УПА є так зорганізоване в тих непомірно важких умовах, до старшинських шкіл включно, що кожний з нас мусить подивляти. Отже, те, що називаємо тактичним станом, є в УПА в повнім порядку. Найбільшим і вже впрост дуже небезпечним під оглядом оперативним для генерала Шухевича і його Штабу завданням була конечність боротьби проти трьох ворогів і зв'язане з тим перекидання бойових груп на

---

¹ Ген. Роман Шухевич закінчив був польську школу старшин резерви і скорочений курс німецької (баварської) воєнної академії в Мюнхені. Був теж дипломованим інженером Львівської політехніки і закінчив Львівський музичний інститут ім. Лисенка в класі концертних піаністів. (Ред. [газети] Ця нотатка появилася на ст.[орінці] 2-ій, у числі від 14-го березня, 1970 р. у продовженні статті з 13-го березня).

різні відтинки різних фронтів проти ворога, що – що ж там говорити – диспонував силою і без порівняння досконалішими засобами провадження бою і операцій. Що ж, УПА могла протиставити тим ворогам свій найбільший та у війні найдосконаліший аргумент – несподіваний, неочікуваний, доцільно вибраний в терені напад. Всі замірені Головною Командою УПА операції вдаються, якщо ж доводиться натрапити на більші ворожі сили, то відділи УПА дуже вміло, справно відтягаються з бою без більших втрат. Очевидна річ, що таку діяльність УПА могла завдячувати патріотичній прихильності населення, для якого УПА була повсякчасним і сміливим оборонцем: розвідча діяльність населення дуже сприяла бойовій діяльності УПА.

Один із знаних в історії великих полководців сказав був: “Нема добрих, є лише добрі полковники”. Є це половина правди, зокрема у відношенні до УПА. В УПА був добрий полководець, були добрі полковники-начальники, і всі були добрі вояки. Тут нехай мені буде вільно підкреслити, що й усі наші армії в боротьбі за державність мали й добрих командирів, і добрих полковників, і не менше добрих вояків.

Героїчна боротьба УПА на протязі довгих років змусила була наших ворогів, в тому [числі], здається, в першу чергу поляків, але теж москвинів та німців, шукати якогось із нею порозуміння. Після невдалих спроб ліквідувати УПА вони починають уникати тих просторів, де діяла УПА, а потім висилають своїх до неї послів – звичайно, без успіху. Мало того, москалі із своєю доктринальною практикою підшиваються під війська УПА в цілі провокування її, бо не бачать інакшої можливості побороти її. В роках 1944 – 46 червоні створили цілі загони, які з тризубами на шапках нападали на села, грабували, забивали селян. Але й це їм не повелось в такій мірі, як вони сподівалися. Про цю справу знаходимо перевірені факти на підставі таки большевицьких джерел, студій проф. Л. Шанковського, друкованих у “Віснику”, “Большевики про УПА”.

Якою силою диспонував генерал Шухевич? Існують у спогадах і реляціях різні оцінки її сили. Вважаємо, що вона не була стабільною й, залежно від ситуації, була поповнювана не лише добровольцями, але часом і шляхом мобілізації в данім районі, і тоді доходила до 100,000 бійців. У кожному разі основне ядро УПА творили сталі відділи у силі [від] 20,000 до 30,000 вояків.

На яких просторах і як діяла УПА? Один з редакторів збірника “В рядах УПА” др. П. Мірчук і курінний командир УПА в своїх спогадах “В наступах і відступах” М. Скорупський так правдиво характеризують стан тих справ: УПА на Волині, в лісах карпатських, на Перемищині, у Чорному Лісі, в Долині смерті, на Поділлі і т. д. Марші, бої, рейди,

засідки, наступи, відступи, безупинна моральна й фізична напруга, без постоїв і відпочинку, бо коли нема бойової діяльності, то вправи і приготування. Треба до того додати, що діяльність УПА мала й політично-стратегічне значення в ширшому масштабі, бо стимулювала резистанс та партизанку серед інших поневолених у СРСР народів.

Після поновної окупації московськими червоними ордами Західної України, а вже після закінчення 2-ої світової війни москвини почали систематично готуватися до ліквідації УПА. Єдиним у тій ситуації виходом для Командування УПА в цілі збереження людей було зійти в підпілля. Але то ж була дуже складна справа до виконання з огляду не так на особовий склад УПА, як у зв'язку з необхідністю переховувати або знищити розбудовані для акції установи, заклади, різного роду майно, здобуте з неймовірними труднощами! Але мимо того УПА в можливих розмірах провадила теж і повної конспірації партизанську акцію. Мусіли були червоні вислати на ліквідацію УПА дві польські та одну власну дивізії. Терен поволі звужується, і доводилося думати про вихід з оточення, не зважаючи на те, що ворог поніс у боях великі втрати. Генерал Шухевич зарядив, з одного боку, розпорошення для тих бійців, що походили з поблизьких районів і могли це виконати, іншим видав наказ спробувати продертися на Захід (звідси знаємо про т. зв. рейдуючі частини УПА). Готовий на всілякі труднощі вояк УПА виконав і це завдання. Отож ми серед нас бачимо командирів і вояків рейдуючих частин, яким пощастило, виявляючи надлюдську сміливість і вмілість, дісталися до окупованої американськими військами Німеччини, де їх було інтерновано, а згодом вони знайшлися в заморських країнах вільного світу після перевірки та внаслідок інтервенції українських в ньому організацій. Багато тих славних патріотів Упівців попало в руки червоних катів, багато згинув, багато опинилися в тундрах Сибіру.

Генерал Роман Шухевич, вірний своїм засадам продовження в той чи інший спосіб боротьби за Україну, залишився в краю. Агенти московського НКВД, а також незабаром має появитися на його та перебуваючих при ньому ближчих його співробітників, оточили їх, і в нерівнім бою генерал згинув 5-го березня 1950 року.

Можемо жаліти, що генерал Шухевич, збереження життя якого могло б бути повноцінне для майбутнього, не вважав за доцільне приєднатися до своїх рейдуючих на Захід відділів. Але теж мусимо собі здавати справу з того, що й у вільному світі злочинна рука червоного

---

1 Так в оригіналі.

московського ворога шукала б за ним. Тож також не відомо, чи міг би він оминати долі інших наших політичних провідників, які власне у вільному світі впали жертвою московського імперіялізму.

Не знаємо, хто і що залишилося в Рідному Краю, – поминаємо відповідь на це питання. Але знаємо, що цілий ряд молодих українських патріотів знову надалі провадять боротьбу в там доступних формах проти поневолення України. В. Чорновіл, М. Горинь, П. Заливаха, С. Караванський є чільними борцями. А скільки їх є незнаних нам, а там переслідуваних! І знов же акція починається в нашому історичному П'ємонті, на західних землях України.

Генерал Роман Шухевич, оскільки мені відомо, не залишив писаного тестаменту, але вся його офірна патріотична діяльність, що й оце тут є підставою вшанування його пам'яті, є ідеологічно існуючим тестаментом. І єдиним нашим, старшого покоління, обов'язком, яке провадило збройну боротьбу а яке відходить із рінгу цієї боротьби поконане, але неупокорене, є кликати вже наймолодшу генерацію, тут ось так численно представлену, до наслідування прикладу генерала Шухевича – “Чупринки” та подекуди й усіх нас, які хочемо, щоб стяг прагнення бачити Україну великою державою наша так дорога нам молодь втримала в своїх твердих руках тепер і завжди. “Я вернуся, моя мамо, як калина зацвіте, й принесу тобі до хати сонце волі золоте...” – з таким у поетичній формі кличем ішов боротися за Соборну Державу Україну воїн Української Повстанської Армії. Збережіть, Дорогі Молоді Патріоти, ентузіязм віри і певність перемоги для визволення нашої Соборної Батьківщини. Ви повинні вірити у Вічну Правду та ніколи не забувати, що ви є українського походження.

Сьогоднішні мої слова на пошану генерала Романа Шухевича – “Чупринки” є моєю почесною спробою покласти лавровий вінець перед символом Героя та його легендарної Української Повстанської Армії.

*Опубліковано:
Америка. – 13 – 14 березня, 1970.*

РОМАН ШУХЕВИЧ – “ЧУПРИНКА” У СВІТЛІ ПЛАСТОВИХ ГОЛОВНИХ ОБОВ’ЯЗКІВ ТА ПЛАСТОВОЇ ПРИСЯГИ

Шість літ минуло від тієї трагічної хвилини, коли в бою з московським окупантом дня 5 березня 1950 в селі Білогорща біля Львова загинув смертю героя Генерал-хорунжий УПА, її командир “Тарас Чупринка” – Шухевич – пластун-сеньйор, член-основник 10 К. УСП Чорноморці. Минуло важких шість літ від хвилини, коли УПА, ОУН і УГВР на рідних землях не мають Шухевича в своєму проводі, хоч боротьба продовжується. Невблаганна доля вирвала нашого дорогого Шука з дуже вже поріджених рядів пластунів-революціонерів, а кадри провідників-виховників, що вели українську націю до її світлої мети. Втрату командира, провідника, політика, стратега, визначного пластуна, людини твердого і непохитного характеру й залізного борця болюче відчули українці в рідному краю, на скитальщині й на поселенні. Зокрема, відчули ми, всі ті, що так добре знали й берегли не тільки ідеї, яких Шухевич був носієм, але й знали живе втілення тих же ідей – Його самого, ми, що, відірвані від рідної землі, з затисненими зубами верстаємо твердий шлях труду й праці серед все ще для нас нових і для наших ідей несприятливих обставин та живемо непохитною надією повороту назад в Україну, щоб там завершити свою працю, вкінці зреалізувати ті ідеї, за які боровся командир та за які впав на полі слави. Для здійснення цього ідеалу треба реалізувати давню, як наш народ, девізу: “Молися й працюй”, щоб так за ласкою і благословенням Божим можна було донести свою постанову до серця рідної землі Києва, постанову, яку ми зробили, коли в пам’ятні дні важкої розлуки з грудкою святої землі, захованої на грудях, покидали кордони України. Ця постанова зродилася в мені, коли ми з тремтучим серцем склали пластову Присягу. Всім нам гомонять ще й досі проказані ним слова й дзвенітимуть до смерти, – слова, гарячі, як полум’я:

“НА ЩАСТЯ, ДОРОГУ СВІЙ КРАЙ ПОВЕДУ!”

Слова ці проказав був у свій час і Роман Шухевич, що згинув смертю героя на шляху реалізації цієї полум'яної присяги.

Вістка про смерть Головного Командира УПА глибоко вразила кожного ідейного українця навіть в найдальших країнах світу, де лукава доля присудила нашим українським людям відбутися вигнання в надії на здійснення ідей української державности. Бо не всім судилось в однаковій мірі брати участь в боротьбі з ворогом. В цьому кривавому фронті першої лінії стоять найкращі і найхоробріші борці в Краю – це революціонери ОУН і бійці УПА. Цей перший фронт найважчий і має вже сьогодні епохальне значення не тільки в нашій Українській дійсності, але й на міжнародній арені. Ворог є свідомий цієї небезпеки й тому так оскаженіло побороює цей фронт, даючи тим доказ, що дії борців там, в Україні, і наша праця тут є дуже небезпечні для потуги Росії та її пропаганди за кордоном. І рівно тому шість літ завдано українському визвольному рухові найважчий удар, створено криваву рану, яка буде боліти довгі роки. Тому й смерть незаступного командира, що сім літ організував і очолював, провадив і поширював цей найважливіший фронт боротьби, сколихнула до глибин почуттям народу. Від смерти-бо сл. п. Симона Петлюри й Євгена Коновальця та Митрополита Андрея Шептицького це найбільша втрата, якої зазнала Україна з рук ворога. Бо немає на стійці Найбільшого! Немає того, що створив не тільки героїчну армію, але й очолив ідею визволення народу. І це не тільки втрата України, не тільки втрата поневолених народів, але й незаступна втрата всього свободолюбного людства, що стоїть перед вирішальною розправою з Москвою. Так, як напередодні Другої світової війни скрито-вбивчо зліквідував ворог сл. п. Є. Коновальця, так тепер паде на полі слави в найважчих хвилинах України і в днях мобілізації світу на останню розправу з хижою Москвою найбільший Українець наших днів – воюючої України Головнокомандувач.

Для нас, пластунів, цікаво, як здійснював та чи здійснив в своєму житті Шухевич три головні пластові обов'язки й пластову присягу, оце суттєве в житті пластуна, побіч пластового закону.

БОГ І УКРАЇНА

Кожний, що ближче знав сл. п. Романа Шухевича, напевно, може сказати, що він був релігійною людиною. За студентських часів у Львові “Чорноморці” щонеділі після ранішньої руханки на площі Сокола-Батька йшли гуртом на “дванадцятку”¹ до Успенської (Волоської)

---

¹ Служба Божа, що розпочинається о дванадцятій годині (розм.).

церкви. І тоді тут ніколи не бракувало ні одного, ні другого Шуха. На грудях Романа все висів медалик з іконою Пречистої, бо в її пресвяту опіку Роман віддав своє життя. У важких хвиликах, запроторений в Картузькій Березі, його друзі зчаста спостерігали, як Шух щодня вранці й увечорі застигав в молитовній задумі. Так само під час чотиролітнього ув'язнення в польській тюрмі. Це він чинив і як командир безсмертної УПА, коли використовував кожную вільну хвилину, щоб непомітно завітати до Каплиці на передмісті Львова й там висловити подяку Всевишньому за успіхи в важкій боротьбі та в короткій вояцькій молитві, в зітхненні, зачерпнути сили до дальшої праці – змагання з лютим ворогом Бога й України.

Україну ж він любив усією людською істотою і цю свою любов засвідчив не тільки своєю лицарською смертю, на яку все був готовий, але наперед відданим вітчизні життям і дією великого патріота-державника. У різних він організаціях бував, але всюди він був Українець, патріот, державник, якому “салюс реї республіце лекс”¹.

Яку ж Роман-Тарас мусів мати сильну віру в Бога та справедливість справи, за яку боровся все своє життя, що навіть найтрагічніші хвилини його родинного життя не відвернули його від наміреного шляху! Батько помер в дорозі на заслання, матір і дружину Наталку з Березинських вивезли на каторжні роботи, двоє дітей віддали в ясла безпритульних, а брата Юрка важко замордували в тюрмі на Лонцького [Сучасна вул. Брюлова К.]. Сердечну сестру Романа Наталку запроторили в сибірську тайгу. Отже, глибока віра в Бога та безмежна любов до України – це дві основні риси характеру Романа, для яких він віддав усе, приймаючи терновий вінок. Важко знайти серед людей подібний приклад самозречення та героїзму душі. Але так служив Роман Шухевич Богові й Україні, двом найвищим ідеалам української людини. Ці ідеали проникали Романа наскрізь і сповняли його силою, виплеканою серед молитви, труду й терпіння.

БЛИЖНІЙ

У зимові дні на широкому Бузі в Камінці-Струмиловій, ковзаючи, дитина проломилась у воду. Крик допомоги – й незнаний юнак стрибнув у льодову воду. Дитину врятував, але сам важко захворів, не покидаючи постелі продовж півроку. Цим незнаним юнаком був наш добрий Шух. У важких умовах боротьби треба було бути дуже чуйним, головню зимою, щоб ворог не заскочив і не знищив споруд

---

¹ “Слава держави – закон” (лат.).

командного пункту. І бійці-стійкові, часто перемерзаючи на своїх постах, пильно берегли своїх позицій. Їх, вибраних з найкращих, а тому нечисленних, часто змінював сам Командир, щоб стійкові могли піти погрітися. Повстанець і Головний Командир, рядовик і генерал – два друзі, хоч на двох кінцях ієрархічної драбини.

ПОСЛУХ

Хто не вміє слухатись, той не вміє наказувати, каже народня мудрість. Слідами цієї мудрости йшов Шух, обравши послух. Як звичайний член 10 К. УСП “Чорноморці” він виконував усі накази та постанови, що вийшли від пластової влади – чи то курінної команди, чи то вищої. Водночас Шухевич був боєвим референтом в Крайовій Екзекутиві ОУН, отже, на незвичайно високому пості в умовах боротьби з поляками. Але Шух вмів це все погодити так, що майже ніхто й не здогадався, що Шух має ще інші зобов’язання послуху. А цю рису слухатись хоч би й свого товариша засвоїв собі в Пласті. Адже свідомий послух – то основа порядку. Тому так добре вмів наказувати як Головний Командир УПА.

“ПЛЕКАТИМУ СИЛУ І ТІЛА, І УМА, ЩОБ НАРІД МІЙ ВОЛЬНИЙ МОГУТНІЙ ПОВСТАВ!”

Роман Шухевич ще гімназійним учнем вправляв завзято спорт, а як студент вже був відомим спортсменом. З його спортовими вмільостями я вперше зазізнався в домі моїх родичів. Роман, як шкільний товариш мого старшого брата й друг з Пласту, часто приїздив на вакації до Дори чи то з гуртком друзів-боєвиків з ОУН, щоб в Карпатах відбути військові вправи з наказу Краєвої Екзекутиви, чи то з гуртком “Турів”, що складався з хлопців переважно з-поза Пласту, але які напевно всі разом належали до ОУН, чи то з гуртком пластунів, щоб відбути одну-другу мандрівку в Карпати, серед яких лежала парафія мого батька. Роман любив перемагати простір в завязятих мандрах, плавати дарабою по Черемоші, якою сам залюбки кермував, змагаючись з вправними гуцулами. Він пройшов всі Горганські й Чорногірські верхи ще юнаком, а коли повернувся з далеких мандрів, залюбки нам розказував свої переживання. Зі мною, ще тоді малим підростком, поведився як рівний і дозволяв собі говорити на “ти”. Це сповняло мене неабиякою гордістю. Бо ж Ромек – це ж була гордість високих і кремезних старших юнаків “Турів”, що мали свій гімн і свої звичаї та від яких все було чути димом ватри. Тямлю як сьогодні, як Шух мене і моїх ровесників, тринадцятьрічних хлопців,

вчив скакати через жердку при допомозі своєї ясеневої пластової палиці. А скочити треба було вправно через жердку, що ледве держалась на кілочках, вбитих на двох стовпах. Жердка високо лежала над нашими головами, а скачучи через неї, треба було дуже уважати, щоб її не доторкнутись, та й ще палицю залишити по цьому боці. Це було для нас, малих, неабияке мистецтво. А Шух усе казав: “Вправляйтесь хлопці, вам це напевно придасться”. І придалось багато разів у житті, а мені зокрема, коли треба було одним скоком перескакувати при переході границь.

Роман, виконуючи накази курінної команди, разом з пластунами вирівнював площу Сокола-Батька і ніколи не пропускав ранішньої спортової заправи, а в штафеті “Чорноморців” на Зелені свята зі стрілецьких могил на Маківці (около 150 км) і в курінному марші з Лисоні біля Бережан (около 105 км) був першим змагуном. Він любив спорт та всякі пластові ігри цілою силою своєї юної душі. Зокрема, любив Роман водне пластування. Вже змалку любив воду та залюбки годинами просиджував над ставком у рідному Краківці, задивляючись, як бурхливі мутні води з шумом пробігали шлюзою вниз. Ходив у дитячому моряцькому одінні, що в старшопластунських роках стало, може, і висловом його зацікавлення водним пластуванням. Захопився українським морем і його вагою для України, тим-то й пристав як один з перших до гурту пластунів, що не тільки популяризували культ українського моря серед суспільства Західної України, але й дали у Пласті почин новій галузі пластування. Шухевича як спортсменця бачив я останній раз на площі Сокола-Батька в 1938 р., де він разом з нами, соколами, що злинули з цілого Краю, бадьоро виконував вільноручні вправи, що були обов’язкові під час Великого злету у Львові осінню, а фактично глядів за бистрими й вправними юнаками, яких потім ангажував до військової служби в ОУН.

Рівночасно Шух був бистрим студентом, пильно виучував завдане, щоб добути диплом інженера політехніки. Попри працю в університеті ще знаходив час для теоретичного й практичного навчання військового діла на всяких можливих і йому доступних військових курсах. Так плекав він силу і тіла, і ума, щоб послужити ними Богові й Україні в слушний час. Нагода прийшла скоро, а доля поставила його на чолі хоробрих борців, його, бистрого й хороброго та з великим знанням і практикою військового діла.

“КРАСУ Я І ЩАСТЯ ПО ВСІЙ УКРАЇНІ ШИРИТИМУ, ВЛАСНИЙ ЗАБУДУ МІЙ ТРУД”

Роман Шухевич любив красу, а його душа була сповнена щастям, головне тоді, коли він мандрував Карпатами або мчав стрілою по бистрих хвилях Черемоша чи Дністра дарабою або човном. Тоді він глибоко переживав красу рідної землі. Вправно грав на фортепіяні, дуже любив марші й з глибоким чуттям і захопленням любив грати один з маршів Гріґа. Пам’ятаю, як в читальні “Просвіти” в Дорі літники давали Шевченківський концерт. На кілька днів перед концертом відвезли великий старий фортепіян з дому моїх родичів до читальні, де мусів його настроїти спроваджений для цього органіст з Делятина, бо фортепіян перевозили гуцульським возом по поганій дорозі. На сам концерт приїхав якраз Роман зі своїми хлопцями зі Львова. Глибоко переживаючи грав Роман сольо на концерті, відтак грав на фортепіяні під час традиційної забави. В домі моїх родичів майже кожного вечора відбувалися продовж літа товариські забави, на які все сходилася молодь і старші, що приїхали на літницько. Отже, треба було негайно відставити фортепіян назад на давнє місце. Цю важку роботу перебрали на себе “Тури” під проводом Романа, бо фортепіян міг знову легко розстроїтися, коли б його були перевозили на гуцульському возі, а Роман не любив дисонансів. Тоді кремезні хлопці (недаром з назвою “Тури”!) взяли тяжкий фортепіян на плечі, а Романові казали сісти на кріслі за клявіатурую. Хлопці марширували з фортепіяном на плечах дорогою, Роман пригравав їм до ноги, щоб легше було нести інструмент, вигідно розсівшись на кріслі, яке несло трьох його хлопців. На літницьку це була неабияка сенсація. Всі повибігали з домів і, йдучи гуртом за носіями, весело приспівували маршеві пісні під акомпаніамент Романа. Потім роками згадували цю небуденну подію на літницьку, згадуючи веселого, але серйозного Шука, що вмів розвеселити всіх і з’єднати собі симпатії всіх.

Шух був надзвичайно товариський, не любив непристойних жартів і оповідань, а про аматорів таких історій казав, що ім “гниє мозок”. Отже, любив не тільки естетику – й етика була підставою його трудолюбного, повного краси й тонкої романтики пластового життя.

Осягами своєї праці, своїми юними геройствами під час мандрів і своїми успіхами на університеті, в громадсько-суспільній праці і в інших галузях він ніколи не хвалився. З його мови, коли треба було що згадати, виходило, що це не його була праця, не його в тому голова. Був скромний і вдумчивий та незвичайно здисциплінований і серйозний, коли справа була серйозна. Так, не пам’ятав Роман свого труду, ані своїх жертв продовж свого повного альтруїзму життя.

“А ПРАЦЮ, НЕВДАЧІ, ВСІ ЗЛИДНІ, НЕДОЛЮ ПРИЙМУ ЯК ЗАВДАННЯ ТРУДНОЇ ІГРИ, З ЖИТТЯМ ТАК ПОБОРЮЄСЬ, ЯК З БУРЕЮ В ПОЛІ, МИНУ ОБЕРЕЖНО ЗРАДЛИВІ ЯРИ”

Чи можна дати кращий приклад людини-борця, щоб на ньому так дослівно сповнились слова пластової присяги? Серед праці над собою і другими, а втім деколи і серед невдач, що тільки загострювали себеконтролю, Роман зростав від юнака. Шух встряв в трудну ігру, яку останніх сім літ вів з повним самовідреченням на славу Божу й добро вітчизни. Його життя, життя революціонера, було справжньою грою і змаганням наче з бурею в полі, в якій Роман був мистцем, виминаючи зрадливі яри. В час його підпільної діяльності в советській дійсності, віч-на-віч з найлютішими ворогами України Чупринка завдяки опіці Всевишнього й до перфекції виробленій чуйності зумів аж до 1950 р. вдержатися на своєму пості просто на периферіях столичного города Львова. З цього ж його посту і до нього розходилися всі нитки зв'язків з Краєм, і хоч СССР є найбільшою в світі поліційною державою, її органи не зуміли вислідити квартири Головного Командира. Треба подивляти хист провідника не тільки зорганізувати так свій командний пункт, але з'єднати собі так серця своїх підвладних, що берегли Романа перед ворожими затіями. Своім трудом і працею Шухевич виховує і вишколює весь командний склад та вчить вести боротьбу в спеціально важких умовах. Всі найкращі сподівання, всі найсердечніші почування війська і народу були пов'язані з його іменем. Весь нарід, в цілому світі розсіяний, подивляв з затиснутим подихом його і слідкував за кожним кроком боротьби Романа. Але так само за кожним його кроком ходила чорна тінь ворога, щоб Шухевича вислідити, досягти, піймати або бодай вбити. Остаточно вибила його година, й Роман впав на полі безсмертної слави, залишаючи нам приклад героїства й саможертви аж до цілковитого заперечення самого себе.

“БИСТРО РОЗГЛЯНУСЬ В СТЕПУ...”

Для багатьох необзнайомлених з ситуацією в Рідному Краю слабодухів, які на еміґрації перестали вірити в можливість боротьби з окупантом, видавалось неймовірним, щоб існувала якась УПА та її провід. Чомусь-то ворог мусів бути мудріший, спритніший, всезнаючий тощо. Наглядно діяв в багатьох наших людей, колись навіть многонадійних, комплекс меншовартости. Аж відкрилися очі й іскоркою затліла в багатьох надія і віра з приходом вояків УПА, які в своїх повстанчих рейдах пройшли цілу Західню Європу, продісталися за

моря й океани та безстрашно і з самопосвятою несуть прапор боротьби за визволення України, плече об плече з тими, які або на доручення Проводу ОУН, або для збереження життя свого і своїх родин, а з тим задля збереження частини нації пішли на еміграцію. Цей прапор прикладом свого життя уткнув нам у руки Головний Командир. Шухевич був сам тим орлом-скобом, що вірлиним льотом полинув високо і разом зі своїми однодумцями вирішив, що не тільки боротьбою зі зброєю в руках на рідній землі нарід виборює собі долю, як вчив Романа Великий Митрополит Андрей; але ця боротьба, що вів її Шухевич, має відкрити очі можним цього світу, зокрема на Заході, на дійсність в Україні, яку так зручно московська брехлива пропаганда приховує. Замір “Чупринки” й революційного проводу вдався. Шухевич “бистро розглянувсь в степу” і правильно вирішив. Не письмами й меморіялами, але живими свідками засвідчив правду про безприкладну боротьбу України з невірним ворогом. Переконав своїх недовірків і чужих відкинути всякий сумнів, який міг би бути оправданням для багатьох у їх бездіяльності й лавіруванні. Крізь чужі кордони, вдень і вночі, перемігши в нелюдській боротьбі ворога, його застави, голод, холод, спрагу, недостачу одіння і амуніції, і вкінці простір, прийшли свідки правди про Воюючу Україну. Вони серед нас свідчать не тільки про нерівні змагання, але й про ідеї, яких носієм був Чупринка. Вони розказують нам про все: і про безоглядний послух і відданість в обличчі цілого народу, його Армії і його Проводу.

Ми, пластуни, повинні і мусимо піти за прикладом Шухевича, якого ім'ям названі вже сьогодні цілі курені й коші. Не легковаженням його величної постаті й революційного руху, який Роман очолював, але глибоким передуманням його повного посвяти й труду життя для волі України, що горіло, наче смолоскип, на темних шляхах неволі української нації, та вірним послідуванням його здобудемо незалежність Вітчизни.

Хай ім'я Чупринки й легенда про його чин палає серед нас невгасаючим полум'ям, яке запалює в серцях справжніх патріотів Велична Ідея Добра й Краси, і хай веде всіх нас хоч і різними шляхами, але до одної Мети – до Соборної й Суверенної і від нікого Незалежної Української Держави.

*Опубліковано:
“Станичні вісті”. – Березень, 1956; Число 3;
Видала Станична Старшина в Едмонтоні, Альберта, Канада.*

НЕБЕЗПЕЧНА ЗУСТРІЧ (Спомин про Романа Шухевича)

– З Вами хоче говорити якийсь молодий хлопець. Каже, що Вас знає, – зголосився до мене один з моїх урядовців. Я був тоді в одній установі на посаді шефа персонального бюро.

– Введіть, – кажу.

До моєї кімнати увійшов молодий, може, 16-тилітній хлопець: Хоч це була дуже рання весна, лице його було засмалене від сонця, обвітрене. Бистрими голубими очима обвів кімнату і спинив погляд на мені. Я відчув, що він шукає на мені чогось, щоб упевнитись, що це я.

– Вибачте, – запитує, – чи це ви?.. – і називає моє справжнє прізвище.

Я не відповідаю відразу. Це були часи, коли різні банди польські, як большевицькі, ліквідували українців.

Треба було вважати, і я, обсервуючи кожний рух прибулого, ціджу кризь зуби:

– Так.

– Я прибув від одного громадянина, якого не знав. Маю передати вам звістку. Від кого вона, ви маєте пізнати з того, що скажу.

Хлопчина наводить деякі непов'язані речі, і я відразу пізнаю, що це зв'язковий від Романа, головного командира УПА.

– Добре, – кажу, – пізнаю, від кого прийшли. Сідайте і говоріть. – Хлопець немов відітхнув.

– Я справді не знав, від кого приношу вістку. Коли ви знаєте, – гаразд. Ви повинні негайно тікати. Німці мають вас заарештувати. Ви призначені до кацету. Зголосіться там, де ви зустрічали його останній раз. Кінець. Героям Слава! – сказав зв'язковий, підвівшись. Я подав йому руку. Він випростався, круто обернувся і зник за дверима, а я лишився сам зі своїми думками.

Що мені робити? Не штука сказати: тікайте. Але чому, власне? Це була рання весна 1943 р. Кілька місяців тому ледве вирвався я живим з оточення під Сталінградом. Від 1941 р. весь час був у німецькому війську, куди мене післано як зв'язкового старшину. Чи ж би “всипалась” справа зброї і вибухових матеріалів, які мені доставляли “веркшущи”¹ зі Сталевої Волі? Але тоді замкнули б відразу. А що

---

¹ З нім. – Охорона фабрик.

зробити з дружиною і малим сином? Коли б хоч мав гроші! А найважливіше, що я не знав, чому мав би тікати. Два дні роздумував, як сказати про це дружині. Лише лист від Романа, довгий і дуже гострий, мене упритомнив. Приніс мені його той самий хлопець і я відразу вибрався в дорогу.

З Романом зійтися не було надто легко: ґестапо сильно за ним шукало. Наталку, його дружину, держало в тюрмі, мовляв, нехай зголоситься він, тоді випустять її, а всіх кривних і знайомих спостерігали. Не зважаючи на це, у Львові зустрілися.

Роман, якого я не бачив вже пару місяців, мало змінився. Веселий, рухливий, повний енергії, як звичайно. Ми мали звичку завжди пригадувати собі, коли і як ми останній раз побачилися, і передбачати, де і серед яких обставин можемо ми бачитися в майбутньому. А останній раз (це було в січні 1943 року) зустрілися ми випадково в Дарки, сестри Наталки. Оба в мундирах, оба приїхали зі сходу. Я втік з транспорту, а з ним була подібна історія. Український легіон під командуванням майора П[обігущо]го відмовився підписати умову дальшої служби з причини недодержання німцями політичних поступок, і його обеззброєно. Стрільців почали відпускати, а старшин привезли до Львова. Везло їх лише двох зв'язкових старшин. Вояки, власне, ще не були арештовані. Однак Роман, який, побіч майора П[обігущо]го, був душею і фактичним провідником цієї групи вояків, здавав собі справу, що йому грозить. Під претекстом відвідин родини звільнив його майор П[обігущи]й, і от ми зустрілися.

Коли він закінчив мені оповідати всю історію, каже:

– Піди і довідайся, що німаки зробили зі старшинами. Я не вірю, щоб вони додержали обіцянки і пустили додому.

Я пішов до родин кількох старшин, які приїхали з Романом, але їх не було вдома і родини нічого не знали. На станції тепер їх вже не було.

– Ти роби ось що, – каже Роман. – Зателефонуй до команди двірця, подай себе за старшину, який віз цей транспорт, і питай, де вони. Може, скажуть. Лише зважай, щоб не попав.

Це вдалося дуже легко. Мені чомно відповіли, що весь транспорт повели на Гербстштрасе (стара Пельчинська) [Сучасна вул. Вітовського Д.] до перемундування. Ми знали вже, яке це “перемундування”: на тій вулиці урядувало ґестапо...

Поговорили, згадали минуле і приступили до справи. Так, мене мають замкнути. Довго ми говорили і врешті постановили, що я зголошуюся до української дивізії, яка почала формуватись. Це справді був політичний нонсенс – творити в цей час українську військову

частину по боці німців. Організація була абсолютно проти цього, однак в тодішніх умовах було неможливо не допускати взагалі до створення дивізії. Отже, йшлося ще про те, щоб використати її для нашої справи. З тією метою треба було її перебрати і провадити незалежно від складу командування. “На сімох вояків – один наш”, – плянував Роман.

– Отже, старий, стоїмо на тому, що ти ризикуєш і підеш як старшина до дивізії. Повинні дати тобі спокій. На початку мусиш дуже вважати, а далі побачимо. Туди підуть також Пік, Славко, – почав враховувати Роман. Ми домовилися про зв’язок, загально обговорили плян праці і розійшлися.

Одного разу (а це було вже коротко перед вимаршем дивізії на фронт) вибрався я на зустріч з Романом. Я знав одну з хат, де перебував Роман і де була умовлена зустріч. Було вже зовсім темно і час, коли цивільні мешканці не мали права ходити по вулицях. Я був у мундирі старшини т. зв. Ваффен-СС, отже, мене можна було вважати також за старшину гестапо, бо умисне не мав я на рукаві плаща левика.

Хата була на одній з вулиць периферії міста. Коли я зійшов з головніших, дещо освітлених вулиць, стало темно, тихо, порожньо. Було небезпечно, бо польське підпілля рівно ж діяло і особливо напало на вояків, щоб здобути зброю. А старшина мав пістолю. В таких випадках я не носив пістолі в кобурі, а лише в кишені, а тепер витяг пістолю з кишені і, готовий до пострілу, ніс в рукаві плаща. І чим більше наближався до хати, тим більше був обережний. Очі привикли вже до присмерку, і я дещо бачив. Кількасот кроків було ще до хати, коли я ледве побачив, як від стін будівель відірвалися, а потім знову прилипли дві постаті. Неприємна справа. Поляки, бандити, гестапівці? Хто може бути? Може, це гестапо спостерігає хату? Може, я запізнився? Ні, це неможливе, бо я вважав. Що мені тепер робити? Ясно, що тепер у напрямі хати не піду. Що скажу, коли це таки німецька поліція?

Під час короткої моєї застанови вдалося їм дещо зблизитися до мене. Я зважився і нагло скрутив у бічну вуличку, щоб знову втекти на освічені вулиці. Коли я по кількох хвилинах опам’ятався, мої переслідувачі були і ближче. Я приспішив крок, але вони також. Коли побачив, що не вдасться мені втекти на ясну вулицю вчасно, вирішив стріляти.

Нараз серце мені якось так дивно стукнуло, як то буває під час страху. Напроти мене на віддалі п’ятдесяти метрів з’явився новий небажаний гість. “Відтинають мені дорогу, – майнуло мені в голові. – Ти, с... сину, – думаю собі, – тебе вже мушу стукнути”, – майнула

постанова. До мене прийшов цілковитий спокій. З пальцем на курку швидко зблизився до своєї жертви. Іншого виходу не було, бо ті вже тепер були ззаду. Допущу його на п'ятнадцять... ні, ще час, на десять метрів... Вже. Господи! В піт мене кинуло всього. Це ж він, Роман! Він мене вже давно пізнав, бо знав, що я маю бути. Я вхопив його і притис до стіни.

– Дивись, – кажу, – мабуть, ґестапо.

Він ще їх не бачив. Коли ж побачив, аж заляв.

– Ти маєш щастя, – каже він, даючи умовленого знака. – Це моя охорона. Хлопці добрі, але небезпечні. Могли шльопнути.

Потім узяв мене під руку, і ми пішли в ніч. А його хлопці дивились нам услід. Може, жалували, що я не ґестапівець і що не здобули пістолі. А вона була в мене добра.

*Опубліковано:
Український Самостійник. – Ч. 12 (62), 25 березня 1951.*

МОЯ ЗУСТРІЧ ЗІ СЛ. ПАМ. ГЕН. Т. ЧУПРИНКОЮ – ШУХЕВИЧЕМ¹

27 грудня 1944 року. По щасливим парашутнім приземленні ми відсвяткували Різдво 1945 року в околиці Калуша, а 10 січня, скеровані командиром Гасином, подались “по лінії” в дорогу до квартири командира Грицяя, який знав місце постою командира Шухевича. Віддаль коло 100 км ми пройшли за три ночі. Зголосившись у ком. Грицяя, на другий день під проводом сотника та трьох стрільців з охорони ком. Грицяя подались в дорогу. Прибувши в околицю Бібрки, ми чекали два дні на виклик. Це було напередодні Йордану, і ми рано пішли над річку, де тамтешній священик посвячував воду. День був морозний, а земля була покрита снігом. Ціле село облягло береги річки і спів “Во Йордані хрещається” розлягався по цілій долині. Відправа і спів зібраних селян і озброєних партизанів та якась чарівна тиша, що панувала довкруги, зробили на нас величезне враження. Ми не сподівалися, що в цей бурхливий воєнний час, коли валився цілий світ, існує ще клаптик землі, де панує такий спокій.

Нас примістили на квартирі, де господиня гостила нас різними йорданськими піснями стравами, які ми заїдали з надзвичайним апетитом. Господиня з усмішкою приглядалась нам та все припрошувала брати більше. Нас опустив цілком встид, і ми, користаючи з запрошення, просили добавки.

Вечером прийшло двох кур’єрів і перевели нас на друге село. Залишивши нас на квартирі, наказали чекати. Вечером цього ж дня, коли вже добре стемніло, прийшли по нас два стрільці і, запитавши про наші псевда, забрали мого товариша з собою. За якихось 15 хвилин прийшли знову і забрали мене.

Ми вийшли в темну ніч та пішли на третю хату, що була цілковито затемнена. Ввійшовши до середини, я завважив, що всі вікна були заслонені коцами. За столом сиділо коло 8 людей. Я зголосив свій прихід на Рідні Землі та заподав мої завдання тут, як рівно ж зголосив, що ми з собою привезли. Командир Шухевич сердечно розцілював мене та

---

¹ Спомин був виголошений на XII З’їзді об’єднання кол. вояків УПА в Торонто у травні 1979 р.

Роман Шухевич (зліва третій)

представив мене решті присутніх. Командир почав випитувати про нашу дорогу та скоки з парашута. В дальшій розмові ми перейшли на загальну політичну та українську ситуацію. Командир сказав мені, що більшовики вже зайняли Краків. Нарешті командир запросив мене на Свято-Йорданську вечерю, що її вони уряджували в цьому ж селі. Моя зустріч тривала коло 40 хвилин. Після мене покликали нашого третього друга.

На вечері було присутніх коло 35 осіб. Всі сиділи за одним великим столом та гостились йорданськими стравами. Було гамірно та весело. Я оповідав різні пригоди з концентраку та в який спосіб я туди потрапив. Присутні жартували з мене за моє приземлення: як-то зачепився на високому грабі і не міг зійти на землю. Пам'ятаю, що один друг з відділу пропаганди, знаменитий артист-маляр, зробив олівцем мій портрет, який мені вручив по вечері. Між присутніми було багато друзів, яких більша частина вже не живе. При вечері ком. Шухевич сказав мені, що завтра він їде у Львівську область на зустріч і візьме мене з собою, щоб я мав змогу побачити відділи УПА, які є в околиці, та був присутній при обговорюванні деяких справ із львівським обласним проводом.

Однак наш виїзд протягнувся ще на кілька днів. Одного вечора ми рушили в дорогу. Три пари саней: на одних ком. Шухевич, я та кілька стрільців, а на інших двох – решта охорони командира. Ми їхали, оминаючи села. Ніч морозна, зоряна, лиш час від часу загавкають собаки, чуючи нашу валку. Над ранком заїхали на опущену лісничівку, де задержались, бо в сусідньому селі якраз йшла облава та чути було постріли. В лісі селяни ладували на сани дерево. Заїхавши на лісничівку, командир скликав селян та повідомив їх, що ніхто з них не може опустити лісничівки, доки в сусідстві йде облава. Селяни зрозуміли, про що йде мова, і заявили, що будуть тут, аж доки не смеркне.

Лісничівка була розбита, без вікон та дверей. Мороз був сильний, так що по якомусь часі стало досить холодно. Убезпечивши лісничівку, ми цілий час ходили, щоб бодай трохи загіртісь. Десь по полудні одна з господинь, яка приїхала з валкою селян по дерево, прийшла до нас та, співчуваючи, що ми так мерзнемо, витягнула з-за кожуха пляшку та й каже: “Напийтесь троха, хлопці, буде вам тепліше”. Подякувавши, ми скористали зі знаменитої самогонки, і це нас трохи розігріло.

Під вечір ми відпустили колону селянських саней, а самі пустились у дальшу дорогу. В дорозі я довідався, що ми їдемо до Миколаєва, який був віддалений яких 20 км від Львова. Прибувши туди ввечері, ми застали членів обласного проводу. На нарадах обговорювали різні справи, між іншим також справу створення із Закарпаття окремого Краю, бо новостворена границя між Україною та Польщею утруднювала львівському обласному провідникові виконувати його службові обов’язки та наражала його при кожному переході кордону на небезпеку. Така велика віддаль не давала йому змоги часто відвідувати терени Закарпаття. На його думку, найкраще було б створити з теренів окремих Країв та підпорядкувати його окремому проводові. Ці аргументи переконали ком. Шухевича, і він обіцяв провідникові Золотареві цю справу розв’язати. При тому також обговорили підготовку місць для висадки парашутистів та місць для допоміжних летовищ для евентуального приземлення літаків. Я подав їм, як вибирати місця на приземлення літаків та як їх маркувати огнищами для легшої орієнтації для летунів. Народи тривали до пізнього ранку. Перебувши тут ще один день, ми під вечір відправились в дорогу назад.

Роман Шухевич (четвертий зліва)

Роман Шухевич (перший зліва)

Вернувшись назад в Бібреччину, я ще кілька днів був разом з ком. Шухевичем. Там зустрів я тоді ком. "Шелеста", з яким був разом у курені Соловея. По кількох днях я розпрощався з ком. Шухевичем, з яким я ще мав зустріч перед своїм відходом на Захід.

***

Чи наші сподівання на конфлікт між альянтами [Заходом] і росіянами були реальними, чи були лише плодом нашої фантазії? Про це дуже цікаво пише у своїй книжці "Черчільс Джермен Армі" Артур Сміт, професор історії в Каліфорнійському університеті. Він подає цілком новий об-

раз стратегічних плянів у повоєнній Європі, яка підтверджує, що сподівання конфлікту між альянтами та росіянами було дуже реальне.

У листопаді 1954 року у виборчій окрузі Черчіля Вудфорд відбувались святкування у дівочій гімназії, на яких мав бути вручений подарунок жінці Черчіля. Цю нагоду використав Черчіль, якому надходив 81 рік життя, щоб виголосити відповідну політичну промову. У своїй промові він ствердив, що наступила велика зміна у давній приязні партнерів 2-ої світової війни (Багато осіб здавало вже собі справу із загрозливого положення на міжнародній арені) і що він сам вже в 1950 році заявив у парламенті, що без новоозброєної Німеччини Європа не може бути в безпеці. З гіркотою він згадував, що його пересторогу назвали тоді безвідповідальною.

Продовжуючи свою промову, Черчіль сказав, що ще перед закінченням війни, коли німці вже тисячами здавались альянтам в полон, він вислав телеграму до маршалів Монтгомері та Александра, наказуючи подбати про те, щоб німецьку зброю не нищити, а заховати, щоб у відповідний момент можна було її віддати німецьким воякам, з якими прийдеться співпрацювати на випадок дальшого наступу більшовиків.

Опубліковано:

Вісті комбантанта. – Торонто – Нью-Йорк, 1979. – № 4. – С. 43 – 45.

ВЕСІЛЬНИЙ МАРШ ГРІґА (Спомин про Романа Шухевича)

Зі мною все так буває від багатьох-багатьох літ, коли почую весільний марш Гріґа. І нині почув я його знову в радіо.

Не знаю навіть, яка це була станція і хто був піяністом, але мелодія, ритм і інтерпретація були ті самі. Тоді я вертаюсь у далеке минуле і переживаю мої молоді літа. Тоді я фізично відчуваю атмосферу студентської квартири у Львові, на Косинарській, 18 [Сучасна вул. Карпинця І.]. Бачу знищені меблі, бачу співмешканців хати, прекрасний вид на Вульку (тоді ще не було нових кам'яниць) і зовсім виразно чую специфічний запах нашої хати – запах дешевого тютюну, пасти до черевиків, лещетарських штанів, старого паперу і всього, на що багата така квартира. Ще бачу похилу буйну голову Ро-

мана і чую, як він виразно вибиває весільний марш. Роман готується до концерту старших студентів музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові.

Такі моменти я завжди дуже боляче переживав. Шукаю тоді самоти, а ритм цього маршу наповнює мою душу наскрізь і пригадує мені давні дні. Тоді переживаю знову свій юнацький вік, тоді люблю порпатися в старих шпарґалах, пожовклих листках, збляклих альбомах та знімках. На жаль, маю їх мало, бо злослива рука різних поліцаїв та воєнна завірюха подбали про те, щоб пам'яток було якнайменше.

Дивлюсь на групові знімки. Різні вони і з різних часів. На кожній з них він – Роман. Примикаю очі, а він грає, грає... Вдивляюсь у пожовклі знімки.

Роман Шухевич

Ось ми в пластових одностроях на Маківці в 1923 році. Великий смерековий хрест, нами поставлений, цвинтар героїв УСС-ів, посічений гранатами ліс.

Ось знімок з осені цього року на вечорницях. Як нині пам'ятаю, коли Петро викликав нас із вечорниць і повів до святого Юра. Там, перед замковою брамою святого храму, клячали ми обидва, Роман і я, повторяючи за Петром [Сайкевичем] присягу УВО, присягу, яка пов'язує на все життя. Лише наші праві п'ястуки з затисненими набоями та піднесеними двома пальцями білили на тлі темної брами святого храму.

Ось прогулянка пластунів "Турів", пластова зустріч Бубнищі в 1925 році. А далі знімок із студентських часів, із спорту, війська. Як давно все це було, а яке все це свіже, яке близьке!..

Мелодія звучить у моїй душі, і я ще раз переживаю ті часи, жахаючись реальності. Не раз, немов блискавка, пронизує мій розум одна думка, одне твердження: я лишаюся один-одиноким на цім світі. Всі мої друзі юности вже на тому... Беру один груповий знімок і з острахом перераховую. Булик, той славний танцюрист і співак, не живе. Климко-Мадярко, рекордист давніх бігів, не живе. Добрянський, атлет, помер. Інж. Полотнюка розстріляли німці. Вічно неposixидючий Гнесько Терлецький, відомий футболіст "України", загинув у німецькому концетраку⁹⁸. Друг Магальяс загинув у мундирі польського старшини під час оборони Варшави. Юрко, брат Романа, замордований большевиками. Славцьо Карпевич, д-р медицини, який врятував мені життя, щоб самому загинути під Бродами. Далі – Данків, Сергій Костецький – це ті найближчі друзі, з якими ми разом вчилися і мріяли, як краще прислужитись Україні. І Роман пішов за ними 5-го березня ц. р.

А мелодія маршу тужно звучить, відбиваючи смуток душі за Вами, мої друзі юности, і бринітиме, доки не прийду до Вас.

*Опубліковано:
Український Самостійник. – Ч. 29. – 1951. – С. 3.*

---

¹ Концентраційний табір (розм.).

В ПАМ'ЯТЬ ГОЛОВИ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІЯТУ УГВР

Дата 5 березня 1950 р., дата смерті на полі слави ген.-хор. УПА “Тараса Чупринки” – Романа Шухевича, Голови Генерального Секретаріату УГВР, Головного Командира УПА й Голови Проводу ОУН на українських землях, входить в історію визвольних змагань українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу на рівні всіх світлих, хоч zarazом так болючих дат нашої історії. Постає сл. п. Генерала в історії наших визвольних змагань не скоро буде вповні висвітлена, й минуть, може, й вперше в історії боротьби України довгі роки, щоб можна було зібрати й подати всі факти з Його життя, Його чину й Його смерті. Та ввесь український нарід в Україні й поза її межами в найглибшому болі й найбільшій пошані віддав і віддає сьогодні глибокий поклін Його Тіням, віддає поклін Генералові, що збройною рукою на протязі так коротких історичних років, але як же важких і довгих в боротьбі з ворогом не тільки українського народу, але цілого людства вписав в історію України чергові сторінки її змагань з віковичним ворогом – Москвою.

Генерал “Чупринка” – Шухевич керував боротьбою українського народу за волю в роки, може, найбільшого його лихоліття. Зброєю й словом будував українську державу, продовжував боротьбу, що нею на протязі довгих віків історії України керували Його попередники. Одним із них судилось згинути в тюрмах далеких Соловків чи Сибіру, на вигнанні чи з болю за втраченою державою або підступних рук ворога. Генералові судилась доля впасти зі зброєю в руках в безпосередній боротьбі з ворогом. Український нарід святкує в більшості в своїй національній жалобі дні смерті своїх Героїв, бо судилось українському народові стояти на грані двох світів й його шлях до волі найтяжчий зі всіх народів. Та ці Дні, хоч як болючі, еднають український нарід в боротьбі й наближають день остаточної перемоги.

Ген.-хор. “Чупринка” – Шухевич не живе. Та завівся ворог, коли думав, що з Його смертю зліквідує збройний й політичний визвольний рух українського народу. Ні! Боротьба триває ще з більшою натугою й триватиме до кінцевої перемоги. І коли не судилась доля Генералові довести боротьбу до побідних днів, то залишив Він ідею, залишив програму, залишив Українську Повстанчу Армію, що нею безпереривно командував сім важких років проти російсько-більшевицького окупанта України й його поліційної системи й адміністрації.

Ворог промовчав смерть Генерала. Це, мабуть, вперше в історії боротьби України з Москвою й її сьогоднішніми наслідками ворог промовчав смерть, яку жадав. Чому ж ворог мовчить? Чи свідомий вже сили визвольної боротьби українського народу та своєї слабости? Чи свідомий вже, що Ідея, політична програма та концепція визвольної боротьби українського народу безпосередньо й неминуcho загрожують вже цілій системі російського імперіялізму в її сучасних большевицьких тюрмах т. зв. ССРСР? Чи свідомий, що смерть Генерала стала стимулом до ще ширшої боротьби, що Вона єднає весь український нарід? Чи боїться ворог смертю Генерала потвердити факт, що всередині ССРСР, того “радісного життя народів”, йде визвольна боротьба тих же народів на смерть і життя від початку існування большевицької системи й що від закінчення 2-гої світової війни та т. зв. миру в неподоланій Україні стоїть фронт боротьби двох світів, що наближаються сьогодні до остаточного зудару?

Ворог мовчить.

Генерале! Сім років Ти керував визвольною боротьбою в Україні й поза її межами. Сім довгих років ворог – ворог всього людства – віддавав всі свої сили, маючи в розпорядимости всі засоби найновішої техніки, кидав найкращих й найжорстокіших своїх сатрапів в погоні за Твоїм життям. Скільки разів Ти виходив за ці роки побідно з боїв, засідок, провокацій! А кожної мінати на протязі тих років ворог шукав Твоєї смерти. Скільки разів Твої вояки, добровольці легендарної УПА, й безіменні українські патріоти та члени революційного підпілля заслонювали своїми грудьми й своєю смертю Твоє життя! Так згинув Командир УПА Твого охоронного відділу сл. п. “Назар”, що, оточений ворогом, подав себе за Тебе й окликом в бою: “Вище майора не піддамся” – змусив виступити майора військ МВД вперед, щоб перед своєю смертю покарати смертю ворога.

Ти не уступив з поля бою й тоді, коли агентам військ МВД вдалося дістати живою одну з Твоїх зв’язкових й змусити її працювати для них. І Ти, Генерале, діждався того, що по двох роках її побуту в МВД вона зголосилася сама до першого відділу УПА, на якого натрапила в дорозі, на добровільний суд.

Ти не уступив з поля бою й тоді, коли Твої друзі не могли довше скривати перед Тобою трагедії Твоїх найближчих – Батьків, Дружини, сина Юрчика й дочки Марійки. Ти не зміг з ними попрощатися, коли йшли вони на смерть, до тюрми чи на виховання в большевицькому домі безпритульних.

Ти не залишав поля бою й тоді, коли Твоє серце з перевтоми, виснаження й болю за впавших відмовляло битися, коли найменший

порух нервів грозив Тобі смертю. Ні, Ти, Генерале, остав в Україні й зложив своє так коротке життя згідно з Твоїми словами і коли – як же давно вже! – прощав тих, що їх висилав за кордони України. Бо на запит тоді, чи думаєш рівно ж опісля вийти з України, Ти відповів: “Ніколи! Остану й останемо з народом. А коли прийдеться впасти, – хай наші кости остануть в українській землі”.

5 березня Ти звів останній свій бій з ворогом на світанку нових світових подій, а може, рівно ж на світанку Волі українського народу. Сім довгих років боротьби доля берегла Тебе, але й чуда мають свої межі. Український нарід не знає, чи й де є Твоя могила, але пам’ять про Тебе житиме вічно в серцях народу. Під Твоїм командуванням сім років вела боротьбу УПА, а 5 років – в періоді т. зв. світового миру. Твоя Армія проломила залізну заслону, якої досі не проломив ще ніхто інший. Без жадної зовнішньої допомоги Ти, Генерале, не тільки не скапітулював перед ворогом, але доказав світові правильність боротьби з російським большевизмом та успішність тієї боротьби. І світ сьогодні вже визнав цю Правду, хоч не визнав ще формально визвольної боротьби українського народу, що внутрі СРСР йде в авангарді боротьби двох світів.

В Твоєму Наказі, безсмертний Генерале, до бійців і командирів УПА в липні 1946 р. Ти писав: “Я гордий з того, що мені довелося очолювати ту славу Армію Героїв, якій рівної не знає історія України”. Український нарід без огляду на його приналежність до одних чи других політичних угруповань чи середовищ гордий Тобою, Генерале. Вічна пам’ять і вічна слава Тобі за Твої безсмертні діла!

Генерале! Ти був творцем законів УПА. Ти видав наказ заборони керівним членам визвольного руху жити разом в умовинах сучасної визвольної боротьби, щоб ворог не завдав рівночасно більших жертв. Ти розмістив свій Головний військовий штаб УПА по всій Україні й за ці роки Твого Головування й Командування проміряв її вздовж і вшир, часто невідомий більшості членам й учасникам визвольної боротьби. Ти залишив їх у смутку, але живих, й вони продовжують Твої діла.

Вічна пам’ять в народі й вічна слава Тобі, Генерале, за Твої безсмертні діла!

А новому Головному Командирові УПА, Твоєму наслідникові полк. Василеві Ковалеві, хай вільно нам буде виявити спільні гарячі побажання повних успіхів й вояцького щастя на цьому так важкому й відповідальному пості, щоб допровадив українську визвольну боротьбу та УПА до кінцевої перемоги над ворогом.

*Опубліковано:
До зброї. – Ч. 8 (21). – Листопад 1950. – С. V – VI.*

НЕСПОДІВАНА ЗУСТРІЧ

У глибокому карпатському ярі поміж скелями журчав бистрець. Весело пирскав краплинами холодної цілющої води, проскакував поміж більших каменів, спадав водоспадами, розливався плесами, бився об береги та колисав молоді паростки папоротей, що нависли обабіч гірського потоку. Пелюстки казкового чар-зілля в цей весняний вечір мали золотисто-рожеву барву, що їх малювало заходяче сонце.

На скалі стрімкого берега, як викутий із бронзи, стояв великий олень. Підніс гордовито голову з розложистою короною рогів і нащулив вуха, а широкими ніздрями нюшив, чи немає якоїсь небезпеки, що у воєнні часи чигала із-за кожного куща. Струнка ланя з двома малятами в брунатних кожушках, накраплюваних в ясні цятки, зійшла обережно до водопою. Раз у раз підносила неспокійно голову, але не відчувала нічого грізного.

Нараз олень порснув і вдарив ногою об землю: увага, небезпека! До його чулих ніздер дійшов запах людини, а в вухах забриніли тихенько звуки приємних тонів музики, яких він ніколи не чув. Неспокійно повернув голову вліво і побачив високо на скелястому узбіччі гори людину, що сиділа на колоді дерева, а за нею чорнів під кристлатою ялицею отвір до печери – бункра. Людина була у сірій уніформі військовика, зі слухальцями радієвого апарату.

Олень стрепенувся, але не скочив до втечі. Ще раз поглянув у бік людини, що дивилася на нього, спокійно повернувся та відійшов, пропускаючи поперед себе ланю з малятами.

Людина встала, хвилинку любувалася чудовою картиною, що її змалювала природа – неперевершений мистець карпатських гір. Нараз усмішка на устах згасла і вони застигли рисою болю, бо в думках промайнула нова картина: його дружина і двоє діток. Це було ще недавно, коли були разом... Тоді похилився над радієвим апаратом і покрутив. Париж. М'якою французькою мовою надавали веселий скеч. Покрутив нетерпляче знов. З Лондону надавали джазову музику. З Риму дзвеніла оперна опера з “Мадам Батерфляй” Пуччіні. Співала Чіо-Чіо-сан ніколи незабутню пісню, яку так любив. Хвилинку слухав і перейшов на Відень. Під звуки мелодійного вальсика Штрауса золотою ниткою потягнулися спомини зі студентських часів: одна львівська вечірка в залі Музичного інституту ім. Миколи Лисенка;

він у синій шапці корпорації “Галич” з Данціґа, біля нього завжди усміхнений Куфа, дотепний Мирон, Юрко та інші друзі... Крутив нервово ще раз – і понісся солодкавий голос спікера: “Гаваріт Львов, передаймо Маскву. Слушайте, слухайте...”. Виключив гостро апарат і сказав з досадою:

– Всі країни надають свої передачі рідними мовами, тільки княжий Львів діждався щастя... “На русском язике”... Визволили Україну від усього, що людське і Боже...

З майже невидного входу до бункра, що був тоді тимчасовою безпечною головною квартирою Української Повстанської Армії, висунулася постать.

– Друже командире, зараз буде збірка до наказу і молитви. Підемо.

Це був старшина-лікар д-р Юрій. Він подав командирові машину пістолю, похилився і сказав:

– Романе, я знаю, що ти не любиш, як у чотири очі так тебе називаю, але дисципліна мусить бути. Ти, напевно, знову шукав по цілому світі? Про нашу визвольну боротьбу не говорять. Я перевіряв недавно яких десять днів, як був в нашім бункрі-шпиталику. Слухав днями і ночами – і дарма. Тільки один раз Мюнхен згадував про те, що в Україні є великий спротив проти московської влади і ведуться бої в Карпатах.

– Друже Юрію, я вірю, що прийде час, коли про нас заговорить цілий світ. Не заговорить, а закричать про нашу боротьбу. Там же десятки тисяч наших людей, багато молоді! Ми знайдемо спосіб, щоб чужа преса і радія поцікавилися нами. Ми їх змусимо до того.

Вийшли на гору, де на поляні під лісом стояла до звіту старшинська школа УПА – дві сотні заправлених у боях відчайдушів зі зброєю в руках. Стояли виструнчені, сильні й готові.

Головний командир генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” відібрав звіт. Його видовжене лице, попелясте волосся, що почало сріблитися на скронях, великі відстаючі вуха та енергічно закроєні уста стяглися у твердих рисах сили волі й духа. Говорив коротко, з притаманною йому усмішкою. Любив своїх завзятих хлопців, як їх називав, хоч між ними були й сивоволосі.

По прочитанні наказу і закінченні офіційної частини командир сказав:

– Сьогоднішній вечір присвятимо одній важливій події української історії, події, що сталася 29-го квітня 1919-го року.

А тоді звернувся до відділу:

– Хто з вас може нам про це розповісти, нехай виступить.

Охотників було більше, чим сподівалися. Усі розсміялися. Покликав першого скраю. Той виступив три кроки перед дволаву і зголосив:

– Курінний “Розгін” із частини “Чорний Ліс”.

– Чи ви читали про подію 29-го квітня, чи вам хтось розповідав?

– Я знаю про цей день з Пласту. З тайного Пласту в нашому селі. Організатором і провідником був син священика Богдан.

– Говоріть – послухаємо.

– Дня 29-го квітня 1919-го року, о годині четвертій пополудні, піднесено на кораблях Чорноморської фльоти в Одесі українські прапори. Було велике одушевлення серед моряків, і коли впав наказ з командного кружляка “Юрій Побідоносець”, заграли сурми “На прапор глянь”, виструнчені моряки гордо звернули свої радісні очі на щогли, де у сяйві сонця піднімалися синьо-жовті прапори. На “Юрію Побідоносцю” піднесено прапор воєнної фльоти – блакитний, розмежований на чотири частини білим хрестом. У першій горішній четвертині блистів на синьо-жовтому тлі золотий тризуб. Тоді на команду залунав український гімн “Ще не вмерла Україна”, що його відспівали з великим зворушенням також і ті моряки, що вже забували свою мову в довголітній службі у царській фльоті. Те саме зробили українські моряки на далекій півночі, на Балтицькому та Білому морях, бо багато з них були членами тайної самостійницької Організації...

– Дякую, дякую, друже “Розгін”. Можете повернути на своє місце.

За хвилину сказав:

– Я думаю, що між вами є більше пластунів. Прошу піднести руки.

З видним удоволенням нарахував 36, а тоді усміхнувся і сказав: “Яка несподівана зустріч”, – і привітав їх пластовим “скоб”. На піднесеній руці до військового привіту було добре видно три пальці. “Сильно, красно, обережно, бистро!” – вирвалося грімкою відповіддю, аж покотився гомін полонинами. Настала хвилина зворушливої мовчанки.

– Я привітав вас, дорогі Друзі, пластовим гаслом, бо сам належав до пластового куреня “Чорноморці”. Наш шеф штабу і багато старшин і бійців були виховані в Пласті, що існував усупереч забороні польської влади. Курінь ми заснували у Львові тому, щоб ширити серед української молоді замилювання до моряцтва та знання про важливість Чорного моря для української нації. Українське Чорне море – це двері у світ, через які були б нав’язані контакти з усіма державами світу. Тому нехай день 29-го квітня 1919 року буде в пам’яті

кожного українця, бо хоч ми програли війну у 1920-тому році, то свято віримо, що прийде час, коли знову залопотять на вітрі українські прапори на кораблях Чорноморської фльоти у ВІЛЬНІЙ САМОСТІЙНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ.

Тоді проспівали голосно “Ще не вмерла Україна”, що звучало могутньо і переконливо, як колись на кораблях Української чорноморської фльоти. Молитвою закінчено святкову збірку старшинської школи.

Командир і д-р Юрій сходили до бункра під крислатою ялицею. Д-р Юрій по хвилині сказав:

– Таких вечорів не забувається. Щастя, що ми на своїй території, далеко від ворога, то можна було співати...

Якось розмова не клеїлася, бо тисячі думок проскакувало і нависало різними проблемами буднів, що їх розв’язувано переважно зброєю. Коли стали біля входу до підземного бункера, долетів до них з поляни нагорі ледве чутний гомін пісні – гімну закарпатських пластунів. Командир майже підсвідомо став на струнко, а уста повторяли тихо слова гімну тих пластунів Срібної Землі, яку боронив як штабовий старшина ще так недавно а яка на карті світу називалася Карпатська Україна.

*Опубліковано:
“Юнак”. – Ч. 4 (152). – Квітень 1976.*

КОМАНДИРА РЯТУВАЛО ПРОВИДІННЯ

Ми з ним ішли бульваром святого Михайла. Ішли? Нас несло бурхливе людське річище. Він, що завжди був утіленням веселости, сьогодні був тінню людини. Опустив безвольно руки і дав себе нести хвилям вуличної ріки. Зовсім не реагував на мої слова, і я облишив говорити з ним. Все, що кричало, гуло, не існувало для нього: ні гамір улиці, ні блиск вітрин, ні крикливі світлини кінотеатрів, ні квітучі усмішки паризьких красунь. Навіть в його зеленкуваті-синіх очах я не бачив нічого жвавого. На дні очей лежала чорна жалібна крепа.

Я був в подібному настрою. Все ж пригадую хвилину, коли ми переходили одне перехрестя і пишна лімузина була б його схопила під себе і перенесла назавжди в іншій світ. Я не можу сказати, чи це я відіпхнув його останньої секунди чи ця красуня, що сиділа при кермі, що вчасно натиснула на гальмо. Вона обдарувала нас докірливим пишним поглядом і усмішкою. Однак він, я певний, не бачив цього. Він навіть не був свідомий тієї небезпеки, що так ненадійно була на нього наскочила.

Його розпука привернула мені дрібку свідомості, і я взяв його за руку і провадив. Дав себе вести. Ми ішли. Ні, я не можу зі стовідсотковою певністю твердити, що саме я схопив його за руку, що я його провадив. Мій біль був такий самий. Може, це він злучив наші руки?

Я пригадую ще другий уривок часу. Це було на перехресті річки Расін і бульвару. Він зупинився, і я пристав. Його очі прилипли до бруку, і я бачив у них плями, червоні плями крові отамана Петлюри. Вони багряніли, жевріли, були цілком живі. На них накладалися другі плями – свіжої крові. Це вони горіли рубінами, тремтіли червоними росинками, надавали свіжості першим. Тільки ті, другі, не лежали на сірому чужому брукові, а на рідному чорноземі Білогорщі. Тільки ці ясніли червоним намистом на шовкових травинках біля брам рідного Львова...

Це тривало малий проміжок часу. Потім його очі загорілися вже вогнями. Я бачив в них вже свої очі і самі спалахи вогню у них. І ми далі ішли. Ішли, аж людське річище викинуло нас на берег срібної Сени.

Він зім'яв листа, що приніс жакливу вістку, і кинув його в річку. Зів'яло-холодний вітерець підхопив його, пустотливо погрався і розстелив платочком по воді. Пливи, пливи, жаклива вістко! Пливи

---

¹ Можливо, цим псевдом у пресі користувався Матла Зенон.

чужою рікою! Пливи в широке бурхливе море, в далекий світ! Забери, чужа ріко, наші смутки! Забери!...

Ми дивилися довго-довго. Бачили, як на хвилях коливався зів'ялий папірець, наче човен-іграшка. Він ховався за гривами хвиль, чекав, пестив їхні хребти, нарешті потунув, розплився в далі. Але біль вбивався чимраз дужче, чимраз глибше. Я і він – ми чули, що він “ніхто”...

Він надзвичайно цікава і загадкова людина. До того часу він був працівником ґестапо. Про нього тоді ходили чутки, що він шкодив теж українським підпільникам. Мені навіть говорено, що на нього був плянований атентат українськими революціонерами. Марінеллі... Я радше дав би йому ім'я Сфінкс. Справді, нерозгаданим був він тоді. Деякі друзі запевняли знову, що він, одначе, давав чималі послуги для наших, подаючи своєчасно інформації про пляни ґестапо, перестерігав декого перед арештуванням тощо. Мабуть, на інтервенцію сл. п. друга “Модеста” йому вдалося уникнути смертного вироку. Марінеллі ще мав здійснити чин, що на кілька років врятував життя командира “Чупринки”.

Знову зупинка. Знову мовчанка. Він і я. І навіть хвилі Сени не перебивають нам. А гамір міста переходить попри нас, ніби нас і не було. Десь поринав у річці.

“Сфінкс-Марінеллі ще до війни мав якесь відношення до підпілля. Еге ж! Був навіть арештований поляками і сидів у тюрмі. А моя думка про нього сьогодні? Це тип людини, що впала якимось чином між триби ґестапівської машини. Вона зуміла йому потрощити хребет. А він думав, що зможе вийти з цілим хребтом. Він хотів вийти з цілим хребтом, хотів перехитрити ґестапо.

Коли я з ним познайомився, це була вже тільки фотознімка цієї людини з польської тюрми. Хребет був переламаний, але не зламаний ще. В душі рештки совісти вели завзяту боротьбу в собі: “Я” Марінеллі, з пістолем, ґестапівська виказка, гроші... гроші, а над усе це спроможність володіти... За ціну, саме за цю ціну піднімали недобитки совісти кривавий змаг. Ґестапо вимагало сплати кров'ю українських революціонерів. Тоді в темній, здавалося, душі Марінеллі з'явилася ясна тріщина. Тоді залишки совісти Марінеллі брали верх над його “я”. Він вирішив вирватися з-поміж коліщаток ґестапівської машини. І вирвався. Він кидався на всі боки, він просив, благав. Я бачив навіть, як цілував по руках мужчин, щоб тільки допомогли йому. Все ж про цього Марінеллі провідник СБ сл. п. друг “Михайло” говорив в той час: “Щоб я міг його розкусити, треба було б мені стратити півроку дорогоцінного часу. В кожному випадкові це людина, що якщо вже не віддалася цілковито ворогові, то в майбутньому це зробить.”

Ще два слова про Маріnellі. Він був дуже справді спритний і винахідливий (тюрма дала, завдяки спів'язням-революціонерам, університетське знання), а фантазія його конкурувала з манією переслідування. От саме ці прикмети робили з Маріnellі великого контррозвідчика. Так було і в цьому випадкові. Так, може, воно дещо дивне...”

Мій друг знову перервав своє оповідання. Я був злий на нього, бо ж саме уривав у найцікавішому місці. По-друге, мені здавалося, що забагато уваги присвячує особі Маріnellі, тоді коли мене цікавив той згаданий його чин. Звичайно, я мовчав і ждав. Його погляд ліг ясним промінням на хвилі річки і поплив ген-ген, якби шукав ще за зіжмаканим листом. Тоді продовжував:

“П’яте березня 1950 р. Тоді також був березень, а може, вже квітень, не пригадую. Ні, таки березень 1944 р. На вулицях Львова стояв примхливий ранок. Підпирав газіві ліхтарі, бродив провулками. Маріnellі стежив за членом шпигунської сітки. Цей зайшов до кам’яниці на одному з провулків вул. Пелчинської [Сучасна вул. Вітовського Д.]. Маріnellі оглянув обережно вхід, затямив число і перейшов на другий бік вулиці, щоб вигідно сховатися в котрійсь брамі.

Але двоє мужчин он цих, на розі... Ні, Маріnellі вже не входить до брами. Йому здалося, що цей нижчий моргнув до другого, що тримає “файочку” в зубах. Маріnellі зробив глупувату міну, перейшов два рази безлюдним провулком. Так, вирішив. Фантазія змальовувала картину: тут міститься шпигунський центр, а тих двоє пильнують її. Певно, завважили, як Маріnellі стежив за тим, що ввійшов і як оглядав вхід. Цей нижчий ось встроїв руку до кишені.

Тут манія переслідування закінчила те, чого не встигла закінчити фантазія. Маріnellі з поспіхом виприснув з провулку, відбезпечивши в кишені невідступного вальтера. Затримав таксі, мчить. До його централі надто далеко. Ближче до станції ГПФ [Geheime Feld Polizei – Таємна військова поліція], де працюють два знайомі українці, брати Г.

За п’ять хвилин на місці. Вистрибує. Короткими словами, ковтаючи віддих, розказує історію, в яку сам вірить.

Хвилинку пізніше дві вантажні машини, набиті щерть озброєними вояками, швидко котяться в напрямі вул. Пелчинської [Сучасна вул. Вітовського Д.]. Між вояками брати Г., теж в мундирах, і Маріnellі, що вже на площадці скидає свій цивільний одяг і вдягає військовий. Провулок оточено з двох боків. Маріnellі вистрибнув ще на повному бігу машини. Першим став біля тих двох, що стояли преспокійно.

– Генде гох!¹ – з усіх боків спрямовані цівки вояцьких автоматів.

Підносяться руки переляканих типків. Короткий обшук. Марі-неллі витягає з їхніх кишень по пістолі і держачками тих же пістолів нокаутує обох.

Забираючи закривавлених на авта, з поспіхом вертаються на станицю. Це все блискавично. Всі задоволені: Марі-неллі, брати Г. і вояки. Зачинаються привітання: б'ють всі чим попало і куди попало. Обидва протестують зболілим криком. Серед вояцької лайки і прокльонів Марі-неллі проноситься: “Вір зінд фон Гестапо!” Хтось справді витряс з їхніх кишень довідки працівників гестапо. Марі-неллі з обуренням заперечує, що ці довідки сфальшовані, що ці обидва це шпигуни і стежили за ним тоді, коли він ішов за третім шпигуном, і б'є обох ще завзятіше. Ті випльовують з кров'ю слова, доказують, що вони зовсім не мали на увазі особи Марі-неллі, що вони вже два тижні стежать за командиром УПА “Чупринкою”.

Світляні кільця закрутилися з шаленою швидкістю в очах Марі-неллі і ще швидше відриваються і ясною спіралею вкручуються в очі обидвох агентів. З Марі-неллі діялося щось несамовитого. Він кричав, ричав: “Не пра-авда-а!”, йому вторували брати Г. В ту хвилину всі три не були агентами німецької Абвери і ГПФ. Десь з тамтого світу вернулися до них на секунду їхні душі. Вони стояли в німецьких мундирах перед шпигунами гестапо, що стежили за командиром “Чупринкою”. Шість залізних п'ястуків витрясали з оторопілих агентів всі вістки, дорогоціні інформації. Дещо збентежений шеф станиці став їх розпитувати. Тоді збиті шпигуни розказали все до подробиці. Протягом двох тижнів вони були на сліді командира Чупринки. Він заходив часто до третьої кам'яниці побіч, де Марі-неллі запровадив свого шпигуна. Заходив до дому пані К. Стежили за командиром на доручення шефа гестапівської розвідки фон Папе і гестапівського бонци Мюллера. Ще два дні – і “Чупринка” попав би в гестапівську засідку, тільки на п'ять секунд вийшов скоріше, як звичайно. Зараз йдеться гестапо, щоб, ідучи за “Чупринкою”, потрапити на слід інших членів його штабу. Схоплення командира запляновано на днях. Обидва додали також, що вже одержали від своїх шефів по 100.000 золотих нагороди кожний, а обіцяно їм золоті гори.

– Гут!² – стверджує вже спокійний Марі-неллі. Оглядає їхні виказки. Один з них українець, другий – поляк.

Шеф іде до телефону, дзвонить до централі гестапо. Сам Папе підтверджує, що все до йоти правда. Тепер перепрошують побитих

---

¹ “Руки вгору!” (нім.).

² “Добре!” (нім.).

за прикре непорозуміння, віддають папери і пістолі і навіть відвозять назад автом.

А Маріnellі? Цей розбивається по цілому Львові, щоб спіймати когось з організації. Кидається, як шалений. Зустрінув мене (він догадувався, що я можу мати певні зв'язки з підпіллям). Признаюся, що ця його історія видавалася мені тоді дуже фантастична і малоправдоподібна. Але Маріnellі, що сидів тоді передо мною розбитий, згорблений, не був той Маріnellі з Гестапо і Абвери, але той з польської тюрми. Він мене просив, благав: “Ідїть і повідомїть, бо ж кожна хвилина дорогоцінна!” І я пішов, хоч не вірив йому, і повідомив. Мабуть, Маріnellі боявся, що я не повідомлю, і шукав ще інших доріг.

І знайшов. Другого дня, на велике мое здивування, повідомлено мене, що командир “Тарас Чупринка” справді заходив часто в той час до панї К. Тодї шойно наче довбня впала на мою голову: я усвідомив собі непезпеку, що висїла над нашим Командиром. Я бачив, як закривавлені кігті гакенкройца¹ впивалися в його вояцьке тіло. Це березень 1944 р. Тодї Боже Провидіння знайшло дорогу, щоб попередити Командира. Дивні шляхи і дивні зарядження Божого Провидіння!”

Мій друг скінчив. Я відчув, що він вже нічого не додасть сам. Його зіниці були спокійні. В них я спостеріг блакить неба, що так рідко буває ясне над Парижем. Все ж я наважився поставити єдине питання:

– Що сталося з Маріnellі?

– Це був найкращий чин в його життї! Його розбита, розтрощена совість піднялася тоді на вершини, як рідко коли буває. Однак провідник “Михайло” сказав теж правду: хребет Маріnellі нарешті зламався. Його схопили зубаті колїщатка другої жажливої машини. Це ті, що на своєму чолї поставили замість гакенкройца криваву п'ятикутню зірку, вбили до решти його совість!

Я не допитував більше.

“Дивні шляхи і дивні зарядження Божого Провидіння!” – це нашим серцям шептав зів'яло-холоднуватий вітерець слова потїхи. Над Парижем стояло ясне небо, що рідко коли буває. Але сум, біль, чорна розпука стискала серця чимраз дужче. Їх ніхто не вирве, хїба з нашими серцями.

*Опубліковано:
Український самостійник. – Мюнхен. – Ч. 47. – 3 грудня 1950.*

---

¹ З нім. – свастика.

Зенон Матла

БЕЗСМЕРТНИЙ ГЕНЕРАЛ ***Смерти той не знає, хто за Україну*** ***помирає...***

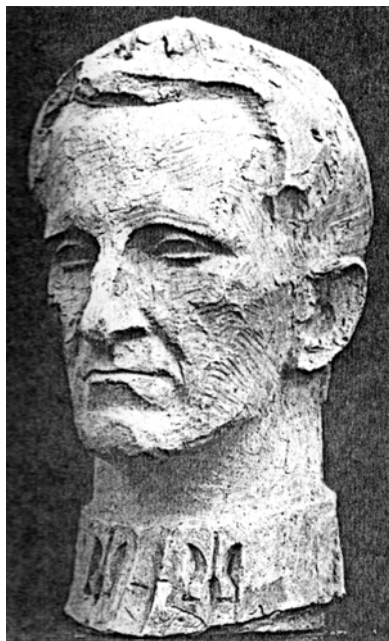
Декілька днів тому довелося мені бути в робітні різьбаря М. Черешньовського, який мене запросив подивитися на погруддя ген. “Т. Чупринки”.

В скромній різьбарській робітні на високому даху-цоколі стояло погруддя Генерала. На долівці біля стойки – шматки з розбитого іншого погруддя Генерала, яке митець у люті знищив власною рукою, бо не зродилося те, чого він бажав: не воскресив він того, кого стільки разів бачив, того, хто став найбільшою постаттю наших днів, – легендарного полководця та державного мужа. Та зараз найближчої ночі під натхненними пальцями мистця ожив його безсмертний Генерал!

Тепер він стояв перед нами не мертвою різьбою, а жив повним життям, суворо дивлячись, міцно затиснувши уста, наче вислуховував звітів перед вояцькою лавою, немов слухаючи думок своїх найближчих співробітників на засіданні, коли вирішувалися питання боротьби з ворогом, коли кувалися нові пляни і формувалися нові накази, які він, Командир, видавав своєму непоборному вояцтву.

Митець створив твір, вклавши всю душу в нього.

Я дивлюся на погруддя Генерала, і немов на фільмовій стрічці, пробігали в моїй уяві картини минулого і оживали моменти спільних переживань. Здавалося, що стою я не в убогому підвалі, що став робітнею мистця, а оживає передо мною в'язнична камера тарнівської тюрми і слухаю Миколи Лемика, що розказує

*Погруддя Роман Шухевич роботи
М. Черешньовського*

про те, як Роман Шухевич давав йому наказ убити большевицького консула у Львові. То знову бачу його учнем гімназії на святочних учнівських імпрезах на спортовій площі Сокола-Батька, у пластовому однострої на злеті пластунів у Білогорському лісі під Львовом; а там ось виринає здалека його біляве волосся, прикрите студентською шапочкою, і немов десь близько дзвенить його міцний голос, наче у харчівні-залі студентських зборів в Академічному домі. І завжди той самий, той самий Шух, що ось знов ожив перед мною. Але нині його обличчя більш суворе, уста міцніше затиснені, а в очах іскриться розум мужа, командира, полководця, вождя.

Мистець розказує про свої духові переживання під час творення погруддя, а в моїй уяві воскресають краківські вулиці, конспіративні військові вишколи, убогі хати, в яких сходилися майбутні полковники і генерали УПА, щоб обміркувати свої пляни, щоб вишколювати своїх молодших друзів старшин і підстаршин. А серед них Роман Шухевич і Дмитро Грицай – майбутній Головний командир УПА і Шеф його штабу, викладачі і друзі, революціонери і здисципліновані вояки-старшини. Мистець пригадує собі цей час – і оживає в уяві Генерал. Так-так, це він, цей, що ось стоїть на п'єдесталі, – живий, безсмертний!

Гляджу через вікно, а мій зір летить далеко на схід, на широкі степи України, залиті золотом соняшних променів. Немов чую тверді кроки чийсь, наче бачу садами і зеленню вкрите Медвеже Ушко на Вінниччині, мов чую слова привітання Романа Шухевича, який на той момент покинув свій Легіон і прибув в гості до тих, які на селянських підводах з далекої Лемківщини через галицькі поля подалися на східні землі України, щоб получитися зі своїми братами і будувати з ними спільно нове життя...

Живі картини, не спогади – жива розмова з Генералом! Ожива минуле, немов вдруге переживаєш. Ось села в Золочівщині і Підгаєччині, в яких під проводом “Тараса Чупринки” пишуться відозви, статті, опрацьовуються пляни мобілізації збройних відділів УПА до боротьби з рейдуючим большевицьким ватажком Ковпаком, що вдерся через Полісся і посувається на південь з метою добитися до Карпат. То знов невеличка селянська хата, щільно закриті вікна і слабе світло над столом, а кругом стола найближчі співробітники Генерала. На столі шахи, а над ними похилений Командир. На устах у нього усмішка, а на чоло насунувся неслухняний золотистий чубок волосся. Немов нині висказані, його слова дзвенять в усі: “Обережно, друже Вишня, Ви програли. Мат!” А потім сипляться жарти і оповідання-спогади. Генерал розказує, як йому вдалося щасливо вирватися з

рук ґестапо на головній станції у Львові і як він переховувався в одній німецькій станиці під чужим прізвищем недалеко ставка Світезь у Львові, а німецька влада шукала його по цілому краю даремно... По коротких хвилинах відпочинку знову праця: підготовка до розпльованого в недалекому часі скликання провідних людей підпілля на нараду; писання відозв в українській, польській, московській і німецькій мовах про цілі нашої боротьби; студювання звітів, як працює підпільна друкарня в землянці, наскільки пішла вперед підготовка робота з побудовою підпільної радіовисильні (умовна назва “Афродита”), як держаться “хлопці” в Київщині, Дніпропетровщині, Донбасі. Рветься розмова, на чолу Провідника Чупринки набігають карби. Такі самі, як пальці мистця вирізьбили на його високому чолі.

Мистець пояснює, мистець словами захоплено оживляє, воскресшає Великого Полководця, а стрічки спогадів пересуваються перед очима душі і ставлять нові і нові картини: Львів, дружина Генерала, його діти, числені зустрічі з ним і розмови; “Максим Рубан”, Дмитро Маївський – “Тарас”, Володимир, “Лекс” – Михайло, Грицай – “Перебийніс”, Олекса [Гасин] – друзі, розмови, поїздки, конспіративні сходи, переслідування українських революціонерів, смуток і радощі... Мов у калейдоскопі, картини, образи.

Мистець урвав свою розповідь. Холодна дійсність нависла в повітрі: Генерал не живе.

Та ні, Він живе! Він житиме у співах поетів, у дівочих і вояцьких піснях, у мистецьких образах, у серцях народу – Безсмертний Генерал!

*Опубліковано:
Українець – Час. – Париж. – Ч. 1 (214). – 1951.*

ЛЮДИНА–ЛЕГЕНДА

Січень 1941 року. Роман Шухевич, крайовий провідник ОУН у Генерал-Губернаторстві, організовує у Кракові Різдваїні свята для поважного громадянства – утікачів 1939 – 40 років з Галичини та Волині перед російсько-советською (большевицькою) окупацією. До почесних гостей на Свят-вечір запросили також професора Івана Огієнка, на той час архієпископа Української Автокефальної Православної Церкви у Холмі. Й цікаво: архієпископ замість релігійної промови виголосив наукове есе про українську мову і тим самим узаконив її релігійну святочність. Чи всі слухачі так зрозуміли ту промову, не знаю, але в моїй пам'яті вона залишилася саме такою, хоча зміст її з пам'яті нині годі відтворити.

Тривала Друга світова війна. Здрігався цілий світ. Під ударами агресорів падали держави, тож не дивно, що й український нарід переживав великі потрясіння. До державного життя пробудилось і українське Закарпаття, яке поневолила Мадярщина, німецький сателіт. Цікаво, що, коли молодь ще не поневолених Москвою західно-українських земель, боронячи Закарпатську Українську державу, вступала в ряди української армії – Закарпатську Січ, був там Шухевич, Колодзінський і інші.

Підсумовуючи моє бачення Романа Шухевича як військовика і навіть розвідника (так-так, і розвідника, бо недаремно він так уміло виконував свої терористичні акції і сам не трапляв навіть у підозру ворогам). У розвідку як співробітника собі взяв дуже хорошого свого товариша Івана Равлика. Микола Лебедь не міг йому відмовити взяти чоловіка, якого Шухевич захотів. І Равлик виявився повністю на висоті своїх завдань, але гестапо його разом із родиною та сім'єю дружини на початку 1942 року знищило.

Намагався Шухевич ліквідувати загострення взаємин з польським підпіллям. Були переговори і навіть співпраця в боротьбі з большевицькою владою у Польщі.

Як провідник ОУН, командувач УПА вмів бачити людей і ліквідувати дезертирство й диверсію ще до її виникнення. Часто тому контролював провідні кадри військових з'єднань, приглядався до кадрів, до їхніх настроїв, боєвості. Перевіряв, аналізував інформацію, звіти про програні бої й інші невдачі. Болюче переживав втрату “Клима Савура”, “Батька” (Грабця) та й усіх. У дуже важких обставинах утримував

спокій та рівновагу. Був релігійний, як і вся його родина, і до всіх конфесій ставився доброзичливо, з вірою, що вони будуть між собою співпрацювати в напрямку українського об'єднання. (Син Юрко навіть в таборах носив на шиї хрестик і не забував молитися).

Треба додати, що Крайовий Провід ОУН Генерал-Губернаторства очолювали Роман Шухевич (провідник), Лімницький (організаційний референт), Іван Равлик (СБ), місто Краків – провідник Василь Солонинка, СБ Мікушка. У Кракові відбувся і Другий великий збір ОУН.

Життя втікачів з-під советської окупації в Кракові було важке. Дещо рятував Допомоговий комітет (голова – др. Горбовий, секретар – Ярослав Старух), який німці невдовзі замінили прихильними собі людьми. Провід ОУН при допомозі сіл Посяння і Холмщини постачав харчі. По селах і містах українських земель та в інших українських поселеннях велися воєнні, політичні й ідеологічні вишколи, організовувалися різні національно-релігійні товариства. В Кракові діяла греко-католицька парохія.

Тріумфом праці ОУН, і зокрема Другого великого збору, був Акт проголошення відновлення української державности 30 червня 1941 року. А в Україну помарширували похідні групи ОУН організувати й закріплювати Українську державність.

Важкі часи після 1944 року для України минулися важко-преважно, і ненависний стрій більшовицький сам себе ослабив та майже знищив. Річниця тисячоліття християнства в Україні принесла воскресіння української державности. Поклін предкам і прапредкам, які тисячоліттями боролись за життя українського народу-нації. Нам, живим, те життя закріплювати. Поруч наших славних героїв пам'ять Коновальця, Бандери, Шухевича і багатьох інших нас зобов'язує до подальшої праці.

*Опубліковано:
Вісник ООЧСУ. – Нью Йорк. – Ч. 6, 1987. – С. 237 – 238.*

Омелян Логуш

КОМАНДИР ЧУПРИНКА НА КОНФЕРЕНЦІЇ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ (Уривки зі спогадів)

Генерал “Чупринка” не був ніколи прихильником ані російського погляду на армію як на механічний інструмент в руках імперіалістичної державної кліки, ані не був він прихильником німецької мілітарної доктрини, в розумінні якої гіпертрофована армія – це вершок політичного розуму і сили народу та натхненник, а часто і реалізатор державної політики у відношенні до власного народу і до зовнішнього світу.

Будучи і революційним політичним діячем, і природою обдарованим та висококваліфікованим старшиною, він розумів як не мож-

на краще питому вагу і мілітарного, і політичного факторів у вивільній боротьбі народу. Не попадаючи в ніяку крайність, він шукав в кожній ситуації зрівноваженого поєднання військового й політичного елементів. В ці часи виняткового підйому та зросту і політичних, і військових сил в Україні він не йшов за ніякими крайностями.

Він не був скептиком серед екзальтованих і політиків і військовиків. Для кожної навіть найбільше логічно побудованої політичної чи військової концепції він завжди шукав “реального ґрунту, щоб знайти межу між теорією і практикою, між уявленням і вірою та конкретною дійсністю. “В це ми віримо і можемо вірити, а це ми можемо і повинні здійснити”.

Роман Шухевич, Волинь, 1943 р.

В листопаді 1943 року на південній Волині відбулися виняткові зустрічі й наради. З Полісся приїхали на інспекційну поїздку Південної військової округи командир Північної групи УПА Дмитро Клячківський – “Клим Савур”, комендант заплілля Ростислав Волошин – “Павленко”, шеф політичного відділу в штабі Північної групи – Яків Бусел – “Галина” та редактор офіційного органу “За самостійну Україну” Йосиф Позачинюк. В той же самий час з’явився в цьому районі шеф Генерального штабу Дмитро Грицай – “Перебийніс”, повідомляючи, що за пару днів приїде і Головний Командир УПА “Тарас Чупринка”.

Через два дні приїхав Головний Командир з невеликим, але дуже добірним охоронним відділом в силі одного роя. Охоронний відділ комплектував командир сам, підбираючи до нього вояків не на око, але перевірених в боях. Цінив у вояків відвагу і мужність. Одягнений в півцивільну скромну одягу, не виділявся Командир нічим від свого оточення. На квартирах і постоях, напевно, ніхто й не здогадувався, що гостить в своїй хаті в особі цього невідомого вояка-революціонера і бойовика, якого тверда рука ще далеко до війни карала найлютіших ворогів українського народу та що дотепер його волею і наказом йдуть в бої тисячі революційного війська на широких просторах від Прип’яті до Карпат.

Але око ніким не розпізнаного Командира не поминуло нічого, що варте уваги. В чудесному настрої Командир ділився спостереженнями і враженнями з дороги, розказував живо і дотепно багато цікавих подробиць. Хвалив високу політичну свідомість, жертвенність і дисципліну волинського селянства, з великим признанням говорив про окремі волинські повстанські частини, що їх мав нагоду зустрічати по дорозі. В Його живій пам’яті не тільки збереглися назви сіл, місцевостей, псевда старшин й організаторів районів, але й зразу склалась правильна оцінка вперше зустрінутих окремих людей, старшин і військових частин. Нам, що були народжені на Волині або довгий час жили й працювали тут, було дуже мило ствердити, що Командир так швидко збагнув тутешні відносини і що ми можемо говорити про всі справи без зайвих вступних інформацій. Це “освоєння” Командира із новими обставинами відбулося не лише в сфері політичних, організаційних і військових проблем, але й у побуті, що мав тут дещо своєрідний характер.

Волинські листопадові наради мали дуже діловий і серйозний характер. Якраз перейшла була широким фронтом через Дніпро Червона армія. Було ясно, що період німецької окупації закінчується і що в історії боротьби УПА відкривається новий розділ. Ніхто не

робив собі ілюзій, що ця боротьба буде легкою. Але серед присутніх панував піднесений і дуже оптимістичний настрій.

Військові, організаційні і тактичні постанови, прийняті тоді, мають для УПА історичне значення. Але ця конференція прийняла не менш важливі і політичні рішення. До таких належить, між іншим, постанова про скликання I-шої Конференції поневолених народів Східної Європи й Азії, що відбулася 21 – 22 листопада 1943 року за участю делегацій тринадцяти поневолених Москвою народів. Скликання цієї конференції домагалися настирливо представники революційного підпілля в Південній і Східній Україні, що працювали в районах з великою кількістю національних меншостей або по сусідству з територіями інших поневолених Москвою народів. На Волині ця справа стала актуальною ще й тим, що у відділах УПА було багато вояків неукраїнського походження, а навіть були вже деякі окремі національні відділи, як

азерейбаджанський, грузинський, узбекський.

“Тарас Чупринка”, визнаючи всю слушність за теоретичною концепцією спільного фронту поневолених Москвою народів, зацікавився зразу чисто практичним питанням. Його цікавило особливо питання, які є реальні можливості поширення повстанських дій на території інших поневолених народів та що можна зробити для цієї справи в УПА.

В найближчі дні він відбув ряд поїздок в місцевості, де стаціонували національні відділи УПА, щоб перевірити їхні військові й політичні здібності до боротьби з більшовиками. Він нав’язував принагідні розмови з вояками і старшинами і зручно та непомітно переключав балачки

Перший зліва – Дмитро Грицай, другий – Роман Шухевич, третя – Катерина Мешко в с. Будараж Рівненської обл., 21-22 листопада 1943 р.

на політичні теми. І тут, подібно як в інших ситуаціях, Його висока культура, товариська вишуканість та вроджений дар співжити з людьми створювали одразу атмосферу вояцької щирости і дружби. В цьому відношенні він був незрівнянний в часі самої конференції, особливо під час перерв чи за обіднім столом. Крім кількох людей, навіть не всі присутні на конференції українці знали, що серед присутніх на конференції сидить Головний командир УПА. Але в усіх, що з ним тоді зіткнулися, лишилося до нього якимось невимовно глибоке почуття симпатії.

А на другий день, коли Командир, покликаний іншими обов'язками, не прийшов на конференцію, ті, що встигли познайомитись за один день та подружити з ним, зразу завважили його відсутність і розпитували, де-то подівся оцей хороший блондин-вояк чи старшина, якого вони навіть імені не могли назвати. І довго ще в Україні будуть питати по всіх хатах, в яких він зупинявся хоч би найкоротшим постоем, чи прийде ще колись в нашу хату на квартиру той гарний вояк чи старшина?

“Тарас Чупринка” посвятив Першій конференції поневолених народів Східньої Європи й Азії цілий день, один день свого недовгого, але такого багатого змістом життя. Цілий перший день, 21-го листопада 1943 року, він просидів серед учасників і гостей, слухаючи зосереджено доповіді і дискусію. А коли ввечері прощався з друзями, вибираючися в далеку дорогу, був вдоволений: “Конференція важна для нас не лише тим усім, що вона практично створить для нашої боротьби сьогодні. Вона переконала нас, що справа спільного фронту поневолених народів – це діло не лише необхідне, але реальне. Ми вибрали правильний шлях. Від сьогодні наша боротьба за самостійність – це не відокремлена боротьба одного народу, а революція на сході Європи й Азії за волю усіх поневолених народів і за новий лад у цій частині світу”. І генерал-хорунжий “Тарас Чупринка” ішов цим шляхом аж до 5-го березня 1950-го р.

Опубліковано:

До зброї. – Ч. 9 (22). – Грудень 1950. – С. 6 – 7.

ІСТОРІЯ ОДНОГО ПОКОЛІННЯ

Виростало воно дітьми в добу Першої світової війни і приглядалося чужим арміям, що марширували по всій Україні.

Революція, Четвертий універсал, Берестейський мир. І вперше: “Вже воскресла”. Опісля драматичні події 1919-20 рр. і кінець великої армії. Вусаті матуристи у вояцьких шинелях і стукіт їх кованих чобіт на коридорах гімназій. Оповідання батьків та старших братів і перші мандрівки в пластових одностроях. Це той кольорит оточення, в якому виростало одне покоління.

Світогляд молодого покоління 30-их років формувався під впливом двох ідейних течій – націоналізму як підстави політичного думання і Пласту як підстави етичного діяння одиниці. Ця норма подвійного впливу мала свою важність не тільки для тих кіл молоді, що формально належала до обох чи тільки до однієї з тих організацій. Ця норма стосується до всієї західноукраїнської молоді взагалі.

Новий стиль життя тієї молоді, що характеризувався ясністю політичних ідеалів, з одного боку, і характерністю, з другого, відбивався не тільки на підпільній діяльності і в легальних молодіжних організаціях суспільно-політичного типу, але теж в спортовому житті, економічній діяльності, навіть в приватному та родинному житті.

Без того щоб ідеалізувати ті часи, треба признати: морально-політичний тиск, який ішов з боку молоді, створював не тільки окреслені форми стилю життя серед самої молоді, але випромінював на все громадсько-політичне життя західноукраїнського загалу в цілому. Чи ж можна дивуватися, що в такому морально-ідейному кліматі виростали люди такої міри, як Г. Пясецький, Білас, Данилишин, Березинський і наймаркантиші з них – Михайло Колодзінський, Зенон Коссака, Дмитро Грицай... і РОМАН ШУХЕВИЧ.

Немає наменшої потреби провадити спори на тему, котра ідейна течія мала більший формуючий вплив на те покоління – націоналізм чи Пласт. Це подвійне батьківство їх морально-політичної структури відбулося опісля в роки великої проби, незаперечним п'ятном.

Шлях цього покоління – це шлях великої більшості тодішньої активної молоді. Пласт, УВО, ОУН – три етапи, що їх треба було перейти. Зразу були це тільки допоміжні пости: тут треба було за кимсь слідкувати, там заховати чи перенести підпільну літературу чи зброю. Все це були, однак, вимоги, які подолати могли молоді люди, що свою

мудрість черпали не з ялових та інтелектуально плитких дискусій в повних цигаркового диму кімнатах львівського Академічного дому.

Воля чи дух? Таке питання так мало цікавило тодішніх активістів, як нині емігрантський спір на тему: “Революція чи тільки протирежимний резистанс”. Тих молодих людей полонювали тоді, як і нині, передусім справа до боротьби, а далі сама боротьба. Ті молоді “люди виростали на тому шляху виконання великого обов’язку: одні падали на ньому, інші маршували далі”. Маршування вперед не було легке. Його етапи – це тяжкий труд поту і крові. Треба було перейти тюрми та концентраційні табори, а в парі з тим треба було вчитися, треба було бути громадянином, фахівцем, спортсменом. Революція тоді й тепер – це не професія, це стан, в якому знаходиться весь народ, стан, невідкличні вимоги якого можуть в боротьбі зазнавати різного насилення.

Саме з рядів такої молоді – твердого характеру, працьовитої і жадібною знання, бойової і вірної взятим на себе обов’язкам вийшов Роман Шухевич, щоб закінчити свій земний шлях останнім боєм як Головний Командир Української Повстанчої Армії. Шлях від юнака Романа Шухевича до генерал-хорунжого УПА “ТАРАСА ЧУПРИНКИ” – це довгий і трудний шлях. Треба було вродитись таким, яким був “Тарас Чупринка”, щоб цим шляхом дійти до кінця.

Вранці в неділю, 5 березня 1950 року, на окраїнах міста Львова загинув в бою з московсько-большевицькими відділами МВД генерал-хорунжий “Тарас Чупринка” – Роман Шухевич, Головний Командир УПА.

Львів, це місто, до якого б’ється стільки українських сердець, за яке пролито стільки благородної крові, це місто, яке ще далі є в центрі історичного спору, це місто величезного труду і найдорожчих могил збагатиться ще однією свіжою, всім українцям дорогою могилою. На вулицях цього міста впав шеф Головного Військового Штабу УПА полковник “Лицар” – Гасин, виконуючи важке підпільне завдання. На окраїнах його впав Головний Командир.

Історична справедливість звеліла, щоб це місто великих та гарячих сердець перед московсько-большевицькими окупантами, цими ворогами України та всього людства, боронили українські вояки-революціонери. Історична справедливість звеліла, щоб на завжди остало: “БУЛО ЦЕ ПІД ЛЬВОВОМ...”

Славної пам’яті Роман Шухевич – стрункий і дужий, простолінійний і справедливий – був з того покоління, що поєднало рішучість характеру та тугість м’язів з ясністю думки та глибоким знанням.

Перейдений ним шлях революційної заправи був для нього тільки кінцевим етапом. Багато великих полководців було зразу тільки простими вояками, і великий полководець української визвольної-революційної боротьби мусів теж бути таким простим вояком.

Вже в своїх юнацьких роках Роман Шухевич вступає до Української Військової Організації і з 1929 р. є членом Організації Українських Націоналістів. Притому не залишає і пластової організації – курінь старших пластунів “Чорноморці” – та спортивних занять. Це зовсім не припадок, що на всіх постах, у всіх заняттях висувається на перші місця, бо чи міг бути іншим майбутній організатор УПА, її Головний Командир, Голова Генерального Секретаріату УГВР, Голова Проводу ОУН і керівник української революційно-визвольної боротьбою в час її найбільшого зросту та поширення?

Мрією Шухевича-студента було військове діло, і він пішов в польську армію здобувати військове знання. Але не судилося йому закінчити офіцерської школи підхорунжих артилерії. Як “політично підозрілого”, його усувають з тої школи, і він виконує військову повинність простим гарматником в одному гарнізоні на Волині. Це одна з найважливіших причин, що Р. Шухевич виїжджає за кордон, щоб там знайти військове знання. Повертається на рідні землі, закінчивши цілий ряд старшинських курсів, до того як першорядний майстер на шаблі та пілот безмоторового літання.

Як дозрілий муж і батько родини обіймає ряд відповідальних постів в ОУН, організує різні фахові курси, служить друзям своїм знанням, досвідом та доброю порадою. В 1934 р. враз з кількома десятками провідних членів ОУН попадає до концентраційного табору в Картузькій Березі, де перебуває до 1936 р. Після виходу з концтабору він примушений на деякий час залишити підпільно-організаційну роботу і переключитися на громадську і легальну діяльність.

Приходить неспокійна осінь 1938 р. На півдні Карпат пробуджується сторіччями неволі приспане українське життя: організується автономна Карпатська Українська Держава. ОУН ще в розладі після роттердамської трагедії. На західноукраїнських землях діє Краєва Екзекутива ОУН. За кордоном Провід Українських Націоналістів не може ще прийти до рівноваги по страшнім ударі, яким була трагічна смерть сл. п. полк. Євгена Коновальця.

З-поза Карпат приходять то фантастичні, то тривожні вістки. Українська преса своїми почасти сенсаційними повідомленнями спричинює не тільки підйом патріотичних настроїв українського загалу, але одночасно і поглиблення хаосу. Ніхто не знає, що властиво діється на півдні Карпат, а ще менше людей знає, яка має бути

постава українського політичного світу до цих подій. Від ПУНу приходять деколи незрозумілі директиви, щоб КЕ ОУН на ЗУЗ стрималася від будь-якого встрявання в закарпатські події. І КЕ ОУН у Львові притримується цих директив, хоч це викликає серед членства організації загальне заворушення.

В такій ситуації Роман Шухевич з великим гуртом однодумців бере ініціативу в свої руки. Дві-три зустрічі – й йому ясно, що треба передусім знати, як на ділі виглядає ситуація на Закарпатті. Вже договорюється з двома друзями, і ці відходять через Карпати. В грудні 1938 р. до Хусту приходять теж Роман Шухевич і в штабі Карпатської Січи обіймає пост старшини для окремих доручень. Це був пост відповідальний, що вимагав побіч знання військового діла великого політичного вироблення, здібности самостійно приймати важливі рішення і такту в поведінці з людьми. Якраз такі прикмети поєднував в собі Роман Шухевич, відомий тоді як чотар Щука.

Поїздки до Праги, Відня, Берліну, нелегальні переходи кордону до Львова, постійні старання, щоб роздобути зброю, – це обов'язки, що їх прийняв на себе чотар “Щука”. Всі, хто мали щастя пережити карпатську епопею, ніколи не забудуть сміливих плянів чотаря “Щуки”, його рішучости та оптимізму. Скільки разів його веселі завваги та його самопевність рятували критичне положення! Він, так як і шеф військового штабу “Січи” полк. Михайло Колодзінський – “Гузар”, належали до тих тверезо думаючих, що в існуючій тоді ситуації на Закарпатті бачили тільки надзвичайно сприятливі умови, щоб розгорнути власні збройні сили. Зате вони оба відкидали будь-яку політичну гру, бо вона, на їх думку, тільки створює непотрібні, а то й шкідливі ілюзії.

Неактивність ПУНу, від рішень якого залежало дуже багато, він намагається переламати безпосередньою акцією так, як це було осінню 1938 р. у Львові. При кінці грудня він їде до Львова, щоб зацікавити кола “Молодої Громади” (західноукраїнської організації комбатантів) справою озброєння Карпатської Січи. Це вдається йому блискуче. Українські економічні установи у Львові заявляли готовість негайно дати до розпорядження штабу Карпатської Січи поважні грошові засоби, що б могли вистачити, щоб озброїти 5[000] – 6000 вояків. Потрібні старшинські кадри та спеціалісти мали бути перекиннені із ЗУЗ. Тільки нерішучість ПУНу, якому було передано всю цю справу до остаточного рішення, перешкодила, що справа не була в час реалізована.

Чотар “Щука” їздив до ПУНу, старався роздобути зброю через різні фірми, і справа озброєння КС почала поволі налаштовуватися.

Він якраз був тим, що всю свою увагу присвятив роздобуванню зброї, і він був теж тим, що спротивлявся мобілізації кадрів, як довго не було потрібної зброї та вивінування. Ці його прикмети тверезого калькулятора і така методика праці при організуванні війська пізніше мали заблискнути в усій своїй силі. На Закарпатті це ще не сталося, бо події не хотіли ждати і заскочили всіх драматичними днями половини березня 1939 р.

Приділений до частини штабу у Великому Бичкові, завданням якої було організувати головний центр спротиву на Гуцульщині (полк. Єфремов, пор. Чорний, чот. Щука і чот. Кетровський), Роман Шухевич – “Щука” опиняється сам-один в занятому вже угорськими частинами Бичкові. Спроба пов’язатися з Хустською групою (полк. Колдзінський – “Гузар”, полк. Філонович, сот. Тацинець, пор. Сулятицький, чот. Волянський і хор. Гуцул) йому не вдається, бо ця група була примушена відступати горами. Цей факт продовжує марш цієї групи, так що угорські моторизовані з’єднання вспівають обсадити долину Тиси. Чотар “Щука” укривається в одній жидівській родині, яка допомагає йому вночі перейти річку Тису до Румунії.

Вибух Другої світової війни застає Романа Шухевича на зв’язковому пості в Гданську. Німецький наступ на Польщу закінчився так скоро і негайно, що ОУН та її Провід не могли відіграти в ньому жодної ролі. Політична ситуація змінилася остаточно: західньоукраїнські землі знайшлися в складі УССР. Було ясно, що події нас заскочили вже вдруге. Якраз ті члени ОУН, що були на Закарпатті, прийшли до переконання, що втретє те саме не сміє повторитися.

Роман Шухевич – “Тур” переїжджає до Кракова, де з усією енергією віддається справі організування вишколу старшинських кадрів. Сам переходить курс вищих старшин. Але химерна доля рішила, щоб сотник “Тур” обняв пост заступника коменданта Українського легіону. Він належить до тих, хто перший увійшли до звільненого Львова. Опісля прийшло інтернування за німецькими дротами. Ще раз пробує сотник “Тур” взяти зброю, і ця спроба кінчиться невдачею. Підготовка пляну перемаршу з Білорусі на Волинь кінчиться арештом всіх старшин куреня і наказом всіх їх розстріляти. Вже у Львові, куди перевезено цих старшин, одному сот. “Турові” вдається зі зброєю в руках вийти з оточення гестапо. Погоня за “Туром” відволікає виконання езекуції на решті старшин і опісля допроваджує до їх звільнення.

Майор “Тур” переходить зразу до вишкільної команди УПА. Зі створенням Головного Командування УПА як “Тарас Чупринка” в ранзі підполковника перебирає пост Головного Командира УПА. В серпні 1943 III Надзв. великий збір ОУН обирає його на Голову Проводу.

Це обдарування старого революціонера двома найвищими постами у визвольно-революційній боротьбі було тільки формальним легалізуванням керівництва всім визвольним рухом, яке фактично існувало вже декілька місяців перед тим.

1943 рік в історії українських визвольних змагань – це переломний рік. Провід ОУН знаходиться в руках досвідчених людей, УПА дістає на Головного Командира здібного військовика і тактовного політичного керівника. Основно змінюються тоді теж вся революційна політика та зв'язана з нею політична тактика. Наслідки керівництва досвідченою рукою Романа Шухевича видні дуже скоро. В умовах боротьби двох окупантів за володіння над Україною Головний Командир УПА обрав трудний шлях боротьби на два фронти, шлях, який тоді єдино логічно існував. Це ставило Головне Командування перед дуже важке завдання – спиратися в тій боротьбі виключно на матеріальні та людські засоби, які могла дати сама Україна. Для мобілізації тих сил треба було залишити віджилі методи боротьби в оперті тільки на організаційні кадри, а перейти на методи в оперті на народні маси. Це було зроблено з найбільшою послідовністю. В УПА увійшли українські патріоти доброї волі, що рішені були збройно боротися за Українську Державу. На командні пости призначувало тільки людей з відповідними моральними та фаховими кваліфікаціями. Збройна сила всього народу стала реальним фактором.

Разом з перероставшою визвольної боротьбою на маси перепроваджено теж матеріальну мобілізацію. Кожний тиждень приносив нові успіхи. Мобілізовано тоді спеціалістів-техніків, господарників, поставлено на висоті завдань санітарну службу, поширено освідомлюючу працю. Залишені всі спекуляції на політичні несподіванки і всю увагу присвячено організуванню моральної та матеріальної бази для революційно-визвольної боротьби, розрахованої на довгі роки і опертої виключно на власні сили українського народу. У всьому було видно, що довгорічний досвід невдач не пішов на марне, що Україна знайшла нарешті свого правдивого провідника в боротьбі.

Головний Командир УПА не обмежився тільки до керування військовими операціями. На ньому лежала теж вся відповідальність за розвій революційної боротьби, за внутрішню та зовнішню політику воюючої України. Він допровадив до створення понадпартійного найвищого політичного керівного центру – Української Головної Визвольної Ради. Він допровадив до замирення на другорядних фронтах боротьби – на польському, угорському, румунському. Тільки один рік його керівництва дав такі наявні успіхи в боротьбі і створив такі тривкі підстави для її продовжування, що було зовсім природно, що

на I Великому зборі УГВР “Тарасові Чупринці” був доручений пост Голови Генерального Секретаріату УГВР. Тим закріплено в одних руках всю цивільну та військову влади підпільної України.

Сім років керівництва генерал-хорунжого “Тараса Чупринки” найкраще довели, як правильною була сама його концепція провадження визвольної боротьби, опертої тільки на власні сили українського народу. Ціла структура визвольно-революційного фронту, створена в умовах важкої боротьби з могутнім ворогом, і керівні органи цього ж фронту цілковито себе оправдали. Це найбільший успіх Головного Командира, і цей успіх для нього найтриваліший та найкращий пам’ятник!

Є люди, що ні за свого життя, ні після смерти не потребують похвальних слів і величання титулами. Вони мають свій життєвий шлях труду, що краще говорить про них, як найбільша кількість вишуканих похвальних фраз. Чин і труд генерал-хорунжого “Тараса Чупринки” – Романа Шухевича, Головного Командира УПА, продовжуються далі його наслідниками. Цей чин і труд найдуть своє завершення в остаточній перемозі, яка напевно прийде!

І в останній хвилині його життя доля йому востаннє усміхнулася: вона дозволила йому впасти лицем, зверненим на вежі міста, яке дороге кожному українському серцю.

А в історії України крицевими літерами залишаться символічні слова: “БУЛО ЦЕ ПІД ЛЬВОВОМ ВРАНЦІ В НЕДІЛЮ, 5 БЕРЕЗНЯ 1950 РОКУ”.

*Опубліковано:
До зброї. – Ч. 8 (21). – Листопад 1950. – С. I – IV.*

Петро Дужий

ДЕЯКІ РИСИ ХАРАКТЕРУ РОМАНА ШУХЕВИЧА

Авторові цих рядків у 1944 – 1945 рр. днями й тижнями доводилося бути разом, спілкуватися, обмінюватися думками з Романом Шухевичем – Провідником Організації Українських Націоналістів на Рідних Землях і Головним Командиром Української Повстанської Армії.

У пам'яті й досі збереглися різні епізоди з того часу, котрі певною мірою можуть бути ілюстративним матеріалом для історичних досліджень, а загалом – цікавою інформацією для читачів.

Незважаючи на те, що Роман Шухевич у структурах ОУН і УПА посідав найвищі становища, у контактуванні з людьми він був завжди врівноважений, коректний, відвертий. Головнокомандувач також був вельми витриманою людиною. Він ніколи не підвищував голосу, хоча інколи як військовикові і годилося б давати інструкції та пояснення, а передовсім накази, більш акцентовано (тобто з деяким притиском). Підлеглі в бойових умовах, у військових середовищах зверталися до Шухевича словами “друзе Командир”, а в кадрах ОУН – “друзе Провідник”. Але у різних випадках і за бойових, і небойових умов усі бачили в ньому головним чином керівника, а відтак громадянина з незвичайно високим авторитетом.

Якось стало звичним, що на засіданнях і нарадах Головного Проводу ОУН до приміщення Шухевич заходив останнім, і тоді без команди всі присутні ставали “на струнко” і стояли доти, доки Провідник не підходив до свого крісла і не просив сідати. Авторові цього нарису в 1934 році Зенон Коссак, який зустрічався з Першим Провідником ОУН Євгеном

Роман Шухевич (зліва) та Осип Дяків

Коновальцем, оповідав, що й полковника учасники нарад вітали вставанням “на струнко” без команди.

Не вникаючи в суть справи, міг би хтось висловитися про це як про звичайний ритуал, але воно не так: усі члени Проводу ОУН, до радники й помічники шанобливим ставленням до Провідника, отим зовнішнім виявом підкреслювали свою лояльність, своє палке бажання працювати й боротися саме під командою Романа Шухевича. Хай би тут дослідники людської психіки висловили свою думку, але, гадаю, і непосвяченому зрозуміло, що пошана до Керівника його ж самого певною мірою надихає, підносить на душі та окрилює. Цього неписаного правила неухильно дотримувався навіть перший заступник Шухевича – політичний референт Проводу Маївський – “Тарас”, який, звітуючи Провідникові, по-військовому ставав “на струнко”.

Роман Шухевич був високоосвіченою особою. Він розумівся у всіх дисциплінах військової справи, у теоретичному та практичному плані, в організації збройних сил. Провідник ОУН прекрасно знав історію України та всесвітню історію, літературу, мистецтво, музику. Крім своєї рідної – української, а також польської та німецької, Шухевич чудово знав старослов'янську, латинську та старогрецьку мови. Проте своїми знаннями він ніколи не чванився, висловлюючись про них аж надто скромно. Добре запам'яталося: Роман Шухевич мав різні псевда, фіктивні прізвища, бо такі були вимоги суворої конспірації. Певний час він користувався псевдом Чернець. Якось ніби випадково він запитав: чому родовий відмінок (а щоб не було непорозуміння, назвав той відмінок ще й латинським терміном: *casus genetivus singularis*) від слова чернець – ченця (діалектична форма того слова в Галичині ще й досі звучить “чернця”, тобто літера “р” не випадає). Запитуючи, Провідник зразу ж і зробив висновок: “Знаєте, друзі, треба неодмінно запросити доброго мовознавця, аби пояснив нам, щоб ніякі сумніви не закрадалися у наші голови”. Як скромно це було висловлено: є лінгвісти, вони щодо мови найбільше компетентні, отже, від них треба нам усім набиратися мовознавчих знань.

Або ще такий епізод. Шухевич радо перечитував матеріали, що їх готували до друку. Одного разу йому до рук потрапила чернетка статті, в якій було слово чужого (грецького) походження написане “переферія”. Шухевич здивовано подивився на молодого автора, що подав Провідникові машинописний текст. Каже: “Здається, ви помилилися, бо треба писати “периферія”. Автор почав тут же виправляти. А Шухевич йому: “Ви спершу загляньте у словник, його уклали вчені люди – мовознавці, а нам до них треба завжди прислухатися”. Є ще багато різних епізодів, які свідчать про широкий, можна сказати,

енциклопедичний діапазон знань того славетного політичного Провідника і прекрасного військовика.

Роман Шухевич чи не найбільше дбав про рядове стрілецьтво УПА. Він часто нагадував, щоб своєчасно посилати в загони УПА націоналістичну підпільну літературу, щоб проводити в чотах, сотнях, куренях політичні заняття, аби таким чином наше славне вояцтво підтримувати на душі. І не лише це – Шухевич наголошував на тому, щоб виховувати наших військовиків добрим прикладом.

Згадаю такий епізод. Улітку 1944 року сотня “Левів”, командиром якої був сотенний “Дир”, будучи в Карпатах, перехворіла, втратила боєздатність. Майже всіх переслідував важкий шлунковий дискомфорт. Сотня перемаршувала аж у Бібреччину (тепер Жидачівського району) у Юшківський ліс, що на захід від села Дев’ятників. Там під наглядом медиків стрільці проходили лікування. Вислід був добрий, бо майже всі видужали, але залишилося десь зо два десятки “і хворих, і вже не зовсім хворих”, яких медицина називає реконвалесцентами. Для них було ще спеціальне харчування.

У той час Головний Командир УПА разом з автором цієї статті, з Йосипом Позичанюком – “Шугаєм”, Петром Федунем – “Полтавою” і ще з півтора десятком охоронців подався у нічний час у зону розташування сотні “Левів”, з якою в лісі й заночували. Вранці сотенний наказав спорудити з гілляччя щось на зразок стола, ще й накритого скатертиною, на якому поставлено сніданок для двадцяти осіб, тобто для Головного Командира і прибулих з ним. На сніданок подали білий хліб із маслом, каву з молоком. Тоді Шухевич дав команду: оці сніданкові порції віддати стрільцям-реконвалесцентам, а для гостей подати звичайні стрілецькі пайки. А сотенному пояснив: “Ми всі наражені на невігоди. Ті невігоди несуть однаково і стрільці-рядовики, і командири, а особливо опікуватися треба хворими і тими, що до здоров’я повертаються”. Шила в мішку не втаїти. Стрільці сотні “Левів” усе те бачили. Вони і не знали, що це Головнокомандувач УПА, хоч здогадувалися, що якийсь вищий військовий чин, бо наказує сотенному. Але насамперед в тому командирові вони бачили свого брата, свого друга, свого батька. “З таким і жити добре, і вмирати не страшно”, – говорили стрільці між собою. Ось який був Роман Шухевич, генерал “Тарас Чупринка”!

Будучи в ув’язненні на Колимі й дізнавшись про смерть Романа Шухевича, з яким у найтривожніший час національно-визвольної боротьби разом бути доводилось, автор цього нарису склав сонет (опублікований згодом у збірці “Розкуте слово”, виданій 1980 р. в Мельбурні (Австралія) “На смерть Головнокомандувача”:

Пронизливо прорізає скорострільний крик –
Упав в бою нерівнім сокіл-сизокрил.
Здригнувсь, завмер насупленого неба схил,
Закам'янів тривожний день. Чолом поник
В глибінь задум столітній бір старий. Од сил
Жорстоких орд завзяту юнь, мов вартівник,
Беріг. Лице закрив одвічний мандрівник
Небес і потонув за обрієм могил.
Нескорений Твій Дух – борцям дороговказ.
Ти кров'ю, Генерале, написав наказ,
Найкращий за життя, тривогами багате:
“Боріться! Хай росте, міцніє, процвіта
Вітчизна вільна – Україна золота!
Для Неї жити нам, за Неї померати”.

*Опубліковано:
Дужий П. Українська справа / Упор. Васюта І. – Львів, 2001. –
Т. 1. – С. 470 – 473.*

РОМАН ШУХЕВИЧ ЯК ПРОВІДНИК, КОМАНДИР, ЛЮДИНА

Я вдячний Божому Провидінню, що дозволило мені йти в тому бурхливому воєнному часі рам'я в рам'я протягом майже цілого року з Романом Шухевичем в тому поході до ВОЛІ.

Не буду затримуватись над його біографією, над його чинами, які в більшості відомі, а постараюсь переказати деякі цікаві фрагменти-епізоди з того часу цієї небувалої людини, що залишилися у моїй пам'яті.

ШУХЕВИЧ ЯК ПРОВІДНИК

З першої зустрічі з Р. Шухевичем зауважувалося у ньому щось могутньо-сильне й мимоволі набиралося до цієї людини поваги, відчуваючи, що це не звичайний старшина, яких у кожному війську багато, але що це провідник.

Роман Шухевич не потребував дорадників, не потребував робити засідань, щоби винести певні рішення чи висновки. Це була людина-провідник, який з місця вирішував все, беручи на себе повну відповідальність.

Це була людина з надзвичайною відвагою, незламною силою духу. З приїздом до Нойгаммера з перших уже днів Роман Шухевич побачив, що німецьке командування не дотримується домовлень, погоджених із Головним Німецьким Військовим Командуванням, які призначили сотенних і чотових німців, залишаючи за нашими старшинами позиції лише роевих. Курінь “Ролянд” був змобілізований дещо пізніше, і змобілізовані йшли уже до нього за наказом Шухевича не під своїми іменами, лише під псевдонімами, бо Шухевич уже тоді передбачав, що доведеться йти йому зі своїми вояками в підпілля, то щоби надалі не потерпіли їхні родини.

Шухевич, простудювавши точно історії різних партизанських армій, знав, що у партизанських відділах важливим є мати потрібну кількість висококваліфікованих старшин, тому вишкіл куреня “Нахтігаль” з першого дня поставив він в такій площині, щоб навіть кожний стрілець міг керувати більшими військовими одиницями. Бо ж висилаючи навіть маленьку групу з певним завданням, між ними мусив бути один старшина, який міг би в кожній ситуації давати рішення і накази.

Вдалось мені відшукати 60 учасників з ДУН, які влились в УПА. Виявилось, що, крім кількох, які були в дипломатичній місії чи до спеціальних завдань, більшість (80 відсотків) були в різних військових головних штабах УПА, а решта – переважно командири куренів.

Друга надзвичайно важлива річ – це було підпорядкувати УПА своєму українському урядові. Завдяки Романові Шухевичу – “Тарасові Чупринці» була створена УГВР, яка wraz з армією УПА містилася на рідних землях. Чимось подібним сусідня Польща похвалитися не могла: маючи предосить старшин включно з генералами, їхня Армія Крайова (АК) була підпорядкована екзильному урядові, який сидів у Лондоні, а інші відділи не були охоплені ані одним проводом чи урядом. Тому їхні дії не були скоординовані, а їхня боротьба в більшості була спрямована на поборювання нашого підпілля.

Після війни в американських військових академіях впровадили як новий предмет – “Партизанська боротьба”. Особисто мені відомо, що у Військовій летунській академії в Колорадо-Спрінгс як найкраще зорганізовану підпілну армію Другої світової війни вивчали історію Української Повстанської Армії.

ПРИСЯГА КУРЕНЯ

На присягу приїхали до нас із Проводу Організації з Кракова Микола Лебець і полк. Гасин. Привіз їх із Кракова полк. Олькен – представник німецької армії і ще один німецький підстаршина-шофер. По дорозі з Кракова до Нойгаммеру Олькен дав Лебедеві зміст присяги, щоби він ознайомився з її змістом. Там було написано, що курінь присягає на вірність Німеччині і фюрерові, що суперечило домовленості. В Нойгаммері Лебець зараз же скотактувався з Шухевичем та поінформував його про зміст присяги. Шухевич з місця зреагував і заявив, що “присягати на такий зміст не сміємо і мусимо внести протест”. Щоби Шухевича залишити з вояцтвом, протест зложили Лебець з Гасином перед командою куреня, перед Герцнером, Оберлендером і полк. Олькеном. Після протесту зміст присяги був змінений згідно із домовленням.

Арешт Бандери і Тимчасового Уряду, після захоплення Вінниці, курінь “Нахтігаль” відійшов до недалекої місцевості Юзвин на відпочинок. Там ми дізналися про арешт наших провідних членів ОУН, в тому числі і Степана Бандери та прем’єра новоствореного уряду Ярослава Стецька, як і про те, що Галичину прилучено до Генеральної Губернії (GG). З огляду на такі події Роман Шухевич, як командир Дружин Українських Націоналістів, зразу подав головному командуванню німецької армії гострий протест, що “внаслідок арешту

Державного Правління України на чолі з її прем'єром Ярославом Стецьком та арештом Провідника ОУН Степана Бандери українські курені не можуть залишитися при німецькій армії аж до часу їхнього звільнення”.

Це був надзвичайно відважний виклик Німеччині в тому часі, чогось подібного ніхто не відважився зробити. Ми були свідомі того, що німці нас не розстріляють, не маючи на це права, бо ми присягали не Німеччині, ані Гітлеру, лиш Україні. Але ми були готові до того, що усіх нас запроторять в концтабори, на що вони мали право. Епізод цей впевнив Шухевича ще більше, що доведеться подальшу боротьбу провадити підпільно не лише проти Советського Союзу, але і проти Німеччини.

ЩЕ КІЛЬКА ПРИКЛАДІВ З БІЛОРУСІ

Усі чотири сотні завантажено в залізничні вагони, і поїзд рушив на схід, не в Україну, а на Білорусь. Ранком 23-го березня 1942-го року транспорт задержався на міській станції уже на території Білорусі. Там мали залишитися на цілий день. Дійшло тоді там до гострих суперечок помежи Шухевичем і Побігущим, з одного боку, і т. зв. “авзіхтсофіцером” гавптманом Мохою, з другого. Обидва наші старшини переконували Моху, щоб він дозволив нашим хлопцям піти до міста. Моха абсолютно не хотів на це погодитися, тому що немає ще точних інструкцій і т. п., та найважливіше те, що ми на ворожій території, та й до того ще заборонив співати, щоб не видавати, що ми не німці. Не допомогли переконання наших старшин, що це не є ворожа територія для нас, та й що фронт ще далеко перед нами.

Та через півгодини проти заборони Мохи службовий старшина оголосив, що “з дозволу команди куреня всі старшини, підстаршини і стрільці, за винятком чоти поготівля (службової), можуть вийти до міста на цілий день. Крім того, залишається ще чота службова для охорони транспорту”. Це було рішення сотника Шухевича.

СПРАВА КОНТИНГЕНТУ

Відносини поміж нашим штабом та “авзіхтсофіцером” гавптманом Мохою погіршувалися під кінець 1942-го року. Особливо завзявся був Моха на майора Побігущого, а ще більше на сотника Р. Шухевича. Цілі томи доносів на них виходили з канцелярії Мохи до штабу бригади. Справа ще більше загострилася, коли сотня Шухевича відмовилася виконувати наказ Мохи асистувати панам із “Ві-Ко” (Віртшафтскоммандо) при здиранню контингенту, до того ще з

голодного населення. Тоді сотник Шухевич заявив, що він не пішле жодної сотні до такої функції, “тому що нас прислали сюди не грабувати, а воювати”.

Моха тоді у відплату перешкодив звільненню з недалекого табору полонених наших українців (45 хлопців), що були мобілізовані до советської армії, а хотіли влитися у наш курінь.

ШУХЕВИЧ КЕРУЄ РЕВОЛЮЦІЙНОЮ БОРТЬОЮ

Як уже було згадано вище, Шухевич з приходом до куреня “Нахтігаль” передбачав, що доведеться йти в підпілля для боротьби як з німцями, так і з советами. Дозволю собі ствердити, що уже в тому часі Р. Шухевич керував революційною боротьбою в краю. Хай на це послужать такі його накази.

Після Різдва 1942-го року Костянтин Таланчук на доручення Шухевича від’їжджає додому. Як це сталося? Одного дня сот. Шухевич викликав його і Данилова до канцелярії і сказав їм: “Тепер є нагода – тікайте до Галичини. Як заїдете щасливо на місце, напишіть до мене, і я пов’яжу вас зі сіткою”. За два дні вони виїхали. Таланчук щасливо дістався у свою Золочівщину. Знайшов працю в аптеці, одержав усі легальні папери-документи. Написав до сот. Шухевича. По трьох місяцях дістав організаційний зв’язок з призначенням на Окружного коменданта військової Самооборони Золочівської округи. Першим його завданням було підшукати повітових командантів і їх заступників самооборони. Перебув він на тому становищі до серпня 1943-го року, потім був заарештований німцями і запроторений в концтабори.

ІНШИЙ ПРИКЛАД З БІЛОРУСІ

Сотник Роман Шухевич, як відповідальний не лише за ДУН, але за революційну боротьбу українського народу, коли прийшов час виступати збройно проти загарбників, висилає 1942-го року поручника Василя Сидора – “Шелеста” на Волинь підготувати умови для організації УПА. Василь Сидор як член Проводу ОУН на ПЗУЗ (північно-західних українських землях) уже в 1937-му році організував на Волині військові загони “Вовків”, маючи там уже частину довірених людей, з яких в 1942-му році починає творити військові з’єднання УПА.

ШУХЕВИЧ ЯК КОМАНДИР

Загальноприйнято, що військові старшини за найменші провини ставлять вояків до карних звітів. Якщо винні, тоді одержують відповідні кари згідно із військовими законами. Та, на жаль, часто вони забувають, що під час війни немає касарняних кар. Тоді він “винен” або “не винен”. Якщо винен, тоді є лиш одна кара – кара смерті. Тому немало наших вояків загинуло подібною смертю під час останньої війни цілком невинно.

Іншим командиром показав себе Шухевич. Він не послуговувався виключно військовими законами – він пов’язував проступки з реальною дійсністю та користю, а не віддавав винних покаранню. Наведемо декілька прикладів.

Шухевич зі своїм куренем “Нахтігаль” увійшов до Львова 30-го червня 1941-го року, о годині 4:30 ранком. Під час збірки вояки одержали суворий наказ від свого командира сот. Р. Шухевича: “Не виконувати жодних наказів німців чи командирів інших частин, крім наказів наших частин. І ще один: “Не беріть нічиєї крові на свої руки. Не допускайтеся жодних злочинів чи пімсти на наших ворогах, поляках чи жидах. Це не наша справа займатися тим”. А його наказ для нас був святим обов’язком.

Після виконання наших завдань одержали ми однотижневу відпустку від 1-го по 7-ме липня на відпочинок. Маючи стільки часу на дозвілля, у кожного з нас було бажання відвідати рідну хату і родину. Пішов Василь, стрілець першої сотні, до сот. Шухевича з проханням дати йому дозвіл хоча на кілька годин відвідати родину, яка проживає недалеко Львова. Шухевич посварив його і сказав: “Що, ви хочете порозходитися мені по селах, як у 18-му році?!” Після того уже ніхто не мав відваги іти до нього просити відпустки.

Пригадаю і про випадок зі мною. Після зайняття Вінниці пішли ми на відпочинок до місцевості Юзвин. Наступного дня довідалися, що недалеко від нас, у селі Медвеже Вушко, квартирує група дівчат з похідної групи, якою керує Уляна Дида (Целевич). Ми були добре знайомі з нею ще з дому. Не питаючи нікого о дозвіл, пішов я зразу відвідати їх. Було там дівчат близько півсотні, заквартирували в клубі. Погостили мене обідом, після якого Уляна просила мене, щоб я пішов з декількома її дівчатами в ліс, бо вони, побачивши у мене машину-пістолю, не дають їй спокою – так страшенно бажають постріляти собі з неї. Пішли ми в недалекий ліс. Набоїв було у мене достатньо. Навчив я їх, як послуговуватися пістолем: віддав їм дівчатам і сказав: “Стріляйте”. Дівчата як зробили ураганний вогонь, немов зі скоро-

стріла, так що його почув аж у Юзвині Шухевич. Він, знаючи, що в тій околиці, де стрілянина, заквартирувала дівоча похідна група, не відаючи в чому справа, прибіг ще з одним на перевірку аж біля лісу, в якому чули стрілянину. Побачивши там мене і Уляну, не підійшов до нас, лиш завернув до місця постою. Про це я довідався аж в Німеччині від Уляни, про що сказав їй Шухевич уже значно пізніше.

А це ж була фронтова зона! За військовими законами Шухевич повинен був поставити мене до карного звіту за залишення відділу без дозволу. В такому випадку суд був би безоглядним. Але Шухевич побачив, що мій вчинок може принести більше користі, ніж зла, тому він до нас не зайшов, щоби бути “чесним” перед куренем, ніби то про це нічого не знав.

Після протесту, який зложив Шухевич до головного командування німецької армії, нас роззброїли і повернули знову до Нойгаммеру. Атмосфера в таборі ставала ще більш напруженою, ніхто не знав, що станеться з куренем. Зднервованість, невідомість завтрашнього дня відчувалися не лише межі старшинами, але і між вояцтвом. Трапився тоді цікавий епізод. Подам його так, як розповів мені про нього стрілець Василь.

“Сидячи так безчинно, почало це дуже погано впливати на психіку. Чимраз частіше почали снувати різні плани, не застановляючись навіть над їх наслідками. Мав я дуже доброго друга Василя Королишина, і ми обидва почали укладати план втечі. Полягав він у тому, що передбачалося дістати ключа від амуніційного маґазину, вночі викрасти удосталь амуніції, озброїти нею цілу групу, яка мала рушити в Україну до дальшої боротьби за нашу свободу. На це діло готовими було 16 хлопців із Бережанщини та близько дванадцяти з Підгаєччини. Дістали уже навіть ключа від маґазину. Все було готове до акції, та не дійшло до здійснення через яблука.

А було це так. У Нойгаммері в тому часі було сутожно з харчами – хлопці просто недоїдали. Одного вечора кілька стрільців заскочили до одного господаря в сад, наїлися досхочу яблук, ще й додому принесли повний мішок. Та тут зайшла проблема, де їх сховати, бо припускали, що господар прийде зі скаргою, зроблять обшук, і як знайдуть – буде біда. Суду їм не оминати. Але позбутися уже готових яблук також було шкода. Тоді прийшла думка Королишинові, щоби заховати їх в кімнаті нашого сотенного Василя Сидора – “Шелеста”, бо у старшин шукати не будуть.

Як запланували, так і зробили. І дійсно, прийшов господар зі скаргою, зробили обшук досить побіжний, яблук не знайшли. Але сотенний Сидор припускав, що це мусило бути ділом наших хлопців,

а тому що він приятелював з Королишином, почав з ним говорити по-приятельськи та просити його, щоб розказав йому правду, що діється в курені, бо вони, старшини, нічого не знають, а то не раз може нанести великої шкоди, та що він все це, що почує, залишить виключно для себе. От хоча би з тими яблуками. Він певний, що це наше діло, то хоч би сказали, де їх заховали. Тоді Королишин розказав йому всю правду: про план втечі, про те, що вже є готова озброєна група вертатися в Україну, а щодо яблук, то показав йому, що вони в нього під ліжком. Немало було сміху з того.

Та скоро про цей їх план довідався сот. Шухевич. Прикликав він нас до себе. Королишин і я переповіли йому точно про все, бо ж крутість і брехні Шухевич не визнавав. Вислухавши нас, на наше превелике здивування, Шухевич не те що не притягнув за таке до карної відповідальності, не зганьбив навіть, ані не скартав, а ще й похвалив за помисли та за бажання подальшої боротьби з нашими ворогами. Але рівночасно застеріг, щоб на майбутнє знали, що є хтось, хто за нас думає та відповідає, та якщо зайде така потреба, тоді дістанемо наказ від проводу, що робити, а особисті безвідповідальні наміри, приміром, як запланована спроба втечі, можуть лише нанести величезної шкоди. Ми зрозуміли і засоромлені відійшли”.

ПРИКЛАД З БІЛОРУСІ (З РОЗПОВІДІ А. ФЕДИШИНА)

“Ранньою весною 1942-го року в Білорусі наші станиці були загрожені постійними нападами советських партизан. Під час вартівничої служби треба було обходити весь час наші пункти, а щоб їх обійти, тривало це дві години часу. Було зимно і мокро, тому скоро втомлювались. Зверхник наш мав у відділі двох зі своєї родини, тому часто заставляв хлопців позачергово вартувати. Було мені вже забагато тої позачергової служби. Харчовим у нашій сотні служив Антін Шпитак. Одного такого зимового дня, коли я був на службі, налив мені повну польову фляжку мадярського рому. Підпив я собі його досить, щоб загрітися. Та несподівано прийшов службовий старшина на інспекцію. Ним тим разом був сот. Роман Шухевич. Я зразу втік через вікно. Але Шухевич як лиш прийшов на вартівню, то зразу зорієнтувався, що тут щось негаразд, зачувши алкоголь, який уживати під час служби було суворо заборонено. Шухевич якось довідався, що то я “підкріплював” себе ромом. Після служби покликав він мене до себе на приватну розмову. Просив розповісти йому всю правду.

Розповів я йому про протегування зверхником своїх з родини, а тому що холод був надто докучливим, то мусив рятувати себе ромом.

Після цієї розмови Шухевич подякував мені, і уже не було більше дискримінації з боку зверхника”.

ШУХЕВИЧ ЯК ЛЮДИНА

Наближалися Різдвяні свята 1941-го року. Шухевич звернувся до стрільців і старшин, щоби кожної п'ятниці відмовляли собі масла і консервів, щоби заощадити їх на святковій подарунки потребуючим. Перед святами Шухевич вибрав одного стрільця зі Стрийщини, дав йому відповідні інструкції і вислав з двома валізами, наладованими маслом, консервами та іншим добром, до Берліна, щоби передати це пані Ярославі Бандері та іншим паням, що були в тому часі конфіновані. Стрелець виконав завдання, хоча дорога в тому часі була досить небезпечна.

На Білорусі учасники куреня чим могли старалися помагати місцевому населенню, хоча це було строго заборонено. Шухевич знав про таку співдружність, але він знав, що наші хлопці тим способом знаходять собі прихильність населення.

Шухевич не мав ненависті до наших ворогів. Хай послужить такий випадок. В одній місцевості на Білорусі був дитячий гуртожиток. Були в ньому головно заморені голодом російські діти. Шухевич звернувся до вояків відділу, який там стояв, щоби відмовляли собі дещо з їди та щоби рятували тих голодних дітей.

Шухевич був надзвичайно релігійною, сентиментальною та музично обдарованою людиною. Часто ми, старшини, після занять вечорами заходили до кімнати Шухевича. Не раз пізно він, втомлений, клався спати і в нашій присутності ставав на коліна та молився. Ми часто в тому його пізніше наслідували.

Одного разу більша група нашого вояцтва зайшла до військового казино, т. зв. “солдатенгайм”. Там було фортепіано. Шухевич засів до нього і цілий вечір грав наші пісні, а вояки підспівували. Перед відходом на прощання заграв він німецьку дуже сентиментальну пісеньку, яка в тому часі була улюбленою піснею німецьких вояків, – “Іх гат айн камераден...” (“Сьогодні мав я доброго друга, а завтра він загинув...”). Присутні німці сиділи мов зачаровані, а наші сказали їм лиш “добраніч” і відійшли.

Машерують добровольці

Слова і музика Романа Шухевича – Чупринки

Машерують добровольці,
Як колись ішли стрільці,
Сяють їх шоломи в сонці,
Грає усміх на лиці.

Приспів

Хто живий, хто живий,
В ряд ставай, в ряд ставай
Визволяти-здобувати
Рідний край!

Тільки зброя дасть нам волю.
Гей, юначе, не барись!
В тихих водах ясні зорі
Знов засяють, як колись.

Приспів:

Хто живий, хто живий...

Вже не буде ворог лютий
Розпинать на хрест батьків.
Ні, не влиє він отрути
В чисті душі юнаків.

Приспів:

Хто живий, хто живий...

Перед нами, молодими,
Простелився волі шлях.
Пісня лине в небо синє,
Переможно має стяг.

Приспів:

Хто живий, хто живий...

Шухевич вболівав за те, що наш Легіон не мав своєї маршової пісні, на які наші попередники Усусуси були такі багаті. А це тому, що у них була “Муза”, були поети, малярі, письменники, музикологи, які лиш над тим працювали. У нас їх не було, і не було навіть часу на

те. Тому, як нас завернули з фронту і з поворотом привезли до Нойгаммера, до мурованих касарень, у нашому будинку, в якому замешкували старшини, на другому поверсі було фортепіано, на якому Шухевич кілька вечорів вибумкував арію і укладав слова. І тоді там зродилась наша маршова пісня (твір Р. Шухевича) “Машерують добровольці, як колись ішли стрільці”.

Дописувачі дуже часто “жонглюють” цією піснею, кажучи, що її нібито створив Р. Купчинський в Криниці 1943-го року для нашої дивізії “Галичина” (коли ми співали її уже восени 1941-го року в Нойгаммері), то знову, що це пісня УПА або що народна. Я як свідок potwierджую ще раз, що її автором є сот. Роман Шухевич.

Хочеться ще згадати про такий випадок на Білорусі. Одному нашому відділові попався магазин советських військових мундирів. А були між ними гарні сподні (штани), т. зв. “райтки”. Хлопці сподобали собі їх і майже усі повбиралися в них “по-модному”, як казали. Одного дня сот. Шухевич, переїжджаючи тим селом, запримітив хлопців, повбираних “по-модному” (верх німецький, а низ советський). Тоді Шухевич зібрав увесь відділ, прогнав вояків добре карною муштрою, так що після того мода з голови хлопцям відпала.

В грудні-місяці 1942-го року наступило розв’язання Легіону. Сотня за сотнею виходять в т. зв. вихідних строях на збіркову площу, співаючи маршових пісень. Остання входить четверта сотня, яку дражнили “садочком”, бо там були самі меншого росту, але яка того дня стала героєм. Ця сотня вийшла на збірку з таким новим текстом до старої мелодії:

Сорок другий рік минає,
Наш курінь ся розлітає:
Той – до жінки, той – до мами,
А ми решта – в партизани.

Як грім з ясного неба, подіяла ця пісня, ніби жартом заспівана. Усі її добре зрозуміли і грімкими оплесками нагородили “садочок”.

1-го грудня 1942-го року кожна сотня на своїй ранішній відправі довідалася про розв’язання нашого куреня ДУН та що 5-го грудня від’їде уже перший транспорт. А там – “хто куди”. Це останнє слово було сказане трохи загадково, і це останнє слово для всіх нас було й останнім наказом командира, нашого провідника сотника Романа Шухевича. Уже раніше усі були поінформовані про їхні призначення.

Роман Шухевич був веселої вдачі і умів бути душею товариства. Він не мав штучності і амбіцій. Він був прямим і відвертим. Ростом

не був високим, але не ставав на п'єдестал, щоби видаватися вищим фізично чи духовно поміж своїх стрільців. Шухевич був вільним від комплексів і легко налагоджував зв'язки з людьми. Ніколи не любив похвал, признань чи відзначень. Ніколи не летів за почесями, а радше працював у тіні. Після злуки обох куренів він, як вищий стажем в Організації, міг і так покерувати, що Побігущого могли перевести на інше становисько, а самому залишитися командиром переформованого куреня. Але знаючи, що Побігущий з кращим військовим стажем більше користі принесе куреневі, передає йому команду, а сам залишається його заступником. Йому не потрібні були почесні, за які так часто змагаються сьогодні наші провідники. Він завжди обома ногами стояв на землі.

Болюче для мене читати чи то в споминах, чи в пресі про те, що як після розв'язання ДУН перевезли старшин до Львова (де їх мали зліквідувати згідно із наміром майора Мохи), тоді Шухевич скористав з нагоди і "втік". Кому могло прийти таке до голови? Шухевич як військовий командир і провідник залишив своїх вояків на поталу, а сам утік, щоб себе рятувати?! До чогось подібного міг дійти лиш той, який не мав найменшого поняття про Романа Шухевича. Або дописувач, який дописався до того, що з приїздом до Львова Шухевич два рази був арештований німцями. Краще, щоб такі писарі, не знаючи правди та не маючи доказів, не виказували свою глупоту та не робили більше зла, ніж користі.

Для нашої молоді в Україні та на поселеннях Роман Шухевич – це величавий приклад героїчного характеру, найвищих етичних вартостей, національних чеснот, християнської моралі, суворого життя людини-борця, патріота, що цінить вище добро спільноти понад особисте. Він – це маяк і дороговказ для молодого покоління, яке повинно цінити ідеальне понад матеріальне, погорджувати вигодами а йти слідами великих лицарів України – УПА-ОУН на чолі з ген. Тарасом Чупринкою, які у безприкладних на героїзм боях створили, як сам він з гордістю заявив у наказі з приводу п'ятиріччя УПА, "героїчну епоху не лише в історії України, але й усіх націй".

Складаючи доземний поклін його тлінним останкам над відомою лиш Богові його могилою, зобов'язуємося докласти всіх зусиль, щоби допомогти тепер закріпити і розбудувати уже ВІЛЬНУ УКРАЇНУ!

Опубліковано:

Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України / Упор. В. Штокало. – Тернопіль: Ідея і чин України, 2005. – С. 183 – 193.

З ПОЛІТИЧНОГО І ЛЮДСЬКОГО ПРОФІЛЮ ГЕНЕРАЛА “ТАРАСА ЧУПРИНКИ”

Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”, “Лозовський”, “Тур” – під такими (і ще іншими) псевдонімами знала його воююча Україна – був найвизначнішою постаттю збройної боротьби українського народу в часі Другої світової війни і після неї. Він один із небагатьох був чверть століття у безпосередній боротьбі з різними окупантами України на українській таки землі.

В 1926-му році, він на доручення УВО виконує атентат на польського шкільного куратора Собінського, а 25-ть років пізніше, тобто на чверть століття, він гине в селі Білогорщі, в боротьбі з російським загарбником, будучи в тому часі дійсним керівником визвольного руху, – тобто Головою Проводу ОУН, Головним командиром УПА і Головою Генерального Секретаріату УГВР (а також генеральним секретарем Військових Справ УГВР). Перебуваючи постійно на українських землях, Шухевич – генерал “Чупринка” добре розумів потребу змін тактики і стратегії боротьби, а найважливіше – потребу зміни ідейних і політичних заłoженъ, які приносила і вимагала змінена дійсність. Вибраний на Надзвичайному Великому Зборі ОУН в серпні 1943-му р. – Головою Бюра Проводу ОУН, – до речі, це єдиний збір, який відбувся в Україні – він дуже рішуче і послідовно старався вводити в життя всі прийняті постанови і політичні напрямні.

Перед керівництвом визвольної боротьби, в тому числі і перед Чупринкою, стояли важливі завдання, які треба було старатися реалізувати. Основні завдання були:

1. Подбати, щоб постанови III Надзвичайного Великого Збору, платформи УПА і УГВР були засвоєні не тільки провідною верствою визвольної боротьби, але також якнайширшим колом учасників боротьби, а то й населення. Це означало поставити наголос в першу чергу на політичну і духову, а не тільки збройну боротьбу за українську державу.

2. Провести реорганізацію нашої збройної сили, тобто відділів УПА та організаційного підпілля, і випрацювати нову стратегію і тактику визвольної боротьби.

3. Допровадити до замирення з національними меншостями в Україні та сусідами України, – значить засудити відплатні акції.

4. Встановити внутрішній мир в нашому народі. В ситуації, коли повертався большевицький режим зі своїм апаратом терору

ідеологічного насильного формування людини, коли її примушували ставати коліщатком великої машини, – провід Визвольного Руху, а зокрема Шухевич – “Чупринка” заступав погляд, що треба мати зрізничкований індивідуальний підхід до партійного, зокрема комсомольського апарату, щоб і там шукати прихильників визвольної боротьби. Цим не обмежувалися завдання, які стояли перед ген. Чупринкою. При багатьох нагодах він наголошував на те, що ОУН завжди боролася за Самостійну Соборну Україну, але що образ тої України, за яку ми боремося зараз, дуже відрізняється від тої, яку пропагувала ОУН в 30-тих роках, коли націоналістичний рух попав під вплив правих тоталітарних ідеологій.

В тому власне часі в такій політичній атмосфері прийшло до моєї першої зустрічі з ген. Чупринкою. Мої спомини про Чупринку я буду ілюструвати декількома епізодами і я дуже бажаю собі, щоб вони зробили вам генерала таким дорогим і близьким, яким він був для нас всіх, що з ним співпрацювали.

Переконана в правильності політичних залогень визвольної боротьби і захоплена масовістю руху за німецької дійсності, я зі запалом і оптимізмом взяла участь у тій боротьбі. Виконуючи доручені мені завдання, я зайшла в Тернопільську область і пережила розчарування, яке викликало внутрішній спротив. Справа в тому, що в деяких околицях Тернопільщини горіли польські господарства. Це були відплатні акції за співпрацю поляків з гестапо і нищення українців, але було доручення не допустити до таких відплатних акцій. Часто зрештою жертвою таких відплатних акцій падали невинні, бо ці що провинилися, тікали до міст або до озброєних польських осередків. Повернувши до Львова я дуже рішучо висловила своє обурення з приводу такого роду акцій, і мені запропоновано поінформувати про це одну заінтересовану особу. Тою особою був – Чупринка. Звичайно, я в тому часі не знала, що говорю з ним. На зустріч прийшов чоловік в чорних окулярах, дуже ввічливий, скромний – просто товариш, з яким можна говорити так як би ми зналися від дитинства. Я розповіла йому про палення маєтків, про реакцію населення, про незрозумілу мені поставу деяких провідників в тому терені, і поставила рубом питання: для кого було прийнято такі гуманні і політично розумні постанови, якщо вони не зобов'язують? Мій співрозмовник вислухав уважно, ставив додаткові питання, нічого не боронив, нічого не прикрашував, а навпаки з рішучістю засуджував те, що сталося. Він тільки старався пояснити мені, що треба часу щоб змінену настанову засвоїли собі всі учасники руху, що, гуманність це чеснота, яку тяжко реалізувати наказом – але, звичайно треба доложити всіх зусиль, щоб такі речі не повторялися.

Про цю зустріч я захоплено оповідала Катрусі Зарицькій. І щойно від неї дізналася, хто був моїм співрозмовником. Признаюся щиро мені стало незручно. В розмові я не щадила критичних завваг та деяких явищ в методах боротьби. Життя показало, що якраз цей мій “виступ” Чупринка прийняв позитивно і мабуть це створило підставу для особистого довір'я. Треба сказати, що Чупринка провірив подані мною факти і винуватих за це було притягнуто до відповідальності.

Взагалі Чупринка був дуже чуйний на внутрішні непорядки і надужиття. Його тезою було, що гасло “ціль освячує засоби” наскрізь фальшиве, і що велику, як ми казали святу боротьбу, треба старатися вести чистими руками. Звичайно в умовах масового руху траплялися ситуації, які йшли в розріз з такою настановою. Але йдеться про те, яка була принципова настанова Керівництва визвольного руху. І що провід робив щоб виеліминувати негуманні вчинки.

І знов один епізод. Коли більшовики вдруге зайняли західноукраїнські землі, а зокрема після закінчення війни почалися масові арешти населення, особливо по селах. Більшовики притримували людей деякий час, а тоді більшість, а то й майже всіх випускали на волю. Часом між тими, що їх випустили були також такі, яких більшовики терором примушували до агентурної роботи. Більшість з них зголошували нам, що підписали згоду на співпрацю. Але були такі, які не признавалися до того. Становище Чупринки в цій справі було таке: більшовики свідомо створюють такі умовини, щоб ширити розбрат, підозріння, провокувати відплатну акцію. Вони хочуть допровадити до того, що одних будуть ліквідувати вони, і мають надію, що других будемо ліквідувати ми. Виникає питання: для кого тоді будувати українську державу. Він перестерігав, щоб не дати себе спровокувати. Населення буде підтримувати нас тільки тоді, коли буде мати до нас беззастережне довір'я. Агента, про якого відомо – не е небезпекою. Тому Чупринка доручив перевести в таких випадках слідство і залишити тих осіб в спокою (більшовики самі з ними розправляться). Причому треба сказати, що підпільні суди були зорганізовані на правних основах – з оборонцями, суддями, прокурорами. Я сама брала участь в такому суді.

Треба ствердити, що таке доручення Чупринка міг дати тому, що воно відповідало настанові подавляючої більшості членів керівництва визвольного руху. Взагалі Чупринка ніколи не засуджував згори без того, щоб поговорити і розвідати, чому дана особа зробила таке потягнення і ніколи від нікого не вимагав неможливих речей. Коли його особисту зв'язкову Марійку зловило КГБ вона під впливом рафінованих тортур зрадила одну криївку – хоч знала їх більше –

він виступив в обороні. Під ставовим критерієм його відношення до людей було завжди особисте довір'я. Його людяність і пошана до людини випливали з його глибокої релігійності.

І ще один випадок: більшовики арештували провідницю Українського Червоного Хреста (УЧХ) Львівської області Ладу при виконанні дуже важливих завдань у Львові. Спочатку вони не знали хто вона і нам вдалося викупити її на волю. Очевидно більшовики розраховували на те, що уможлививши її втечу, підуть її слідами і попадуть на зв'язок. Ми знову хотіли рятувати людину і рахували на великий досвід Лади, яка зуміє “відв'язатися” від тих, що за нею слідять. Було ясно, коли більшовики дізнаються, кого вони мають у своїх руках, то доля Лади страшна. Запланована операція вдалася – Лада непомітно втекла зі Львова і прийшла до свого батька. У тому часі я перебувала якраз у тій околиці, і батько Лади передав мені зв'язком вістку, щоб я, якнайскоріше, з ним зв'язалася, Лада розказувала жахливі речі про методи допитів, про очні ставки, про тюремний побут. Було ясно, що більшовики будуть старатися за всяку ціну дістати її знову у свої руки, тому я і заступник шефа штабу УПА “Лицар” (Олекса Гасин) звернулися до одного з високих командирів УПА, щоб примістив Ладу в одній із криївок, які він мав до диспозиції в тому терені. На жаль, він від того відмовився, хоч особисто і він і його родина мали багато причин бути вдячним Ладі за те, що вона для них зробила. У висліді Ладу більшовики знайшли і вона пропала. Коли про це довідався Чупринка, він дуже гостро скартав того командира. При тому написав йому таке: якщо б Лада (яку Чупринка знав і високо оцінив), замовила його на зустріч коло самого Львова, він був би без вагань на ту зустріч пішов і забрав її до своєї криївки. Він твердив, що більшовики будуть всілякими способами викликати серед нас взаємне недовір'я. Тому ми мусимо бути дуже відпорні на це. Визвольна боротьба є можлива тільки тоді, коли існує гурт людей, який має до себе беззастережне довір'я.

Наша дійсність примушувала нас працювати в умовах своєрідної суперечності між потрібною обережністю і конечністю навіть ризиковної дії. А це могло базуватися тільки на людському довір'ї.

Найтяжчим моїм обов'язком було повідомити Шухевича про арешт його родини. Він був людиною готовою на кожную особисту жертву і доказав це цілим своїм життям. Але заразом він був людиною чуттєвою зокрема у відношенні до родини. Найближчому оточенні розказував часто про них, зокрема про дітей. Він прийняв цей удар мужньо, але змінився на очах. Розпитав докладно про умовини, які супроводжали арешт, про те де примістили родину, але заборонив наступ на тюрму з метою визволити родину. На його думку шанси на успіх були мінімальні,

а людські втрати великі. Прикметою характеру Чупринки було те, що він був вимагаючий у виконанні обов'язків, але розважний і уважний до вартості людини, тому він не був готовий легковажно наражувати підчинених йому людей на втрати. Знаючи, наприклад, що для контакту з його родиною не можна було використовувати існуючі підпільні зв'язки, тільки треба було послуговуватися іншими, доволі ризикованими шляхами – він не доручав тільки просив втримувати контакт з ними.

Чупринка жив в особливо важких обставинах. За ніким більшовики не шукали так, як за ним. Коли вони дізналися, що він часто перебував в одному комплексі ліса, то оточили цілий комплекс, руки розгортали листя і двометровими дротами шукали за криївкою.

Шухевич був хворий, знищений, але оптимістичний і незламний. Свою велику енергію він використовував також на те, щоб вивчати чужі мови. Сам вивчив добре англійську мову – слухав передачі Бі-Бі-сі і вимагав того від нас. Вважав, що постійна праця над собою у вільних від обов'язках хвилинах допоможе навіть у таких жорстоких умовах залишитися у духовій рівновазі.

На одній із зустрічей коли він доручав мені йти на Захід – Чупринка витягнув мапу, знайшов на ній Львів і Мюнхен і сказав: “Як ви там дійдете я не знаю, але не маєте права йти організаційними зв'язками, бо там включилося десь КГБ, ми не знаємо тільки поки що де. Почавши від Закерзоння ви здані виключно на власні сили”. Провідником Закерзонського терену був тоді Ярослав Старух – “Стяг”. До нього Чупринка написав, що зобов'язує його шукати разом зі мною відповідного шляху на Захід, який дав би мені хоч мінімальну шансу добитися до Мюнхену. В протилежному випадку подбати про те, щоб я повернулася назад. Для Чупринки було важливе, щоб наві'язати зв'язок з тою частиною ОУН, яка діяла за кордонами України – але не за всяку ціну. Справа в тому, що організаційним зв'язком йшли на Захід шеф штабу УПА Дмитро Грицай – “Перебийніс” і член Проводу ОУН Дмитро Маївський, і оба попали в приготовану засідку на чесько-німецькому кордоні. “Перебийніс” і Маївський загинули і щойно багато пізніше показалося, що від Праги організаційний зв'язок був уже в руках КГБ. Це було причиною, чому Чупринка заборонив мені використати організаційний зв'язок.

Роман Шухевич був особисто дуже скромною людиною. Тому він довго не хотів прийняти ранги генерала мотивуючи це тим, що немає для цього відповідного формального вишколу. З його скромності випливало також те, що не любив назви герой, – зокрема, коли це мало відноситися до його особи. Одного разу він дуже різко заарегував на таку оцінку і заявив, що якщо говорити про героїство,

то на це заслуговують наші селяни. Ми, ті, що добровільно рішилися бути учасниками визвольної боротьби, маємо зброю і можемо дорого продати своє життя. Зате селяни є безборонні, вони залишаються по своїх хатах зі своїми дітьми, готові взяти на себе всі удари, але не дивлячись на те – вони беззастережно підтримують нас і дають нам потрібну поміч. Без них наша боротьба була б неможлива.

У тяжких умовах підпільної боротьби, щоб забути хоч на хвилину про дійсність, ми втікали від неї у світ мрій та фантазій. Одного разу, наприклад, говорили ми про те, що кожний з присутніх буде робити коли нам пощастить дожити до самостійності України. Залежно від особистих зацікавлень сфантазовано про всілякі важливі державні становища. До розмови включився Чупринка з питомим для нього “сухим” гумором, накреслив наші перспективи. Він сказав: “Українською Самостійною Державою керуватимуть передовсім ті, хто діє вже тепер в державному радянському апараті, але залишився щирим українським патріотом. Бо ці особи мають належне вишколення та досвід. Це саме стосується і до найвищих старшин в армії. В українській самостійній державі вони стануть лояльними громадянами своєї держави. Бо воювати за державу – це одно, а керувати державою – це зовсім щось інше, – говорив Чупринка. І тому для тих, кому доля пощастить дожити до самостійності України, залишається отвертими хіба такі можливості: лікарні, санаторії, дома старців, дома нервовохворих і тощо.

Шухевич не мав ніколи ілюзій до того, яка доля його чекає. Коли в липні 1944-го року Загальний Збір УГВР одногосно вибрав його Генеральним Секретарем УГВР, він сказав таке: “Ми всі вояки УПА і всі Підпільники, зокрема і я, повністю свідомі, що раніше чи пізніше нам доведеться згинати в боротьбі з брутальною силою. Але запевняю вас, – ми не будемо боятися вмирати, бо вмираючи будемо свідомі того, що станемо добривом української землі. Ця наша рідна земля потребує ще багато добрива, щоб у майбутньому вироста на ній нова українська генерація, яка довершить те, що нам не суджено було завершити. Ми віримо глибоко в українське молоде покоління, що прийде після нас...”

І цими словами Чупринки, з липня 1944-го року я закінчую мій короткий спомин про нього.

Опубліковано:

Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України / Упор. В. Штокало. – Тернопіль: Ідея і чин України, 2005. – С. 282 – 288.

ЗВ'ЯЗКОВА ГЕНЕРАЛА ЧУПРИНКИ

Доля Галини Дидик – скромної жінки, що тихо і непомітно відійшла із земного життя 1979-го року, схожа на світлу героїчну легенду. Вона повинна була вмерти, бо добровільно зажила отруту. Але Ті силоміць повернули з того світу, щоб пропустити через усі кола енкаведистських катівень, через тюрми і табори. Квола й немічна, але не зламана морально, на початку сімдесятих років вона вийшла на волю. У Західну Україну повернутися їй не дозволили. Оселилася у Христинівці, що на Черкащині. Але й тут, нібито далеко від дому, Ті не забували. Земляки, Незважаючи на пильний кагебістський нагляд, наїжджали зі Львова, Тернополя, Бережан.

Десь наприкінці сімдесятих її відвідали дві львів'янки – Надія Мудра і Ганна Садовська. Запросили славетну землячку потайки приїхати до Львова, що вона і зробила. Тоді й було записано на магнітофонну стрічку розповіді особистої зв'язкової Романа Шухевича. А вже в наші дні запис розшифровано. Готуючи матеріал до друку, редакція прагнула зберегти манеру, стильові особливості оповідачки, щоб таким чином передати дух того суворого часу.

Було всяке, приємне і страшне. Були колосальні облави. Ось пригадується мені: ми були в Улашківцях (це Чортківський район, над Серетом). Вранці будимось... У Сереті набралось дуже багато води, перейти з одного боку на інший неможливо. Нам кажуть: подивіться, там тисячі війська. Танки, піхота, кавалерія, і всі хочуть перебратись на цей бік. Я з Катрусєю [Зарицькою] (ми тут ночували) знаємо, що десь там є Провідник, він може бути в облозі. Нас такий страх охопив, не знаємо, що робити, куди подітись. Питаємо, чи знають там? Правдоподібно, знають. Ми з Катрусєю збираємось, йдемо через село і бачимо страшенно багато війська. Нишпорять по березі, намагаються перейти ріку. Декілька машин намагається проїхати вбхід, але їм це не вдається. Нас це втішило. Вийшли на поле, а все поглядаємо, що там твориться. Раптом бачимо, що їде якась кавалерія. Їх небагато, приблизно сімнадцять. Поволеньки на конях, тьоп-тьоп через поля, зовсім на виду в тих, на тому березі. Ей, та то, здається, наші! Вони собі їдуть, не поспішають, під'їжджають до залізничного насипу, переїжджають його, спускаються униз, насип їм заслонив. Дивимось, вони приспішили гальоп і скоро віддаляються. Ми вже щасливі, що наші схоронились.

Облава тривала потім кілька днів. Військо заглядало в кожний кутик. Ми нічого не могли зарадити, ми тільки молились. Потім зайшли в

якесь маленьке село, здається, Калинівку, і там нам сказали, що на нас чекають якісь люди. Так ми зустрінулись з нашими. Пішли далі. Довелося шукати місця, де б можна було пережити ті часи. Це були дуже тривожні дні. Якщо в когось знайшли криївку, карали дуже жорстоко, вивозили. Страх у людей був дуже великий. Бувало, що й катували, але наші люди були дуже сердечні, раді були допомогти. Це нас підтримувало, окрилювало, завдяки тому ми могли жити. Ми ще потім жили в Улашківцях над Серетом, але вкінці нам треба було пробиратись десь ближче до Львова, до центру. Ми ще затримались коло Бережан у селі Раю. Там була малесенька хатка над потічком. Жила в ній одна жінка зі старенькою бабкою і з хлопчиком. Ми розквартирувались на стриху. Добиратись мені туди до наших було зручно з Бережан. Але сталося так, що один з охоронців [Провідника] здався. А було це так, що розкрили їх криївку. Їх було там двох. Один з них застрілився, другий здався. Звали його “Чад”. Ось він і розказав, що коло Раю є таке місце. Але видно, нам щастило: вночі наші вийшли. Залишився тільки хлопець Назар і дівчина з району. Раненько вони були оточені. Їм пропонували здатися. Дівчина отруїлась, Назар застрелився, точніше, важко себе ранив. Узяли його живим, загинув потім у таборі. Трагічна то була подія. Хату підпалили, дівчина, здається, ще була жива, її витягнули гаками та й залишили біля хати на полі, щоби хтось із рідних міг її пізнати і так ще когось узяти. Це було десь наприкінці серпня, а її залишили біля спаленої хати, аж поки не випав сніг. Ніхто не приходив. Був у неї батько хворий і мати, прекрасна жінка, але вона боялась, не раз гляділа в той бік, а біля трупа постійно стояла охорона. Потім мені розповідала ця сама мати: коли вже падав сніг, вона підійшла туди, знайшла череп і три ребра, і кусочок хребта. До того все вже було перегнило, собаки і лисиці розтягнули все. Мати загорнула кості у шматочок полотна, принесла до хати (падав сніг, замітав сліди), удома було ще дві молодші доньки (та дівчина була старша), ще зовсім малі. Мати загорнула рештки доньки в простирадло, поклала на стіл, засвітила свічку, сама відправила панахиду, вночі на цвинтарі викопала яму і так поховала дочку. Пригадую собі цю чудову жінку. У тих людей уже троє загинуло: був син – загинув, дівчина, яку зловили, також зажила отруту і померла в лікарні, а це була третя. Залишилися хворий батько, троє дітей, із яких найстарший мав десь 12 років. І ті люди не відмовились і нам допомогти. Казали: “Прошу, як вам треба, заходіть завжди, прошу дуже, ми у всьому вам допоможемо”. Це без зворушення важко згадувати, це були чудові люди.

Звідтам ми перейшли в Пуків. Там ми жили в однієї учительки (уже її нема, ні її роду нема). Добре там було, там ми пережили зиму.

Потім – Княгиничі. Там була стара велика корчма, у якій жили голова сільради, вчителька і її чоловік, і ми там поселились. Туди заходило багато людей. Голова сільради про нас нічого не знав. Там ми прожили цілий рік. Вважали нас за переселенців. Учителка також нічого не знала. З тої хати потім до Ходорова пішла Катруся, і в Ходорові її арештували. Одного ранку (а їхала я тоді з Підгаєць, а потім ще пішки йшла 12 км, була втомлена і мріяла, що прийду, помиюсь і відпочину), приходжу, а мені кажуть, що Катрусі нема, арештували. Треба було вибратись. Куди? Я все-таки пішла, але через кілька днів повернулась, щоб допомогти іншим вибратись звідтам. Не застаю нікого, і Провідника в тому числі. Мені сказали, що всі кудись пішли. Підозрювала, що щось сталось. Треба було його шукати. Там були стави. Я намірилась йти туди, але боялась, щоб за мною не слідкували, щоб я не напровадила на слід. Лізу в очерет, знімаю хустину, міняю вбрання голови, одягаю щось інше, міняю блузку і вилажу звідтам переодягнена. Виходжу з Княгинич. Бачу, що там повно війська. А я завжди мала при собі чи то горіхи, чи цукерки – звичайно, наводила контакт з дітьми. І цей раз мені допомогли горіхи. Я дала кілька горіхів дітям, вони перевели мене через село. Діти бували дуже добрі, дуже багато нам допомагали. І майже ніколи не зраджували, прекрасно все розуміли.

– Як то перепроваджували? Кудись боком, поза селом?

– Ні, можна було йти через село, бо коли ведеш дитину за руку, а друге ще йде ззаду, то виглядає, що я живу в цьому селі. І цього разу я якогось хлопчика взяла на руки, а друге йшло за мною. Я уже була смілива. Була сильно змучена. Нікого не знайшла, нічого особливого в селі не зауважила. Не раз, бувало, міг бути якийсь труп, але на цей раз було спокійно. Зайшла в лісок (а то була якраз неділя), знову переодягнулась. Дивлюсь, доріжкою біжить якась жінка. А я вже була така втомлена, що було бажання застрілитись, а тут ще та жінка – і біжить у той куток, де я переодягалась. Подумала: слідкує за мною. Було бажання її застрілити, але ж вона молода, жаль її. Придивляюсь – це знайома. Розказала, що всі живі, всі здорові, Провідник теж. Я відразу віджила: яке щастя!

Треба було міняти місце. Поїхала у Львів. Я постійно міняла вигляд: то ходила боса, то в селянській одежі, з якимсь тлумакон, а тепер треба було причепуритись і ходити панею по Львову. І тут довелося шукати якогось приміщення. Я його знайшла на Личакові, на горі. Там жила пані Яремкова, дуже гарна жінка, мала свою хату. Це входило в мої обов'язки – шукати якогось приміщення.

Але перед тим я уже якось була у Львові. Це був 1946 рік. Я тоді прописалася була на Знесінню. Знайшла собі таку хатку, де жили

дідусь і бабуся, і прописалась як переселенка. А працювала “надомницею”. Що це означало? Я ходила до якогось військового закладу, брала білизну додому і шила її. Так ми прожили там одне літо. Що запам’яталось з того часу? Був тоді заарештований один знайомий, Базьо його звали. А знали, бо сказали попередньо заарештовані, що він має зв’язок зі мною. Його випустили, але сказали йому, що він повинен довести їх через мене туди, куди їм треба буде. Але я про те все не знала, ходила собі вільно. Раз їду я вулицею Кохановського (тепер Костя Левицького) і бачу, що йде Базьо, розмовляє з якоюсь жінкою. Побачив мене і став як стіна. До того він був досить грубенький, а тоді сорочка на ньому висіла, як на тичці. Ментально він попросився з тією жінкою, підійшов до мене і каже: “Мене так фантастично тортували, що я сказав, що знаю, де ви живете, знаю ту хату, і тепер за мною слідкують”. Я йому кажу: “Підемо на базарчик. Ти йди за мною і розповідай непомітно все: хто вказав на тебе (був там такий один) і що вони хочуть”. Вони хотіли знайти дорогу до Шухевича. Я подякувала йому за інформацію і сказала, щоб він поволі віддалявся від мене. Повертатись мені до тої хатки на Знесінню вже не було як. Ага, а ще що сказав: там, біля тої хатки, де ми жили, ремонтують якусь розбиту віллу. НКВД ремонтує. А ті всі робітники – то енкаведисти. Вони спостерігають, куди я ходжу, що роблю. Отже, вийшло, що я не раз з ними розмовляла. Я вже туди не їду, але посилаю до тих господарів листівку, що я не прийду, бо впала на дорозі, зломилася ногу і тепер лежу в лікарні. Знову треба вибиратись зі Львова, знову переодягаюсь, їду до Провідника і розповідаю те все.

І ось тепер я удруге у Львові. Провідник тоді був на Рогатинщині. Отже, знайшла я хату у п. Яремкової. Там було добре, бо це був окремий особнячок, довкола висока огорожа. Прожили ми спокійно одну зиму. Те все я розповідаю про те, де перебував Провідник (де я перебувала, це не так важливо).

– А Ви не боялись, що Вас упізнають?

– Я постійно переодягалась. То в селянку з банькою молока чи з якоюсь зеленню, яриною тощо, а часом була підмальована, як пані. Мала гарний коричневий костюмчик, а Катруся [Зарицька] – зелений плащ. Раз комусь-то сказали: шукайте таку жінку в коричневому костюмчику, в зеленому плащі і в чорній блузці. Ми все поміняли: я свій костюмчик перефарбувала, а Катрусядесь якусь куртку дістала – і вже не стало таких жінок.

Літом ми звичайно викочували на поля, у ліси. Були на Рогатинщині, на Бібреччині довгий час.

Вкінці ми знайшли хату під Львовом, у Білогорщі. Маленьке село за лісочком, що за головним двірцем (вокзалом). Хата в центрі села, але двоповерхова. Колись то була школа. Внизу мешкав голова сільради, був кооперативний маґазинчик, а нагорі було вільне помешкання, така собі мансарда – дві кімнати, кухня і велике горище. Ми пішли туди. А треба було бути надзвичайно обережним, щоб туди дібраться. Хлопці зробили таку перегородку на коридорі зі сходів. Входилося сходами нагору, а навпроти сходів перегородка, на яку я вішала посуд, щоб було менше помітно. Клітка була дуже маленька, так що ледве могло там стояти три особи. Господиня – учителька, маленька жінка, дуже порядна. Правда, вона дуже боялася того всього. Нераз, коли я приходила пізно вночі (а спали ми на одному ліжку), то вона годину-дві не ворухнулась зі страху. Але не зробила ні разу зауваження, ні не вимовила необережного слова. Навпаки, якимось підтримувала нас, хоч сама дуже боялася. Провели ми там близько півтора року. Влітку не було нас там, тільки зимою. Місце було дуже добре, бо близько до Львова. А тоді якраз почали переходити наші люди не тільки в село, а й у Львів.

Почалися арешти. Арештували Одарку. Всі захвилювались. У понеділок ми вже мали вибираться, залишати ту хату. Але подумали: ще зачекаємо. В п'ятницю я була на зустрічі з Одаркою, але її вже не було. Значить, вона була арештована. В неділю ранесенько (а мали тоді бути якісь пробні вибори в селі) комісія мала якась прийти в сільраду, хотіли подивитись, як то буде виглядати. Нуся, тобто учителька, вийшла з хати. Раптом хтось стукає до дверей сильно, дуже сильно. Провідник відразу заскочив до криївки, а я пішла відчиняти двері. Подивилась – а там стоять озброєні (того ніколи не бувало), один із наставленим дулом до дверей. Ясно стало, що щось недобре. Але ми були домовились, що якщо щось таке, я їду відчиняти двері, якщо нема чогось нагального, бо все-таки є можливість комусь вискочити. І я собі подумала так: може, той один чи два увійдуть до середини, і поки будуть обшук робити, то Провідник може вискочити чи сховатись десь. Мене взяли відразу за руки, і коли йшла я сходами догори, то почала відразу голосно говорити: “Чого ви тут боїтеся? Тут нікого нема. Чого ви тут шукаєте?” Я навмисне говорила голосно, щоби дати знати Провідникові. Мене запхали в кімнату, посадовили на табуретку і вимагають сказати, хто тут ще є. Зі мною було їх двоє, але чую, що по сходах ще йдуть. Ну, очевидно, справа дуже погана. Тримають за руки. Чую: “А, Галина! От тут родимка. Ми знаємо її”. Я заперечую, що я не Галина (а тоді я, здається, називалась Антоніна Кулик, переселенка). Говорю голосно, а все наслухо-

вую, що діється там, у криївці. А мені відразу кажуть сказати, де Роман, що вони знають, що він десь тут є. Відразу обіцяють, що буду мати добре життя і т. д. А я кричу, що нікого не знаю. Очевидно, Провідник відразу зрозумів, хто тут є. Бо була у нас домовленість, що коли почую один постріл, то тоді я вже можу робити, що хочу, що кожний з нас рятує себе як може, чи рятує себе, чи когось іншого.

– Як то один постріл? Це значить, що вбив себе?

– Ні, не вбив себе, а це тільки сигнал, мовляв, до цього часу я охороняю, а після пострілу я уже можу робити те, що хочу. Він може втікати, а я можу чи то боронитися, чи теж утікати. Коли я почула цей постріл, то шарпнулась (мене тримали за руки) і сказала: “Ой, лягаймо, бо зараз будуть стріляти” – і побігла до другої кімнати, а вони за мною. Я лягла на підлогу, і кілька з них також лягло, решта не лягали, були відважніші. Я лежачи почала добувати отруту (ціанистий калій), поклала поміж зуби і жую.

– Чи ви постійно мали його при собі, чи в роті?

– Ні, я уже мала його в роті, коли йшла по сходах. Але відчула, що він щось не діє. Раптом відчула, що трачу притомність. Мала відчуття, немовби якась гума стягнула мене, усе підійшло до горла. Я повністю втратила свідомість. Що потім зі мною було, не знаю, бо пробудилася уже в тюрмі на Лонцького [Сучасна вул. Брюлова К.]. Але пам’ятаю, як вони поводитись. Один із них був у цивільному одязі, говорив: “Это я все сделал, это я все сделал”. Хто то був і що він мав на увазі, що він “сделал”, я не знаю.

Ще повернусь до того, як я йшла по сходах. Як лягла на підлогу в кімнаті, чула, як на вулиці раз, другий, третій стріляли. Я так і зрозумів: це вже кінець. А потім ще чула: “Есть! он убит!”. Значить, Шухевич себе застрілив, а ще, здається, якогось офіцера, а також солдата. Потім мені

*Нуся Конюшик (зліва) та Наталка Хробак.
Караганда 1955 р.*

Хата Наталки Хробак – колишній зв'язковий пункт (фото 2005 р.)

розповідали, що мене винесли в машину, повезли в тюрму. Кілька днів я була непритомна, але не постійно, бо були хвилини, коли до мене поверталась свідомість. Я зовсім не рухалась, і пропала можливість що-небудь ковтнути, немовби було паралізоване горло. Відразу дзвонили, викликали лікарів львівських і київських, щоб мене втримати при життю. Приїхав був тоді Ковальчук, то, здається, він був головний кагебіст на Україні. Він казав зробити все, щоб я жила. Був тоді славний лікар Цветков. Вони оглядали мене. Давали чомусь наркоз, бо я часом непритомніла, а потім через деякий час ставала щось відчувати, щось бачити. А раз давали повний наркоз. Я вдихала, вдихала, думала, що вже не пробуджусь, але потім пробудилась. Цікаво, що свідомість повертається скоріше, ніж здатність рухатись, бачити. Так що я усвідомлювала, де я є. Правда, не завжди. Часом здавалось, що я ще в Білогорщі, де в нас була маленька дівчинка Ака, що зараз будуть стріляти, і перше, що я думала, – як оборонити ту дівчинку.

Цей наркоз, здається, їм нічого не дав. Я не рухалась. Потім мене перенесли у другий кабінет, намагалися годувати через горло.

Дім в Білогорщі, де загинув Роман Шухевич, 1950 р.

Це їм не йшло, потім через ніс – і так не йшло, а потім підтримували мене уколами. Постійно при мені були лікарі.

– А що з отрутою? Чому вона не подіяла?

– Я не знаю, чи я це ковтнула, чи розжувала, бо це все я робила в них на очах. Я повинна була загинути. Раз дали були мені якісь такі таблетки, я їх показала лікареві, а він сказав, що це для дезинфекції, що від того можна дістати рвоти, може бути запаморочення, але не смерть. Що тоді це було в мене, я не знаю. І так я опинилася у тюрмі.

Тепер цікаво, як те все сталось, як вони довідались про те, що там, у Білогорщі, хтось може бути. Мені важко сказати, це може бути тільки моє припущення. Але люди, які знали про те, що там є Провідник, крім мене і Дарки [Гусяк], у цей час не жили, усі загинули. Моє припущення таке. Арештували Одарку. Одарка сиділа ті перші дні з Мединською (називала себе Мединською Ромою). То була інтелігентна стукачка. Одарка їй нічого не сказала, це є неможливе. Але Одарці вона сказала, що має можливість передати записку на волю. І Одарка написала маленьку записку до Білогорщі, але не до Нусі [Конюшик] – вчительки, в якій ми мешкали, а до її сестри [Наталки Хробак]. А вони могли зайти до тої сестри, зорієнтуватись, що тут

Речі, вилучені у Романа Шухевича

Речі, вилучені у Романа Шухевича

живе ціла сім'я, значить, неможливо, щоб хтось скривався, а там живе одна сестра Нуся, от там це можливо. Я не обвинувачую Одарку ні в чому. По-перше, вона була дуже молода і недосвідчена і, може, хотіла зробити добре, але вийшло зле. А потім, коли я говорила з Катрусєю [Зарицькою], то ніби Катрусі сказали, що це зробила Нуся. Мені важко в це повірити. А Одарка є дуже гарна жінка. Їй в тюрмі було дуже трудно, їй давали побачення з арештованою мамою. Мама була дуже скатована, але вона трималася так, як усі інші.

Що їх цікавило на слідстві? Мені спочатку давали листи, які писав ніби до мене Провідник (він уже тоді не жив). Я не вірила, хоч удавала, ніби це він пише. Знала, була певна, що він не живе. Нібито він писав, що те все вже пропаще, що треба поводитися розумно, треба берегти життя і т. д. Почерк був приблизно подібний. Вони ж давали на хвилику тільки почитати. Але я собі сказала: хто б то не був, що б мені не казав, нікому не вірю. І навіть якби то були мої найрідніші, то я буду поводитись з ними, як із сексотами. Найбільше їх цікавило, де є гроші. За ті гроші мене мордували, катували, бо знали, що вони десь мають бути великі. Приїздили якісь досить високопоставлені особи, якийсь заступник міністра Овсієнко. Приїздив на слідство подивитись. Поговорив, казав поводитися добре, бо "в нас є усякі можливості", делікатно пригрозив. Я знала про ті всі "можливості". Спочатку на слідство мене носили на ношах (я не ходила) і годували через шланг. Потім я почала їсти, але ковтати було дуже важко. Приходив на обід лікар, і мені при ньому треба було їсти. Давали кілька ложок вина. Я спочатку відмовлялась, але за те, що не їм, діставалось. Згодом почала їсти, але те їдження розтягала на довше, на годину-дві, щоб за цей час могла трохи відпочити.

Спочатку їм видавалося, що можуть чогось досягнути, щось дізнатися від мене: мене не били, а тільки лякали. А потім обернуть на ношах на другий бік і луплять. Приходить їх десять-п'ятнадцять. Ніч темна, одні сміються, одні шкірять від злості зуби – вид не із приємних. Б'ють, б'ють і питають.

– Чим б'ють?

– Одне – це гума, всередині шнур, сплетений із тонесенького дроту жовтого кольору. Це я бачила, як повисакували кусочки з нього. Все це обляте гумою, діаметр приблизно 2,5 см. То загально вживана ними нагайка. Спочатку їм було зручно, бо на двох табуретках стояли мої ноші, то мене тільки перевернуть і починають. Спершу били гумою плоскою, приблизно завширшки 4 см, а зі споду плетіночка з тоненьких дротиків, облитих гумою. Коли тим б'ють, то б'ють дуже сильний, але досить поверховий. Воно залишає відбитки тої

плетінки, шкіра тріскає, а згодом воно заструплюється. Коли ж б'ють тою другою круглою гумою, здається, що відскакує усе від кості. То страшний біль, нечуваний. Але коли б'ють, то не є так страшно. Найстрашніше тоді, коли збираються бити. Страх гірша річ, ніж саме фізичне страждання. Коли зомлієш, дають укол, поливають водою, а потім починається знову, день за днем, ніч за ніччю. Я під час слідства дуже коротко бувала в камері. Принесуть на слідство, і, можна сказати, я жила на слідстві. Приходили різні генерали. Генерал – це вже високопоставлена людина, яка відповідає за те, що діється. Бо до слідчого, який закінчив якісь тримісячні курси, а до того був чи то свинопасом, чи кимсь іншим, я не маю претензій. Але генерал... Приходив такий Цибков, говорив: “Тепер вас будуть тортувати, а через дві години я прийду, і ми тоді поговоримо”. Мене тоді скатували сильно. Він прийшов, подивився і сказав: “Мда...” – дав мені якісь знімки оглядати, чи я там когось знаю. Але видно, що мій вигляд був такий, що він повернувся і пішов, давши мені спокій.

Те биття – то був один вид тортур. Страшне було безсоння, не давали мені зовсім спати: цілі ночі на слідстві, потім майже цілий день, на короткий час віднесуть у камеру і там спати не дають. Почалися у мене галюцинації (а сиділа я тоді з Нусею Горбовою). Чую, повернувшись у камеру, за вікном ніби голос – дуже гарний, ніжний, ласкавий, але тужний: “Соловейку-пташку, соловейку-пташку”. (А була тоді якраз весна, і, видно, десь співали солов'ї). І я кажу до Нусі: “Ви чули?” Ясна річ, того вона не чула. Потім були ще інші слухові і зорові галюцинації, стан був дуже тяжкий. Мені тоді дали день-два відпочити. То був другий вид тортур.

Потім давали якісь наркотики. Коло мене стояла вода: я ж не могла нічого ковтати, коли їла, і мені давали воду, щоб я могла ковтнути. І відчувала я після тої води, ніби непритомнію, або починала засипати. Але знаю, що я нічого не говорила. Пригадую, коли давали мені конкретне питання, на яке треба було відповісти “так” чи “ні”, то я починала говорити про мистецтво, театр. У свідомості залишалось переконання, що можна говорити, тільки не про те. Щось таке залишалось у свідомості. То було в підсвідомості. А раз було таке: дали мені чогось випити, і я заснула. Слідчий сидів коло мене і, видно, сам заснув. Я пробудилась, лежала тихенько. Він пробудився, я його питаю, чи ми так до ранку будемо сидіти (а хотіла, щоб мене вже віднесли в камеру), а той спросоння, пробудившись, взяв гуму і відшмагав мене. Такі то були слідства.

А найгірше було, коли били в п'яти. Були такі моменти, що при слідстві сиділо багато слідчих. Серед них був один чи то з Москви,

чи з Києва, прізвища не пам'ятаю, здається, Пивоваренко, страшний садист. То він мене бив у п'яти. Це такий жадливий біль, що важко собі уявити, тоді аж голова тріскає. Ще той біль у п'ятах можна витримати, але біль голови... Потім довгі-довгі роки в мене були такі страшні приступи болю голови, й одночасно я не могла ставати на п'яти, бо все це якось пов'язувалось. У такі дні коли я ходила, то намагалася ставати на пальці.

– Чи давали Вам якісь уколи, щоб ви говорили те, що їм хотілось?

– Було раз так. Лежу на ношах, за столом сидять два слідчі, а коло мене біля столика – один. І дав мені щось випити. Я ж така дурна, не подумала, що там можуть бути якісь наркотики чи інша біда. Трохи ковтнула, бо в роті було засохло. І раптом відчуваю, немов піднімаюсь на тих ношах, з'являються якісь несамовільні рухи. Той один раз підскочив, щось підложив під мене, посадовив на табуретку, щоб я могла сидіти. Я у цей момент усе дуже різко бачила, немовби через побільшуюче скло, властиво, ні – через якийсь дивне освітлення, усе бачила дуже різко, кожну дрібничку. Почала якось дивно водити головою. Вони це зауважили, захвилювались, видно, сподівались того. Мені вигнуло голову чомусь догори, почалось щось таке, як кашель чи рвота, здавалося, що вмираю. Тут же потелефонували до лікаря (а був там такий жидок-лікар). Казав мене покласти, дав якийсь укол, і я так пролежала ще кільканадцять хвилин. Це був такий один випадок. Мала такий стан, якого до того часу ще не знала.

І ще щось бувало зі мною. Не знаю, чи то давали якісь наркотики, чи під'єднували електричний струм. Я не могла тоді усвідомлювати, що то було, але все тіло (а бувало те все звичайно перед слідством) вкривалося піхурами і страшенно все свербіло, нелюдськи. Я увесь час думала, що то електрострум або посипали чимось ноші. Але коли прочитала у Солженіцина "Архіпелаг ГУЛАГ", то довідалась, що то були блощиці. Мені їх підсипали, і вони так кусали.

– А чи Ви їх бачили, тих блощиць?

– Я ж була накрита коцом.

– А потім у камері Ви їх не бачили?

– В камері їх було повно, так що я не могла зорієнтуватись. Вони одні з другими не сварились там під коцом.

Раз влаштували мені "страшний четвер". Арештували мене 5 березня, а десь під кінець квітня, здається, були Великодні свята. Прийшло їх тоді 10 – 15, а може, й більше. І кожний мав інший інструмент... (нема запису)... і то мене так страшно змучило, що коли мене принесли після того в камеру, то не знаю, чи змілюсердилились наді

мною чи що, але не викидали з ношів, так що я могла трохи полежати і відпочити.

– Ну, а як Ви почувалися після того? Як це відбилось на здоров'ї?

– Тепер мене болить спина, болять кістки. А нирки... правдоподібно, нічого. Хоч, правда, ще на Лонцького [Сучасна вул. Брюлова К.] було так, що в сечі було багато крові. Це, очевидно, було нормально, бо мене багато били.

Що ще дуже неприємне, це можуть зрозуміти лише жінки. Це було вже після того, як я могла сидіти на табуретці, завернена в коц, потім на великому кріслі, ще й так били. А потім сказали: “Ложьсь на пол, сбрасывай трусы”. І я не знала, що робити, чи хай вони самі стягають, чи краще той задок показувати самій. Це можуть зрозуміти тільки жінки. Я, звичайно, трохи боролася з ними, але кінчалось тим, що все одно стягали з мене одяг. Раз відважилась і кинула склянкою з водою (а лежала тоді ще на ношах у слідчого). Вона попала йому в руку. Не дуже то його заболіло, але за те мене так скарали, так жакливо катували, тоді мені, власне, й вибили зуби. Перевернули мене на тих ношах, і виліз на мене з колінами слідчий Солоп і так сильно притиснув до краю носилок, що мені вилетіли зуби.

– А чи були якісь очні ставки?

– Були очні ставки. Перший раз привели мою сестру, старшу від мене. Вона вчителювала в Потеличах. До того її уже раз арештовували. Привезли її з Золочева. Вона показала свої руки. Її везли з закутими руками, а була тоді зима, мороз, і руки їй цілком почорніли. Вона мені сказала, що залишила чоловіка тяжко хворого, її уже стільки держать, а тепер привезли до мене. Запитала, чи я дуже хвора. Я сказала, що не дуже. Скоро її відправили. Потім мені припровадили другу. То була Стефа. А затим припровадили Марійку. Марійка – то був особливий тип: дуже ніжна, дуже ласкава, але при тім дуже вперта. Її припровадили і відразу питають, чи вона знає, що сидить через мене, що якщо б інакше поводитись, то могли б її тут же звільнити. А вона відразу: “О, я знаю, я знаю, що ви хочете від неї, я нічого від вас не хочу”. І тут же її за комір і вивели.

Потім я мала щось на зразок очної ставки з Катрусєю. Колись я з нею мешкала в одній жінки в Пукові. В сусідстві жила жінка, у якої узяли паспорт, і на той паспорт я жила у Львові. Отже, питали мене, чи знала Катрусю про те, що я мала чужий паспорт. Я казала, що не знаю, чи вона знала, але що ту жінку вона мусила знати, бо жила вона по сусідству. Отже, припровадили Катрусю. Хто її знав, то, певно, пам'ятає, що то була дуже рухлива, жива людина, життєрадісна

і дуже замітна. А тут заходять Гузеєв, Солоп і ще інші, а за ними щось маленьке в чорній одежі. Про Катрусю ми думали, що вона не живе. Вітається зі мною, а рука в неї тоненька, сама вона худенька і каже: “На жаль, я жива”, а я: “На жаль, і я жива”. Я уже тепер і не пам’ятаю, про що говорилось. Вони, мабуть, хотіли тільки показати нас одна одній. Пригадую, вони сказали їй: “Скажіть, Зарицька, як треба поводитися на слідстві”. А вона: “Вона старша від мене, отже, сама знає, як поводитись”. І її моментально вивели від мене. Потім мала я очну ставку з Гасин Олею. То була жінка “Лицаря” із Проводу. Приходив до нас до Білогорщі, потім застрелився біля пошти. Жінка тоді була вже заарештована, а він хотів з нею зустрітись. Скочив у трамвай, що їхав зверху по вулиці Коперника, а на закруті він збавляв швидкість. Але у трамваї був міліціонер, який зорієнтувався, що тут щось не те є, затримував його, і “Лицар” застрелився. І тут очна ставка з його жінкою. Ми з Провідником заходили до неї. Вони знали від п. Яремкової, що ми заходили до неї, я до того признавалась. Вона, правда, сказала, що не пам’ятає, чи я там була, але я підтвердила, що там була. Це була коротка очна ставка.

За що мене так страшно катували? За архіви. Де вони? Я справді не знала, де вони. Як знає хтось один, а їх тут нема, то все можна казати, що не знаєш. Але коли в сусідніх камерах є люди і кожен каже що іншого, от тоді дуже складно, тоді ціле нещастя. Ті слідства тривали півтора року. Били мене півроку, кожен день і кожну ніч. Тільки тоді, коли бачили, що жертва не витримає, переставали.

– **Чи Ви пам’ятаєте прізвища тих, що били?**

– Пам’ятаю. То були Пивоваренко, Гузеєв (здається, з Києва приїздив сюди на “гастроля”), Калиниченко, страшний садист. Було їх багато, і всі били, випробовували і сміялися при тому, жартували. Постійних слідчих було п’ять. Потім ще були Мороз і Євстигнєєв. Ті не били. Але ті три страшно катували. Були ще начальники слідчих відділів, які били. Це був Рафал (казали “Рафаль”) і ще один, забула, може, собі пригадаю потім. На стіні висів календар, на якому Солоп замальовував віконця, коли мене били, а коли ні. Коли було подивитись на той календар, то тих очок не замальованих на протязі півроку було дуже мало. Для чого йому це було потрібне, не знаю, для статистики чи для чого, не знаю. За що вони били? От принесуть знимку якогось убитого чоловіка і показують. Я його не знаю, а вони б’ють, б’ють... Приїхав тоді був Гузеєв. Я чую, що вони між собою називають “Петро”. Я тоді кажу, що це Петро. Вже тоді щаслива, бо кажуть, що треба було раніше так сказати, і перестають бити. За що ще страшенно били – за інтелігенцію Львова. Десь їм хтось сказав,

що я мала працювати з інтелігенцією, тому й переїхала до Львова. А я тут майже нікого не знала. Прийде такий слідчий з якимсь папірчиком від другого слідства, хтось щось скаже, щоб його не били, от і є причина. Люди під биттям видумували, що треба і не треба.

Так мене били сильно півроку. А я усе прислуховувалась, що вони поміж собою говорять. Яюсь поклати мене на підлогу. Чую – якийсь говорить: “Я ее наконец изуродую”. І тоді страшно били.

Мала я раз необачність поскаржитись одній сексотці, а сиділи зі мною різні сексоти. Між іншим, ота дуже гарна, таки дуже гарна дівчинка, дуже мила дитина. Батько її був колись січовим стрільцем. Стала сексоткою, бо дуже боялася за брата, а він, здається, був тоді студентом медицини. От вона і погодилась на таке. Але вона мені навіть допомогла. На слідстві вмикали велику сильну лампу і казали дивитись у той бік. Від того був сильний біль в очах і страшно розшарпувалися нерви. І вона сказала, що в мене постійно течуть сльози, день і ніч. Навіть тоді, коли я засинала, струмочками текли сльози. Ту лампу забрали, навіть іншу заслонювали папером. Може, думали, що осліпну, а видно, їм того не треба було.

За що ще били? Був у нас захований парашут. Вони, очевидно, думали, що хтось спустився на парашуті. Але з нас ніхто нічого не знав, і вони потім дали спокій. Ще били за гроші. Давай їм гроші. Я знаю, що гроші десь були заховані в лісах, але те все зітліло і пропало.

Приїздили різні чини з Москви, з Києва. Раз приїхав генерал з широкими чорними бровами. Розпочалася дуже добра розмова про п'єси Островського, чи ставили їх у нас. Я сказала, що в нас їх не ставили. Він дуже дивувався: як то так, що в нас не знають Островського. Потім був другий раз і питався мене, де заховане золото, так і пішов з нічим. А потім, коли я вже сиділа у Володимирі... А вже тоді сиділи ті, як їх називали, “беріївські” генерали. А сиділо їх тоді трьох, а з Берією було зв'язаних чотири, бо ще був Шарин. Отже, були Мамулов. (Його точне прізвище Мамулянец, але тому, що Берія не любив прізвищ грузинських чи вірменських, то він переробився на Мамулова). Був Людвиков. Він був секретарем у Берії, дістав тільки 10 років, а Мамулов – 15. Був Судоплатов із широкими чорними бровами. Я його ніби примітила. Через якийсь час довідуюсь, що він був слідчим. Мені сказали ті, що працювали в тюрмі, що він мене звідкись знає. Приглядаюся: справді, я його пізнала. І раз був такий смішний випадок. Це були вже останні наші роки у Володимирі, я уже працювала в санчастині. Роздавала кип'яток через кватирку в поданий черговим чайник. Раз раненько кип'яток підношу до дверей, відчиняється кватирка, бачу, що один якийсь мужчина лежить.

Він хворий, не може встати, отже, другий відчиняє двері. Я заходжу і бачу того з бровами. Він мені моментально виливає чайник на голову. Мабуть, побоявся, що я його пізнаю і зроблю йому те саме. Це був Судоплатов. Але ж шкода було кип'яченої води.

У Володимирі був такий один час, що мене вирішили перевиховати. Ізолювали від Катрусі і від Одарки. Сиділа сама, не зустрічались навіть на прогулянках. Викликав тоді мене полковник Шевченко, намовляв написати статтю або виступити по радіо, або поїхати на Україну і щось там сказати. Так мене викликав десь півтора року. Потім намовляв писати рецензії на книжки Беляєва, того “славного” Беляєва. Тоді не раз були поміж нами крики, сварка за ті книжки. Читаючи, позазначую, де брехня, і показую йому: не могло такого бути. А вони там не були, не знали, приймали все за правду. Було так, що я не раз була кулаком з одного боку, а він з другого. Почали мене боятися чергові на коридорі, що роздавали їжу. Говорили, що я дістала т. зв. “язвенный больничный” (найвищий) і що мене викликають у штаб. Мовляв, будьте обережні. До нас узагалі ставилися дуже добре, бо знали, що ми нікого не продамо. Через півтора року той Шевченко дістав інфаркт, і мені дали спокій. Уже не викликали, а обіцяли золоті гори, роботу добру.

Взагалі то був досить приємний час, коли я працювала в санчастині. Спочатку мила підлоги, у титані палила, потім в операційній залі була хірургічною сестрою. То було повне відпруження, я почувалася вільною і могла комусь допомогти, нашим бідним людям. Було таке, що я заходила в камеру робити перев'язки, але потім це припинили. В основному там були побутовці (“битовики”), але все одно час від часу я могла щось передати своїм.

Була ще одна дуже прикра історія. Може, колись про неї розкаже Юрко [Шухевич]. Коли він мав звільнитись, я попросила, щоб мені дали з ним побачення. До того я Юрка чудово знала, раз була до батька привела. Побачення мені дали. Я принесла деякі знімки, які дістала, він свої приніс, хвилинку порозмовляли. Побачення було дуже коротке. Я мала 300 карбованців і просила, щоб ті гроші перевели йому. Сказала йому, що це буде на дорогу, а коли буде в Москві, то нехай собі піде в якусь картинну галерею чи що. Один із присутніх, капітан (Хабечком ми його називали), сказав: “А так, так, йому тепер ці гроші пригодяться”. А як тільки Юрко вийшов із зустрічі зі мною, його тут же завели в якийсь інший кабінет, де мали видати паспорт, а звідти прямо в камеру, знову посадили. То був дуже, дуже великий удар.

Потім приїхав зі Львова один зі слідчих, який бачив, як виглядало моє слідство, але він мене не бив, він не був моїм слідчим. То був

Виноградов. Отже, тепер він приїхав у Володимир. Мене викликали, і тоді я довідалась, що Юрко заарештований другий раз. Там було повно записок, які знайшли у нього, але всі про побут. Що ще цікавого про Виноградова можна сказати? У Володимирі, коли ми розповідали про ті тортури, про крики ночами, про те, як з нами поводитись, то нам говорили, що це неправда, що радянська влада не тортурує, що слідства йдуть спокійним порядком, щоб їм навіть такого не розповідати. А тут появився Виноградов, який те все бачив, те все чув. І каже він мені: “Від ваших львівських слідчих вам привіт”. Я йому: “Якщо б я приймала привіти від львівських слідчих, яких узагалі не можу вважати людьми, то була б образа не тільки для мене, а й для усього людства, бо то були звірі. Ви ж знаєте, як вони поводитись на слідстві”. І тоді слідчий володимирський сказав: “Хіба ж вас там тоді тортували?”. А я стала розповідати, що творилося тоді в тюрмі на Лонцького [Сучасна вул. Брюлова К.], і перепитувала Виноградова, чи справді так було. Він підтверджував, і то багато разів. Я довго розповідала, багато речей розповіла не тільки про себе, а й про інших. А тоді звертаюся до володимирського слідчого: “Що ж, тепер ви певні, що так було. Будете нас тепер запевняти, що ми, мовляв, лємо грязь на вас?”.

Коли довідалися ми про те, що Юрко знов заарештований, стало нам дуже сумно. Але на те ради не було.

– А як то сталося, що Ви прийшли до Провідника, що описались біля нього?

– Із дитячих років я була призвичаєна до того. Мій батько був на ті часи дуже прогресивний, дуже свідомий. Сама я з селянського роду. Це ж була Галичина під Австрією. Я ще була зовсім маленька, коли йшла боротьба за послів-українців, що мали бути в парламенті. В Тернопільській області був отець Старух. Його другом, довіреною особою був мій батько. Він їздив по селах і агітував за Старуха, роз’яснював людям, що ми мусимо мати своїх послів в австрійському парламенті. Отже, я дитиною усе слухала ті розповіді, коли приїздили до нас усякі люди з Тернополя, зі Львова. Все те зафіксувалось у моїй пам’яті. Потім (це було вже трохи пізніше, то був рік 1917-й) у той час у Бережанах були Січові Стрільці. Мій стрієчний брат Михайло Дидик був січовим стрільцем. Вони тоді стояли в Посухові кошем, інші у Вільхівці і до нас часто заходили. Між іншим, у той бій на Лисоні, коли прорвали лінію в тім місці, де стояли мадяри, а австрійська армія кинула в той прорив на Лисоні стрільців, їх дуже багато вигинуло. Після того прийшло до нас кілька стрільців із братом Михайлом, і я бачила, як вони плакали, як кинув шапку один із них у кут

і плакав: “Що зробили, що вони зробили!”. Те все лишалось у моїй пам’яті. А після Берестейського миру на знак протесту, що Україну розділили, що частину прилучили до Польщі, було в Бережанах віче. Прибуло на віче багато дядьків у кожухах. Говорили якісь дуже важливі речі, які я не дуже розуміла, але я знала віршик “Слово рідне, мово рідна”. Мене вбрали в якусь червону спідничку, у вишивану сорочинку, дали на голову якусь стрічку, поставили на стіл поміж тих дядьків і казали говорити віршик. Я його продекламувала, пропищала тоненько, як миша. Усі плескали в долоні. Я хотіла вже піти собі, але мене примусили повторити. От таке було моє виховання.

Потім, коли вже була польська держава, ми мешкали в бурсі, де моя мама провадила бурсу – готувала їсти тощо. А хлопці-бурсаки ходили до гімназії. То були різного віку – малі, а також такі, що були вже у стрільцях на війні. Вони творили якісь гуртки. Вечорами ходили на стрих, щось там робили, а я знала, що вони готують синьо-жовті відзнаки. Мене ставили в коридорі (я мала тоді 5 років) і казали дивитися, чи не йде опікун бурси отець Дубицький. Я була з того дуже горда і точно виконувала доручення, нікого не допустила туди. А потім ходила до польської школи, бо української не було. Тоді відчула, як ставилися поляки до нас, і вже стала приглядатися до всього. Був у нас тоді “Пласт”, який нас дуже добре виховував. Потім мій брат Іван, що був у Галицькій Армії, сестра, що в 1918 році в Бережанах працювала телефоністкою і якій, коли були перервані дрти, удалося щасливо поєднати Бережани з польськими відділами, з Рогатином, одержала інформацію про те, що говорять поляки (за що хотіли потім поляки її розстріляти), – все те мало вплив на мене. Сестра тоді відійшла з нашими військовими на східні землі. Була там у чотирикутнику смерті, перенесла тиф. Мені хотілося йти далі такою самою дорогою, та й всі наші знайомі були такі. І ще повторю, що нас прекрасно виховував “Пласт”.

У Бережанах жила сім’я Старухів. Це були одні з перших, що почали працювати в такому напрямку. Ярослав Старух був трохи старший від мене. Ходив до гімназії з моєю сестрою Марійкою. Ми всі товаришували. Час від часу я їздила до Львова в Академічний дім по літературу. Роздавала літературу, розклеювала листівки. То були такі перші мої роботи за Польщі. Бачила пацифікацію. Як тільки десь щось починалось, то приїздили до нас і починали бити брата й інших, потім кидали в тюрми. Все те наставляло на якийсь спротив.

У 1939 році, коли нас “освободили”, я пішла у військове управління і сказала, що я учителька, що вже пора організувати школи, що голошуся одна з перших. Вони відповіли, що зроблять те самі.

Я пішла тоді працювати в Союзкооператив. У Бережани “визволителі” прийшли десь у третій декаді вересня 1939 р., а мене арештували вже 24 грудня, через три місяці. Арештували нас тоді в Бережанах п’ятьох. Це були перші арешти. Мене тоді протримали майже рік. Сиділа в “одиначці”. Тримали мене тому, що я немовби маю зв’язки з націоналістами, то повинна все знати, бо я із Союзкооперативу їздила по селах. Але я нічого не знала. Мене через неповний рік звільнили. Слідство було тяжке. Правда, не били, але зробили раз такий трюк: уночі після слідства прийшли якісь конвойні – не ті, що мене вели (сиділа я у тюрмі, а возили в управління), і в тім же управлінні повели мене не до авта, а прямо в підвал. Там читають вирок: за те, що відмовляюсь від зізнань про зв’язки, розстріл. А підвал був якийсь подзьобаний, щось ніби кров на стінах. Хотіли зав’язувати очі. Я сказала, що не треба, відвернулась до стіни, сплела пальці і чекаю, рахую: раз, два, три... Гасне світло, і я собі гадаю: то, що я почула стріли, то значить: я уже не живу, а то, що темно, значить, що то вже не я, а то моя душа. Ноги як ватяні, але стою. Раптом світло вмикають, починаються нарікання на електростанцію, що їм не вдалось, а другий раз уже стріляти не можна. Я цілковито збараніла, не знаю, що то є, перелякана. Ведуть до авта і приводять у камеру. То вже над ранком. Мені стало якось недобре після того, ніби трохи зомліла.

Рано чую у коридорі рух. Б’ю у двері, кричу: “Розстрілюйте!...” Приводять якогось офіцера: чого я тут бешкетую. Він переконує мене, що нічого того не було, що нікуди не водили. Я аж тоді збараніла. Подумала, що збожеволіла. Це було страшно прикро для мене. Пізніше прийшов начальник Набалов, переконував, що в них такого не буває, що в радянській тюрмі такого не може бути. Я справді почала думати, що це були галюцинації. Але зі мною тоді сиділа кілька днів Ольга Вайс – жінка польського офіцера, сама з німців, потім виїхала в Німеччину. Отже, за тих кілька днів вона мене встигла попередити, щоб я не боялась, коли вони будуть пропонувати співпрацю з ними, бо вони всіх так викликають. Вона потім звільнилась і зайшла до моєї сестри. Розповіла сестрі, що та історія з розстрілюванням була не тільки в мене. З нею також таке робили. Так що я потім була вже спокійна.

Майже через рік мене звільнили, а через чотири дні викликають до НКВД. Питають, як почуваюся, де буду працювати. Відповіла, що ще не знаю. Вони сказали, щоб я не хвилювалась, вони дадуть мені роботу, що я буду співпрацювати з ними. Коли я запитала, що це значить, вони сказали, що я буду приходити, говорити їм про

інших людей. Я заперечила, що не буду. Лякали, що запроторять мене знов у тюрму.

Спочатку я роботи не мала. Чекаю якийсь час. Дають роботу в земельному відділі зоотехніком. У Курянах створили перший колгосп, посилають мене туди оглянути пашу і худобу. Я поїхала і побачила, що худоба гине, не має що їсти, паші нема, стіни розвалені, телята просто неба, на них падає дощ зі снігом. Усе пропадає. Я там посиділа, через кілька днів приїздять з управління НКВД і питають, чи зробила облік. Я заперечила, що облік паші неможливо зробити, що це купа гнилої соломи, що тут безлад, а щодо поголів'я худоби, то нехай самі подивляться, як це виглядає. Вони рекомендували написати, що все ніби в порядку, бо так треба. Я відмовилась. Забрали в управління, погрожували. Я усе одно відмовилась писати так, як вони хотіли. Звільнили з роботи за невиконання плану. Недалеко від нас мешкав у Бережанах якийсь офіцер. Через декілька днів запропонував мені пройтися з ним. Я пішла. Зорієнтувалась, що він якимось так прямує, щоб вивести мене за місто. Мені стало страшно, але йду. Раптом він каже: "Ви втікайте з Бережан, бо як тут залишитесь, то вас знов арештують і більше не випустять". Я йому дуже подякувала. Справді забралась із Бережан, поїхала до Львова. Тоді ще не було так суворо з пропискою. Мене легко прописали якись євреї. Влаштувалась працювати секретарем обласної дитячої бібліотеки і рівночасно записалась на медсестерські курси. У Львові мене не чіпали, а в Бережанах питали за мною, але я тепер мала змінене прізвище.

Невдовзі почалася війна. 1941 рік. Як виглядав тоді Львів, як виглядали тюрми у Львові, годі описати.

– Чи Ви те все бачили?

– Так. У той час ще сиділа моя сестра Катерина. Мене випустили, а вона ще сиділа. Радянські війська вже відступили, уже мають прийти німці. А жила я тоді в Голубців. Був такий Микола Голубець, письменник. Я встала раненько, біжу в Бригідки. Тут людей ще дуже мало, у місті вже затишшя. Хоч на Личакові ще стріляли, як я виходила, але в центрі не було нікого – ні одних, ні других. Один корпус Бригідок тоді горів, було страшно. Я заходжу туди – усе розвалене, якись залишки речей. Трупів я там не бачила. Довго блудила по будинку, вже хотіла вийти, але побачила, що із землі стирчить рука чоловіка в синій сорочці. Бачила я також чоловіка, що вийшов з підвалу, мабуть, заховався був там. Він був напівбожевільний. Мабуть, від того, що пережив. Він не міг говорити, блював усе. Я вирішила далі шукати сестру. Мені підказали, що варто піти до церкви Святого Юра,

що там зібралися ті, що вийшли з тюрми. Там я довідалась, що моя сестра жива, що їй удалося вийти, але де вона тепер є, не знали. Я заспокоїлась і справді згодом її відшукала.

Через два-три дні після того почали розкопувати у Львові ті місця, де були позакопувані ті тисячі трупів людей, яких помордували у в'язницях.

– Чи німці вже були тоді у Львові?

– Так, німці вже ввійшли у Львів. Але коли я оглядала Бригідки, їх ще не було. Німці вже господарювали у Львові, але я ними не тішилась. Бачила на Личаківській, як вони йшли, як переможці, а були це, звичайно, тирольці. Бачила, як люди вітали їх. Чи тішились, чи ні, але усміхались. А я казала: “Ми сміємось до них, а вони сміються з нас”. І так потім вийшло. Нікого я квітами не вітала. Через кілька днів пішла подивитись на Лонцького [Сучасна вул. Брюлова К.]. Бачила там сотні трупів, розпухлих уже. Пізнала там Чуловського з Бережан. То був голова Червоноармійського райвиконкому у Львові. Йому дали кулю у потилицю, але був сильно побитий, видно, копали його в пах, бо в тих околицях мав сильні синці. Було багато з пораненими обличчями, але більшість було таких, що мали сліди пострілу в шию ззаду, але були й такі, що мали поранення і сліди катування. Те, що я надивилася тоді, мені здається, що в пеклі не може бути гірше. Не тільки те, що ті сотні трупів були розпухлі, знівечені лежали в розкопаній ямі, але ті рідні, що приходили... Уявіть собі маму, що бачить знівеченого сина чи дочку. Одні плакали, інші божеволіли. Але є така людська риса: от ведуть колону жидів, а ці люди кидалися на них бити, бо їм здавалося, що то вони зробили. А то не вони, а тих, що це зробили, давно вже тут не було. Це було дуже прикро мені. Я не можу про це більше згадувати – я уже тоді те все страшно пережила.

За німців я працювала в дорожній установі “гемайнефербанд”. Мала там мало роботи, але дуже добрі документи. То було найважливіше. Мешкала тоді на вулиці Піярів (тепер Некрасова. – Ред.) навпроти медінституту. Місце було добре. Мені запропонували, чи не міг би в мене замешкати хтось із підпільників. Прийшов Микола Лебедь. До шпиталю заходили і виходили різні люди, так що це було зручно. І зараз коли хтось скаже, що наші співпрацювали з німцями, то нехай мене запитують, яка то була “співпраця”. Німці так само переслідували і вбивали наших українців, як перед тим більшовики. Я живий свідок тих часів. Приходило до мене дуже багато людей, зокрема Дмитро Мирон, постійний працівник пропаганди. Його потім німці розстріляли в Києві. Він ходив в уніформі німецького офіцера. Німці якось довідались, що він українець, і розстріляли. Приходив

також Ярослав Старух. Його арештували і так жахливо катували, що за тих кілька місяців, проведених в тюрмі, він цілковито посивів. Ось яка то була співпраця з німцями! Приходив Маївський, якого німці поранили. Він лежав у медінституті, а там тоді були медсестрами польки. Називалось, що він поранив себе вилами, але ж рана від пострілу виглядає зовсім інакше, отже, його могли видати. Моє помешкання було близько, а йому вже залишатись у лікарні довше не можна було. Отже, я запропонувала, щоб його перенесли до мене, і в мене він лікувався якийсь час. Потім стало підозрілим, що до мене ходить надто багато людей. Я поїхала була до Бережан. Повертаюсь – а моя квартира перевернута: німці когось шукали. На щастя, тоді нікого не було.

– Чи Ваша робота полягала тоді в тому, що Ви відступали тільки своє мешкання, чи брали також участь у підпільній роботі?

– Ні, брала я участь і в підпільній роботі. Почала роботу ще в Бережанах, їздила по літературу до Львова ще перед війною. А за німців почалося від того, що запропонувала своє мешкання, а потім їздила до Бережан провадити вишкіл. У Бережанах шукали за мною після того, як зробили трус у моїй хаті.

Потім поїхала в Залісці і вчила в сільськогосподарському технікумі. Коли в 1944 році німці мали відступати, мені запропонували йти працювати в підпілля інструктором Червоного Хреста в Тернопільську область. Я покинула Залісці й пішла в підпілля. Від 1944 року то було підпілля уже у Львові. Я уже тоді перебувала, властиво, другий раз під іншим прізвиськом (перший раз то було ще в 1941 р., коли я вийшла була з тюрми), але працювала в Тернопільській області, очолювала Червоний Хрест. Роботи було дуже багато. Там тоді проходила фронтова смуга, поранених було багато, треба було і медикаменти дістати, і курси організувати, щоб хоч трохи вміли лікувати. Так було, поки не пройшов далі фронт. Спочатку він затримався був на Стрипі, на Золотій Липі. А коли вже прийшли більшовики, то мови не було, щоб виходити з підпілля, маючи за собою попередню тюрму. Спочатку я вела Червоний Хрест, а потім мені сказали, щоб я йшла працювати до Шухевича, який уже був нашим Провідником. Мої обов'язки були такі: організовувати хати і всякі інші доручення.

Початки, коли повернулась до нас радянська влада, були дуже важкі. Були постійні облави, але ще не було так багато сексотів, ще не встигли вони організувати сексотської мережі. Тоді виявилось, який наш народ прекрасний, як люди тішились при кожній нагоді, коли ми появлялись, як люди дбали про підпільників, відрікаючись від себе. Наприклад, приходять дочка з поля, а мати каже: “Ти не пий молока, бо хлопці прийдуть”. Багато було таких випадків, що

люди більше дорожили хлопцями з підпілля, ніж своїми рідними, доходило не раз до посвяти – виставляли наперед себе. Потім, коли була зорганізована велика мережа сексотів, нам стало дуже важко. Треба було вибирати такі місця, де ми могли бути цілком певні. Потім появлялись уже випадки зради, стали гинути люди. Нас залишалось щораз менше. Прийшов 1945, 1946, потім страшні 1947 – 1948 роки. Тоді вже таких великих облав із великою кількістю солдатів не було. А до того брала участь ще Червона армія, не тільки війська НКВД. Тяжко тепер все те згадувати...

У підпіллі було найважче тоді, коли вже таких великих облав не було, але був страшний підступ з усіх сторін. Треба було дуже берегтись, бо невідомо, звідки прийде напад. Я розкажу тепер про свою сестру, то стане ясно, як виглядали ті підступи. Вона вчителювала в селі. Я ніколи не була в неї, але приходила до мами, щоб з нею зустрітись у Бережанах. Десь про те довідались і прийшли до неї уночі. Були одягнені у вишиванки, в мазепинки, немовби повстанці, з тризубами. Переглянули книжки, попросили, щоб їм щось дати прочитати, щоб вона пішла з ними на зібрання у Народний дім. Вони прийшли озброєні, тож вона не могла з ними не піти. На вулиці під'їжджає підвода, вони її кидають на підводу, чимсь прикривають, самі сідають і везуть. Чує вона, що їдуть бруківкою, потім немовби сільською дорогою везли десь із півгодини, значить, далеко від села. Зупинились, узяли її за руки і кудись повели. Вона думала, що розстрілювати. На чомусь вона зачепилась і впала. Думала, що вже кінець, і просила, щоб дати їй ще можливість помолитись. Ті засміялись, заперечили, що стріляти не думають. Завели її у ліс, ніби у криївку, і кажуть: “Тепер нам будете розповідати. Ми знаємо, де ваша сестра Галина є, але ми підозрюємо, що вона співпрацює з НКВД. Що ви маєте на її оборону?”. Вона сказала, що сестру таку має, але де вона, з ким співпрацює, їй невідомо. Знає тільки те, що вона десь учителює на селі. Почали її страшно бити, так що вона непритомніла. Потім дали на мить спокій і сипали на неї землю, ніби живцем ховали. Такий допит тривав п'ять ночей і п'ять днів. Вона нічого не знала і не могла нічого сказати: ми ж з нею давно не бачились. Врешті її забрали з тої криївки і відвезли додому. Обіцяли, що ще прийдуть, перепрошували. Вона їм сказала, що не знає, хто вони є, знає тільки, що їх поведінка – то поведінка бандитів.

Сестра не пішла додому, а пішла до школи, до директора: вона 5 днів не була на роботі. Розбудила директора. Її вигляд був жахливий, уся у синяках. Директор перелякався. Порадив на другий день йти у школу, а сам зателефонував у райвно. Приїхала комісія,

розпитувала про все, були і з НКВД. Через декілька днів скликали в Бережанах районну конференцію учителів. Приїхало багато представників, були і з області. Представники з облвно показали їй усім: мовляв, подивіться, які ваші люди, стільки років людина вчителює, а що ваші повстанці з нею зробили. Після того тільки почалися справжні моральні тортури. Почали приходити до неї учителі. Одні – ті, що співчували більшовикам, підкреслювали, що не варто було так працювати для людей: мовляв, яка тепер дяка за працю. А ті, які не співчували більшовикам, підозрювали, що якщо б сестра не була в чомусь винна, то так партизани б її не збили. Бідна сестра сама не знала що вже й думати. А ті, що ніби “партизани”, ще приходили кілька разів. Зрештою дали їй спокій, але зате стали викликати в НКВД, пропонували співпрацювати з ними. Сестра покинула вчительську посаду. А потім, здається у 1949 році, її все ж таки арештували, і вона відбувала строк. Отак-то виглядали в ті часи провокації. І таких провокацій було дуже багато. Їх називали “відбиванками”, а потім “бочками”. Людям дуже важко було пояснити те все, бо навіть сестра моя рідна не могла повірити, що то було НКВД.

Це були дуже тяжкі часи. Тоді згинуло багато людей. Узялися потім до Львова, особливо в 1947, 48, 49 роках. У ті роки у Львові дуже багато арештували. На людей найшла паніка, боялися прийняти будь-кого з нас, але все ж таки ми перебували у Львові. Важко було і мені тоді. Наприклад, десь хтось із наших загинув – треба було піти до родини і розказати. Там загинув один, там – другий. А часто така місія припадала мені. 1948 року в Закерзонні було дуже тяжко. Не було вже що їсти, бо виселили всіх людей з тих районів, де були наші люди, і вони гинули з голоду. Старух тоді вислав майже всіх своїх людей сюди – тих, хто міг перейти границю, а сам загинув. От і мені треба було зайти до матері і сказати, що її син уже не живе. І так було тоді без кінця.

В такі часи спасінням був ліс. Усі переходили в ліс, будували собі криївки або знаходили такі місця, куди важко було дістатися. Місця часто міняли. Інколи почувалися спокійно, а часом було навіть весело, були й анекдоти. Ми раз ішли біля Бібрки. Був досить сильний мороз, а тут перед нами потічок. Треба було його перескочити, і, звичайно, робила це я першою, бо не хотіла залишатись останньою. Скачу в потік і прямо у воду. Вода холодна, досить глибока. По тім боці вже були наші хлопці і ззаду також. Тягнуть мене за руки – одні в один бік до себе, другі в протилежний, тягають мене по тім потоці сюди-туди. Врешті витягнули, а потім у лісі біля вогнища я сушилась. Яка була для нас радість, коли ми знаходили спокійне місце, де було більше

людей! То були такі маленькі проміжки часу, коли нам здавалось, що всюди спокійно, всюди свої люди, нема чого боятись. А бувало таке, що доводилось скоро все кидати і переходити в інше місце.

Бували вечорами дуже гарні хвилини, коли одні приходили, інші відходили. Але перед тим розпалюють вогонь, стають довкола і всі моляться. Усе хтось відчитував молитву вголос, а інші собі тихенько. І треба було бачити ті обличчя. Я хвалю не тому, що то були близькі мені люди. Це насправду були такі гарні обличчя, які, здавалось, не здатні на якесь зло. А потім прощання, ніяких слів, тільки: “До зустрічі!”, бо знали, що можуть і не вернуться.

Коли надовше люди залишались самі, починали хворіти. Постійне нервове напруження і постійні невігоди – холод, брак повітря у кріївках – усе це впливало. Почав хворіти і Провідник: у нього піднявся тиск, часто мучив головний біль. Треба було якось лікуватися. Але як і де, та ще й тут, у Львові? То був 1947 рік. Поїхала я в Одесу подивитись, чи можна там йому підлікуватись. Трохи було страшно, бо до того часу ми сиділи в лісі, а тут доводиться вийти з нього, передоднягнутись і їхати поїздом. Одержала я якусь “путівку” і поїхала в Одесу на курорт. Крім того, що мала довідатись, чи можна там лікуватись, я ще мала завдання подивитись, що собою являють люди на Східній Україні. Бо до того часу ми знали тільки НКВД або Червону армію. Ще до армії у нас таких претензій не було, а НКВД – то був для нас пострах, і ми знали, які то нелюди. Приїхала туди – післявоєнний час, повно інвалідів, якісь трофеї і все по-російськи. А я по-російськи говорити не вмю, ані підладитись під них. Попала я на курорт “Куяльник” немовби важко хвора на серце. Мене прийняли. Лікували там “грязями” (от тепер та задишка, що є у мене, – це ще й наслідок того “лікування”): обмажуть мене тим болотом, загорнуть в цельту. Серце у страшний спосіб б’ється, але мені треба видержати. В “Куяльнику” довідалась, що туди можна привезти лікувати людей. Водночас побачила, що на Східній Україні люди як люди, що то не ті типи, до яких ми звикли тут, – енкаведисти. А головне те, що, коли вони довідались, що я з Галичини, стали до мене насправду дуже гарно ставитися. Вони випитували мене, як ми живемо, як жили колись. Я їм могла тільки дещо розповісти. Я була здивована: ми тих людей колись боялись, а вони такі самі добрі, добрі українці. Але тоді серед них ще не було так багато того російського серед українців, як тепер, коли вже зуміли їм усе прищепити і так залякати, що вони стали боятись. Тоді ще того не було, не було тої русифікації зразу після війни. Був інший натиск – на різницю між багатим і бідним. Про це було тоді багато розмови, а тепер уже нема.

Видержала я тоді на тім курорті місяць. Не приїхала здорова, але з багатим досвідом. По-перше, можна було їздити – не тільки пішки ходити чи на коні, а можна їхати через центр міста і не звертати на себе уваги. Це вже було добре.

– Чи поїхав лікуватись потім Провідник?

– В 1948 році Провідник поїхав лікуватися в Одесу. Це було досить складно, бо серед людей він уже давно не був, звик іншими командувати, а тут довелося мені ним командувати, бо я йому сказала, що він їде як пакунок, але за все я відповідаю. Дістали ми документи і поїхали в Одесу. Я дістала місце в санаторії “Лермонтовський” – лікувати серце, бо справді у Провідника було дуже вже бідне серце і високий тиск. Були призначені купелі. Провідник йшов купатися, сидів у ванні, а я у коридорі на всякий випадок. Це був перший раз.

Другий раз ми знов поїхали в Одесу, але того разу в санаторії не можна було дістати місця. Лікував нас тоді єврей Шубладзе. Він сказав, що краще було б поселитись у селі. Я знайшла таке село – Карачанівку за Одесою, і там Провідник жив цілий місяць і справді підлікувався. То було в 1949 році.

Був такий випадок. Ми жили над морем в якихось господарів. Рано ходили митись на море. Я уже помилась і йду туди, де мився Провідник. Бачу, що він щось у воді шукає. Виявляється, загубив ланцюжок з медальйончиком Матері Божої. Сказав: “Я згубив, уже не знайду. Це значить, що я скоро загину”. Ми шукали-шукали, але де ж це можна в такому піску, коли вода ще ним рухає, хвиля набігає. Так і не знайшли. То було для нас дуже прикре.

Трудно було трохи їхати. У нас, правда, були документи вчителів. Але Провідник не вмів поводитися серед людей. Летіли ми з Одеси літаком, а потім поїздом. Були в Чернівцях, Кишиневі. Там затримувались, говорили з людьми, хоч не вміли говорити по-російськи. Але всюди, коли довідувались, що ми з Галичини, усі до нас дуже гарно ставились.

Згадався ще випадок, коли ми перший раз були в Одесі. Стоїть якийсь сліпий з паличкою і просить перевести його на другий бік вулиці. Перехожі не звертають уваги, усі кудись квапляться. Я підійшла до нього, він попросив підвести його до молочарні. Почув мою мову і відразу запитав, звідки я. Я сказала, що з Західної Галичини, що не маємо мешкання, що є зі мною хворий вчитель, якому треба підлікуватись. Він тут же, почувши, звідки ми, сказав, що недалеко живе його син і може прийняти на мешкання. І справді, ми там прожили цілий місяць. Так до нас гарно ставились, усе нам довіряли, хоч самі кудись поїхали, а нам залишили цілу хату.

– Ви сказали, що Провідник не вмів поводитися, говорити з людьми. В чому це полягало?

– З людьми треба було говорити про звичайні побутові справи, про якісь дрібниці, а йому це було важко. Хоч Провідник і був дуже веселий, мав почуття гумору, що йому в житті дуже помагало. Але тут він говорив, що він є “пакунок”, а за все я відповідаю.

Ще повернувся до того, як добре там ставились до галичан. У той час не було в санаторіях апаратів, щоб зробити кардіограму. Був він тільки в якійсь військовій частині. Я пішла туди попроситись, але мені сказали, що вони так нікому не роблять. Але коли почули, що ми галичани, що я приїхала з хворою людиною зі Львова, дуже прихильно поставились і зробили кардіограму.

Потім я багато їздила. Була в Харкові, у Києві, в Донецьку, в Полтаві, у Кишиневі. Їздила по Україні подивитись, що собою являють люди на Сході. Була переконана, що працю треба вести не тільки у нас, у Галичині, а й на Сході.

– Чому Провідник мусив так далеко їздити лікуватись? Чи не було своїх лікарів в підпіллю?

– Лікарі в підпіллі були. Був лікар Олесницький, хірург, добрий лікар. Але щоб лікувати хвору на серце людину, то треба їй дати відповідні умови, якесь відпруження. А яке може бути відпруження, коли існує кожної хвилини небезпека?

– А чи там було повне відпруження?

– Там було майже повне відпруження. Правда, була дуже складна зворотна дорога. Але після того лікування Провідник дуже добре почувався. Зараз після повернення була якась конференція, то він виглядав чудово, перестав мучити головний біль.

– Невже тоді були якісь конференції?

– Аякже! З'їздилися з усіх областей на наради. Конференції систематично відбуватись не могли, а залежно від можливостей. Але в ті часи – 1948 – 49 рр. – було їх мало, людей було вже небагато. Переважно відбувалися вони в Бібрці, у лісі, а коли ми потім були в Білогорщі, то з'їздилися у Білогорщю. От в 1949 році приїздив “Лицар” (Гасин Олекса), також “Наум” [Дяків Осип]. Це були члени Проводу.

Я розповіла про ті труднощі, про обставини, в яких доводилось працювати, чому наслідки нашої праці не такі великі, як би того хотілось. Пригадую собі, як проходили конференції. У 1944 р., коли німці вже відступали, фронт наближався, відбувалася одна з обласних конференцій. Приїхав був тоді “Петро” з краю (як він звався, я не знала). Звітували різні референтури: організаційна, пропагандивна, господарська, СБ, УЧХ (Український Червоний Хрест) та інші.

Треба було вирішити, по який бік фронту ми маємо бути – в лісі чи в селгах? Ми не уявляли собі дійсності. Знали лише, що вона не буде легка. Отримали інструкції, усі роз'їхалися, потім відбувались конференції по районах. Я скликала своїх медробітників. Якщо прийдуть радянські війська, ми не повинні були їх зачіпати, а тільки пригланутись до них. То була невелика передишка, бо фронт затримався на Стрипі, на Золотій Липі, отже, той час ми використали на медичні курси. На курсах було більше хлопців, менше дівчат. Треба з похвалою згадати тих дівчат. Вони потім творили чудеса в лікуванні. Це було диво! Чи то природа допомагала тим хворим, але я бачила, як ті прості дівчатка виліковували страшні рани. Це ж були дівчатка, що до того пасли гусей чи корови. Честь їм і хвала!

– Хто підготовляв той медперсонал?

– Лікарі. Був один лікар із Варшави – хірург, що втік від німців, сам єврей. Перебував в якійсь польській родині, хату якої потім спалили. Йому не було куди діватись – ховався в лісничівці між Бережанами і Рогатином. Я довідалась, що є такий, приїхала за ним, він радо погодився проводити такі курси. Спочатку був переляканий. Курси проводились у Підгаєцькому районі на хуторі. Туди приїхали також хлопці, що ще не закінчили медінституту у Львові. Курси тривали біля трьох місяців. Крім того лікаря, якого ми звали “Капелух”, був лікар Олесницький Ярослав зі Львова, був “Софрон” з Волищини і ще один єврей (що з ним потім сталося, не знаю). Це були курси для лікарів. А крім того, були для санітарок, для яких проводили лікарі, а також одна медсестра-єврейка. Всіх навчили основ антисептики, як зав'язати рану, і то була вся наука.

Великі труднощі були з ліками. Дещо нам діставала фабрика “Лакоон” зі Львова, дещо отримували з військової німецької аптеки в Рогатинському районі, яка, здається, була заблудила у селі Слав'ятині. Так ми діставали ліки за німців. А коли прийшла радянська влада, то спочатку були ще німецькі запаси. А потім зверталися до людей, вони – до лікарів, ті помагали, дещо купували. Дуже багато людей помагало також інструментами. Бувало, що лікар приїздив до хворого на село, але то було дуже рідко, бо дуже слідкували. Але масово помагали люди медикаментами, майже ніколи не відмовляли. Поранених було дуже багато, треба було їх кудись розмістити. Тут було важко, бо, з одної сторони, було військо німецьке, а з другої, потім прийшло друге, і війська було дуже багато. Отже, таких шпиталів, де було б по кільканадцять чи по 50, так як у Карпатах, тут зорганізувати було дуже важко. Поранені лежали по хатах поодинокі, по два, по три. Бувало, що хтось помирав, але в більшості одужували і йшли далі. Після

того, як пройшов фронт, як настала так звана радянська дійсність, стало дуже трудно. Було дуже багато війська. Німці в ліс чи в поле не пішли, а ті йшли всюди, у кожний хутір, у кожну маленьку хатку. Отже, на конференції обговорювалось, як поводитися у таких умовах. Спочатку їх не рухали, бо то були війська Червоної армії, а потім були війська НКВД, то з тими вже доводилось воювати. І воювали.

– Чи не хотіли всі відступити кудись на Захід? Чи була така можливість, чи її уже не було?

– Така можливість спочатку, може, і була, а потім її уже не було, а по-друге, таки не хотіли відступати. Все казали: хтось повинен залишитись тут. Але то я так сказала, а видно, сказала не тільки я одна. Всі хотіли лишитись, бо вважали, що принесуть користь тут. Навіть неетично було відступати, бо один відступить, а другий що – залишиться на таку загибель? Потім (то, мабуть, був рік 1948 – 49) були спроби, щоби цілі відділи перейшли границю – і на Захід. Але дуже зле, негарно повелися чехи, бо просто видавали. Бувало й так, що була домовленість з ними; здавалось, що відділи перейдуть спокійно, а несподівано чехи доповідали радянським військам, і замість чехів їх зустрічали війська НКВД. От, наприклад, була група Маївського (таких було багато, але я знала тільки його), яка ніби зустрілась з чехами, але ті їх майже повністю вибили. А був ще такий “Іван” (так його звали), то він вдвійку з товаришем дійшов аж до Німеччини, а потім десь далі. В Німеччині він вийшов на зв’язок із Бандерою, побув там якийсь час, а потім повернувся назад. Це був одинокий такий випадок щасливий. У 1949 році була така друга спроба. Пішов “Граб”, але не дійшов, по дорозі десь у Карпатах упав. Я довідалась про це вже в тюрмі. Мене викликали вночі, завезли в якийсь особняк. Там були якісь офіцери, генерали, ціла їх група була. Показали мені планшетку. (таких планшетонок було багато), почали вибирати документи. Я зрозуміла, що то була планшетка “Граба”.

“Іван” був простий хлопець. Коли він там, у Німеччині, доповідав про роботу на наших землях, то зробили йому зауваження, що ми тут робимо новий комунізм, тому що він розповів про те, що до людей, головню на Сході, не можна підходити старими методами, розповідати їм про поділ землі, ліквідацію колгоспів. Їм вигідніше вже було управляти землею колгоспним методом, ніж поодинокю. Вони вже перейшли те все, уже звикли. Нашу працю тоді там розкритикували, але тут інше робити не можна було, головню зі східняками. Вони навіть слухати про те не хотіли.

Тоді, коли я поїздила по східних областях (Харків, Одеса, Ялта, Сімферополь, Херсон, Київ), то що я бачила? В перший раз (це в

1946 році) був сильний голод на Україні. Це було страхіття. Я бачила, як вигибали майже цілі села, особливо в Молдавії. Чим він був викликаний? Забирали майже весь контингент від людей, а людям нічого не залишали; купити у крамницях також не можна було нічого. Правда, вони могли їздити, щось вимінювали в Галичині, але й у нас тоді не було багато. Отже, ті голодуючі люди дуже добре ставились до нас, може, тому, що ми їм подавали допомогу. В Молдавії (а розповідав мені один зголодований вчитель, що приїхав в Одесу) були такі села, де не було кому закопувати трупів, і для тої “роботи” присилали військо. На тому курорті в Одесі я бачила такі сцени: під санаторієм стояли голодні старі, діти, і все їм можна було від себе відірвати шматок хліба чи щось недоїсти і поділитись. Ті люди були страшні, розпухлі, витягали руку по кусочок їжі. Багато людей того шматка хліба не давали, зайвий кусок продавали і за ті копійки йшли в кіно. Це було прикре, але таке було. Таких голодних було дуже багато по залізничних станціях.

В 1946 році біля Дашави стався сильний вибух газу. Як із вулкана, виходив газ, горів, а коли було холодно, тисячі голодуючих, що приїздили з України, збиралися там і грілись. Бувало й так, що для них були спеціальні поїзди, які возили вугілля чи щось інше, а поверталися потім порожняком; отже, ті порожні поїзди забирали тих голодуючих безплатно. Їх тоді чомусь називали “американцями”.

Можна дещо розказати і про самого Провідника. Це була дуже гарна людина. Він був дуже рішучий, коли треба було скоро щось рішати, скажімо, вибирати дорогу, бо від того залежало життя людей. До хлопців ставився дуже добре. Вони його називали “Старий”, хоч він не був старим. Отже, “Старий” – то для них було золото. Були хлопці, старші від нього. Любили разом співати. Він мав почуття гумору, що було дуже корисним. Пригадую собі таке. Четверо людей довгий час прожили у криївці, у дуже тісному приміщенні, і один одного просто вже зненавидів (буває ж так!). І коли звернулись до Провідника з тими своїми непорозуміннями, то він жартом так якось зумів їх поєднати, що вони зрозуміли, що сперечались через дрібниці, що на це не варто звертати уваги. Ходив одягнений так само, як інші стрільці: чоботи, влітку – дреліхові штани і гімнастюрка, пілотка, а на зиму – вовняні штани. Дуже любив дітей. Де вони були, то йшла якась забава. З хлопцями робив вишколи. Все були якісь книжки і щось вчили: мову, географію, фізику, математику, очевидно, літературу й історію. Провідник у тому всьому був голова.

– **Чи він знав якусь мову добре?**

– Німецьку – добре, а крім того, англійську вивчав самотужки.

– А як він дійшов до такої посади? Треба ж добре знати військову справу, і взагалі...

Ще колись, у польські часи, був спортсменом, пластуном, багато мандрував, ходив у Карпати, служив у польському війську. Служба в польському війську була важка, ставлення офіцерів до простих жовнів було нелюдяне. А він умів завдяки почуттю гумору обійти всякі прикромці. Військову справу вивчав ретельно, багато читав. А крім того, був за Польщі вже давно в організації. Йому доручали багато справ, і вони йому вдавались. Він уже за Польщі був дуже зайнятий підпільною роботою.

Останні роки, головню 1948 – 49, були дуже важкі тим, що в селах, де ми квартирували, стояли гарнізони; отже, треба було переходити до міста. В лісі, коли випадав сніг, було небезпечно, криївки були маленькі. Але люди, що збиралися у тих криївках, час проводили не зовсім безкорисно. Вони вчилися, писали інструкції. Було так, що зустрінутись могли тільки навесні, отже, треба було зробити план, що почати робити весною. Писали листівки, писали оповідання, складали навіть гарні вірші. Те все друкували на машинках, потім розмножували на “шапірографах” чи інших приладах. Дещо розповсюджувалось, а дещо пропадало безслідно, але все-таки багато речей було записано.

У 1948 – 49 роках відбувались конференції “на верхах”. Раніше були обласні, а ті – вже крайові.

Розповім ще про зустріч з Юрком. Я якось далеко поїхала, не було мене довший час. Приїжджаю до Провідника (це було в лісі на Рогатинщині), здаю звіт з того, що робила, де була, а потім питаю Провідника: “А де Юрчик?” А він: “Який Юрчик? Який Юрчик?” Кажу: “Та ж Юрчик, ваш син”. Він видивився на мене. А син був тоді в дитячому будинку десь аж біля Донецька. Я знала, що він уже вернувся, приїхав сюди, і думала, що вони вже зустрілись. То на нього так сильно подіяло. Він закрив очі руками (ми сиділи біля вогню, а хлопці були десь далі) і аж повалився на землю, немов знесилений, і шептав: “Мій син... мій син”. Я відійшла, щоб він заспокоївся, а потім повернулася до нього і стала йому оповідати, що Юрко втік з дитбудинку в Донбасі, під'їхав, здається, у Броди і пішов у село, де вони колись жили, шукати слідів батька. Отже, я думала, що він уже десь тут. Провідник про це нічого не знав, дуже втішився. Тепер мені треба було їхати розшукати Юрка і якось зв'язати із батьком. Я його відшукала, привела в одне село на Рогатинщині, а раніше з Провідником домовилась, куди маю його доставити. І так вони зустрілись.

При зустрічі я не була, бо для мене тоді була інша робота. Це відбулось у лісі. Юрко розказав, що з ним було, як їх арештували,

матір і їх обох – Юрка і Марусю. Спочатку вони були разом у дитбудинку, а потім їх розділили. Трохи було важко з ним, бо він захопився батьком, тою боротьбою, а треба було вчитися. Йому тоді було 14 років. Ми його влаштували в школу спочатку в Підгайцях. Там йому щось не сподобалось. Потім я влаштувала його в Кам'янці-Бузькій біля Львова. Але біля Донецька в дитбудинку залишилась Маруся, його сестра. Провідник сказав, що добре було б якось викрасти Марусю. Навесні 1948 року ми туди поїхали, але зробили помилку, що поїхали ранньої весни. Краще було їхати, коли буде тепло, коли діти бавляться надворі, бо легше що-небудь довідатись. А то був березень. Отже, я з Юрком поїхала в Донецьк. Саме були шкільні канікули. Там було страшне болото, ми були невідповідно вдягнені. Треба було далеко йти пішки: автобусів не було.

В Донецьку ми прийшли до Мандрикіно, потім в Романівку. Я його не могла самого залишити ніде. Спочатку знайшла якусь хату, казала, що я шукаю чоловіка, який з війни не приїхав, хотіла б десь залишити сина або йому залишити, бо сама не можу виховати. Юрка я в цій хаті залишила, а сама пішла в дитбудинок. Там, видно, були вже повідомлені, що хтось такий може прийти, або, можливо, зіграло роль те, що Юрко пішов до якогось свого колеги запитатись, чи Маруся може бути тут. Той підтвердив, що Маруся є тут. Наступного дня я пішла в дитбудинок, а Юрка залишила в тій хаті. Але він не сидів весь час у хаті, а вийшов до їдальні. Надійшов чи то голова сільради, чи якийсь інший чоловік, побачив незнайомого хлопця, а ще Юрко був одягнений не по-донецькому. (А був то час післявоєнний, у всіх була манія шпигунства, усім видавалось, що з-за кожного рогу виглядає шпигун, і на хлопця звернули увагу). І той дядько забрав Юрка.

Я у дитбудинку фактично нічого не довідалась, бо мені нічого не могли сказати, та й не хотіла довго їх турбувати, щоб не викликати підозри, а ще не вміла добре говорити по-російськи, ні по-східняцьки, так що відразу було видно, що я чужа людина. Коли поверталась до тої хати, побачила на вулиці Юрка в товаристві того дядька. Пройшла попри них. Юрко був ніякий – ані страху, ані хвилювання. Був спокійний, щось собі з ним говорив. Я пройшла трохи далі, хотіла бачити, що буде потім. Недалеко був продуктовий магазин. Люди стояли в черзі за хлібом, може, дві сотні людей. Я стала в чергу. Побачила, що Юрка повели в сільраду. Простояла в черзі, може, дві-три години (хліба ще не привезли, а люди вже стояли), мене це влаштовувало. Вже підходив вечір. Бачу, що справа недобра. Я тоді з Романівки пішла через поля у Мандрикіно на станцію. Думала почекати, може, завтра Юрко вернеться. Дуже було мені

трудно, коли я йшла через поле. Не знаю, чи хтось бачив перекотиполе. Це кущик формою кулі, сам як земля, і він котиться, котиться. А тоді був невеликий морозець. Я йшла через поле, а повз мене котилось це перекотиполе, і мені здавалось, що це моя бідна душа. Вітер її котить, котить, а я не маю сили її затримати. Мені цей момент запам'ятався як чи не найважчий у житті, бо Юрко щез. Я привезла ту дитину сюди і мала забрати ще другу, а тут така ситуація. Дійшла я до Мандрикіно, уночі пройшла Донецьк, пересиділа біля якогось кафе (там було багато робітників) до ранку, а потім, щоб не звертати на себе уваги, пішла випити кави. Чекала ще довший час – Юрка не було. Я не поїхала прямо назад, бо вони могли бачити, що він був з якоюсь жінкою, отже, будуть шукати в західних поїздах. Тому поїхала на північ. Узяла квиток у Москву. Тоді я уперше була в Москві. З Москви приїхала до Львова і розказала все Провідникові. Це був дуже важкий момент, але Провідник зрозумів, що ця невдача була не з моєї вини, а що так склалися обставини. З Юрком ми зустрілись аж у Володимирі.

– То Юрка тоді відразу арештували?

– Так, відразу арештували, і, здається, через три тижні він уже був у Львові. Очевидно, було слідство, потім був в якимсь таборі, а через три роки, коли вже мав 17 років, уже був у Володимирі. Там були такі ще неповнолітні, т. зв. “малолітки”. Між ними був і Юрко. Ми зараз нав'язали зв'язки. Юрко тримався добре. Знайшлися люди, які ним заопікувались. Що це значить? Вчили його. Там були книжки і багато розумних людей, і всі до нього дуже гарно ставились, без огляду на те, чи це був українець, чи єврей, чи навіть москаль.

В ті часи зустрінула нас велика неприємність – реформа грошей. Про те, що буде якась реформа грошей, я довідалась ще навесні 1948 року. І тут же доповіла Провідникові. Але він думав, що це такий собі трюк Сталіна, який хоче, щоб люди видали гроші, викупили товар, який є непотрібний, а потім будуть заповняти ринок потрібнішими речами, але вже не буде грошей. Восени 1948 року я знов почула від людей, що вже привозять до Львова скрині, обкуті залізом, що в них щось є. Припускали, що це вже нові гроші. Я знов доповіла Провідникові, але він казав, що ще будуть чекати. В місті вже почалась грошова паніка: викупували все на базарах, у маґазинах навіть те, що не було потрібне. Так було до останнього дня. Провідник казав нічого не купувати. І ми нічого не купували і не вимінювали грошей. Прийшла реформа, і виявилось, що ми залишилися зовсім без нічого.

– А виміняти ще не можна було?

– Ні, тоді вже виміняти не можна було нічого. Навіть якщо б можна було вимінювати, то хіба тільки у знайомих людей в банках. Але більшість грошей була захована у великих бідонах з-під молока. Вони були закриті, засмолені і закопані десь у лісі чи в полі. Осінь, зима, а головню весна були мокрі, то якимось чудом усередину пройшла вогкість, і гроші стали ламкими. Узяти їх у руку не можна було, бо папір ламався. Їх, правда, просушували час від часу, але в них поробились дірочки, так що видно було, що ці гроші не були у звичайному вжитку, а що десь лежали, так що виміняти їх було майже неможливо. Також по тих грошах могли напасти на наш слід. Нам стало дуже важко без грошей, але народ підтримував, і ми жили далі. Провідник увесь час був сповнений надії, що вся та наша праця дасть якісь наслідки. Здавалось, що те все буде тривати ще рік, ще два (ніхто не передбачував тієї катастрофи), що доведеться міняти триб життя. Ось як ми радились: жінки, які залишилися, влаштуються десь на роботу, може, у Сибіру, може, на Далекому Сході (уже й туди готові були їхати), приготують там місця для мужчин, які переїдуть, стануть там жити якийсь час у підпіллі, а потім буде видно. Тут довго вже втриматися не можна було.

Одного разу я прийшла звідкись. Провідник був сам. Я побачила сльози в його очах. То був лише один момент якоїсь депресії. Але поза тим він тримався добре. Працював багато, писав. Треба було на машинці друкувати листівки, інструкції і те все кудись передавати, так що без роботи ніхто не сидів. Час від часу хлопці організовували якісь збори, готували якийсь матеріал чи то з історії, чи з сучасних подій, йшли в клуб. І люди йшли, йшли підлітки і радо слухали. Так що нудьгувати не було часу. Був інколи і настроїй добрий, часом і весело.

– Правда? Це, мабуть, дуже об'єднувало людей?

– Так, важко собі уявити, яке там було об'єднання людей. Я такого більше в житті не бачила, хіба потім, в слідстві, навіть з чужими людьми, навіть коли ти постукав в стіну і почув голос із другого боку камери. Може, і були якісь суперечки, але це торкалось побуту, якихось дрібничок. Було таке, що дехто не витримував, і такі люди відпали. В 1948 році було оголошення до бандерівців, що, якщо хтось хоче, нехай зголошується, усі провини будуть прощені. Отже, були такі, які голосились. І з боку Провідника не було заборони. Він казав, що, якщо хтось хоче, хай голоситься, до нього не буде ніяких претензій, якщо він не буде продавати інших. Нехай собі йде і живе легальним життям, як кожний інший громадянин. Деякі йшли, і їм це вдавалось, але більшість мусіла давати якийсь матеріал.

Провідник усе створював таку атмосферу, що в його присутності ставало якось веселіше, відрадніше, безпечніше. Завжди чигала якась небезпека, а в його присутності хлопці і всі почувалися безпечніше, створювався якийсь затишок, здавалось, ніяка біда не може загрожувати нікому.

Більшість хлопців, що перебували у криївках, без світа і світла, спрагли були якогось відпруження. Очевидно, співати не можна було. Ми намагалися організувати їм якийсь відпочинок. Училися, слухали тихенько радіо, справляли їм якесь свято (от, наприклад, Різдво) за всіма правилами. А якщо ще були добрі сусіди, то хлопці і Провідник ходили до тих людей і дивились, як ті люди живуть. Так знайомилися з людьми зі Сходу. І своїх треба було побачити. Провідник появлявся інкогніто чи то як інженер, чи вчитель. І він все зумів якось усіх захопити. Був веселий, начитаний, умів багато оповідати, так що всі його любили і запрошували до себе в гості. Але таке бувало нечасто. Ось таке було в Білогорщі. Були Різдвяні свята. Ми хотіли поїхати в Зимну Воду відвідати знайомих. Молоденька дівчина під пальтечко взяла автомат, щоб не видно було, а вони всі цілою групою пішли до сусідів і дуже гарно провели там час. Та дівчинка потім і пильнувала, але найважливіше, що в день, коли ясно, вона той автомат перенесла центром села біля школи. Потім, коли вже було темно, це вже простіше було.

Провідник усе був душею товариства. Він і гарно співав. Один раз ми були у Львові у людей, де було фортепіано. Тоді, здається, він останній раз у житті заграв. Пам'ятаю, грав тоді Гріга. Але то були рідкісні хвилини.

– То були такі випадки, що люди навіть не знали, з ким мають справу?

– Так. То в більшості випадків було так, що люди не знали, з ким мають справу. То були переважно сусіди, які думали, що до мене прийшов якийсь знайомий.

(Запис закінчується)

Запис Надії Мудрої, Ганни Садовської

Опубліковано:

Дзвін. – Львів, 1992. – № 9 – 10. – С. 110 – 123.

РОМАН ШУХЕВИЧ У МОЄМУ ЖИТТІ

Проживати поруч з такою незвичайно сильною особистістю, якою був наш провідник, наш “Марійцуня”, як закодовано називали ми його у “Короленку” (тобто строго засекреченій квартирі у селі Княгиничах), було і великим щастям, просто життєвою знахідкою, і особливо відповідально.

Я це добре розуміла, але, маючи свободолюбиву вдачу, не робила нічого напоказ, я була сама собою. У всі свої дії я вкладала душу й серце. Очолити квартиру мені було не важко, хоча вся відповідальність лягала на мої плечі. На мені лежав обов’язок, щоби все функціонувало якнайкраще, ні в чому не було недотягнень і недостатку, а рівночасно щоби кожна особа в “Короленку” почувала себе вигідно, як тепер називають “комфортно”. Треба було дбати, щоби мала 3-місячна доня Дзвінка не дуже вередувала й не плакала, бо всім потрібна була атмосфера наукової праці, треба було дивитися; як відчуває себе моя мама, яка як-не-як а пішла на подвиг, включивши себе у підпільну небезпечну гру уже не в перші молоді роки свого життя. Правда, моя мама була особлива: молода духом, романтична, запальна, досвідчена, готова до труднощів і жертвування собою, працьовита.

Між нами й провідником діяльною була Катруся Зарицька (короленківська “Маня”), яка здебільшого підтримувала деяку частину зв’язків між нами і провідником. Катруся була авторитетна, впевнена у собі, мала схильність до командування, тобто добивалася вислідів через вимогливість, але моя мама не любила команди, що можна зрозуміти, коли взяти до уваги її вік і життєвий досвід і незаангажованість в ОУН. В один момент здавалося, що може вирости конфлікт, але я взяла дещо на себе, а сам провідник умів утримати в домі атмосферу сердечності. Ніколи не забував подякувати за обід чи інший почастинок і на догоду Катрусі ввів жартівливо перебільшену похвалу за обідом: “Манюсю, не дасться описати”.

При першій же з ним зустрічі я бачила, що провідник, вправним і розумним оком окинувши наше пристановище, зразу оцінив всі його переваги, всі “за” і “проти”. На моїй мамі лежав обов’язок варити, пекти й у всьому утримувати материнську атмосферу. Мало-помалу й Катруся привикла прислухатись до порад “цьоці”, як вона називала маму, бо фіктивно вона була моєю кузинкою, отже, моя мама була для неї тіткою.

Я найбільше відповідала за постачання харчів: їздила на базар до Ходорова, у Княгиничах тільки м'ясо закупувала у близької сусідки "Марці", а також ходила у суміжні села, особливо у Загір'я. А решту часу фактично посвячувала дитині. Провідник дуже тактовно помагав мені у цьому. Жартома запрошував своїх хлопців-охоронців, щоби забавили Дзвінку, мовивши: "Дзвінка хоче, щоби її потримали за колінце". А забавляв дитину успішно Левцьо, інтелігентний середнього росту хлопець в окулярах. Він лагідністю і спокоєм впливав на плач Дзвінки. Часом і сам провідник підходив до дитини, і я подивляла, як він по-батьківськи до неї відносився. Очевидно, згадка про своїх діток грала велику роль. Провідник брав дитину на руки і приспівував, при чому обличчя у нього було лагідне й одухотворене, сяяло якимось внутрішнім світлом.

Я у часі перебування у Княгиничах не раз сумувала, хоча скривала свій внутрішній стан. І от одного разу провідниця моя, Катруся Зарицька, запитала мене, що діється зі мною, що я якась буваю "не своя", наче відсутня. І тоді я мусила вимушено признатися, що я тужу за своїм чоловіком Володимиром Ликом (псевдоніми "Буревій", "Данило") і переймаюся його долею: він далеко у Стрийщині, і я не знаю, чи він ще живий. Це цікавило провідника, який мав соколине око, спостережливе за всім, що відбувалося так у його квартирі, як і в цілому краю. Провідник якось раз жартома підколов Катрусю, кажучи: "Ох, Манюсю, ми вже з тобою старі, а ось Марійка та між нами ще молоденька" (Марійкою звали у "Короленку" мене). І от, відповідно до тих слів, провідник часом любив пожартувати на мою тему.

Певною трудністю було для мене розпалювання у печі. У місті я звикла до газу, а тут грубі дрова, я багато часу витрачала і мучилася, поки розпалила. У мешканні часто перебували два охоронці провідника Шухевича під псевдонімами "Левко" і "Зенко". Провідник попросив їх, щоби вони розпалювали піч. Але одного разу я чимось проштрафилася (здається, нарікала на погану якість дров), і провідник заборонив хлопцям того дня розпалювати у печі. Потім усе повернулося до норми, але ця "наука" надовго осталася у пам'яті. Я мовчки це перенесла, розпалила піч сама, і неприємність ситуації зразу розсіялась, бо інші обов'язки не давали часу й змоги на роздумування. Свідомість моя – це була свідомість воїна, і я розуміла без зайвого, що в ОУН існує дисципліна, й тому жалю до провідника не мала. Зрештою, у моєму характері були дві важливі прикмети – самодисципліна і самокритика.

Провідник, одначе, непогано оцінив мої дані, якщо у скорім часі спитала мене Маня, чи хочу стати зв'язковою генерала Чупринки.

Я з радістю погодилася і вступила негайно у свої нові обов'язки. Як зв'язкова я виїжджала на зустрічі до Рогатина, де отримувала від інших зв'язкових, мабуть, із терену, а може, часом і не з терену все, що мені передавали: гроші, пакетики й записки. Але у зв'язку з новим призначенням у мене появилось ще інше, особливе завдання, дуже інтересне. Я повинна була організувати ще інші конспіративні, глибоко засекречені квартири на зразок нашого "Короленка". Для цього найважливішим був підбір відповідних кадрів – рішучих і вірних. Я згадала, отже, дуже цікаву дівчину із Трускавця – ділову, трохи неприступну, впевнену у собі і якимось по-хлоп'ячому діяльну й рішучу. В Одарки Гусяк (так звали її) була мама, яку тягало КГБ, а її саму розшукували. Я поїхала, домовилася з Одаркою, а отримавши згоду, заявила у "Короленку". Катруся Зарицька поїхала познайомитися з Одаркою, перевірити ситуацію і дати справі хід.

Знайшли мешкання у селі Грімному Комарнянського району, обкладнали, а хлопці Левко й Зенко зробили досить пристойний бункер. Приміщення було просторе, на плебанії, у домі священика. Версія подібна до нашої: поселилися кравчині – мама з донькою, але у цьому випадку вони вміли добре шити.

Я тим часом діяла даліше – пробувала створити ще одне строго конспіративне мешкання, у якому була би відповідальною господинею Марта Пашківська. Її провідниця "Бистра" (Ірка Савицька) відійшла восени 1946 року на захід до Головного Проводу ОУН з особливою місією, тому поки що Марта була вільна. На партнера я намітила їй хлопця зі села Конюхова під Стриєм Дружинця, щоби створити з них обох фіктивне подружжя, яке не було би підозріле. Хлопець жив ще спокійно у своєму селі, був кмітливий, заангажований у роботі нашої сітки ОУН. На мою пропозицію він зразу погодився, але не хотів творити квартиру ні з ким іншим, тільки зі мною. Він знав мене добре з часу перебування мого у Конюхові і, можливо, підходив йому мій характер. Я не могла йому об'яснити, що я вже зайнята у подібній історії. Я не втаємничила його, для кого це мешкання треба створити, й тому з легкістю могла відступити від наміру.

А Мартусю ми прилучили до Одарки як сестру, тобто до квартири у Грімному. Мешкання їхнє мало бути резервне для провідника Шухевича на випадок, якби наш "Короленко" у с. Княгиничах став нараз неактуальним. Пам'ятаю, я поїхала перевірити чи все готово і подивитися, як уряджено. Застала я тільки славної пам'яті маму Одарки. Мешкання було зовсім готове. Я збиралася назад, але пані Гусяк дуже хотіла мене пригостити, смажила млинці й просила почекати. Я подякувала й пояснила, що не маю часу, й пішла. Властиво,

чомусь я стидалась чекати на гостинця. Але тільки відійшла від хати, як стала мене доганяти мама Одарки, щоби вручити ще теплі млинці. Вона була сильно червона від спеки й поспіху. Важко віддихала, мабуть, тиск у неї був, а може, й втома. Я мало не заплакала, але привичка стримувати себе, як панцир, стиснула мені груди. Я тільки винувато, пристиджено і гаряче перепрошувала дорогу особу, одну із тих героїнь з великим материнським серцем, якими була переповнена в той час наша знедолена земля. Стоїть цей образ і досі перед очима, і дорікаю собі, чому не кинулася їй тоді на ший, не обцілувала обличчя й руки, що для мене трудилися. Мабуть, правдою є, що людина міняється щом сім років.

Після нещастя, яке впало на “Короленка”, ми всі силою факту розійшлися. Дві жертви на протязі трьох днів приневолювали нас із мамою відступати, а точніше, втекти із Княгинич зразу після того, як Полюга, відправляючи генерала Чупринку в ліс, не повернувся. Маму з дитиною я відвезла у безпечне місце, а сама скористалась якимись нашими зв'язками у Рогатинщині й постаралась віднайти у найближчому лісі повстанський відділ, де міг затриматися провідник Шухевич. Я ще мала малесеньку надію, що вістка про стрілянина і страшний кінець на рогатинській станції не відноситься до Любомира, тобто, по короленківській кличці, до Богдана Томівчака. По дорозі до провідника я довідалася, що до генерала прибув якийсь молодий чоловік. Але це був не Любоко, а син генерала, молоденький Юрко Шухевич.

Вже другу сумну вістку я розказала провідникові про те, що Богдан Томівчаків попав у біду. Зав'язалася на станції стрілянина, у висліді якої, втікаючи і стікаючи кров'ю, наш герой упав і непритомний або вбитий попав у ворожі руки, а тому я, сконтактувавшись із княгиницьким підпіллям, відкрила їм всю тайну про “Короленка”, причому просила, а то й вимагала зразу, зараз же зліквідувати конспіративну квартиру, а головне – винести із криївки зброю, книжки й усе, що там зберігалось. Попередила, що потрібен поспіх, бо ще цієї ночі може нагрянути КГБ. Всі запаси й речі в кімнатах я порадила взяти, не оставляти ворогам.

В Рогатинському лісі відбулася коротка й сумна наша остання зустріч із провідником. Більше я його не бачила. Але чуйна думка провідника та його оточення – сердечного й близького, як усе, чим була прикметна наша повстанська дійсність, чувала наді мною. Я по прикладу “Короленка” й під впливом тієї короленківської дійсності влаштувала собі постійну, вже індивідуальну квартиру, теж глибоко засекречену, з фіктивною фабулою сімейства під прізвиськом Яцях.

Зрозуміло, моя помислова, рішуча й ініціативна мама зіграла у цьому головну роль. Ми замешкали у селі, яке селяни називали Вістрів, а радянська влада – Острів, позбавляючи тою офіційною назвою героїчного, військового смислу. Від станції Конюшки Семенівські, що знаходилася між станціями Рудки і Калинів, йшлося через село Черніхів і до Вістрова.

Я віднайшла свого чоловіка і отримала допомогу у грошах і харчах. Він на той час був провідником Стрийської округи під псевдонімом “Буревій”, а відтак “Данило”.

У першій поїзді по харчі у с. Угерсько під Стриєм я разом із референтом Стрийщини – господарником попала на влаштовану під вікнами хатини засідку. Але Господь чував над нами, й усім нам вдалося спастися, крім місцевого мельника, якого наскрізь пересікла автоматна большевицька черга. Ця історія вимагає особливого опису, але у висліді я несподівано, на цілий місяць передчасно уродила свого сина. Це була моя друга поїздка до Угерсько по харчі, але по дорозі я вступила до квартири провідника у Грімному Комарнянського району, до моїх подруг Марти Пашківської і Дарії Гусяк з мамою, і там мені довелося родити сина, який родився невчасний і настільки кволий, що я ледве урятувала йому життя. При допомозі незрівняної Мартусі я ледве довезла його до Вістрова. Був сильний грудневий мороз. До Вістрова до мене весь час приїздили як не Мартуся, то Галя, то Одарка, так що контактів не бракувало.

Ранньою весною 1948 року впала й ця квартира провідника Шухевича. Після короткої стрілянини серед білого дня мої подруги втекли, а в їхньому бункері попалися моїх пару знімок.

У травні 1948 р. повідомила мені Мартуся Пашківська про героїчну смерть мого чоловіка, який загинув 20 березня 1948 року в результаті організованої всипи-облави “нашого” СБіста – агента КГБ “Артема”. Цей важкий удар долі дав поштовх до написання віршів, які я оформила у невеличкій збірочці “Зі щитом чи на щиті” під псевдонімом О. Звіробої. У її склад входили “Квіт папороті”, “Пожежа у колгоспі”, “Сосюрі”, “Гімн безсмертним”, “Ми не раби”. Все це я передала Мартусею. Після того приїхала від провідника Галя Дидик, його остання “берегиня”, висловила мені своє глибоке співчуття, вручила друкарський перепис моєї поетичної збірочки, а крім того, невеличку хвилюючу записочку, писану на штафетному папері, у якій провідник тепло висловив своє співчуття, гратулював, що написала я вірші, але в найтепліших словах оцінив мій вірш “Ми не раби”, який був написаний у відповідь на поезію Лесі Українки “Так, ми раби” (із циклу “Досвітні вогні” – “Товаришці на спомин”). Жаль, що я не

подумала цю історичну записочку вивчити напам'ять, бо вона незвичайна. Але тоді було не до того. Зрештою, помимо згущення хмар над нашим українським чистим небозводом, в моїй уяві було ще стільки ясності, стільки перемог і стільки подвигів, які належить нашому українству звершити! Всі успіхи й перемагання невдач – все було ще у наших руках. Злагода й любов між борцями і благословення Господне над нами. Ми з тим ішли у майбутнє і тому так довго продовжували нерівну боротьбу аж до загину.

Ще наші контакти тривали, бо я дівчатам сказала, що попав у тюрму друг мого кузена Любомира Коцура Дозьо Чабан, і я почала складати бідні харчі на посылку для нього, то дівчата взяли цю вже заадресовану скриньку, вложили у неї трохи кращі продукти по рекомендації генерала Чупринки і вислали посылку, за що Теодозій Чабан зберіг вдячність для провідника Шухевича і всіх нас на все життя.

Про нашого провідника довелось мені згадувати десь біля 1958 року у тюрмі-“закритці” “Владимірський Централ”. Сиділи ми у камері старого корпусу, куди нас запроторили після відвідування у 1957 році тюремної комісії, яка скорочувала, а то й знімала присуди ув'язненим і пускала на волю.

Нас перевели з кращого нового корпусу у старий, тісний за те, що ми не покаялися, і нам оставили старий термін покарання по старому кодексу, хоча новий кодекс признавав найбільший термін покарання 15 років з твердішим режимом. А нам – Катрі Зарицькій, Галі Дидик, Дарці Гусяк і мені – оставили 25 років при новім строгім режимі. Над нами сиділи наші хлопці, між ними Юрко, син провідника Романа Шухевича. Я, небагато думаючи, своїм почерком написала свій вірш “Ми не раби” і долучила до “коня”, тобто пересилки на шнурку з нижчого поверху на вищий. Юрко мав знамениту пам'ять і міг вивчити вірш, але він хотів, мабуть, вивезти оригінал на волю і був сипнений сексотом (секретний сотрудник), у висліді чого у нього забрали все приготоване, і у тому числі мій вірш. Його на волю не пустили, привезли до Львова, мабуть на суд, а на додаток привезли й мене. На превелике щастя, мене не судили, бо коли оперуповноважений Крот шукав винну, то викликав Одарку Гусяк, питаючи, чий це почерк, і вона сказала, що це її, тому від неї вина відпала як від любителя віршів, а до мене не приклеїлася, бо не було підозріння, що я розповсюджую свої заборонені вірші. У Львові дали ще мені три рази побачення з дітьми, але моя мама не прийшла, бо пару днів раніше померла.

Провідник Шухевич висловив раз своє відношення до сина письменника Василя Стефаника, який був у 1964 році, коли я звільнилася

з тюрми, головою Львівського міського виконавчого комітету. Ще тоді, у 1947 році, сказав провідник, що “син Стефаніка дуже порядна людина, й дивно, що він, займаючи такий важний пост, не виступив на захист самостійності України. Ну що, посадили б у тюрму, але який колосальний резонанс викликала б його заява і в Україні, і в світі!”.

Коли я повернулася у Львів у 1964 році, я зразу рішила стати на чергу за мешканням, бо ні я, ні мої діти не мали пристанища, а наше львівське мешкання зайняв начальник тюрми на площі “Смольки” Сахаров. І згадалися мені слова нашого короленківського “Марій-цуні”, як ми його називали у Княгиничах, і здавалося, він велить мені йти до Стефаніка молодшого. Щоби стати на чергу, треба було мати 5-тирічну прописку і трирічний стаж праці. Я пішла й заявила, що наше мешкання нам забрали, і тому просила поставити мене без обмеження зараз на чергу, що й виконано.

Але повернуся спогадом до живого генерала Чупринки. У 1949 році обережності ради ми переїхали з Вістрового й поселилися у с. Чорний Острів Новоствірищенського району, недалеко Ходорова. Тим разом ми були фіктивною сім’єю Ясяк. З нами була моя сестра молодша, Ірина. Мешкання було, як і попереднє, засекречене. І от провідник запропонував мені через Галю Дидик (псевдонім “Анна”), щоби ми скористали з нагоди, що совітська Україна дуже розпропагує переїзд сімей із заходу України у Донбас, і переїхали туди. Створивши дуже легальні “робочі” обставини, чекали б на приїзд когось із ОУН. Про своє нове місце замешкання я мала сповістити провідника на львівську адресу, умовлену між нами.

Ми зробили все, як було сказано, і за 2 – 3 дні мали вже виїжджати у Донбас. Не пам’ятаю, яку місцевість ми вибрали із запропонованих трьох. А були це Макіївка, Степова Балка і Єнакієво. Здається, ми вибрали Макіївку. Нас мали перевезти спеціальним транспортом разом з речами, яких у нас було обмаль, але навіть з коровою, яку ми придбали дешево, а вона, до речі, кашляла.

І ось 14 березня усе пропало, бо 5 березня провідник загинув смертю хоробрих, про що я довідалася щойно у тюрмі, після того як 14 березня у Львові я попала у хижі каїнові лапи душолюбів світу.

І ось усе перервала й понівечила судьба. Долею того назвати не можу, бо російський народ, мабуть, долі не знав і тому створив страшне слово “судьба”, яке таке близьке до слова “судилище” (“от тюрми і суми не зарекайся”). Воно – це те “фатум”, страшна жорстока “мойра”, яку знають і народи Далекого Сходу.

А хіба все закінчено? Ні, над нами світить високе синє небо, колір якого ми долучили до свого національного прапору. На нас діє

і щораз більше діятиме благодать Божа, яка наповняє серце нашої підростаючої молоді, що дуже помітно якраз у Тернополі.

У тому справа наша національна і справа Шухевича є невмируща й непереможна. Тільки у націоналізмі сила для з'єднання всіх розщеплених сил нації для розвитку і остаточної перемоги.

Тож з Богом у велике щасливе Майбутнє!

КВАРТИРА РОМАНА ШУХЕВИЧА У 1946 – 1947 РОКАХ У С. КНЯГИНИЧІ

У 1946 р., 11 липня, у мене в умовах підпілля ОУН народилася донечка Звенислава – у с. Конюхові, у хаті Рузі Рошко. Біля 3-х місяців я скривалася поперемінно у селах Стрийського району, у тому числі й у Конюхові. У той час із-за народження дитини я була звільнена від моїх підпільних обов'язків. Одного дня зі мною зв'язалася моя безпосередня провідниця Катруся Зарицька (псевдонім “Монета”) і запитала, чи хотіла б я поновити працю в ОУН. Я відповіла: “Хотіла би, але моя дитина ще дуже маленька, не знаю, отже, як це зробити”. Катруся пояснила: “Це якраз не перешкода, бо я пропоную Вам очолити дуже засекречене мешкання для одного високопоставленого провідника. Для цього потрібна добра фабула й видимість нормальної спокійної сім'ї. Придумайте, як це зробити”. На запитання, чи може тут підійти присутність моєї мами Розалії Ільків, Катруся сказала: “Якщо би Ваша мама згодилася, то це було би прекрасно!” Знаючи молодецький характер моєї мами, я при допомозі Марти Пашківської, підпільної моєї посестри, зв'язалася з нею, і мама зразу погодилася покинути Стрий, де до того часу проживала ще легально.

І так дня 12 жовтня 1946 р. ми обидві разом із тримісячною Дзвінкою прибули поїздом на станцію Помонята, де зустріла нас Катруся і завела до села Княгиничі Рогатинського району. Вона була вже знайома у селі з кількома місцевими людьми, і зразу після нашого приїзду ми з нею зайнялися влаштуванням приміщення. Появилися ліжка, сінники з пахучим сіном. Катруся, інакше Монета, розказала, що бункер у мешканні приготували охоронці-зв'язкові провідника під псевдонімами Левко і Зенко. У ньому є все, що потрібно: і зброя, і книжки.

Я з дитиною зайняла кухонне приміщення. На широкому ліжку заквартирувала на постійно маленька Дзвінка, яку для безпеки обв'язали ми ремінцем, а до нього причепили довгий ремінь, прикріплений другим кінцем до стіни над ліжком. Він до деякої міри регулював невгамовну тягу малечі до мандрів. І тут же, навпоперек до суміжної стіни, яка тісно притикала до ліжка, ми поставили шафу;

від неї йшов шнур рівнобіжно до вищезгаданої суміжної стіни і на такій відстані, що можна було там когось сховати. Другий його кінець був прикріплений до бічної стіни, і по ньому вільно пересувалася котара, тобто важка заслона, призначена для того, щоби у разі потреби за неї непомітно могла сховатися одна людина, а потіснившись, навіть три. Криївка мала вхід дуже замаскований, бо із підлоги у кухні, між ліжком і кухонним вогнищем, був закритий лядою вхід до пивниці, а на ньому стояв мішок з бараболею, готовий у разі потреби до заповнення ним пивнички, бо під нею була ще одна ляда, яка закривала вхід до невеличкого бункера. На превелике щастя, за цілий рік перебування не було потреби послуговатися ним. Ми так надійно оберігали спокій провідника, що навіть за заслоною йому довелося постояти всього яких 2 – 3 рази за весь час.

Наше мешкання було у великому будинку колишньої пошти. Довгий коридор протинав цю стареньку кам'яничку наскрізь. З одного його кінця був зліва вхід до голови сільради й справа – до нас, а з протилежного мешкав адвокат Яким Кузик, який у той час не працював, а проживав з дружиною Єленою і сином-школярем Юрчиком. Наш кінець коридора був гамірний, зате з правого боку важкі залізні двері, які вели до нашого помешкання, запевняли спокій і тишину. Коли входилося до нас, то перша прохідна кімната робила непривітне враження через постійне притемнення (вікна зісередини були забиті щільно дошками), вона освітлювалася електрикою. Це не викликало здивування, бо саме ця кімната в минулому була службовою. Тут ми зустрічали й звідси відправляли принагідних гостей, а до середини не запрошували. При стуку у двері той, хто підходив, мав пам'ятати, що у разі небезпеки треба голосно вимовити умовну фразу: “Тут не живе голова сільради, він навпроти!” Це було гасло для тривоги.

Наступна кімната була ясна, затишна, з гарними щільними фіранками на вікнах. Це був робочий pokій, тут обговорювалися всякі теми. Посередині красувався довжелезний стіл, зложений із двох. З одного його кінця – сувої матерії (ми ж бо звали себе кравчинями), а другий кінець був вигідний до писання.

До провідника періодично появлялися хлопці – його охоронці-зв'язкові Левко і Zenko. Входили вночі через вікно й виходили теж вночі, таким же способом.

Із великої кімнати – зі світлого покою – входилося до кухні, в якій з одного боку було кухонне вогнище з блятом (тепер по-совіцьки називають “пліта”) і з духовкою, або з братрурою, як її називали у нас колись. Біля вогнища внизу була вже згадана криївка, а з протилежного

боку – вікно з густою фіранкою. Поруч з вікном під стіною – широке Дзвінчине ліжко, а подальше від вікна за ліжком, навпроти криївки й кухонного вогнища – секретна заслона для провідника. Коли ми провітрювали котрусь із кімнат, то завжди хтось із нас чатував біля вікна, щоби уникнути розконспірування або навіть випадкової “всипи”.

У селі ми були зареєстровані як переселенки. Справжні бланки із Польщі були заповнені нами ж. Не пам’ятаю, які в нас були прізвища, яке ім’я у моєї мами, яка фактично очолювала всю нашу збірну сімейку, тобто мене, Марійку – доньку, яка “нагуляла” собі дитину Звениславу, тобто Дзвінку. З нами була зареєстрована легально, як і ми всі, Катруся, яка фіктивно теж мала ім’я Марія, була моєю кuzинкою, тобто двоюрідною сестрою. Маму мою називала “цьоця”, тобто тета. Ми Катрусю звали “Маня”. У квартирі були чітко визначені функції і ролі кожної з нас. Хлопців уночі приймала Маня, вона їх годувала й укладала спати. А я в той час пильнувала дитину. Помешкання наше було просторе, не відчувалося ані тісноти, ні невигоди.

Сусідство голови не дуже тривожило, бо він постійно був на своїй роботі. Катруся, яка мала схильність до кодування, назвала його “цьопцьо”, бо він був невеличкий. Також провідника треба було закодувати, бо, як-то кажуть, стіни мають вуха. Отже, звали ми його “Марійцуня” – жіночим іменем, щоби виглядало, що це говорить чи кличеться котрусь із нас двох. А здрібнілість цього ймення вказувала, що мова йде про провідника. Думаю, що такий псевдонім для нашого генерал-хорунжого Тараса Чупринки – Романа Шухевича був найоригінальніший із усіх. “Марійцуня” – звучно й ніжно. А село Княгиничі, а точніше, не село, а наш осередок у Княгиничах Катруся охрестила новим іменем – “Короленко”.

У селі всі знали, що ми – переселенки із Польщі, кравчині, і нікому із оточуючого нас, тоді ще такого буйного й животворного світу національної боротьби не могло прийти у голову, що тут, поруч, законспірувався і притаївся могутній центр воюючої України, в якому жевріли високі помисли, горіла й не згорала творча й незламна воля до боротьби. Тут, у тому “Короленку”, чував над долею України Великий Її син, а його могутній Розум усе мусів передбачити, а Нескорений Вільний Дух за всіх і за все був в одвіті. І турбувався він за всіх. Правда, і ми всі з Божою поміччю дбали про нашого славного Марійцуню, оберігали як могли. Йому ні разу не довелося послуговуватися криївкою. А зв’язки, наче кров’ю пульсуючі вени у живому організмі, тяглися через героїчні терени України, а носіями їх до Великого Серця з одної сторони були Левко і Zenko, а назад, з нашої сторони у терен – Катруся, наша Маня.

Середня світла кімната у нашому помешканні була робочою, творчою, у ній часто обговорювали й рішали справи. Провідник і Катруся писали щось, але часом дискутували. Я старалася не заважати, проте якось чула, що провідник щось доказував Катрусі й переконував, що вона повинна, трактуючи дану тему, дещо змінити. Катруся була пружиною всього нашого життя жінок у підпіллі: старанна, вимоглива, мала щось материнське і тому викликала загальну пошану й авторитет.

Взагалі-то, провідник Шухевич був дуже тактовний і людяний, його підхід до всіх був глибоко гуманний, але дуже принциповий; коли щось обстоював, то твердо й рішуче. Тоді-то відчувалося, що це не просто милий співбесідник, а впевнений у своїх переконаннях провідник, людина, яка по волі народу бере всю відповідальність на свої плечі, тому й вимагає. Я не пригадую, щоби він коли-небудь підносив голос, а скільки важких справ доводилось вирішувати йому в той період! Яка залізна самодисципліна і яке ясне бачення тодішньої ситуації і майбутньої, тобто теперішньої! Провідник говорив тоді, тобто ще у 1947 р., коли весь український загал чекав якогось чуда чи підмоги зі Заходу а навіть війни капіталістичного світу з СРСР, що дало б Україні можливість звільнитися від неволі, то провідник Роман Шухевич сказав: “То ще дуже далеко та зміна. Вона може прийти за 30 років і не раніше”. Пам’ятаю, як мене холодом обдало від тих слів, від того безжалісного пророцтва. І ще додав генерал Чупринка: “При Самостійній Україні нам, може, ще доведеться сидіти у тюрмі”. Катруся Зарицька, яка була присутня при тій розмові, теж підтвердила, заявивши, що й вона так думає.

Провідник Шухевич мав стільки якоїсь гамованої позитивної енергії, стільки стримуваної глибокої внутрішньої сили, що, не вимовляючи ні слова, впливав позитивно на оточення. Його поява, сповнена віри й надії, діяла на усіх, і смію твердити, що тільки такі люди, освячені Печаттю Духа, можуть творити героїчну історію.

Генерал Чупринка дуже шанував Катрусю Зарицьку. Були вони знайомі ще з юності. Обоє – вихованці “Пласту”, а потім чільні й активні учасники Організації Українських Націоналістів. Інколи за обідом у “Короленку” згадували свою юнацьку бувальщину, але дуже фрагментарно, деколи перекидалися жартом на якусь спільну тему. Я із завмираючою душею старалася дещо схопити. Але минуле могутнім крилом змахувало прямо перед моїми очима й тут же відлітало, неосяжне, імпазантне й далеке. Прислухатися було не так-то просто: наші обов’язки були твердо поділені, а маленьке “інтермеццо” за столом було відносно коротке. Якась стриманість, а може, ще не

затерте життям молодече почуття такту брало гору над цікавістю, тим більше що я привикла не перешкоджати, бо у Катрусі з провідником часто були дискусії і обговорювання різних тем. Взагалі-то, я була приручена до малої Дзвінки і виповняти мусила докладно всі функції догляду за нею і відвертати від моїх дорогих співмешканців всі можливі примхи моєї “зальотної” донечки, яка не розбиралася ще, в якому товаристві доводиться їй зростати, й ставила свої немовлячі вимоги чітко і недвозначно.

Моя мама не могла мені дуже допомагати, бо на ній лежали обов'язки куховарства. Пригадую, коли мама спекла щось дуже смачне, то провідник, як справжній “джентльмен”, подякував їй, похвалив і поцілував у ручку, згідно з вимогами шляхетних норм поведінки колишньої Галичини. Такі милі дрібнички скріплювали, зцементували наше співжиття. І було враження, що ми дійсно дружна, добра сім'я, такий собі маленький оазис серед пустині совітського мороку.

Я не дуже була досвідчена господиня. Спершу щадяче, оберігаюче виховання бабуні, потім навчання у Перемиській гімназії включно з проживанням у її комфортному “інституті”, потім бігання по всяких зустрічах в ОУН, згодом протисовітське підпілля. Тепер же довелося переключитися і присвоїти собі деяке практичне вміння. Помимо строгого планування у “Короленку” ми часом мінялися своїми функціями. То я була прикріплена до Дзвінки, а мама моя варила, то яюсь згодом мама доглядала дитину, а ми з Манею по черзі виповняли куховарські обов'язки: раз варила Маня, а раз я. У ті часи Катруся, як і я, не мала потрібного досвіду, але під впливом амбіції вирішила показати верх свого мистецтва, тож не раз викликала мене на суперництво. Отже, Маня приготувала яринову зупу з молоді шпарагової фасольки, підчеркнувши при тому зачіпно, що зготувала її дуже скоро, але я хоч мовчала, але в душі не здавалася. Пригадую свої тодішні думки: “Та що з того скорого приготування, як фасолька у зупі сирувата?” На другий день старалася вже я, щоби все у зупі було докладно зварене. Це була яринова зупка з досить великою кількістю моркви. З нею я довго возилася, порядно змучилася, то ж тепер, у наш час, я сміючися стверджую: Катрусіна зупа була недоварена, а моя – переварена.

Провідник ніколи не критикував наших кулінарних “шедеврів”, а їв із задоволенням і апетитом, дякуючи. Але Катруся не вдовольнялася тим, а часто атакувала з легкою жартівливістю: “Ну, як зупа? Ніякої похвали не чую!” Тоді провідник відповідав з усмішкою: “Манюсю, не дасться описати, як смакувало!” І цю приємну фразу не раз доводилося генералові Чупринці повторювати. Як достойне

продовження такої високої похвали Манюся жартувала із перебільшеним пафосом: “Żeby to opisać mistrzem byc trzeba by, ja tego nie umiem – Mickiewicz chybaby”. Цей дуже смішний, примітивно зліплений вірш з неправильними наголосами: “Щоби це описати, треба би бути митцем; я того не вмю, хіба би Міцкевич”, – Катруся переняла від одної зі своїх співкамерниць.

У Катрусі були цікаві спогади із перебування в польській тюрмі, де вона сиділа разом з іншими членами ОУН у зв’язку з вбивством польського міністра внутрішніх справ Перацького – жорстокого українофоба, який був автором страшної паціфікації українських земель східної Галичини, так званих Kresów Wschodnich (східних окраїн). Вона там сиділа з польськими комуністками і з великим почуттям гумору любила перефразовувати їхні смішні чи парадоксальні вислови. Це були уривки з їхнього комуністичного “Талмуду”, які одна комуністка урочисто виголошувала іншій, – “Cztery punkty Rozy Luksemburg”, і Катруся вичисляла всі ці пункти, але без відрази, без неприязні до ворожого їй елемента, а з таким сонячним почуттям гумору, що ці комуністки видавалися смішними і зовсім не шкідливими істотами. Колись жартуючи за столом, кумедно перебільшуючи інтонацію, виголосила: “Gdy ja byłam pięćna i młoda...” (як я була красива й молода), – так про себе часто говорила одна із комуністок. Але несподівано провідник захотів передражнити Катрусю та й каже: “Ой Манюсю, так ми вже з Тобою такі старі?! А ось Марійка – та ще молоденька”. Мені стало ніяково, бо я вже мала тоді 26 років і ніяк не бажала відмолджуватися.

На відміну від господинських труднощів, у сфері торгівельній я почувала себе на своєму місці. Любила їздити до Ходорова на базар, тішилася, як вдалося мені дешево закупити продукти. Нав’язала я ближче знайомство з робітниками Ходорівської цукроварні, у них я купувала цукор. У Княгиничах, у різнички на ім’я Марця, замовляла я м’ясо, а найчастіше печінку. Якщо чогось бракувало, то йшла у сусіднє село Загір’я. З Княгиничами я старалася не зближуватися, щоб не розконспіруватися, не обмовитися чимось.

Все-таки наша фікція була зблизька досить непевна, бо на столі лежали сувої матерії, але ніхто з нас шити не вмів, хоча називали себе кравчинями. Правда, моя мама ще у дні молодості щось трошки вчилася шити і мала навіть, пам’ятаю, машину Зінгера, але життя пішло їй по тернях, і тому було не до кравецтва.

Провідник був настільки “свій”, що всім подавав свою підмогу. Провідник і Катруся потрохи вивчали англійську мову, сам він пізно ввечері слухав на слухавки радіо із Америки. Зауваживши, що моя

мама має велику тягу до знання і політики, запропонував навчати її англійської мови і тими лекціями здобув її серце без решти. Я почувала себе трохи обійденою, бо не могла і мріяти про навчання, а мимоволі нав'язувалася думка: “Як би воно мені придалося знання чужої мови”. Одначе я усвідомлювала, що тепер мої думки приковані до голосу Дзвінки, і коли вона вередувала, то провідник брав її на руки й пританцьовував, співаючи:

Танцювала, дріботіла,
поки “цюнцю” не схотіла,
а як “цюнцю” захотіла –
пустіть, хлопці, бо я впріла.

Може, ця хвилина була пов'язана з якимись спогадами цієї великої людини, яка могла перемогти у собі біль, напевно жорстокий від того, що його власні діти попали у дитдомівську неволю як закладники всього, що чинив їхній Геніальний батько, і немов би хотів цей добрий чоловік відвернути від Дзвінки долю, що хапала таких діток? І додав генерал: “Дзвінко, я Тобі цю пісню заспіваю на Твому весіллі”. Але одного разу Дзвінка не витримала і таки насправді “цюнцю” захотіла прямо на руках у Марійцуні, і так сталася справжня катастрофа. Одначе нам, жіноцтву “Короленка”, було від того дуже не по собі.

Коли приходили охоронці провідника – інтелігент Левко (до речі, в окулярах) і Зенко з практичними талантами, тобто “Зенко – золоті руки”, як його назвала Катруся, то деколи провідник просив їх забавляти дитину, піджартовуючи: “Дзвінку треба потримати за колінця, бо плаче”. Втихомирити її вдавалося найчастіше Левцьови. Він кутасиками від сорочечки малечі протягував по личку, зачіпав носик і тим розсмішував її і забавляв, бо їй набридав уже ремінний припон до стіни. Зате Зенкові було не до дівчат, та ще й таких плаксивих, як Дзвінка. Він, як тільки появлявся у “Короленку”, то годинами висиджував біля нашого “Зінгера” (добротної кравецької машини) під вікном і щось латав, зашивав, направляв. Аж трапився небезпечний випадок: при відчиненому вікні із-за фіранки заглянула до кімнати одна із недалеких сусідок і побачила Зенка. Ми завмерли і, як вона відійшла, рішилися на сміливий крок: Зенко одягся якнайнедбаліше, позабрав наші сувої матерії і пішов по селу, граючи роль міняйла зі Східної України, звідки у 1947 р. голод виганяв людей до нас, до Галичини, за порятунком. Усе прекрасно вдалося: наш “міняйло” продав дешево матерію тій жіночці, яка його побачила у нашому мешканні (ми йому заздалегідь показали її хату), і все закінчилося щасливо.

Катруся періодично в умовлені дні не клалася звечора спати, а так довго чатувала біля темних вікон, поки тінь, а потім умовлений стук не приневомили розсунути вікна, які вже були завчасно звільнені від засувів. Пригадую одну таку милу нічку. Хлопці веселі, бо щасливо добралися до мети, їдять з апетитом приготовлені Манею налисники. На запитання, чи смакує вечеря, відповів Мані Зенко, впадаючи в жартівливий тон, який панував у “Короленку” відносно кулінарних питань: “Дуже смакує, я радий би взяти у пані Мані припис, як готується така смачна каша”.

Котрогось дня я згадувала гороскоп на мої уродини 21 червня. Крім того, з ліній руки мені одна популярна ясновидюча сказала, що у мене є двоякі таланти; з одного я вже щось трохи дала і ще щось зможу сотворити, але з другого уже не встигну. Провідник, не знаючи нічого про мої пісні, створені спільно з Мартою Пашківською (псевдонім “Мартуся”) на її мелодії, зажартував, усміхаючись: “То, може, буде ще одна Дзвінка?” Мені стало не по собі, і я нічого не відповіла. Та все ж після відвідин у мого чоловіка у квітні 1947 р. жарт набрав проявів реальності, і я, завагітнівши, щоби не підірвати безпеки нашого мешкання, придумала фабулу, що вернувся до мене мій кавалер, батько Дзвінки, і ми побираємося, і тоді вагітність у спокійної, негулящої Марійки не визивала би підозріння. Для здійснення я порадила включити у наше життя Любомира Полюгу, якого переслідувало КГБ, і він не мав де подітися. Я ручалася за нього, і ручалася за нього Марта Пашківська. Ми добре знали його з ділових контактів. За нього ручалася, мабуть, ще Галя Дидик, яка добре знала його батьків. Провідник не відмовив, але брав його на “сповідь”, щоби до точності знати і могли оцінити труднощі чи небезпеку контакту КГБ з Любомиром, щоби особисто переконатися в можливості його співжиття з нами.

Після одобрення ми почали з Любком діяти. Досить голосно вели себе, а потім їхали з квітами до Львова на “вінчання”. Там у свого вуйка зробив Любко наш шлюбний портрет, і ми, урочисто приїхавши “попід ручку”, демонстративно прийшли додому. Моя мама у той час, очікуючи нас, сиділа біля порогу будинку й приспівувала Дзвінці: “Гу, га, весіле, тато маму віддає. А чому і віддає? Бо їм хліба не стає!”

Опісля Маня постаралася зробити урочистість – весільне пригощання. На стіні на килимі красувався наш з Любком “шлюбний портрет”, у гості запрошено голову з головохою і сусіда-адвоката Кузика з жінкою. Я мало сиділа за столом, там оставалася мама й Любко, але в основному забавляла всіх Маня. Після того, як пішли голова з жінкою до своїх дітей, Маня ще підтримувала розмову, під час якої,

сперечаючися з адвокатом на якусь серйозну тему, жартома, але з притиском назвала його “доктор Бессервісер”, натякаючи тим на відомого героя з творів І. Франка. Тим часом пані Єлена спостерігала за мною і дивувалася, що я відходила від стола, бігала до дитини до кухні. Але ж я, доглядаючи дитину, стерегла безпеку провідника: він же стояв за заслоною, у бункер не ховався! Взагалі-то, пані адвоката мала раз нагоду побачити на нашому столі багато вареників (це теж, здається, через вікно), то питалася мене, нащо ми так багато варимо. Я з трагічною міною відкрила їй тайну, що “бідна Маня має цукрицю”.

Хоча помалу петля на шиї нашого “Короленка” затягалася, було ще багато успіхів. Полюга у районі здав іспит на молодшого лікаря у Княгиничах. (Він взагалі мав початки навчання на Львівській медицині ще за німців. Там я його перший раз побачила серед голосної групи молоді, до складу якої входила й Ірка Савицька – “Бистра”). До Любка Полюги, а точніше, тепер вже, у Княгиничах, доктора Богдана Томівчака почали приходити хворі, викликати його додому, тому у нас тепер було більше обов’язку втримати загальну безпеку квартири. Сільські дівчата зацікавилися молодим лікарем, жаліли, що він жонатий, одна навіть сказала: “Скалічу палець, щоби мати нагоду познайомитися з доктором”.

А моя мама тим часом отримала маленьке замовлення – переробити для синочка адвоката зі старого батькового плаща малий плащик. Хлопчикові було, може, вісім роцків. І бідна моя мама, як-то кажуть, зі шкіри вилазила, щоби справитися, а плащик не хотів добре лежати на дитині. Нам таки трохи стало страшно, Катруся тільки безсило кліпала очима, а мені чомусь було по-дурному смішно. Все-таки якось вив’язалися, хоча остався неприємний осадок.

Після “весілля” Маня звеліла нам з Любком прогулюватися ввечері понад ставом, щоби була видимість щасливого подружжя, що ми залюбки виконували. Але хитра головиха спостерегла якось, що я сплю у кухні, а Любко у покої. І звернула увагу Мані, що не годиться, щоби молоде подружжя спало окремо. Після того зауваження Маня рішила, що треба застосувати ще одну фікцію – зманити головиху зранку під якимсь приводом до кухні і на ту хвилину нам обом з Любком влізти до мого ліжка, щоби вона подумала, що ми ночуємо разом. Заплановане ми блискуче виконали. На сигнал ми з Любком в поспіху одягнені влізли в ліжко й накрилися ковдрою по самі вуха. Любко, згадуючи цей момент, твердить, що він вліз у ліжко в мештах, але я встигла свої капці скинути з ніг.

Ще одна пригода сталася пізно ввечері, майже вночі. Донька місцевої вчительки трохи симпатизувала молодому лікарю. Одного

вечора добувалися до неї додому якісь два солдати й сильно її перелякали. Вона вискочила з дому напівроздягнена і, перебігши досить великий простір між нашими домами, затарабанила до вікна, через то же вікно ввалилася у кімнату, схопила Любка за шию, стала викрикувати про напад, просити помочі. Ми всі, схопившись зі сну, реагували перебільшено, покликали голову. Цьопцю у калісонах, тобто довгих підштанцях, вилетів на площу і громовим голосом взивав у розпуці своїх друзів: “КГБ”, а точніше “КеГеБе”, “Голова району!” – і так викрикував, поки не втомився. І тоді всі заспокоїлися, а дівчина повернулася до себе, а Любко мав на другий день що згадувати.

У районі Полюга фігурував як Богдан Томівчаків. Коли він до нас пристав, то дістав десь для себе паспорт на прізвище Роман Поливчак (він взагалі був спеціалістом по добуванню документів, ліків і отрути. Ми всі, жінки, мали ампулки з ціністим калієм завдяки Любкові). Я переробила “Роман Поливчак” на “Богдан Томівчаків”. Тепер дивуюся сама собі, а тоді ми всі щось могли. Зенко – “золоті руки” прекрасно підробляв печатки, вирізуючи їх із гуми. Потім Одарка Гусяк навчилася цього ж від нього.

Приближалася осінь, але було дуже сонячно і тепло. Любко, тобто короленківський Богдан, брав Дзвінку до потічка, щоби самому скупатися й дитинку якось занурити, хоча би ніжки, але Дзвінка так кричала, що прибраний татунцю віддав дитину мені.

Він їздив якось до Львова, і його мама, щаслива, що син має прибіжище, надавала йому всяких соків. Особливо хмільно пахнув сирий сік з малини. Але ми нічого не куштували, бо це були запаси на зиму. Я у Ходорові накупила свіжих яєць, а Богдан помістив частину у якусь шклянну воду, а частину поклала мама у попіл. Був також цілий глек свіжого смальцю. Ми самі подивляли свої господарські таланти.

Катруся і провідник у той саме час на якийсь тиждень-два відлучалися з дому і метою служили Карпати. Я не сміла питати, чи будуть у Стрийщині, – передала би хоч привіт, як не записочку чоловікові. Це була якась відправа, а може, щось подібне. Провідник, повернувшись, пожартував знову на мою тему: “Марійко, скажіть мені, як то може бути, аби така мала особа, як Ви, водила на шнурку такого ведмедя?” У відповідь я тільки посміхнулася – не сміла чи не хотіла нічого випитувати. А Катруся так захопилася осередком у Карпатах, де була тоді “Світляна” (Марія Дмитренко), що хвалила дуже їхні салати й хотіла у нас завести нову страву – салату зі сирого буряка, але моя мама їй відрядила. Мені, як вагітній, Маня приписала особливий приділ – двоє яєць і півлітри молока – для відживлення майбутньої дитини. Вона при тому згадала паню Дарію Ребет, що ця така

особлива, велична жінка, яка ніколи не виходила зі себе, проте у спільному побуті у польській тюрмі, де вона мала дитину, як і Катруся, то виявляла знервованість, коли йшлося про відживлення дитини.

Меч Дамокля впав на наші голови неждано, на саме свято Матері Божої, 21 вересня 1947 року. Зранку я приготувала сніданок, але Катруся не хотіла їсти, бо дуже спішила до Ходорова на якусь зустріч. Зразу біля нашої хати зупинила попутну тягарівку. Я провела її. День починався по-осінньому лагідний, сонячний. Сказала, що скоро повернеться і тоді поснідає.

Ждали ми її весь довгий день. Вночі ми всі не спали разом з провідником. Раненько наступного дня я у Ходорові розвідала у друзів із цукроварні, що КГБ хотіло заарештувати жінку. Вона вихопила пістолю, вистрілила, і всі кажуть, що вбила офіцера. Тоді стала втікати, але не вдалося їй втекти – прийняла отруту й померла. Провідник сидів без руху, мов скам'янілий, немов статуя. А тоді сказав твердим, аж страшно спокійним голосом: “Так умирає українська жінка”, – і замовк. Страшна вістка сколихнула околицю, і вперше до нас прийшла Галя Дидик (псевдонім “Анна”) довідатися, що сталося. На вістку про смерть Катрусі безсило опустилася на поріг в покою. Ввечері провідник повідомив, що відходить у терен, і тоді моя мама звернулася із запитанням: “Що нам тепер робити? чи безпечно оставатися?” Відповів, що не бачить небезпеки, що можна оставатися.

Провідник рішив відійти без охорони, бо Левко і Zenko ще не прийшли; отже, попросив Любка, щоб його супроводив. Любка взяв пістолю. Відходили обидва в тиху ніч. Я благословила і просила, щоб Любка зараз вертався ранком, бо положення “Короленка” неясне. Мене запевнили, що до обіду він буде вдома. На другий день зразу прибіг якийсь чоловік просити лікаря до породіллі. Я, вважаючи, що поїзд вже везе Любомира, сказала, що лікар вийшов кудись і зараз прийде. Дуже це була страшна напруга – очікувати на приїзд поїзду, молитися у тривозі й не знаходити відповіді. Чоловік прибігав ще двічі. Нарешті я рішила якось вийти із ситуації – почала розпачати, що якісь люди забрали його зі собою і хтозна, що з ним зробили, може, вбили. Мене почав, не пам'ятаю хто, заспокоювати, що з ним нічого не станеться, бо це могли партизани взяти його до сусіднього села, щоби перев'язати раненого хлопця. Поїздом із Рогатина приїхали люди і розказали, що на вокзалі КГБ перевіряло якогось чоловіка. Той почав утікати, відстрілюючись. Сам стікав кров'ю, але ще біг, поки його із автомата не вбили або тяжко поранили, кинули на воза і повезли. Я вгадала, що це попався Любка.

Недалеко хати росла густо тична фасоля й кукурудза. Туди я післала маму з дитиною, щоби у разі наскоку на хату могла непомітно втекти. Сама поспішно склала у валізку все необхідне. У хаті оставалася наша з мамою постіль, але я не могла нічого взяти, тільки перину на всякий випадок оставила у різнички Марці. На моє домагання з'явилась дівчина-підпіллячка. Її я відкрила тайну, що ми оунівці, що у криївці зброя і книжки, що це все треба швидко забрати ще сьогодні звечора, бо вночі може бути наскок КГБ. Харчі й речі нехай беруть собі, тільки нехай не ночують у хаті. Відіславши маму з дитиною у спокійне село Пуків до вчительки, де проживала моя молодша сестра, я по зв'язку віднайшла провідника Шухевича в Рогатинській лісі, і втративши останню надію застати там, у лісі, Полюгу (до речі, якраз Юрко Шухевич був у батька), я сповістила генерала Чупринку про нещастя, яке сталося. За пару днів ми разом з Галею Дидик дісталися до Княгинич збоку якимись висхлими мочарами. Довідалися ми, що КГБ не появлялося ще, забрали ми перину, і я востаннє поклонилася Княгиничам, а точніше, спогадам про творче й горде існування “Короленка”.

КОНСПІРАТИВНА КВАРТИРА РОМАНА ШУХЕВИЧА У ГРІМНОМУ

У 1946 році я, будучи вагітною, короткий час скривалася у селі Сільці Дрогобицького району. Мене відвідала моя незрівнянна подруга-посестра Марта Пашківська. Під вечір окружна провідниця-красавиця, яку ми знали під псевдонімом Чайка, попередила нас, що негайно треба нам обом перейти до Трускавця, щоби уникнути нещастя, бо вона довідалася, що на другий день КГБ має зробити у Сільці облаву.

Сонце червоне й велике хилилося до заходу, треба було поспішати. Ми просили Чайку, щоби йшла з нами й не ризикувала, але вона запевнила, що для неї нема небезпеки, бо вона добре обізнана зі селом, знає тут кожну стежину й камінь. У Трускавці ми по кличці (пароль) зайшли на дану нам адресу, й чорнява дівчина, з якою ми познайомилися, – скупа на розмову, стримана й рівночасно впевнена у собі – зробила на мене сильне враження.

І коли у 1947 р. весною мені дали завдання зорганізувати квартиру строго засекречену, подібно як у Княгиничах, то я зразу оцінила “вальори” (добрі прикмети) дівчини із Трускавця. А була нею Одарка Гусяк, така чоловіча у поведінці, рішуча. Отже, я зразу поїхала до Трускавця і довідалася, що їй разом з мамою добре було би забратися з Трускавця, бо ними інтересується КГБ. На мою пропозицію

відносно створення конспіративної квартири вона дала згоду, і я про все доложила Катрусі Зарицькій, яка відразу поїхала до Трускавця, познайомилася з Одаркою і повела далі всю справу.

Вони вирішили винаймати половину дому на парохії у селі Грімному Комарнянського району. Справа просувалася успішно, і вже влітку 1947 року я мала завдання перевірити, що саме вже зроблено. Дома застала я маму Одарки, паню Марію Гусяк. У мешканні вже все було впорядковано. Вигідний бункер влаштували два охоронці провідника Шухевича, знані під псевдонімами Левко і Zenko. Саме вони дуже обережно й непомітно ще у Княгиничах викопали бункер і його же обладнували.

До Одарки і її мами ми долучили ще Марту Пашківську. Справа виглядала досить вдалою, бо вони всі три добре шили, отже, не повинні би були викликати підозру. У час моїх оглядин, хлопців не було, бо вони виконували зв'язок між Княгиничами й тереном. Квартира у Грімному була резервна.

Моє знайомство з Одаркою Гусяк було, на жаль, зв'язане з дуже сумним і болючим фактом смерті “Чайки”. Зла доля її не оминула: під час облави її заарештували й посадили на віз, але вона у якийсь слушний момент вихопилась і почала втікати. У неї не стріляли, хотіли взяти живою, але на дорозі з'явився якийсь юда на ровері і заступив їй дорогу. Погоня добігала до неї, і вона прийняла отруту – ціаністий калій. Ми всі мали ампулки з тим прискорювачем смерті і визволителем від мук і неволі. “Чайка” померла моментально, і душоуби вкинули її прекрасне тіло у криницю. І так мертву “Чайку”, героїню Дрогобиччини, прекрасну й тілом, і душею, замість кадил, свічечок і молитов чекала темна глибін криниці, куди вкинули її зайти-харцизьяки! Пом'яни, Господи, і пожалій її чисту душу! Шукали вони й мене, бо у господині, у якої я до того перебувала, вирили у кімнаті яму й питали: “Куди ти діла тую паню?”. Дальші мої контакти з квартирою у Грімному були вже після падіння “Короленка”, тобто квартири у Княгиничах.

Дня 7 грудня 1947 року я вибралася по харчі на зиму до села Угерсько Стрийського району. Це вже було моє друге намагання, бо перше було не зовсім вдале. Правда, я втекла з обстрілюваної хати – Пречиста Діва мені допомогла, але не всім воно вдалося уціліти. У тому селі господарник Стрийщини оставив мені деякі продукти, призначені для мене після втечі з Княгинич моїм чоловіком Ликом Володимиром, провідником Стрийщини “Данилом”.

Я вибралася зі села Вістрів Рудківського району поїздом до Комарна, а звідти пішки, по болоті, оминаючи людні дороги, і вже під вечір я, втомлена, дійшла до квартири у Грімному. У підпіллі зустрів

кожна завжди була приємним сюрпризом, навіть блаженством, а тут ще всі були вдома. Чай пили ми пізно, о 1-ій год. ночі, і зараз лягли спати. Вранці я мала йти даліше. Але мене неждано щось заболіло усередині, і я жажнулася, бо відчула, що це родові болі.

Вранці у понеділок, 8 грудня, у торговий день, у мене вродилася невчасна дитинка, і я з півгодини чекала, поки появилася медсестра, щоби перев'язати новонародженому пупчик. Синочок був червоношкірий, поморщений, самі кості. А у мене не було молока у грудях, бо його організм мій ще не встиг випродукувати, бо ж дитина народилася на 1 місяць раніше. Від несподіванки я забула, що у таких випадках треба давати немовляті перший день тільки підсолоджену цукром воду, а порадила я розвести водою молоко від корови, яка тільки що отелилася. Дитинку стало зразу чистити. Говорили досвідчені люди, що 8-місячне недоношене немовлятко, як правило, не має сили вижити і що більше шансів мають семимісячні недоношені. Розпач розпачем, але у моїй підсвідомості завжди жевріла велика надія на поміч Господню. А ще невідступна Мартуся мене й доглядала, й потішала. Вона поїхала на мою свіжозорганізовану квартиру у Вістрові і сповістила мою маму Розалію Ільків.

Дня 15 грудня 1947 р. моє передчасно народжене пташатко, охрещене з води Андрієм, ми закутали у подушку і на станційній будці чекали на фіру, яка мала нас забрати. Я з тривогою відхилила подушку, а воно мало піну на поморщених устоськах, кругом яких була широка синява. Мені стало моторошно, бо не знала, чи йому зимно, бо був мороз, чи бракує повітря, бо, може, занадто закутане. Але тепла, ангельська присутність Мартусі підбадьорювала, а господар, який віз нас, переїхавши через невеличкий потічок, переконливо сказав: "Буде здоровий хлопець, бо їдемо через воду!"

До народження дитини я декілька разів відвідувала квартиру у Грімному. Ішла виміна грошей, і раз я купила волічку, щоби могла зв'язати щось дітям, інший раз купила якусь матерію, щоби могли щось пошити, бо з Княгинич ми втекли поспішно й несподівано, покинувши майже все. Тепер же усе придбане я тимчасово оставляла у дівчат у Грімному. У їхньому бункері були заховані знімки моєї ранньої юності, бо вони були надто елегантні як на бідну покритку-сироту, за яку я себе подавала у новому місці проживання – у Вістрові.

Взимку й у часі Різдвяних свят я була зайнята лікуванням сина, тому після 15 грудня у Грімному вже не появлялась. І от на провесні 1948 р., наче грім з ясного неба, приголомшила мене вістка: квартира у Грімному "впала", тобто втрачена, розконспірована. А стався чи то просто випадок, чи щось заплановане, але прийшов участковий

проверити документи і застав обох охоронців, які заздалегідь скрилися за котарою (заслоною). Коли він увійшов із кухні до кімнати, моментально “Зенко” стрілив у нього. Дарця Гусяк ще пригадує, що перевіряючий (а був це місцевий участковий) скочив до вікна, вибив собою подвійні шиби і, стікаючи кров’ю, скочив на подвір’я і, впавши на землю, відстрілювався. Вмираючи, кляв представник влади страшним нахабним матюком Божу Матінку. Усі п’ятеро підпілляків втекли і зразу стали “банітами”, тобто нетягами, які, оставивши свої останні пожитки, у найближчому часі мусли знову турбуватися за пристановище кожен день і кожну ніч. У впавшій квартирі погоріли й мої речі. Найбільше жаль мені було моїх знімков, які були часткою мого радісного, дорогого минулого. Їх забули в суматосі втечі.

Розказує Одарка Гусяк: “Їхали сани, навантажені гноєм. Їх розвантажили, й на тих санях усі п’ятеро від’їхали до лісу, а тоді розійшлися хто куди. Хлопці помашерували лісом до своїх, а жіноцтво не мало на оплату дороги до Львова, бо після виміни грошей у всіх були пусті кишені. Але Бог поміг: зустрівся прихильний лісничий. Той на їхнє прохання подарував їм аж 25 нових, вимінених карбованців. Під захистом темноти добралися всі три до якогось села й попросилися на нічліг. Їм не відмовили, а оказалось, ночували вони у священника.

На другий день вдосвіта дійшли до шляху, яким їхали машини до Львова, й на попутній тягарівці щасливо після буремного пережиття допалися до захистку”.

Тут почалося нове життя. Одарка помістила свою маму при помочі провідниці Тернопільщини Дидик Галини у священника отця Лопатинського.

А далі почалося нова гра із небезпекою “у піжмурки” й у “шапку-невидимку” у кожного з них зокрема. До мене до Вістрова часто появлялася “Мартуся” (Марта Пашківська), але про смерть мого чоловіка Лика Володимира – “Данила”, який загинув смертю хоробрих того ж трагічного березня 1948 року, окружений ворожою біснуватою нечистю, сповістила мене не зразу, але аж у травні, за що я їй безмежно вдячна з огляду на те, що я 2 місяці довше змогла спокійно годувати сина груддю.

РОМАН ШУХЕВИЧ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК

3 дня 12 жовтня 1946 р. я мала щастя перебувати під одним дахом з провідником ОУН Романом Шухевичем аж до 22 вересня 1947 р. Я очолювала його строго законспіровану квартиру в с. Княгиничі. Разом з моєю мамою Ільків Розалією і маленькою 3-місячною донею Дзвінкою та ще моєю провідницею Катериною Зарицькою

(псевдонім “Монета”) ми створили фіктивну сім’ю, легально зареєструвалися як переселенці з Польщі з тим, що на правдивих бланках виписані були фіктивні імена й прізвища.

У хаті був бункер зі зброєю і книжками, але ні разу він не використовувався, бо сама квартира у Княгиничах Рогатинського р-ну (зал. станція Помонята) була добре й вигідно зорганізована, у чому немала заслуга Катрусі Зарицької. Квартира ця мала закодовану назву “Короленко”.

Провідник Шухевич багато читав, писав, обговорював справи з “Монетою”, яка мала у Княгиничах ім’я “Маня”, а я – “Марійка”.

Якось у нас появилася збірка оповідань “Світляни”, званої також під псевдонімом “Марії Дмитренко”. Справжнє її ім’я – Богдана Світлик. До збірки належали оповідання “Учителька”, “Горобчик на снігу”, “Semper fidelis”, “Prima Vera” і “Михайлик”. Після прочитання збірки провідник ОУН Роман Шухевич, генерал-хорунжий УПА Чупринка, голосно обговорював написане, оцінював із прихильністю та увагою, захоплювався вдалими сценами.

Зміст “Учительки” був узятий із дійсного життя. Молода красива дівчина попала у тюрму, і слідчий старається витягнути з неї таємне, але дівчина “сипати” не збирається, тобто не заломлюється. Вона витримує стійко всі знущання. Слідчий запаленою свічкою припалює їй руку, і все одно вчителька не видає нічого. Він нарешті потрясений до глибини: така ніжна й гарна, а знехтувала і своїм майбутнім, і всіма принадами юності. І звідки ж у неї така неймовірна витривалість і безстрашність? І нараз він усвідомлює, що це її ідейність, любов до рідного українського народу, боротьба за самостійність України створили її такою і дають їй ту силу. У стані потрясіння в його душі йде боротьба. Йому нараз стало гидко, виростало гостре обридження до своєї такої ганебної праці, що вимагає від нього мучити кращих людей, знущатися над своїм же українським народом, вбивати щось для нього високе й святе. А він же хоч і чекіст, але ж син того народу! І ось, мучивши те дівча, він не міг не подивляти її, його душа схилилась перед нею, і нараз він усвідомлює, що вона розбудила у його душі високе почуття кохання. Щире каяття, пронизливий біль від усвідомлення своєї нікчемності, від зла, яке він творив досі, і щось світле і ясне осінило його і повернуло йому самозаперечену молодість. Слідчий допомагає дівчині й утікає з нею у підпілля.

Провідник дуже живо реагував на твори “Світляни”. Пригадую, що голосно висловлював своє розуміння літературної творчості взагалі: “Щоби написане звучало переконливо, треба, щоби була підчеркнута конфліктність людського існування, внутрішня боротьба

у душі дійових осіб”. Я прислухалася, стримуючи віддих. Для мене кожне слово такої знаменитої людини-критика було святе.

“Горобчик на снігу” – це новела, написана кров’ю серця. “Світляна” сама була матір’ю, її сина виховувала мама. Доля дітей, яких давила жорстока машина загарбника, турбувала й хвилювала її особливо. А тут історія страшною облати, нелюдських вчинків катюг і як вислід тої чорної роботи вбивство дитини, що, як горобенятко, лежить мертво на снігу. Авторка дуже сильно протестує і обжаловує насильство виродків, яким не може бути прощення.

Оповідання “Semper fidelis” (іншими словами, “завжди вірний”). Кипить нерівний бій. З одного боку – страшна навала ворогів, з другого – молоде завзяття повстанця, на яке накололася ця жорстока зграя нелюдів. Але встоятися не було можливості: надто велика нерівність сил. І ось юне тіло лежить на землі бездушне. Але тут же до нього підбігає вірний друг, який залягає і відстрілюється від ворога із-за прикриття ще теплого тіла товариша. В оповіданні сказано, що власне тіло першого повстанця було живим своєрідним бар’єром для самозахисту його ж власного нескореного духа від неситості ворога; це тіло – особистий заслін для вибуху вогненної розплати-покари над супостатами-душогами. А після його смерті, коли тіло стало бездушне, все одно воно становить бар’єр, що далше служить як захист для кипучого завзяття другого повстанця. Цей другий, живий, переймає святу естафету боротьби від першого, чия посмертна поміч дає йому живу підмогу. Обидва вони спільно віддають усе без решти святій ідеї. І ця нездоланна естафета ідейності, якій навіть смерть не може стати на перешкоді, є щось найвище і вічне.

У згаданій мною новелі “Світляни” існує деяка аналогія зі захоплюючим, натхненним віршем Богдана Кравціва, у якому дух людини використовує власне підлегле йому тіло як захисний бар’єр у бою з ворогом.

Ідейний задум новели я сприйняла подібно до авторки. Моїй душі це передалося через величні слова заголовку: “Semper fidelis” – “завжди вірний”, тобто і по смерті вірний. Від тих слів оживає моя пекуча рана. Мені здається, що я сама також переймаю естафету з рук загиблої Світляни, вона горить живим вогнем у моїх руках і в моїм серці. Цю естафету я повинна би передати молодому гарячому поколінню, яке іде на зміну нам.

Провідник Шухевич був захоплений і високо оцінив всю збірку як під оглядом стилю, так і ідейності. Але, мабуть, у новелі “Горобчик на снігу” авторка, подавлена болем і співчуттям, розпачливо крикує: “О Україно, як Ти прагнеш жертв і мук, Ти неначе Молох, що

пожирає власних дітей!” І генерал Чупринка, наче вдарений громом, прикип, потім з притиском сказав: “Цього авторка не повинна говорити ні в якому разі!”

Новела “Prima Vera” запам’яталася мені найслабше. В ній описані перші чари весни. Все починає цвісти й буюти, і під ту величну симфонію природи ступає гарна і юна, як і сама весна, дівчина. Вона зв’язкова ОУН і йде по призначенню зі своїм завданням. Потім попадає у якусь пригоду, яких, на жаль, так багато у партизанському житті України. Не пам’ятаю ні пригоди, ні чим закінчується твір, остався тільки переповнений сонцем образ світлої блондинки, якісь філософсько-етичні відступи, а потім пригода, яка на тлі світу, перепоеного бальзамами весни, страшним дисонансом вривається у нашу українську дійсність.

Я чомусь завжди порівнювала цю зв’язкову з “Prima Vera” із моєю бойовою посестрою Мартою Пашківською (псевдонім “Мартуся”), хоча таких романтичних зв’язкових у підпіллі було немало, і тому це скоріше збірний образ у новелі.

“Михайлик” – це найрадісніше молодецьке виховне оповідання, воно так і закликає юнь до наслідування, дає приклад героїзму. Тринадцятирічний сільський хлопчик вночі вирушає на розвідку, а з ним разом його пес Бровко. Вони на ранок опинилися у місті. Завдання – розвідати, де запроторені політв’язні. Це було потрібно українським партизанам, які хотіли визволити в’язнів і зробити напад на районний центр. Хлопець блискуче вив’язується, добути ним відомості дають змогу звільнити всіх в’язнів, очистити всі точки від енкаведистів. На тлі палаючого будинку НКВД повстанці відступають у ліс, а з ними окрилений успіхом Михайлик. Він тільки журиться тим, що друзі-партизани відішлють його додому. Але він так блискуче виконав кілька розвідувальних завдань і далі вдало себе проявляв, що на його наполегливі прохання його приймають у партизанський загін. Обмундирували, дали зброю. Тепер він вже бере участь у боях, де проявляє відчайдушну відвагу. Він же по-дорослому розважний і хоча з трудом, але витримує випробування партизанського життя, нарешті, рятує життя своєму раненому командирові загону, доказує чудесну відданість і вірність, недитячу витривалість. Внаслідок пережитого він захворює і тому остається у селі, але потім друзі-партизани його віднаходять. Закінчується оповідання зворушливим листом до мами і радісною маминою відповіддю. Нарешті врятований Михайликом командир урочисто на партизанській лінійці вручає юному герою Бронзовий хрест заслуги. Звучать високі слова признання і похвали. Хлопчик безмежно щасливий.

Провідник Шухевич вів себе дуже звичайно, скромно, без афектацій. Про ставання на котурни (ходулі) не могло бути й мови. І хоча при його високому відповідальному становищі і в УПА, і в ОУН допустима була би деяка владність, у відношенні з оточенням і з підлеглими у провідника Романа Шухевича того не було. Тому-то в його товаристві чи просто в його присутності кожен почував себе вільно і розкуто. У спілкуванні з людьми говорив неголосно, в серйозних справах висловлювався звичайно, але з притиском, інтонація голосу його звучала переконливо, відчувалося глибоке знання справи, про яку говорив, несхитне переконання. Коли захоплювався чимось, то хоч усе було говорене без спалахів і злегка тільки підносився тон, але воно мало дивний заряд, просто заразливий вплив на оточення. Це був тип галицького інтелігента з блискучим вихованням, добре уложеного, опанованого, сильного волею, з прямолінійним характером. Мав відчуття смішного, й тому любив часто не то жартувати, не то “підтягати”.

Мене він уважав молоденькою. Хоча мені було тоді 26 років, але я виглядала молодшою.

Якось під час проживання в “Короленку”, тобто в с. Княгиничах на конспіративній квартирі провідника, я розказувала, що мені ворожено з долоні й лінії руки, а саме: “Я маю два таланти. З одного я вже щось трохи проявила і ще у майбутньому сотворю, а з другого вже не встигну”. Я знала, які це здібності: одні літературні, а другі – музикальні, але про те у підпіллі я ніколи не обмовилася. Вже дехто співав пісні, уложені моєю подругою Мартою Пашківською на мої слова, але провідник цього не знав. І він на мою згадку, що вже щось проявила й у майбутньому щось ще сотворю, усміхаючися, зажартував: “Ще одну Дзвінку” (тобто ще одну дитину). Я мовчки проковтнула гіркий, зрештою пророчий жарт. У мене ще дійсно у грудні 1947 р. появилася на світ син, а за півроку, у березні 1948 р., я овдовіла, і, довідавшись у травні про смерть чоловіка Володимира Лика (псевдоніми “Буревій”, “Данило”), стала я писати вірші. Збілочку назвала “Зі щитом чи на щиті”, прибравши літературний псевдонім О. Звіробої. До неї входили вірші “Квіт папороті”, “Сосюрі”, “Пожежа у колгоспі”, “На смерть мого чоловіка”, “Ми не раби”.

Написане мною Мартуся Пашківська завезла до провідника Шухевича, а Галя Дидик за короткий час вручила мені блискучу оцінку провідника. На тоненькому “штафетному” (папіросному) папері генерал Тарас Чупринка, тобто наш провідник, ґратулював мені за написане, оцінив дуже прихильно, схвильовано; сердечно привітав появу моїх віршів на світ, але найбільше з усіх виділив вірш “Ми не раби”. Я не можу знати, що сталося з моєю збіркою. Якщо її не знищили, то, може, лежить десь у пащі енкаведівських архівів. Я, на

жаль, запам'ятала тільки вірш “Ми не раби”. Тож його і подаю. Спершу велике мотто. Воно взяте із збірки “Досвітні вогні” Лесі Українки:

Так, ми раби, немає гірших в світі!
Феллахи, парії щасливіші від нас,
Бо в них і розум, і думки сповиті,
А в нас вогонь Титана ще не згас.
Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі.
Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрито в нас тюремним ключарям.
Не нам, обідраним невільникам, казати
Речення гордее: “Мій дім – мій храм!”...

А тепер моя відповідь Лесі Українці:

Вже більше не раби ми, ні,
Ми вільні, ще й грізні,
Нехай не маєм хати ми –
Ми не раби!
Нехай не маєм хати ще –
Ми маєм крок, що сміло йде,
Маємо кров, що в бій зове,
І сильну волю, що чин несе!
Не наша хата? Наша ніч,
І ліс, і балка, і яруга,
Високих гір синява смуга,
Де месть зростала від сторіч,
Де ріс і зрів народний гнів –
Терпкий і життєдайний овоч крові,
Де навіть камінь скаже, хто ми,
За що несем тягар борні,
Що йде і вдень, що йде вночі.
Узброєні в ідею нашу й чин,
Підемо ми в останній бій
Назустріч волі або гордій смерті,
Бо нація вже ми.
І так підемо у віки,
Й нікому з нас
Багатства цього не обдерти.

Галя Дидик вручила мені мою збілочку, переписану на друкарській машинці, і теж висловила своє признання, причому зазначила місця, які їй особисто найбільше подобалися.

Вірш “Ми не раби” ще не був ніде опублікований, він дотепер практично незнаний, але я присвятила його посмертно Головному провідникові Організації Українських Націоналістів Романові Шухевичу, генерал-хорунжому Української Повстанської Армії Тарасові Чупринці.

ПРОВІДНИК РОМАН ШУХЕВИЧ І ЖІНКИ

Уже в 1943 році було ясно нам усім, що мілітарна машина німецького Третього Рейху терпить крах, і Провід приготував нас, жінок, до особливої, нової ролі української жінки у підпіллі ОУН. Наставляючи мене у 1942 році на пост провідниці жіночої підпільної сітки міста Львова, провідник під псевдонімом “Смола” [Слюзар Дмитро] (він же “Арпад”, “Золотар”) сказав: “Тепер ви, жінки, мусите повністю заступити нас, мужчин, в організаційній і практичній роботі, бо ми, мужчины, у ситуації, яка наближається, будемо втягнені у безпосередньо збройну боротьбу”.

Я і сама це добре розуміла, але практично відчула це з наближенням до Львова фронту. Під час німецької дійсності мужчины хоч і з труднощами, але пересувалися вільно по терені. Мені доводилося у страшну гостру зиму 1941 діставати їм деколи так звані “пляцкарти” на переїзд поїздом, наприклад, зі Львова на Волинь. Мені вдавалося це зробити на свій документ, бо я працювала в дирекції залізниці.

Коли ж настала совітська дійсність, то наші хлопці пересувалися вже тільки налагодженим зв'язком від села до села, здебільшого вночі (жінки також). Однак були деякі зв'язкові дівчата, які керували між містом і селом і налагоджували все те, без чого не могло обійтися підпілля.

Дівчина, жінка – цвіт України. З якою посвятою жертвували себе, як же вони віддано рушили на службу святій ідеї незалежності! Це була справжня армія жінок. Жіноцтво виступало, як ніколи досі в історії України, масово і беззастережно. І ворог хоча душив, терзав, розпинав, але не міг протистояти тій силі, якою наділяв сам Бог ту ніжну половину нації нашої, яка не тільки продовжувала рід наш, але встала у страшну рішачую годину на захист як українська Берегиня. Як відчайдушно ринули на захист прав своєї коханої землі і свого народу ці спадкоємиці древніх амазонок. Молодесенькі дівчатка вели ночами повстанців. Не буду згадувати про всі обов'язки жіночі, вони вже давно відомі й описані, але ніхто, а може, мало хто застановлявся над тими новими

завданнями, що припали на їхній уділ. Мужчина ховався, стріляв і відстрілювався, а останню кулю беріг для себе, щоби не попасти скаженій гідрі в зуби. А жінка? Вона мусила витримати і фізично, і нервово. Які тільки ролі не припадали їй і який частий перехід від одної з них до другої! Це був суцільний велетенський театр життя, де всі мали свої страхітливі ролі, кінцевою розв'язкою яких було життя або смерть, а точніше, життя чи пекельні передсмертні муки.

Ми, жінки, грали свої ролі завзято. Нам довіряв той, хто за всіх відповідав, – провідник Роман Шухевич. Він розумів весь трагізм і героїзм жіночої долі. А ми були окрилені його довір'ям. Під час їзди чи то поїздом, чи верхи на відкритій тягарівці нашою зброєю була усмішка, впевненість у собі, пісня. Часто чудом рятувала витримка й холодна кров.

Було дуже багато найнеймовірніших історій. Я не раз дивувалася, що всяка небувальщина, яка описується в повістях, не може йти у порівняння з тим, що несла нам наша життєва дійсність. На селі треба було грати іншу роль, тому що були кагебістські інструкції, як пізнавати бандерівку: у неї спідниця коротша, ніж у сільських дівчат, інша зачіска, вона чистоплотна (охайна). Отже, всі, хто ховався під час облави, робили найчорнішу роботу, одягалися відпихаюче, мазали сажею руки і навіть обличчя.

Провідник був психолог з тонкою артистичною душею, і тому він за всіх переживав і за всіх страждав. Бувши відчайдушним, почував себе спокійно без бойової охорони, у товаристві жінок. Всім відомо, що їздив на курорт в Одесу з метою лікування у товаристві тільки Галини Дидик (псевдонім “Анна”, “Панця”), що Катруся Зарицька-“Монета” влаштовувала йому строго конспіративні квартири, де міг спокійно займатися інтелектуальною працею.

Всі ми – Катруся Зарицька – “Монета”, Ірка Савицька – “Бистра”, Ірка Козак – “Лада”, Данка Світлик – “Марія Дмитренко”, вона же “Світляна”, Мартуся Пашківська, Ірка Сенік і її сестра “Льоня”, і я теж – “Роксоляна” – роз'їжджали без зброї, в основному з отрутою (ціаністим калієм), призначеною для себе самої. А Галя Дидик – “Анна”, вона ж “Панця”, і Одарка Гусяк – “Нуся” дотягнули вже своє призначення аж до трагічного кінця у Білогорщі.

Якось під час побуту у Княгиничах провідник Шухевич згадував свою молодість: “Ми, молоді хлопці, любили пожартувати на тему наших подруг з ОУН, дивилися на зовнішність, на гарні ноги. Так ми зустріли Дарію Ребет. Але коли ми почули, як вона виступає, здивувалися її розуму і тоді вже не сміли дивитися на неї інакше, як з глибокою пошаною”.

Я була також свідком, як прискіпливо, з увагою й радістю перечитував провідник Шухевич оповідання Богдани Світлик (літературний псевдонім Марія Дмитренко), реагував на кожне слово. Бачила я також, як з Катрусєю Зарицькою дискутував дуже стримано, доказував свою правоту тактовно, не нав'язуючи своєї думки. А коли я після провалу Катрусі Зарицької поїхала до Ходорова на розвідку і принесла страшну звістку, яка рознеслася по місту, що вона не дала себе заарештувати, а вистріливши, повалила офіцера, а потім, прийнявши отруту, померла, то провідник мовчав, як вилитий з каменю. А тоді коротко і твердо сказав: "Так умирає українська жінка".

Якось між провідником Шухевичем і Катериною Зарицькою у моїй присутності зайшла розмова про "Бистру" – Ірину Савицьку. Коли вона, мабуть, могла вже бути у той час далеко на Заході, то провідник висловився якимось з притиском, схвильовано: "Бистра" – це така людина, що як дістане завдання, то стане на голову, але приказ виконає". Провідник умів оцінити все, що діялося навколо. Запримітивши, що моя мама, Ільків Розалія, має велике зацікавлення політикою, запропонував їй, що добре було би, щоб мама опанувала англійську мову (в нас у квартирі можна було послухати заграничне радіо). Сам він допомагав мову вивчати, регулярно завів лекції...

Опубліковано:

Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України / Упор. В. Штокало. – Тернопіль: Ідея і чин України, 2005. – С. 205 – 249.

РОМАН ШУХЕВИЧ – ЛЮДИНА ОСОБЛИВА

Моє безпосереднє знайомство з Головним командиром Української Повстанської Армії генерал-хорунжим Романом Шухевичем відбулося восени 1947 року. Але доручення командира через його зв'язкових я отримала в 1945 році, коли проживала ще легально в Трускавці разом з матір'ю. Я мала осягнути відомості про те, чи справді п. Березинська Наталія, дружина командира, перебуває разом з дітьми – Юрієм і Марією – у дрогобицькій тюрмі і чи можна передати їм харчі або одяг. Отримана мною інформація була невтішна: вони утримувалися в тюрмі контррозвідкою і до них застосовувалась особлива строгість – приймати для них передачі не дозволялося.

Коли я опинилася в підпіллі разом з матір'ю, при першій зустрічі з Катериною Зарицькою отримала завдання організувати хату на зразок тієї, що була в с. Княгиничі на Рогатинщині, тобто ми троє – моя мама, підпільниця “Марта” і я – мали створити сім'ю, знайти в якомусь селі хату, прописатися на основі відповідних фіктивних документів і жити так, щоб не викликати підозріння серед односельців. Контакти з місцевим підпіллям виключалися.

Поселилися ми в с. Грімне Комарнянського району. Прийшли охоронці провідника “Левко” і “Влодко”, зробили криївку і відійшли. Другий їх прихід був з провідником. До речі, в той час, коли, властиво, УПА була розформована і тактика боротьби набула інших форм, бійці і підпільники зверталися до командира через “друже провідник”. Прихід провідника до Грімного був вимушений, оскільки двоє з тих, хто проживав у Княгиничах напівлегально (К. Зарицька і Л. Полюга), були арештовані. Отже, потреба в новій хаті була велика. В ній провідник планував зимувати, але виникли нові перешкоди і плани змінилися.

1947 рік був роком відчутних втрат. Загинуло багато повстанців, прокотилися масові арешти, продовжували вивозити свідоме населення. Все це провідник тяжко переживав, внаслідок чого розвинулася серцева хвороба і виникла необхідність у лікуванні, що скоротило перебування у Грімному до тижня.

Враження від першої зустрічі з провідником закарбувалося в пам'яті назавжди, хоч тоді я не зовсім усвідомлювала, яка визначна людина прийшла до хати в Грімному. Провідник – людина веселої

вдачі, жартівливий, як виявилось згодом, в ті дні був зосереджений, серйозний, навіть сумний. Першого дня порозмовляв з нами, дівчатами, випитуючи про наше життя в селі, про сусідів, поцікавився взаєминами з односельцями і тим, наскільки ми законспіровані, чи не викликаємо якогось підозріння. Частіше розмовляв з мамою. Запам'яталася розмова про спільних знайомих з Трускавця. Випитував про провідних членів ОУН, цікавився їх долею. Багато ходив по хаті, то гризучи якісь зернини, то заклавши руки за спину – тюремна звичка. Навіть з короткої розмови можна було зрозуміти, що це високоосвічена людина. Коли ж врахувати вік і культурну поведінку – стриманість і водночас ввічливість, то не важко було здогадатися, що ця людина займає в організації високе становище. Охоронці ставилися до провідника з особливою шанобливістю, хоч поведінка їхня була невимушена, природна, присутність зверхника їх не сковувала.

Особливу увагу я звернула на безмежну скромність цієї великої людини, саме цього провідника, а доводилося не раз зустрічати провідників нижчого рангу. Ця риса – вроджений дар, і виплекати її в собі, не маючи вродженої схильності, не легко. В подальшому знайомстві це перше враження підтвердилося і закріпилося. Таку рідкісну скромність я спостерігала у Михайла Сороки і Катерини Заричької, тому тепер виникає думка про те, що цю спільну для цих трьох яскравих багатогранних індивідуальностей рису вони вдосконалювали і шліфували в рядах ОУН від юнацьких років.

Провідник генерал-хорунжий Роман Шухевич володів даром притягати до себе людей наче магнітом, зовсім не керуючись таким наміром, не проявляючи зусиль в цьому керунку. Гадаю, в УПА було чимало командирів, до яких підлеглі ставилися з пошаною і любов'ю (видно це з багатьох спогадів, різних публікацій), але в ставленні оточення до провідника Шухевича було щось особливе. Розповідали друзі, які разом з ним відбували термін, що навіть польські злочинці із засуджених, які в тюрмі працювали в обслузі, ставилися до молодого Шухевича прихильно і ладні були виконувати різні послуги з ризиком для себе. Це сприяло широким контактам з друзями з інших камер. Передавалися вістки і за межі тюрми.

Провідник ніколи не погоджувався на кращі умови життя в підпіллі: харчувався, спав, одягався, як і всі інші. Не носив жодних відзнак, але сам і його оточення завжди дбали про чистоту і охайність, наскільки це було доступним (в бою, очевидно, не про це думалося). Тонко відчував і сприймав гумор, любив пожартувати і поспівати. Був музикальний, мав абсолютний слух і приємний тембр голосу. В основному вільний час (якщо взагалі його можна назвати вільним)

проводив за читанням, роздумами, серйозними розмовами. Навіть коли мовчав, думка його працювала і вигляд був зосереджений. Мабуть, для відпруження читав художню літературу, цікавився російською класикою. Регулярно провідник прослуховував новини по радіо різними мовами, найчастіше англійською, яку опанував самотужки. У ті місяці, коли проживав у Білогорщі і серце вимагало відпочинку, після обіду прилягав на годину (не виключено, що з рекомендації лікаря). Може, не завше засинав, але лежав спокійно, без руху горілиць з повернутою на бік головою.

Час від часу для зв'язку приходили до Білогорщі хлопці з охорони. Одного разу застала я Олексу Гасина. Картина була зворушлива: сиділи один проти одного на стільцях, в руках по картоплині і ножикові, а перед ними відро з картоплею, яку мали почистити до обіду. Та робота виконувалася дуже мляво, бо вся увага була зосереджена на дуже жвавій розмові, навіть, можна сказати, дискусії, і виглядало, що один одного в чомусь переконує. Це була їхня остання розмова. Коли я прийшла за кілька днів, провідник розповів, що Гасин як пішов тоді з Білогорщі до Львова, так і не повернувся. Згодом дізналися від жінки, яка мала зустрітися з ним в призначеному місці, до якого він уже доїжджав трамваем, що після короткої перестрілки неживого Гасина винесли з трамваю. Це було біля головної пошти, де тепер встановлений барельєф одного з найвизначніших військовиків – полковника Олекси Гасина. Його провідник високо цінував.

Проживаючи в Білогорщі, у провідника виникла потреба звернутися до лікаря. Вибір упав на одного фахівця-жида, але була одна обставина, яка ускладнювала візит: лікар цей був приблизно того віку, що провідник, і міг знати з вигляду Шухевича зі студентських років. Все ж таки візит відбувся. Галина стежила за виразом обличчя лікаря під час обстеження і не зауважувала чогось підозрілого, але провідника це не заспокоювало. Повернувшись до Білогорщі, знову обміркував поведінку лікаря і перепитував у Галини Дидик: “Як думаєте, пізнав він мене чи ні?” Може, когось і здивує такий необачний крок, але хто міг впевнено сказати в ті сорокові роки, де безпечніше – у Львові в чужого лікаря чи в будь-якій криївці? Оскільки не було нікого поруч, хто міг би висловити сумніви щодо доцільності і необхідності таких ризикованих кроків і хто мав би на це право, провідник сам вирішував, як йому діяти. В одному я впевнена: провідник не хизував ризикованими вчинками, при його скромності це було неможливо.

Провідник завше цікавився тим, яку опіку і лікування мають ранені, хворі і від самих хворих вимагав, щоб лікувалися всіма доступними

засобами. Таку вимогу ставив і до себе. Мені після свого візиту порекомендував піти до цього ж лікаря, і це прозвучало як наказ: я мала при найближчій нагоді піти до нього додому на прийом і прозвітувати про виконання цього доручення.

Загальновідома поїздка провідника до Одеси, де лікування було не основною причиною. Був також візит інкогніто до української родини, щоб з розмови дізнатися про настрої, про те, чим живе пересічний українець, чого очікує, як сприймає большевицьку дійсність. Умів провідник розмовляти з дуже різними людьми – різного віку, різних уподобань і зацікавлень, до всіх знаходив ключ. Дуже любив дітей. Одного разу дозволив собі таку розкіш і порозмовляв з дівчинкою, яка прийшла до хати у Білогорщі з господинею цієї хати. Ця маленька гостя так собі сподобала пана, що щодня просилася до нього і дуже жалкувала, що “пан уже поїхав додому”.

Здавалося б, що перелічені дрібні риси характеру властиві багатьом, та, мабуть, не всі цілеспрямовують їх. Шухевича ці рисочки, оці вміння розмовляти з людьми, переконувати, здобувати довір'я робили неперевершеним організатором. На Закерзонні, де проводилася десятиліттями полонізація, де були сильні впливи москвофільські, Шухевич до 1939 року розбудував таку мережу ОУН, що Галичина могла позаздрити. А ця унікальна людина була ще і політиком визначним, і військовим! Не часто дарує Провидіння лідера такої величини. Є нам у кого вчитися, але і вчитися треба вміти, як це вмів робити славної пам'яті генерал-хорунжий “Чупринка” – Роман Шухевич.

Хай пам'ять про нашого героя живе вічно в народі!

Опубліковано:

Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України / Упор. В. Штокало. – Тернопіль: Ідея і чин України, 2005. – С. 282 – 288.

ШЛЯХАМИ СПОГАДІВ

Про Романа Шухевича не один раз розказувала моя мати. Вони вчилися у народній школі в Камінці-Струмилівій. Потім, будучи учнем Львівської гімназії, часто приїздив у Камінку до родини. Про нього мати говорила як про здібного учня, веселого, товариського, який любив жарти, був дотепним. Ходив скромно зодягнений, не вивищувався. Часто відвідував концерти, вечорниці. Любив музику. Сам був гарний на обличчі, мав кучеряве волосся, розумні очі. Дівчата за ним заглядали, його любили. Нерідко бував удома в батьків мамці.

Ім'я Романа Шухевича далі звучало і в нашій сім'ї, але вже як політичного діяча. Батько часто розповідав про політичні процеси, в яких він брав участь, його арешти, участь у боях за Закарпатську Україну, про Третій надзвичайний збір ОУН в 1943 році, де його обирають Головою Проводу ОУН в Україні, далі в УПА – головний командир.

Із 1944 року наша хата у Львові, на вул. Курковій, 40 [Сучасна вул. Лисенка М.], стає зв'язковою. Приходять зв'язкові Романа Шухевича Галина Дидик – “Молочарка”, Катерина Зарицька – “Монета”, Пашківська Марта – “Мартуня”, Ольга Ільків – “Роксоляна”, а також Ірина Сенік – “Леся”, Данка Пилипчук – “Криниця” та інші.

Виконую задачі Романа Шухевича – “Тура”:

Літом 1945 року вперше знаходжуся в охороні командира, коли приводжу його на консультацію в медінститут до лікаря Лотовича Матея, який і назначив лікування, а потім відвів його на Кайзервальд, де на нього чекала Галина Дидик.

Восени 1945 року під виглядом учасника АК дістаюся з поміччю дядька Лотовича до поляка доцента мікробіології Мосінга, який для Армії Крайової виробляє низку таких необхідних вакцин проти плямистого тифу (у повстанців появилася це захворювання).

У червні 1946 року дістав наказ викрасти дітей Романа Шухевича Юрка і Марійку із дитячого будинку в Чорнобилі, де вони були інтерновані. Головний командир УПА про це не знав. Він був людиною дуже чутливою, зокрема у відношенні до родини, дітей, але рівночасно з тим він не дозволив би наражати людей на небезпечну акцію заради своїх дітей. Довідавшись, Головний командир дякував мені за спробу звільнення його дітей.

У листопаді 1946 року ліквідую підпільно-конспіративну хату у Львові на Знесінні, яка була викрита і залишилася під наглядом. Забираю з неї компроментуючі матеріали.

Неодноразово їздив у Київ за німецькими військовими радіоприймачами.

Після моєї втечі з тюрми я дістав наказ через Галину Дидик, зв'язкову Головного командира, переходити в підпілля і виїхати в Стрий.

Тоді найбільш хвилюючим для мене було, чи зможу повернутися у лави борців, чи повірять мені? Та наступного дня при зустрічі з Галиною Дидик (“Анна”, “Молочарка”) на знак повної довіри вона віддала мені свій пістолет. Я зрозумів, що мені повірили, потім щойно довідався, що довіру висловив Головний командир, коли я дістав задачу творити конспіративно-підпільну квартиру в Дашаві у домі Дяковича.

Згодом я відчув, що основним у відношенні провідника Шухевича до людей була його особиста довіра, його людяність і пошана до підлеглих. Він твердив, що більшовики всілякими способами будуть викликати серед нас недовір'я, що визвольна боротьба є можливою тільки тоді, коли буде повне довір'я.

Підпільну хату, яку творив у Дашаві, не вдалося використати через її ненадійність, про що доповів.

Після Обливаного понеділка приїхала до мене “Молочарка”.

– Романе, віднині тебе чекає друга робота, вона дуже відповідальна. Я казала, тобі повірять.

Не питав, яка конкретно мене чекає участь, та “Молочарка” сказала: “Довірили, відповідальна...”

Разом з “Молочаркою” ми пішли у Стрий на станцію. Швидко зайшли у вагон. Я посунув обережно під поясом пістоль, перевірів у кишені ампулу із ціанистим калієм, вмістився на краю лавки, а “Молочарка” дещо попереду. Із Стрия виїхало багато людей, які виходили з поїзда, ми пішли позаду них.

– Ми скоро будемо в хаті, це вже Княгиничі, – сказала “Молочарка”. Недалеко перед нами, на високому пагорбі правобіч дороги стояла велика біла хата.

– У цій хаті знаходиться квартира “Короленко”, – тихо мовила “Молочарка”. – “Короленко” – конспіративна назва хати.

На протилежному боці дороги стояли ще дві невеличкі хати, а далі зліва – велике озеро, очерет, верби. “Яка мальовнича місцевість!” – подумав я.

Перший під хатою нас привітав пес Моряк. Він почав брехати на мене, а біля “Молочарки” замахав хвостом. Мабуть, вона тут частий гість.

Стук у двері: 2 – 1 – 2.

– Хто? – почувся знайомий голос Олі, з якою мене колись познайомила Мартуня на Личаківському кладовищі.

Привітати вийшла також знайома мені вже жінка, яку водив декілька місяців тому до вуйка-лікаря. Це була головна провідниця УЧХ Зарицька Катерина, під псевдонімом “Монета”, головна зв’язкова Романа Шухевича, під хатнім псевдонімом “Маня”.

Оля голосно стала висловлювати свою радість, що я приїхав до неї. Зрозумів, що цей ефект потрібний був для конспірації перед сусідами. Дзвінка, маленька донечка Олі, не хотіла привітатися зі мною, хоч мама весь час говорила:

– Дзвінко, то твій татко.

Почув слово “татко” – і дивно мені стало. Хоча і гарна маленька, але я ще не був батьком. Не знаю, чи справлюся з таким обов’язком. Це було для мене несподіванкою. Та я швидко схаменувся, став серйозним, як і личило батькові.

Мене познайомили з новоствореною сім’єю. “Марійкою” звалася Оля. Я став тепер її “чоловіком”. Усі ми переселенці з Польщі. “Маня” була “двоюрідною сестрою” “Марійки”. До складу сім’ї входила ще “Марійчина” мати. Деталі всіх “родинних” зв’язків ми швидко обговорили. Мої переселенські документи на прізвище Полівчак, знані в Стрию і Дашаві, Оля переправила на Богдана Томівчака.

“Молочарка” була тут бажаним гостем. Вона взяла на руки Дзвінку і почала ділитися новинами з “Манею”. Передала їй ряд грипсів, газет і невеличкий пакетик.

Вістка, що до “Марійки” приїхав батько Дзвінки, швидко дійшла до сусідів. Зараз після обіду до нас прийшла пані Кузик, дружина адвоката, який жив у другій частині дому.

– Пані “Маню”, чи у вас є трохи перцю? – запитала вона.

Довелося мені познайомитися із сусідкою, бо привела її жіноча цікавість, а не перець, якого ми не мали. Вона була гарно зодягнена, старалася гарно говорити, блиснути своєю вродою, а ще більше “інтелегентною виправкою”.

Хата наша колись була поштою, де жив і працював поштар. Перша кімната, де раніше містилася сама пошта, мала залізні двері, які надійно закривалися скобою. Ця кімната служила для приготування їжі і для нагляду за територією навколо дому.

У другій кімнаті стояло ліжко, шафа, стіл, три крісла, машина для шиття і старий візочок Дзвінки. Вся обстановка хати була дуже скромна, включала до себе тільки найнеобхідніше. Перед вікнами росла кукурудза, яка повинна була з часом, як підросте, закривати всіх, хто буде через вікно заходити вночі у хату.

У третій кімнаті стояло ліжко, лежанка при стіні, столик з двома кріслами і ширма біля плити. Сільська груба досить велика, а біля неї – зацементована яма для зберігання картоплі. Вона зверху закривалася лядою. Із цієї ями був вихід у невеличкий бункер, який теж мав ляду. Над ямою стояв мішок картоплі, яку в разі небезпеки, якщо в бункері хто-небудь ховався, висипали на ляду. У бункері сховані компроментуючі матеріали, рукописи, література, зброя.

Наша конспіративна хата призначалася для Головного провідника УПА, Голови генерального Секретаріату УГВР Чупринки. Він сюди часто приходив з бойовиками особистої охорони і тут працював. Про хату цю знали ще дві особи – “Молочарка” і “Мартуня”, зв’язкові головного провідника.

Хату організувала Оля з початку жовтня 1946 року. Вона винайняла її у голови сільської ради, який жив у ній. Згодом для опіки за маленькою донечкою “Марійки” Дзвінкою, яка народилася 11.07.1946 року, запросили маму “Марійки”. Скріпити надійну конспірацію повинен був я, тим більше що “Марійка” була вагітна, а вдома не було чоловіка, виникло підозріння.

Про “Маню” (Зарицьку Катерину) я знав, що вона була давнім членом ОУН. Вона була Головною провідницею жіночої сітки. Мене полонила її скромність. Вона була одягнена у рожеву блузку з фіолетовими квітами, темно-синю спідницю. Волосся було гладко зачесане. З першої хвилини склалося враження привітної, лагідної і водночас строгої жінки. Здавалося, що кожна хвилинка в неї на обліку. За короткий час нашого знайомства вона встигла все необхідне розказати: про забезпеченість хати, нашу задачу, чим ми повинні займатися у вільний час. Розповіла про багато організаційних справ і пішла писати статтю. Я не помилився, ці мої перші враження залишилися незмінними назавжди.

Після обіду “Марійка” підійшла до мене, сіла на ліжку і доповідала про сусідів, які жили довкола нас. Дзвінка тим часом почала зводити до свого “тата”, підлізла на ліжку до мене і пішла на руки.

Сусід наш навпроти по коридору – це голова сільради, “Цьопцьом” його називають, а прізвище його Герасимович Василь, порядний чоловік. Живе він із дружиною Юлею і чотирма дітьми – Петром, Оленкою, Михайлом і Катрусєю. У кінці хати з другого боку дому (вхід із двору) живе досить влізлива жінка, усім цікавиться. Це Гелена із чоловіком адвокатом Кузиком і сином Юрком. Вони вважають себе висококультурними людьми. Про нашу підпільну хату ніхто в терені із членів підпілля і проводу не знає, тут строга конспірація.

Вечеря того дня була спільною. Ще не почали ми їсти кашу з молоком, як встала “Маня” і щиро побажала мені добра в новій родині. Крім цього, вона попередила:

– На випадок, якби несподівано виникла якась небезпека, перший, хто це зауважить, повинен голосно сказати: “Голова сільради тут не живе”. Це наш пароль.

Для підтримання скритності належної й маскування “Маня” і мама шили, заробляли як кравчині. Чи заробляли вони, не знаю, але що завжди машина була відкрита і лежала якась тканина для шиття – це знаю точно. Взагалі-то, шили вони поганенько. Одного разу, пам’ятаю, “Маня” пошила собі блузку із темно-синьої матерії. Довго приміряла, стоячи перед усіма струнко, щоб оцінили її роботу.

– Не тягне ззаду? Лежить добре?

Усі домашні знали невеликі жіночі слабкості “Мані”, тому схвально похитували головами. Мама шила трошки краще. Та запам’ятався мені один плащик, який замовила сусідка для донечки Орісі. Довго шила мама. Нарешті плащик був готовий. У цілому мав вигляд, як із старшого брата жакет. На щастя, сусідка одягла Орісю і нічого не сказала, а за роботу ще принесла курку і яєць. Правда, до шиття більше нічого не приносила.

Праця в хаті була розподілена. У завдання “Марійки” входило постачання продуктами. Вона купувала на селі картоплю, яйця, гордину, а в різника Марця – печінку і кості, бо були дешеві. Крім того, вона виступала як комерсант, щось міняла, ходила поміж людьми, контактувала з ними, довідувалася про ситуацію і ставлення людей до нас, хоча найважливішою являлася її робота зв’язковою.

“Марійка” була розумною, щирою, веселою, неговіркою, але рішучою. Частина обов’язків “Марійки” взяв на себе я. Доводилося не один раз їздити в Рогатин, Ходорів. Найчастіше зв’язкові під виглядом продажу продуктів на базарі передавали пошту. Грипси, література були в муці, зерні, маслі. Зустрічі зі зв’язковими відбувалися згідно з кількома визначеними паролями.

...Ніч. Легкий стукіт у віконце: 3 – 1 – 3. Усі хатні знали цей стук і, незважаючи на пізню годину, вмить похопилися і почали прислухатися до кожного шарудіння. Нічну тишу порушував тільки годинник, монотонно відбиваючи металевим звуком секунди.

Мимоволі запхав руку під подушку до пістоля. Ми чекали другого сигналу – 2 – 1 – 2, і наші погляди були спрямовані на вікно в другій кімнаті.

Надворі темно. Навіть стіна кукурудзи перед вікном, яку часто добре видно вночі, суцільно зливається в темноті з небом. Місяць,

який так ясно світив звечора, сховався. Моторошно стало. А як зустрине мене провідник? Чи виявить яке-небудь недовір'я? Та ні, цього не може бути, він не прийшов би сюди. А все-таки серце мало не вирветься із грудей.

Та ось стук 2 – 1 – 2, сумнівів немає. “Маня” відчинила вікно. Першим до хати ступив... Не знав би, хто був цей перший, але він трішки необачно зачепив автоматом за стіл, який стояв біля вікна.

– Ти, “Зенку”, завжди забуваєш, що ти в хаті, а не в лісі, – сказала “Маня”.

Він віддав честь, привітався і попросив пробачення. Другим через вікно переступив провідник. Він легко “взяв” перешкоду, не зважаючи на те, що був старший від усіх, і спритно увійшов до кімнати. Хоча здавалося, що була абсолютна темрява в хаті, та раптом усе начебто проясніло. Я побачив, як провідник приклав руку до пілотки, привітався. Не роздягаючись, він спитав:

– Які новини тут у вас? А Дзвінка здорова?

“Маня”, замість відповіді на запитання, представила мене:

– Наш новий “член сім'ї”, “Богдан”, “батько” Дзвінки, “чоловік” “Марійки”.

Я стояв виструнчений і чекав його слова. Він підійшов до мене, подав руку і спитав:

– Друже “Богдане”, а Ви справляєтеся з обов'язками батька?

В одну хвилину я зніяковів – не сподівався такого запитання, але швидко опам'ятався:

– Я готовий стати батьком не тільки Дзвінки, але й другої дитини.

Про те, що “Марійка” вагітна, всі знали. Чую, провідник засміявся.

Привіталися з усіма “Зенко” і “Левко” – бойовики з особистої охорони провідника.

Уся розмова проходила пошепки. Порушила розмову Дзвінка, довелося посадити її на горщик, і після того знову заснула.

– Друже провідник, чи у вас залишилося на кухні щось поїсти? – запитав “Маню” чемно досить сміливий “Зенко”. – Ми як підходили до села, довго чекали в лісі, коли заховається місяць. За той час зголодніли.

Мати вже нишпорилла на кухні в потемках. У хаті стало тихо. “Маня” і провідник сіли в кутку за стіл, і вона звітувала йому про останні події. “Зенко” і “Левко” чекали на “підкріплення” з кухні.

Вранці всіх підняла Дзвінка. Тоді щойно я розглянув провідника. З ним, правда, зустрічався двічі у Львові. У 1941 році у формі капітана він виглядав набагато молодшим. А в 1946 році я водив його на рентген, та тоді він був захарактеризований.

Добре пам'ятаю провідника: красивий, горда постава, відкрите приємне обличчя, обрамлене хвилястим руським волоссям. Убраний у галіфе кольору хаки і спортивну сорочку також брунатно-зеленого кольору, при поясі на ремені пістоль. Ретельно виголений і акуратно зачесаний, він усім своїм виглядом справляв враження надзвичайного педанта. Та ще раніше я чув про розум, стійкість і силу волі нашого провідника.

Він узяв маленьку Дзвінку на руки, поцілував її, і я побачив, з якою теплотою і любов'ю ставиться він до дитини. Дзвінка впізнала його, усміхнулася. Він посадив її на плечі й так носив, приспівуючи: “Танцювала, дріботіла, поки цю цю не схотіла, а як цю захотіла – пустіть, хлопці, бо я впріла. Пам'ятай, Дзвінко, на твоїм весіллі заспіваю я цю співанку!” На превеликий жаль, своєї обіцянки провідник не зміг виконати, та й Дзвінка не знала про цю співанку.

Та час ранішньої зустрічі був нетривалий. Після сніданку провідник сів біля столу і почав працювати з “Манею”. Вона доповідала коротко про події у світі з газетного матеріалу, читала йому свої статті, рукописи. Говорила пристрасно, її мова була багатою, думка розвиненою. Своєю доповіддю вона всіх зачарувала. Провідник слухав і, здається, поглинав кожне її слово. Статтю “Про терор на Україні, виселення” слухали і ми з “Марійкою”. “Маня” читала:

– Виселення людей з України почалося ще 16.11.1922 року. При НКВД була створена спеціальна комісія, виселяла “соціально небезпечних” осіб на 3 – 6 років, але їх згодом після відбуття строку знову брали на висилку як ненадійних.

Тут перервав провідник:

– Потрібно гостріше показати й роз'яснити, що весь терор і знущання над народом почалися ще за Леніна.

Несподівано увійшла в кімнату схвильована “Марійчина” мати і сказала, що в село прийшло близько десяти солдатів. За кілька секунд провідник, “Зенко” і “Левко” стояли біля входу в бункер. Мати отримала наказ іти за солдатами, а ми почали вести нагляд із поштівки за дорогою. За півгодини повернулася мати і доповіла:

– Солдати в село не пішли, а повернули на Черче понад селом. Там їх чекали ще декілька солдатів з офіцером.

Провідник підійшов до мами:

– Дякую за проведену розвідку.

Мати, ошчасливлена подякою, пішла варити обід.

– Метою виселення, – продовжувала “Маня”, – було вирвати приречених не із життя, а із пам'яті людської. Органи НКВД надійно виконували волю партії.

Провідник уважно вислухав і почав робити свої зауваження. Йому сподобалася стаття, але в ній, на його думку, слабо викрита злочинність більшовицької партії і сталінських посіпак. Він був надзвичайно вимогливим до всіх і до самого себе.

Ще довго читала, а точніше, виступала “Маня”. Заняття перервав Моряк. Всі насторожилися. Марійчина мати вже була в поштівці. За хвилину доповіла:

– Це прийшли дві сусідки до “Цьопця”.

Сама, як і запрограмовано, далі слідувала крізь щілини у забитих дошками вікнах за перехожими, аж поки вони не пішли геть.

З першої хвилини нашого знайомства із “Зенком” і “Левком” ми побраталися. “Зенко” – блондин із синіми очима, з кучерявим волоссям – був типовим бойовиком: рішучим, мужнім і дуже відважним. “Левко” був нижчий ростом, в окулярах. Ми його звали інтелігентом. У поведінці тактовний, підтягнутий. Хлопці багато працювали, читали, вивчали англійську мову.

Вранці “Зенко” взяв у свої руки ніжні інструменти – маленькі загострені голки, свердла, долото – і почав навчати мене елементарних способів виготовлення печаток. Я дуже дивувався: щойно в цих руках був автомат, гранати, а тут тонка художня робота. “Зенко” майстерно вирізав на гумі нову ідентичну до відбитка печатку. Автомат лежав у той час біля нього заряджений, із різком.

Праця зі мною не була безцільною. Перед обідом “Зенко”, передаючи в моє розпорядження частину свого інструменту, сказав:

– Початок гарний, та бракує навичку.

Тільки через півстоліття я дізнався докладніше про мого бойового побратима, отримавши 1996 року вістку про “Зенка” від його сестри Ірини Хименко, яка живе в Черкасах. Ось, що вона розповіла.

Народився він у селі Берлин коло Бродів на Львівщині у сім’ї ремісників. У 1937 – 1939 роках сидів з братом Володимиром у Березі Картузькій. У 1942 році вивезений до Німеччини. 1946 року на Рогатинщині, полковник Кук передав “Зенка” як кур’єра і печеткаря головному провіднику УПА Роману Шухевичу. Після його загибелі був з провідником Романом Кравчуком (Золочівщина), потім перейшов на Закерзонщину. Його останній лист родині, що надійшов із Польщі, датований 1950 роком. Подальша його доля була невідомою, аж поки в архівах КДБ не було виявлено документа про загибель Михайла Зайця і його брата Володимира (“Лісовий”). Копію цього документа у січні 1998 року мені надіслала їхня сестра Ірина.

“Марійці” довелося сьогодні гратися із Дзвінкою. М’ячем бавлячись біля хати, на випадок небезпеки “Марійка” повинна була

кинути м'ячем начебто випадково у вікно і голосно говорити з Моряком.

“Марійчина” мати хоча й варила обід на поштівці, але також стежила за оточенням. Найчастіше вона готувала нашу нескладну їжу, а іноді цим займалася “Маня” або “Марійка”.

Поштівка – досить велика кімната з двома вікнами, забитими зсередини дошками, які виходили на різні сторони дому. З цих вікон добре було слідкувати за людьми, що приходили до “Цьопця”, чи “випадковими гостями”.

Їжу готували на примусах на підлозі. У нашій імпровізованій кухні-поштівці, з огляду на конспірацію, зайвих речей не було: у примітивній шафі лежав посуд, на підлозі в кошику – городина, побіч – відра з водою.

Перед обідом провідник встав із-за столу, підійшов до нас, та здавалося, він нас не бачить, а продовжує обдумувати незакінчену статтю. Перед нами стояв Головний командир УПА, великий політичний діяч, стратег, досвідчений командир партизанського війська, який воює проти двох могутніх армій. Такий поведе кожного, такому все підвласне.

Перевтілення сталося швидко: була дана команда мами: “Обід готовий!”

– Який приємний запах! Сьогодні буде чудовий обід, давно такого не їли, – сказав провідник і відразу взявся допомагати накрити на стіл. Я був вельми здивований: гість, та ще й така поважна людина, а водночас така проста і доступна.

За стіл усі ми не сіли з огляду на обережність. Провідник, як справжній джентльмен, хвалив маму за смачно приготовану їжу. Це мамі дуже сподобалося. Вона часто думала, що є найголовнішою людиною в хаті. Використовуючи це становище, мама часто доводила:

– До кожного чоловіка можна підійти через шлунок, запам’ятайте це.

Після обіду провідник разом із “Манею” наполегливо вивчали “Матеріалізм і емпіріокритицизм”. Не знаю, чи можна було б називати це вивченням, бо весь час вони обговорювали цей твір Леніна і нічого не чули, і нічого не бачили, а якби не пістоль, який виглядав з-за пояса провідника, можна було б думати про науковців, які працюють над твором. Ми з “Марійкою” взяли Дзвінку і пішли на поштівку, щоб не заважати праці.

“Знаєш, “Марійко”, я бачив провідника у Львові 29 червня, на сьомий день війни 1941 року. Рано стихла стрілянина. Ми зрозуміли:

більшовиків уже немає в місті. Надворі чудова погода. Я побіг у місто і на вулиці Личаківській, біля ринку Антоного, побачив військових у маскувальній формі із закованими рукавами, в чоботях. Насмілюся підійти ближче і хотів випробувати свої знання з німецької мови, аж тут диво: біля солдатів стояли вже відважні і говорили з ними по-українськи. Почуття свого передати не можу. Мені сльози виступили, коли я довідався, що Львів звільняли наші воїни, що вони є тими, хто буде будувати Україну, хоча сьогодні й у німецькій формі. Який шалений ентузіазм запанував тоді!

Здається, серед цих солдатів в офіцерській формі був і провідник у чині капітана. Він говорив із групою людей, яка швидко зростала. Захопленню не було меж. Я тоді з якоюсь надмірною радістю побіг до хати поділитися втіхою. А жили ми тоді на вулиці Лісній, 18 [Назва вул. не змінилася].

З порога я закричав: “Там наші взяли Львів! Там українці!” Декілька секунд усі стояли, наче шоковані, а потім кинулися цілувати один одного, ніхто не приховував сліз радості”.

Тут несподівано відчинилися двері, на поштівку з кімнати вийшов провідник. Я хотів встати, але він підійшов, поклав руку на плече:

– Бачу, Ви справляєтеся з обов’язками батька, навіть Дзвінка не проти. Та потрібно прискорити дальшу легалізацію хати. Потрібно зробити шлюбний знімок, повісити його над ліжком, дістати обручки.

Провідник забрав від мене Дзвінку, яку я тримав на руках, почав розказувати про свої шкільні пригоди, як він заглядав за дівчатами без взаємності, про свої спроби залицятися. Дзвінка так забавлялася на руках у провідника, що трапилася їй “пригода”. Шкода, що запасних штанів у провідника не було, та добре, що надворі літо. “Зенко” і “Левко” обіцяли тримати цей випадок у секреті й радили провіднику не звалювати всіх життєвих “пригод” на невинну дитину. Хлопці з охорони були дуже веселими і культурними. У хаті панувала тепла, справді родинна атмосфера.

Черга готувати вечерю припала на “Маню”. Мати з Дзвінкою пішли у село по картоплю, а потім на озеро побавитися.

У хаті всі вивчали англійську мову і ввечері спілкуватися можна було тільки по-англійськи. Найслабше знав її “Зенко”, та перед провідником соромно було це показати. Вечеря сьогодні щось затяглася. Із поштівки вийшла “Маня” дещо збентежена:

– З вечерєю ми трохи зачекаємо: примус щось погано горить.

“Левко”, який завжди був дуже ввічливим, особливо до жінок, побіг поправити нескладну апаратуру, а ми тим часом продовжували розмову по-англійськи (все, що знали про вечерю).

Двері відчинилися. “Маня” вийшла червона, в каструлі несла обіцяні нам млинці. Ми всі одразу сіли за стіл, навіть порушуючи конспірацію. Провідник став приповідати, як він любить млинці. Та вони “Мані” явно не вдалися. “Зенко” був більш недбалим на похвали. Він узяв свою тарілку зі стравою, понюхав її, глянув своїми трішки хитрими веселими очима на “Маню” і сказав:

– Яка смачна сьогодні каша, навчіть мене таку варити.

Настала хвилина, яку, здавалося бідному “Зенку” не перенести, але тут провідник уміло заволодів ситуацією, похвалив “Маню” за смачну страву. Все закінчилося жартом. Часто “Маня” старалася зварили щось смачне, але це не завжди їй вдавалося. Та вона любила, щоб її хвалили за кулінарні старання.

Крім наполегливої праці, ми знаходили вільну хвилину, щоб подомашньому невимушено розважитись. У ці хвилини провідник був дуже дотепним, жартував. Він задавав тон, хата оживала, і здавалося в цю мить, що немає ніякого підпілля, ніякої небезпеки, а є велика щаслива сім'я.

“Маня”, від природи строга, також іноді усміхалася. Про себе вона ніколи нічого не розказувала – не тільки через конспірацію, але в першу чергу тому, що була дуже скромною.

Провідник своєю поведінкою, своїм ставленням до нас завжди подавав приклад культурної, тактовної людини. Жодної роботи він не соромився. По черзі ми мили підлогу, бавили маленьку Дзвінку. Ніколи ніхто не відчував себе незручно у присутності провідника. До нього ми зверталися “друже провідник”, хоча кличка його була “Марійцуня”.

Таку саму тактовність у відношенні до всіх проявляла “Маня”. Вона була зібрана, все планувала заздалегідь. У розмові з нею відчувалася рішучість, одночасно вона була справедливою і щирою.

Недовго гостював у нас провідник. Через тиждень разом із “Зенком” і “Левком” попрощалися і ще до півночі покинули хату. Вивів я їх із Княгиничів понад ставком у напрямку Рогатина.

За декілька днів до відходу провідника ми з “Марійкою” були у Львові. Для того, щоб не залишити у фотографа плівки нашого “шлюбного” знімка, зробив його сам на помешканні вуйка Давидовича, який жив на вулиці Кохановського [Сучасна вул. Левицького К.], у кімнаті його квартирантки, якої в той час не було вдома. Цієї квартирантки тоді я ще не знав. Зробили ми весільний знімок, а ввечері проявили його. “Сяйця” принесла обручки.

Шлюбний букет залишився на столі в кімнаті цієї квартирантки – студентки медінституту Масюк Дарки. Під великим секретом

розповіла їй дружина вуйка про цей букет. Засушені квіти як святиню берегла Дарка аж до її арешту. Щойно нині, коли пишу ці спогади, довідався про історію з букетом...

Чомусь пробудився я раніше, ніж звичайно. У хаті повна тиша. Через фіранку продиралися ніжні промені ранішнього світла. Я повернувся горілиць, поклав руку під голову. У цю мить виринув спогад вчорашнього дня. Чому цей м'ясар Марцьо розказував мені у присутності своєї жінки про "Просвіту"?

– "Просвіта" – це була наша читальня, в якій ми зустрічалися з хлопцями. А які гарні дівчата туди ходили!

– Ти знов про дівчат, – втрутилася огрядна Ксеня, дружина Марця. – Не треба було на мені женитися – і нині ходив би до "Просвіти".

– Куди ходив би? Нині замість "Просвіти" є клуб і колгосп.

Певно, він хотів дізнатися мою думку чи зацікавити мене, щоб потім зблизитися зі мною. Може, провокація? Це не вперше він підходить з подібною розмовою до мене.

Справді, "Просвіта" зробила в Галичині дуже багато. Масова робота в читальнях – аматорські, театральні, спортивні гуртки, вечорниці, фестини – все це вело до єднання нашого народу. Першими в читальнях були вчитель, священик, а потім лікар, інженер. У тих місцях, де була читальня, виявлялася висока національна свідомість, там народ був згуртований, особливо молодь.

Пригадую слова татка, коли він повертався з інспекції читалень краю:

– Якщо б у нас у 1918 році була така свідомість, як сьогодні в селянина і робітника, ми здобули б Україну. Наші люди не такі стали.

І все-таки чому Марцьо так часто підходить до мене з різними питаннями, натяками і висловлює своє невдоволення дійсністю? Треба бути уважним, зайвого слова не вимовити. Хоча й мовчанкою його можна відкинути від себе. Нам усім в хаті потрібно було виступати в ролі національно малосвідомих.

Було душно, я відчинив вікно. Надворі так приємно. Незважаючи на добре випрацьовані засоби безпеки, один раз я був свідком невеликої події, яка могла нам дорого обійтися. Всього декілька днів після того, як провідник з охороною відійшли, вранці пролунав голос мами, яка вийшла в коридор і не встигла зачинити двері на поштівці:

– Голова сільради тут не живе.

У хаті ми не носили зброї при собі – брали її, коли виходили з хати. Першою вхопила пістоль "Маня" і побігла за ширму коло плити. Моментально я взяв другий пістоль, сів на ліжко, розкрив газету і під нею тримав зброю.

У хату зайшло двоє мужчин у цивільному й попрямували в нашу кімнату. Ситуація надзвичайна. Слідкую за кожним кроком, кожним рухом чужих людей, щоб в дії бути першим.

– Страховаться будете? Вы хозяин дома? – запитав один із “гостей”.

Це, напевно, провокація.

– Ну что, не желаете?

У кишені рук не пхають. Що далі? Постояли трохи і пішли. Ми не вірили ще нашому везінню в цей день. Послали маму за ними в розвідку.

Справді, це були страхові агенти, які ходили по селу. Після цього випадку “Маня” сказала, яку помилку вона допустила: у вирішальну хвилину вона вхопила не свій, а мій пістоль, яким вона не володіла.

Ще більшу помилку допустила мати, яка вийшла в коридор, не зачинивши дверей. Вона повинна була виходити в супроводі когось із нас.

Ще до офіційної реєстрації в облздороввідділі я почав працювати медиком у селі. Потрібно це було для конспірації. У мене була довідка про закінчення медшколи у Польщі. Склали її провідник з “Манею”. “Зенко” зробив печатку з орлом, а “Марійка” написала довідку. Я робив перев’язки, приймав хворих, а коли не знав що робити, заглядав у довідник.

Приймати пологи обіцяла мати “Марійки”. Вона заявила, що вже два рази приймала їх. Терміново треба було діставати літературу та вивчити її. Із хворими я вмів говорити. Часто викликали мене до хворих додому.

Для погодження деяких організаційних справ я декілька разів їздив у Львів. Вночі, переодягнений і в окулярах, добирався туди. Не завжди такі поїздки були легкими, обачність і холоднокровність були необхідні.

Зі Стрия на Львів поїзд відходив пізно вночі. На пероні я побачив якогось типа в кашкеті, який почав мене “водити”, навіть під туалетом мене чекав. За хвилину до від’їзду поїзда я змішався з натовпом, вибіг на перон і побачив, як він кинувся за мною. Перебіг я позаду поїзда і вчепився за поруччя вагона, який вже від’їжджав. Вагон був переповнений, а хлопці, які стояли в тамбурі, випхали мене. Я впав на землю. Піднявся, підбіг і вдруге вчепився. Знову хотіли повторити те саме, хоча я їх просив посунутися. Яке страхіття – це свої хлопці таке чинять! Там мене переслідує ворог, а тут свої знущаються! “Хвоста” не було видно.

Довго не міг опам’ятатися. Дуже боляче було. Хто виховував цих молодиків? Яка мати їх породила, яким молоком поїла? Залишилися

в моїй пам'яті обличчя зухвалих юнаків і ще двох жінок, яких я бачив у вагоні. Вони декілька разів співали одну і ту ж саму пісню – “Посадили огірочки...”. Я її тоді вперше почув. До сьогоднішнього дня, коли чую цю пісню, страшно мені стає.

...Вже три дні провідник з боївкою у нас гостює. Ранок, а він вже довгий час працює. Спить маленька Дзвінка, а над ліжком висить “шлюбний” знімок “батьків”.

Та недовго дала Дзвінка досипати. Дитячим голосом розбудила всіх. Мати пішла готувати сніданок.

Не оглянувшись, як минув час, і мати запросила всіх до столу. А відразу після сніданку нас застала несподіванка, і то досить неприємна. Тоді як провідник разом з “Манею” працювали у третій кімнаті, у другій мати “Марійки” відчинила вікно, щоб провітрити, і, порушуючи правила безпеки, вийшла на поштівку. Моряк у цей час заснув на сонці, а сусідка Марта пройшла повз нього незауважено і попід стіною кукурудзи підійшла до вікна, відхилила фіранку:

– “Маню”, я принесла тобі свіжі яєчка для Дзвінки.

За машинкою до шиття сидів “Зенко”. Автомат лежав біля нього на підлозі, та, на щастя, прикритий якоюсь ганчіркою, тільки шматок цівки виглядав. Прибігла мати з поштівки, та пізно: чужого чоловіка Марта побачила в хаті.

– Дуже дякую, – з переляку сказала мати і взяла яєчка, та більше нічого не змогла придумати в цю хвилину. Сусідка, шелестячи листям кукурудзи, пішла.

Наче струмом пронизано всіх. Ситуація напружена. Невже загроза в хаті, неville доведеться її негайно ліквідувати? Та в ту хвилину проявився рішучий характер “Мані”. Вона спокійно і врівноважено промовила:

– “Зенку”, бери мішок, збирай у нього всі, які є в нас, тканини, приготовлені до шиття, іди негайно по селу як міняйло з Молдовії.

Провідник погодився з планом “Мані” і додав:

– Піди в першу чергу до Марти, щоб розсіяти в неї сумніви. Нехай вона виміняє собі яку-небудь тканину на картоплю.

Через городи попрямував “Зенко” разом з мамою до Марти. У мішку в нього було декілька кілограмів картоплі і згорнені шматки тканини.

– Я привела тобі, Марто, цього молдованина. Може, й ти захочеш обміняти що-небудь, – звернулася мама до сусідки. – Він має тканини, я вже взяла собі на сукенку.

– А я думала, що то гість приїхав із Польщі, – сказала Марта, приглядаючись до “Зенка”.

Він був перебраний у брудні штани з латками на колінах, на голові мав кашкет. Провідник, конспіруючи “Зенка”, обмазав його виголене лице коптем із примуса, добре порозтирав його по шиї і руках. Так він став подібним на молдованина-приблуду, який міняє товари на продукти..

“Зенко” почав усміхатися до Марти, показуючи їй свої білі зуби. А вона все стояла і начебто пишталася своєю вродою. В неї великі гарні очі, тонкий, трішки довгий носик, приємна усмішка, пишні груди, які випирали з білої сорочки. Вона переступала з ноги на ногу, не знаючи, як стати біля цікавого молдованина. Перед відходом “Зенко” з молдавським акцентом сказав:

– Дайте молдованину щось поїсти.

Марта щедро вкροїла сірого хліба і налила кухлик молока.

Свою роль “Зенко” виконав бездоганно. Обміняв шматок шовкової тканини на відро картоплі, висипав у мішок і попрощався. Та Марті, яка жила без чоловіка, трохи шкода стало його відпускати:

– Якщо будете повертатися і не буде де заночувати – приходьте.

Цілий день “Зенко” вештався по селу, торгуючи і вимінюючи. Ввечері сигнал 3 – 1 – 3, потім – 2 – 1 – 2 – і “Зенко” в хаті. Мати встигла довідатися в Мільця і від другої сусідки, що в Княгиничах є міняйло з товаром. Її послала “Маня” для розвідки. Жодного підозріння не було, а бідна Марта так і не дочекалася свого молдованина.

Усі в хаті радісно зустріли “Зенка” після вдалого завершення пригоди. Після цього випадку ще раз ми повторили обов’язки кожного з нас і форми конспірації – основи нашого існування.

Четвер. Торговиця в Рогатині. Вже третій тиждень підряд їжджу по пошту і на зв’язок. Та вийде хто на нього чи ні? Може, знову та чорноока дівчина з довгими косами? До станції Помонята дорога пряма, а о шостій годині тридцять хвилин є поїзд на Рогатин.

По дорозі на ринок кілька разів оглянувся, чи не ведуть непрошеного гостя, адже зустріч дуже відповідальна. Пару разів міняю дорогу і нарешті влився у потік людей, які йдуть на торговицю. Це сьогодні основне життя Рогатина.

На другому кінці торговиці біля дороги під крислатою вербою чекала та сама чорноока з двома косами, одна з яких (права), перекинута вперед через плече, лежала на білій блузці, поблискувала на сонці синьою стяжкою на кінці. Так, це сигнал, що пошта є. Хвоста немає, можна підходити. Для обережності перший раз пройшов повз неї, начебто не звертаючи уваги. Вона побачила мене, здається, трішки зніяковіла. А усмішка яка в неї приємна! Ямки на щічках ще більше прикрашають її личко.

– Скільки коштує ця мука? Вона не тухла? – почав я.

– Ой, та це ж свіженька, петльована, – відповіла чорноока.

Я став торгуватися:

– Та не випадає, щоб така гарна дівчина і нічого не уступила. Я всю заберу, навіть з мішком, аби не пересипати.

Швидко погодилися на ціну, хоча я хотів, щоб торгівля ще продовжувалася.

– Будьте уважні, там багато пошти, – пошепки мовила дівчина. – Є грипси і рукописи, заберіть їх з мішком.

Взамін на її мішок я дав їй свій. Дуже кортіло потиснути їй руку і попрощатися, але, на жаль, конспірація цього не дозволяла. Сумно глянули на мене чорні очі. Більше їх не зустрічав...

Знайшов хуру, що їхала в Черче. Хоча до Княгинич із Черча ще шмат дороги, але так безпечніше. Молода господиня потягнула віжки й весело стьобнула шапку: “Но, гніда!” Кобила метнула хвостом і прискорила ходу. Господиня поправила сидіння, прикрила свої коліна спідницею і повела розмову. А селянський драбинястий повіз немилосердно тряс, перескакуючи з ямки в ямку.

Невдовзі надворі одноманітно залопотів дощ, хилило на сон. Несподівано за поворотом перед горбками нас зупинили два міліціонери і почали перевіряти документи. Я показав свої переселенські папери і старався триматися на певній відстані від міліціонерів, щоб першим вихопити зброю.

Не викликав недовір’я. Не спробували мене обшукати. Побачили мішок з мукою, не стали копатися в ньому, хоча пожитки газдині перекинули. Вже більше не дрімав на хурі – сон відбило аж до самого Черча.

Раннім ранком я поїхав до Станіслава. Для повної легалізації хати і для матеріального забезпечення мені потрібно було працювати. Медичні документи із Закопаного були в мене в порядку. Відпрацьована версія добре завчена. Я ще і ще повторював у пам’яті всі можливі ситуації при влаштуванні на роботу в облздороввідділі. Хоч би не зустріти ніякого знайомого, бо колишні колеги-студенти зараз усюди на практиці.

Станіслав. Поправив обережно пістоль під ременем штанів, причесався, тихо мовив “Отче наш” і вийшов на станцію, щоб довідатися, коли зможу повернутися назад.

На станції метушня, повно народу з клунками. На стінах – маса інструкцій, розпоряджень, як обов’язковий атрибут – портрет “вождя всього людства”, засиджений мухами.

Облздороввідділ. Хвилююся, беру себе в руки. Працівники всіх рангів із паперами в руках, папками чи голоруч ходять по коридору. У приймальній кімнаті завідуючого кадрами було кілька людей, всі чекали своєї черги.

– Следующий...

– Я переселенець з Польщі, працював фельдшером в Криниці, біля Закопаного, – почав я.

З-під окулярів глянув на мене вгодований, акуратно поголений чиновник. Він сидів за великим старим дубовим столом, який прикрашали ручки, прес-папір, карафка з водою, а над ним висіли два портрети – Леніна і Сталіна. Причому портрет Сталіна був у кращій рамці, більший.

– Короче говоря, ты желаешь работать, – почав начальник. Він набрав номер по телефону.

– Иван Маркович, – промовив у телефонну трубку завкадрами, – розберись с молодым человеком, он жаает работать. Я к тебе его направлю.

У сусідній кімнаті сиділо багато працівників. Иван Маркович сидів у кутку біля вікна. Він чемно попросив мене сісти і почав переглядати папери, напевно, вперше бачив такі. Иван Маркович був місцевий, бо легко прочитав довідку вголос, а довідавшись, що я із Криниці, почав випитувати, в якому районі Криниці я жив, у якому стані знаходиться трамплін. Він там був колись. Але і я знав Криницю.

Не зовсім довіряючи документам, Иван Маркович рішив мене перевірити. Він почав питати, які предмети я вивчав на курсах польської медшколи. Для підкріплення сказаного мною попросив написати рецепт. Швидко я справився, та в другому рецепті зумисне зробив невеличку граматичну помилку. Фармакологію я знав, і знав не гірше від Івана Марковича, та всі знання студента-медика проявляти було небезпечно.

– Що ж, документи залишіть, напишіть заяву.

Мені начебто камінь відліг. Я боявся одного: щоб не запитав мене що-небудь з акушерства і гінекології, їх я ще не вивчав.

Я радісно вискочив із приміщення облздороввідділу і побачив, що біля мене стоїть якийсь неприємний сухорлявий мужчина в картузі. Він скривив рота. Його розмазана гірка посмішка показувала на якогось чужого, приїжджого. Запхавши руки в кишені, незнайомиць прищурих і так маленькі свої очі і став приставати до мене.

– Почему здесь все говорят по-бендеровски?

– По-українськи, – поправив я.

– Все равно здесь все бандеровці.

Щоб не встрягати в розмову, яка могла б у цю хвилину довести тільки до зла, я швидко без відповіді залишив нечемного співрозмовника чи провокатора і побіг у крамницю.

Цілу ніч добирався поїздом додому. Зустріли мене радісно. Провідник подав мені руку:

– У хаті ви мужчина, тому за її долю несете відповідальність. Успіху вам.

З гордістю вислухав я ці слова. Невидима сила вселилась, адже я в першу чергу несу відповідальність за хату, значить, мушу бути сильним.

Провідник розпитав про все, що говорили під час прийому на роботу, про мої враження.

– А чи справитесь з роботою фельдшера на селі? – спитав провідник.

– Так, тільки нічого не знаю з акушерства.

– А в “Марійки”, певно, вам доведеться приймати пологи, – похитав головою провідник. У той час це була для мене найважливіша проблема.

Ввечері “Зенко” і “Левко” пішли на завдання. Несподівано я залишився один в охороні провідника. Я не був підготовлений до того. Яке велике довір’я мені випало! Чи зумію його виправдати? Якось невимовна гордість опанувала мене. Та досить швидко я заспокоївся. Мені потрібно було продумати всю охорону і безпеку хати. Дрібничок поза увагою бути не могло.

Так трапилося, що перше моє випробування рішучості і сміливості сталося незабаром. Усього через два дні після відходу “Зенка” і “Левка” серед ночі несподівано почувся шелест кукурудзиння, перед вікном – знайомий голос сусідки-вчительки:

– Відчиніть! За мною женуться, мене вб’ють!

Ситуація страшна і небезпечна. Життя нас навчило прокидатися і вступати в дію негайно. Секунди вирішують долю. Провідник в одну мить став біля вікна з автоматом і гранатами в третій кімнаті, а в другій наказав зайняти оборону біля вікна мені. Я відчинив вікно. Жіноче тіло в нічній сорочці перевалило через вікно і впало дотолу.

– Мовчіть, що я сюди забігла! – кричить перелякана сусідка Марія.

Холодний потік нічного повітря вдерся в хату. Надворі місячна ніч, все видно як вдень. Моряк рветься на ланцюгу і бреше. У кукурудзі вже чути гамір. Чоловіча лайка і брязкіт автоматів. Я з відбезпеченим пістолетом стою збоку вікна, на столі дві гранати. Біля мене “Маня” з “Марійкою” також з пістолями.

– Откройте сейчас же! – почувся крик з двору.

Хвилина мовчання. Під вікном я побачив п'ятьох мужчин у цивільному з автоматами. Зрозуміло, це “стрибки” або група зі “сталінської мітли”, яка діяла по селах. У переговори вступила “Маня”:

– Що ви хочете? Тут жінка з дитиною. Нікого впускати не будемо!

– Мы сейчас вывалим ваше окно, бендеровская сволочь, и покажем вам.

Розмова через зачинене вікно продовжувалася. Я взяв у руки гранату і з напругою слідкував за кожним рухом посіпак.

– Та скажіть, щоб відчинили вікно і віддали дівку, яка тут сховалася, – сказав один із озброєних по-українськи, певно, місцевий “стрибок”. Ми відразу зрозуміли: це “стрибки” шукають пригоди з дівчатами. Тут мати не розгубилася, вхопила Дзвінку з візочка. Почався крик дитини. “Марійка” залементувала:

– НКВД, голова сільради! На нас напали бандити – бендерівці! Рятуйте нас!

Крик дитини, лемент “Марійки” і матері створили великий ефект. “Стрибки” зупинили свій “вояж” і відійшли.

Ось така несподівана пригода могла дорого коштувати. Провідник дав високу оцінку нашій поведінці і тактиці.

Після всіх нічних подій ми довідалися, що це напідпитку “стрибки” пішли гуляти до вчительки Веслоцької, де були дві дівчини – Марія і Надя. Марія, рятуючись, утекла до нас і привела за собою посіпак.

Після того, як я перелякану Марію в розірваній сорочці відпровадив додому, а наш Моряк перестав брехати, з хати вийшов “Цьопцьо” і тремтячим голосом розповів, як він переживав і боявся. Найбільш спокійним і врівноваженим був провідник. Вранці він сказав:

– Найкраще справилася із своїм завданням Дзвінка. Якби не вона, невідомо, що вчинили б “стрибки”.

День двадцять першого вересня наближався. Ніхто не передчував катастрофи, хоча ми завжди були готові до всього. Кожного дня наполегливо працювали провідник і “Маня”, а ми з “Марійкою” читали статті, вивчали англійську мову, але це у вільні хвилини, яких було небагато. Незабаром я мав отримати зі Львова медичну літературу.

Свято Матері Божої. Гарний осінній ранок двадцять першого вересня 1947 року. “Маня” швидко поснідала і сказала, що повернеться після обіду. Перевірила пістоль, який вона носила на поясі спереду під спідницею, і вийшла.

Не знаю, чи в нас був неспокій, тільки пам’ятаю, що провідник був якийсь інакший в цей день. Десь поділася його усмішка, він весь час ходив по кімнаті.

Після обіду з Ходорова повернулася дружина “Цьопця” і сказала, що вранці вбили на станції якусь жінку і що там багато війська.

– “Маня” пішла на зустріч у Ходорів до Феника, – сказав провідник і сів у крісло.

У хаті всі замовкли, навіть Дзвінка мовчки сиділа на ліжку. Терміново пішла в розвідку “Марійка”. А ввечері вона принесла тяжку звістку. “Маня” йшла із зв’язковою. Двоє у цивільному вхопили її за руки ззаду і так повели її в будинок НКВД. При вході у браму їй відпустили руки. У цю мить вона вихопила пістоль і вистрілила по охоронцях. Вона втікала, за нею гналися, стріляли. Вбили її на станції. У “Мані” компроментуючих документів на хату не було, тому загрози швидкого “впадення” їй не виникало.

Провідник все одно повинен негайно залишити хату. До ночі залишилося небагато. Він швидко зібрав необхідні речі. Тепер мені одному доведеться іти в його охороні. Невимовний смуток панував у хаті. Її вже немає в нашій сім’ї! Не стало головного провідника УЧХ. Український народ втратив здібного організатора, революціонера, мужнього і талановитого борця за волю України.

– Так умирає українська жінка, – мовив провідник після довгого мовчання.

Він за цих кілька годин змінився. Почорнів, здається, більше за всіх переживав і часто перевіряв свій пістоль. Дав усім розпорядження. Говорив спокійно, подивився по хаті:

– Дзвінко, йди до мене, обніми і поцілуй...

Запанувала тяжка хвилина, ми знали: провідник не доповів два слова. Дзвінка, ніби відчувши ці недомовлені слова, підповзла до провідника. Він узяв її на руки, обняв і поцілував. Плакала “Марійка”, плакала її мати. Ми розуміли, що це може бути востаннє.

Біля вікна провідник ще раз глянув на хату:

– Усі особисті речі “Мані” передайте у Львів. Будьте обережні, виконуйте розпорядження.

За нами тільки зашелестіло листя кукурудзи. Ми обережно зійшли до ставу і глибоко в очереті просиділи до повної темряви. Провідник весь час щось думав, а потім звернувся пошепки до мене:

– Вірно сказано: воля купується кров’ю, а добувається смертю.

Під слабким сяйвом місяця ми побачили, як на стежку вийшов якийсь мужчина з палицею в руках, постояв деякий час, виглядаючи когось, а потім щез серед верб.

Я йшов попереду провідника. Зброя відбезпечена. Окрім пістоля, в мене ще й граната. По дорозі, незважаючи на ніч, зустрічалося чимало людей.

– Слава Україні! У вас більшовики є? – питав провідник.

– Героям слава! Вже два дні не було, – відповідали незнайомі.

Аж дивно: всі відповідають, не бояться. Одна жінка на запитання провідника відповіла:

– Ідїть спокійно. Собаки не гавкають, значить, чужих немає. Вони тільки на ворогів брешуть.

Ми йшли обережно, прислухаючись до кожного шороху. Незважаючи на ніч, провідник орієнтувався у темряві прекрасно. При підході до лісу провідник зупинився. Деякий час ми пролежали під кущем, потім увійшли в темряву лісу. Я нічого не бачив. Провідник ішов першим, легко знаходячи стежки. Десь через годину-півтори наших мандрівок ми зайшли ще в густіші зарості, через які потрібно було продиратися. Тут провідник сказав мені зачекати, а сам відійшов на декілька хвилин. Я зрозумів, що ми були біля бункера. Невдовзі почув:

– Друже провіднику, після облави ніхто не впав, арештували тільки Оленку.

– Чи від 326-го не було пошти? – запитав провідник.

– Завтра буде Чорний, – почувся у відповідь хрипливий голос.

Ніхто з боївки не запитав, чому провідник з'явився вночі, чому без постійної охорони.

Провідник взяв мене за плече, ми відійшли на декілька кроків.

– Друже Богдане, ми щойно понесли велику втрату, хоча добре усвідомлюємо, що втрати неминучі. Мусимо боротися до кінця, це наша заповідь. “Маня” була однією з тих, хто висловив Вам повне довір'я, і тому, незважаючи на ваш арешт, Ви знову в УПА. Нічого більше Вам не бажаю. Бережіть честь УПА і України!

Я не міг нічого відповісти, хотів виструнчитися, та провідник мене затримав і додав:

– Хату, мабуть, будемо ліквідовувати. Чекайте розпорядження.

Незважаючи на втому, я був у якомусь піднесенні, готовий був у цю хвилину на будь-яке доручення. Навіть не звернув уваги, що надворі почало світати.

Настала хвилина прощання. Ми потиснули один одному руки. Тоді я не здогадувався, що це остання наша зустріч і останнє наше прощання.

Я йшов з лісу в напрямку дороги. Близько одинадцятої години вже був на залізничній станції в Рогатині. До відходу поїзда на Ходорів залишилося близько двох годин. Надворі тепла осіння днина, тільки паровозний гудок час від часу пронизує тишу і спокій завмираючої природи. Зачарований цим спокоєм, я розслабився, відійшов далеко

на горбок, там присів. Не зчувся, як задрімав, а згодом і приліг на пахучу траву.

Через декілька років після мого впадення в таборі я довідався, що в січні 1948 року моя мати відвозить Юрка Шухевича в Кам'янку Струмилову (тепер Бузьку) до своєї сестри, де він був до 21 березня 1948 року, до дня його арешту.

Із січня 1948 року по березень 1948 Юрко Шухевич не один раз приїздив на зустріч із батьком, Головним командиром. Ці зустрічі проходили у мого рідного дядька Давидовича Ярослава, який жив у Львові, по вул. Сінній, 11 [Назва вул. не змінилася]. Це в той час, коли я знаходився під слідством.

У 1948 році 16 членів найближчої родини із 17, які жили в той час у Львові, були арештовані або вивезені.

Минуло багато років від того трагічного дня, як 21.09.1947 року не повернулася із задачі Зарицька Катерина. Наступного дня мені випала честь бути в охороні командира і провести його в Рогатинський ліс.

Немає в живих командира, Дидик Галини, Зарицької Катерини, які були свідками тих подій. Залишились тільки ми вдвох з Олею Ільків.

Сьогодні, 05.03.2001 року, ми стоїмо на відкритті меморіальної дошки Головного командира УПА Романа Шухевича на колишній підпільно-конспіративній квартирі в Княгиничах. Сльози жалю і одночасно радості на очах, що Господь дав мені дожити до цих святкових днів, що ім'я легендарного командира не забуто, що бачу ще побратимів визвольних змагань і радію, що тут багато молоді – це наше майбутнє.

Як сумно, що нині немає між нами Шухевича – людини чесної, благородної, яка зуміла в такий важкий, критичний час ворожої навали на Україну об'єднати народ, надихнути на героїчну, жертвовну визвольну боротьбу! На цій героїчній, легендарній постаті сьогодні як ніколи повинна виховуватися молодь.

Опубліковано:

Полюга Л. Шляхами спогадів 1944 – 1956 / Заг. ред. Дашкевича Я. / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Львів-Київ, 2003. – С. 13 – 14, 56 – 74; Полюга Л. Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України / Упор. В. Штокало. – Тернопіль: Ідея і чин України, 2005. – С. 257 – 281.

ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО ВОЇНА І ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА РОМАНА ШУХЕВИЧА

Роман Шухевич – генерал “Тарас Чупринка”, Головний командир УПА, Голова Генерального Секретаріату і Секретар військових справ УГВР та Голова Бюро Проводу ОУН – своєю діяльністю створив окремих, величний розділ в історії українського визвольного руху, насичений героїкою та важливими політичними рішеннями.

Очолити у другій половині 1943 року військо і політичне керівництво визвольного руху, він уміло капіталізував нагромаджені кадрами ОУН, головним чином на СУЗ, величезний досвід у боротьбі з німецькими і російсько-більшевицькими окупантами за відновлення української державності, вніс багато позитивних змін і доповнень у програму та політичну платформу визвольного руху.

Він став на чолі боротьби українського народу за свою державність у час, коли гітлерівська Німеччина котилася до неминучої поразки у війні, коли большевицька армія знову вривалася на територію України, коли обидва окупанти перетворили нашу землю у попелище. Західні держави у той час, прив’язані союзом з Москвою, зосередили свою увагу на тому, щоб перемогти Німеччину, й українське питання їх не цікавило.

У цій ситуації необхідно було цілковито викоренити із нашої визвольної концепції всяку орієнтацію на зовнішні сили, а інтенсивно розбудувати сили українського народу, загострювати його прагнення до власної державності, посилювати боротьбу за неї, поряд з цим підтримувати визвольну боротьбу всіх поневолених Москвою народів, розхитувати зсередини тюрму народів – ССРСР.

Базуючись на принципах нашого гасла: “Воля народам! Воля людині!”, Роман Шухевич сприяє організації і проведенню Конференції поневолених Москвою народів Європи й Азії, що відбулася у листопаді 1943 року на Рівненщині, і бере в ній активну участь. Разом з командиром УПА – Північ Дмитром Клячківським – “Климом Савуром” розробляє статус повстанських підрозділів, сформованих із національностей підсовєцьких народів при УПА, налагоджує співпрацю з визвольними рухами поневолених гітлерівською Німеччиною і большевицькою Росією народів.

Із ростом чисельності відділів УПА, розширенням території їхніх дій виникла потреба сформувати Головний військовий штаб УПА і

штаби територіальних військових округ. Роман Шухевич (уже в ранзі Головного командира УПА) розробляв структуру та організаційну схему Головного військового штабу УПА, розшукував і залучав до штабної праці, до викладання військових предметів у повстанських підстаршинських і старшинських школах УПА, крім молодих кадрів, і старшин армії УПА та інших середовищ. За його ініціативою старшинами цього кола були перекладені з інших мов на українську та видані підпільними засобами військові підручники “Бойовий правильник піхоти”, “Вартова служба”, “Нарис військової топографії” та багато інших.

Дуже багато зусиль доклав Роман Шухевич до створення надпартійного всеукраїнського верховного керівництва визвольною боротьбою українського народу. У своїй праці “До генези УГВР” він охарактеризував політичну ситуацію в Україні після програних визвольних змагань 1917 – 1920 рр. і тогочасний стан визвольної справи. У цьому контексті він відзначив, що напередодні повернення російсько-більшевицьких окупантів тільки ОУН та УПА залишились в Україні віч-на-віч у боротьбі з ворогом. Всі інші партії зникли, а залишки їхніх членів прямують на еміграцію. Екзильний уряд УНР існує за межами України і впливу на ситуацію в Україні не має. Отже, виникла крайня необхідність створити тут, в Україні, верховне керівництво визвольною боротьбою, спроможне керувати цією боротьбою і відстоювати активно інтереси України на міжнародній арені.

Такий орган був створений на Великому зборі 11 – 15 липня 1944 року у Сприні на Самбірщині. Ним стала Українська Головна Визвольна Рада (УГВР). До її складу ввійшли представники різних політичних середовищ, що твердо стояли на самостійницько-державницьких позиціях, з усіх українських земель. Президентом УГВР обрано киянина Кирила Осьмака, а Головою Генерального Секретаріату (уряду) та Секретарем військових справ – Романа Шухевича. На цьому ж зборі затверджений Головним командиром УПА в ранзі полковника, а в 1946 р. Роману Шухевичу УГВР присвоїла ступінь генерал-хорунжого УПА.

Головою Бюро Проводу ОУН Романа Шухевича обрано на III-му НВЗ ОУН в 1943 р. На цьому зборі за його пропозицією прийнято ряд демократичних програмових та устроєвих нововведень в ОУН. Він домігся, аби верховний орган ОУН був не одноособовим, а колективним. III-й НВЗ ОУН погодився з тією пропозицією і обрав Бюро Проводу ОУН.

Очоливши всі три найвищі керівні пости в українському визвольному русі, Роман Шухевич не прагнув стати диктатором. Навпаки,

він “роздавав” владу і повноваження іншим керівним членам разом із відповідальністю за прийняті рішення і дії.

Як мудрий політик, він категорично виступав проти всяких контактів з німцями і був ініціатором видання наказу, що забороняв під карою смерті будь-які переговори з німцями. Цього вимагав здоровий політичний глузд, бо гітлерівська Німеччина була і залишилась непримиренним ворогом української державності.

У 1943 році, коли німці ув’язнили полковника Андрія Мельника, Роман Шухевич пробував вести переговори за посередництвом Олега Ольжича щодо примирення з відламом ОУН А. Мельника.

Того ж року він зініціював переговори у Львові з представниками польського самостійницького підпілля з метою погашення українсько-польського конфлікту, аби зосередити сили обох народів на боротьбу проти російсько-більшевицького імперіалізму – ворога Польщі й України. Після включення Польщі у сферу московських впливів він продовжував і визначав предмет переговорів уже на території Закерзоння з представниками АК (Армії Крайової) через свого уповноваженого Юрія Лопатинського. Мета переговорів – включити хоч на певний час польський фронт і зосередити усі сили на фронті протибільшовицькому.

За його настановами велась керівниками Закерзоння політично-інформаційна робота серед дипломатичних представництв, журналістів і моряків західних держав на території Польщі. За його рішеннями проводилися рейди відділів УПА на території Чехо-Словаччини (1945, 1946, 1947). Особливу увагу приділив Головний командир УПА і Голова Генерального Секретаріату УГВР Роман Шухевич рейдові через територію Чехо-Словаччини у Західну Європу, що проходив головним чином у 1947 році. В інтерв’ю, даному представникові Бюро інформації УГВР, Голова Генерального Секретаріату Роман Шухевич-Лозовський заявив: “Перехід деяких відділів УПА і груп революціонерів із західних окраїн українських земель в західнонімецькі окупаційні зони відбувся згідно з директивою УГВР у цій справі та наказом Головного командування УПА”. Мета рейду – “аби зв’язатися там із Закордонним представником УГВР і через нього: а) скласти перед народами світу протест проти большевицьких і польських злочинств над українським народом; б) передати за кордон інформацію про революційно-визвольну боротьбу українського народу проти московсько-більшевицьких і польсько-більшевицьких окупантів та про їх гнобительську політику на українських землях”. Далі підкреслюється, що основна частина відділів УПА та підпільних кадрів перейшла після цілковитого виселення населення із Закерзоння в

УСРСР для продовження боротьби проти московських окупантів (цитати з книги Петра Дужого “Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин”, С. 223 – 224).

Ті командири і повстанці, а також підпільники, що пробились рейдом у Західну Німеччину, з честю виконали поставлене Головнокомандуючим завдання.

Особливу увагу приділяв Роман Шухевич праці наших кадрів у східних областях України та серед українців зі східних областей, що працювали в Західній Україні. Він часто висловлював думку, що основні кадри у майбутньому будівництві української держави ми будемо черпати зі східних областей України, тому в цьому середовищі необхідно постійно працювати.

Усі сім років його керівництва нашим визвольним рухом – це найгероїчніші сторінки історії українського народу останнього періоду. Його ім’я, його велична постать буде однією з найвидатніших в пантеоні Української Слави на сторінках історії України.

ОСОБИСТИЙ ВКЛАД РОМАНА ШУХЕВИЧА У ВИЗВОЛЬНУ БОРТЬБУ ЗАКЕРЗОНЬСЬКОГО КРАЮ

Уся трирічна (1944 – 1947) героїчна боротьба українського населення, відділів УПА в складі вісімнадцяти сотень УПА і кількатисячної когорти підпілля ОУН на Закерзонні пов’язана також із постаттю Романа Шухевича. Він очолював визвольний рух на цих землях у 1940 – 1941 роках. За відносно короткий час ОУН під керівництвом Шухевича встигла різко підняти національну свідомість українського населення цих земель та створити міцну базу для допомоги ОУН у Краю (тобто у підбольшевецькій Україні – В. Г.). Особливу увагу він приділяв військовому вишколові членів ОУН. За його допомогою кадрами, переведеними на Закерзоння з інших областей (сотенний “Громенко” – Михайло Дуда, курінні “Коник” – Михайло Гальо, “Залізняка” – Іван Шпонтан, “Черник” – Мар’ян Лукасевич), були створені перші сотні і курені УПА. Його наказами було призначено керівництво Краю – “Стяг” (Ярослав Старух), “Орест” (Мирослав Онишкевич), “Дальнич” (Петро Федорів), “Орлан” (Василь Галаса).

Згідно з його настановами була розгорнута керівниками Закерзоння політично-інформаційна робота серед дипломатичних представництв західних держав, серед журналістів, акредитованих у Польщі. Таким чином була прорвана інформаційна блокада, яку Москва організувала навколо боротьби ОУН і УПА в Україні. На цій ділянці працювали групи перекладачів з української мови на англійську, французьку, польську, чеську, словацьку. В підпільних технічних

звенах друкувалися у перекладах на іноземні мови програмові документи ООН, УПА, УГВР, публіцистичні праці підпільних авторів, що розкривали антинародну, імперіалістичну сутність російсько-большевицької системи, жорстокі репресії советського поліцейного апарату проти поневолених народів. У публікаціях розкривалася кінцева мета боротьби українського народу – відновлення на українських етнографічних землях власної суверенної держави, а також відновлення на своїх територіях незалежних держав поневолених Москвою народів Європи та Азії.

Багато уваги приділяв Роман Шухевич – генерал Чупринка рейдам відділів УПА на території суміжних з Україною країн, головним чином на територію Чехо-Словаччини, оскільки ця країна розміщена найближче до Західної Європи, у ній ще збереглися незалежні від Москви політичні форми суспільного життя, а населення “не заражене” протиукраїнським вірусом. Ще в 1943 році він намалював як одне із основних завдань відділів УПА на західних окраїнах українських земель саме політично-пропагандистські рейди у цю країну.

Упродовж кількох років обговорювались у найвищому керівництві питання, пов’язані з планом рейду кількох відділів УПА через територію Чехо-Словаччини в Західну Німеччину. Бралась до уваги перш за все військові протидії Москви під час рейду, реакція під натиском Москви чехо-словацького уряду, відношення до рейдуючих повстанців словацького і чеського населення, розглядалися різні варіанти забезпечення рейдуючих відділів харчовими продуктами, що виключало б конфлікти з місцевим населенням. Перші два рейди (1945 – 1946) збагатили повстанців досвідом і своєю поведінкою прихильно настроїли до себе словацьке населення.

Реальні можливості для здійснення рейду в Західну Європу появилися лише у 1946 році, коли советська армія поверталася в ССРСР, коли уряди західних країн почали більш активно протидіяти большевицьким експансіоністським зухвальствам. Але у 1946 році ще велася широкомасштабна боротьба проти виселення і не хотілося послаблювати її відходом відділів УПА в рейд на Захід; крім того, не хотілося відходом частини відділів викликати “еміграційний психоз”. Головний командир УПА і Голова Генерального Секретаріату УГВР дав вичерпне роз’яснення щодо питань, пов’язаних із цим рейдом, в інтерв’ю кореспонденту Бюро інформації УГВР Петрові Федуну – “Полтаві”. Головнокомандувач УПА вказав, що мета рейду – пов’язатись із Закардонним представництвом УГВР, через нього скласти перед народами світу рішучий протест проти злочинів з боку большевицьких окупантів та їхніх ставлеників у Варшаві щодо українського народу та

передати інформацію про визвольну боротьбу українського народу за свою державність. Одночасно генерал Чупринка заявив, що за рішенням верховного керівництва УГВР, УПА та ОУН, основна частина повстанських відділів і підвідільних кадрів перейшла в Україну і продовжує визвольну боротьбу.

І так у кожній частині земель соборної України знаходимо вагомий безпосередній вклад Романа Шухевича – генерала Тараса Чупринки у визвольну боротьбу українського народу за відновлення Української Самостійної Соборної Держави.

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ВЕРХОВНОГО КЕРІВНИКА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО–ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В 1943 – 1950 РОКАХ РОМАНА ШУХЕВИЧА – “ТУРА”, ГОЛОВНОГО КОМАНДИРА УПА ГЕНЕРАЛА ТАРАСА ЧУПРИНКИ

З провідником “Туром” я зустрічався декілька разів на відправах-нарадах. Одна з них особливо запам’яталася. Мова йтиме про відправу-нараду, проведену провідником “Туром” – Романом Шухевичем, тоді Головою Бюро Проводу ОУН. Нарада відбулася наприкінці жовтня 1943 року у селі Мелна на Львівщині. Крім провідника “Тура”, нараду очолювали член Бюро Проводу ОУН “Тарас” – Дмитро Маївський і шеф ГВШ УПА “Перебийніс” – Дмитро Грицай. Присутніми на нараді були обласні провідники ОУН на ЗУЗ та військові референти обласних проводів. Із обласних провідників були: “Данило” – Іван Шанайда (Тернопільщина), “Кедр” – Михайло Шкамбара (Львівщина), “Роберт” – Ярослав Мельник (Станіславщина), “Шпак” – Зеновій Благий (Дрогобиччина), “Орлан” – Василь Галаса (Перемищина).

З основною директивною доповіддю на нараді виступив провідник Роман Шухевич. Охарактеризувавши світову воєнну і політичну ситуацію, він констатував наступне. Гітлерівська Німеччина внаслідок своєї расистської імперіалістичної політики тотального терору на завойованих територіях за всіма ознаками війну програла. Большевицька армія готується до захоплення Києва. Україну жде повна большевицька окупація, а наш визвольний рух – зтяжна важка збройна і підпільна боротьба.

Західні держави, щоби добити гітлерівську Німеччину, йдуть на значні уступки большевицькій Росії. Виходячи з того, Москва використовує у своїх імперіалістичних інтересах захоплені під час воєнних дій території народів Середньої Європи, що лежать на шляху до Берліна.

Що ж робити нам у цій надзвичайно складній ситуації?

Перш за все, продовжувати боротьбу проти обох окупантів. Не йти на жодні переговори з німцями, що тут нам пропонують командири німецьких військових частин, щоб не компрометувати наш рух перед власним народом і перед світом. За самовільні переговори з німцями керівники підпілля і командири відділів УПА будуть строго покарані, до смертної кари включно.

Готуватися до боротьби у більш складних підбольшевицьких умовах. Зміцнювати ідейно та організаційно підпільні клітини ОУН та відділи УПА. Будувати конспіративні підземні приміщення для праці підпільних осередків, для шпитальок, друкарень, маґазинів зброї, боєприпасів, харчових продуктів. Уперше прозвучало слово “криївка”. Організовувати, вишколювати санітарну, господарчу, розвідчу служби. Вдосконалювати, збільшувати видання підпільної літератури.

Розбудовувати відділи УПА, головним чином на теренах лісистої і гірських. Під час пересування фронту не встрявати у затяжні бої з частинами ворожих армій, особливо з ЧА, маневрувати. Нам вистачить боїв з військами НКВД.

Надрукувати великими тиражами листівки, звернені до червоноармійців-українців та інших національностей, у яких розкривати імперіалістичну, антинародну суть політики обох окупантів, роз’яснювати цілі боротьби ОУН, УПА, нашу політичну і соціальну програму, закликати до боротьби як проти Гітлера, так і проти Сталіна за здобуття самостійних держав усіх поневолених народів на своїх етнографічних землях. Пропагувати необхідність створення єдиного фронту боротьби всіх поневолених народів. Створювати при УПА повстанські відділи з представників цих народів, як це започатковано на Волині.

Чому в даній ситуації доцільно і необхідно розбудовувати відділи УПА?

По-перше, для оборони українського населення перед терором і грабунками з боку гітлерівських окупантів, большевицьких партизанських загонів і польських шовіністичних ватаг, що діють на українських землях. Усі ці ворожі сили часто знаходять спільну мову в протипольських виступах, усі вони з лютою ненавистю відносяться до самої ідеї української державності та її носіїв.

По-друге, якщо ми не включимо до боротьби нашу молодь, особливо тих, що перейшли на нелегальне становище при загрозі арешту, вивозу на каторжні роботи у Німеччину або вирвались з німецького полону, а також тих, що проявили свій патріотизм у громадській діяльності, то одних із них “підберуть” большевицькі

партизанські відділи, а інших з приходом большевиків НКВД знищить фізично або запроторить у тюрми і концтабори на поступове вимирання. Крім того, обидва окупанти загортають нашу молодь до своїх армій як гарматне м'ясо. Цьому ми зобов'язані протиставити свою збройну силу, яка буде боротися під національними прапорами і за національно-державні інтереси України.

По-третє, український народ мусить засвідчити свою збройну участь у боротьбі з гітлерівськими і російсько-большевицькими імперіалістами саме за свою національно-державну незалежність, а не за те, щоб вигнати з української землі німецьких окупантів і віддатись у неволю окупантам російсько-большевицьким.

По-четверте, ми повинні враховувати можливість виникнення всяких несподіваних ускладнень політичної ситуації в Європі і в світі та бути готовими і спроможними використати їх в інтересах України. Отже, необхідно створювати ядро майбутньої української армії, відродити в народі бойовий козацький дух. Тільки володіючи власною збройною силою, ми зможемо використати всяку критичну політичну ситуацію, в яку буде втягнутий наш головний ворог.

Окремо в розмові зі мною провідник Роман Шухевич дав настанови щодо діяльності ОУН та УПА на західних окраїнах українських земель, на яких умови він знав досконально, бо керував діяльністю ОУН на цих землях під німецькою окупацією у 1940 – 1941 роках. Він передбачав можливість установа польсько-советського кордону по т. зв. лінії Керзона і насадження у Польщі Москвою послухного їй режиму, що приведе до загострення польсько-російських відносин. Признаки цього загострення уже видні. Наше завдання – посилити політично-пропагандистську роботу в польському середовищі, спрямовану на замирення в українсько-польських відносинах, на спільну боротьбу проти спільного ворога. Старатись виключити з нашої боротьби польський фронт. Переговори з польським підпіллям ведуться уже у Львові. Пропонувати польській стороні вирішення справи кордону між Україною і Польщею відкласти до часу, коли обидві наші країни вирвуться з-під російсько-большевицької неволі.

Творити на Закерзонні відділи УПА. Їхнім основним завданням буде проведення політично-пропагандистських рейдів на території Польщі, Чехо-Словаччини, Угорщини, щоб підсилювати протибольшевицькі настрої і дії серед народів цих країн.

“Ваш терен повинен стати рентранслятором, що передаватиме інформацію у світ із України про боротьбу українського та інших поневолених Москвою народів”, – звучала остання настанова провідників Р. Шухевича, Д. Маївського і Д. Грицяя.

Для виконання цього завдання за рішенням Проводу ОУН було переведено в Перемищину головним чином із Львівської області ряд керівників підпілля. Серед них – обласного референта СБ “Осипа” – Миколу Дудку, обласного референта Юнацтва ОУН “Варнака” – Володимира Гуляка, обласного референта УЧХ “Рогніду” – Ірину Лемеху. Обласним командиром УПА призначено “Кулю” (“Ударника”) – Якова Чорнія, прислано двох окружних провідників – Миколу Радейка – “Зорича” і Мирослава Гука – “Григора”. А в 1945 році рішенням Голови Бюро Проводу ОУН Романа Шухевича зі всіх українських земель Закерзоння утворено окремих Край з тією ж назвою, який очолив Ярослав Старух – “Стяг”. Військову округу “Сян” і відділи УПА в ній очолив Мирослав Онишкевич – “Орест”, Службу безпеки – Петро Федорів – “Дальнич”. Обидва прибули за наказом провідника Р. Шухевича з Галичини.

Ці передбачливі і розумні рішення Проводу ОУН, Головного командування УПА і самого провідника “Тура” – Романа Шухевича створили реальні умови для розгортання політично-пропагандистської і бойової діяльності ОУН і УПА не тільки на Закерзонні, але й на території суміжних країн – Польщі та Чехо-Словаччини – упродовж 1944 – 1947 рр., що вписались яскравою сторінкою в історію наших визвольних змагань за відновлення української державності.

ЩЕ ДЕКІЛЬКА ДОПОВНЕНЬ ПРО ЗУСТРІЧІ З ПРОВІДНИКОМ “ТУРОМ”

Крім описаної мною зустрічі з провідником “Туром” на нараді в жовтні 1943 року, описаній мною у рефераті “Штрихи до портрета верховного керівника українського національно-визвольного руху в 1943 – 1950 роках Романа Шухевича – “Тура” – Головного командира УПА генерала Тараса Чупринки”, хочеться доповнити у моїх статках з ним ще ось чим.

Я належав до середнього рангу керівників підпілля ОУН, тому у мене не було частих безпосередніх контактів із провідником “Туром” і працював на віддалених теренах – на Закерзонні (1943 – 1947) та на Волині і Поліссі (1948 – 1953).

Провідник “Тур” значно вплинув на мою діяльність у рядах ОУН. У червні 1943 року, згідно з його наказом, мене призначено обласним провідником ОУН Перемиської області (Перемищина, Ярославщина, Лемківщина). При формуванні Крайового проводу ОУН Закерзоння весною 1945 року включив мене у склад цього проводу. До складу проводу входили Ярослав Старух – “Стяг” (крайовий провідник), Мирослав Онишкевич – “Орест” (командир ВО 6 (“Сян”)),

командир УПА на Закерзонні), Петро Федорів – “Дальнич” (керівник контррозвідки та СБ), Василь Галаса – “Орлан” (заступник крайового провідника з політично-пропагандистської роботи).

У 1946 році за наказом провідника “Тура” я мав відійти в Україну для роботи на місці друзів, що загинули. Ярослав Старух попросив провідника “Тура” перенести мій відхід в Україну на 1947 р. у зв’язку з тим, що в той час ми розгорнули успішну роботу серед журналістів та дипломатичних представництв західних держав на території Польщі. Остаточний реченець мого відходу в Україну провідник “Тур” визначив у записці, переданій через “Бистру” – Ірину Савицьку (тепер Козак), що прямувала з поштою і дорученнями провідника “Тура” до керівників ЗЧ ОУН і ЗП УГВР у Західній Німеччині (весна 1947 р.). Я виповнив цей наказ лише у вересні 1947 року у зв’язку з тим, що 28 квітня 1947 року розпочалась на Закерзонні зловісна акція “Вісла”. Я був змушений затриматись для вирішення долі підпільників та відділів УПА, що діяли на підзвітному мені терені. Про це Ярослав Старух провідника “Тура” повідомив.

5 березня 1950 року провідник “Тур” – Роман Шухевич загинув у бою з військами НКВД у с. Білогорща біля Львова.

Я працював тоді на Волині, де також гинули керівні і рядові воїни нашої національно-визвольної боротьби. Вістку про загибель верховного керівника ОУН, УПА, УГВР Романа Шухевича я отримав від його заступника Василя Кука – “Леміша”. Втрата була надзвичайно болючою, але обов’язок живих був однозначний – продовжувати визвольну боротьбу. Обставини загибелі Славної Пам’яті провідника “Тура” не беруть писати, бо про це написали ті друзі, що безпосередньо з ним контактували. А всякі здогади – це не матеріал для історії.

Опубліковано:

Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України / Упор. В. Штокало. – Тернопіль: Ідея і чин України, 2005. – С. 205 – 215.

ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР УПА ГЕНЕРАЛ–ХОРУНЖИЙ РОМАН ШУХЕВИЧ

З 1943 р. і аж до своєї смерті Роман Шухевич очолював небувалу досі в історії України як за розмірами, так і за масовим героїзмом національно-визвольну боротьбу українців. Він мужньо боровся проти всіх окупантів України – польських, мадярських, німецьких, московських. Завжди перший був там, де найважче, найнебезпечніше. Йшов у передніх бойових лавах і героїчно загинув, як і десятки тисяч революціонерів і повстанців, у нерівному бою зі спецгрупою військ московсько-більшовицьких поневолювачів.

Про Романа Шухевича – генерал-хорунжого “Тараса Чупринку”, легендарного повстанського командира, про його революційну, повстанську та політичну діяльність написано вже чимало. Та скільки не писатимуть про нього, ніколи не буде забагато. Він – уособлення героїчної боротьби українського народу, його безмежного прагнення до волі, до незалежного державного життя. Він – наша Слава, наша Гордість. Писати про таку людину легко й водночас вельми важко. Легко, бо нічого не треба вигадувати, прикрашати, додавати. Пиши, що бачив, чув, пиши так, як насправді було. А важко, бо усвідомлюєш велику відповідальність за кожне написане слово перед Людиною, яка відійшла у вічність і вже не може його спростувати ні з ним погоджуватися, ні заперечувати.

Свій коротенький спогад обмежу подіями, про які досі нічого не сказано або сказано мало чи не зовсім так, як було насправді. Ім’я Романа Шухевича мені, як і тодішній молоді, було відоме ще з часу його діяльності у “Пласті”, серед студентства та з преси, у якій згадувалось його ім’я у зв’язку з політичними процесами у Львові. Серед української інтелігенції родина Шухевичів була znana здавна, а у 1920 – 30-х рр. дуже популярним стало ім’я Степана Шухевича – дядька Романа, автора спогадів про Українську Галицьку Армію (УГА), відомого оборонця членів УВО і ОУН на судових процесах. Др. Степан Шухевич також обороняв мене і мого брата Ілярія, звинувачених польським судом в організації саботажницьких акцій на Золочівщині у 1934 р.

Особисто познайомився я з Романом Шухевичем восени 1939 р. у Кракові, в бюро полк. Романа Сушка на вул. Зелений, де тоді знаходилась також неофіційна канцелярія Крайової ОУН. У той час за дорученням Проводу ОУН на українських землях організував нелегальні

переходи кур'єрів в Україну через німецько-советський кордон, приймав звіти від членів Організації, які прибували з України, й підтримував із ними зв'язок. Роман Шухевич був у 1939 р. референтом зв'язку у Проводі Українських Націоналістів (ПУН), який очолював полк. Андрій Мельник. Оскільки характер нашої діяльності був дуже близький, то доцільно було об'єднатися в одній референтурі зв'язку. І я став його заступником.

З окупацією західноукраїнських земель більшовиками всю систему зв'язку з Краєм треба було створювати заново. Зі старих зв'язків залишився діючим лише один пункт зв'язку у м. Гуменному для переправки підпільників через Словаччину на Закарпаття. Тепер ми вже спільно обдумували й налагоджували різні форми зв'язку з Україною вздовж усього німецько-советського та мадярсько-советського кордонів. Найскладнішою справою був підбір для цієї праці відповідних осіб. Це повинні були бути особливо вірні члени Організації, не розконспіровані, бойові й водночас обережні – одне слово, добрі конспіратори. Відносно швидко зв'язок зорганізовано, підбрано й вишколено потрібну кількість прекрасних кур'єрів, які неодноразово переходили кордони, переносили пошту й нелегальну літературу та перепроводжували підпільників.

У цій спільній праці особливо чітко проявлялись такі риси характеру Романа Шухевича, як всебічне, докладне обдумування кожної справи, детальна перевірка виконання наказу чи доручення і, зокрема, вимога точного звіту про видатки з отриманих на організаційні цілі грошей. Не любив марнослів'я, цинив у людях діловитість та бойову мужність.

Недовго тривала наша спільна праця. Невдовзі він відійшов від справ зв'язку з Україною, передавши їх мені, а сам у 1940 р. очолив Провід ОУН на західноукраїнних українських землях, або, як у той час звикли називати, Закерзонні, до яких входили Підляшшя, Холмщина, Надсяння та Лемківщина. Під його керівництвом на базі членів ОУН, які повиходили з тюрем та прибули із західних областей, окупованих більшовиками, за короткий період була створена міцна організаційна мережа на всіх цих землях. Треба мати на увазі, що національна свідомість корінного українського населення була тут невисока внаслідок тривалої антиукраїнської колонізаційної політики польського уряду. Німецька влада також вороже ставилась до національного відродження українського населення і не дозволяла створювати політичні партії та організації. Тому діяльність ОУН була нелегальною і проводилась під прикриттям різних культурно-освітніх або економічних товариств.

Створена у 1940 – 1941 рр. на цих землях мережа ОУН стала згодом базою для підготовки революційних кадрів для підпілля в Україні, а з настанням німецько-советської війни з цих теренів вирушило в похід на Україну приблизно 5 – 6 тисяч членів і прихильників ОУН, зорганізованих у три похідні групи – Північну, Середню і Південну. Звідси, із західних окраїнних українських земель, ідеї українського націоналізму, ідеї боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу рознеслися по всіх просторах нашої України.

У 1940 р. тактичні, стратегічні та персональні розбіжності в середині організації так загострилися, що призвели до її розколу на дві ОУН. Одна була під проводом Степана Бандери, друга – Андрія Мельника. Роман Шухевич добре усвідомлював весь трагізм цього розколу й робив усе від нього залежне, щоб цьому запобігти. Коли розкол настав, Шухевич, хоч і приєднався до групи прихильників Бандери, активної участі у політично-організаційних суперечках не брав. Головну причину конфлікту вбачав в особі Мельника, у його політичній короткозорості, тупій впертості, неревольюційності. У розмові на цю тему одного разу він мені сказав: “Мав я довшу розмову з полковником Мельником, доповідав йому про політичне становище в Україні, про організаційні справи, висловлював про ці справи свої думки, проекти їх вирішень. Мельник увесь час уважно слухав, мовчав, і мені здавалось, що він розумна людина, справжній політичний лідер, вождь. Але коли він заговорив, я переконався, що марно тратив час: він нічого з моєї мови не зрозумів”.

Розкол Організації, боротьба між двома її частинами були одною з причин, чому Роман Шухевич відійшов від керівництва ОУН на Закерзонні і всю свою енергію скерував на військові справи, на вишкіл військових кадрів. Ці проблеми завжди цікавили Романа Шухевича і постійно були в центрі його уваги. Він був твердо переконаний, що долю нашого визволення, долю побудови нашої держави вирішить тільки сильна українська армія. Іншим ділянкам революційної діяльності (ідеологія, пропаганда) він також надавав великого значення, але вважав їх другорядними чинниками, не головними. “Буде українська армія – буде Україна”, – часто нам говорив. І у цьому я був з ним цілком згідний. Бо лише тоді, коли будуть борці, готові за Українську державу воювати і її обороняти, буде вільно жити й процвітати українська нація.

З ініціативи Шухевича й за його інструкціями були створені підстаршинські й старшинські (офіцерські) школи та курси, де всі члени Організації проходили обов’язковий військовий вишкіл. На особливу увагу заслуговують організовані ним курси штабних старшин у

Кракові. Це була дуже своєрідна, у жодних арміях не практикована школа військової самопідготовки й самовдосконалення. Тут викладачі одночасно були слухачами, й навпаки, слухачі – викладачами. З предмету, хто його знав найкраще, той був викладачем, а з інших предметів – слухачем. Шухевич читав лекції і вів практичні заняття з теренознавства, зокрема орієнтації на місцевості вночі. Курсанти тут знайомились з історією воєн, окремих битв, з військовою стратегією і тактикою, з німецькими й радянськими воєнними статутами, найцікавішими військовими відкриттями тощо.

Настрій курсантів був діловий і разом з тим дружній, інколи й веселий. Кожен старався якнайбільше навчитись, пізнати, засвоїти. Характерною прикметою Романа Шухевича була його скромність, він ні в чому не показував своєї вищості над іншими, не хвалився своїми бойовими вчинками в минулому. Був такий, як усі, і в той же час трохи не такий. Виділявся своєю силою волі, сконцентрованою думки та цілеспрямованою енергією. На вечорах, що їх курсанти інколи влаштовували, був дуже цікавим розповідачем. Любив згадувати про свої юнацькі пригоди. Спонукав інших розповідати про те, що у їх новому житті було найцікавіше чи найсмішніше. Коли було в хаті піаніно, він міг заграти на ньому якусь популярну народну чи стрілецьку пісню.

З пісенно-композиторського доробку Романа Шухевича варто згадати про улюблену маршову пісню Українського легіону “Марширують добровольці”. Слова й мелодію цієї пісні він склав спільно з Юрком Лопатинським у 1941 р., коли керував Українським легіоном. Розповів мені про це учасник цього легіону чотовий Мирослав Кальба, автор пісні Дружини Українських Націоналістів (ДУН)¹.

З тодішніх друзів Шухевича найбільше виділявся його ровесник і шкільний товариш Юрко Лопатинський – “Калина”, який за характером був майже цілковитою протилежністю Романові. Душевно прекрасна людина, добродушна, бойова, але на все дивився він зі смішного боку. Часто навіть у найсерйознішому, трагічному умів знаходити комічне.

Саме він на початку 1945 р. прибув в Україну до Головного командира УПА ген. Тараса Чупринки як кур’єр із поштою від Закарпатського Представництва УГВР та членів ОУН, а в 1946 р. провів успішні переговори з польською підпільною організацією Армія Крайова (АК) у справі перемир’я.

---

¹ Текст пісні не друкуємо, бо він подається в споміні М. Кальби (с.359).

З краківського періоду варто згадати ще й про те, що багато членів ОУН ретельно опанували шоферську справу. На одних таких курсах навчався і я з Романом Шухевичем. Інколи в одній машині з інструктором виїздили за місто й там навчались управляти кермом автомашини. Тоді Роман Шухевич вже добре керував машиною і був з цього виразно вдоволений.

Йшов 1941 рік. Сумнівів щодо виникнення німецько-совєтської війни у нас майже не було. Військова підготовка членів Організації стала першою необхідністю. Тому Провід ОУН Бандери вступив у переговори з представником німецького вищого командування Збройних сил (OKW – Oberkommando der Wehrmacht) про військову підготовку членів та прихильників ОУН. Німецьке військове командування погодилось на вишкіл такої військової частини, батальйону або, як тоді його звали, легіону. Очолив легіон Роман Шухевич, який мав тоді чин сотника. Це була українська формація. Вояки присягали на вірність Україні й зобов'язувались воювати проти московсько-більшовицьких окупантів України за відновлення Української держави. У поході на схід легіон дійшов лише до Вінниці. Після того, як німецький уряд вороже поставився до Акта відновлення Української державності, проголошеного у Львові 30 червня 1941 р., та після арешту Провідника ОУН Степана Бандери, Голови Державного Правління Ярослава Стецька і провідних членів Організації, легіон відмовився від участі у війні спільно з німцями. Тому у серпні 1941 р. його знято з фронтової лінії, відправлено в глиб Німеччини і як військову частину розформовано. Щоб не потрапити до концтабору, члени легіону погодились підписати індивідуальні договори на однорічну службу у відділах боротьби з московсько-більшовицькими партизанами на території Білорусії.

На початку січня 1943 р. Роман Шухевич, щоб не потрапити в німецьку тюрму, таємно перейшов у підпілля. Разом з ним перейшли в підпілля і вступили в ряди УПА інші старшини легіону і майже всі підстаршини та вояки, що дуже зміцнило сили повстанських загонів УПА. З 1943 р. починається новий і найважливіший етап революційної діяльності Романа Шухевича, що увійде в історію як національно-визвольна боротьба під керівництвом генерал-хорунжого Романа Шухевича.

З переходом у підпілля Роман Шухевич відразу стає членом Проводу ОУН і активно включається у революційно-повстанську боротьбу. Становище визвольного руху у 1943 р. було надзвичайно складне. Усе ясніше ставало, що Німеччина війну програє, а на Україні відновиться московсько-більшовицька окупація. У зв'язку з цим

необхідно було цілковито перебудувати дотеперішню діяльність ОУН, УПА та їхніх допоміжних служб, пристосувавши визвольну боротьбу до нових умов. На той час ОУН поширила підпільну мережу на всі українські землі, в її рядах було вже багато осіб зі східних та південних областей України, вона зростає кількісно й якісно. Майже вся лісова смуга України, зокрема Полісся і Карпати, були опановані повстанськими загонами УПА й творили своєрідні повстанські республіки.

Однією з ключових проблем повстанської боротьби була справа переведення багатотисячних відділів УПА в тили советської армії, для чого необхідно було пробратися через два фронти – німецький та советський. Частина кадрів потрібно було відправити в країни Західної Європи для пропаганди й поширення інформації про нашу боротьбу. Було ще й багато інших проблем, які вимагали негайних рішень. Збирати усіх членів Проводу для нарад було важко у зв'язку з фронтовими діями та вимогами конспірації.

Також назріла потреба замінити тимчасове становище виконуючого обов'язки Провідника ОУН відповідним постійним керівництвом. Усе це зумовило те, що весною 1943 р. на розширеній нараді Проводу ОУН посаду Провідника ОУН замінено тричленним Бюро Проводу ОУН у складі Миколи Лебеда, Романа Шухевича і Дмитра Маївського. Після відмови М. Лебеда входити до складу членів Бюро на його місце було обрано Зеновія Матлу. Таку форму керівництва згодом узаконив III Надзвичайний великий збір ОУН, що відбувся у серпні 1943 р. На ньому Головою Бюро Проводу одногосно обрано Романа Шухевича, а членами – Дмитра Маївського і Ростислава Волошина.

Роман Шухевич справді таки був єдиною особою, хто міг це відповідальне становище зайняти. У нього були і ясність думки, і тверда віра у визвольну справу, і рішучість у діях і, врешті, моральна чесність та правдивість у словах і ділах – прикмети, які завжди характеризують справжніх лідерів-провідників. Саме таким і був Роман Шухевич. Тому зрозумілим і цілком закономірним було те, що у липні 1944 р. його було обрано Головою Генерального Секретаріату УГВР та призначено Головним командиром УПА.

Проводові ОУН були тоді підзвітні чотири проводи земель: західноукраїнських (ЗУЗ) очолював Роман Кравчук, північно-західних (ПЗУЗ) – Дмитро Клячківський, південно-східних (ПдСУЗ) – Василь Кук та західноукраїнських земель (Закерзоння) – Ярослав Старух. Усі провідники земель входили до складу Проводу ОУН, були його членами. У відповідності до організаційної структури ОУН була створена структура УПА: УПА – Захід (командир полку Василь Сидор – “Шелест”), УПА – Північ (командир полку Дмитро Клячківський – “Клим

Савур”), УПА – Південь (командир полку Василь Кук – “Коваль”). Відділи УПА на Закарпатті очолював сотник Мирослав Онишкевич – “Орест”. Найвищим керівним органом національно-визвольної боротьби з липня 1944 р. була Українська Визвольна Рада (УГВР), очолена Президентом Кирилом Осьмаком. УГВР об’єднувала всі діючі тоді партії, політичні організації та окремих політичних діячів.

Великою заслугою Романа Шухевича був особистий вклад у справу консолідації усіх національно-визвольних сил у боротьбі проти московсько-більшовицьких поневолювачів України та поширення цієї боротьби поза межі нашого краю. Результатом цих зусиль було скликання з ініціативи ОУН і УПА у листопаді 1943 р. Конференції поневолених народів сходу Європи та Азії, у якій взяло участь 39 делегатів від 13 народів.

Воєнні фронти все далі й далі відкочувались на захід. У жовтні 1944 р. вся територія України була окупована московською армією. Відділи УПА, вміло маневруючи, зуміли без великих втрат пробитися крізь фронти і відновити свою бойову діяльність. Влада окупантів у той час обмежувалась переважно великими містами, де квартирували більші військові гарнізони. Спроби розгромити повстанські з’єднання за допомогою советських фронтових частин успіхом не увінчались. Уся територія ЗУЗ, ПЗУЗ та прилеглих до них східних областей контролювалася УПА, і панували тут її закони.

У травні 1945 р. Друга світова війна закінчилась, але не для українського народу. На Україні війна тривала далі ще протягом десяти років. На придушення визвольних змагань українського народу московські поневолювачі кинули всю міць свого колосального карально-терористичного апарату. У цій війні проти України їм активно допомагали ще й їхні лакеї-сателіти – польські, мадярські, чеські. Західні ж демократи преспокійно споглядали, як на їхніх очах відбувалося нищення українського народу, й мовчали, вдаючи, що не бачать. І лише після того, як окремі рейдуючі відділи УПА пробились у 1947 р. з боями на Захід, тоді щойно заговорили, та й то дуже несміливо, що на Україні ведеться боротьба проти московських поневолювачів, що УПА не фікція, що вона таки існує і бореться за незалежність Української держави.

Ставлення західних держав до української визвольної боротьби було тоді нейтральне або виразно неприхильне. Це й зрозуміло: вони в союзі з Советською Росією воювали проти Німеччини, перемогли й спільно встановлювали порядки у світі. У їхніх планах місця для незалежної Української держави не було. Розраховувати на їхню допомогу, хоча б політичну чи моральну, не було найменших підстав.

Уся надія була тільки на власні сили свого народу. Керувати визвольною боротьбою у таких несприятливих міжнародних обставинах було надвичайно важко. Від керівництва вимагалась надлюдська напруга сили волі та прямо-таки фанатична віра в необхідність боротьби й неминучість великих жертв. І така віра й воля були і у Романа Шухевича, і в членів Проводу ОУН, і в командирів УПА, і в усіх революціонерів та повстанців. Лише цим можна пояснити таку тривалу боротьбу і такий масовий героїзм українського народу.

Писати про діяльність Романа Шухевича у тих роках – це писати історію визвольної боротьби того часу. Тому обмежусь лише коротенькою розповіддю про окремі фрагменти з тогочасного його підпільного життя.

Роман Шухевич очолював увесь визвольний рух, усі його структури: ОУН, УПА, Секретаріат УГВР. Бюро Проводу в Україні після трагічної загибелі двох його членів – Ростислава Волошина у серпні 1944 р. та Дмитра Маївського в грудні 1945 р. – не відновлено. Не було в цьому необхідності, бо всіма важливими справами займався Провід ОУН. Лише навесні 1947 р. на пропозицію Романа Шухевича мене обрано його заступником. З метою оперативного вирішення організаційних питань ми домовилися, що він буде безпосередньо керувати справами західних країв (Карпатський, Львівський і Закарпаття), а я – східних країв (ПЗУЗ, Поділля, східні області).

Провід ОУН кожного року регулярно проводив свої наради. Після докладного й всебічного аналізу внутрішньоорганізаційних справ, міжнародного політичного становища й політичної ситуації в Україні та в Советському Союзі складались відповідні інструкції для усіх структур визвольного руху. Роман Шухевич як Провідник ОУН і Командир ніколи не нав'язував своїх думок іншим, уважно вислуховував членів Проводу, і після обговорення приймалися узгоджені постанови й рішення. Інструкції завжди ясно вказували основну мету, але не обмежували творчої ініціативи під час їх виконання. Крім особистих зустрічей із членами Проводу ОУН та командирами УПА, Роман Шухевич підтримував з ними зв'язок також через підпільну пошту. За весь час його керівництва діяльність Проводу була дуже плідна, всі члени Проводу злагоджено між собою співпрацювали і жодних конфліктних ситуацій між ними не виникало.

Життя Романа Шухевича було таке ж, як і в усіх революціонерів-підпільників. Зі всіх боків чекала на них смерть, і постійно треба було бути готовим до бою. Його бойова охорона, в залежності від потреб безпеки, нараховувала від 5 до 20 осіб, включаючи зв'язкових та кур'єрів. На постої в лісі у вільний час любив грати в шахи. Шахіст був

добрий, і рідко вдавалось мені виграти в нього партію. Кожну свою перемогу супроводжував висловом Франка: “Жеб так гордо не ревів”.

Любив розповідати цікаві історії й слухати розповіді інших. Не палив, але запальничку завжди мав із собою, щоб у потребі засвітити та прочитати в темряві “ґрипс” (підпільну записку). Любив співати, жартувати, задавати стрільцям дитячі загадки. Одне слово, в його товаристві всі почували себе вільно, приязно. Був глибоко віруючий, але цього не демонстрував і толерантно ставився до всіх українських вірувань і церков, а також до невіруючих. На шиї носив християнський медальйон і ніколи з ним не розлучався. Глибоко переживав за долю своєї родини, за сина Юрка, дочку Марусю, за дружину Наталку.

Щоб бути в курсі світової політики, регулярно прослуховував закордонні радіопередачі. Добре володів німецькою мовою, а в підпіллі вивчив ще й англійську. Постійно поглиблював свої знання, зокрема уважно прочитував марксистську літературу.

Притаманна йому була дуже важлива риса характеру, що свідчить про нього як про справжнього провідника-командира. Це його вміння працювати з кадрами: не просто ними керувати, а так робити, щоб підлеглі самі хотіли виконувати доручення, щоб наказ провідника-командира ставав їхнім особистим бажанням. Такий командир в силу своїх природних здібностей створює особливу духовну атмосферу дружби і єднання з підлеглими.

Саме таким і був Роман Шухевич. Наведу один конкретний приклад, що його я записав зі слів ветерана ОУН із с. Носова Підгаєцького повіту подруги Філі Бзової (померла 2004 р в м. Торонто в Канаді): “Це було весною 1945 року, ще до закінчення війни. Я знаходилась тоді зі своїм чоловіком Петром Федорівим (із с. Кривого Бережанського повіту) в лісі на околиці с. Бишки. Одного разу зв’язковий повідомив мене, що зі мною хоче говорити провідник. Це був Роман Шухевич. Після бесіди про моє теперішнє підпільне життя він у дуже ввічливій формі спитав, як я поставлюся до того, щоб вислати на Закерзоння для допомоги Ярославу Старухові (був провідником ОУН на Закерзонні) Петра Федорова – “Дальнича”. І лише після того, як я сама погодилась піти разом з ним у терени, він окремо покликав до себе Петра й за його згодою дав наказ на призначення референтом Служби безпеки в Проводі ОУН на західноукраїнних українських землях”. Саме ця атмосфера батьківського ставлення командира до підлеглих була найсильнішою єднальною духовною силою усього національно-визвольного руху 1940 – 50-х рр.

Була в нього ще одна риса. Строго дотримувався у всьому військової дисципліни, не терпів розхлябаності. Вимагав порядку й

акуратності від інших. Декому такий стиль життя не подобався, і називали це “капральщиною”. А в підпіллі така “капральщина” була просто необхідна, вона створювала лад у всіх справах.

Національно-визвольна боротьба 1940 – 50-х рр. увійшла в історію українського народу як величний, героїчний подвиг. У цій боротьбі загинули сотні тисяч найкращих, найвірніших синів і дочок України. На традиціях цієї боротьби виросло нове покоління борців-шістдесятників, а нині відроджується незалежна Українська держава. Велика заслуга в цьому славної пам’яті генерал-хорунжого Романа Шухевича. Вічна слава Героям, які віддали життя своє за волю і державну незалежність України!

ШТАБ-КВАРТИРИ ГОЛОВНОГО КОМАНДИРА УПА

Штаб-квартири Командира або місця постою, чи, як у підпіллі конспіративно називали, “хати”, постійно змінювались у залежності від потреб керівництва, вимог конспірації та конкретних дій репресивних органів, а також від загальної окупаційної політики щодо населення. Одні вимоги до організації хат були за польської окупації, інші – за німецької й цілком особливі – під час російсько-більшовицької. Під словом “хата” слід розуміти конспіративне помешкання, домівку підпільника, у якій приходилось командирові перебувати й працювати. У такій хаті найчастіше була ще й добре замаскована криївка, де зберігалась запасна зброя й амуніція, медикаменти, гроші, нелегальна література, канцелярське приладдя, харчові запаси тощо.

Перебування підпільників у криївках стало необхідним, коли органи советської безпеки почали застосовувати масові облави й тотальні перевірки населених пунктів та лісів. Для життя криївки використовувались переважно зимою. За німецької окупації командир перебував переважно в лісі або жив нелегально в місті за фальшивими документами.

У серпні 1944 року під час наступу советської армії на німецькому фронті Роман Шухевич перебував із відділом кіннотників у селі Улашківці над рікою Серет на півдні м. Чорткова. По Серету проходила тоді лінія російсько-німецького фронту. Командир сюди прибув із метою перейти фронт і потрапити в тили советської армії. Тут були також дві його зв’язкові – Галина Дидик і Катруся Зарицька (за спогадами Г. Дидик).

Літом і восени цього ж року та зимою 1944 – 45 рр. Командир проживав у Бережанському та Козівському районах, в околицях сіл Бишки – Потік – Конюхи –Августівка – Жуків – Рай. Заїздив і до

Підгаєцького району. Тут у с. Волощина, в домі Осадци, та у лісі за селом Командир літом 1945 р. зустрічався зі мною та з окружним провідником ОУН Михайлом Хоною – “Обухом”. Ми тоді також разом побували у с. Криве Козівського району Тернопільської області, де мали розмови з провідником ОУН Подільського краю Іваном Шанайдою – “Данилом” та з членами цього проводу.

ХАТА В СЕЛІ АВГУСТІВЦІ

У той час Командир “Тарас Чупринка” мав хату з криївкою у с. Августівці на Бережанщині. Про це розповів мені зв’язковий Командира Григорій Каня. Він народився 1921 р. у с. Черниця Брідського р-ну. Член ОУН з 1938 р., з 1941 р. – зв’язковий провідника ОУН на ЗУЗ Романа Кравчука на Волинь, до м. Кременця. У 1943 р. Р. Кравчук відправив друга Каню у розпорядження Р. Шухевича, який тоді перебував у Бібреччині. До серпня 1944 р. він був зв’язковим від Головного командира до провідника Р. Кравчука. У середині серпня 1944 р. Шухевич відправляє командира боївки своєї охорони Івана Когута – “Бродича”, Ярослава Бігуна – “Чада” і Григорія Каню – “Бистрого” збудувати криївку в с. Августівка Бережанського району (це село поряд із селами Бишки, Конюхи). Криївку збудували в господарстві рідного брата “Бродича” Петра Когута. У цій криївці Командир перебував з осені 1944 р. до весни 1945 р. Періодично виїздив на різні зустрічі, а весною криївку залишив і більше сюди не повертався.

Петро Когут був тоді у станиці ОУН с. Августівки господарчим, обов’язком якого було матеріальне забезпечення відділів УПА (харчові продукти, одяг, взуття). Для їх зберігання він мав невеличку хатню криївку-магазинчик. За три метри від неї була збудована криївка для Командира. Ось як він писав: “Вхід до криївки був із хати. У кімнаті відкидався камінь, що служив за покривку, і відкривався вхід до льоху. Звідси йшов прохід довжиною біля десяти метрів до криївки. Приміщення криївки мало чотири метри в довжину, три метри в ширину й висоту в ріст людини. Стіни були оббиті килимами, а підлога встелена дошками. Були тут ліжка, стіл, крісла. Над стелею криївки був шар землі товщиною до півтора метра. Посередині подвір’я росла груша, що мала дупло до самого низу й служила вентилятором повітря і для встановлення радіоантени”.

“До цієї криївки, – розповідає друг Каня, – ми з “Борисом” вернулися з Рогатинщини на початку травня 1945 р. Під жнива (у серпні) приснився мені сон, що вхід до криївки завалився. І ми з “Борисом” покинули криївку й пішли в поле. Тим часом до криївки повернулися “Чад” і “Рибак”. Уранці зв’язкова “Маруся”, яку арештувала

більшовицька поліція, привела до криївки спецгрупу НКВД. “Рибак” застрелився, а “Чад” здався, став зрадником і повів спецгрупу до с. Рай біля Бережан, де була друга криївка Командира Шухевича, але Командира там не було”.

Як це так сталось, що зв’язкова “Маруся” (вона ж “Наталка”, а її справжнє ім’я – Стефанія Галушка із с. Бишок) зрадила і привела енкаведистів до криївки в с. Августівці? Про це є досить точне донесення майора НКВД Соколова генерал-майору Горшкову від 3 січня 1945 р. у м. Чортків про організацію й діяльність провокаційних спецгруп НКВД: “У той час Бережанським РО НКВД була затримана зв’язкова “Наталка”, яка на допитах зізналась, що вона зв’язкова обласного провідника “Нестора”. При спробі втекти з КПЗ застрелила з пістолета міліціонера, який її охороняв, і, як видно з інформації, фігура була цікава [...] Вона давала такі свідчення, що жодних оперативних заходів за ними провести було неможливо. Ясно було, що вона брехала, приховуючи щось важливе. [...] На допитах у Чорткові вона також нічого суттєвого не сказала. [...] Прибувши до Бережан, я вирішив вчинити з нею так, щоб зробити видимість її вербовки (у сексоту), дати їй завдання убити “Нестора”. Я був переконаний, що вона від нас утече, й тоді, коли буде від нас утікати, затримати її під виглядом СБ (ОУН) і допитувати вже як сексотку (НКВД)”.

“Наталка”, вона ж “Маруся”, мужньо трималась під час допитів на слідстві, не видала жодної таємниці, але стала трагічною жертвою підлих більшовицьких провокацій. Такі методи більшовицької влади проти учасників національно-визвольної боротьби завдали великої шкоди українському народові, жертвами цих гидких методів стало багато цілком безневинних людей.

У відповідності з цим провокаційним планом “Наталку” підвезли до с. Бишок і звільнили з-під варти, але все село було оточене військом так, щоб вона не могла втекти від їхнього нагляду. Через деякий час у селі появляється провокаційна група уявного СБ ОУН, арештує її як сексотку, забирає до криївки і допитує. “Наталка”, нічого не підозріваючи, в добрій вірі, що попала до своїх, розповіла правду. Вона зв’язкова командира “Білого” (Чупринки) і має до нього зв’язок через зв’язкових, які перебувають у с. Августівці в криївці.

Дальше у донесенні написано: “Ми відразу з ротою бійців виїхали на операцію у село Августівку, де в домі Когута Петра (це будинок, де була криївка центрального провідника) “Наталка” нам показала добре замасковану криївку, в якій находились два бойовики “Білого” – “Рибак” і “Чад”. Ми розкопали криївку. “Чада” вдалось витягнути живим, а “Рибак” застрелився. У криївці ми знайшли бібліо-

теку, машинку для писання, сім малих одиниць зброї і багато різних речей, що належали “Білому” та його охороні.”

Знайшли тоді кагебісти також малу криївку й забрали з неї усі запаси, призначені для УПА: чоботи, костюми, матеріали на костюми, кравецькі машини та багато цінних речей. Усе господарство Петра Когута конфіскували, а його засудили на десять років тюрми. Відбував покарання у таборах Печори, Казахстану та Норильська. Після звільнення жив у с. Струтин біля Золочева, де й помер літом 2001 року.

ХАТА У СЕЛІ РАЙ

“Чад” нам розповів, – як подається у донесенні, – що коло Бережан, недалеко від села Рай, у криївці в подвійному даху повинен бути “Білий”. Ми негайно виїхали на машині комбінату, але в цій криївці “Білого” не було. Там був його ад’ютант “Артем” (“Назар”) і окружна провідниця Легета. “Артем” застрелив Легету, підпалив хату, хотів утекти, але йому прострелили ногу із гвинтівки і взяли живим. Легета згоріла, в хаті згоріло багато документів і більша сума грошей. [...] “Артем” нічого суттєвого на допитах не сказав”¹.

Докладніше й трохи по-іншому розповідає про трагедію у с. Рай зв’язкова Головного командира Галина Дидик: “Ми ще затримались коло Бережан, у с. Рай. Там була маленька хатка над потічком. Жила в ній одна жінка зі старенькою бабусею і хлопчиком. Ми заквартирувались на стрісі.”

Додаткова інформація від члена Братства УПА із с. Рай Іванни Кулик: “одна жінка” – це Антоніна Гладчук, яка мешкала тут зі своєю мамою, Марією Клецор, і маленьким чотирирічним синочком Остапком. Гладчук Антоніну більшовики арештували, а бабусю із синочком кинули з берега в потічок. Бабуся, після того як згоріла їхня хата, деякий час жила у хаті родини Дмитра Мирона і вже померла. Син виховувався у вуйка, а коли виріс, поїхав працювати у Донбас. Дальша доля мами й сина Остапа невідомі”.

“Але сталось так, – продовжує Галина Дидик, – що один з охоронців Провідника здався. А було це так, що розкрили їх криївку. Було там двоє. Один із них застрелився, другий здався. Звали його “Чад”. Ось він розповів, що коло Раю є таке місце. Але, видно, нам пощастило. Уночі з криївки наші (зв’язкові) вийшли, залишився тільки хлопець-

---

¹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. – К., 1994. – Т. 2. – С. 443 – 445.

зв'язковий “Назар” і дівчина з району. Раненько вони були оточені. Дівчина отруїлась, а “Назар” застрелився, точніше, важко себе поранив, і узяли його живим до тюрми. Загинув потім у таборі. Хату більшовики підпалили. Дівчина, здається, була ще жива. Її витягнули гаками, залишили біля хати на полі, щоби хтось із рідних міг її пізнати й так ще когось арештувати. Це сталося десь наприкінці серпня 1945 р.

Дівчину залишили біля спаленої хати, аж поки не випав сніг. Ніхто не приходив. Були у дівчини хворий батько і мати, прекрасна жінка, але вона боялась. Не раз гляділа в той бік, та біля тіла постійно стояла варта. Потім мати мені розповідала, що, коли вже падав сніг, вона пішла туди, знайшла череп, три ребра й кусочок хребта: собаки й лисиці розтягли все. Мати загорнула кості у шматочок полотна й принесла до хати. Падав сніг і замітав сліди. Удома було ще дві молодші доньки, зовсім маленькі (дівчина, яка загинула, була найстарша). Мати загорнула рештки костей доньки в простирадло, поклала на стіл, засвітила свічку, сама відправила панахиду, вночі на цвинтарі викопала могилку й так похоронила дочку. Пригадую собі цю чудову жінку. У цієї родини загинуло три особи: син, дочка, яка також, щоб живою не потрапити до рук більшовиків, отруїлася і померла в лікарні, й ця дочка, яка загинула в Раю”.

Додаткова інформація від пані Іванни Кулик, яка жила по сусідству з родиною Легет: дівчина, що загинула в огні палаючої хати, – це Іванка Легета, 1920 р. Народилася у с. Рай у селянській родині Антона й Марії Легет. У них було семеро дітей. Найстарша була Іванка, член ОУН. Її сестра Марійка 1923 року народження, член ОУН, під час арешту в селі Рогачин, щоб не потрапити живою до в'язниці, отруїлась, але більшовицькій поліції вдалось її врятувати, щоб згодом замордувати в Бережанській тюрмі. Брат Йосип 1925 року народження, вояк УПА, загинув у боротьбі з кагебістами у Підгаєччині. Вижили й не загинули четверо дітей: Роман 1928 р. народження, Ольга з 1930 р., Михайло з 1936 р. та Микола 1940 року народження.

ХАТА У СЕЛІ ПУКОВІ

“Черговим місцем постою Командира було с. Пуків на Рогатинщині. Хата Командира була в домі вчительки. Тут без пригод перезимували з 1945 на 1946 р.”¹.

---

¹ Онішко Л. Катерина Зарицька. Молитва до сина. – Львів: Світ, 2002. – С. 110 – 111.

ХАТА В ЛІСІ БІЛЯ СЕЛА КЛІЩІВНА

Навесні і влітку 1946 р. Командир користувався ще лісовою криївкою біля с. Кліщівна Рогатинського р-ну. Тут на той час перебував крайовий провідник ОУН ЗУЗ Петро Кравчук – “Максим”. Криївка Командира була в лісі, розміром 2 на 3 метри. Стіни були оббиті дерев'яною обшивкою, а підлога застелена солом'яним матрасом. У лісі біля с. Кліщівна зв'язкова “Монета” зустрілася з охороною Командира, яка привезли її до нього¹.

ХАТА У СЕЛІ КНЯГИНИЧАХ

У жовтні 1946 р. Оля Ільків – “Марійка” зорганізувала хату у с. Княгиничах, також у Рогатинському районі. На підроблені документи вона легально винайняла хату й переселилася сюди з маленькою дитиною Дзвінкою, своєю мамою і двоюрідною мнимою сестрою “Манею”, якою була підпільниця Катерина Зарицька. Роль чоловіка Олі виконував підпільник Любомир Полюга, студент медінституту у Львові. Уся родина жила за підробленими документами як українські переселенці з Польщі. Тут перебував Командир із двома охоронцями-зв'язковими “Зенком” і “Левком”. Квартира була добре законспірована, і можна було в ній нормально працювати. Та, як часто в підпільному житті буває, трапилось несподіване нещастя. У день Пресвятої Богородиці, 21 вересня, Командир відправив “Маню” на зв'язок до осередку пропаганди “Севера” в м. Ходорів. Зустріч відбулась нормально, але, коли “Монета” готувалась до від'їзду, її арештували. Люди говорили, що була перестрілка і вбили якусь жінку. У зв'язку з арештом чи смертю “Мані” 25 вересня 1947 р. хату прийшлося покинути. Командир відійшов зі зв'язковим Полюгою у рогатинський ліс. А вже наступного ранку арештовано пораненого Полюгу².

ХАТА У СЕЛІ ГРІМНОМУ

З Рогатинського району переніс Командир своє місце постюю у Комарнянський район на Львівщині, у с. Грімне. Тут організатором хати була Дарія Гусяк, її мама та зв'язкова “Марта”. Вони також тут поселились як переселенці з Польщі за підробленими документами. Помешкання вони отримали у будинку колишньої церковної плебанії.

---

¹ Дидик Г. Спомини // Дзвін. – 1992. – № 9 – 10.

² Онишко Л. Катерина Зарицька. Молитва до сина. – Львів: Світ, 2002; Полюга Л. Шляхами спогадів. – Львів – Київ, 2003.

Одну половину будинку займав православний священик, а другу сільрада віддала переселенцям. Для конспірації “переселенки” займались кравецтвом. У їхній кімнаті під підлогою зв’язкові Командира “Зенко” й “Левко” викопали криївку на 3 – 4 особи. Одна дошка з підлоги піднімалась, і тут був вхід до криївки. Але там тримали лише окремі речі. Це була запасна криївка. Про цю хату знали Катерина Зарицька – “Катруся” і Галина Дидик.

Після провалу хати в Княгиничах сюди прийшов Командир і деякий час, може днів із десять, тут перебував. У приміщенні була простора кухня, а хлопці перебували у другій кімнаті, де був поставлений параван, за яким можна було сховатись, коли б у кімнату зайшов сторонній. Узимку на початку 1948 р. ця хата розконспірувалась, і необхідно було з неї вибратись. Якось із непередбаченого боку зайшов до кімнати дільничний міліціонер й побачив двох озброєних хлопців. Зчинилась перестрілка, міліціонера вбили, тому з хати треба було негайно втікати. Зовсім по-іншому розповідає про цей випадок кагебіст П. Судоплатов. Він пише: “Коли в дім Дарії Гусяк, де він [Шухевич] перебував, зайшов міліціонер для звичайної перевірки документів, нерви його не витримали. Шухевич застрелив міліціонера і всі троє – він, Дарія і її мати – втекли”¹. Цей випадок став причиною інтенсивного розшуку Дарії Гусяк і арешту органами советської безпеки у Львові.

Насправді Командира тоді в хаті не було. Він жив у той час у Львові. Двоє зв’язкових – Дарія і Марта – щасливо добрались до Львова й доповіли Командирові про випадок у с. Грімному. Анна влаштувала маму Дарки у с. Дегові як господиню у домі священика, а Дарку і Марту Командир відправив до підпільної праці в терені. “Зенко” і “Левко” залишились у диспозиції Командира.

ХАТИ КОМАНДИРА У ЛЬВОВІ

Командир досконало знав місто, мав у ньому багато друзів і завжди добре тут себе почував. У Львові, на вул. Балашовській, у 2-му блоці, мав помешкання його добрий друг ще зі студентських часів співорганізатор рекламної фірми “Фама” Богдан Чайківський. У його хаті Роман Шухевич перебував у січні 1943 року, коли німецьке гестапо розшукувало його, щоб арештувати. Це була добре законспірована хата, і він часто там переховувався. На цій же вулиці, у 5-му блоці, мешкала їхня знайома “Маруська”. У неї також Командир інколи перебував¹.

---

¹ Судоплатов П. Спецоперации. – Москва, 1997. – С. 418.

² Чайківський Б. “Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича. – Львів: Медицина світу, 2005.

Галина Дидик організувала у Львові хату ще в 1946 р. Вона підшукала собі кімнату на Знесінні (вул. Сулимирського, буд. 4, тепер Милятинська, 4), де жили дідусь Лозинський Семен і бабуся. Галина приписалась тут як переселенка¹. Для конспірації Анна Дидик займалась пошиттям білизни. Там прожила вона одне літо. У процесі допитів арештованих КГБ довідалось про цю хату. Один із них, що розповів їм про своє знайомство з Галиною Дидик і де вона живе, отримав доручення стежити за нею і про все їм доносити. Він і повідомив Анну про небезпеку, що їй загрожувала. Через Анну КГБ планувало зловити Шухевича і тому її не чіпали, хоч бачили і навіть з нею розмовляли, але чекали, коли до хати прийде Шухевич. Більше Анна на цій хаті не появлялась, а речі, що там залишились, вночі поетаємно виніс зв'язковий Командира Любоко Полюга.

Після провалів хат у Княгиничах та в Грімному Анні пощастило підшукати для Командира відповідну хату у Львові, на Личаківській горі, в Лисиничах, у домі пані Олени Яремкової – “Гайдамачки”. Це був окремий “осібнячок” на вулиці Кривій [Сучасна вул. Нижанківського О.], із високою кругом огорожею. Тут було дуже добре місце з конспіративного погляду. У цій хаті Командир пробув зиму з 1947 на 1948 рік. Тоді-то й почав хворіти на серцеві недомагання.

Мав Роман Шухевич у Львові ще одну запасну й добре законспіровану хату, зорганізовану досвідченим підпільником Григорієм Голяшем із с. Бишок. Знаходилась вона в будинку на вул. Маріюпільській, № 32 [Сучасна вул. Козланюка П.], у помешканні Марії Угрин. У підвалі будинку були дві добре замасковані криївки. У січні-березні 1948 року тут деякий час перебував Командир Р. Шухевич і дав високу оцінку цим криївкам. Напасти на слід до цієї хати вдалось органам КГБ через 5 днів після загибелі Командира. Тут 9 квітня 1950 р. раненого Григорія Голяша захоплено в полон, а 16 червня цього ж року він під час допиту вискочив зі слідчого кабінету № 70 у будинку внутрішньої тюрми УМГБ Львівської області й героїчно загинув.

КОМАНДИР У СЕЛІ БІЛОГОРЦІ

Нову хату у с. Білогорці біля Львова організував для Командира провідник ОУН Городоцького району “Юрко”. Він дав адресу й зв'язок до учительки Нюсі Конюшик. Перші розмови з Нюсею провела за дорученням Командира Дарка Гусяк. Нюся Конюшик погодилася, щоб у її помешканні збудувати криївку для підпільників. Тут

---

¹ Докладніше про цю хату дивись: Полюга Л. Шляхами спогадів. – Львів – Київ, 2003.

з осені 1948 р. залегалізувалась Галина Дидик як господиня вчительки Нюсі Конюшик.

Уся родина Конюшиків – мати, вітчим Микола Хробак та двоє їхніх дітей, Наталка й Данило, в 1945 році були виселені з рідного села Пикуличі, що на Перемищині, й переселені в с. Білогорщу біля Львова. Була це національно свідомо й патріотична українська родина. Нюся (було їй тоді 32 роки) ще до війни закінчила вчительську семінарію у Перемишлі й учителювала. Це була гарна, вродлива дівчина з каштановим волоссям, синіми очима і милим, симпатичним виглядом. Жила вона сама, осібно від родини, тому її помешкання було дуже зручне для перебування підпільників. Одна кімната й кухня були на партері, а поверхом вище – спальня, до якої вели дерев'яні сходи. Гостей господиня зустрічала й приймала внизу, а у спальній кімнаті могли спокійно працювати підпільники. На всякий випадок у коридорчику перед спальнею було зроблено замасковану конспіративну криївку (перегородку стіни), у якій можна було заховатись від небажаних очей та зберігати підпільні речі – запасну зброю, літературу тощо. Тут-то й була зимова штаб-квартира Головного командира УПА з 1948 року. Разом із ним перебували два бойовики – зв'язкові-кур'єри “Зенко” – Михайло Заяць із села Берлин, що на Брідщині, та “Левко”. На кухні в ролі домашньої робітниці господарювала зв'язкова “Анна” – Галина Дидик, за документами переселенка Антоніна Кулик. Слід відзначити, що “Зенко” був одним із найкращих спеціалістів з виготовлення документів. За його документами кур'єри могли подорожувати по Україні та всьому СРСР, а Головний командир УПА навіть зміг двічі поїхати в Одесу на санаторне лікування. У січні 1949 р. тут генерал мав нараду з начальником Головного військового штабу УПА полк. Олексою Гасином – “Лицарем” і нормально продовжував виконувати свої нелегкі керівні обов'язки Командира УПА та Провідника ОУН.

Строго конспіративна поведінка всіх мешканців хати, зокрема щодо виходу й входу з будинку, була надійною гарантією від провалу. Але було в цій конспірації одне слабе й дуже небезпечне місце: про хату знала ще одна людина, яка в ній не перебувала. На випадок її таємного арешту у хаті ніхто про це вчасно не міг довідатись і вжити відповідні заходи перед небезпекою провалу, бо надія не дається живим у руки ворога не завжди сповнювалась. У ворога був ряд найсучасніших методів, щоб і живих підпільників захоплювати, і вибити з арештованого потрібні відомості. Треба відзначити, що підпільники добре знали те, як поводитись, щоб не потрапити в полон, і мало уваги приділяли тому, як вести себе на випадок арешту в

тюрмі, на допитах, які методи застосовує ворог під час слідства і як можна з ними боротися.

Такою людиною, що про хату все знала, але в ній не перебувала, була зв'язкова "Дарка", бо саме вона допомагала цю хату організувати. У середу, 1 березня, вона приїхала до Львова, а ввечері прийшла й повідомила Командира про арешти знайомих священників, арешт її мами й що за нею також дуже слідкують у Львові агенти КГБ. За наказом Командира "Дарка" повинна була негайно виїхати зі Львова, але ще мала виконати одне доручення й про це повідомити "Анну" у п'ятницю на домовленій зустрічі. "Дарка" на зв'язок до "Анни" не прийшла. Та повідомила Командира, що зустріч не відбулась. У хаті запанувала тривога, бо невихід на зустріч міг означати арешт "Дарки".

Її справді-таки в четвер, 2 березня, схопили на вулиці Київській кагебісти й відвезли в обласне управління МГБ. При собі вона мала паспорт на ім'я Анастасії Іванівни Денис. Були в неї також пістоль та отрута, але скористатись ними вона не змогла, тому що схопили її несподівано й підступно. Командир відправив ще тієї ж ночі, у п'ятницю, "Зенка" й "Левка" організувати нове приміщення. Такі запасні хати у розпорядженні Командира були, але попередньо необхідно було перевірити їхню надійність. Перехід мав відбутись уночі в неділю, 5 березня. У цей день мали відбуватись якісь місцеві вибори, тому сподівались, що буде спокійно. Саме цим і пояснюється те, чому в критичний момент Командир був сам, без охорони.

У п'ятницю і суботу кагебісти вдались до побоїв, але від "Дарки" про хату Шухевича нічого не довідались. "...В ходе активных допросов 3 и 4 марта сего года "Дарка" отказывалась указывать места укрытия Шухевича и отводила наше внимание в противоположную сторону. В связи с этим была разработана и проведена комбинация..." – так було зазначено у донесенні Судоплатова і Дроздова міністру держбезпеки ССРСР Абакумову. Тому вдались до добре відпрацьованого методу – провокації. Побиту "Дарку" перевели до лікарняної камери, де тут уже кілька місяців перебувала також начебто побита й стуртурована провокаторка "Мединська Рома".

Коротка довідка. Родом вона із села Карлів біля м. Снятина на Підкарпатті. Освіта вища незакінчена. Агент німецького гестапо з вересня 1943 р. У 1944 р. виїхала до Берліна, згодом до Австрії, а в 1945 р. повернулась до Коломиї. У вересні 1946 року її завербувала в донощики військова контррозвідка "Смерш". Від червня 1947 р. вона переходить на службу у Львівське УКГБ. Тут довідались про її службу в гестапо та зв'язки з СБ ОУН Коломийської округи, що вона

досі приховувала. За це їй у травні 1949 року посадили в тюрму й після закінчення слідства почали використовувати для внутрішньо-камерної агентурної провокаційної розробки членів підпілля. Вона досвідчений провокатор, на її совісті біля сотні безневинних жертв. Тому відносно легко вдалось їй обманути не досвідчену в тих справах Дарку.

Оця-то юда у спідниці зуміла здобути довір'я “Дарки” й намовила її передати “на світ” вістку про свій арешт, щоб таким чином попередити своїх друзів про можливу небезпеку. Вона й запропонувала спосіб – записку, яку “цілком певно” можна передати через її родичів, від яких вона регулярно отримувала різні передачі. “Дарка” повірила, написала коротеньку записочку про свій арешт й заадресувала цю фатальну записку у Білогорщ, до сестри Нюсі, Наталки Хробак. У суботу адреса зв’язкового пункту була вже в руках КГБ, а в неділю ранком, 5 березня 1950 року, усе село було оточено військами МВД. Під час обшуку в домі Наталки Хробак неважко вже було кагебістам довідатись, що в центрі села живе ще сестра Наталки, Нюся Конюшик. Негайно оточили військом цей двоповерховий будиночок. Увірвавшись до помешкання, відразу ж упізнали відому їм зв’язкову Шухевича Галину Дидик і зрозуміли, що тут може знаходитись і сам Роман Шухевич. Для Командира залишився лише один шанс – з боєм пробиватись до виходу. Він убиває на сходах майора КГБ, але й сам гине від ворожих куль. Так трагічно обірвався героїчний життєвий шлях Романа Шухевича, одного з найвидатніших керівників української національної революції ХХ сторіччя.

ДОЛЯ РОДИНИ АННИ КОНЮШИК

Гірка доля судилась і родині Конюшиків-Хробаків. Усіх їх арештували і засудили на 25 та 15 років тюрми і заслання. Нюсю (Ганну) Конюшик, її маму Марію й сестру Наталку Хробак повезли до Караганди. Миколу Хробака та його сина Данила етапом везли в Сибірську тайгу. У дорозі 78-річний батько, засуджений на 25 років тюрми, помер у Тайшеті біля Іркутська.

Після смерті Сталіна й оголошення амністії уся родина Конюшиків-Хробаків опинилась на волі. Їх реабілітували, але нікому не дозволили вернутись у Галичину до своїх помешкань. Тому вони змушені були поселитися у Донецькій області. Нюся працювала на будівельній фабриці і допомогла братові Данилові збудувати власну хату. Спочатку Данило жив в українському селі Мар’янівці, де й одружився з односельчанкою Ганною. Згодом вони переїхали у Вінницьку область, до м. Ладижина.

Наталка ще в Перемишлі закінчила кравецьку школу й була кравчиною, свою працю любила і багато працювала. Але захворіла на білокрів'я і рано померла, залишивши двох маленьких діточок – 6-тирічну Іру та 4-річну Олю. Дітьми заопікувалась Нюся, виховала їх, допомогла їм здобути освіту й вийти заміж. Нюся не одружилася, хоч женихів мала багато. Жила скромно і весь час сама. Дуже багато читала, не хворіла. До Львова їздила рідко. З великим болем у серці згадувала давні трагічні події, що трапились у її хаті в с. Білогорщі, й мовчала. У старості доглядали її вихованиці Іра та Оля. Померла вона 18 листопада 1996 р. на 80-му році життя. 21 січня 1994 року помер і її брат по мамі Данило Хробак. Але живе ще у Польщі, в м. Битомі, сестра Ірина Хробак-Коцьолок, дружина сотенного УПА “Крилача”, тепер Погорецька, а у Вінницькій області, в м. Ладжині, живе з дітьми дружина Данила Хробака Ганна.

Опубліковано:

Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний командир Української Повстанської Армії. – Львів: Медицина світу, 2005. – С. 35 – 72.

ДОДАТКИ

БІБЛІОГРАФІЯ ПРО ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА

ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності. 1944 – 1951. – Видання ЗЧ ОУН, 1956. – 356 с.

УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942 – 1950. – Видання ЗЧ ОУН, 1957. – Т. 1. – 443 с.

ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955. – Видання ЗЧ ОУН, 1955. – 371 с.

Ген. Тарас Чупринка. Святковий наказ Головного Командира Української Повстанської Армії (14.10.1947) // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 1994. – Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. – Кн. 2, 1946 – 1948. – С. 372 – 374.

Ген. Тарас Чупринка. Заява Головного Командування Української Повстанської Армії (25.09.1947) // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 1994. – Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. – Кн. 2, 1946 – 1948. – С. 375 – 377.

У Голови Генерального Секретаріату УГВР Р. Лозовського // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 1994. – Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. – Кн. 2, 1946 – 1948. – С. 383 – 391.

Ген. Тарас Чупринка. До генези Української Головної Визвольної Ради // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 1994. – Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. – Кн. 2, 1946 – 1948. – С. 392 – 3405.

Повідомлення про смерть ген. Романа Шухевича // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 1994. – Т. 10: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. – Кн. 3, 1949 – 1952. – С. 50 – 53.

Чупринка Т. Бійці і командири Української Повстанської Армії! // Визвольний шлях. – 1985. – Кн. 5. – С. 524 – 526.

Криївка Головного Командира УПА ген. Романа Шухевича – Тараса Чупринки // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 2002. – Т. 38: Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА в радянських документах. – С. 282 – 291.

Чупринка Т. Важливі відозви, заклики і вказівки Головного Командира і Головної Команди УПА [1945 – 47 рр.]. // Визвольний шлях. – 1987. – Кн. 10. – С. 1073 – 1083.

Із наказу Головного командира УПА / Чупринка Т. // Визвольний шлях. – 1949. – Ч. 14. – С. 32.

Чупринка Т. До генези Української Головної Визвольної Ради. (Скор). // Визвольний шлях. – 1994. – Кн. 7. – С. 771 – 783.

ГАЗЕТНІ СТАТТІ

Арсенич П. Шухевичі // Шлях перемоги. – ЧЧ. 10 (2082), 12 (2084). – 5, 19 березня, 1994.

Баб'юк Л. Командир Армії Безсмертних // Америка. – 25 березня 2000. – С. 13.

Баб'як С. Пам'яті Головного командира УПА // Вісті комбатанта. – 1973. – № 3. – С. 81 – 82.

Базюк Т. Генерал Чупринка знав, що приречений на загибель. Однак борюся до кінця // Високий замок. – 4 березня 2000. – С. 13.

Байдович С. Краковець, місце народження Т. Чупринки // Америка. – Філадельфія. – 18, 22, 23 січня 1951. – ЧЧ. 12 – 14.

Бандера С. Друзі українські націоналісти! // Сурма. – Жовтень 1950. – Ч. 24. – С. 4 – 6.

Бандера С. Командир-Провідник // Шлях перемоги. – Березень-квітень, 1954. – ЧЧ. 3 – 6.

Бурнашов Г. Останній поєдинок. Нові факти таємної загибелі генерала УПА Р. Шухевича // Галичина. – 1997. – 6, 23 грудня.

Васькович Г. Ген. Роман Шухевич – провідник повстанської війни // Шлях перемоги. – Липень – серпень, 1965.

Веденєєв Д., Шаповал Ю. Роман Шухевич: Таємниця загибелі // Дзеркало тижня. – 16 лютого 2002. – № 6 (381). – С. 21.

Ген. Судоплатов про ліквідацію Романа Шухевича // Поклик сумління. – Жовтень 1994. – Ч. 38. – С. 2.

Гладилович А. Роман Шухевич. У сорокову річницю смерті Великого Сина України // Пластовий шлях. – 1990. – Ч. 2 (92). – С. 7 – 9.

Гладкий Я. Пластун-військовик // Бібліотека Чорноморця. – Торонто. – 5 березня 1951. – Ч. 3. – С. 4 – 6.

Горовий В. Скинутий у безодню // Радянська Україна. – 1990. – 1 – 5 грудня.

Гороховський А. Останній день життя генерала Чупринки. Із спогадів його сина Юрія Шухевича // Час і події. – № 95. – С. 2.

Далавурак С. Легендарний генерал // Буковина. – 9 липня 1992.

Дужий П. Деякі риси характеру Романа Шухевича. До 44-х роковин трагічної загибелі Головнокомандувача УПА // Шлях перемоги. – 5 березня 1994. – Ч. 10 (2082). – С. 3.

Дужий П. Людина виняткового гарту: Штрихи до політичного портрета Романа Шухевича // Нація і держава. – Червень 1996. – Ч. 1 (11). – С. 2.

Івахнюк А. Роман Шухевич і три пластові обов'язки // Бібліотека Чорноморця. – 5 березня 1951. – Ч. 3. – С. 6 – 8.

Івахнюк А. Роман-Тарас Шухевич // Пластовий шлях. – Мюнхен. – Серпень 1951. – Ч. 5. – С. 36 – 40.

Коваль О. Тарас Чупринка – Шухевич – людина, стратег, політик // Авангард. – 1970. – Ч. 2 (94).

Кого ми втратили // Сурма. – Лютий 1951. – Ч. 28. – С. 6.

Козловський Б. 47 гривень отримує від незалежної України вдова генерала УПА // Час і події. – № 104. – С. 9.

Козловський Б. Ти, Юрку, не повинен загинути, як ми... // Високий замок. – 27 березня 2003. – С. 3.

Кокодиняк І. 50 років безсмертя // За вільну Україну. – 3 березня 2000. – С. 3.

Колодій Я. У 50-ті роковини загибелі Романа Шухевича – Тараса Чупринки // Вісті комбатанта. – 2000. – № 2. – С. 15 – 16.

Крачило М. Роки запеклої борні. (Про видатного українського воєначальника УПА Р. Шухевича) // Буковинське віче. – 12, 16 липня 1997.

Кук В. Роман Шухевич – державний муж і командир армії. До 50-річчя смерті // Шлях перемоги. – 1 березня 2000. – Ч. 8 (2391). – С. 6.

Лебедь М. В пам'ять Голови Генерального Секретаріату УГВР // До зброї! – Листопад 1950. – Ч. 8 (21). – С. V – VI.

Лебедь М. Тарас Чупринка – великий син українського народу // Сучасна Україна. – 1951. – Ч. 5.

Лицар України. Слово над могилою генерал-хорунжого УПА Тараса Чупринки // Сурма. – Листопад 1950. – Ч. 25. – С. 6 – 7, 24.

Лопатинський Ю. Група Північ т. зв. Нахтігаль // Свобода. – 1960. – Ч. 113, 114, 115, 116.

Лубська О. Поховали Отамана... // Український самостійник. – Мюнхен. – 26 листопада 1950.

Мелодія Гріга, або висока доля Романа Шухевича і гіркі роздуми про неї // Галичина. – 16 вересня 1995.

Мірчук П. Командир армії безіменних // Український самостійник. – 29 жовтня 1950. – Ч. 42.

Місія УПА. В перші роковини смерті Головного Командира УПА ген.-хор. Тараса Чупринки // До зброї! – Березень 1951. – Ч. 10 (23). – С. 2 – 3.

Наказ Головної пластової бурави у 40-ві роковини смерті ген.-хор. Тараса Чупринки // Пластовий шлях. – Торонто. – Квітень-червень 1990. – Ч. 2 (92). – С. 6.

ОУН – УПА вшановує легендарного командира // Шлях перемоги. – 9 березня 1996. – Ч. 10 (2186). – С. 1 – 2.

Павлів Б. Роман Шухевич // Національна трибуна. – 6 липня 1997. – Ч. 27 (729). – С. 4.

Пасічник Б. Нескорений командир УПА у Львові // За вільну Україну. – 16 січня 2001.

Пеленський З. Таємниця автопортрету ген. Т. Чупринки // Український самостійник. – 7 березня 1954.

Повідомлення УГВР, Гол. Командування УПА та Проводу ОУН про смерть генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича // До зброї. – Жовтень 1950. – Вип. 7 (20). – С. 1 – 2; (Опубліковано: Український самостійник. – 29 жовтня 1950; Сурма. – Жовтень 1950).

Попов Г. Как националисты зарабатывали. (Легендарный командир Украинской Повстанческой Армии Роман Шухевич был успешным бизнесменом, но судьба уготовила ему славу полководца) // Корреспондент. – 15.10.2005. – № 40. – С. 78 – 80.

Посівнич М. Безсмертний генерал. (До 56-ої річниці загибелі Головно-го командира УПА Р. Шухевича) // За вільну Україну. – 2 березня 2006. – С. 11.

Посівнич М. Символ визвольних змагань. (Музей ген.-хор. УПА Р. Шухевича) // За вільну Україну. – 9 лютого 2006. – С. 12 – 13.

Присяжна Ю. Інтерв'ю з Наталією і Юрієм Шухевичами // За вільну Україну. – 17 березня 2000. – С. 3.

Сагайдак В. Роман Шухевич та Степан Бандера вчилися на відмінно. Нові подробиці із життя провідників ОУН // Високий замок. – 25 – 27 квітня 1997.

Садова Л. Родовід Шухевичів // Шлях перемоги. – 20 – 26 червня 2002. – Ч. 26 (2513). – С. 6.

Семенів З. Командир армії безіменних // Сучасна Україна. – 1951. – Ч. 8.

Стех Я. У пам'яті народу справжні герої не вмирають // Америка. – 26 лютого 2000. – С. 12 – 13.

Т-ий О. Колишні вояки УПА вшанували свого командира – ген.-хор. Тараса Чупринку // Вісті комбатанта. – 1970. – № 2. – С. 57 – 58.

У Білгородці відкрито музей Романа Шухевича // Шлях перемоги. – 7 листопада 2001. – Ч. 45 (2480). – С. 1.

Харкевич М. Річниця загибелі генерала Романа Шухевича // Українська вечірня трибуна. – Чикаго. – 1997. – С. 8 – 11.

Чемерис П. Єсть!... Он убит! // За вільну Україну. – 5 березня 2003. – Ч. 25 (1992). – С. 1.

Чорновол І. З історії реклами. Роман Шухевич і фірма "Фама" // Львівська газета. – 21 липня 2006. – № 130 (937).

Шах С. Роман Шухевич – символ незалежності // Шлях перемоги. – 17 жовтня, 5 грудня 1965. – Чч. 47, 48.

Шпонтанк М. Академія в честь Романа Шухевича // Америка – 25 березня 2000. – С. 12.

Шухевич Роман. Біографія // Шлях перемоги. – 21 травня 1994. – Ч. 21 (2093). – С. 1.

Шухевич Ю. Слово Ю. Шухевича у 40-ліття смерти батька генерала Тараса Чупринки // Пластовий шлях. – 1990. – Ч. 2 (92). – С. 10 – 11.

Як загинув Головнокомандувач УПА // За вільну Україну. – 6 – 7, 10 квітня 2001. – Ч. 41 (1718).

ЖУРНАЛЬНІ СТАТТІ

Бедрій А. Ген. Роман Шухевич і сучасна боротьба за УССД // Визвольний шлях. – Кн. 5. – 1990. – С. 529 – 537.

Бедрій А. Роман Шухевич – Провідник революційної ОУН, 1943 – 1950 // Визвольний шлях. – 1981. – Кн. 1. – С. 12 – 25. (Доповідь виголошена на студійній конференції в Торонто 28.09.1980 р., присвячена 30-річчю героїчної смерти ген. Р. Шухевичеві).

Володимир. Чин, саме чин. (Пам'яті Т. Чупринки – Шухевича) // Визвольний шлях. – 1966. – Кн. 4. – С. 389 – 394.

Гайвас Я. До портрету Командира // Визвольний шлях. – 1990. – Кн. 8. – С. 943 – 954; Кн. 9. – С. 1088 – 1096; Кн. 10. – С. 1210 – 1217.

Галаса В. Штрихи до портрета Романа Шухевича – Тараса Чупринки // Визвольний шлях. – 2000. – Кн. 3. – С. 47 – 49.

Гусяк О. Роман Шухевич. До 40-річчя з дня загибелі // Визвольний шлях. – 1990. – Кн. 5. – С. 522 – 526.

Дашкевич Я. Штрихи до політичного портрету Романа Шухевича. Есе // Україна в минулому / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення. Ред. кол.: Я. Дашкевич та ін. – Київ – Львів, 1995. – Вип. 7. – С. 60 – 66.

Дем'ян Г. Генерал “Тарас Чупринка” у творчій спадщині Ярослава Стецька. (Доп. з наук. конференції). // Визвольний шлях. – 1995. – Кн. 10. – С. 1264 – 1270.

Дем'ян Г. Головний командир УПА генерал-хорун. “Тарас Чупринка” // Визвольний шлях. – 1997. – Кн. 2. – С. 243 – 45.

Дем'ян Г. Український народ про ген. Романа Шухевича – Тараса Чупринку // Визвольний шлях. – Березень 1998. – Кн. 3 (600). – Річник 51. – С. 259 – 271. (До статті додано інтерв'ю від 9 жовтня 1993 року з дружиною Шухевича Наталією Березинською-Шухевич в лічниці ім. Андрея Шептицького); Квітень 1998. – Кн. 4 (601). – С. 391 – 400. (У продовженні статті подано інтерв'ю з Юрієм Шухевичем від 6 липня 1997 року, допис Василя Галаси “Історична нарада” від 30 червня 1997 року, допис Наталі Осьмак “Кирило Осьмак і Роман Шухевич” з 7 липня 1997 року, інтерв'ю Ольги Завербної з 30 червня 1997 року, інтерв'ю Мирона Малярчина “Пам'ятний знак біля Корчина” з 28 травня 1997 року та чотири колядки про Шухевича).

Кальба М. Роман Шухевич в ДУН // Українська ідея і чин. – 1998. – № 3. – С. 59 – 76.

Крук-Мелодія Б. Роман Шухевич – командир всенародної революційної армії // Визвольний шлях. – 1982. – Кн. 3. – С. 283 – 292. (Доповідь виголошена на студійній конференції в Торонто у вересні 1980 р.)

Кук В. Штаб-квартири Головного командира УПА // Визвольний шлях. – Жовтень 2002. – Кн. 10 (655). – С. 25 – 33.

Кук В. Останній бій Головного командира УПА. До п'ятдесятиліття смерті Романа Шухевича // Вісті комбатанта. – 2000. – № 4. – С. 20 – 23.

Макар В. Роман Шухевич – Чупринка // Календар-альманах “Гомін України” на 1975 р.

Матла З. Роман Шухевич // Календар-альманах “Гомін України” на 1971 р.

Микольський Ю. Роман Шухевич. 1907 – 1950 – 2005 роки // Воля і Батьківщина. – Львів, 2005. – № 1, 2. – С. 5 – 12.

Онишко Л. Зв'язкові Романа Шухевича у 1945 – 1947 роках // Національні рухи опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930 – середини 1950 років. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – Київ, 2005. – С. 112 – 117.

Полянський О. Роман Шухевич – людина-символ // Мандрівець. – 1996. – № 4 – 5. – С. 67 – 71.

Посівнич М. Роман Шухевич (1907 – 1950). Біографічний нарис // Визвольний шлях. – Березень 2004. – Кн. 3. – С. 48 – 53.

Посівнич М., Бойко В. Музей Романа Шухевича // Визвольний шлях. – Березень 2005. – Кн. 3. – С. 108 – 115.

Прокоп М. Роман Шухевич – Чупринка й ОУН і УПА в 1943 – 44 роках // Сучасність. – 1976. – Ч. 1. – С. 64-75.

Прокоп М. Роман Шухевич і питання самостійності української політики // Сучасність. – 1980. – Ч. 12. – С. 64 – 74.

Прокоп М. Тарас Чупринка і його вплив на сучасну боротьбу // Сучасність. – 1977. – Ч. 6. – С. 51 – 55.

Прокоп М. У сорокаріччя III Надзвичайного великого збору ОУН // Сучасність. – 1983. – Ч. 7 – 8. – С. 104 – 132.

Прокоп М. У сорокові роковини протинімецької боротьби // Сучасність. – 1981. – Ч. 10. – С. 54 – 73.

Прокоп М. УГВР з перспективи сорокаліття. (Думки про минуле, сучасне і майбутнє) // Сучасність. – 1984. – Ч. 7 – 8. – С. 130 – 145.

Рахманний Р. Насамперед революційно-визвольна організація. Генерал Тарас Чупринка – Шухевич на тлі Листопадової легенди // Визвольний шлях. – 1987. – Кн. 4. – С. 387 – 401.

Рен Є. Смерть Тараса Чупринки – Головного командира УПА // На варті. – 1950. – Ч. 11.

Савчук К. Роман Шухевич – реалізатор стратегії української національної революції. (Започаткована перед смертю, але недокінчена праця) // Визвольний шлях. – 1983. – Кн. 3. – С. 285 – 295.

Содоль П. Гетьманський пластун Скоб Роман Шухевич // Пластовий шлях. – Тернопіль, 1993. – Ч. 1 (97).

Стасюк О. Лист Петра Полтави до Романа Шухевича (1950 р.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: україно-польські взаємини. – Львів, 2005. – С. 383 – 398.

Стафінчук В. Людина з шістьма іменами. Ескіз до портрету Р. Шухевича // Наука і суспільство. – 1995. – № 5 – 6. – С. 55 – 58; № 7 – 8. – С. 50 – 55.

Стрільчук В. Михайло Заяць – охоронець Романа Шухевича // Український визвольний рух. – Львів, 2005. – Зб. 5. – С. 203 – 208.

Трофим'як Б. Генерал-хорунжий Роман Шухевич – Тарас Чупринка – Провідник ОУН в Україні, Головний Командир УПА, революціонер, спортсмен, Гетьманський пластун – СКОБ // Визвольний шлях. – Квітень 1998. – Кн. 4 (601). – С. 387 – 390.

Фостун С. М. Генерал Роман Шухевич – Головний командир УПА. (У 35-річчя його героїчної смерті) // Визвольний шлях. – 1985. – Кн. 3. – С. 274 – 281.

Шанковський Л. Генерал Тарас Чупринка – стратег визвольної збройної боротьби УПА // Визвольний шлях. – 1980. – Кн. 10. – С. 1155 – 1165.

Якимович Б. Роман Шухевич – стратег і тактик повстанської війни // Воля і Батьківщина. – Львів, 2005. – № 1 – 2. – С. 13 – 22.

МЕМУАРИ

25-тий курінь УСП “Чорноморці”. – Торонто, 1985.

Бо-ган. Роман Шухевич – Чупринка у світлі пластових головних обов'язків та пластової присяги // Станичні вісті. – Березень, 1956. – Ч. 3.

В Кракові, на вулиці Зеленої. (Із спогадом Романа Шухевича про Юрка Березинського п. н. “З життя бойовика”) // Український самостійник. – Мюнхен. – 5 листопада 1950.

Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах // Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові. – Філадельфія, 1978. – Кн. 2. – С. 451 – 463.

Голод Р. Перша моя зустріч з Романом Шухевичем // Станичні вісті. – Едмонтон. – Квітень, 1956. – Ч. 4.

Гусяк Д. Наш головний командир // Нескорені. – 2001. – № 3.

Дмитрик. Командира рятувало Провидіння // Український самостійник. – Мюнхен. – Ч. 47. – 3 грудня 1950.

Дружини українських націоналістів у 1941 – 1942 роках. – Б. м. в, 1953. – 128 с.

Заневчик-Гірняк М. На Закарпатській Україні // Визвольний шлях. – Ч. 12/39. – Грудень 1950. – С. 4 – 5.

Зв'язкова Генерала Чупринки. (Про Галину Дидик). Запис Мудрої Н., Садовської Г. // Дзвін. – 1992. – № 9 – 10. – С. 110 – 123.

Казанівський Б. Шляхом Легенди. – Лондон, 1975. – 292 с.

Кук В. Генерал Роман Шухевич – Головний командир УПА. – Київ, 1997. – 110 с.

Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич – Головний командир Української Повстанської Армії. – Львів: Медицина світу, 2005. – 88 с.

Кук В. Ставка Проводу ОУН 1943 – 1945 в Бишках // Шагай І. Село Бишки. – Лондон, 2000. – С. 239 – 245.

Лісові Чорти: їх життя і буття. – Вашингтон, 1983.

Лаба В. Славний син свого роду й рідного народу // Станичні вісті. – Едмонтон. – Березень 1956. – Ч. 3.

Логуш О. Командир Чупринка на Конференції поневолених народів // До зброї! – Грудень 1950. – Ч. 9 (22). – С. 6 – 7.

Лопатинський Ю – “Калина”. Моя зустріч зі сл. пам. ген. Т. Чупринкою – Шухевичем // Вісті комбантанта. – Торонто – Нью Йорк. – 1979. – № 4. – С. 43 – 45.

Макар В. Береза Картузька. Спомини // Спомини та роздуми. Зібрання творів в 4-х томах / За ред. М. Кулика, Р. Кулика, проф. П.-Й. Потічного. – Торонто – Київ, 2001. – Т. 4.

Матла З. Безсмертний генерал // Українець – Час. – Париж. – 1951. – Ч. 1 (214).

Матла З. Роман Шухевич // Америка. – 21 – 22 квітня 1970. – Ч. 70, 71.

Н. Н. Мої зустрічі із Шухом у фіналі стометрового бігу – 1927 // Молоде життя. – 1955. – Ч. 4.

Н. Н. Історія одного покоління // До зброї. – Листопад 1950. – Ч. 8 (21). – С. I – IV.

Оксана. Спомин львов'янки // Український самостійник. – Мюнхен. – 17 грудня 1950.

О-як. [Олег Лисяк] Командир, революціонер, спортсвець // Український самостійник. – 12 листопада 1950. – Ч. 44. – С. 3.

Підгайний Б. Спогад про юні літа Романа Шухевича // Вісті комбантанта. – Торонто – Нью-Йорк. – 1975. – № 2 (76). – С. 31 – 38.

Полюга Л. Підпілля: конспіративна хата ген.-хор. Тараса Чупринки в Княгиничах // Визвольний шлях. – 1997. – Кн. 8. – С. 945 – 956; Кн. 9. – С. 1069 – 1079; Кн. 10. – С. 1207 – 1217.

Полюга Л. Шляхами спогадів 1944 – 1956. – Львів – Київ, 2003. – 171 с.

Смерека. Зустріч з командиром // Український самостійник. – Мюнхен. – 4 березня 1951.

Судоплатов А. Спецоперації. Лубянка и Кремль. – Москва: Олма-пресс, 1999. – 714 с.

Чайківський Б. “Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича // Наук. ред. та упор. В. Кука, М. Посівнича. – Львів: Медицина світу, 2005. – 102 с.

Шандрук П. Головний Командир УПА ген. Роман Шухевич. (У 20-ліття смерти) // Америка. – 13-14 березня, 1970.

Штефан А. Зустріч із пор. Б. Щукою в Хусті // Америка. – 6 травня 1970.

Шухевич С. Моє життя. Спомини. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1991. – 619 с.

Ю. Кр-ний. [Підгайний Б.] Актентат на советський консулят у Львові 1933 р. (Спомин про Романа Шухевича) // Український самостійник. – Мюнхен. – 4 березня 1951.

Ю. Кр-ний. [Підгайний Б.] В полонці // Український самостійник. – 18 березня 1951. – Ч. 11 (61).

Ю. Кр-ний. [Підгайний Б.] Весільний марш Гріґа. Спомин про Романа Шухевича // Український самостійник. – Березень 1951. – Ч. 29. – С. 3.

Ю. Кр-ний. [Підгайний Б.] Небезпечна зустріч. (Спомин про Романа Шухевича) // Український самостійник. – 25 березня 1951. – Ч. 12 (62).

Юрко К-ний. [Підгайний Б.] Двобій. Спомин про Романа Шухевича // Сурма. – Лютий 1951. – Ч. 28. – С. 21 – 22.

Якір, ЧМ. Несподівана зустріч // Юнак. – Квітень 1976. – Ч. 4 (152).

Ярошевський Л. Спомини про Т. Чупринку // Авангард. – Р. XXXIV. – Ч. 4 (153). – С. 163 – 168.

МОНОГРАФІЇ

Арсенич П. Рід Шухевичів. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. – 263 с.

Веденєєв Д. Українські Соловки. – Київ: Поліграф, 2001. – 208 с.

Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин – “Лицар”. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2003. – 646 с.

Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1998. – 256 с.

Кальба М. Дружини Українських Націоналістів. – Нью-Йорк, 1986. – 218 с.

Мірчук П. Нарис історії ОУН / За ред. Ленкавського С., Штикала Д., Чайківського Д. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – 639 с.

Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. – Нью Йорк – Торонто – Лондон: Товариство кол. вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі, 1970. – 269 с.

Онишко Л. Катерина Зарицька. Молитва до сина. – Львів: Світ, 2002. – 175 с.

Панченко О. Микола Лебедь. Життя, діяльність, державно-правові погляди. – Лохвиця, 2001. – 217 с.

Панченко О. Мирослав Прокоп. Нарис політичного портрету. – Гадяч, 2001. – 219 с.

Mirchuk P. Against the invaders. Taras Chuprynka – Roman Shuhevych Commander-in-Chief of the UPA. – New York, 1997.

БРОШУРИ

Бурнашов Г. Операція коду не мала. Про діяльність УПА та її головнокомандувача Р. Шухевича. – Івано-Франківськ: Просвіта, 1995. – 63 с.

Бурнашов Г. Постріли в Білогірщі. – Івано-Франківськ, 1993. – 32 с.

Васькович Г. Роман Шухевич – провідник повстанських війн. – Мюнхен, 1980. – 66 с.

Ген.-хор. Роман Шухевич Тарас Чупринка. (Портрет). В найглибшому поклоні героїському командирові Тарасові Чупринці і його многострадалній сім'ї. У 50-річчя Української Повстанської Армії. – Чикаго. – 25 жовтня 1992. – 68 с.

Дашкевич Я., Кук В., Бойко В., Посівнич М. Про генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича) / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення. – Львів, 2006. – 32 с.

Дужий П. Генерал Тарас Чупринка. Нариси про Романа Шухевича – Головного командира УПА. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – 63 с.

Кравців Б. Людина і вояк: В другу річницю смерті сл. п. Романа Шухевича – Чупринки. – Нью-Йорк: Організація оборони чотирьох свобод України, 1952. – 31 с.

Музей Романа Шухевича – генерал-хорунжого УПА “Тараса Чупринки”. – Львів: Новий час, 2004. – 30 с.

Немилівський В. Шух – Тур – Пластун. – Торонто, 1950. – 40 с.

Роман Шухевич (1907 – 1950). Рекомендований покажчик літератури / Укл.: Л. Рудик, М. Олійник. – Львів: Обл. наук. б-ка, 1994. – 10 с.

Стецько Я. Два світи – два символи. – Мюнхен, 1959. – 48 с.

Тарас Чупринка – Роман Шухевич – Тур – Р. Лозовський. – Торонто: Ліга визволення України, 1950. – 16 с.

Янів В. Шухевич – Чупринка: людина і символ. Доповідь на жалобній академії в Мюнхені 19 листопада 1950. – Мюнхен: Молоде життя, 1950. – 16 с.

2007 рік Романа Шухевича / Упор. В. В'ятрович. – Львів: Медицина світу, 2006. – 16 с.

Waskowycz H. Roman Suchevec – Kommandeur des Befreiungskrieges. Aus Anlass des 30. Todestages. Ukrainskyi Vilnyi Universytet, Varia, nr. 17. Muenchen, 1981.

ЗБІРНИКИ

Бурнашов Г. Полководець УПА: документи. – Івано-Франківськ, 1993. – 150 с.

Визвольний шлях. – Березень 1970. – Кн. 3 (264). (Передрук 18 статей і споминів про ген.-хор. Романа Шухевича – Тараса Чупринку).

Генерал Роман Шухевич. – Мюнхен: Бібліотека українського підпільника, 1966.

Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога / Передмова О. Сича. – Львів, 2003. – 115 с.

Збірник на пошану генерала Романа Шухевича / Упор. Г. Васькович. – Мюнхен – Лондон: Українська Видавнича Спілка, Український Інститут Освітньої Політики, 1990. – 356 с.

Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України / Упор. В. Штокало. – Тернопіль: Ідея і чин України, 2005. – 320 с.

Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 1949. Довідник 1. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 199 с.

Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 1949. Довідник 2. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.

МУЗЕЙ РОМАНА ШУХЕВИЧА

23 жовтня 2001 року у Львові урочисто було відкрито музей Головного командира УПА генерал-хорунжого Романа Шухевича – “Тараса Чупринки”. Фінансові витрати зі створення музею взяло на себе Товариство вояків УПА в США ім. генерал-хорунжого Тараса Чупринки. Музей розташовується у живописному куточку львівського передмістя, колись села, нині це вулиця Львова Білогорща, 76-а. У цьому будинку знаходилась остання штаб-квартира Головного командира УПА.

Роман Шухевич – Головний командир Української Повстанської Армії у 1943 – 1950 рр., генерал-хорунжий (з 1946), член Українського Державного Правління у 1941 р., Голова Бюро Проводу Організації Українських Націоналістів у 1943 – 1950 рр.; Голова Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради і Генеральний Секретар військових справ у 1944 – 1950 рр.; лицар найвищих нагород УПА – Золотого хреста бойової заслуги I класу та Золотого хреста заслуги. Посмертно іменований Гетьманським пластуном-скобом. Сьогодні – символ незламності і безкомпромісності.

У приміщеннях першого поверху (в п'ятьох залах) розгорнуто тематичну експозицію “Роман Шухевич на тлі епохи воюючої України”.

У першій залі представлено розділ “Роман Шухевич в народній пам'яті”. Художньою домінантою є погруддя Романа Шухевича роботи відомого скульптора Михайла Черешньовського. Скульптурний бронзовий портрет є одним із багатьох варіантів, які були виконані митцем на початку 1950-х років. Увічненням пам'яті Романа Шухевича є також твір Мирослави Ласовської-Крук – олійний портрет 1988 року. Про щорічні імпрези, збори, читання, богослужіння, присвячені пам'яті Романа Шухевича, в середовищі української діаспори свідчить колекція програм урочистих заходів 1950 – 1980-тих рр.

Друга зала присвячена історії роду Шухевичів, що сприяє повнішому розкриттю постаті Головного командира – людини, яка успадкувала найкращі риси галицької інтелігенції: патріотизм, інтелектуальність, високу внутрішню культуру. Подано галерею визначних представників роду Шухевичів, які належали до галицьких священничих родів, що протягом 19-го століття сприяли національному відродженню Галичини. З роду Шухевичів вийшла велика когорта політичних, культурних, громадських та військових діячів. Про перекладацьку

й духовну працю прадіда Романа о. Йосипа Шухевича (1816 – 1870), пароха села Тишківці Городенківського повіту, свідчить експонована книга “Переклади і наслідування” (1883) із передмовою Івана Франка. Безсумнівний вплив на формування національної свідомості Романа Шухевича мали дід Володимир Шухевич та бабуся Герміна. В. Шухевич (1849 – 1915) залишив великий доробок науковця-етнографа, педагога, громадсько-політичного діяча. Листи до професора В. Шухевича красномовно промовляють про його суспільний авторитет. У музеї експонуються листи: від австрійського уряду; представників економічних і культурних товариств; написаний В. Шухевичем про дозвіл на видання товариствами документів українською мовою під час окупації Львова російською армією; композитора Миколи Лисенка, письменника Бориса Грінченка, етнографа Федора Вовка з приводу написання В. Шухевичем п’ятитомної наукової праці “Гуцульщина”; від товариств “Просвіта”, “Дністер”, “Руслан” про спільну виставкову та збиральницьку діяльність. Серед друкованих праць В. Шухевича експонуються його твори для школярів “Веснянка” (1881), “З-під Бескид до Андів” (1893), “Записки школяра” (1906), а також примірники головного наукового дослідження – “Гуцульщина”.

Атмосфера народного мистецтва впливала на юного Романа Шухевича під час його перебування у будинку по вул. Собіщизни, 7, коли він навчався у філії Академічної гімназії у 1917 – 1925 рр. В експозиції наявні зразки гуцульського вбрання, які виставлені в окремих вітрині. Комплекс фотографій розповідає про велику родину Шухевичів. Світлини утворюють своєрідну родинну галерею, яка розпочинається великою груповою фотографією двадцяти однієї особи, де з-поміж членів родини зображено Осипа Шухевича – батька Романа, Євгенію – матір Романа з братом Юрієм на колінах, Володимира та Герміну – діда й бабцю, на долівці – чотирьохрічного Романа. Захоплений гуцульським мистецтвом, Володимир Шухевич часто фотографувався зі своєю родиною у гуцульському вбранні та народному одязі села Тишківці. Збереглися оригінальні фото Герміни Шухевич у гуцульському строї з дочками Дарією та Софією.

Усі діти Володимира і Герміни були послідовними продовжувачами національної справи батьків: старший син Йосип (1879 – 1948), батько Р. Шухевича, був учасником українсько-польської війни 1918 – 1920 рр., повітовим політичним комісаром ЗУНР, суддею у Кракові; Дарія (1881 – 1914) – редактор журналу “Мета” (з 1908), музичний педагог, дружина одного з організаторів УСС Володимира Старосольського (1878 – 1942); Софія (1881 – 1934) – дружина

Теодора Рожанківського – старшини УСС, отамана УГА; син Тарас (1886 – 1951) – професор музичного інституту ім. Лисенка, автор спогадів про Лисенка. Серед родинних фото знаходимо Степана Шухевича – отамана УСС та УГА, адвоката, відомого оборонця українських політв'язнів, членів УВО та ОУН на польських судових процесах, автора спогадів про УГА. Затишний інтер'єр кімнати – письмовий стіл, сервант, піаніно, образ та крісло роботи народних майстрів – допомагає відтворити творчу атмосферу життя родини, підпорядковану національним ідеалам.

Закладені Йосипом та Степаном Шухевичами родинні військово-патріотичні традиції були підсилені впливом полковника Євгена Коновальця – Команданта УВО, який у 1921 – 1922 рр. квартирував у Герміні Шухевич, де в той час також мешкав молодий Роман, навчаючись у гімназії. Атмосферу сприйняття традицій УСС, УГА, УВО молодим Романом Шухевичем передає перша вітрина експозиції третьої зали. Поряд зі щорічними гімназійними свідоцтвами успішності Шухевича, де практично з усіх предметів відмінні оцінки, експонуються документи зі Львівської політехніки: автобіографія, лист моральності, заліковий лист. З автобіографії Романа Шухевича точно встановлюємо дату й місце його народження – 30 червня 1907 р., м. Львів. Хоча у літературі 1970-х років, виданих у діаспорі, місце і дата народження Шухевича – 17 липня 1907 р., м. Краковець. У Краковці проходило дитинство Романа до переїзду родини у 1914 р. до Кам'янки-Струмилової (нині Кам'янка-Бузька). По закінченні тут початкової школи з 1917 р. Р. Шухевич навчався у філії Львівської академічної гімназії. Під час навчання у гімназії вступив до “Пласту”. Він організував пластовий гурток “Ясний тризуб”, брав участь у діяльності куренів ім. князя Лева, “Лісові чорти”, “Чорноморці”. Ця сторона діяльності Р. Шухевича висвітлюється в експозиції відзнакою пластового куреня “Лісові чорти”, а також кубком “Маківка – Львів. Перший розставний біг X куреня У.С.С.Б. “Чорноморці”. 23.06.1929”.

Будучи з вересня 1926 р. студентом дорожньо-мостового відділу Львівської політехніки, свій перший військовий вишкіл Шухевич пройшов у 1928 – 1929 рр. у польській армії. У 1934 р. Роман Шухевич закінчив навчання з дипломом інженера. На початку 1930-х років він був студентом заочного курсу музичного інституту у Львові по класу фортепіано. Музичний інститут закінчив і його брат Юрій. Вони виступали у Львівському оперному театрі, де Юрій співав під акомпанемент Романа. Улюбленими композиторами Шухевича були Гріг та Шопен. Партитури їхніх творів експонується у другій залі. У 1930 р. Роман Шухевич одружується з Наталією Березинською (1910 – 2002).

Ще у 1923 р. Р. Шухевич вступає до УВО і отримує доручення Крайової Команди УВО виконати замах на польського шкільного куратора у Львові Станіслава Собінського. Актентат було здійснено 19.10.1926 р. разом з Богданом Підгайним. Цілим комплексом документів у експозиції висвітлюється період діяльності Р. Шухевича-“Дзвона” – бойового референта Крайової Екзекутиви ОУН з 1930 р. Причина індивідуального терору УВО й ОУН крилася у шовіністичній, антиукраїнській політиці польської влади, її тотальній боротьбі з виявами українськості у школах, товариствах, кооперативах. Члени ОУН прагнули показати правдиве обличчя польської держави світовій громадськості, а також нестерпні умови життя українців під польською окупацією. 22 березня 1932 р. було виконано актентат на комісара поліції Чеховського за знущання та катування українських політв’язнів під час допитів. “Дзвін” брав участь у підготовці ексу на пошту у Городку, який відбувся 30 листопада 1932 р. Юрій Березинський (брат дружини) і Володимир Старик загинули під час акції, а Василь Білас і Дмитро Данилишин польським судом були засуджені на кару смерті і 23 грудня 1932 страчені. Численна підбірка газет “Новий час” відбиває настрої українського населення Галичини щодо цих подій, які сприймалися як національна трагедія. У день страти героїв повсюди дзвеніли церковні дзвони, голосно засвідчуючи сум простих людей. В експозиції музею представлено символ часу – дзвін, заклик до боротьби.

У 1933 р. на знак протесту проти штучного голодомору в Україні, створеного більшовиками, “Дзвін” готує замах на радянського розвідника-дипломата Олексія Майлова у Львові. Актентат виконав бойовик ОУН Микола Лемик. 14 червня 1934 р. у Варшаві було вбито польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького – головного пацифікатора Волині й Галичини. Актентат виконав член ОУН Гриць Мацейко. Поліція заарештовує Бандеру, Стецька, Лебедея, Яніва, Зарицьку, Шухевича, Підгайного, інших членів ОУН. В експозиції подаються документи зі справи Львівського процесу Степана Бандери: Миколи Лебедея, Катерини Зарицької, а також Романа Шухевича, якого заарештували у червні 1934 р. і ув’язнили без доказів вини в концентраційному таборі Березі Картузькій. У січні 1935 р. його перевели на слідство до львівських Бригідок. Усі звинувачення проти Шухевича завдяки вмілому захисту Степана Шухевича були відкинуті, і судові не вдалося довести його вини. Листи оборонця С. Шухевича, його виступи і звернення представлено в експозиції. У 1937 р. Роман Шухевич був звільнений з тюрми.

Портрети Романа Шухевича

У третій залі подаються матеріали про новий етап діяльності Романа Шухевича – боротьбу за Карпатську Україну та керівництво куренем ДУН. В експозиції представлено документи: Маніфест Карпатської України та проекти грошей. На початку 1939 року Роман Шухевич перебирається до столиці Карпатської України Хуста. Тут створюється Генеральний штаб національної оборони Карпатської України з числа провідних членів ОУН. Музейні фото ілюструють діяльність Штабу. Поручник “Борис Щука” – Роман Шухевич – мав обов’язки поповнення “Січі” новими членами, організації фінансової допомоги та зв’язку. У березні 1939 року поручник Щука бере активну участь у боях з оборони столиці Карпатської України і лише чудом рятується від неминучої смерті.

Після окупації Карпатської України угорськими військами Роман Шухевич дістається до Австрії. Від цього часу Провід ОУН доручив йому справи зв’язку із західноукраїнськими землями з центром у Данцінгу. 10 лютого 1940 року у Кракові було створено Революційний Провід ОУН під керівництвом Степана Бандери. В експозиції представлено скульптуру С. Бандери роботи Ярослава Троцька (2001 р.). Роман Шухевич входить до Революційного Проводу ОУН і призначається Крайовим Провідником ОУН на західноукраїнних українських землях. У цей же час Р. Шухевич керував у Головному Військовому Штабі ОУН вишколами військових кадрів. Під його керівництвом діяв ряд вищих військових курсів, які готували командирські кадри для майбутнього українського війська.

У квітні 1941 року Роман Шухевич – майор “Тур” очолює від ОУН військовий відділ Дружини Українських Націоналістів. 29 червня один із куренів ДУН “Нахтігаль” входить до Львова. У музеї експонується однострій старшини куреня “Ролянд”, фрагменти німецької зброї, типової для піхотних частин, знімки старшин ДУН із Р. Шухевичем, фото вояків легіону. З огляду на те, що німецький уряд поставився ворожо до проголошення Акта відновлення Української Державності, ДУН припиняє добровільну службу, і його вояки переходять на контрактну систему. Легіон було реорганізовано в Охоронний батальйон № 201. 8 січня 1943 року весь батальйон було роззброєно й переведено з Білорусії до Львова. Навесні 1943 року Роман Шухевич переходить у підпілля.

Зародженню УПА, її діяльності до кінця 1943 року, покликанню Тараса Чупринки на Головного Командири УПА присвячено останній розділ третьої зали. Поряд із портретом підполковника Тараса Чупринки подаються фотографії найближчих соратників: командирів груп УПА: “Північ” – Дмитра Клячківського – “Клима Савура”, “Захід” –

Василя Сидора – “Шелеста”, “Південь” – Омеляна Грабця – “Батька”, командира запілля ОУН Ростислава Волошина – “Павленка”, шефа Головного військового штабу Дмитра Грицяя – “Перебийноса”. Представлено документи, які висвітлюють ідейно-політичні та моральні засади боротьби УПА: Декалог українського націоналіста, Присягу вояка УПА, підпільні видання 1943 року “За Самостійну Україну”, “Вісті із фронту УПА”, “Вільна Україна”, матеріали Третього надзвичайного великого збору ОУН (серпень 1943). На цьому зборі Тарас Чупринка був одногосно обраний Головою Бюро Проводу ОУН і призначений Головним командиром УПА. В експозиції наголошується на тому, що з приходом до керівництва ОУН Т. Чупринки була започаткована еволюція ідейно-програмних засад, підкреслюється, що ОУН бореться проти усіх тоталітарних систем – німецького соціал-націоналізму і советського большевізму. Боротьба стає не тільки суто національною, а створюється широкий інтернаціональний рух проти спільних ворогів. Такий напрямок було схвалено Конференцією поневолених народів Сходу Європи і Азії, яка відбулася 21 – 22 листопада 1943 року в с. Будераж на Рівненщині за участю 39 делегатів від 13 народів. У Конференції активну участь брав ГК УПА Тарас Чупринка, але з конспіративних причин він не виступав. Експонуються заклики й звернення УПА, нові за змістом та цілями боротьби: “До відома громадянства”, “До червоноармійців”, “Червоні партизани!”, “Поляки!”, “Донські козаки!”, “До азербайджанців та до інших народів СРСР”.

Для виконання широких політичних програм потрібно було розвивати пропагандистські засоби. Основні комплекси пропагандистських матеріалів представлені в четвертій залі. Вони розділені на дві групи: за часом їх видань та станом військово-політичної ситуації на Західній Україні. Підпільні видання “Ідея і чин”, часопис “За Українську Державу” (1945), праця Степана Бандери “Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном” (1948), теренові видання ВО “Буг” “Літопис УПА” (1947 та 1949), “Осередок пропаганди і інформації” (1948, 1949, 1950 рр.), окремі статті П. Полтави “Концепція самостійної України”, “Елементи революційности українського націоналізму”, стаття Горнового “Яка філософія ідеалістична чи матеріалістична зобов’язує членів ОУН”, журнал для молоді “На чатах” (1947) ілюструють військову діяльність й ідейно-політичні напрямки у повоєнний період, зокрема на теренах Львівщини. Поряд з підпільними виданнями експонуються фото авторів праць та редакторів представлених видань Петра Федуну – “Полтави”, Осипа Дяківа – “Горнового”, Якова Бусела – “Київського”, Мирослава Прокопа – “Володимира” (редактор журналу “Ідея і чин”), Миколи

Дужого – “Вирового” (редактор журналу “Повстанець”), Михайла Дяченка – “Гомона” (автор підпільних поетичних збірок), Зиновія Тершаковця – “Федора” (редактор “Літопису УПА”). В експозиції представлені документи ВО “Буг”, фото її командира Василя Левковича – “Вороного”, який тісно співпрацював із Тарасом Чупринкою, фотографії Катерини Зарицької, Галини Дидик, Дарії Гусяк – зв’язкових Головного командира.

У музеї експонується озброєння, підняте в ході розкриття криївок, – легке (фрагменти гвинтівки та автоматів, багнети), а також важке (станковий скоростріл та міномет). Для розв’язання проблеми власних старшинських та підстаршинських кадрів УПА були створені крайові старшинські та підстаршинські школи. В експозиції вишкільний курс командного складу УПА представлено матеріалами старшинської школи “Олені” та підстаршинської “Лісові чорти”.

Велику увагу в експозиції приділено державно-політичному керівництву збройною боротьбою. Таке керівництво здійснювала від липня 1944 року Українська Головна Визвольна Рада. Великий Збір УГВР відбувся 11 – 15 липня 1944 року у с. Сприня на Львівщині і діяв як орган вищої законодавчої влади у воюючій проти окупантів Україні. На посаду Президента УГВР обрано Кирила Осьмака. Головою Генерального Секретаріату і Генеральним секретарем військових справ УГВР було обрано Романа Шухевича – “Романа Лозовського”. В експозиції представлено фотографії провідних діячів УГВР: генерального секретаря внутрішніх справ Ростислава Волошина, віце-президентів Василя Мудрого та о. Івана Гриньоха, секретаря Миколи Дужого, членів Президії Мирослава Прокопа, Дарії Ребет, генерального секретаря закордонних справ Миколи Лебеда, членів УГВР Василя Охримовича, Йосипа Позичанюка, Петра Федуна. На Великому зборі були прийняті основні документи: Тимчасовий устрій УГВР, Платформа УГВР, Універсал УГВР, Присяга вояка УПА, “За що бореться УПА”. Частково ці матеріали та зразки нагород УГВР – Золотий хрест бойової заслуги та Бронзовий хрест заслуги – представлені в експозиції для огляду. Автором проектів відзнак був підпільний художник Ніл Хасевич – “Бей”, творчість якого повністю присвячувалася визвольній справі. Поряд із фотографією Хасевича представлено копії його основних робіт – зразки бофонів та ілюстровані агітаційно-пропагандистські листівки.

Розділ завершують копії документів, якими користувався в підпіллі Роман Шухевич, – тимчасове посвідчення на ім’я Максима Орловича (видане 7.03.1945) та військовий квиток на ім’я Ярослава Польового (виданий 2.02.1948). Окремо в експозиції подано комп-

лекс матеріалів, які засвідчують геройську загибель генерала Тараса Чупринки 5 березня 1950 року. Вони вміщені в пресовому виданні “Осередок пропаганди та інформації” (№ 5 за травень 1951 року) та в журналі “Сурма” (листопад 1950 року).

У п'ятій залі реконструйовано повстанську криївку з листівками і закликами та речами повсякденного вжитку.

Важливу частину експозиції становлять матеріали про долю родини Головного командира УПА Романа Шухевича, яка стала типовою для родин сотень тисяч учасників національно-визвольного руху. На фото представлені батьки Романа Шухевича Йосип (1879 – 1948) та Євгенія (1883 – 1956). Радянські спецслужби тримали під постійним наглядом батька Романа, коли той мешкав у Львові. Коли стало зрозуміло, що МГБ не зможе використати батька для арешту сина, то його тяжко хворого відправили на заслання у Кемеровську обл., де він помер у 1948 році. Мати Романа Шухевича Євгенія була заслана до Казахстану, де і померла 30 червня 1956 р. Брата Юрія (1910 – 1941), інженера-геодезиста, замордувало у львівській тюрмі НКВД у червні 1941 року. Сестра Наталія (1922 р.н.), студентка Львівського медінституту, заарештована 7.09.1940 року і засуджена на процесі 59 членів ОУН на 10 років тюрми. Дружина Романа Шухевича Наталя зі своєю матір'ю Осипою була також відправлена на заслання, а його діти – син Юрій (1933 р.н.) та дочка Марія (1940 р.н.) – були передані до дитячого будинку в Донецьку. Згодом Юрія було ув'язнено, і він перебував у таборах понад 32 роки. Сьогодні Юрій Шухевич – відомий громадсько-політичний діяч. Усі родинні світлини подарувала музеєві дочка Романа Шухевича Марія Трильовська.

На другому поверсі будинку відтворено побут Головного командира під час перебування його на цій підпільній квартирі (весна 1948 – 1950). Важливим історичним об'єктом будинку є криївка, що знаходилася при вході на горище, фактично перегородка, що відокремлювала горище від кімнати подвійною дощатою стіною. Вхід у криївку здійснювався зі сходової клітки. Потрапити до неї можна було з окремого входу. Саме цим входом користувався Роман Шухевич і на горішній частині сходів вступив в останній бій та по-геройськи загинув 5 березня 1950. Сходи збережено без змін. Внутрішня частина криївки та вхід до неї відреставровані зі збереженням усіх пропорцій і своєрідності будівлі.

При проведенні відновлювальних робіт у дерев'яній стіні (навпроти входу до криївки) було віднайдено кулю від пістолета “Вальтер”. Отвір від кулі знаходився на висоті 80 см від підлоги. Вірогідно, що Роман Шухевич, вийшовши з криївки під час облави МГБ, зро-

бив перший постріл, попереджуючи свою зв'язкову Галину Дидик. Імовірно, що другим пострілом генерал влучив у майора МГБ Равенка, який піднімався по сходах, після чого був смертельно поранений автоматною чергою. Сходи, криївка, житлова кімната стали головним меморіальним об'єктом музею. У цій частині будинку представлено розділ “Побут та конспіративна праця Романа Шухевича”. Інтер'єр житлової кімнати відтворено за спогадами зв'язкової Головного командира Дарії Гусяк. У кімнаті, де безпосередньо мешкав і працював Шухевич, знаходяться оригінальні експонати. Речі були придбані в 1940 р. Романом Шухевичем. Це неповний меблевий набір: стіл, чотири стільці, фотель, виготовлені в середині 1930-х років у Німеччині. Меблі знаходились у львівському помешканні батьків Романа Шухевича, а від часу їхнього арешту й вивезення зі Львова перебували у знайомих. Вони повернулись до дочки Романа Шухевича Марії Трильовської, яка й подарувала їх музеєві. Доволі аскетичну атмосферу кімнати доповнює просте ліжко та нехитрі речі повсякденного вжитку. До музею не передані речі Головного командира, які були вилучені співробітниками МГБ 5-го березня 1950 року: пропагандистська література, близько 30 підроблених різноманітних печаток та посвідчень, два пістолети, радіоприймач.

У галереї національних борців ХХ століття постать Романа Шухевича займає виняткове місце. Він брав безпосередню участь і був співорганізатором боротьби проти всіх окупантів України. Під його керівництвом виростала й протистояла ворогові нескорена армія та революційна організація. Музей Головного командира УПА ген.-хор. Романа Шухевича – “Тараса Чупринки”¹ став тим взірцем історичної пам'яті про героїчну боротьбу за відновлення української державності, місцем проведення урочистостей з нагоди ювілеїв Романа Шухевича та ОУН й УПА. Життя й боротьба Головного командира стають дійсним прикладом для прийдешніх поколінь української нації.

Опубліковано:
Визвольний шлях. – Кн. 3. – Березень, 2005. – С. 108 – 115.

---

¹ За час існування музею його відвідали понад 12 тисяч осіб.

НАТАЛЯ ШУХЕВИЧ

Пані Наталя була дружиною ген.-хорунжого Тараса Чупринки, Голови генерального секретаріату УГВР, Ген. секретаря військових справ УГВР, Голови Бюра Проводу ОУН і Головного командира УПА, тобто керівника визвольної боротьби українського народу в 1943– 50-х рр. Ми пригадуємо ці загальновідомі факти для того, щоб усвідомити собі, хто відійшов від нас. Наталя Шухевич належала до тих жінок, які ціле своє життя присвятили службі Україні. Наталя Шухевич народилася 13 березня 1910 р. в селі Лицівка Долинського району Івано-Франківської області. Батько її, священник греко-католицької церкви

Наталя Березинська – Шухевич, 1926 р.

о. Роман Березинський, був парохом цього села, а мати Юзефа Березинська, з дому Глинянська, походила зі священничої родини. Діти священників віддавали весь свій вільний час усвідомленню села, організовували театральні вистави, спортові змагання, концерти. Такою працею займалася також молода Наталя разом зі своєю сестрою Дарією і братом Юрієм. До них приїжджали їхні друзі, між ними Роман Шухевич і його брат Юрій. З 1913 р. родина Березинських переїхала в село Оглядів Радехівського району Львівської області, в якому батько Наталі був парохом до своєї смерти (1941 р.).

Якщо говорити про життя Наталі, то роки в Оглядові були найщасливіші в її житті. Початкову школу Наталя Березинська закінчила

в селі Оглядіві і вступила до гімназії Сестер-Василіянок, а пізніше УПТ у Львові. Гімназію закінчила вона в 1928 р. і після іспиту зрілості проживала з батьками в рідному селі, допомагала їм у виконанні їхніх завдань. Наталя Березинська зналася з Романом Шухевичем ще з дитинства. Їхні родини дружили, і Шухевичі, які жили в Радехові (батько Романа був суддею), часто відвідували родину о. Березинського в Оглядіві. Дитяча і юнацька дружба розвинулася в справжнє кохання. В 1930 р. вони одружилися, а в 1931 р. у них народжується донечка Мартуся, яка, на жаль, скоро померла. Це був перший важкий удар, що його пережили молоді батьки. Вже від початку їхнього подружнього життя доля не була до них ласкавою. Наталя Шухевич, яка дуже сильно пережила смерть своєї дитини, залишилася жити у своїх батьків, а її чоловік Роман, який був дуже сильно заангажований в підпільній діяльності ОУН, мусів часто виїздити в терен, також до Польщі (Краків) і Німеччини.

Вже в 1930 р. Роман Шухевич був призначений бойовим референтом Краєвої ексекютиви ОУН, і під його керівництвом відбувалися в 30-х роках бойові і саботажні акції: напади на станиці польської пошти, на Банк Людови в Бориславі й Трускавці, вбивство польського посла до сойму Тадеуша Голувки (29.08.1931), комісара поліції Чеховського за катування політичних в'язнів (22.03.1932), атентат на советського консула у Львові 21 жовтня 1933 р. як протест проти організованого голоду, атентат на польського міністра внутрішніх справ Перацького (15.06.1934) і багато інших. Всі ці акції були успішні, і поліція ніколи не могла довести, що Роман Шухевич був причетний до цих акцій. На жаль, під час нападу на пошту в Городку Ягайлонському 30 листопада 1932 загинув брат Наталі Юрій Березинський. Для історичної правди треба сказати, що керівництво тією акцією не було в руках Р. Шухевича. Смерть єдиного брата була другою великою втратою, що її важко пережила Наталя Шухевич. В червні 1934 р. поліція арештувала Романа Шухевича і заслала його до концентраційного табору в Березі Картузькій. Причина арешту – вбивство міністра Перацького, хоч поляки не мали жодних доказів участі в цій акції Р. Шухевича. Щойно в січні 1937 р. Р. Шухевич виїшов на волю, перебувши півроку в концтаборі і два роки в тюрмі. Для Наталі і її сина Юрка, який народився 28 березня 1933 р., залишилися тільки відвідини чоловіка і батька в тюрмі. Про одні такі відвідини Юрко пише: “Перше, що запам’яталось, то було побачення з батьком у в’язниці на Бриг’їдках. Пам’ятаю, як ми з мамою зайшли до кімнати побачень... з протилежних дверей увійшов батько. Батько обняв маму, хотів взяти мене на руки, але я чомусь настрашився

поліціанта...”. Юркові було тоді приблизно 5 років. Навіть після звільнення з тюрми не могло бути мови про якесь нормальне родинне життя. При кінці 1938 р. Р. Шухевич разом зі своїм приятелем Юрієм Лопатинським нелегально переходить кордон на Закарпаття і включається у боротьбу за самостійність Карпатської України. Його дружина і син залишаються знову самі у батьків Наталі в Оглядові. Після окупації Карпатської України мадярами чоловік Наталі переходить через Румунію і Югославію до Австрії і, на доручення Проводу ОУН ПУН, переїздить до Данціга (Гданська), втримує конспіративний зв'язковий пункт із західними українськими землями. І тут до Данціга приїздить Наталя Шухевич із сином Юрком. За час їхнього подружнього життя це був перший раз, коли Наталя і Роман Шухевичі могли принаймні короткий час зажити родинним життям в умовній безпеці. Другий етап їхнього родинного життя був у Кракові після капітуляції Польщі.

Під час радянської окупації Галичини в 1939 р. Наталка з сином Юрком нелегально переходить кордон і приїздить до Кракова, де на той час був її чоловік. Тут в 1940 р. у Наталки народилася донька Марія. Власне цих два роки в Кракові родина жила разом, це було найдовше їх спільне життя. У липні 1941 р. Наталя переїхала до Львова і тут жила з двома дітьми і своєю мамою до 1944 р. Весною 1941 р. був організований Український Легіон, який очолив Роман Шухевич, і знов до 1943 р. Наталя не мала контакту зі своїм чоловіком, крім двох коротких зустрічей. Від січня 1943 р. її чоловік був уже в підпіллі. У лютому того року німці арештували Наталю і вимагали від неї, щоб вона повідомила свого чоловіка про свій арешт і де вона перебуває. Німці хотіли дістати Романа Шухевича до своїх рук і мали надію, що через арешт Наталі їм це вдасться. Наталя Шухевич рішуче відмовилася передавати якусь вістку своєму чоловікові. У квітні німці звільнили Наталю з тюрми. Від того часу вона могла зустрічатися зі своїм чоловіком дуже рідко, і ті зустрічі були суворо законспіровані. У 1944 р., після створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР), Наталя Шухевич, її діти і мати мали відійти на Захід разом з тими членами Проводу ОУН, Президії УГВР та іншими учасниками визвольного руху, які були вислані центральним керівництвом на Захід. Наталя відмовилася покинути свого чоловіка й Україну. Вона рішилася разом з дітьми і матір'ю ділити долю свого народу під большевицькою окупацією. Перед своїм арештом Н. Шухевич переховувалася в селі Биличі Старосамбірського району, в будинку парохії у греко-католицького священника о. Мицака. Село Биличі було віддалене на декілька кілометрів від Старого Самбора, і в моїй пам'яті

воно залишилося, а зокрема парохія, як гарна привітна оселя. Ми, тобто зв'язкова ген. Тараса Чупринки, Марійка і я, приїхали до Самбора в день, коли був ярмарок, бо тоді сходилися люди з цілого району із далеких околиць і було багато безпечніше порушатися в терені. Наталя Шухевич жила дуже законспіровано, і до неї можна було дістатися шляхом підпільних зв'язків. Ми прийшли, щоб передати інформації і потрібну допомогу та перевірити умови і безпеку, в яких жила родина керівника Визвольного Руху. В тому часі було вже заплановано, що Наталя з родиною перейде жити в інший терен як переселенка з Польщі. Наша зустріч була радісна, навіть весела, і повна оптимізму. До Старого Самбора супроводжував нас Юрко, який хотів якнайбільше знати про свого батька. Маруся була тоді ще маленькою дівчинкою з кучерявим волоссям і чарівним усміхом. НКВД зі своїми спецвідділами арештувало Наталю Шухевич, її дітей і матір 17 липня 1945 р. і відправили в Дрогобицьку тюрму. Юркові було тоді 12 років, а Маруся мала несповна 5 років. Дітей вивезли до дитячого будинку в Чорнобилі, пізніше до Сталіно (сьогодні Донецьк), звідки Юрко втікає. Матір Наталі привезли до Львова, в тюрму на Лонцького, де вона померла. Ніхто не знає, що большевики зробили з її тлінними останками. Маруся Шухевич-Трильовська пише так: "А Наталя Шухевич два довгі роки без суду поневірялася по радянських тюрмах – то у Львові, то в Києві. Пережила кілька підступних провокацій, метою яких було заманити Романа Шухевича на визволення дружини. Піддавалася фізичним тортурам, а найтяжчим була повна відсутність інформації про долю дітей". Коли большевики, застосовуючи фізичні тортури, не дістали від Наталі Шухевич жодних інформацій про чоловіка, НКВД вдався до провокації. Наталя згадує про це так: "Коли везли мене 1947 р. з Києва до Львова, на машину під Олеськом напала нібито група УПА. Під час стрілянини моя охорона втекла, а мене забрали до криївки, де допитували. Спочатку буцімто не вірили, що я дружина Романа Шухевича, та я показала їм тюремну посвідку. Тоді мені зав'язали очі і повели до іншої краївки, до "вищого проводу", де я перебувала три тижні. Настирливо намовляли написати листа Романові Шухевичеві, але я категорично відмовилася. Зрозумівши, що я їм не довіряю, повезли на хутір і залишили у селянській хаті під опікою "підпільниці". Раптом знов стрілянина. Дівчина радить сховатися під ліжко. До хати входять уже червонопогонники і кричать: "Кто здесь? Вихаді!". Так я знову опинилася в руках кагебістів". На 1 квітня 1946 р. в областях Західної України було 3593 винищувальних батальйонів численністю 63 тисячі осіб. Така була дійсність. І в такій дійсності 8 вересня 1947 р.

особливою нарадою при МДБ (Міністерство державної безпеки) СРСР Наталя Шухевич була засуджена за ст.ст. 54– 1 “а” і 54– 11 КК УР на 10 років позбавлення волі з конфіскацією всього майна. Термін покарання відбувала в мордовських таборах. Протягом усього ув’язнення Наталя не перестала наполягати на вимозі отримати інформацію про місцезнаходження дітей, але їй весь час у цьому відмовляли. Правда, з часом від новоприбулих дівчат вона дізналася, що Юрко також “сидить”, хоча адресу його не дізналася. Про долю доньки взагалі ніхто не знав. Аж перед самим звільненням 4 серпня 1955 р. після тривалої голодівки вона нарешті домоглася, що їй дали адреси дітей (інформації Марусі і Юрія Шухевича). Вона боялася зокрема за Марусю, бо її забрали малою дитиною, яку большевики могли “перевиховати”. Зате Юрко добре пам’ятав свого батька, і такої небезпеки у нього не було. Те, що вона не знала, де діти, що з ними діється, що чекає їх завтра, виснажувало її більше, як тюремний побут і фізичні знущання. Як було вже сказано, Юркові вдалося втекти з дитячого будинку і нав’язати контакт із батьком, з яким він зустрічався декілька разів. Він дуже цікаво описує свої зустрічі і розмови з батьком. Пише про це з великою любов’ю і великою радістю. Після звільнення Наталю Шухевич відвезли в Новосибірську область на висилку. В тому часі звільнили також Юрка, і він приїхав до матері. Тому що ані Наталя, ані Юрко не мали присуду на висилку, вони, згідно з указом, який вийшов в той час, не мусіли відбувати примусового заслання. Мати і син рішилися переїхати до Львова, але сестра Романа Наталя, яка разом з матір’ю відбувала висилку в Казахстані, просила, щоб вони приїхали, бо мати, тобто тесть і бабуся, дуже важко хвора. Тиждень після приїзду Наталі і Юрка Шухевичів бабуня померла. (Похована в селищі Мерке Джамбульської області). Сестра Романа Наталя народилася 1922 р. В 1940 р. Наталю арештувало НКВД. Судили її у відомому процесі 59-ти членів ОУН в січні 1941 р. У тому процесі 41 особа була засуджена на кару смерті, а 18 осіб – на 10 років тюрми. Після звільнення Наталя відбувала заслання в Казахстані.

Після смерті матері і бабуні родина Шухевичів повертається до Львова. Але у Львові їх не прописали. У 1956 р. Юрка знову арештували, а Наталю Шухевич судять за порушення паспортного режиму і знову позбавляють волі на три роки. Ці роки ув’язнення Наталя Шухевич перебуває в Чернігівській тюрмі. Тут літом 1957 р., тобто після 12 років, Наталя вперше побачила свою доньку Марусю, яка приїхала до матері на побачення. Коротко після зустрічі з донькою Н. Шухевич відправляють в Караганду, де вона мала відбувати свій

Наталія Березинська – Шухевич

дальший термін ув'язнення. У висліді амнестії, яка дозволяє звільняти жінок, які мають неповнолітніх дітей, Наталю звільняють, і вона знову повертається до Львова. Про ці роки життя без прописки у Львові Наталія Шухевич оповідала доволі багато при наших зустрічах. Вона розказувала, як шукала можливостей притулку. Таким притулком була польська катедра у Львові, у якій вона часто переховувалася по ночах. Польські священники впускали її вечором до костела, закривали двері, щоб уможливити їй хоч декілька годин відпочинку й безпеки. І щойно 1963 р., коли донька Маруся переїхала до Львова і вступила до Львівської політехніки, ситуація для Наталі почала трохи нормалізуватися. В роках 1963 – 64 нарешті вдалося одержати дозвіл на прописання у Львові, так що переслідування зменшилися, але нагляд і контролю тривали до кінця 80-х років, майже до відновлення української самостійної держави. В тих роках Юрко далі сидів в тюрмі, і перед щорічною поїздкою на побачення з сином КГБ посилювало тиск, щоб не дати можливості матері і сестрі відвідати в'язня, хоч Юрко мав право на таке побачення. І практично щойно відновлена українська держава припинила знущання, пониження і свавілля над дружиною керівника визвольної боротьби нашого народу ген.-хорунжого Тараса Чупринки – Романа Шухевича. На жаль, також в українській державі Наталія Шухевич жила у важких умовах. Вона до кінця свого життя діставала

Наталія Березинська – Шухевич з дочкою Марією

мізерну соціальну пенсію, тоді коли вдови по достоїнствах комуністичної партії і старшинах КГБ, які винищували українське населення, дістають від української держави відповідну пенсію. Її знищене здоров'я приневолювало її перебувати в лікарнях в дуже спартанських умовах. Разом з Юрком я відвідала Наталю в лікарні, коли вона мала відкриті рани на ногах, які не хотіли гоїтися. Умови в лікарні були тоді дуже важкі, болі доволі сильні. Але Наталя була усміхнена, як звичайно. І такою вона залишиться назавжди в моїй пам'яті. В 1992 році Наталя Шухевич і доня Маруся Трильовська відвідали Нью-Йорк і взяли участь у відзначенні 50-ліття створення УПА. У своєму виступі Наталя Шухевич закликала присутніх до наполегливої праці для України "в єдності, згоді та любові". Ці три постулати були провідною ниткою її цілого життя. У 1998 р. Наталі Шухевич призначено звання Почесної громадянки Львова, а рік пізніше, тобто в 1999 р., Об'єднання жіночих організацій Львова нагородило її грамотою "Героїня України". Наталя оповідала про це зі стриманою радістю і гумором. У 90-літній ювілей її народження, у 2000 р., відвідав Наталю Шухевич міський голова Львова пан Куйбіда і вручив їй квіти та невелику суму грошей. Думаю, це була єдина фінансова допомога, яку Наталя Шухевич дістала від державної адміністрації. Померла Наталя 28 лютого 2002 р. після довгої і важкої хвороби, не доживши до своїх 92 років.

Наталя прожила дуже важке життя. Радости та щастя в її житті не було багато. Зі своїм чоловіком вона жила всього несповна чотири роки, не враховуючи коротких і рідкісних зустрічей. Наталя Шухевич відзначалася життєвою й політичною принциповістю. Вона ніколи не відреклася своїх поглядів і свого чоловіка. Вона не засудила його діяльності ціною скорішого звільнення з ув'язнення. Доба, в якій жила Наталя Шухевич, була унікальною і неповторною. Наталя Шухевич була небуденною людиною, дійовим патріотом, з постійною готовістю до жертви в ім'я своєї Батьківщини. Характерним для неї був всенаціональний, державницький спосіб думання і безмежна любов до України. Одного разу Роман Шухевич сказав своїй дружині: "Наталю, ти знаєш, як я Тебе люблю, але Україну більше". І така настанова була у його дружини. І тому вона могла перетерпіти все в ім'я України. Скромність до самозаперечення – це одна із ознак її характеру. Вона не шукала слави, такий спосіб думання був їй чужий. Щирість і відвертість у відношенні до людей створювали довкола неї дружню атмосферу. Вона все була погідною, ніколи не нарікала на своє життя і такою залишиться в моїй пам'яті.

COMMANDER IN CHIEF OF THE UPA, GENERAL ROMAN SHUKHEVYCH- “TARAS CHUPRYNKA” SUMMARY

One of the most prominent figures of the Ukrainian national-liberation movement in the twentieth century is UPA Brigadier-General Roman Shukhevych-“Taras Chuprynka,” who in the 1940s headed the struggle against the two largest totalitarian regimes in the world—the Soviet Union and Nazi Germany. Unfortunately, the average citizen of Ukraine still knows very little about this distinguished personality.

This volume contains the reminiscences of direct participants in the events of this period, as well as of the comrades in arms of the legendary insurgent commander. Some authors offer unexpected glimpses of Roman Shukhevych. In these memoirs this celebrated military-political figure, leading member of the OUN, and commander in chief of the UPA is portrayed as a brilliant student, athlete, musician, military man, politician, and businessman. Without question, few people are aware that he was the founder of Fama, the first Ukrainian advertising firm in Galicia. Bohdan Chaikiv's'kyi, Shukhevych's companion in arms, recounts the various reversals of circumstances in the life of Ukrainian commerce and the nationalist movement of the 1930s.

Reading the reminiscences of Stepan Shakh, Vasyl' Laba, Myron Hanushevs'kyi, Lev Iaroshevs'kyi, “Oksana,” Roman Holod, Bohdan Pidhainyi, and Stepan and Iurii Shukhevych, readers will learn about the home, school, scouting, and student milieus in which the future leader was formed.

In their brief memoirs Avhustyn Shtefan, Ievhen Ren, Stepan Bandera, Volodymyr Ianiv, Bohdan Kravtsiv, Mykola Lebed', Pavlo Shandruk, Iurii Lopatyns'kyi, Oleksandr Matla, Hryhorii Pryshliak, Omelian Logush, Petro Duzhyi, Myroslav Kal'ba, Iryna Kozak, Halyna Dydyk, Ol'ha Il'kiv, Dariia Husiak, Liubomyr Poliuha, Vasyl' Halasa, and Vasyl' Kuk illuminate the struggle of the OUN and the UPA, and demonstrate the role of these organizations and their leader in the Ukrainian social and political processes of the time. The authors reveal various details to which few people have been privy until now, and assess Roman Shukhevych as a leader and a person.

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

<i>Володимир Шухевич, дід Романа</i>	39
<i>Володимир Шухевич із своїми рідними братами</i>	40
<i>Родина Шухевичів</i>	44
<i>Роман Шухевич, 1908 р.</i>	46
<i>Весільне фото батьків Романа Шухевича</i>	47
<i>Роман Шухевич, 1926 р.</i>	50
<i>Євген Коновалець</i>	51
<i>Пластова штафета 1929 р.</i>	72
<i>Роман Шухевич під час водного тобору з пластунами курення “Чорноморці”</i> .	72
<i>Юрій Шухевич, сер. 1930 рр.</i>	73
<i>Роман Шухевич під час пластових мандрівок, 1926 р.</i>	73
<i>Роман Шухевич під час служби в польськiм війську</i>	75
<i>Роман Шухевич із родиною Пачовських у 1937 р.</i>	86
<i>Роман Шухевич з дружиною Наталією (п’ята) на весіллі, 1930 рр.</i>	87
<i>Роман Шухевич грає у кеглі в с. Оглядіві з родиною о. Березинського</i> ..	102
<i>Роман Шухевич із дружиною Наталією, 1931-33 рр.</i>	102
<i>В третьому ряді – зліва: перший – Анатоль (?), другий – Роман Шухевич</i> ...	103
<i>Наталія Шухевич із сином Юрієм, с. Оглядів 1933 р.</i>	103
<i>Богдан Чайківський</i>	124
<i>Богдан Чайківський, Юрій Шухевич у бюроі “Фами”</i>	124
<i>Портрет Романа Шухевича роботи А. Білінського, 1951 р.</i>	124
<i>Дім де мешкав Роман Шухевич у Львові на вул. Карпинця 18а</i>	125
<i>Роман Шухевич з сестрою Наталією, кін. 1930 рр.</i>	129
<i>На засланні. Стоять – сестра Р. Шухевича – Наталія із своїм чоловіком</i> ...	129
<i>Зразки рекламних оголошень Фами в газеті “Діло”, 1938-39 рр.</i>	138
<i>Зразки рекламних оголошень Фами в газеті “Діло”, 1938-39 рр.</i>	139
<i>Степан Шухевич</i>	159
<i>Зліва Роман Шухевич, другий – Юрій Березинський, третій – Анатолій</i> ...	212
<i>Роман Шухевич у лавах ДУН</i>	224
<i>Роман Шухевич у лавах ДУН</i>	225
<i>Роман Шухевич із сином Юрієм</i>	235
<i>Наталія Шухевич із сином Юрієм та дочкою Марією</i>	236
<i>Юрій і Марія Шухевичі, 1942 р., м. Львів</i>	238
<i>Роман Шухевич</i>	241
<i>Посмертне фото Романа Шухевича</i>	259
<i>Роман Шухевич</i>	275
<i>Роман Шухевич, 1945 р.</i>	295
<i>Роман Шухевич (зліва третій)</i>	314
<i>Роман Шухевич (четвертий зліва)</i>	315
<i>Роман Шухевич (перший зліва)</i>	316
<i>Роман Шухевич</i>	317
<i>Погруддя Романа Шухевича роботи М. Черешньовського</i>	331
<i>Роман Шухевич, Волинь, 1943 р.</i>	336

<i>Перший зліва – Дмитро Грицай, другий – Роман Шухевич .....</i>	<i>338</i>
<i>Роман Шухевич (зліва) та Осип Дяків .....</i>	<i>347</i>
<i>Нуся Конюшик (зліва) та Наталка Хробак. Караганда 1955 р. ....</i>	<i>373</i>
<i>Хата Наталки Хробак – колишній зв'язковий пункт (фото 2005 р.) .....</i>	<i>374</i>
<i>Дім в Білогорщі, де загинув Роман Шухевич, 1950 р. ....</i>	<i>375</i>
<i>Речі, вилучені у Романа Шухевича .....</i>	<i>376</i>
<i>Речі, вилучені у Романа Шухевича .....</i>	<i>377</i>
<i>Портрети Романа Шухевича .....</i>	<i>508</i>
<i>Наталія Березинська – Шухевич, 1926 р. ....</i>	<i>514</i>
<i>Наталія Березинська – Шухевич .....</i>	<i>519</i>
<i>Наталія Березинська – Шухевич з дочкою Марією .....</i>	<i>520</i>

СПИСОК НЕЗРОЗУМІЛИХ СЛІВ І СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

- Абсолютент – випускник
Аванс – підвищення по службі
Авспіції – сприятливі обставини
Аплікант – кандидат, пошукувач
Апробата – схвалення
Армата – гармата
Архонт – найвища посадова особа в Стародавній Греції
Асекураційний – запобіжний, обмежний
Баляска – невелика огорожа
Безчинно – без діла, нічого не роблячи
Братанич – небіж (син брата)
Братрура – духовка
Брус – велика дерев'яна балка
В міжчасі – тим часом
Вигицка – вискок
Випукати – вистукати
Вироблення – досвід
Вирозумілий – поблажливий
Вислід – наслідок, результат
Відбиванка – волейбол
Відтяжити – облеглисти
Віцепрезес – віце-президент
Внесок – пропозиція
Гонори – почесні
Ґратулювати – вітати
Дедикація – присвята, дарчий напис
Демолювання – руйнування, розгром
Децизія – рішення
Джемборі – пластовий з'їзд
Дискретний – обачний, непомітний
Диспозиція – розміщення, складова частина правової норми
Дневникар – журналіст
Додатній – позитивний
Доходження – розслідування
Евентуальний – можливий
Евідентний – очевидний
Екзот – чужий
Емеритований – відставний, у відставці
Енунціяція – виголошення, повідомлення, промова
З вільної стопи – без обмежень
З правила – зазвичай
З рамени – від імені
З'єднувати – здобувати
Заалармований – стривожений
Заміт – замітка
Заправа – підготовка, тренування
Заряд – управління, керівництво
Заряджати – розпоряджатися, наказувати, призначати
Застановляти – дивувати, змушувати замислитися
Застановлятися – роздумувати, замислюватися
Застрик – укол
Заховання – поведінка
Заховувати – зберігати
Зголошуватися – звертатися
Зміряти – прагнути, мати намір
Знайтися “в крапці” – знаходитись у важкій ситуації
Зупа – суп
Імпертиненція – нечемність, грубощі
Інвіґіляція – стеження
Індаґовання – переслухання, розпитування
Інконкрето – конкретно
Інтервеніювати – втручатися; клопотатися
касієр – касир
Кацап – росіянин
Квестія – питання, справа
Комітива – порозуміння
Консеквенція – наслідок
Консулат – консульство
Конфідент – донощик
Коритар – коридор

Котара – заслона
 Коц – вовняне покривало
 Кримінал – тюрма
 Кубан – хабар
 Лектура – читання, література
 Лещата – лижі
 Літник – дачник
 Літнисько – літня оселя для відпочинку
 Локатор – квартирант
 Майкут – лівша
 Макабричний – страшний
 Маркантний – визначний, помітний
 Масакрувати – вбивати, калічити
 Мати на пеньку – бути у незгоді
 Матура – атестат зрілості
 Меценас – доброчинець
 Місто – замість
 Можність – можливість
 Морд – убивство
 Моцарство – держава
 Моцарстовий – великодержавний
 Мундурова поліція – звичайна (не таємна поліція)
 Нагло – раптово, несподівано
 Наставлення – ставлення
 Націхований – намічений
 Невластивий – неправильний
 Никлий – нікчемний, незначний
 Обава – побоювання, загроза
 Обавлятися – бути занепокоєним
 Обсервувати – спостерігати
 Обтяжити – звинувачувати
 Опускати – залишати
 Ординарний – звичайний
 Остентаційно – чванливо, навмисно
 Оферта – пропозиція
 Параван – ширма, перегородка
 Партер – перший поверх
 Патос – запал
 Пересаджений – надмірний
 Підметний – властивий підмету
 Повновласті – повноваження
 Попис – витівка
 Пописуватися – хизуватися
 Посполу – разом
 Потяганка – тяганина
 Потягнення – захід, дія
 Пошкодований – скривджений
 Предестинувати – наперед визначити
 Препарувати – готувати
 Пресія – тиск
 Префекція – досконалість
 Прецінь – адже, ж; а прецінь – і все-таки
 Пуделко – коробочка
 Пумпи – штани до колін
 Пшодовнік – передовик
 Радца – радник
 Райтки – штани для верхової їзди
 Реваншуватися – відплатити
 Ревеляція – сенсація, сенсаційна заява
 Резигнувати – відмовлятися, зрікатися
 Резистанс – опір
 Респектувати – поважати
 Ресторація – ресторан
 Речевий – слухний, діловий
 Реченець – термін
 Ривалізація – суперництво, конкуренція
 Розв'язувати – вирішувати
 Розказ – наказ
 Розпам'ятовувати – згадувати
 Розправа – судова справа, процес
 Розривка – розвага, відпочинок
 Рум – ром
 Сентенція – думка, вислів морально-повчального змісту
 Сепаратка – окрема кімната, тюремна камера
 Сила – багато, кількість
 Сильветка – образ, силует
 Синдик – представник, уповноважений, адвокат
 Сипати – все розказувати
 Сконстернований – збентежений, зніяковілий
 Скрипт – підручник (здебільшого розмножений текст лекцій)
 Скрупули – сумніви

Сливе – майже
Совги – ковзани
Спартачити – зіпсувати
Сповідно – уявно, симульовано
Справця – виконавець, винуватець
Стаціонувати – квартирувати
Сторонничий – пристрасний, нео-
б'єктивний
Стосуватися – відноситися до чогось
Стриєчний братанок – двоюрідний (з
боку батька) небіж
Субтельний – хитрий, спритний
Суг'єрувати – передавати, вселяти
Суровиця – сироватка
Сутерени – житловий підвал
Таньший – дешевший
Товмач – перекладач
Трафний – правильний, вдалих
Трік – каверза, хитрість
Трік-тріук – хитрощі
Трус – обшук
Тягти лаха – кепкувати, сміятися
У злуці з – у зв'язку з

Узгляднити – врахувати
Уморити – закрити (судову справу)
Упередити – попередити
Успосіблений – налаштований
Файний – гарний
Ферії – канікули
Фестини – фестиваль, свято, забава
Френетичний – шалений, бурхливий
Фриз'єр – перукар
Фурія – гнів, злість
Цельта – військова плащ-палатка
Цивіль – цивільний
Цільний – влучний
Цукриця – цукровий діабет
Чей – мабуть
Чельо – віолончель
Шамбелян – визначний священник,
член палати
Шкарп – критий насип
Шопа – стодола
Шпіцльовство – підглядання
Штафета – естафета
Ялося – годиться, належить

СКОРОЧЕННЯ

Абвер – Відділ військової розвідки і контрозвідки	К. – Корпорація
АБН – Антибільшовицький Блок Народів	КВШ – Крайовий Військовий Штаб
АК – Армія Крайова	КГБ – Комітет Государственной Безопасности
бл. п. – блаженної пам'яті	КЕ – Крайова Екзекутива
буд. – будинок	кл. – кляса
в-во – видавництво	КЛК – Карпатський Лещатарський Клуб
“Ві-Ко” (нім. Wirtschaftskommando) – Команда господарчого відділу	км. (клм.) – кілометр (ів)
ВО – Військова округа	кн. – книга
вул. – вулиця	кн. – князя
ГВШ – Головний Військовий Штаб	кол. – колишній
ген. – генерал	КП – Крайовий Провідник
гл. – глава	КПЗУ – Комуністична Партія Західної України
год. – година (ні)	к-р. – командир
гр.-кат. – греко-католик	КС – Карпатська Січ
Гестапо – політична поліція нацистської Німеччини	КУН – Конгрес Українських Націоналістів
ГПФ (нім. Geheime Feld Polizei) – Таємна військова поліція Німеччини	лейтн. – лейтенант
дипл. – диплом	м. – місто
дир. – директор	м. і. – між іншим
д-р – доктор	МВД – Міністерство Внутренніх Дел
ДУН – Дружини Українських Націоналістів	МГБ – Міністерство Государственной Безопасности
зол. – золотий (злотий)	мін. – міністр
ЗОУЗ – Західні Окрайни Українських Земель	млн. – мільйонів
ЗПУГВР – Закордоне Представництво Української Головної Визвольної Ради	мм. – міліметр (ів)
ЗУЗ – Західно Українські Землі	НВЗ – Надзвичайний Великий Збір
ЗУНР – Західно Українська Народна Республіка	НВРО – Народно-Визвольна Революційна Організація
ЗЧ ОУН – Закордоні Частини Організації Українських Націоналістів	НКВД – Народний Комісаріат Внутренніх Дел
IRO – International Refugee Organization (Міжнародна Організація Біженців)	НТШ – Наукове Товариство ім. Шевченка
ім. – імені	о. – отець
інж. – інженер	ОВКУГ – Організація Вищих Кляс Українських Гімназії
	ОЕ – Окружна екзекутива
	OKW – Oberkommando der Wehrmacht (Вище командування Збройних сил Німеччини)
	оо. – отці, отців

ООН – Організація Об'єднаних Націй
 ООЧСУ – Організація Оборони Чотирьох Свобід України
 ОСУЗ – Осередньо Східні Українські Землі
 ОУН-б – Організація Українських Націоналістів бандерівців
 ОУН-з – Організація Українських Націоналістів закордоном
 ОУН-м – Організація Українських Націоналістів мельниківців
 п. – пан-пані
 п. н. – під назвою
 ПдСУЗ – Південно-Східні Українські Землі
 ПЕ – Повітова ексекютива
 ПЗУЗ – Північно Західні Українські Землі
 полк. – полковник
 пор. – поручник
 пп. – паньство
 прим. – приміром
 прок. – прокурор
 проф. – професор
 ПУН – Провід Українських Націоналістів
 РП – Революційний Провід
 рр. – роки
 с. – село
 СБ – Служба Безпеки
 св. – святий (го)
 СКОБ – Сильно Красно Обережно Бистро
 сл. пам. – славної пам'яті
 сот. – сотник
 СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
 СС – Сестри Службниці
 стол. – століття
 стор. – сторінка (ки)
 СУЗ – Східно Українські Землі
 СУСОП – Союз Українських Студентських Організацій Польщі
 США – Сполучені Штати Америки
 т. д. – так далі
 т. зв. – так званий
 Т-во (а) – товариство
 тис. – тисяча (і)
 тов. – товаришів (товариш)
 УАГ – Українська Академічна Гімназія
 УВО – Українська Військова Організація
 УВУ – Український Вільний Університет
 УГА – Українська Галицька Армія
 УГВР – Українська Головна Визвольна Рада
 УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква
 УДП – Українське Державне Правління
 УКГБ – Управління Комітету Государственной Безопасности
 УНДО – Українське Національно-Демократичне Об'єднання
 УНО – Українська Національна Оборона
 УНО – Українське Національне Об'єднання
 УНР – Українська Народна Республіка
 УНС – Українська Народна Самооборона
 УПА – Українська Повстанська Армія
 Упор. – Упорядник
 УСП – Улад Старших Пластунів
 УСС – Українські Січові Стрільці

УССД – Українська Самостійна Соборна Держава	ФНЄ – Фронт Національної Єдності
УССК – Український Студентський Спортовий Клуб	хор. – хорунжий
УССР – Українська Советская Соціалістическая Республіка	Хр. – Христом
УЦК – Український Центральний Комітет	ц. р. – цього року
УЧХ – Український Червоний Хрест	Ч. – число
	ЧА – Червона армія
	чот. – чотар
	чч. – числа

ПОКАЖЧИК

А

Абакумов, мін. держбезпеки СССР 488
Августівка, с. 16, 30, 479, 480, 481
Авдиковичі, рід 38
Авраменко, хореограф 108
Аврелій Августин, хр. св., філософ 49
Аврелій Марк, рим. філософ 37
Австрія 97, 349
Австрія 14, 28, 45, 120, 385, 488, 509, 516
Азія 16, 30, 82, 338, 339, 460, 464, 476, 510
Азія, Середня 16, 30
Айсхиль, поет 37
Ака, дівчинка 374
Аксер, адвокат 189
Александр, маршал 316
Альберта, пров. 66, 93, 308
Америка 7, 21, 55, 56, 97, 222, 300, 416
Анатолій (Анатоль) (?) 103, 212
Анвандер Антон, о. д-р 37
Ангеловичі, рід 38
Англія 97
Анди, г. 505
Андрей, св. 55
“Анна”. *Див.* Дидик Галина
Антонич Богдан-Ігор, поет 94
Антоній, св. 68
Аристиди, др. гр. рід 52
Аристотель, філософ 56
Аріянос, др. гр. історик 54
“Арпад”. *Див.* Слюзар Дмитро
“Арсен”. *Див.* Арсенич Микола
Арсенич Микола (“Арсен”, “Григор”, “Березовський”, “Михайло”), гол. реф. СБ ОУН 327, 330
Арсенич Петро, доц. 19, 33, 240
“Артем” (“Назар”), підп. 369, 482, 483
“Артем”, аг. КГБ 408
Атаманчук Василь, бойовик УВО 74, 112, 158, 160, 181, 269, 279

Аттика 35, 37, 52
Африка 97

Б

Б. К. *Див.* Кравців Богдан
Бабій, дир. гімназії 165-168, 188
Бадені Казимир, австр. пр.-мін., граф 40
Базьо 371
Байдович С. 276
Балта, м. 166
Балтицьке, море. *Див.* Балтійське, море
Балтійське, море 324
Бамбурович, пані 173
Бандера Степан, Провідник ОУН 11, 14, 15, 17, 18, 25, 26, 28, 29, 32, 55, 77, 81, 82, 91, 115, 116, 118, 122, 123, 126, 150, 154, 164, 170, 173-175, 186-191, 195, 198, 199, 206, 208, 216, 236, 241, 258, 290, 291, 335, 352, 353, 397, 472, 474, 507, 509, 510, 522
Бандера Ярослава 358
Бандрівська Ольга. *Див.* Шухевич-Бандрівська Ольга
Барабаш Гриць (“Чорний”), пор. Карпатської Січі 79, 282, 344
Барановська-Гарасимович, пані 161
Барановський Роман, аг. польс. поліції 113, 158-162, 188, 194, 211
Барановський Ярослав, чл. ПУН 150
Барвінська Євгенія 171
Барвінський Василь, композитор 60
Барвінський Олександр, проф. 39, 40, 42, 43, 52
Барвінські, родина 42, 49, 57, 58
Баторій Стефан, пол. король 190
“Батько”. *Див.* Грабець Омелян
Бах, фон, нім. ген. 226
Бахмач, м. 230
Бедрило Іван 68, 69, 71

Безкоровайний 70
“Бей”. *Див.* Хасевич Ніл
Белград, м. 290
Бельгія 236, 287
Беляй, д-р 169
Бемко, адвокат 191
Бережани, м. 38, 45, 166, 190,
305, 368, 369, 385-392,
396, 481, 482
Бережанська, тюрма 483
Бережанський, пов. 478
Бережанський, р-н 16, 30, 479,
480
Бережанщина 356, 480
Бережницький Іван, д-р 166
Береза Картузька, концтабір 12,
26, 27, 77-79, 90, 127, 169,
202, 264, 269, 281, 290,
303, 342, 445, 507, 515
Березинська Дарія Романівна
310, 514
Березинська Наталія Романівна.
Див. Шухевич-Березинська
Наталія
Березинська Осипа. *Див.*
Березинська-Глинянська
Юзефа
Березинська-Глинянська Юзефа
19, 33, 512, 514
Березинський Роман, о. 60,
102, 103, 113, 234, 277,
514, 515
Березинський Юрій Романович,
бойовик ОУН 10, 24, 60, 61,
101, 103, 105, 211-217, 234,
264, 277, 280, 290, 340,
507, 514, 515
Березинські, родина 101, 104,
303, 514
“Березовський”. *Див.* Арсенич
Микола
Берензон, адвокат 183
Берестечко, м. 277
Берія Лаврентій, кер. НКВД СРСР
383
Берлін, с. 445, 487
Берлін Левко, мист. 142
Берлін, м. 82, 230, 281, 291,
343, 358, 465, 488
Бескиди, гір. хр. 71, 505
Бессервісер, д-р 419
Беляєв, рад. пис. 384
Бзова Теофілія, член ОУН 478
“Бик”. *Див.* Підгайний Богдан
Билинкевичі, родина 38
Биличі, с. *Див.* Біличі, с.
“Бистра”. *Див.* Козак-Савицька
Ірина
“Бистрий”. *Див.* Каня Григорій
Битом, м. 490
Бичків, с. 80
Бишки, с. 16, 30, 478-481, 486
Бібреччина 316, 349, 371, 480
Бібрка, м. 76, 236, 313, 392, 395
Бігун Микола (“Малий”), член
ОУН 132, 156
Бігун Ярослав (“Чад”), охор.
Шухевича 369, 480-482
Бізанц Альфред, полк. 186
Білас Василь, член ОУН 115, 127,
136, 280, 340, 507
Білас Марія 136
Білас Іван 482
Біле, море 324
Білевич, пол. *Див.* Білевіч, комі-
сар поліції
Білецька Марія 42
Білецький Василь 42
Білевіч, комісар поліції 158, 213
Білий Камінь, г. 71
“Білий”, ком. *Див.* Шухевич Роман
Білинський А., худ. 124
Біличі, с. 516
Білобрам, возний 205
Білогорський, ліс 288, 332
Білогорща, с. 16, 18, 30, 32, 35,
62, 108, 128, 240, 277,
289, 301, 326, 362, 372,
374, 375, 382, 395, 403,
432, 436, 437, 469, 486,
487, 489, 490, 504
Білорусія. *Див.* Білорусь
Білорусь 15, 17, 29, 31, 151,
225, 230, 254, 257, 291,
292, 344, 353, 354, 357,
358, 360, 474, 509
Бірча, м. 10, 24
Бірчак Генко 109, 110
Бірчак, родина 109
Бісмарк Отто, фон, нім. канцл. 37

Благий Зеновій ("Шпак"), обл.
Пр. ОУН 465
"Бобко". *Див.* Гвоздецький Богдан
Бо-ган, о. 301
Богдан, гетьм. *Див.* Хмельницький Богдан
Богдан, син свящ. 324
"Богдан". *Див.* Полюга Любомир
Богданівка, с. 165
Боголюбський Андрій, моск. кн. 274
Богун Мирон, адв. аплікант 164, 173, 177, 184
"Богун". *Див.* Луцький Олександр
Бойківщина 110
Бойко Володимир 504
Бориня, с. 111
"Борис Щука". *Див.* Шухевич Роман
"Борис", повст. 480
Борислав, м. 10, 24, 136, 515
Боровка, м. 15, 29, 151
Борщовичі, с. 42
Босий, пор. ДУН 250
Боцян Йосиф, о., єпископ 53, 54
Братіслава, м. *Див.* Братіслава, м.
Братіслава, м. 13, 27, 290
"Братко". *Див.* Шухевич Володимир Володимирович
Бресляв, м. *Див.* Вроцлав, м.
Бригідер Володимир, проф. 70
Бригідки, тюрма 12, 26, 78, 86, 120, 125, 127, 136, 164, 165, 168-170, 189, 196, 201, 234, 266, 269, 281, 388, 434, 507, 515
Брик Іван, д-р 58
Брідський, р-н. *Див.* Бродівський, р-н
Брідщина. *Див.* Бродівщина
Бровко, пес 428
Броди, м. 143, 289, 318, 399
"Бродич". *Див.* Когут Іван
Бродівський, р-н 480
Бродівщина 487
Брудас Ксаверій. *Див.* Шухевич Роман
Брустури, с. 58
Брюссель, м. 36

Бубнище, урочище 71, 318
Буг, Західний, р. 43, 45, 58, 95, 99, 109, 234, 276, 303
"Буг", ВО 510, 511
Будераж, с. 16, 30, 338, 510
"Будзяк М.". *Див.* Колодзінський Михайло
Будьонні Семен, рад. ген. 237
Буен Жан 94
Буковина 53
Булик Володимир 69, 70, 71, 318
Бульба Тарас 55
"Буревій". *Див.* Лико Володимир
Бурштин, с. 80
Бусел Яків ("Галина", "Київський"), нач. політвиховного відділу ГВШ УПА 337
Буськ, м. 46
Буський, р-н 156
Бутковський Іван ("Гуцул"), пполк. УПА 13, 27, 282, 344
Бучач, м. 38

В

Вайс Ольга 387
Валігурска, пані 171
Валігурські, суддя 161, 169-171, 173, 187, 194, 195, 203
"Варнак". *Див.* Гуляк Володимир
Варшава, м. 25, 41, 74, 76, 77, 117, 123, 130, 140, 146, 148, 169, 170, 171, 173, 176-184, 186, 187, 192, 196, 318, 396, 464, 507
"Василь", стр. 355, 356
Васькович Григорій, д-р 57, 63
Васюта Іван 350
Вахнянин Анатоль, проф. 39, 40, 42
Велика Україна. *Див.* Україна
Великий Бескид, г. *Див.* Бескиди, г.
Великий Бичків, м. 282, 344
Вербицький Іван, бойовик УВО 74, 112, 158, 160, 181, 269, 279
Вербицький Михайло, о. 43
Вербицькі, брати 58
Вергілій Публій, рим. поет 38, 49, 63
Веселовський Ярко 110

Веслоцька Марія 455, 456
 Веслоцька Надя 456
 Веслоцька, вчителька 456
 Винники, м. 42
 Виноградов, сл. 385
 “Вировий”. *Див.* Дужий Микола
 Висла (Вісла), р. 49
 Високий Замок, г. 42, 51, 56
 Вишневський Петро, агент польської поліції 179, 180
 “Вишня”, др. 287, 332
 Відень, м. 10, 24, 44, 47, 50, 64, 281, 291, 322, 343
 Відікавкас Казіс, литов. поет 284
 Вільхівка, с. 385
 Вінницька, обл. 489, 490
 Вінниця, м. 15, 29, 150, 166, 283, 352, 355, 474
 Вінниччина 332
 Вінніпег, м. 135
 Вінценц (Vincenz) Станіслав, проф. 41
 Візбаден (Wiesbaden), м. 7, 21
 “Вісла”, акція 469
 Вістрів, с. *Див.* Острів, с.
 Вітебськ, м. 151
 Вітебська, обл. 151
 Вітовський Дмитро, полк. УГА 214, 216, 217, 239, 310, 328
 Вітунські, суддя 170, 173, 180, 187
 Україна. *Див.* Україна
 Владімір, м. 383-385, 401
 “Владімірський Централ”, тюрма 409
 Влодко 86
 “Влодко”, охор. *Див.* Заяць Михайло
 Вовк Федір, проф. 505
 “Вовки”, загін 354
 Войтх, Св. 42
 Войцеховські, през. Польщі 159, 160
 Войцеховський. *Див.* Войцеховські
 Волинщина. *Див.* Волинь
 Волинь 9, 13, 23, 57, 112, 123, 127, 1 28, 140, 155, 254, 280, 284, 292, 298, 334, 336-338, 342, 344, 354, 396, 431, 466, 468, 469, 480, 507
 Волинь, Галицька 277
 Володимир, м. *Див.* Владімір, м.
 “Володимир”. *Див.* Прокоп Мирослав
 Володимир-Волинський, м. 75, 113
 Волошин Августин, проф., През. Карпатської України 79, 146
 Волошин Ростислав (“Павленко”), полк. УПА 293, 337, 475, 477, 509, 511
 Волощина, с. 480
 Воля Добростанська, с. 45, 46
 “Волянський”, чот. *Див.* Врецьона Євген
 Вондравш 160, 161
 “Вороний”. *Див.* Левкович Василь
 Врецьона Євген (“Волянський”), чільний діяч ОУН 79, 281, 282, 344
 Вроцлав, м. 235
 Вудфорд, округа 316
 Вулецькі, пагорби 68, 152, 214, 317
 Вулька. *Див.* Вулецькі, пагорби
 Вюрцбург (Wuerzburg), м. 37

Г

Г., брати 328, 329
 Габрусевич Іван, член ПУН 11, 25, 151
 “Гайдамачка”. *Див.* Яремко Олена
 Гайдучок, вчит. 110
 Галаса Василь (“Орлан”), член Проводу ОУН 460, 463, 465, 469, 522
 “Галина”. *Див.* Бусел Яків
 Галицька Волинь. *Див.* Волинь, Галицька
 Галицька Держава 45
 Галицька Україна. *Див.* Україна, Галицька
 Галич, м. 56
 Галичина 10, 13, 24, 41, 42, 49, 53, 55, 59, 76, 79, 81, 112, 120, 123, 127, 128, 134, 140-142, 144-147, 152, 154, 234, 237, 238, 277, 292, 295, 296, 334, 348, 352, 354, 360, 385, 393-

395, 398, 415-417, 437,
449, 468, 489, 504, 507,
516, 522

Галичина, Західна 210, 394

Галичина, Східна 66, 76

Галушка Стефанія (“Маруся”,
“Наталка”), зв’язкова 480,
481

Галушинський Богдан 56

Галушинський Михайло, проф.
56, 59

Гальо Михайло (“Коник”), курінний
УПА 463

Ганкевич Лев, адв. 175-178, 180,
181, 186, 187, 192, 197, 208

Ганнібал, полководець 52, 296

Ганнібалль. Див. Ганнібал

Ганушевський Мирон, 67, 83, 522

Ганушевський Теофіл 67

Гарасимович С. 134

Гарасимович, пані. Див. Бара-
новська-Гарасимович, пані

Гарбіг Руді 94

Гасин Олекса (“Лицар”), ген.,
шеф ГВШ УПА 11, 14, 25,
28, 79, 81, 132, 147, 250,
313, 341, 352, 365, 395,
436, 487

Гасин Ольга 382

Гвоздецький Богдан 57

Гвоздецький Євген, адв. 57

Гелляда (Еллада) 56

Генеральна Губернія. Див.
Генерал-Губернаторство

Георгаєв Муталіф 128, 129

Герасимович Василь (“Цюпцьо”),
голова сільської ради 441,
445, 446, 456, 457

Герасимович Володимир, о. 165

Герасимович Катерина Василівна
441

Герасимович Михайло Васильо-
вич 441

Герасимович Олена Василівна
441

Герасимович Петро Васильович
441

Герасимович Юлія 441

Гердер Йоганн Готфрід, нім.
письменик 38

Гересько Михайло 121

Герцнер Ганс-Альбрехт, нім. офі-
цер 150, 352

Гетьманські, вали 178

Гинилевичі, рід 38

Гіргаєв. Див. Георгаєв Муталіф
“Гірняк”. Див. Заневчик-Гірняк М.

Гітлер Адольф 81, 86, 87, 252,
256, 283, 353, 466

Гладчук Антоніна 482

Гладчук Остап 482

Глинянська Юзефа. Див. Березин-
ська-Глинянська Юзефа

Глушкевич Мар’ян, адв. 173, 175,
208

Гнатевич Богдан, сот.УСС, член
УВО 45, 46, 48, 188, 191,
202-205, 209

Гнатківська Дарія, член ОУН
123, 170, 174, 175

Гнатюк Володимир, проф. 41

Гніздовський Яків художник 135

Говерля, г. 71

Говикович Роман 112

Говикович, п-ні 108

Гоголь Микола, письменник 55

Годніцкі, прок. 177

Голинський, опер. співак 69, 70

Голландія 144, 236

Голляндія. Див. Голландія

Головінський Юліан, Крайовий
комендант УВО 76

Голод Роман 92, 522

Голубець Микола, письм. 388

Голубович Сидор, д-р 50

Голубович, пані 50, 57

Голубовська, пані 166

Голубовський Іван, д-р 166-168

Голубці, родина 388

Голувко Тадеуш, нач. сх. відділу,
посол сейму 76, 136, 162,
515

Голуфко Тадей. Див. Голувко
Тадеуш

Гомзяк Ігор, д-р 20, 34

“Гомін”. Див. Дяченко Михайло

Горацій Квінт, рим. поет 36

Горбова Нуся 379

Горбовий Володимир, адв. 78,
126, 175, 180, 183, 185,
186, 191, 335

Горгани, г. 71, 204
Гординська, пані 108
Гординський, гімн. вчит. 109
Горинь Михайло 300
Городенка, пов. 38
Городок Ягайлонський, м. *Див.*
Городок, м.
Городок, м. 10, 24, 47, 61, 115,
136, 211, 212, 214, 277,
280, 507, 515
Горшков, ген.-май. НКВД 481
“Граб” 397
Грабець Омелян (“Батько”), ком.
ВО УПА-Південь 334, 509
“Грабовський”. *Див.* Тураш Мирослав
Гребенів, с. 70
Греція 52, 236
Гривул Тарас 9, 23
“Григор”. *Див.* Арсенич Микола
“Григор”. *Див.* Гук Мирослав
Гриньох Іван, о., проф., Віце През.
УГВР 35, 55, 120, 150, 154,
291, 511
Грицай Дмитро (“Перебийніс”),
ген. УПА 11, 12, 25, 26, 78,
79, 81, 243, 250, 278,
293, 313, 332, 333, 337,
338, 340, 366, 465, 467,
510
Гриць, шваґер Підгайного 104
Гріг. *Див.* Гріг (Grieg), комп.
Грімне, с. 16, 30, 406, 408, 422-
424, 434, 484, 485, 486
Грінченко Борис, письм. 505
“Громенко”. *Див.* Дуда Михайло
Грушевський Михайло Сергійо-
вич, проф. 295, 459
Губер, підприємиць 198, 208
Губернаторські, вали 51
“Гузар”, полк. *Див.* Колодзінський
Михайло
Гузєєв, сл. МГБ 239, 240, 382
Гук Мирослав (“Григор”), Окр.
провідник ОУН 468
Гук Михайло 160
Гуляк Володимир (“Варнак”),
Обл. реф. Юнацтва ОУН 468
Гуменне, м. 471
Гумецький, суддя 189

Гусяк Дарія (“Нуся”, “Дарка”),
зв’язкова Шухевича 372,
375, 378, 384, 406-409,
420, 422, 423, 425, 432,
434, 484-486, 488, 489,
511, 513, 522
Гусяк Марія 406, 423
“Гуцул”, хор. *Див.* Бутковський
Іван
Гуцільщина 40, 41, 58, 64, 282,
344, 505

Г

Гданськ, м. 14, 28, 56, 57, 66,
74, 75, 81, 85, 89, 114,
158, 282, 291, 323, 344,
509, 516
Генерал-Губернаторство 235,
334, 335, 352
Голяш Григорій, чільний діяч ОУН
486
Гонсьоровські Міхал, суддя 189-
190
“Гонта”. *Див.* Мацейко Гриць
Грабовський (Грабовські), воєво-
да 55, 181
Грабський Владислав, пол. уря-
довець 53
Грек 95, 97
Грелька Франк (Grelka Frank) 7,
21
Гріг (Grieg), комп. 9, 23, 306,
317, 403, 506

Д

Давидович Ярослав, д-р 239,
448, 459
Далекий Схід 402, 410
“Дальнич”. *Див.* Федорів Петро
Данилишин Дмитро, бойовик
ОУН 115, 127, 136, 280,
340, 507
Данилів, вояк “Нахтігалю” 354
“Данило”. *Див.* Шанайда Петро
“Данило”. *Див.* Лико Володимир
Данків 318
Данціг, м. *Див.* Гданськ, м.
“Дарка”, зв. *Див.* Гусяк Дарія

- Датис, перс. полков. 52
 Дашава, м. 398, 439, 440
 Дашкевич Ярослав, проф. 459
 Двожак, суддя 188
 Дев'ятники, с. 349
 Дегів, с. 485
 Делятин, м. 141, 306
 Дембіцкі, суддя 160
 Денис Анастасія Іванівна. *Див.*
 Гусяк Дарія
 Детройт, м. 15, 112
 Джамбульська, обл. 120, 518
 "Дзвін". *Див.* Шухевич Роман
 Дзеровичі, рід 38
 Дида (Целевич) Уляна 355, 356
 Дидик Галина ("Анна", "Молочарка",
 "Панця"), зв'язкова Шухевича
 368, 372, 391, 408-410,
 418, 421, 422, 425, 429,
 431, 432, 436, 438, 439,
 441, 459, 479, 482, 484-489,
 511, 512, 522
 Дидик Іван 386
 Дидик Катерина 388
 Дидик Марія 386
 Дидик Михайло 385
 "Дир", сот. 349
 Дисевич, суддя 190, 191, 198-202,
 204-209
 Дідушицький Володимир, граф
 43
 Дідушицькі, родина 41
 "Дмитренко Марія". *Див.* Світлик
 Богдана
 "Дмитрик". *Див.* Матла Зенон
 Дніпро, р. 281, 338
 Дніпропетровщина 287, 333
 Дністер, р. 37, 38, 234, 306
 Добрянський Михайло 69-71,
 318
 Долина смерти 298
 Долина, м. 64, 175
 Долинський, пов. 132
 Долинський, р-н 514
 Дон, р. 49
 Донбас 274, 287, 333, 399, 410,
 482
 Донецьк, м. 19, 33, 238, 239,
 395, 399, 400, 401, 512, 517
 Донецька, обл. 489
 Донеччина 238
 Донцов Дмитро, укр. публіцист
 111
 Дора, с. 68, 69, 71, 304, 306
 Дорошенко Володимир, бібліо-
 граф 56, 295
 Дорошенко Наталія, драм. арти-
 стка 56
 Дорошенко Петро, гетьман, 190,
 206
 Драгоманов Михайло, проф. 53,
 295
 Дрогобицька, тюрма 517
 Дрогобицький, р-н 422
 Дрогобич, м. 106, 107
 Дрогобиччина 423, 465
 Дроздов, КГБ-іст 488
 "Дрот" 67
 Дружинець, з с. Конюхів 406
 Дубас Лев 179, 204
 Дубицький, о. 386
 Дуда Михайло ("Громенко"), сот.
 УПА 463
 Дудка Микола ("Осип"), Обл.
 реф. СБ ОУН 468
 Дужий Микола ("Вировий"), сот.
 УПА 510, 511
 Дужий Петро, член Проводу ОУН
 15, 29, 347, 350, 463, 522
 Дунаєць, р. 43
 Дяків Осип ("Наум", "Горновий"),
 чл. Головного осер. пропаг.
 Пр. ОУН 347, 395, 510
 Дякович, з Дашави 439
 Дяченко Михайло ("Гомін"),
 Крайовий реф. пропаганди
 Карпатського краю 510
- Е**
- Європа. *Див.* Європа
 Едмонтон, м. 66, 93, 308
 Епамінонд 52
 Естонія 17, 31
- Є**
- Євин Пилип, адв. 192, 192, 201,
 204
 Європа 7, 16, 21, 30, 36, 97, 115,
 231, 316, 460, 464, 467,
 476, 510

Європа, Західна 35, 307, 462, 464, 475
Європа, Нова 264
Європа, Східна 59, 82, 270, 338, 339
Європа, Центральна 465
Євстигнєєв, сл. 382
Єнакієво, м. 410
Єфремов, полк. 282, 344

Ж

Жарський Євген 55
Желеньські (Желеньский), прок. 173, 174, 177, 183-185, 187
Жигорські 181
Жидачівський, р-н 349
Жмеринка, м. 150
Жовква, м. 48, 58
Жук Михайло 110
Жуків, с. 16, 30, 479
Журавно, с. 132

З

Загайкевич Володимир, адв. 191, 192, 197
Загір'є, м., пов. Сянік 81
Загір'я, с. Рогатинського р-ну 405, 416
Закарпатська Україна. *Див.* Закарпаття
Закарпаття 13, 14, 28, 37, 80, 113, 145-148, 151, 218, 245, 247, 251, 261, 264, 279, 281, 282, 325, 334, 343, 344, 438, 471, 516.
Див. також Карпатська Україна
Закерзоння 247, 291, 315, 366, 392, 437, 445, 462, 463, 467-469, 471, 472, 476, 477, 478
Закерзонська Україна. *Див.* Закерзоння
Закерзонський, край. *Див.* Закерзоння
Закерзонщина. *Див.* Закерзоння
Закопане, м. 453, 454
Заливаха Панас, худ. 300
“Залізник”. *Див.* Шпонтан Іван

Залісці, с. 390
Залуква, с. 56
Замарстинів, р-н Львова 239
Заневчик-Гірняк М., стр. Карпатської Січі 218, 220
Зарицька Катерина Миронівна (“Монета”), кер. УЧХ, 126, 187, 191, 364, 368, 370, 371, 378, 381, 384, 404-406, 409, 411, 413-421, 423, 425, 426, 432-435, 438, 440-446, 448-452, 455-457, 459, 479, 483-485, 507, 511
Зарицький Мирон, проф. 186
Застирець Емілія 61
Застирець Йосиф, о. проф. 60
Захід 36, 53, 62, 256, 293, 299, 308, 316, 366, 397, 406, 414, 433, 464, 476, 516
Західна Європа. *Див.* Європа, Західна
Західна Німеччина. *Див.* Німеччина, Західна
Західна Україна. *Див.* Україна, Західна
Західний, адв. 191
Зашків, с. 50
Заяць Володимир (“Лісовий”), повст. 445
Заяць Ірина. *Див.* Хименко-Заяць Ірина
Заяць Михайло (“Влодко”, “Зенко”), охор. Шухевича 405, 406, 411-413, 417, 418, 420, 421, 423, 425, 434, 443-445, 447, 448, 450-452, 455, 484, 485, 487, 488
Збаразький, пов. 165
Збруч, р. 115
Звіробій О. *Див.* Ільків Ольга
Згорлякевич Олександр, член УВО-ОУН 74
“Зенко”, охорон. *Див.* Заяць Михайло
Зенько. *Див.* Шухевич Осип-Зиновій
Зибликевич (Зиблікевич) Євген, член УВО-ОУН 158

Зимна Вода, с. 130, 277, 403
Знесіння, р-н Львова 277, 370,
371, 438, 486
Золота Липа, р. 390, 396
“Золотар”. *Див.* Слюзар Дмитро
Золочів, м. 148, 150, 381, 482
Золочівська, окр. 354
Золочівщина 286, 332, 354,
445, 470
“Зорич”. *Див.* Радейко Микола
ЗОУЗ 247, 248, 249, 251, 462,
464, 472, 476
ЗСА. *Див.* США
Зубик Роман, історик, член УВО-
ОУН 69
ЗУЗ 76, 79, 80, 213, 241, 242,
243, 244, 245, 246, 247,
248, 250, 264, 282, 334,
342, 343, 344, 364, 465,
471, 475, 476, 478, 480,
484, 509, 516
ЗУНР 45, 55, 120, 505

I

“Іван” 397
Іван Маркович, служб. облздо-
роввідділу 454
Іваниха Емілія. *Див.* Чайківська-
Іваниха Емілія
Івано-Франківськ, м. 19, 33, 60,
137, 141, 149, 175, 240,
453
Івано-Франківська, обл. 238, 514
Івахів, радник 158, 160, 163, 185
Івахнюк Антін, Пластовий діяч
153, 278
Ігор, князь 48
“Ігор”. *Див.* Лебедь Микола
Ізя, с. 219
Ільків Андрій 424
Ільків Дзвінка (Звенислава) 404,
405, 411, 413, 415, 417,
418, 420, 425, 429, 440,
441, 443-448, 451, 456,
457, 484
Ільків Ірина 410
Ільків Ольга (“Роксоляна”, “Ма-
рійка”), зв’язкова Шухевича
364, 381, 404, 405, 407,
408, 410, 413, 416, 418,

421, 426, 432, 438, 440-
446, 448, 450, 451, 455-
457, 459, 484, 517, 522
Ільків Розалія 411, 424, 425,
433, 444
Інсбрук, м. 120
Іркутськ, м. 489
Італія 290

К

К., пані 329, 330
Кавказ, г. 16, 30, 257
Кадетська Гора, р-н Львова 60
Казанівський, о. 47
Казанівські, родина 277
Казахстан 19, 33, 120, 128,
267, 482, 512, 518
Кайзервальд (Шевченківський
Гай), парк 56, 58, 438
“Калина”. *Див.* Лопатинський
Юрій
Калиниченко, сл. 382
Калинів, с. 408
Калинівка, с. *Див.* Калинівщина, с.
Калинівщина, с. Чортківського
р-ну 369
Калуш, м. 313
Кальба Мирослав, чот. ДУН 15,
29, 150, 351, 473, 522
Кам’янецький, пов. 45
Камінка, м. *Див.* Кам’янка-Бузь-
ка, м.
Камінка-Струмилова, м. *Див.*
Кам’янка-Бузька, м.
Кам’янка Струмилова (Кам’янка-
Струмилова), м. *Див.* Кам’ян-
ка-Бузька, м.
Кам’янка, м. *Див.* Кам’янка-Бузь-
ка, м.
Кам’янка-Бузька, м. 8, 22, 45, 95,
99, 109, 120, 276, 303,
400, 438, 459, 506
Кам’янка-Бузький, р-н 156
Канада 7, 21, 93, 97, 135, 221,
308, 478
Канаріс, нім. адм. 283
Кандиба (Ольжич) Олег, поет,
член ПУН 462
Каня Григорій (“Бистрий”), охор.
Шухевича 480

- “Капелух”, лік. 396
 Караванський Святослав 300
 Караганда, м. 373, 489, 518
 Карачанівка, с. 394
 Карачевський Осип (“Свобода”),
 пор. Карпатської Січі 79, 250
 “Карбович”. *Див.* Стецько Яро-
 слав (“Карбович”)
 Карлів, с. 488
 Карпати, г. 62, 68, 69, 71, 74, 80,
 89, 110, 155, 229, 264,
 274, 278, 287, 289, 304,
 306, 323, 332, 337, 342,
 343, 349, 396, 397, 399,
 420, 475
 Карпато-Українська Держава.
Див. Карпатська Україна
 Карпатська Україна 13, 14, 27,
 28, 71, 79-81, 90, 146, 221,
 245, 261, 264, 265, 281,
 282, 290, 291, 297, 325,
 342, 507, 509, 516. *Див.*
також Закарпаття
 Карпатський, край 477
 Карпевич Ярослав 69, 70, 71,
 318
 Карпинець Іван, історик 13, 27,
 74, 120, 125, 317
 Карпинець Ярослав, член ОУН
 170, 173-175, 177
 Кархут Спиридон, проф. 60
 Кашубський Роман, чот. ДУН 150,
 151
 Каяла, р. 49
 Квінт Куртій Руф, римс. письм. 52
 “Кедр”. *Див.* Шкамбара Михайло
 Кедрин-Рудницький Іван,
 журналіст 162, 163
 Кемеровська, обл. 19, 33, 120,
 512
 Керзона, лінія 467
 Керниця, м. *Див.* Криниця, м.
 Кетровський, чот. 282, 344
 Кельце, м. 161, 194
 Київ, м. 12-14, 16, 17, 26, 28, 31,
 101, 274, 301, 380, 382,
 383, 389, 395, 397, 439,
 459, 465, 484, 486, 517
 Київщина 287, 333
 К-ий Юрко. *Див.* Підгайний Богдан
 Кишинів, м. 394, 395
 Клепарів, р-н Львова 137, 277
 Клецор Марія 482
 “Клим Савур”. *Див.* Клячківський
 Дмитро
 Климишин Микола, чільний діяч
 ОУН 170, 174
 Климів Іван (“Легенда”), чільний
 діяч ОУН 246
 Климко Ярослав 69
 Климко-Мадярко 68, 318
 Кліщівна, с. 484
 Клюфас Коко 97
 Клячківський Дмитро (“Клим
 Савур”), полк., ком. УПА-
 Північ 128, 334, 337, 460,
 475, 476, 509
 Книш Зиновій, чільний діяч ОУН-
 м 12, 26
 Княгиничі, с. 16, 30, 370, 404-
 407, 410, 411, 413, 416,
 419, 422-426, 429, 432,
 434, 439, 448, 452, 453,
 459, 484-486
 “Коваль”, полк. *Див.* Кук Василь
 Ковальський, старш. ДУН 225
 Ковальчук, КГБ-іст 374
 Ковпак Сидір, рад. ген. 287, 332
 Когут Іван (“Бродич”), охр. Шухе-
 вича 480
 Когут Петро 480, 481, 482
 Козак Ірина (“Лада”), Обл. пров.
 УЧХ 365, 432
 Козак-Савицька Ірина (“Бистра”),
 зв’язкова Шухевича 362,
 406, 419, 432, 433, 469, 514,
 522
 Козівський, р-н 16, 30, 479, 480
 Козланюк Петро, письм. 486
 Кокорудз Іванна 60
 Кокорудз Ілля, дир. гімназії 50,
 60, 112
 Колима 349
 Колодзінський Михайло
 (“М. Будзьяк”, “Гузар”), чіль-
 ний діяч ОУН, 11, 25, 79, 80,
 147, 243, 245, 279, 281,
 282, 291, 334, 340, 343,
 344
 Коломийська, окр. 488

Коломийщина 39
 Коломия, м. 10, 24, 488
 Колорадо-Спрінгс, м. 352
 Комарненський, р-н. *Див.* Комар-
 нянський, р-н
 Комарно, м. 423
 Комарнянський, р-н 16, 30, 406,
 408, 423, 434, 484
 Конашевич-Сагайдачний Петро,
 коз. гетьман 9, 23, 55, 67
 “Коник”. *Див.* Гальо Михайло
 Коновалець Євген, Провідник
 ОУН, 8, 22, 50, 52, 54, 57,
 58, 79, 84, 91, 112, 113,
 115, 123, 144, 150, 159,
 174, 180, 181, 244, 291,
 302, 335, 342, 348, 506
 Коновалець Михайло 50
 Константиновичі, рід 38
 Коноухи, с. Бережанського пов.
 16, 30, 479, 480
 Конохів, с. Стрийського р-ну
 132, 406, 411
 Коношик Нюся (Нуся, Ганна) 372,
 373, 375, 378, 486, 487,
 489, 490
 Коношик-Хробак, родина 487,
 489
 Коношки Семенівські, с. 408
 Копач Іван, педагог 50
 Копичинці, м. 148
 Кордюк Богдан, чільний діяч ОУН
 290
 Кореєць Денис, проф. 58
 Корінець Стефанія 172
 Кормаш Ірина. *Див.* Шухевич-
 Кормаш Ірина
 “Короленко”, конспір. квартира
 404-407, 413-415, 417-419,
 421-423, 426, 429, 439
 Королишин Василь 356, 357
 Коссак Зенон (“Тарнавський”), чі-
 льний діяч ОУН 11, 25, 79, 80,
 115, 147, 245, 281, 340, 347
 Костецький Сергій 163, 121,
 278, 318
 Котляревський Іван, письм. 207
 Коцур Любомир 409
 Коцьолок Ярослав (“Криlach”),
 сот. УПА 490
 Коцюбинський Михайло, письм.
 41
 Кочубей, полк. 274
 Кравців Богдан, письм. 9, 23,
 55, 75, 275, 282, 427, 522
 Кравців М., інж. 78
 Кравченко Уляна. *Див.* Нементов-
 ська-Кравченко Уляна
 Кравчук Петро (“Максим”, “Роман”,
 “Степовий”), Кр. пр. ОУН ЗУЗ
 445, 475, 480, 484
 Край. *Див.* Україна
 Кракедани, базар 123, 125
 Краків, м. 9, 14, 23, 28, 71, 74,
 75, 81, 125, 140, 150, 154,
 155, 210, 211, 234, 235,
 250, 282, 291, 314, 334,
 335, 344, 352, 470, 472,
 509, 515, 516
 Краковець, м. 8, 22, 43, 44, 47,
 113, 120, 276, 305, 505, 506
 Кременець, м. 480
 Кременський, війс. реф. КЕ ОУН
 245, 250
 Криве, с. 217, 478, 480
 Кривицька, артистка 142
 Кривоніс Максим, козацький
 полк. 51, 55
 Кр-ий Ю. *Див.* Підгайний Богдан
 Кр-ий. *Див.* Підгайний Богдан
 “Криlach”. *Див.* Коцьолок Ярослав
 Кринос, с. 56
 Криниця, м. 13, 27, 147, 360, 454
 “Криниця”. *Див.* Пилипчук Данка
 Крип’якевич Іван, проф. 58
 Кр-ний Ю. *Див.* Підгайний Богдан
 Кросвік, кладовище 144
 Кросно, м. 291
 Крот, о/у 409
 Крути, м. 230, 231, 232
 Крушельницька Соломія, оперна
 співачка 70
 Кубійович Володимир, проф.
 153, 154
 Кузик Єлена (Гелена) 412, 419,
 440, 441
 Кузик Юрій Якимович 412, 441
 Кузик Яким 412, 418
 Куйбіда Василь, кол. мер Львова
 520

- Кук Василь (“Юрій Леміш”, “Леміш”, “Коваль”), Ком. УПА та Пр. ОУН на Укр. зем. 13, 15, 16, 26-28, 30, 128, 157, 251, 321, 445, 469, 470, 476, 522
- Кук Ілярій 470
- Кулик Антоніна. *Див.* Дидик Галина
- Кулик Іванна 482, 483
- Кулик Микола, Головний адміністратор “Літопису УПА” 12, 20, 26, 34
- Кулик Роман, заст. Головного адміністратора “Літопису УПА” 12, 26
- Куликів, с. 50
- Куліш 204
- “Куля”. *Див.* Чорній Яків
- Купчинський Роман, поет 95, 97, 360
- Курбас Лесь, поет 147
- Куряни, с. 388
- Кути, с. 71
- “Куфа”. *Див.* Підгайний Богдан
- Л**
- Лаба Василь, о., ректор Укр. Дух. Семінарії 64, 522
- “Лада”, Обл. пров. УЧХ. *Див.* Козак Ірина
- Ладизин, м. 489, 490
- Ласовська-Крук Мирослава, худ. 504
- Латвія 17, 31
- Лебедин, м. 58
- Лебединський, ліс 58
- Лебедь Микола, чільний діяч ОУН, Ген. Секр. Зак. Справ УГВР (“Скиба”, “Ігор”, “Максим”, “Рубан”), уряд. Пр. ОУН 120, 122, 123, 170, 174, 186, 285, 289, 319, 333, 334, 352, 389, 475, 507, 511, 522
- Лев, князь 9, 23, 55, 67, 68, 506
- Левицька 135
- Левицький Кость, адв. 175-178, 186, 187, 371, 448
- Левицький Михайло, митр. 38
- “Левів”, сотня 349
- Левін Хаїм 46
- “Левко”, охор. Шухевича 405, 406, 411-413, 417, 421, 423, 434, 443-445, 447, 448, 455, 484, 485, 487, 488
- Левкович Василь (“Вороний”), полк. УПА, ком. ВО “Буг” 511
- “Легенда”. *Див.* Климів Іван
- Легета Антон 483
- Легета Іванка 482, 483
- Легета Йосип 483
- Легета Марійка Антонівна 483
- Легета Марія 483
- Легета Микола 483
- Легета Михайло 483
- Легета Ольга 483
- Легета Роман 483
- Легета, родина 483
- “Лекс”. *Див.* Степаняк Михайло
- Лемеха Ірина (“Рогніда”), Обл. реф. УЧХ 468
- Лемик Микола, чільний діяч ОУН 11, 25, 76, 118, 123, 176, 193, 194, 197, 200-202, 281, 331, 507
- “Леміш Юрій”. *Див.* Кук Василь
- “Леміш”. *Див.* Кук Василь
- Лемківщина 14, 28, 120, 211, 235, 248, 283, 332, 468, 471
- Ленін Владімір 142, 444, 446, 454
- Ленкавський Степан, Провідник ОУН 10, 11, 24, 25, 151, 236
- Леонід, спарт. полк. 63
- Лепель, м. 151
- Лепкий Микола, поет 70
- Легар, Антон фон 47
- Лико Володимир (“Буревій”, “Данило”), пров. Стрийської округи ОУН 405, 408, 423, 425, 429
- Линда Остап (“Ярема”), майор УПА 150
- Липа Юрій, д-р 178, 181
- Липинський Вячеслав, д-р 295
- Лис О. 131
- “Лис”. *Див.* Бандера Степан
- Лисенко Микола, комп. 9, 23, 43, 53, 60, 64, 65, 69, 84,

- 108, 297, 317, 322, 438,
505, 506
- Лисиничі, с. 486
- Лисяня, г. 278, 305, 385
- Лисяк Олег, публіцист 94, 278
- Литва 17, 31
- Литвиновичі, рід 38
- “Лицар”. *Див.* Гасин Олекса
- Лицівка, с. 514
- Личаків, р-н Львова 277, 370,
388
- Личаківська, гора 486
- Личаківський, цвинтар 40, 41,
236, 237, 440
- Лівіцький Андрій, д-р., През.
УНР в Екзилі 181
- Лівочинський, вчит. 111, 112
- Ліден, м. 120
- Лідка 86
- Лімницький, орг. реф. 335
- “Лісовий”. *Див.* Заяць Володи-
мир
- Ліщинський 148
- Логуш Омелян, чільний діяч ОУН
17, 31, 336, 522
- Лозинський Семен 486
- “Лозовський” (“Лозовський Р.”).
Див. Шухевич Роман
- Лондон, м. 7-10, 16, 22-24, 209,
258, 322, 352
- Лопатинський Юрій (“Калина”)
пполк. УПА, 13, 27, 79,
120, 150, 218-220, 291,
293, 313, 323, 462, 473,
516, 522
- Лопатинський, о. 425
- “Лопатинський”. *Див.* Тимчій
Володимир
- Лотович Матвій, лік. 438
- Лукашевич Мар’ян (“Черник”),
кур. УПА 463
- Луцький Олександр (“Богун”),
ком. УПА-Захід 150
- Луцаківська Олімпія 42
- Львів, м. 8-13, 15-18, 22, 23, 25-
30, 32, 33, 35, 38-47,
49, 50, 53-58, 60-62, 64, 65,
67, 69, 71, 74, 77-81, 84,
85, 92, 94, 95, 97, 101, 105, 106,
108, 109, 111, 114-116,
118, 120, 121, 123, 125,
126, 128, 130-132, 134-137,
140, 141, 143, 145-154,
157, 162, 163, 165, 166,
168-170, 174, 176, 178,
180, 182, 185-189, 191,
196, 197, 206, 208, 213,
215, 230, 231, 233, 236,
239, 253, 261, 264, 270,
277, 278, 280-283, 287-
289, 291, 292, 301-303,
305-307, 310, 315, 317,
323, 324, 326, 328, 330,
332, 333, 341, 343, 344,
346, 350, 355, 361, 363,
365, 366, 368-370, 372,
381-385, 388-390, 392,
393, 395, 396, 400, 401,
403, 409, 410, 418, 420,
425, 431, 436, 438, 443,
446-448, 450, 456, 457,
459, 462, 467, 469, 470,
474, 483-488, 490, 504-
507, 509, 512, 515, 517-520
- Львівська, обл. 8, 22, 156, 314,
468, 486, 514
- Львівський, край 477
- Львівщина 8, 16, 120, 445,
465, 484, 510, 511
- “Льоня”, підп. 432
- Любачів, м. 48
- Любич-Могильницький Антон, о.
39
- Люблин, м. 190
- Любович (Любовіч) Герміна. *Див.*
Шухевич-Любович Герміна
- Любовичі, родина 42, 216
- Любовіч Євгенія. *Див.* Барвінська-
Любович Євгенія
- Людвиков, рад. ген. 383
- Люксембург Роза 416
- Ля Манш, протока 95
- Лятишевський Іван, єпископ 129

М

- “М. Будзяк”. *Див.* Колодзінський
Михайло
- Магальяс 95, 97, 318
- Мадярко. *Див.* Клишко-Мадярко
Мадярщина. *Див.* Угорщина

Мазепа Іван, гетьм. 284
 Маївський Дмитро (“Тарас”), чл.
 Бюро Пр. ОУН, 333, 348,
 366, 390, 397, 465, 467,
 475, 477
 Майлов Алексєй, НКВД-ист 11,
 25, 76, 117, 123, 193, 507
 Ма-ка Грицько 101
 Макар Володимир, член ОУН 12,
 26
 Макарушка Любомир, чільний
 діяч ОУН 187, 133, 164, 195
 Македонія 56
 Македонський Олександр, пол-
 ководець 37, 52, 54, 56, 296
 Маківка, г. 110, 278, 305, 318
 Макіївка, м. 410
 Макіявеллі Нікольо, італ. філософ
 236
 “Максим”. *Див.* Лебедь Микола;
 Кравчук Петро
 Малащук Роман, чільний діяч ОУН
 10, 24
 “Малий”, ком. кур. *Див.* Бігун
 Микола
 Малицька Константина, письм.
 42, 54
 Маліцкі, віцепрезес 198
 Малопольща Східня. *Див.* Галичина
 Малюца Іван, чільний діяч ОУН
 165, 169, 172, 174, 176,
 177, 188
 Мамулов, ген. 383
 Мамулянец, ген. *Див.* Мамулов,
 ген.
 Мандрикіно, с. 400, 401
 “Маня”. *Див.* Зарицька Катерина
 Манявський, скит 39
 Мар’янівка, с. 489
 Маратон, м. 52
 Маратонська, долина 52
 “Марійка”. *Див.* Ільків Ольга
 “Марійцуня”. *Див.* Шухевич Роман
 Марінеल्ली, прац. гестапо 327,
 328, 329, 330
 Марта, з Княгинич 451, 452
 Мартинович, о. 111, 113
 “Мартуся”. *Див.* Пашківська Марта
 Маруська, донька дяка 71
 Маруська, знайома Р. Ш. 485
 “Маруся”, зв. *Див.* Галушка Сте-
 фанія
 Марушка Л. 133, 152, 156
 Марцьо Ксеня 405, 416, 422
 Марцьо, різник 442, 449
 Масюк Дарія 448, 449
 Матла Зенон, чільний діяч ОУН,
 286, 326, 331, 475, 522
 Матла Омелян, чільний діяч ОУН,
 109
 Матчак Михайло, один з засн.
 УВО 54
 Мацейко Григорій (“Гонта”),
 бойовик ОУН, 11, 25, 77,
 123, 174, 507
 Мацейко, аплікандт адв. 174
 Мацюрак Кость 169
 Мащак Осип, чільний діяч ОУН,
 192, 204
 Медвеже Ушко (Вушко), с. 332,
 355
 Медика, с. 48
 Мединська Рома, провокаторка
 375, 488
 Мелна, с. 465
 Мельбурн, м. 349
 Мельник А. 133
 Мельник Андрій, полк., Пр. ОУН
 14, 28, 150, 151, 154, 462, 471,
 472
 Мельник Ярослав (“Роберт”), Кр.
 пр. ОУН Карпатського краю
 465
 Мельничук Степан, член УВО 190
 Мерке, с-ще 518
 Мечник Петро, проф. 166
 Мешко Катерина, чільна діячка
 ОУН, 338
 Мигаль Роман 116, 164, 169,
 170, 172, 174, 176, 177
 Микитка Осип, полк. 45
 Миколаїв, м. 315
 Миколай, Св. 130
 Миргород, м. 119, 281
 Мирон 323
 Мирон Дмитро (“Орлик”), Кр. пр.
 ОУН СУЗ 247, 249, 389, 482
 Мисик Р. 131
 “Михайлик”, повст. 426, 428
 Михайло, Св. 326

“Михайло”, пров. СБ. *Див.* Арсенич
Микола
Мицак, о. 516
“Мікушка” *Див.* Пришляк Григорій
Міленич А. 131
Мільтїяд, давн. гр. архонт 51, 52
Мільцьо, з с. Княгиничі 452
Міра, чл. ОУН 86, 213, 215-217,
280
Мірчук Ігор 22
Мірчук Петро, д-р 7, 10, 11, 14,
21, 24, 25, 28, 298
Мітрашевські, прок. 160
Міцкевич Адам, поет 416
Млини, с. 43
Млинові, гаї 43
Могилів, м. 151, 152
“Модест”, др. 327
Молдавія. *Див.* Молдова
Молдова 398, 451
Молотов Вячеслав, мін. закорд.
справ СССР 14, 28
“Молочарка”. *Див.* Дидик Галина
Монастирок, с. 72
“Монета”. *Див.* Зарицька Катерина
Монтгомері, маршал 316
Монцібовичі, брати 110
Морав’яньські. *Див.* Прахтель-
Морав’яньські
Мороз Валентин 108
Мороз Володимир 9, 23
Мороз, сл. 382
Морозенко, козак 272
“Мортко”. *Див.* Рак Мирослав
“Моряк”, пес 439, 445, 446,
451, 455, 456
Мосінг, доц. 438
Москва, м. 74, 81, 82, 87, 108,
115, 142, 144, 245, 246,
248, 251, 253, 257, 277,
284, 302, 319, 320, 323,
334, 338, 379, 383, 384,
401, 460, 463, 464, 465,
467, 485
Московія 296
Мосціцький Ігнацій, през. Польщі
59
Моха, гавптман (майор) 224-
226, 228, 229, 230, 353,
354, 361

Мудра Надія 368, 403
Мудрий Василь, віце-маршалок
пол. сейму 134, 176, 511
Мудрик А. 131
Муравський Володимир 9, 23
Мюллер 329
Мюнхен, м. 7-10, 14, 18, 21-24,
28, 35, 37, 38, 41-43, 55,
59, 63, 79, 133, 146, 217,
258, 259, 274, 297, 323,
330, 366

Н

Н. Н. 106, 210, 340
Набалов, нач. НКВД 387
Надсяння 14, 28, 471
“Назар”, зв. *Див.* “Артем” (“Назар”)
“Назар”, ком. ох. вд. 320
Наливайко, дир. 112
Нанково, с. 219
Наполеон Бонапарт, фр. імпе-
ратор 37, 52
Наталка, персонаж пісні 127, 128
“Наталка”. *Див.* Галушка Стефанія
“Наум”. *Див.* Дяків Осип
Немелівський В., пласт. діяч 18,
32
Немирів, м. 48
Непос Корнелій, давн. гр. історик
51
“Нестор”, обл. пров. ОУН 481
Нементовська-Кравченко Уляна,
письм. 48
Нементовський Зигмунд, пор.
Пол. Легіонів 48
Нивиці, с. 101, 277
Нидза Володимир, чл. ОУН 193
Нижанківський Олекса, комп. 486
Німеччина 14, 15, 29, 61, 81, 82,
140, 150, 154, 155, 230,
236, 237, 251, 252, 254,
256, 283, 291, 296, 299,
316, 352, 353, 356, 387,
397, 445, 460, 462, 465,
466, 474, 476, 513, 515,
522
Німеччина, Західна 463, 464, 469
Ніоба 62
Нова Європа. *Див.* Європа, Нова

Новак, ресторатор 207
Нове Село, с. Збаразького р-ну
165
Новицький Степан, член ОУН 250
Новосибірська, обл. 518
Новосілки Ліські, с. 40
Новострілищанський, р-н 410
Нойгаммер, м. 150, 351, 352,
356, 360
Нойман, зв. 224
Норвегія 236
Норильськ, м. 482
Носів, с. 478
“Нуся”. *Див.* Гусяк Дарія
Нью-Йорк, м. 7, 10, 21, 24, 114,
119, 120, 288, 316, 335, 520

О

Оберлендер, лейт. 224, 352
“Обух”. *Див.* Хома Михайло
Овідій Публій, рим. поет 62
Овсієнко, зам. мін. 378
Огієнко Іван (Іларіон), митр.,
проф. 334
Оглядів, с. 9, 23, 44, 60, 101,
102, 104, 105, 123, 153,
215, 234, 277, 280, 288,
514-516
Огоновський Омелян, д-р 49
Одеса, м. 127, 324, 393, 394,
397, 398, 432, 437, 487
Озаркевич Ангелина. *Див.* Шухе-
вич-Озаркевич Ангелина
Озаркевич, о. 38
Озаркевичі, родина 38
“Ойген”. *Див.* Полотнюк Євген
Окаринський Володимир 9, 23
Оксана, львів'янка 77, 84-86,
278, 279, 522
Олександр Великий. *Див.*
Македонський Олександр
“Оленка”, підп. 458
Олесницький Ярослав, адв.,
дипломат УНР 395, 396
Олесько, м. 517
Олійник Микола (“Орел”), сот.
УПА 156
Ольга, Св., княгиня 42
Ольжич Олег. *Див.* Кандиба
(Ольжич) Олег

Олькен, полк. 352
Онишкевич Мирослав (“Орест”),
ком. ВО 6 “Сян” 463, 468,
476
Онишко Леся 483, 484
Ординець Теодор 69
Ординець Федір 74
“Орел”. *Див.* Олійник Микола
“Орест”. *Див.* Онишкевич Миро-
слав
Орися, з с. Княгиничі 442
“Орлан”. *Див.* Галаса Василь
“Орлик”. *Див.* Мирон Дмитро
Орлович Максим. *Див.* Шухевич
Роман
Осадца, з с. Волощина 480
“Осип”. *Див.* Дудка Микола
Оссолінські, рід 208
Острів, с. 408, 410, 423, 424, 425
Островський, рос. драматург
383
Остроградські, рід 150
Осьмак Кирило, през. УГВР 293,
461, 476, 511
Оттава, м. 135
Охримович Василь, чільний діяч
ОУН 293, 511
Охримович Володимир, адв. 53,
54
Охримович Степан, Провідник
ОУН 76
“О-ЯК” (О-як). *Див.* Лисяк Олег

П

Павенецький Лев, адв. 175, 188,
191, 196, 198, 200-202
“Павленко”. *Див.* Волошин Ростис-
лав
Павлів, с. 215, 217
Павлік, нач. тюрми 170
“Павлусь”, аг. НКВД. *Див.*
Судоплатов Павел
Паліїв Дмитро, голова ФНЄ 80,
134, 135, 163
Палій А. 131
Палій Семен, коз. полк. 39
Панеж, пол. агент 148
Панігурський, суддя 123
Панчишин Мар'ян, д-р 109
Паньків, агент 142, 145

Паньківський Кость, адв. 54, 191, 192
Папе, фон, шеф нім. Гестапо 329, 330
Париж, м. 38, 41, 322, 330, 333
Пацьоровський, кореспондент 162
Пачовські, родина 86
Пашкевич Борис, чільний діяч ОУН 187, 195
Пашківська Марта (“Мартуня”), зв’язкова Шухевича 406, 408, 411, 418, 422-425, 428, 429, 432, 434, 438, 440, 441, 484, 485
ПдСУЗ 476
Перацкий, мін. Див. Перацкий Броніслав
“Перебийніс”. Див. Грицай Дмитро
Перемиська, обл. 468
Перемишль, м. 10, 24, 42, 44, 60, 61, 131, 132, 150, 191, 192, 487, 490
Перемищина 42, 298, 465, 468, 487
Перікль, давн. гр. діяч 35, 36
Петен, фр. маршал 275
Петлюра Симон, гол. Директорії УНР 91, 302, 326
Петро, апостол 204
Петро, дяк 71
“Петро” 382
“Петро”, бойовик 84, 85
“Петро”, кр. пров. 395
Петрушевич Євген, президент ЗУНР 47
Петрушевич Лев, д-р 167
Петрушевичі, рід 38
Печеніжин, с. 10, 24
Печора, р. 482
Перацкий (Перацький) Броніслав, ген., мін. внутр. справ Польщі 11, 12, 25, 26, 76-78, 122, 123, 159, 169-171, 174, 175, 177, 178, 182, 281, 290, 416, 507, 515
Перацкі Ян, адв. 174
ПЗУЗ 354, 475, 476, 477
Пивоваренко, сл. 380, 382
Пикуличі, с. 487
Пилипчук Данка (“Криниця”), зв’язкова Шухевича 438
Пиндик, пом. суд. секр. 207
Підберізіці, с. 64
Підгаєцький, пов. 478
Підгаєцький, р-н 396, 480
Підгаєччина 286, 332, 356, 483
Підгайна Анна, мама Богдана 201
Підгайний Богдан (“Бик”, “Куфа”), чільний діяч ОУН, 10, 24, 69, 71, 74, 77, 81, 95, 97, 99, 101, 108-110, 112, 115, 122, 126, 131, 148, 154, 158-161, 164, 169-177, 181, 183, 185, 187, 188, 191, 194, 196, 197, 198, 200-204, 309, 317, 323, 507, 522
Підгайний Володимир, батько Богдана 173-175, 186, 192, 203
Підгайні, родина 201, 277
Підгайці, м. 370, 400
Підгороддя, с. 238
Підзамче, станц. 45, 215
Підкарпаття 278, 488
Підлісецький Лев 69
Підлюте, с. 71
Підляшшя 14, 28, 165, 211, 235, 248, 471
“Пік” 311
Пікавс, ресторатор 186
Пікуй, г. 110, 111
Пілсудский (Пілсудський) Юзеф, пол. марш. 55, 59, 109, 130, 166, 181, 263
Піндар, поет 51
Піп Іван, г. 71
Пісецький. Див. Пясецький Г.
Піскова Гора, г. 42
Платон (Плятон), гр. філософ 37, 41, 51, 56
Плутарх (Плютарх), гр. філософ 37
Побігущий Євген (“Рен”), майор ДУН 151, 152, 223, 225, 226, 230, 310, 353, 361, 522
Погорецька Ірина. Див. Хробак-Коцьолок Ірина

Погулянка, р-н Львова 236
 Поділля 155, 298, 477
 Подільський, край 480
 Позичанюк Йосип (“Шугай”),
 провідний діяч ОУН 337,
 349, 511
 Познань, м. 71, 74, 75, 149
 Покуття 37, 39
 “Покуш” 211-213
 Поливчак Роман. *Див.* Полюга
 Любомир
 Полісся 128, 165, 168, 287, 292,
 332, 337, 468, 475
 Полотнюк Євген (“Ойген”) 278,
 318
 Полоцьк, м. 226
 “Полтава П.”. *Див.* Федун Петро
 Полтава, м. 274, 395
 “Полтава”. *Див.* Федун Петро
 Полтавка Наталка 42, 127
 Полтавщина 119, 281
 Польовий Ярослав. *Див.* Шухевич
 Роман
 Польська Річ Посполита 61
 Польща 13, 27, 42, 43, 46, 59,
 66, 68, 75, 81, 111, 112, 118,
 130, 131, 146, 148, 149,
 155, 195, 234, 250, 251,
 257, 263, 265, 282, 283,
 291, 315, 334, 344, 352, 386,
 399, 413, 426, 440, 445,
 450, 451, 454, 462, 463,
 467-469, 484, 490, 515-517
 Полюга Любомир, зв’язковий
 Шухевича 407, 418-422,
 434, 438-440, 458, 459,
 484, 486, 522
 Помонята, ст. 411, 426, 452
 Порошків, с. 218
 Посемкевич (Посемкевіч) В.,
 суддя 12, 26
 Посівнич Микола, мгр., 12, 13,
 20, 26, 27, 34, 157, 504
 Посухів, с. 385
 Посяння 235, 283, 335
 Потеличі, с. 381
 Потік, с. 16, 30, 479
 Потічний Петро Й., проф. 12, 26
 Поториця, с. 43
 Потоцький, граф 55, 67
 Прага, м. 57, 71, 110, 281, 343,
 366
 Пражич, підпр. 147
 Прахтель - Морав’яньскі
 (Морав’яньский), прокурор
 168-170, 175, 182, 187,
 191, 194, 197, 199, 200, 204
 Прикарпатська Україна. *Див.*
 Україна, Прикарпатська
 Прикарпаття 127, 128
 Прип’ять, р. 337
 Пришляк Григорій (“Мікушка”),
 Кр. реф. СБ ОУН ЗУЗ 334,
 335, 522
 Прокоп Мирослав (“Володимир”),
 реф. пропаганди Проводу
 ОУН 333, 510, 511
 Прокопович Іван, о. 112
 Проскурів, м. 150
 Прут, р. 37, 74
 Луків, с. 16, 30, 369, 381, 422,
 483
 Пулюй 204
 Пучіні, комп. 322
 Пясецький Григорій, бойовик
 ОУН 216, 340
 Пясецький, вл. цукерні 53

Р

“Р. Лозовський”. *Див.* Шухевич
 Роман
 Рава, м. *Див.* Рава-Руська, м.
 Рава-Руська, м. 47, 168, 184
 Равенко, май. МГБ 512
 Равіч, тюрма 193, 194, 197
 Равлик Іван, заст. реф. СБ ОУН
 235, 334, 335
 Равлик Мирослава 236
 Радейко Микола (“Зорич”), Окр.
 пр. ОУН 468
 Радехів, м. 45, 215, 277, 280,
 515
 Радехів, пов. *Див.* Радехівський,
 пов.
 Радехівський, пов. 44, 60, 101,
 215
 Радехівський, р-н 514
 Радехівщина 44, 153, 191, 206,
 277

Радимно, м. 48
Радоставка, р. 101
Радянська Україна. *Див.* УССР
Радянський Союз. *Див.* СССР
Рай, с. 16, 30, 369, 479, 481-483
Райхскомісаріят Україна. *Див.*
Україна, Райхскомісаріят
Рак Мирослав (“Мортко”), чіль-
ний діяч ОУН 69, 170, 174,
184, 185
Раківець, с. 38, 234
Расін, р. 326
Рафал (“Рафаль”), сл. 382
Ребет Дарія, чільний діяч ОУН 17,
32, 421, 432, 511
Ребет Лев, Провідник ОУН 79
Рен Євген. *Див.* Побігущий Євген
“Рен”, сот. *Див.* Побігущий Євген
“Рибак” 480, 481
Рижак, о. 287
Рим, м. 47, 62, 133, 322
Римська, імперія 37
Рібентроп, мін. закорд. справ
Німеччини 14, 28
Рів’єра 145
Рівненська, обл. 30, 338
Рівненщина 16, 460, 510
Річка, р. 58
“Роберт”. *Див.* Мельник Ярослав
Рогатин, м. 386, 396, 406, 442,
448, 452, 458
Рогатинський, ліс 407, 422, 459,
484
Рогатинський, р-н 16, 30, 396,
411, 426, 484
Рогатинщина 16, 30, 238, 371,
399, 407, 434, 445, 480,
483
Рогачин, с. 483
“Рогніда”. *Див.* Лемеха Ірина
Рогожин Марися 126, 172, 196,
203
Рогожівна Мері. *Див.* Рогожин
Марися
Рогуцький, д-р 160, 162
Родатичі, с. 47
Рожанківська Йосифа 44
Рожанківська Ірина. *Див.* Рожан-
ківська-Шухевич Софія-Ірина
Володимирівна

Рожанківська-Шухевич Софія-
Ірина Володимирівна 43, 44,
57, 505
Рожанківський Володимир Тео-
дорович 44
Рожанківський Стефан 44
Рожанківський Теодор 44, 57,
505
Рожанківський Ярослав 44
“Розгін”, кур. 324
Роздольський Йосиф, проф. 41
“Роман”. *Див.* Полюга Любомир
Роман, князь 190
Романівка, с. 400
Романчук Юліян, проф. 39
Ромер, пол. ген. 46
Роммель, нім. ген. 275
Росія 46, 65, 120, 265, 302,
460, 465
Росія, Советська (РСФСР) 476
Роттердам, м. 144
Рошко Рузя 411
“Рубан Максим”. *Див.* Лебедь
Микола
“Рубан”. *Див.* Лебедь Микола
Руденський, о. 234
Рудки, м. 408
Рудківський, р-н 423
Рудницька-Криштальська Яро-
слава, д-р 178
Рудницький І. 134
Рудніцкі, прок. 182
Румунія 14, 28, 80, 81, 130, 151,
257, 282, 344, 516
Русначенко Анатолій, проф. 17,
31
Русь. *Див.* Україна
Ряшів (Жешув), м. 15, 29

С

Сабат Микола, д-р 60
Савицька Ірина. *Див.* Козак-
Савицька Ірина
“Савур Клим”. *Див.* Клячківський
Дмитро
Сагайдачний Петро. *Див.* Кона-
шевич-Сагайдачний Петро
“Сагара”, місцевість 97
Садовська Ганна 368, 403

- Сайкевич Петро, член УВО-ОУН, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 318
Самбір, м. 161, 162, 517
Самбірщина 461
Самостійна Соборна Україна.
Див. УССД
Самостійна Соборна Українська
Держава. *Див.* УССД
Самостійна Україна. *Див.* УССД
Самостійна Українська Держава.
Див. УССД
Сапєга Лев. *Див.* Сапіга Лев
Сапєжанка, с. *Див.* Сапіжанка, с.
Сапіга Лев, магнат 55, 206, 216
Сапіжанка, с. 45
Сараєво, м. 264
Сарматія, пров. 37
Сахаров, нач. тюрми 410
Свенціцька Віра Іларіонівна, член
ОУН 187, 192, 197, 205, 208
Свенціцький Іларіон, проф. 53, 192
Світезь, ставок 287, 333
Світлик Богдана (“Марія Дмит-
ренко”, “Світляна”), член
ГОСП 421, 426, 427, 432, 433
“Світляна”. *Див.* Світлик Богдана
“Свобода”. *Див.* Карачевський
Осип
Святий Хрест (Свенти Кшиж),
тюрма 161, 162, 193
Святоюрська, гора 58
“Север”. *Див.* Федун Петро
Секала Роман, адв. 48
Сембратович Сильвестр, карди-
нал 40, 53, 58
Сембратовичі, рід 38
Семкович, редактор 52
Сена, р. 326, 327
Сеник Ірина (“Леся”), зв’язкова
Шухевича 432, 438
Сеник Омелян, член ПУН 113,
122, 151, 182, 280
Сенчина, співак 69, 70
Середня Азія. *Див.* Азія, Середня
Середня Європа. *Див.* Європа,
Центральна
Серет, р. 368, 369, 479
Седльце, м. 291
Сибір 54, 61, 128, 267, 299, 319,
402, 489
Сидор Василь (“Шелест”) полк.,
Кр. ком. УПА-Захід 11, 150,
250, 316, 354, 356, 476, 509
Сидор Дмитро 25
Сидор, сот. 227
Симоненко Василь, поет 108
Синячка, г. 71
Сілець, с. 422
Сімферополь, м. 397
Січинський Юліян 53
“Скиба”. *Див.* Леbedь Микола
Склепкович, сот. 46
Скоп’як Л., банкір 131
Скопляк, підпр. 135
Скорупський Максим, сот. УПА
298
Скотт Вальтер, поет 39
Слав’ятин, с. 396
“Славко” 311
Сліпий Йосиф, кардинал 62, 159
Словаччина 257, 289, 471
Слюзар Дмитро (“Смола”,
“Арпад”, “Золотар”), Кр. пр.
ОУН Львівського краю 315,
431
“Смерека”, вояк УПА 287
Сміт Артур 316
“Смола”. *Див.* Слюзар Дмитро
Снятин, м. 488
Собінський Станіслав, пол.
службовець 10, 24, 59, 74,
79, 85, 112, 113, 122, 126,
158-161, 181, 269, 279,
280, 362, 507
Собінські (Собінський) Стані-
слав. *Див.* Собінський Стані-
слав
Соборна Українська Держава.
Див. УССД
Советська Росія. *Див.* Росія,
Советська (РСФСР)
Советський Союз. *Див.* СССР
Содоль Петро, май. армії США
289
Сокаль, м. 43, 58, 59
Соколов, май. НКВД 481
Соколя, с. 156
Солженіцин Олександр, рос.
письм. 380
Соловки 319

Солонинка Василь 335
 Солоп, сл. 381, 382
 Сорока Михайло, чільний діяч
 ОУН 435
 Сороки, с. 42
 Сосенко, маляр 64
 Сосюра Володимир, поет 408,
 429
 Софія, королева 120
 “Софрон”, лік. 396
 Соханський, віцевоевода 162,
 179, 180
 Соханські (Соханський). *Див.*
 Соханський, віцевоевода
 Сприня, с. 461, 511
 Срібна Земля. *Див.* Закарпаття;
 Карпатська Україна
 СРСР 32, 43, 117, 123, 236, 252,
 249, 256, 257, 283, 299,
 307, 320, 321, 353, 414,
 460, 464, 477, 487, 488,
 510, 518, 522
 Сталін Іосіф 37, 76, 87, 283,
 401, 454, 466, 489
 Сталінград, м. 309
 Сталіно, м. *Див.* Донецьк, м.
 Станіславів, м. *Див.* Івано-
 Франківськ, м.
 Станіслав (Станіславів), м. *Див.*
 Івано-Франківськ, м.
 Станіславщина 465
 Старий Самбір, м. 516, 517
 “Старий Шух”. *Див.* Шухевич
 Степан, адв.
 “Старий”. *Див.* Шухевич Роман
 Старик Володимир, бойовик
 ОУН 507
 Старосамбірський, р-н 516
 Старосольська Уляна 44, 50
 Старосольська-Шухевич Дарія
 Володимирівна 43, 44, 50,
 64, 158, 505
 Старосольський Володимир,
 адв., проф., 44, 50, 126,
 158, 162, 165, 168, 169,
 170, 173-175, 177, 180-186,
 191-193, 200, 204, 208,
 209, 505
 Старосольський Ігор 44
 Старосольський Юрій, чл. УВО,
 Пластовий діяч 44, 50, 110
 Старух Ярослав (“Стяг”), полк.
 УПА, Провідник Зкерзонсь-
 кого краю ОУН 11, 25, 78,
 210, 335, 366, 386, 390,
 392, 463, 468, 469, 476, 478
 Старух, о. 385
 Старух, родина 386
 Стахів Євген, член ОУН 14, 28
 Стемфорд, м. 222
 Степаняк Михайло (“Лекс”),
 чільний діяч ОУН 333
 Степова Балка, м. 410
 Стефа 381
 Стефаник Василь, поет 208, 409,
 410
 Стефаник, син Василя Стефаника,
 гол. міськвиконкому 409, 410
 Стефця, розвідниця 154
 Стецько Ярослав (“Карбович”),
 Провідник ОУН, 11, 15, 25,
 29, 126, 150, 151, 164, 187,
 191, 195, 236, 352, 353,
 474, 507
 Стир, р. 277
 Стнічинський, кореспондент 162
 Стоцька Євгенія. *Див.* Шухевич-
 Стоцька Євгенія
 Стоцький, о. 44
 Стоцькі, рід 276
 Страсбург, м. 48
 Стрий, м. 106, 131, 132, 137,
 406, 408, 411, 439, 440, 450
 Стрийська, окр. 408
 Стрийський, парк 41, 43, 214,
 216, 280
 Стрийський, р-н 411, 423
 Стрийський, цвинтар 214
 Стрийщина 358, 405, 408,
 420, 423
 Стрипа, р. 390, 396
 Струк О. 278
 Струмінська, п-ні 108
 Струтин, с. 132, 482
 “Стяг”. *Див.* Старух Ярослав
 Судова Вишня, м. 47
 Судоплатов Павел (“Павлусь”),
 ген. МГБ, 144, 383, 384, 485,
 488

СУЗ 460
Сулятицький, пор. 282, 344
Сушко Роман, член ПУН 291, 470
Сушко, панна 206
Сфінкс 327
Схід 81, 119, 283, 395, 397, 403
Східна Галичина. *Див.* Галичина,
Східна
Східна Європа. *Див.* Європа,
Східна
Східна Україна. *Див.* Україна,
Східна
Сціборський Микола, член ПУН,
150
США 7, 21, 120, 504
“Сяйця” 448
Сян, р. 43, 234
“Сян”, 6-а ВО 468
Сянік, (польс. Санок) м. 81, 120,
145, 146

Т

Тайшет, м. 489
Таланчук Костянтин, вояк ДУН 354
Танячкевичі, рід 38
“Тарас Чупринка”. *Див.* Шухевич
Роман
“Тарас”. *Див.* Маївський Дмитро
Тарнавський Мирон, ген. УГА 143
“Тарнавський”. *Див.* Коссак Зенон
Тацинець, сот. 282, 344
Темістокли, давн. гр. діячі 52
Терлецький Григорій, член УВО,
109, 318
Терлецький Омелян, проф. 58
Тернопіли, м. 63
Тернопіль, м. 137, 141, 145,
149, 150, 163, 181, 182,
361, 368, 385, 411, 433,
437, 459, 469
Тернопільська, обл. 30, 363, 385,
390, 480
Тернопільщина 16, 363, 425, 465
Терпилівка, с. 165
Тершаковець Зиновій (“Федір”),
Кр. пров. ОУН Львівського
краю 511
Тиктор Іван, видавець 135
Тільки, радник 199, 202, 203

Тимчій Володимир (“Лопатин-
ський”), Кр. пр. ОУН 78, 244,
245

Тиртайя, поет 62
Тиса, р. 37, 282, 344
Тисовський Олександр, д-р 55
Тисяк, муз. 70
Тишківці, с. 38, 39, 505
Томашів, м. 234
Томівчак Богдан. *Див.* Полюга
Любомир
Торонто, м. 7, 10, 12, 17, 18, 24,
26, 31, 32, 114, 221, 313,
316, 478
Трильовська Марія Романівна.
Див. Шухевич-Трильовська
Марія Романівна
Трієст, м. 290
Троцько Ярослав, скульп. 509
Трускавець, м. 10, 24, 76, 136,
406, 422, 423, 434, 435,
515

Труш Іван, худ. 41, 43, 50
Тукидид, давн. гр. історик 37
“Тур”. *Див.* Шухевич Роман
Тураш Мирослав (“Грабовський”),
Кр. пр. ОУН 79, 244
Тчев, м. 75
Тьопка, з Клепарова 137

У

Угерсько, с. 408, 423
Угорщина 14, 28, 80, 140, 147,
151, 257, 289, 334, 467
Угрин Марія 486
“Ударник”. *Див.* Чорній Яків
Ужгород, м. 79
УЗ (Українські Землі) 62, 258
Україна 7, 11, 12, 14-19, 25, 28-
33, 36, 41, 43, 45, 48, 59, 63-
65, 70, 74, 78, 81-83, 85, 87,
93, 101, 108, 109, 114-116,
118, 128, 135, 142, 150-
152, 154, 155, 166, 223,
230-233, 237, 238, 245-
247, 249-252, 254, 256,
258, 261, 262, 264, 268,
269, 271-273, 277, 285-289,
291-296, 299-303, 305,
307, 308, 315, 318-321,

- 323, 324, 331, 332, 335-337, 339, 340, 345, 346, 348, 350, 353, 356, 357, 361-363, 366, 367, 374, 384, 386, 395, 398, 410, 413, 414, 426-428, 431, 433, 437, 444, 447, 449, 457-465, 467, 469-477, 479, 482, 487, 504, 507, 510, 511, 513, 514, 516, 520-522
- Україна, Галицька 40
- Україна, Західна 9, 14, 17, 23, 28, 35, 68, 115, 116, 153, 210, 278, 296, 299, 305, 368, 463, 510, 517
- Україна, Південна 338
- Україна, Прикарпатська 229
- Україна, Райхскомісаріат 265
- Україна, Східна 123, 338, 393, 417
- Українка Леся, поет 265, 408, 430
- Українська Держава 16, 29, 36, 123, 252, 285, 308, 325, 345, 362, 364, 463, 472, 474, 476, 479, 510
- Українська Самостійна Держава.
Див. УССД
- Українська ССР. *Див.* УССР
- Улашківці, с. 16, 30, 368, 369, 479
- УНР 461
- Урал, г. 19, 128
- УРСР. *Див.* УССР
- Успенська (Волоська), церква 302
- УССД 17, 18, 32, 35, 61, 64, 119, 246, 252, 253, 264, 319, 363, 367, 414, 465, 472, 510
- УССР 14, 18, 28, 144, 248, 344, 463
- Ф**
- Фаньо. *Див.* Шухевич Степан
- Федак Дарія Степанівна 163, 187, 191, 197
- Федак Степан, адв. 53-55, 127, 163
- Федак, п-ні 108
- Федак-Граб 218
- Федик Степан, член УВО 181
- Федишин А., вояк ДУН 357
- “Федір”. *Див.* Тершаковець Зиновій
- Федорів Петро (“Дальнич”), Кр. реф. СБ ОУН Закарпатського краю 463, 468, 469, 478
- Федоров Іван, друкар 56
- Федорович Б. *Див.* Шухевич Роман
- Федун Петро (“Полтава”, “Север”), майор УПА, член Проводу ОУН 349, 464, 484, 510, 511
- Феник 457
- Филип II, король 56
- Філадельфія, м. 83, 295
- Філонович, полк. 282, 344
- Філядельфія, м. *Див.* Філадельфія, м.
- Фош 275
- Франко Іван, письм. 39, 41, 53, 63, 419, 478, 505
- Франкфурт, м. 223
- Франфурт-над-Одрою, м. 151
- Франц Йосиф I, австрійський цісар 43
- Франція 236
- Х**
- Хабечко, кап. 384
- Хайрон 56
- Харків, м. 119, 128, 395, 397
- Хасевич Ніл (“Бей”), підп. мист., автор нагород УПА 511
- Херонея 37
- Херсон, м. 397
- Хименко Ірина 445
- Хім’як, поліц. агент 123, 126, 148, 163, 164
- Хіровскі (Хіровский), прокурор 189, 197, 201, 202
- Хмельницький Богдан, гетьман 52, 63, 91, 215, 277
- Ходорів, м. 370, 405, 410, 416, 420, 421, 433, 442, 457, 458, 484
- Холм, м. 334
- Холмщина 14, 28, 235, 248, 335, 471

Хома Михайло (“Обух”), Окр. пр.
ОУН 480
Хомин Дмитро 278
Хорватія 290
Христинівка, с. 368
Хробак Ганна 490
Хробак Данило 487, 489, 490
Хробак Іра 490
Хробак-Коцьолок Ірина 490
Хробак Марія 489
Хробак Микола 487, 489
Хробак Наталка 373-375, 487,
489, 490
Хробак Оля 490
Хуст, м. 13, 27, 80, 218-221,
281, 343, 509

Ц

Цветков, лік. 374
Цегельський Гнат, о. 46, 48, 49
Цегельський Лавро 277
Цегельський Лонгин, адв. 276, 277
Цегельський Юрій 277
Цезар Юлій, рим. діяч 52
Целевич Уляна. *Див.* Дида (Целе-
вич) Уляна чл. Проводу ОУН
Целевич Юліян, історик 40
Цибков, ген. 379
Ціцерон, рим. поет 167
Цук-Гаврилюк 121
“Цьопцьо”. *Див.* Герасимович
Василь

Ч

Чабан Теодозій 409
“Чад”. *Див.* Бігун Ярослав
“Чайка”, Окр. пров. 422, 423
Чайківська Ольга 130
Чайківська-Іваниха Емілія 120,
130
Чайківський Богдан, співвласник
фірми “Фами”, 13, 14, 27,
28, 120, 121, 124, 130, 132,
145, 148, 485, 522
Чайківський Володимир 120
Чайковський Данило, чільний
діяч ОУН, 10, 24
Чайковський Юрій 69
Черемош, р. 304, 306

Черешньовський Михайло, ску-
льптор 331, 504
Черкаси, м. 445
Черкащина 368
“Чернець”. *Див.* Шухевич Роман
Черник Федір, сот. Армії УНР 9,
23
“Черник”. *Див.* Лукасевич Мар’ян
Чернихів, с. 408
Черниця, с. 143, 480
Чернівці, м. 394
Чернігівська, тюрма 518
Черче, с. 444, 453
Черчіль Вінстон, англ. прим’єр-
мін. 316
Чеховські Еміліян, комісар польс.
поліції, 10, 24, 76, 158, 160,
211-217, 264, 277, 280,
507
Чеховський, комісар поліції. *Див.*
Чеховські Еміліян, комісар
польс. поліції
Чехо-Словаччина 111, 146, 182,
462, 464, 467, 468
Чиж Ярослав, сотн. УГА 54
Чіо-Чіо-сан, персонаж опери
322
Чмола Іван, проф. 106
Чорне, море 324
Чорний Ліс 298
Чорний Острів, с. 410
“Чорний”, підп. 458
“Чорний”, пор. *Див.* Барабаш
Гриць
Чорній Яків (“Куля”, “Ударник”),
ком. ВО 6 “Сян” 468
Чорнобиль, м. 19, 33, 238, 438,
517
Чорновіл Вячеслав, громадсько-
політичний діяч 300
Чорногора 71, 304
Чортівська Скала, скеля 56
Чортків, м. 16, 30, 189, 479, 481
Чортківський, р-н 368
Чуловський, з Бережан 389
“Чупринка Тарас”. *Див.* Шухевич
Роман
“Чупринка”. *Див.* Шухевич Роман
Чучман Степан, чільний діяч ОУН
151

Ш

- Шав'як, редактор 208
Шайноха Кароль, історик 39
Шаманек, полк. УГА 166
Шанайда Іван ("Данило"), Пр. ОУН
Подільського кр. 465, 480
Шандрук Павло, ген. 7, 21, 295, 522
Шанковський Лев, проф. 298
Шараневичі, рід 38
Шарин, ген. 383
Шах Степан, проф. 8, 22, 35, 522
Шашкевич Маркіян, о., письм., 38, 40, 41
Шашкевичі, рід 38
Швайцарія 112
Шевченко Тарас, поет 40, 54, 91, 166, 167, 229, 295
Шевченко, полк. 384
Шевчук Семен, адв. 191, 199, 206
"Шелест". Див. Сидор Василь
Шепарович Юліан (Юліян), гол.
Центросоюзу 133-135, 137, 142, 162
Шептицький Андрей, митр., 53, 54, 71, 143, 144, 302, 308
Шеремета Павло, член УВО 190
Шереметев, граф 53
Шешори, с. 58
Шибне, озеро 71
Шіллер, Фрідріх фон, поет 39, 52, 63
Шкамбара Михайло ("Кедр"),
Провідник ОУН Львівської
обл. 465
Шкло, м. 48
Шлапак, адв. 175
Шльонськ 149
Шопен, комп. 9, 77, 84, 278, 506
"Шпак". Див. Благий Зеновій
Шпенглер Освальд, філ. 37
Шпитак Антін 357
Шпонтак Іван ("Залізняк"), курін-
ний УПА 463
Шредер, майор 224
Штефан Августин, проф. 80, 221, 222, 522
Штикало Дмитро, чільний діяч
ОУН 10, 24, 78
Штокало Василь 361, 368, 433, 437, 459, 469
Штраус, композ. 322
Шубладзе, лік. 394
"Шугай". Див. Позичанюк Йосип
Шульце Ернст, нім. письм. 38
"Шух". Див. Шухевич Роман
Шухевич Володимир Володими-
рович ("Братко") 43
Шухевич Володимир, проф., *дідо*
Р. Ш. 8, 22, 39-44, 50, 53, 54, 58, 64, 171, 505
Шухевич Дарія Володимирівна.
Див. Старосольська-Шухевич
Дарія Володимирівна
Шухевич Зенон, військ. лікар 40
Шухевич Іван Степанович 172, 173
Шухевич Ізидор 40
Шухевич Ірена Степанівна 163
Шухевич Йосип (Йосиф), о.,
прадід Р. Ш. 38, 39, 64, 505
Шухевич Йосип (Йосиф), суддя.
Див. Шухевич Осип-Зиновій
(Йосип, Йосиф), суддя
Шухевич Марта Романівна, *донь-*
ка Р. Ш. 153, 515
Шухевич Микола, адвокат 41
Шухевич Микола, о., *прапрадід*
Р. Ш. 38
Шухевич Наталія Йосипівна
(Осипівна), *сестра Р. Ш.*
19, 33, 60, 62, 64, 65, 121,
127-129, 200, 205, 208,
303, 512, 518
Шухевич Осип-Зиновій (Йосип,
Йосиф), суддя, *батько Р. Ш.*
8, 18, 22, 33, 43-47, 49, 60,
64, 120, 195, 276, 506, 512
Шухевич Роман-Тарас Йосипович
(Осипович) ("Шух", "Дзвін",
"Борис Щука", "Тур", "Р. Ло-
зовський", "Тарас Чупринка")
7-18, 20-39, 42, 44, 45, 47-
52, 54-82, 84-118, 120-
134, 136, 137, 142-161,
164, 168-170, 172, 173,
181, 183, 187, 189-191,
193-203, 205, 206, 208-
213, 218-233, 235, 241-

- 247, 249, 250, 253-272, 274-286, 288-297, 299-304, 306-319, 323, 327, 329-332, 334-349, 351-359, 361-364, 366-368, 371, 373, 375-377, 390, 398, 404-411, 413-415, 422, 423, 425-429, 431-441, 448, 459-465, 467-475, 477-479, 481, 482, 485, 486, 488-490, 504-514, 516, 517, 519, 521, 522
- Шухевич Софія-Ірина Володимирівна. *Див.* Рожанківська-Шухевич Софія-Ірина Володимирівна
- Шухевич Степан, адв. 8, 12, 22, 26, 42, 54, 64, 117, 125-127, 134, 158, 162, 168-170, 172, 174, 175, 177, 184, 186, 191, 209, 470, 506, 507
- Шухевич Тарас Володимирович, проф. 43, 44, 60, 64, 505
- Шухевич Юрій Йосипович (Осипович), брат *Р. Ш.* 9, 19, 33, 44, 45, 60, 62, 64, 65, 69, 72, 73, 81, 102, 103, 121, 124, 126, 127, 130, 147, 150, 200, 205, 208, 278, 288, 303, 318, 505, 506, 512, 514
- Шухевич Юрій Романович, син *Р. Ш.* 9, 19, 23, 33, 61, 79, 81, 108, 153, 156, 234, 235, 236, 238, 288, 291, 320, 335, 384, 385, 399, 400, 401, 407, 409, 422, 434, 438, 459, 478, 512, 515-520, 522
- Шухевич-Бандрівська, Ольга 44
- Шухевич-Березинська Наталія Романівна, дружина *Р. Ш.* 9, 19, 23, 33, 60, 61, 87, 101-105, 113, 123, 130, 236, 277, 280, 288, 303, 310, 434, 478, 506, 512, 514-521
- Шухевичі, рід (родина) 8, 19, 22, 32, 33, 38, 42, 44, 45, 46, 47, 57, 58, 60, 61, 64, 65, 120, 121, 122, 127, 148, 201, 206, 240, 276, 470, 504, 505
- Шухевич-Кормаш Ірина 44
- Шухевич-Любович Герміна, бабця *Р. Ш.* 22, 42, 43, 44, 49, 50, 52-54, 57, 58, 171, 428, 505, 506
- Шухевич-Озаркевич Ангеліна, прабабця *Р. Ш.* 38
- Шухевич-Стоцька Євгенія, мама *Р. Ш.* 8, 18, 19, 22, 33, 44, 60, 62, 120, 122, 129, 148, 172, 193, 276, 505, 512
- Шухевич-Трильовська Марія Романівна, донька *Р. Ш.* 9, 19, 20, 23, 33, 34, 61, 62, 153, 236, 238, 239, 288, 320, 400, 434, 438, 478, 512, 513, 516-520
- ## Щ
- Щурат Василь, проф. 49
- ## Ю
- Ю. Кр-ий. *Див.* Підгайний Богдан
- Ю. Кр-ний. *Див.* Підгайний Богдан
- Ювеналіс Децім, рим. поет 48
- Югославія 14, 28, 236, 289, 290, 516
- Юзвин, с. 352, 355, 356
- Юра, Св. (Св. Юр), собор, 68, 109, 111, 125, 143, 144, 154, 318, 388
- “Юрій”, ст.-лік. 323, 325
- Юрко К-ний. *Див.* Підгайний Богдан
- “Юрко”, рай. пров. ОУН 486
- Ютіка, м. 120
- Юхновичі, рід 38
- Юшківський, ліс 349
- ## Я
- Яворів, м. 43, 44, 47, 48, 143
- Яворівський, пов. 276
- Ягодзінські, суддя 191
- Якір, Чм. 322

Якобі Й., нім. ген. 151
Ялта, м. 397
Янів Володимир, чільний діяч
ОУН 59, 78, 79, 126,
164, 187, 191, 195, 259,
279, 507, 522
Янів, м. (тепер Івано-Франкове,
с-ще) 44
Янівський, цвинтар 72, 143
“Ярема”. *Див.* Линда Остап
Яремко Олена (“Гайдамачка”),
зв’язкова 370, 371, 382, 486
Ярий Ріко (Ріко Яри), член ПУН,
113, 150, 151
Ярослав, м. 234
Ярославські. *Див.* Ярославський,
радник
Ярославський, радник 163, 181,
185
Ярославщина 468
Ярошевський Лев 88, 522
“Яр-Тур” Всеволод, князь 48
Ясіня, с. 218
Яхимович Григорій, о., проф. 38
Яцкевич Яків, проф. 51
Яцків, друкар 172
Яцька, гора 159
Яцях. *Див.* Ільків Ольга

ЗМІСТ

<i>Микола Посівнич</i> РОМАН ШУХЕВИЧ (30.VI.1907 – 5.III.1950)	7
<i>Mykola Posivnyuch</i> ROMAN SHUKNEVYCH (30 JUNE 1907-5 MARCH 1950)	21
<i>Степан Шах</i> РОМАН ШУХЕВИЧ – СИМВОЛ НЕЗЛАМНОСТІ (Спомин)	35
<i>Василь Лаба</i> СЛАВНИЙ СИН СВОЙОГО РОДУ Й РІДНОГО НАРОДУ (Пам'яті пок. командуючого генерала УПА Романа Шухевича)	64
<i>Мирон Ганушевський</i> РОМАН ШУХЕВИЧ У МОЇХ СПОМИНАХ	67
<i>Оксана</i> СПОМИН ЛЬВОВ'ЯНКИ	84
<i>Лев Ярошевський</i> СПОМИНИ ПРО Т. ЧУПРИНКУ	88
<i>Пл. сен., інж. Р. Голод, Л. Ч.</i> ПЕРША МОЯ ЗУСТРІЧ З РОМАНОМ ШУХЕВИЧЕМ (В пам'ять основоположника “Чорноморців”)	92
<i>“О-ЯК” [Олег Лисяк]</i> КОМАНДИР, РЕВОЛЮЦІОНЕР, СПОРТОВЕЦЬ	94
<i>Ст. пл. Коко Ключас, Чок</i> РОМАН ШУХЕВИЧ – ЗРАЗОК УКРАЇНСЬКОГО СПОРТОВЦЯ	97
<i>Ю. Кр-ний</i> В ПОЛОНЦІ	99
<i>Юрко К-ний</i> ДВОБІЙ (Спомин про Романа Шухевича)	101
<i>Н. Н.</i> МОЇ ЗУСТРІЧІ ІЗ ШУХОМ У ФІНАЛІ СТОМЕТРОВОГО БІГУ – 1927	106
<i>Богдан Підгайний</i> СПОГАД ПРО ЮНІ ЛІТА РОМАНА ШУХЕВИЧА	108
<i>Ю. Кр-ий</i> У ЛЬВОВІ 1933 р. (Спомин про Романа Шухевича)	115
<i>Богдан Чайківський</i> “ФАМА”. РЕКЛАМНА ФІРМА РОМАНА ШУХЕВИЧА	120
<i>Степан Шухевич</i> МОЄ ЖИТТЯ (Уривки зі споминів про Романа Шухевича)	158
<i>Н. Н.</i> В КРАКОВІ, НА ВУЛИЦІ ЗЕЛЕНІЙ	210

<i>М. Заневчик-Гірняк</i>	
НА ЗАКАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (Спогад)	218
<i>Августин Штефан</i>	
ЗУСТРІЧ ІЗ ПОР. Б. ЩУКОЮ В ХУСТІ	221
<i>Євген Рен</i>	
СПОГАДИ ПРО ҐЕНЕРАЛА РОМАНА ШУХЕВИЧА	223
<i>Юрій Шухевич</i>	
ЗУСТРІЧ З БАТЬКОМ	234
<i>Степан Бандера</i>	
КОМАНДИР – ПРОВІДНИК	
(Слідами сл. пам. Романа Шухевича)	241
<i>Володимир Янів</i>	
ШУХЕВИЧ – “ЧУПРИНКА”: ЛЮДИНА І СИМВОЛ	
(Доповідь на жалобній академії у Мюнхені 19 листопада 1950)	259
<i>Богдан Кравців</i>	
ЛЮДИНА І ВОЯК В другу річницю смерти	
сл. п. Романа Шухевича – Чупринки	275
У РОКОВИНИ ЗАГИБЕЛІ РОМАНА ШУХЕВИЧА	
(Інтерв'ю з Миколою Лебедем Петра Содоля)	289
<i>Павло Шандрук</i>	
ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР УПА ГЕН. РОМАН ШУХЕВИЧ	
(У 20-ліття смерти)	295
<i>о. Бо-ган, Ч-ць, Пл. сен. Керівництва</i>	
РОМАН ШУХЕВИЧ – “ЧУПРИНКА” У СВІТЛІ ПЛАСТОВИХ ГОЛОВНИХ	
ОБОВ'ЯЗКІВ ТА ПЛАСТОВОЇ ПРИСЯГИ	301
<i>Ю. Кр-ний</i>	
НЕБЕЗПЕЧНА ЗУСТРІЧ (Спомин про Романа Шухевича)	309
<i>Ю. “Калина” – Лопатинський</i>	
МОЯ ЗУСТРІЧ	
ЗІ СЛ. ПАМ. ГЕН. Т. ЧУПРИНКОЮ – ШУХЕВИЧЕМ	313
<i>Кр-ий</i>	
ВЕСІЛЬНИЙ МАРШ ҐРІґА (Спомин про Романа Шухевича)	317
<i>Микола Лебець</i>	
В ПАМ'ЯТЬ ГОЛОВИ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІЯТУ УГВР	319
<i>Якір, Чм.</i>	
НЕСПОДІВАНА ЗУСТРІЧ	322
<i>Дмитрик</i>	
КОМАНДИРА РЯТУВАЛО ПРОВІДІННЯ	326
<i>Зенон Матла</i>	
БЕЗСМЕРТНИЙ ГЕНЕРАЛ	
Смерти той не знає, хто за Україну помирає... ..	331
<i>Григорій Пришляк</i>	
ЛЮДИНА–ЛЕГЕНДА	334

<i>Омелян Логуш</i>	КОМАНДИР ЧУПРИНКА НА КОНФЕРЕНЦІЇ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ (Уривки зі спогадів)	336
<i>Н. Н.</i>	ІСТОРІЯ ОДНОГО ПОКОЛІННЯ	340
<i>Петро Дужий</i>	ДЕЯКІ РИСИ ХАРАКТЕРУ РОМАНА ШУХЕВИЧА	347
<i>Мирослав Кальба</i>	РОМАН ШУХЕВИЧ ЯК ПРОВІДНИК, КОМАНДИР, ЛЮДИНА	351
<i>Ірина Козак</i>	З ПОЛІТИЧНОГО І ЛЮДСЬКОГО ПРОФІЛЮ ГЕНЕРАЛА “ТАРАСА ЧУПРИНКИ”	362
	ЗВ’ЯЗКОВА ГЕНЕРАЛА ЧУПРИНКИ	368
<i>Ольга Ільків</i>	РОМАН ШУХЕВИЧ У МОЄМУ ЖИТТІ	404
<i>Одарка Гусяк</i>	РОМАН ШУХЕВИЧ – ЛЮДИНА ОСОБЛИВА	434
<i>Любомир Полюга</i>	ШЛЯХАМИ СПОГАДІВ	438
<i>Василь Галаса</i>	ПАМ’ЯТІ ВЕЛИКОГО ВОЇНА І ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА РОМАНА ШУХЕВИЧА	460
<i>Василь Кук</i>	ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР УПА ГЕНЕРАЛ–ХОРУНЖИЙ РОМАН ШУХЕВИЧ	470

ДОДАТКИ

	БІБЛІОГРАФІЯ ПРО ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА	493
<i>Микола Посівнич, Володимир Бойко</i>	МУЗЕЙ РОМАНА ШУХЕВИЧА	504
<i>Ірина Козак – “Бистра”</i>	НАТАЛЯ ШУХЕВИЧ	514
	SUMMARY	522
	ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ	523
	СПИСОК НЕЗРОЗУМІЛИХ СЛІВ І СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ	525
	СКОРОЧЕННЯ	528
	ПОКАЖЧИК	531

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Літопис УПА – це серійне книжкове видання. Його завдання – опублікувати, з дотриманням джерельної точності, документи й матеріали до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Кожний том або група томів Літопису присвячені окремим темам і мають назву. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на більших територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Кожна з цих територій може мати два-три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок буде присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути книжкою одного автора на якусь тему. Збірники появляються не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступного тому. Нумерація книжок Літопису може йти інакше, ніж за оголошеним територіальним планом чи хронологією подій. Документи передруковуються з дотриманням джерельної точності, зі збереженням загальної форми оригіналу. Конечні виправлення чи відтворення пошкоджених місць відзначаються квадратними дужками або – де потрібно – пояснені в примітках. Так само відзначаються додані редакцією слова, пояснення чи заголовки в тексті. Інші підпільні матеріали – мемуари, меморандуми, публіцистика тощо – передруковуються без пропусків, проте мовні й правописні виправлення детально не відзначаються, хіба в особливих випадках. Як правило, передруки беруться з оригіналів, але при відсутності оригіналу до уваги береться найвірогідніша копія чи передрук. В усіх випадках точно подається джерело, а у випадку передрукованих архівних матеріалів – теж місце збереження даного матеріалу. Кожний том має довідник осіб та місцевостей і словник неясних слів, скорочень та маловживаних чи незрозумілих слів.

LITOPYS UPA – CHRONICLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Litopys UPA is a series of books, produced with the aim of publishing source documents and materials relating to the history of the UPA, as well as stimulating and publishing works about the activities of the UPA and, in a more general way, the history of Ukraine of that period. Each volume or group of volumes of Litopys UPA is devoted to a specific theme and has a separate title. Some of the volumes deal with the history of the UPA in a given period of time or in a given region – for example, in Volyn', in Halychyna, in the regions of Ukraine held by Poland and so on. Two, three, or even more volumes may be devoted to general themes, to collections of memories, or to single books by individual authors dealing with particular questions. The appearance of Litopys UPA is not periodic, and depends on the pace at which successive volumes are compiled and prepared for print. The volumes may appear in an order other than indicated above, based on a territorial and chronological principle. In reprinting documents, we adhere strictly to their sources and preserve the general form, language and orthography of the originals. Places in the text where corrections have had to be made, or where the original documents have been damaged or had to be reconstituted, are designated with square brackets, or, if necessary, provided with explanatory footnotes. Words, explanations, or titles inside the texts that have been added by the editors are indicated in a similar manner. Other underground materials – memories, memoranda, works of publicists and the like – are also reprinted without omissions, but only in exceptional cases are linguistic and orthographic corrections indicated. Reprints are based on original texts. In cases where the original text is not available, the reprint is based on the most reliable copy of reprint. The sources of all materials used are clearly indicated and in the case of reprinted archival material, their present locations are also given. Each volume is provided with an index of names of persons and places and a glossary listing names that may not be clear, abbreviations and rarely-used or incomprehensible words.

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Серійне книжкове видання документів,
матеріалів і наукових праць до історії
Української Повстанської Армії

Досі появилися такі томи Літопису УПА основної серії:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга перша: Початки УПА; документи і матеріали. Книга містить політичні й організаційні документи та матеріали до історії УПА на Волині та Поліссі. Третє, виправлене видання, 1989 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга друга. Книга містить підпільні документи і матеріали про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Томи 3-4. Чорний ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947 – 1950 роки. Книга перша і друга. Книги містять меморіяли, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА. Частина матеріалів – оповідання, новели й вірші.

Том 3, книга перша: 1947 – 1948. Друге, виправлене видання, 1987 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 4, книга друга: 1948 – 1950 (продовження). Друге, виправлене видання, 1989 р., 288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга третя: спомини учасників. Книга містить спогади, рецензії і додаткові підпільні матеріали про дії УПА. Між мемуарами – повідомлення про договір про ненапад між ГК УПА й угорською армією. 1983 р., 312 стор., мапи, ілюстрації.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942-1945; книга перша: 1942 – липень 1944. Книга містить аналізи, меморандуми, повідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліційних установ. 1983 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942-1945; книга друга: Серпень 1944-1945 (продовження шостого тому). 1983 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріали; книга перша: 1944-1945. Книга містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР *Вісник* (ч. 4 (7), серпень 1945) і статті та матеріали з 1944-45 рр., які стосуються цілоти визвольного руху. 1980р., 320 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга друга: 1946-1948. Книга містить видання УГВР *Самостійність* і *Бюро інформацій УГВР* та інші матеріали. 1982 р., 520 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга третя: 1949-1952. Збірник містить документи, офіційні повідомлення, публікації й матеріали УГВР в Україні, між ними *Бюро інформацій УГВР*, вип. 4-6 і 9. 1984 р., 424 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 11. Тернопільщина: список впадших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Це підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи. Крім того, подає нові дані про смерть близько 100 невідомих повстанців, які загинули на території округи. 1985 р., XXXII – 248 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 12. Третя подільська воєнна округа У ПА («Лисоня»): містить видані командою воєнної округи короткі описи боїв відділів УПА – «Лисоня» від листопада 1943 до серпня 1945 року, збірник підпільних пісень *Повстанський стяг* – виданий з приводу п'ятиріччя УПА, в 1947 році, – та інші документи й матеріали групи УПА «Лисоня». 1989 р., 352 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 13. Перемищина – Перемиський курінь; книга перша: Денник відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського) – містить денник цього відділу («Ударники»-4, 94а) за час від жовтня 1946 до 24 жовтня 1947 року, ведений бунчужним «Буркуном», з епілогом Богдана Гука («Скали»). Книга має також різні документи сотні – списки вояків, господарські документи тощо. 1986 р., 370 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи – містить денники сотенного «Крилача» (Ярослава Коцьолка) з 1944 і 1947 років, продовжувані по його смерті сотенним «Бурлакою» (Володимиром Щигельським), денник сотні «Крилача» (ведений бунчужним «Орестом») і документи обох сотень. 1987 р., 262 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 15. Костянтин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід»; спогади. Автор – киянин – оповідає

про свої переживання від вибуху війни 1941 року до «звільнення» з УПА і рейду на Захід в 1945 році: мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУНм, к-р вд. УПА (ОУНм) в Карпатах, старшинська школа УПА, мандри по Поділлі й к-р вд. особливого призначення «УПА-Схід». 1987 р., 266 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945-1947. Збірник містить передруки таких підпільних журналів: *Тижневі вісті, Лісовик, Інформативні вісті, Інформатор* і *Перемога*. Всі числа цих журналів супроводяться англomовним резюме. Збірник має статтю про історію підпільної видавничої діяльності на Закарзонні та Акт оскарження О. Лебедович. 1987 р., 608 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 17. Англomовні видання українського підпілля, 1946-1947. Збірник містить передруки підпільних видань: *Нові Лідце, Виселення єпископа Коциловського, Вибори в СРСР, Нова голодова катастрофа в Україні, Фашистське страшило, До братніх чеського і словацького народів*. 1988 р., 192 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 18. Карпатська група УПА «Говерля»; книга перша: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи *Шлях перемоги*, звіти команд тактичних відтинків УПА й звіти командирів відділів та підвідділів УПА, 24 ТВ УПА «Маківка». 1990 рік, 328 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 19. Карпатська група УПА «Говерля»; книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Включає збірку нарисів і споминів, друкованих у підпіллі. Майже всі спомини написані старшинами і вояками УПА ще на Україні або відразу після переходу на еміграцію. 1992, 357 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 20. Покажчик до «Літопису УПА»; книга перша: 1-19 томи. Книга містить покажчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про перших 19 томів «Літопису УПА». 1994, 528 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941-1943; Книга третя: Червень 1941 – травень 1943. Книга містить звіти, меморандуми, а також переклади українських документів для центральних політичних і поліційних установ. 1991, 271 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга перша: Військовий Суд Оперативної Групи «Вісла». Містить вироки, звіти та кореспонденцію Військового суду Оперативної групи «Вісла» за період від травня до вересня 1947 р. 1992, 627 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Більша частина книги – це спомини санітарів, медиків, лікарів й

інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). В книзі теж поміщені підпільні документи й біографії працівників УЧХ. 1992, 480 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942-1946. У цій книзі передруковано головний політично-інформативний журнал Проводу ОУН на Українських Землях, що видавався в роках 1942-1946. Журнал містив важливі інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток української політичної думки. 1995, 592 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА. Збірник включає не тільки властиві пісні вояків УПА, але й укладені пізніше в тюрмах і концтаборах, чи уложені народом. Збірник містить тексти пісень, їх варіанти, мелодію і варіанти, а також дані про саму пісню, її авторів й оспівуваних у піснях героїв чи події. Збірник містить понад 600 пісень чи їх варіантів. 1997, ХХІУ+556 стор., тверда обкладинка, ноти.

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. Збірник містить протокол ВЗ УГВР, доповідь на цьому зборі й інші документи: вибір з листування президента УГВР Кирила Осмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу Миколи та Петра Дужих й інші документи. У книзі також спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР 2001, 658 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 27. Роман Петренко: За Україну, за її волю; спогади. Автор – волиняк – оповідає про свою діяльність від вибуху війни у 1939 до відходу на Захід у 1945. Спочатку автор був діячем ОУН Сарненської округи (від січня 1942 в підпіллі), згодом – шефом господарського відділу ШВО УПА «Заграва», від літа 1943 – ГВШ (потім КВШ УПА-Північ, командир Дм. Клячківський) і від літа 1944 – старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом М. Лебеда. 1997, 279 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 28. Марія Савчин: Тисяча доріг; спомини. Автор оповідає про свої переживання від вибуху війни (від 1944 до 1953 – в підпіллі) до свого приходу на еміграцію у 1954. Від 1945 була дружиною В. Галаси, заступника пров. ОУН Закерзонського краю, від 1947 співробітника ГОСП в Карпатах, і від 1948 – пров. ОУН ПЗУЗ. Авторка перебувала разом з ним на Закерзонні, в Карпатах, на Волині а також – у тюрмі КГБ у Києві. 1995, 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 29. Іван Гарасимів («Палій»): 3 юнацьких мрій – у ряди УПА, це розповідь учасника підстаршинської школи УПА в Карпатах

та ройового в сотні У-І (94), про його бойовий шлях в УПА від осені 1943 до осені 1947 в Карпатах та на Лемківщині. Спогади дають цікаву картину із щоденного життя повстанців та їхніх командирів, як теж про важке становище українського населення на цих теренах. 1999, 336 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський): Кризь сміх заліза; спогади. Книга містить два спогади Степана Стебельського («Хріна»), к-ра ТВ УПА 24 «Маківка» – «Кризь сміх заліза», «Зимою в бункері» та спогади Олекси Конопядського («Острове́рха») – «Спомини чотогого УПА Острове́рха». Автори оповідають про свої дії в УПА від 1944 до 1949 року на Лемківщині та Дрогобиччині. 2000, 552 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя», 1943 – 1947. Книга містить спогади «Сої», «Спартака», «Зенона Семеніва» та інших членів відділу УПА к-ра «Бриля». Також подаються оперативні звіти к-ра «Бриля» та к-ра «Гамалії» («Переяслави І» та «Переяслави ІІ») з Тактичного Відтинку УПА «Розточчя». 2000, 324 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 32. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Книга друга. Велика частина книги – це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів і інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). 2001, 581 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 33. Тактичний Відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). Книга містить документи і матеріали, що відносяться до історії та діяльності відділів УПА ТВ-«Лемко» в рр. 1944-1947, оперативні звіти, накази інструкції та вказівки, рейди УПА, та документи Підстаршинської школи ім. полк. «Коника». 2001, 900 стор., тверда обкладинка, мапи, організаційні схеми, ілюстрації.

Том 34. Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: Політичні звіти. Книга містить організаційний розподіл підпільної мережі Лемківщини і Перемищини, кадрову обсаду підпільної сітки та політичні й інформативні звіти з терену за роки 1944-1947, 2001, 974 стор., тверда обкладинка, організаційні схеми, ілюстрації.

Том 35. Показчик до «Літопису УПА»; книга 2: томи 21-34, томи та 1-3 Нової Серії та томи 1-3 серії «Бібліотека». Книга містить показчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про томи «Літопису УПА» Основної та Нової Серій, як також книги «Повстанські могили» т.1 за ред. Євгена Місила. 2002 р., 870 стор., тв. обл.

Том 36. «Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини». Книга містить взяті з радянських архівів короткі біографії членів ОУН і УПА, які загинули на Львівщині. 2002, 1058 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 37. Іван Лико, «На грані мрії і дійсності: спогади підпільника. 1945-1955». Книга містить спогади Івана Лика («Скали», «Богдана») – «На грані мрії і дійсності» та спогади Миколи Терепенка («Медведя») – «На грані двох світів». Автори оповідають про пережите ними в підпіллі на Лемківщині та в польських тюрмах. 2002 р., 644 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 38. Петро Й. Потічний, «Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА в світлі радянських документів». Книга містить схеми та описи різних криївок УПА й заплілля, та перелік з'єднань Червоної Армії та Внутрішніх Військ НКВД, які були залучені до боротьби проти підпілля, зібраних в Архіві Внутрішніх військ Українського Округу за рр. 1944-1954, який знаходиться в Колекції ім. Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2002, 430 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріяли. Містить огляди й документи про дії УПА на Холмщині й Підляшші в 1945 – 1948 роках. Між документами – звіти Холмського ТВ УПА, хроніки (денники) сотень УПА, звіти зі зустрічей представників УПА з представниками польського резистансу з ВіН-у («Вольносьць і Незавіслосьць»), звіт із зустрічі з англійським кореспондентом, та інше. Більшість документів походить з Колекції Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2003, 1058 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 40. Тактичний Відтинок УПА 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріяли. Містить огляди й документи про дії УПА в 1945–1948 роках. Серед документів – звіти Команди Тактичного Відтинку, хроніки відділів куреня УПА «Месники», звіти й огляди керівництва II Округу ОУН «Батурин», господарські звіти тощо. Більшість документів походить з Колекції Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2004, 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 41. Президент УГВР Кирило Осьмак. Книга містить документи та матеріяли про Президента УГВР Кирила Осьмака, його життя, наукову діяльність і смерть. 2004, 880 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 42. Петро Й. Потічний. Літопис УПА – Історія: Документи і Матеріали. Вояки УПА, які в 1947-1949 роках пробилися рейдом у Західню Європу, вважали своїм обов'язком залишити для історії та майбутніх поколінь пам'ять про визвольні змагання в часі Другої світової війни та

після її закінчення. Це стало реальністю в 1974 р., коли було засновано видавництво “Літопис УПА”. Книга містить документи та матеріали про нелегкі будні становлення та діяльності видавництва “Літопис УПА” за 30-літній період існування, короткі біографії членів видавничого комітету, адміністрації видавництва, редакторів, авторів, упорядників і фундаторів томів. 2005, 658 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Томи 43-44. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946-1948. Книги містять протоколи переслухань працівниками Служби Безпеки (СБ) ОУН Тернопільської області осіб, підозрілих у співпраці з органами державної безпеки СРСР. Матеріали походять з підпільного архіву, віднайденого у 2004 р. в селі Озерна Зборівського р-ну Тернопільської обл., завдяки с. п. Софрону Кутному. На їх базі можна вивчати організацію, обсяг та дії підпільних структур щонайменше в межах однієї області у 1946–1948 рр., коли тиск на підпілля радянських силових структур був надзвичайно потужний. Також матеріали протоколів яскраво відображають жорстокість, нелюдяність та брутальність радянських репресивних органів, які шляхом терору та насилля снували павутину імперії зла на теренах Західної України.

Том 43, книга 1: В першій книзі поміщено 85 з 193 наявних протоколів допитів, що охоплюють 13 районів Тернопільщини, зокрема: Бережанський, Білобожницький, Борщівський, Буцацький, Великобірківський, Великоглибочоцький, Великодедеркальський, Вишнівецький, Заліщицький, Залозецький, Збаразький і Зборівський райони. 2006, 1332 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, схеми.

Том 44, книга 2: Книга є продовженням 43 тому та містить подальших 108 протоколів переслухань СБ ОУН, зокрема, з теренів таких районів, як: Золотопотіцький, Золотниківський, Козівський, Козлівський, Коропецький, Кременецький, Ланівецький, Микулинецький, Новосільський, Підволочиський, Підгаєцький, Почаївський, Пробіжнянський, Скала-Подільський, Скалатський, Теребовлянський, Товстецький, Чортківський, Шумський, як теж з Рогатинського району Станіславівської області. Тут також поміщені Протоколи ГОС-у, Протоколи смерті, Лист підпільників на Далекий Схід, Протокол однієї події, список функціонерів МВД і МГБ, та список слідчих СБ. Вступна стаття до обох книг поміщена в т. 43. 2006, 1288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА. Книга містить спогади про ген. Романа Шухевича – Тараса Чупринку, його життя, підпільну діяльність і смерть. 2007, 576 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку томи:

Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА. Книга містить документи й матеріали про ген. Романа Шухевича – “Тарас Чупринка”, його життя, підпільну діяльність і смерть.

У новій серії, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України Державним комітетом архівів України та Центральним державним архівом громадських об'єднань (ЦДАГО) України появились такі томи «Літопису УПА»:

1. Видання Головного Командування УПА. Книга містить такі видання: *До зброї, № 16, 1943, Повстанець, № 1-6, 1944-1945, Український перець, № 1-3, 1943-1945* та *Бойовий правильник піхоти*. Київ – Торонто, 1995, 482 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали. Книга містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи Військових Округ «Заграва», «Богун», «Турів» та «Тютюнник». Київ – Торонто, 1999, 724 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. Збірник містить найповніше зібрання документів ЦК КП(б)У – постанови з'їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріату, які супроводжуються інформативними записками, повідомленнями та довідками. У книзі також представлені листи, стенограми засідань та виступів членів ЦК КП(б)У. Київ-Торонто, 2001, 652 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). кн. 1, (1943–1945). У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно–визвольного руху протягом 1943–1945 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно–звітний характер. Київ–Торонто, 2002, 597 стор., тверда обкладинка.

5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга друга: 1946–1947. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно–визвольного руху протягом 1946–1947 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно–звітний характер. Київ–Торонто, 2002, 574 стор., тверда обкладинка.

6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга третя: 1948. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1948 р. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2003, 523 стор., тверда обкладинка.

7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга четверта: 1949–1959. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1949–1959 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2003, 716 стор., тверда обкладинка.

8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944-1946. Документи і матеріали. Збірник містить документи керівництва УПА-Північ і УПА – Південь, Краєвого проводу ОУН ПЗУЗ і НВРО та груп (Воєнних Округ) «Заграва», «Богун», «Тютюнник» і з'єднань груп «33» (ПЗК «Москва»), «44» (ПСК «Одеса»). Київ–Торонто, 2006, 1620 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку томи НС:

Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944-1953. Книга перша: 1944-1945. Книга містить архівні документи з переслухань радянськими репресивними органами таких осіб, як: Михайло Степаняк, Євген Басюк, Мирослав Гайдук, Ярослав Білінський, Артемізія Галицька, Олександр Луцький, Юрій Стельмащук, Петро Дужий, Микола Дужий, Володимир Павлик, Омелян Польовий, Федір Воробець, Дмитро Вітовський, Василь Левкович.

Воєнна Округа УПА «Буг» 1944-1948. Документи і матеріали. Збірник містить документи керівництва і окремих підрозділів ВО та пресові видання УПА, теренові керівні і звітно-інформативні документи ОУН.

Серія «Літопис УПА» – Бібліотека

1. Юрій Ступницький. Спогади про пережите. Автор – волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кінець 30-х) до виходу з ув'язнення в середині 50-х років. Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов до УПА, де навчався у старшинській школі «Дружинники». Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу. Київ, 2000, 128 стор., м'яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

2. Володимир В'ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Монографію присвячено одному з маловідомих аспектів історії українського національно-визвольного руху 1940-1950 років – рейдам УПА чехословацькими теренами. Обрана тема дозволяє авторові показати розмах національно-визвольної боротьби в Україні, її вплив на події у післявоєнній Європі, без чого неможливе правильне і об'єктивне тлумачення суспільних процесів того часу. Львів, 2001, 208 стор., м'яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

3. Ярослав Грицай – «Чорнота», Параскевія Грицай. А рани не гоїлися: Спомини «Чорноти». У книзі описані спогади чотового командира УПА «Чорноти» про події, що відбувалися в 1943-1945 роках на Закерзонні, та про його страдницьке життя в більшовицьких тюрмах і концтаборах Сибіру. Мемуари підготовлені до друку дружиною автора Параскою Грицай (з дому Ротко), яка протягом довгих років відтворювала розповіді свого чоловіка, уточнювала, доповнювала та систематизувала їх. Львів, 2001, 332 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. Книга містить спогади Василя Левковича («Вороного»), його дружини Ярослави, сотенного Миколи Тарабана («Тучі»), вояків УПА Івана Філя («Шеремети»), Івана Василевського–Путко («Вуса»), оргмоба Костя Міхалика («Думи») та зв'язкової Катерини Когут–Лялюк («Грізної»). В книзі подана коротка згадка про Якова І. Чорнія («Кулю», «Мушку», «Ударника»), командира Перемиської 6 ВО УПА, авторства Федора Лопадчака. Львів, 2003, 448 стор., тверда палітурка в суперобкладинці, ілюстрації.

5. Мирослав Горбаль. Довідник-пошуکیвець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Львівщини (без Дрогобиччини). 1944-1947 (за архівними документами). Книга є підсумком опрацювання архівних документів з фондів Державного архіву Львівської області за 1944-1947 роки. Ці документи мають інформаційно-звітний характер (також плани заходів, стенограми нарад, про-

токоли засідань та допитів, підпільні документи, прокурорські аналізи, агентурні справи тощо) й викривають суть боротьби комуністичного режиму проти національно-визвольного руху на вказаних теренах. У довіднику подані ключові ідентифікаційні дані про осіб, які були пов'язані з тим рухом, та джерела інформації цих даних. Львів, 2003, 416 стор., м'яка палітурка.

6. Мирослав Горбаль. Довідник-пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939-1950 (за архівними документами). У цій праці зібрана трагічна інформація про особи та події, що, безпосередньо чи опосередковано, у позитивному чи негативному плані, були пов'язані з визвольною боротьбою на території тодішньої Дрогобицької області в 1939–50 роках. Основна інформація – результат опрацювання документів архівних справ Державного архіву Львівської області (ДАЛО) та інших архівів, а також видань, публікацій і машинописів з цієї тематики; дописів, свідчень, спогадів та листів. Львів, 2005, 1312 стор., ілюстрації, тверда палітурка.

7. Володимир Ковальчук. Діяльність ОУН (б) та Запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941-1944 рр.). В книзі досліджується інформативний потенціал джерел з історії діяльності мережі ОУН і запілля УПА на ПЗУЗ. Обговорюється формування первісної джерельної бази, особливості фондоутворення, діловодство, проводиться класифікація документального масиву джерел та з'ясовуються особливості діяльності референтур ОУН(б) і запілля УПА. Львів, 2006, 512 стор., тверда палітурка.

Готуються до друку томи серії «Літопис УПА» – Бібліотека:

Онишко Леся. «Нам сонце всміхалось крізь колючіі ґрати». Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. В даній монографії на основі архівних документів та матеріалів, спогадів учасників подій досліджено етапи становлення світогляду Катерини Зарицької, її участь в формуванні Українського Червоного Хреста; діяльність в референтурі пропаганди ОУН (б) та налагодження зв'язків головнокомандувача УПА Романа Шухевича; показано її життєвий шлях в тюрмах і таборах ССРСР, а потім на волі.

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію англійською мовою про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

<http://www.infoukes.com/commercial/litopys-upa/index.html>

Ця інформація складається з чотирьох груп.

1. Вступ до серій (Introduction to the Series), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.

2. Інформації про замовлення (Ordering information), які дають короткі інформації про кожний том серій та як їх замовляти.

3. Книги “Літопис УПА” (Litopys UPA volumes), де про кожний том подається не тільки повна бібліографічна інформація (титульна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знімками, які знаходяться в книзі.

4. Споріднені матеріали (Related Materials). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та збройного підпілля в Україні.

Інформацію українською мовою можна знайти на новій web-сторінці за адресою:

<http://www.litopysupa.com>

*Про подальші інформації можна звертатися на адресу
Адміністрації:*

— Микола Кулик — upa@sympatico.ca

або Редакції:

— Петро Й. Потічний — potichp@sympatico.ca

Адміністрація в Україні — litopys@bs.lviv.ua

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.

Пишіть на подані адреси або також на
www.litopysupa.com

ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ
та
ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ім. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ
ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ "ЛІТОПISУ УПА"

*М. Бохно, О. Дольницький, О. Жигар, Ірина Камінська, Б. Ковалик,
М. Ковальчин, Ю. Котляр, М. Кошик, М. Кулик, Р. Кулик, М. Луцак, Н. Май,
М. Мігус, П. Мицак, Емілія Нагірна-Зінько, В. Новак, Б. Пасічник, Р. Петренко,
Марія Пискір, П. Потічний, І. Росіл, В. Сорочак, Ярослава Філь, Л. Футала,
О. Цюлюпа, С. Шпак, Є. Штендера.*

Адміністрація:

М. Кулик, Р. Кулик, М. Мігус, Емілія Нагірна-Зінько, І. Росіл

Адреса:

LITOPYS U.P.A.
P.O. Box 97, Station "C"
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
E-mail: upa@sympatico.ca

Адміністрація в Україні:

Ігор Гомзяк, Богдан Столяр

Благодійний Громадський Фонд "Літопис УПА"
ім. Володимира Макара

Микола Посівнич

Адреса: "Літопис УПА"

пл. Міцкевича, 6/7, Львів, 79000, Україна
тел.(380-322) 72-40-64 e-mail: litopys@bs.lviv.ua

Наукове видання

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Том 45

**Генерал Роман Шухевич –
“Тарас Чупринка”
Головний Командир УПА**

Підписано до друку 20.12.2006. Формат 62 x 95¹/₁₆
Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 23,17. Обл.-видавн. арк. 18,12.
Наклад 2000. Зам. № 1230/2006

Фундатором видання цього тому є
Федеральна Кредитова Кооператива
“СУМА”

(125 Corporate Blvd., Yonkers, NY 10701-6841, USA)

Члени Дирекції: Сидять (зліва): Ігор Макаренко – скарбник-управитель, Андрій Горбачевський – заст. голови, Лев Футала – почесний голова, Володимир Козицький – голова, Ярослав Кіцюк – заст. голови.
Стоять (зліва): Іван Оліярчик – член, Любомир Щур – секретар, Андрій Бурчак – член, Степан Шульган – директор по розвитку бізнесу, Богдан Ковалик – член дирекції.

Федеральна Кредитова Кооператива “СУМА” (Спілки Української Молоді Америки), 125 Корпорейт Бульвар, Йонкерс, Нью Йорк, належить до числа тих установ, які завжди щедро фінансово підтримували і підтримують різноманітні українські патріотичні організації, зокрема – Організацію Оборони Чотирьох Свобід України, Спілку Української Молоді Америки, Організацію Оборони Лемківщини, ветеранські організації колишніх вояків Української Повстанської Армії і т. п.

Складаючи на потреби видавництва “Літопис УПА” кошти у сумі \$25.000 амер. дол. на книгу про Головного командира УПА ген.-хор. Романа Шухевича, дирекція та членство Федеральної Кредитової Кооперативи “СУМА” низько схиляють голови перед відомими і безіменними героями, які віддали своє життя за волю України, як рівнож перед тими, хто живе серед нас і своєю повсякчасною діяльністю працює на благо України.

ЛІТОПИС
УКРАЇНСЬКОЇ
ПОВСТАНСЬКОЇ
АРМІЇ

45